

પ્રસાદક*હેઠાણે છે શાપી, અ.મિ. ગેઠેરી,
 મુનશાલ જર્નાલિસ્ટના મોમાવળી, બદ અમદાવાદ
 તા ૩૧-૮-૧૯૪૪

આરસિ ૧લી
 પ્રન ૧૭૨૫

૦ ૦

૧ મ ૧૬૪૪
 વિ મ ૨૦૦૦

સકયો માટે કી રૂ. એક
 અન્ય માટે કી. રૂ. ત્રણ

મુદ્રણ

‘પાંચ વર્ષના સ્પષ્ટિત્વ ઉપર દર્શિપાત’ના પૃ ૧થી ૧૨૪, અને રામના ૧૨ પાના,
 બચુભાઈ ચોપટભાઈ સવત, કુમાર ટ્રિન્ટરી, ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ

ગેટવો વિભાગના પૃ ૧થી ૧૦૪, ચતુરભાઈ રાનાભાઈ પટેલ
 મહેન્દ્ર મુદ્રણાલય, ધાનકોર નામ, અમદાવાદ

મયમર વરિતાવલી’ના પૃ ૧થી ૧૪૮, સુરેશચંદ્ર ચોપટવાલ પરીખ
 ટાયપમક જ્યુનિયો પ્રિ પ્રિસ સલામોસ રોડ, અમદાવાદ.

શ્રીમંત મહારાજશ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડ ત્રથમાજીનો

પરિચય

વૃંડાદરાના શ્રીમંત મહારાજ ભાણેજી શ્રી મયાજીરાવ ગાયકવાડ સેનાપ્તામ-
જેશ સમશેરજીહાદુર મન ૧૮૬૨માં અમદાવાદમાં પધાર્યા તે અંગે તેમજે
ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોમાયટીને રા. ૫૦૦૦ જાક્ષિત કર્યા છે. માટે મોસાયટીએ
તેમને ચોતાના સુરજી (પેટ્રન) દર્શાવ્યા છે, અને તે રકમ તેમના નામથી જુદી
રાખી તેનું વ્યાજ તેમને નામે અથો રચાવવામાં, અથો છપાવી પ્રમિદ્ધ કરવામાં
અને ઉત્તેજન દાખલ અથો ખરીદ કરવામાં વાપરવાનો દરવાજો કર્યો છે, તે
પ્રમાણે આજ સુધીમાં નીચે પ્રમાણે ગુરૂતકો 'શ્રીમંત મહારાજશ્રી મયાજીરાવ
ગાયકવાડ ત્રથમાજી' તરીકે પ્રમિદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે:

પુસ્તકનું નામ	કર્તા	કીમત
૧ મીસ દેશનો ઇતિહાસ	રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામ	૦-૧૪-૦
૨ વિધવાવધન અનાચાર	અનુ. સુનીલાક્ષ્મીપુત્ર મોદી	૦-૪-૦
૩ દિલ્હીના મહારાણી અને તેમનું કુટુંબ	જગજીવન ભવાનીશકર કાપડિયા	૦-૨-૦
૪ સાબરમતી ઉદ્ધવ-કૃત રામાયણ	રા. સા. હરગોવિંદરાસ દારકાદાસ કાંટાવાળા અને નાથાશકર પૂજ્યશકર શાસ્ત્રી	૧-૧૨-૦
૫ કર્તવ્ય	અનુ. કમળાશકર પ્રાપ્તશકર ત્રિવેદી	૧-૮-૦
૬ બર્નિયરનો પ્રવાસ	મણિલાલ જાણારામ ભટ્ટ	૧-૦-૦
૭ ઔપચિકૈય ભા. ૧૧૦	અમરરાય શિવશંકર વૈષ્ણવ	૧-૮-૦
૮ અકરમાન વધને મદદ અને ઈલાજ	ડૉ. નીલકંઠરાય ડાહ્યાભાઈ જગપતિ	૦-૪-૦
૯ હેવી કોસેટનું જીવનચરિત્ર	જીવાભાઈ રેવાભાઈ પટેલ	૦ ૧૨ ૦
૧૦ દિલ્હી ઉદ્યોગગિયતિ	કેશવલાલ ગોતીલાલ પરીખ	૦-૬-૦
૧૧ મરાઠી સત્તાનો ઉદ્ભવ	કરીમજીલી રહીમભાઈ નાનજીયાણી	૦ ૧ ૦ ૦
૧૨ દક્ષિણનો પૂર્વસમગ્રનો ઇતિહાસ	નવનીધરાય નારણભાઈ મહેતા	૦-૧૦-૦
૧૩ હિન્દુસ્તાનનો અર્ધગીન ઇતિહાસ ભા. ૩જો		
(બ્રિટિશ રિપાબ્લિશ-પૂર્વાર્ધ)	અનુ. અપ્પલાલ લાલભાઈ	૧-૮-૦

- ૧૪ દિન્દુતાનનો અર્ચોચીન મનિદાસ બા. ૧સો
(મુસલમાન રિવાજન-પૂર્વોર્ધ)અનુ૦ સૂર્યરાય મોમેશ્વર દેવાશ્રમી ૧-૦-૦
- ૧૫ દિન્દુતાનનો અર્ચોચીન મનિદાસ બા. ૧સો
(મુસલમાન રિવાજન-ઉત્તરોર્ધ)અનુ૦ સૂર્યરાય મોમેશ્વર દેવાશ્રમી ૧-૦-૦
- ૧૬, મરાઠી રિવાજન-પૂર્વોર્ધ અનુ૦ શ્રીજીજીજી અમરશી મહેતા ૧-૦-૦
- ૧૭ „ -ઉત્તરોર્ધ અનુ૦ શ્રીજીજીજી અમરશી મહેતા ૧-૦-૦
- ૧૮ શેખનો દનિદામ આત્મારામ મોલીરામ દીવાનજી ૦-૧૨-૦
- ૧૯ મધ્યકાલીન ભારતીય મંરકૃતિ અનુ૦ જયંતીજીજી મ. આચાર્ય ૧-૦-૦
- ૨૦ ગુજરાતનો મધ્યકાલીન રાજપૂત દત્તિદામ-વિભાગ પહેલો
દુર્ગાસંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી ૧-૦-૦
- ૨૧ „ „ વિભાગ ૨જો દુર્ગાસંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી ૧-૦-૦
- પ્રમુખ પુસ્તક સહરદુ મંથમાળાનું ૨૨મું પ્રકાશન છે.

શ્રી. વ. મોસાયટી
અમદાવાદ

જેઠાલાલ જી. ગાંધી
આસિ. મેટેદરી

ભૂમિકા

સને ૧૯૩૭ સુધીમાં 'અથ અને અથકાર'ના આઠ ભાગ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા હતા એ પછી એના વિશેષ ભાગ પ્રસિદ્ધ કરવાનું હાથ ધરી શકાયું નહોતું સને ૧૯૪૨માં નવમો ભાગ પ્રસિદ્ધ કરી તેમાં સને ૧૯૩૭થી ૧૯૪૧ સુધીના પાંચ વર્ષના અથોની સમીક્ષા અને આઠ ભાગમાં રહી ગયેલા અથકારોના ચરિત્ર આપવાની યોજના કરવામાં આવી અને તે માં શ્રી યુની વાન સર્ધમાન શાહ અને શ્રી બચુભાઈ પો ગવર્તને સોંપવામાં આવ્યું હતું. પૂર્વના ભાગોમાં અથ અને અથકારો ઉપરાંત કાંઈ ઉપયોગી વિષય ઉપર નિબંધ અથવા તેો મહત્વના કંઈ નિમ્નવર્તી પ્રકાશનની વ્યવસ્થા કરવામાં આવતી હતી તે રીતે આ નવમો ભાગમાં અથસ્વામિત્વના મયદાનો સાર અને જોડણીના નિયમોનું વિવરણ આપવાનો નિર્ધાર કરી તે કાર્ય અનુક્રમે શ્રી પ્રબુદાસ બા. પટવારી અને ૫૦ કેશવરામ કા. શાસ્ત્રીને સોંપવામાં આવ્યું હતું અનુક્ર. ૧ મળેજોને આભારે શ્રી પટવારીનો નિબંધ તૈયાર થઈ શક્યો નથી, એટલે અહીં ૫૦ કેશવરામ શાસ્ત્રીનો, ગુજરાત વિદ્યાપીઠના જોડણીના નિયમોનું વિવરણ આપતો 'ગુજરાતો શબ્દોની વ્યવહારુ જોડણી' એ નામનો અમરપૂર્વક લખાયેલો લેખ, નમૂનાના આશરે ૧૦,૦૦૦ શબ્દો માથે આપવામાં આવ્યો છે કોઈકોઈ શબ્દોની ૫૦ શાસ્ત્રીને ઠીક ન લાગતી જોડણી સુધારવામાં આવી છે, પણ આના શબ્દો જુજ છે આ આખો નિબંધ એક દિશાસૂચન પૂરતો જ લેખકે તૈયાર કર્યો છે એનાથી અગ્રાની નીતિ બદલાઈ છે એમ કોઈ ન માને

'અથ અને અથકાર'ની ઉપયોગિતા વિશે વિશેષ કહેવાનું નથી એનું પ્રમાણ. દર રોં થનાને બદલે દર પાંચ રોં થતું રહે એ મગનડભરેલું પણ છે દર નવે જાણવાથી 'અથકાર' વિભાગ દૂર થતો જાય અથોની સમીક્ષાનો તે પ્રશ્ન મટી નથી, કેમકે અમદાવાદની ગુજરાત સાહિત્ય મલા દર વર્ષે રીનમર સમીક્ષા કરાવી જાય છે એનું પાંચ રોં કોઈને, અને નિદેશ તેમજ વિશ્વમાં. અથકારોના ચરિત્ર, એટલાથી અથપૂર જરોમર થઈ રહે

ગુજરાત વર્તીકપુનર સામાયી ૧૧ એ આસિસ્ટન્ટ સેક્રેટરી સદ્ગત હીરાનાન ત્રિપુરનદાસ પારેએ જુબ ઉદ્દેશથી આ પુસ્તકમાંજાનો આરમ્ભ કરેલો અનિર્વાર્ય મળેજો લેખિ તે પ્રમથ અટકી પ ચો હતો, પરંતુ કારોનારી મમિતિએ તેની ઉપયોગિતા લક્ષ્યમાં લઇને તે કરી ચાતુ કરવાની વ્યવસ્થા કરી છે એ ખરેખર યોગ્ય થયું છે

વિલાખહેન ૨. નીલકંઠ

અમદાવાદ

તા ૧-૮-'૪૪

આન સેક્રેટરી,

ગુજરાત વર્તીકપુનર મોસાળી

પ્રસ્તાવના

એ વર્ષ ઉપર પ્રસિદ્ધ કરવા ધારેલો 'મંથ અને મંથકાર'નો આ નવમો ભાગ આ વર્ષ પણ આડધુ પસાર થતા પ્રસિદ્ધ થાય છે અને એ રીતે મને ૧૯૩૭ થી ૧૯૪૧નાં સાહિત્યની સમીક્ષા ૧૯૪૪મા બહાર પડે છે. આ વિવગ ન હજીવા યોગ્ય છે, આ અથના સેખન કરતાં વધુ તો છાપખાનાની અગવડને કારણે આ વિવગ થયો છે. ભવિષ્યના 'મંથ અને મંથકાર'ના ભાગો માટે સાહિત્ય સમીક્ષા વિભાગનું કામ કોઈ પણ સેખકને અગાઉથી ત્રણ કે પાંચ વર્ષ માટે નક્કી કરી સોંપી દેવું જોઈએ કે જોથી વર્ષ પૂરું થતા સમીક્ષા બહુ વિવગમાં ન પડે.

આ નવમા ભાગનું મુદ્રણ દોઢ બે વર્ષથી શરૂ થયેલું, પણ છાપખાનાઓમાં માલ્યુસેની દાકમ્બારીએ કામ સરળતાથી નીકળી શકતું નહોતું, અને એ અગવડોમા ત્રણ લુહાલુહા છાપખાનાનો આશ્રય લઈ આ કામ પૂરું કર્યું છે.

આ વિભાગમા પ્રસિદ્ધ થતી સાહિત્ય સમીક્ષા વ્યતુત સમીક્ષા નથી, તે માત્ર દષ્ટિપાત છે, કારણ કે પાંચ વર્ષના સાહિત્યને વિશેષ વિસ્તારથી વિવેચનાનો આમા અનકાશ નહોતો. આ દષ્ટિપાતને પણ સાહિત્યના પ્રવાહના વિભાગશઃ બનાવવ સમજી શકાય એની રીતે બનતા પ્રમાણમા વિશદ કર્યો છે.

મંથકાર-અરિતાનની માટે જે નામો બહાર પાડેલા અને જેની માહિતી બહારે તથા ખાનગી રીતે મેળવવામાં આવેલી તે બધી જ આ મંથ માટે ઉપયોગમા લઈ શકાઈ નથી. ધણી જીવનરેખાઓ લખાઈ આવવા છતાં હજી બાકી રાખી પડી છે કેટલાક સિદ્ધ સુપ્રસિદ્ધ મંથકારો કે જેમની જીવન રેખાઓ આજ સુધીના મંથોમા અનિવાર્યરીતે આવરી જોઈતી હતી પરંતુ આવી શકેલી નહિ, તે જમીને આ મંથમા તો સક્ષેપ કે વિસ્તારની દષ્ટિ જોડીને પણ મગાની લેવાનો મંકત્વ દરેલો, કારણ વખત જતા જીવન રેખાના સાધનો ધસાતા જવાનો મતન હોય છે એવી કેટલીક જીવન રેખાઓ આ મંથમા લીધી છે, પરંતુ ધારેલી બધી રેખાઓ આરી શકી નથી કેટલાક મંથકારો સમયમા માહિતી મેળવવા મત્ત કર્યા છતાં મળી

સકી નહિ અને કેટલીક બહુ અધૂરી મળી સકી. તે બાકી રાખીને બની શકે તેટલી જીવનરેખાઓ સમાવી છે. જેનો સમાવેશ કર્યો છે તેમાં પણ અપૂર્ણતા અને ત્રુટિઓ છે. પ્રયત્નકારની મહત્તા કે સાહિત્યમેવાના પ્રમાણમાં સંક્ષેપ-વિસ્તારનો નિયમ જાળવી શકાયો નથી. માત્ર જે કાંઈ ઉપલબ્ધ થયું તે ઉપર જ આધાર રાખવો પડ્યો છે, અને જેમ બને તેમ વેળાસર આવી જીવન-રેખાઓ વધુ પ્રમાણમાં ગ્રંથારૂઢ થવા પામે એ દષ્ટિપૂર્વક એકેદર ૧૧૭ પ્રયત્નકારની જીવન-રેખાઓ એકત્ર કરી આપી છે.

ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ
બચુભાઈ રાવત

સાહિત્યમંત્રી અને પ્રયત્નકારચરિતાવલી ઉપગત ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રસિદ્ધ કરેલા જોડણીના નિયમોનું વિવરણ આપતો 'ગુજરાતી શબ્દોની વ્યવહારુ જોડણી' એ નામનો તેમ આપણા નિત્યના ઉપયોગના આશરે દસ હજાર શબ્દોની સૂચી સાથે આ ભાગમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. વિવરણમાં જોડણીના નિયમોની યથાશક્ય ગીભાસા કરવામાં આવી છે. નિયમોમાંના પ્રાદ્ય તત્ત્વને જાણી શકે તેટલી નિશ્ચિતાથી જતાં, કરચિત્ અનાવશ્યક કે ત્યાગ કરના જેવા તેમ જદ્વલવા જેવા નિયમો વિશે પણ સૂચન કરવામાં આવ્યું છે. તેમ જોડણીના નિયમોનું પાલન ન્યા ન્યા શિયિલ જણાયું છે તેના નમૂ પણ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું છે.

દાયકાઓ થયા ગુજરાતી જોડણી નક્કી કરવાના પ્રયત્નોને અતે ગુજરાત વિદ્યાપીઠે બહાર નિયમો તૈયાર કરી એકવાક્યતા કરવાનું પ્રશસ્ત્ય કાર્ય કર્યું છે, જોડણીકાશની નવી નવી આવૃત્તિઓમાં સુધારાવધારો પણ અવકાશ રાખ્યો છે. આત્પાર સુધીના પ્રયત્નોમાં વિસવાદના તરવો રહેવામાં પ્રધાન કારણ કયા મતો જોડણી નક્કી કરવામાં નિયામક છે તેનો નિર્ણય કરવામાં રહેલા ગતભેદ છે. કોઈ નરી વ્યુત્પત્તિને બળે જોડણી નક્કી કરવા પ્રયત્ન કરે, તો કોઈ વ્યુત્પત્તિ અને ઉચ્ચારણ એ બેઉને લઈ નક્કી કરના પ્રયત્ન કરે. ભાષાનું જીવન મંદરપ માન વ્યુત્પત્તિને અધીન નથી હોતું એમાં ઉચ્ચારણનું તરન પ્રધાન ભાગ ભજવતું હોય છે, અને વ્યુત્પત્તિ તો એ આગમાં અમારિષ્ટ હોય છે. જોકે વ્યુત્પત્તિ ઉચ્ચારણને જ અધીન હોય છે આમાં સ્વાભાવિક, વ્યાપક અને ગિષ્ટ ઉચ્ચારણ ઉપર આધાર રાખવામાં આવે તો જોડણીનું સ્વાભાવિક ઉપ મેળવી શકવામાં સુવિધા થાય.

જોડણીમાં પ્રધાન વિગવાદ દ્વન્વદીર્ઘ ઇ નો છે. અમુક એક મોક્ષસ તત્ત્વ શોધી કાઢવામાં ન આવે ત્યાંસુધી મુસ્કેલી રહે જ. એ તત્ત્વ છે 'ચંચરભાર'નું. ઊવતી બાળામાં આ તત્ત્વ પકડવું બહુ અઘરું નથી, અને આપણે નિર્ણય પણ તદ્દાવ શબ્દોમાંના ઇ-છિનો કરવાનો હોય છે, યા તત્સમ શબ્દો ગુજરાતીમાં આવ્યા પછી ગુજરાતી લેખાસમાં આવી ગયા હોય તેવાઓના ઇ-ક નો. આ અને એવી બીજી વાતો તરફ પાદટીપોમાં ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે. વાચકને વિવરણ સમજાવવામાં વિઘ્ન ન આવે એ હેતુથી જ પાદટીપોમાં તેવી વાતો અલગ બતાવવામાં આવી છે. વિવરણમાં તો નિયમોનું સ્પષ્ટીકરણ મુખ્યત્વે આપાયું છે.

વિવરણ પછી આપવામાં આવેલી શબ્દસૂચીમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠના જોડણીકોશને ગ્રામ્ય: અનુસરી જોડણી આપવામાં આવી છે. કોઈ શબ્દની છપાયેલી જોડણી નિયમથી વિરુદ્ધ હોય તો સુધારી લેવામાં આવી છે. વિવરણમાં બતાવ્યા મુજબ સુધારવા જેવી સ્પષ્ટ જૂનો પણ સુધારી લેવામાં આવી છે. વિકટપોમાંના આવશ્યક રાખી, યા વિવરણમાં બતાવ્યા મુજબ કોડે રચેને નિયમમાત્ર વધુ હાજલ કરી, તકાસ લાગતા વિકલ્પો દૂર કરવામાં આવ્યા છે.

આપણા નિત્યના વ્યવહારના શબ્દોની જોડણી કેવી હોવી જોઈએ, એ બતાવવાનો આ પ્રધાન જોના માહકોને માર્ગદર્શક થઈ પડશે, તો પ્રયત્નનું માર્થકમ છે.

કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રી

અનુક્રમણિકા

પાંચ વર્ષના સાહિત્ય ઉપર દષ્ટિપાત	૧
ઉપર્યુક્ત 'દષ્ટિપાત'ની વિષયસૂચિ	૧૨૪
ગુજરાતી શબ્દોની વ્યવહારુ જોડણી	૧-૨૮
[ગુજરાત વિદ્યાપીઠના નિયમોનું વિવરણ] -	
આપણા નિત્યના શબ્દોની જોડણી.	૨૯-૧૦૨
શુદ્ધિપત્ર	૧૦૩-૧૦૪
મંથકારચરિતામલિ	૧
વિદેહ અથકારો (૧૫૧ાનુક્રમે)	
અકબરચાલી નૂરાની	૧
(કાશ) અનવરમિયા	૧
અનંતપ્રભાઃ ત્રીકમધાય વૈષ્ણવ	૭
આશાશમ દશીચંદ શાહ	૪
ઈલાહીમ લાખાણી	૬
કીલાલાઈ મનસ્થામ ભટ્ટ	૭
કૃષ્ણરાવ ભોળાનાથ દિવેદિયા	૭
કેપુશરો નવરોજી કાખરાજી	૯
કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રિવેદી	૧૦
મળેન્દ્રરામ શુભાખરામ યુચ	૧૧
પંડિત ગદુલાલજી	૧૨
મણિપતરામ અનુપરામ ત્રવાહી	૧૩
મણેશજી જેઠાભાઈ કુબજા	૧૫
ગોપાલજી કલ્યાણજી દેસવાડાકર	૧૬
ગગાશંકર મણિશંકર વૈષ્ણવ	૧૮
છોટાલાલ ચંદ્રશંકર શાસ્ત્રી	૧૮
જગજીવન કાલિદાસ પાંદે	૧૯
જહાંગીરજી નસરવાનજી પટેલ ('મુલકામ')	૨૦
જાફરચાલી મિસ્ત્રી ('અસીર')	૨૨
જેઠાલાલ ઝીમનલાલ સ્વામીનારાયણ	૨૩
જેઠાગીર જાહેરામજી મરઝવાન	૨૫
કાલાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ	૨૬
ત્રિભુવન ગ્રેમશંકર ત્રિવેદી	૨૮
ત્રિભુવનદામ કલ્યાણદાસ ગજજર	૩૦

(ડો.) ત્રિભુવનદામ મોતીચંદ સાદ	૩૨
(રા. સા) દક્ષપતરામ પ્રાણજીવન ખખખર	૩૩
દામોદર પ્રસાદદાસ બોટાદકર	૩૫
દુર્લભ સ્વામી દુવ	૩૬
દેવરાંકર વૈકુણ્ઠ ભટ્ટ	૩૮
ફોલતરામ કૃપારામ પંડ્યા	૩૯
નયુગમ મુદ્રરજી શુક્લ	૪૦
નલિનકાન્ત નરસિંહરાવ દિવેટિયા	૪૧
નારાયણ મોરેશ્વર ખરે	૪૧
નારાયણ વિસનજી દંકુર	૪૨
નારાયણશકર દેવરાંકર વૈદ્યશાસ્ત્રી	૪૫
પરિજ્ઞા જહાગીર મરઝાન ('પીગમ')	૪૬
પીંગાશી પાતાભાઈ નરેલા	૪૭
પુરુષોત્તમ વિશ્વામ ખાલજી	૪૮
પૃથુલાય હરિકૃષ્ણ શુક્લ	૫૧
બહેચરલાલ ત્રીકમજી પટેલ ('વિહારી')	૫૨
બહેરામજી મલખારી	૫૪
(જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્) શુદ્ધિમાગરજી	૫૫
(કવિ) ખુલાખીરામ ચકુભાઈ	૫૭
(ડો) ભગવાનલાલ છદ્રજી	૫૮
(કવિ) ભવાનીરાંકર નરસિંહરામ	૬૦
ભાઈશકર નાનાભાઈ ભટ્ટ	૬૨
બોગીલાલ ત્રીકમલાલ વડીય	૬૩
મગનલાલ વખતચંદ શેઠ	૬૪
મણિશકર ગોવિંદજી વૈદ્યશાસ્ત્રી	૬૬
મણિશકર રતનજી ભટ્ટ ('કાન્ત')	૬૬
મધુવચરામ બગચરામ હોરા	૬૯
મદમદઅલી બોખણી	૭૨
માધવરાવ આળારાવ દિવેટિયા	૭૩
મુલચંદ્ર દુલસીદામ તેવી સાગા	૭૪
રતિપતિરામ હિલમરામ પંડ્યા	૭૬
રણજીડજી અમરજી ત્રીપાન	૭૭

રૂપશંકર ઉદયશંકર ઝોઝી ('સંગિત')	૭૮
વસીમોદ્દીન મોમીન	૮૧
વસંતભદ્રાસ પોપટભાઈ શેઠ	૮૨
વામણ આશારામ ઝોઝી	૮૨
શ્રી વિજયકેસર સુરિ	૮૪
વિનાયક નેદશંકર મહેતા	૮૪
નિશ્ચિનાથ સદારામ ખાદક	૮૭
ચંકરલાલ મગનલાલ ખંડયા ('મણિકાન્ત')	૮૯
મળેન્દ્રરાવ ભીમરાવ દિવેદિયા	૯૦
મૂર્ધારામ સોમેશ્વર દેવામણી	૯૧
સોરાબજી શાપુરજી ખંભાડી	૯૧
હરિલાલ માધવજી ભટ્ટ	૯૨
હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ	૯૩
હાજીમહમ્મદ અલારખિયા ચિવજી	૯૪
હીરાલાલ મળખૂખજીદાસ શ્રોત્ર	૯૮

વિદ્યમાન ગ્રંથકાવેઃ (વાર્ષાનુક્રમે)

(સૈયદ) આબુઝકર બીન સૈયદ હકીમ અબુ હળીખ નદવી	૧૦૦
આબુલસયીદખાન પદાણુ (ભક્ત સત્તારશાહ)	૧૦૧
આમૃતલાલ નાનકેશ્વર ભટ્ટ	૧૦૨
ધર્મરક્ષાલ મુંગચંદ વીમાવાળા	૧૦૩
કરતનદાસ નરસિંહ માણેક	૧૦૪
કુવરજી આણુદજી શાહ	૧૦૫
ગિરિનાથશંકર મયારામ ભટ્ટ ('ગિરીશ')	૧૦૬
ગુલાબદાસ હરજીવનદાસ ઓકર	૧૦૭
હાજી ગુલામઅલી હાજી ઈસ્માઈલ ('રહીમાની')	૧૦૮
ગોવિંદભાઈ હરિલાલ પટેલ	૧૦૯
જગજીવનદાસ ત્રીકમજી કાઠારી ('ઓલિયા નેશી')	૧૦૯
જગજીવનદાસ દયાળજી મોદી	૧૧૦
જગજીવનદાસ માવજીભાઈ કપાડી	૧૧૨
જયંતકુમાર મણિશંકર ભટ્ટ	૧૧૩
જયન્તી ધેડાભાઈ દલાલ	૧૧૪
જુગતગમ ચીમનવાલ દવે	૧૧૫

જ્યોત્સ્ના શુક્લ	૧૧૬
ઝીણાભાઈ રતનજી દેસાઈ ('રોદરકિમ')	૧૧૮
દ્વાભાઈ બાયાભાઈ કાગ-	૧૨૦
દેવકૃષ્ણ પીતાંબર જોષી	૧૨૧
દ્રક્ષાદ જોદાલાલ પારેખ	૧૨૧
ળસુભાઈ પ્રભાસંકર શુક્લ	૧૨૨
ભારકરરાવ ગજનન વિદાસ	૧૨૩
મંગળજી હરજીવન જોશી	૧૨૪
(સર) મનુભાઈ નંદશંકર મહેના	૧૨૫
(ડો.) મહાદેવપ્રસાદ જોગીલાલ કંચારિયા	૧૨૬
મુકુન્દરાય વિજયશંકર પટ્ટણી-('પારાશર્ય')	૧૨૭
મુરલીધર રામશંકર દાકુર	૧૨૮
મુળજી દર્શનજી વેદ	૧૨૮
મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી	૧૩૦
મોહનલાલ ગુલરીદાસ મહેતા ('સોપાન')	૧૩૨
મુસુદ અબ્દુલગની માંડવિયા	૧૩૩
રણજોડદાસ જંદાવનદાસ પટવારી	૧૩૫
રામનારાયણ નાગરદાસ પાઠક	૧૩૬
લક્ષ્મીનારાયણ રણજોડલાલ વ્યાસ ('રવખસ્ય')	૧૩૬
શંકરલાલ ગંગાશંકર શાસ્ત્રી	૧૩૭
સાકરચંદ માણેકચંદ ધડિયાળી	૧૩૮
સાકરલાલ મનવાલ કાપડિયા ('મધુકર')	૧૩૯
સારાભાઈ મણિલાલ નવાળ	૧૪૦
હરગોવિંદ પ્રેમશંકર ત્રિવેદી	૧૪૧
હરદાન પીંગળશી નરેલા	૧૪૩
હરિલાલ મૂળશંકર મૂળાણી	૧૪૪
હરિશ્ચંદ ભગવતીશંકર ભટ્ટ	૧૪૫
હરિહર પ્રાણસંકર ભટ્ટ	૧૪૬
હોશિન મુસુદ ભટ્ટ ('આર' સદેરી)	૧૪૭
હીરાચંદ કરજીચંદ ગવેરી	૧૪૮

પાંચ વર્ષનાં સાહિત્ય ઉપર દષ્ટિપાત

[ઈ. સ. ૧૯૩૭ થી ઈ. સ. ૧૯૪૧]

પાંચ વર્ષનો કાળ

સાહિત્યના પ્રવાહને જાવચોકના ગાળે શકે, મગલ કે મનના કપડા કે કડપ દિવસોથી પરિમિત થતા એક વર્ષનો હિમાખ ગણીને છુટો પાડેલો પાંચ વર્ષના કાળનો એક ખડ ધણે નાનો લાગે એમા નવાઈ નથી. કોઈ પણ કાગખંડના સાહિત્યપ્રવાહને તેની પૂર્વેના કે પછીનાં અરણ્યોથી જુદો પાડીને તે ઉપર દષ્ટિપાત કરવા માટે એ પ્રવાહથી ધણે દૂર ગયા પછી જ તેની આખી સગમપણે કળી શકાય અને તેની વિશિષ્ટતાનો સાક્ષાત્કાર પણ કરી શકાય. વર્તમાનમા વધી રહેલા પ્રવાહને અનસોકતો ને વર્તમાનમા જ રિચરતો માનવી તેના રથૂળ પરિભ્રાણોને કે સદ્મ ગુણોને નોંધી શકે કેવા નિર્ભાલુ થતી જતી નવતાના ચિહ્નોને માત્ર પિંઠાણી શકે, પણ સગમ દર્શન કયા માટેના તેના સામનો મર્યાદિત હોય છે, તેની દષ્ટિની દોડ કાળથી પરિમિત બને છે. એટલે સને ૧૯૩૭ થી ૧૯૪૧ સુધીના પાંચ વર્ષના ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રવાહ ઉપરનો દષ્ટિપાત વર્તમાન પ્રવાહના જ એક ખડના દર્શન કરતા વધારે ગુણોથી સુસ્ત કદાચ ન પણ બને.

પાંચ વર્ષના સાહિત્યના પ્રવાહ ઉપર દષ્ટિપાત કરવામા એ સાહિત્યની સમીક્ષા કરવાનો આશય રાખ્યો નથી જે જુદાજુદા અરણ્યોનો એ પ્રવાહ બનેલો છે તે અરણ્યના બિંદુએ બિંદુનો સન્નાયો કરી આપવાનો પણ કશો અર્થ નથી એ પ્રવાહ હથથાતુ છે કોઈ કાળે દષ્ટિની ન્યૂનાધિકતાથી અરણ્યમા અને પરિણામે ચાતુ પ્રવાહમા ઓછા વધુ જળ વલ્લા દશે, પરંતુ આ દષ્ટિપાતનો આશય એ છે કે એ અરણ્યએ પોતાની દિશામા કાઈ ફેરફાર કર્યો છે કે નહિ, તે તોરેયે સીધા વહે છે કે સપીકારે વહે છે, તેના વેગમા વધારો-પટાડો મળે છે કે નહિ, સતત વહેના અરણ્ય અધનચ અટકીને ચુકા લા લાગ્યા છે કે ગઈના પ્રવાહમા આત્મમાત્ર થયા કરે છે, તેઓ કાઈ નવીન દિશા પકડીને નવા પ્રદેશોના દ્રવ્યોને સમા લે છે કે નહિ, નીન દિશાલિમુખ થયેલા અરણ્ય પાછા ફરી જૂની દિશાએ વળે છે કે નહિ, એ મધુ આ પાંચ વર્ષમા કેટલા પ્રમાણમા નિખાન થયું છે તેનો ખ્યાલ વાચક સમયે જ મેળવી શકે.

જુદાજુદા સાહિત્યપ્રવાહો પરનો આ દષ્ટિપાત છે—અમીક્ષા નથી એટલે સાહિત્યની જુદીજુદી શાખાઓમાની કૃતિઓની વિશિષ્ટતા, યુષ્કાંત કે નીનતા પૂરતી મંદિમ્મ નોધ કિંવા જાણ્યોનો સદજ ઉદ્દેશ્ય કરીને જ નિયત વિરનાગ્મ્યોદાને સાચી લીધી છે. કૃતિની કલાત્મકતાની ન્યાયિકતાનું સૂચન આવશ્યક લાગ્યું ત્યાં માત્ર કહ્યું છે, પરન્તુ તેથી વિશેષ ઉદાહરણ જવાનું આ દષ્ટિપાત માટે સક્ય નથી. આ જ કારણે પાંચ વર્ષમા જે જે પુસ્તકોની નસી આદરિતિઓ પ્રસિદ્ધ થઈ છે તેમા જે કાર્મ નોધપાત્ર નસીનતા ન હોય તેો આ વર્ષપચકના સર્જનનું ફળ તે નહિ હોવાને કારણે તેના નોધ લીધી નથી સામયિકોમા થતા સાહિત્યના અવગ્રોહનો અને સ્ત્રીકાર નોધો, ખામ કરીને ગુજરાત સાહિત્ય સભા તરફથી કરાવનામા આપની વાર્ષિક સમીક્ષા જે કાર્ય કરે છે તે જ કાર્ય આ દષ્ટિપાત દ્વારા બાવનવાનો હેતુ મૂળથી જ રાખ્યો નથી ‘અથ અને અથકાર’ના આઠમા અથમા એક વર્ષમા પ્રસિદ્ધ થએલા પુસ્તકોની યાદી સરકારી ગેઝેટમાની યાદી ઉપરથી તારીને આપી છે, તેથી કાષ્ઠક વિશેષ અર્થસૂચક અને ઉપયોગી નોધ તાલુ આ વાહુમયદર્શન અને એટલો માત્ર તેનો આશય છે. કહેવાની જરૂર નથી કે વાહુમયદર્શન માટે મૂળ પુસ્તકોમાંના લખા મરા તપાસી લીધા પછી શુ સા મમાની વાર્ષિક સમીક્ષાઓ અને સામયિકોની અવગ્રોહ નોધો અને કેટલાક પ્રમાણુમા માર્ગદર્શક જાની છે

કવિતા

જૂના ૫૬, ૫૮ અને દેશીઓનાળા કવિતાસાહિત્યમાથી જિતરેલી દ્વ્ય-પત્રમૈલી અને નર્મદસૈતી, એ સૈલીઓ સાથે અનુમધાન ધરાવતી ‘કાન્ત’ અને નરસિંહરાવની સૈલી, દારસી કવિતાના સપર્કથી જન્મેલી બાવાશકર અને ‘કવાપી’ની સૈલી, અગ્રેજી પ્લોક વર્સના પ્રભાવે પ્રકટાવેની કવિ નાનાબાવની ડોલનસૈતી, રાખ્દાગુનામા સરી જતી કરિતાને વિચાર તથા અર્થમા સપન યનાવતી ૫ ક દાકરની સૈતી એ જાધી સૈલીઓની કવિતા આ ત્રય વર્ષમા કવિતાસાહિત્યમા ઉમેરાઈ છે દલપતની પૂર્વે લખાતા પદો ને દેશીઓ, દોહા, સોરઠા ને મુક્તકો, એનો વારસો આજે લખાતી કરિતામા જિતરેલો ન્હો છે ૧૮૫૫—૧૮૬૬ સૈતી સમિશિત થમને સરલ કરિતામા સારી પેઠે જગવાઈ રહી છે ‘કાન્ત’ અને નરસિંહરાવની સૈલી જીવત છે પરન્તુ મુખ્યત્વે ખડકા યોમા બાવાશકર અને ‘કવાપી’ની સૈલી મુગ્ધિમ કવિઓની ગઝલો-

મા દેખા દે છે, પરંતુ તે શૈલીની પૂરી યુષ્વતા તેમા ઊતરશે કે કેમ એ પ્રશ્ન છે. એ શૈલીની કવિતાનો એક ભાગ દબપત શૈલીમા અને બીજો ભાગ નરી પેદીની અર્થઘન કવિતામા સમાઈ જશે એમ લાગે છે. ડાહ્યા શૈલી કવિ નાનાલાલની કૃતિઓમા જ પરિગઢ રહી છે. અર્થઘન કવિતાનો નિમ્તાર વધી રહ્યો છે અર્થનતતાને નામે કિમ્બૃતા અને દુર્બોધતા જેવા ભય-ગ્ગાનો સાથે આથડી ન પડાય, 'અગેષ દૃત્તો' પ્રતિના પક્ષપાતને કારણે ગેયતાથી કેવળ વિમુખતામા જ મરી ન જવાય, પ્રવાહિતાને નામે છટા-લયની અવગમ્યના ન થાય, એવી ચોક્કસદારી પોતાનો પ્રભાવ દાખવી રહી છે, અને તેથી કવિતાના જવાબાલાતર સુણેને પોતામાં સમાવી લેવાની તેની અભિલાષા સ્પષ્ટ થઈ રહી છે. છતાં સરવતા, ગેયતા, સાહિત્ય અને ભાવથી નીતરતી કવિતાઓ વધુ અંશે લોકપ્રિય બને છે એ વસ્તુસ્થિતિ છે. પ્રસિદ્ધ થયેલા કવિતાપ્રયોગોની ગમ્યા ઉપરથી જ એ કવિતા માટેના જનના-ના રસનું પ્રમાણ કાઢવું હોય તો કહી શકાય કે નરી પેદીની કવિતા હજી પાછળ છે, પરંતુ તે પ્રગતિમાન તો જરૂર છે દબપતશૈલીની અને નરી પેદીની કવિતાની મનિષ્ય યુષ્વતામાંથી જન્મેલી કવિતા જ કદાચ નવનર પેદીની લોકપ્રિય કવિતા બનશે એમ લાગે છે.

પાંચ વર્ષમા પ્રસિદ્ધ થયેલા પ્રત્યેક કવિતાસમૂહમાંની બધી કવિતાઓ ઉપર કોઈ એક જ શૈલીની છાપ મારવાનું શક્ય નથી પોતાની પહેલાની પેદી ઓના કવિતાપ્રયોગોની સરવતાનીરસતા પારખીને નવા કવિઓ કવિતા-રચના કરી રહ્યા છે અને જૂના કવિઓ નીનતાને અપનાવી રહ્યા છે દબ-પત શૈલીની સરસતાને તેઓ વાઢે છે, પરંતુ તેની શબ્દાણુતાને વર્જવા માગે છે. અર્થનતતા તેમને ઇષ્ટ છે, પરંતુ કિમ્બૃતા કે દુર્બોધતા નહિ પદ્યરચનાના નવા પ્રયોગો તેઓ કરે છે, પરંતુ છંદોલય અને પ્રવાહિતા અડિત ન થાય તો સારુ એવી તેમની મનોભાવના રહ્યા કરે છે રસનિષ્ઠા, પ્રસાદપૂર્ણતા અને પારતત્રિક ભાવનિરૂપણ, એ કવિતા માટે ઉપાદેય તત્ત્વો છે તેની સમજદારી સાથે તેઓ પોતાના કવિતામૂર્દનમા આગમ વધે છે, ભેદ તેમની પંરી કવિતાઓ એ સર્વ ગુણોથી ઉપેત નથી પણ હોતી. છેવ્વા પાંચ વર્ષમા બધી શૈલીની કવિતાઓના નવા લેખકો અને કેટલાક જૂના લેખકો પણ, મેષ-ન્યૂન તો કેાન અધિક અશે, આ દષ્ટિ ધરાવતા લાગ્યા છે.

કવિતાના વિષયોમા પણ બધી પેદીઓનું પ્રતિનિધિત્વ જાતરેણુ બેવાગા આવે છે ભક્તિ, ઉપદેશ, તત્ત્વદર્શન, સૃષ્ટિમોદર્ષ, પ્રેમ, શીરતા, કટાક્ષ, રાષ્ટ્રીય-ત્વ, સામ્યવાદ અને વિરાટી માડીને ક્ષુદ્ર વસ્તુઓ સુધીના પદાર્થોને તથા

વચ્ચેથી માડીને મૃત્યુ સુધીના માનવજીવનના પ્રસંગોને અને પ્રાથમિક ભાવોને આગળની કવિતા પોતામાં સમાવી લે છે. જૂની પેઢીની મર્યાદાવરસિકતા ઓછી થઈને સ્વાનુભવરસિકતા નવી કવિતામાં વધી છે. અધૂરો અભ્યાસ કરતાં કવિના નિઃશ્વેદનગાથી કવિતાના અંકુરો ફૂટીને વિગાળતા ધારણ કરતા વધુ પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે આ સંવેદનોની મર્યાદાને કારણે કવિનામાં પાંડિત્ય ઓછું તો અજીવના વિશેષ જોવા મળે છે.

સૈલીકમે આ પાંચ વર્ષની કવિતા ઉપર દૃષ્ટિપાત કરતાં છેલ્લી અર્થધન સૈલી, 'કાન્ત'—નગમિદરાત્ની સૈલી, બાવાસકર—'કલાપી'ની સૈલી, દયપત—નર્મદની સૈલી, જૂના કવિઓની સૈલી, એવો કમ રસીકારી શકાય; પરન્તુ અધુરો જુદી-જુદી સૈલીઓનું મંમિશ્રણ એ કવિતાઓમાં થયેલું છે, એટલે અનુકૂળતા ખાતર અને વહેવાર દૃષ્ટિએ નીચી પેઢી, મધ્યમ પેઢી અને જૂની પેઢી એ ત્રણ પેઢીઓમાં જ એ બધી સૈલીને વહેંચી દેવી એ ચોખ્ખું છે.

નવીન પેઢી

કવિતાસંપ્રદાય

'શેવતાં કાવ્યો' (ગંગનાગપાલ પાઠક) જાણે સૈલીમાં અને પદ્યપ્રકારોમાં બધી પેઢીઓનું પ્રતિનિધિત્વ દાખવી રહ્યા છે. તેમાં દુહા, રાસ, ગરબા, ગીત, નોનોટ, મુક્તક, ભજન, પ્રતિકાવ્ય મત્યાદિ સંપ્રદાયો છે. સાત, કરણ, દુગા, અને હામ્યગમની વાગાગીઓ તેમાં મળે છે. તેમની કવિતામાં ભાવ-નિરૂપણ હૃદયના સંવેદનપૂર્વક કોતરે છે, એટલે તેમની વિચારપ્રધાનતા કે અર્થપ્રધાનતાની પાઠક તત્ત્વાભિચર માનસ અને આર્દ્ર હૃદય દેખાયા નિતા રહેતા નથી. કિષ્કિન્ધાથી એમની કવિતા સામાન્ય રીતે મુક્ત હોય છે, પરન્તુ વિશદાર્થદર્શક ભાષા પ્રતિભા તેમજ પદ્યપાત તેમજ અર્થને બોલે શબ્દાણુતામાં કે સરલતામાં સરી પડવા દેતો નથી હોય પર તેમનું પ્રજીવ્ય છે, છતાં તેમાં કોઈવાર જે શિથિલતા જોવા મળે છે તે કવિતાના રસની જાળવણી માટેના યથાર્થ શબ્દોની ગૂંથણીને કારણે આવેલી જથ્થાબ છે તેમની કવિતાનો નિદાર અને ભીર્મિનું જોગ સ્થિતિ અને શિષ્ટતાના કિનારા નથી હોતો.

'પારિભાવ' (પૂજાલાલ દવવાડી) પ્રકૃતિપ્રેમ અને શાન્ત ચિંતન માટે તત્કાલી રહેલું હૃદય આ સ્વાનુભવરસિક કવિતામંડળમાં ધજાગી રહેલું છે. એમનું ચિંતન અને સંવેદન જે અર્થગૌરવ માટે તે પૂરું પાડવાને તેમને મરફૂત શબ્દોનો પ્રયોગ વધુ કરવો પડે છે, પરન્તુ તે યથાર્થ ભાવની છાપ પાડીને જ વિરભે છે. પૃથ્વી છબી ઉપયોગ તેમજ સંજ્ઞાતાપૂર્વક કહે છે છતાં તે તેમની મર્યાદા પળ જો છે.

‘ગોરસી’ (ધ્રુવાન ગાંધી)ની કવિતાઓમાં કવિનો પ્રકૃતિસૌંદર્યનો અનુભવ, જીવનનું વાસ્તવદર્શન તેમજ ભાવનામયતા અને કલ્પનાની અભિનવ તરંગચીલા અનુભવવા મળે છે. કલ્પનાની સુરેખતા બધા ઊંધડતી નથી ત્યાં કવિતા દુર્ભોધ બને છે ખરી.

‘આરાધના’ (મનસુખલાલ ઝવેરી)માં ‘કુરુક્ષેત્ર’ કાવ્યમાળા સારી પેઢે આકર્ષક બની છે અને ધૌગણિક ખડકાવ્યોના લેખનમાં કવિની કવચ સફળતા માધવ કૃત્તી મક્તિમાન છે તે બતાવી આપે છે તેમની કવિતાશૈલી ચિંતનપ્રધાન-વિચારપ્રધાન છે. કેટલીક વાર કલ્પનાને બદલે તર્કપરપરા ઊંડે છે ત્યારે કવિતાગુણ મર્યાદિત બને છે ભાષાની સિદ્ધતા વિચારની અભિવ્યક્તિને ધણી વાર રૂપાંતરે છે, કોઈ વાર અધરી બનાવે છે.

‘વસુધા’ (સુદરમ) એ અનેક પ્રકારની કવિતારીતિની સરસ હથોળી બતાવનાર કવિતામંદ્ર છે. ગીત, લોકગીત, રાસ, મોનેટ ઇત્યાદિ પદ્ય રેહના વૈવિધ્ય સાથે શાન્ત, શુભાર, વિનોદ કે રોદ એવું રમવૈવિધ્ય પશ્ય એ કવિતાઓમાં રહેલું છે જૂની વસ્તુઓ અને પાત્રોના નવા મૂલ્યાંકનો કરવાને કવિની દ્રષ્ટિ ચોગમ કરતી રહે છે અર્થ અને ભાવમાં બધી કવિતાઓ સરખી મૂલ્યાંકન નથી, પરંતુ એકદરે કવિની પ્રતિભાનો વૈભવ તેમાં જોવા મળે. ■ કવિતાઓનો મોટો ભાગ કવિતાના અનિર્ગમિંદુમાં ભાન કે ચમત્કૃતિની પરાકાષ્ઠાનો અનુભવ કરાવે છે.

‘ઇદ્રધનુ’ (સુદરજી બેટાઈ)માં બે પ્રકારની કવિતાઓ સમજેલી છે અર્થપ્રધાન અને ભાવપ્રધાન અર્થપ્રધાન કવિતામાં પૃથ્વીદત્તનો ઉપયોગ વિશેષ કર્યો છે અને ભાવપ્રધાનમાં ગીતો વર્ણનો, અને તેમાં તેમની કવિતા અર્થપ્રધાન કરતા વધુ દીપી નીકળે છે.

‘નિશાથ’ (ઉમાશંકર જોષી)ની કવિતાઓ પ્રકૃતિ અને માનવજીવનના અનેક ક્ષેત્રોમાં ઘૂમી વળે છે. જીવનની વિષમતા ઉપર તે કોપ દાનવે છે અને ઊંડા તાર્કિક ચિંતનોમાં તે શાન્ત રમના સીકરે ઉડાવતી વહે છે તેમની પ્રતિભા અને હૃદયની આર્દ્રતા કવિતામાં રસ અને ભાવ દ્વારા મુદ્દ ધાય છે કાર્મિક વધુપડતી મનુકૃત શબ્દાભિધી અને કાષ્ઠક છદોભયની અનગણનાપૂર્વકની હૃદયની રચનાથી કેટલીક કવિતા માત્ર વાચનક્ષમ બને છે, બ્યારે જેમ કવિતા અનુભવધુરતા અને અર્થાભિવ્યક્તિમાં સરખી બિતરે છે.

‘જનની’ (રતુભાષ દેસાઈ) સરલ અને સુરેખ કવિતામાં માનવપ્રેમનો પ્રકર દાખવે છે. કવિતાવિષય પાઠ્ય કવિની સહૃદયતાનો ગુણ હોનાથી અભિપ્રેત ભાન, વાચના હૃદયમાં ઉપગમવરામાં તેનો શાન્ત પ્રવાહ સફળ બને છે.

‘અજ્ઞાની માધુરી’ (‘અજ્ઞાન’ અનુભાષ વ્યામ)-અધૂર વસ્તુઓ અને પ્રમોગા હૃદયત ભાવોને વ્યક્ત કરતા લેખકની જિંમિ કવિતાનું ધરતર કરે છે એ ભાવોના પ્રસાદમા કવિનું માનવતાથી અરપૂર હૃદય દુઃખ, નિઃશ્વાસ અજ્ઞપો, વિપાદ, નિરાશા અને તૃપ્તિના ઘેરા ચિંતનોની તત્કાળાગાની વચ્ચે તરતુ રહે છે. એ તરમમાળા ન કવિને મન ‘માધુરી’ છે જાવ મર્ન કરવામા વાણીનું આમર્થ્ય પ્રમ વાર જિલ્લુ વાગે છે.

‘કેડી’ (‘જાદરાયણ’ અનુસાર વ્યામ)મા અપાયેલી સોએક કવિતાઓ લેખકની દસેકે રાંના ગાગામા લખાયેલી કવિતાઓ છે તે કાગની પ્રાસંગિક કૃતિઓ પર નરસિંહરાવ અને નાનાવાવની સૈરીની અસર છે અને પાઠગની કૃતિઓમા નૂનન કરિતાની અર્થધનતા જિતરી છે મુખ્યત્વે તેમના સોનેટોમા એ અસર દેખાઈ આવે છે તેમજે કેટલાક ગીતો પણ લખેના છે જિંમિનુ સવેદન આલેખતા તેમની વાણી રિરોપ આવપુર્ણ મને છે, તેથી જિયદુ તેમ ની સર્વાનુભવસિક કવિતા સિથિન અને એ કવિતામા અર દષ્ટિ હમેશા તરતી રહે છે

‘બારી બદાર’ (મુદ્લાદ પારેખ). અનનમા જોરાગા આનતા હર્યો અને પ્રસંગોને, હ-પે સનવેલા ભાવો અને અનુભવેની જિંમિઓને મરવ કવિતામા ગાઈ નસાની સૈલી એમાની કવિતાને વરી છે અંગણી કવિતા અને મુખ્યત્વે હરિ દાગોરની કવિતાના વાચને જગાડેલી મર્ડના હરિહૃદયને સારી પેકે સ્પર્શી કે પ્રકૃતિ, પ્રણય અને માનસહૃદયની સપાઈને કવિતા જોટલી સ્પર્શે છે તેટલી તેના જીઝણને સ્પર્શતી નથી.

‘પ્રતીક્ષા’ (રમણીક આસાસનાગા) એમની કવિતામા હૃદયના સુકોમળ ભાવો વધારે સાહજિક સ્વરે જિતરે છે. અમજીઓના અનનના સવેદને તેમની કવિતાઓમા જિતરીને તેમને માનવ પ્રતિ ની સહૃદયતા માતા કયા છે, તે જ રીતિ કુદુગમેમ ની અને ખાસ કરીને ચાતુમેમ ની તેમની કવિતાઓ નધુ જાનમુક્ત જાની છે પ્રકૃતિસોલા અને પ્રણયએન મા પણ તેમ ની કેટલીક કવિતાઓમા વણાઈ છે અર્થધનતા તેમની કવિતાને હષ્ટ છે અને કુર્તોતા અનિષ્ટ છે, એટલે અર્થધનની માથે તેમની કવિતામા સરનતા હોય છે

‘સમૃત્તિ’ (‘પાગશર્ચ’ મુકુન્દગાય પટ્ટણી)મા લેખકે પોતાની હોદાદ ને ગીતરચ માઓ સમઢી છે કેટલાક મુક્તકો પણ છે કરિતા અર્થધનતા ને ખદલે રાજાડમરચુક્ત વધારે જાની છે અને તેથી કા વતર કે જિંમિ સજાર સિથિલ રહે છે

‘સાધ્યગીત’ (કોનક મગાનાય લાનખાદ દેસાઈ) હોદાદ અને

ગીતકાવ્યો જેહનો આ સંગ્રહ બેળકની શરૂઆતની કવિતારચના દર્શાવે છે, તોપણ તેમની શક્તિનો પરિચય તેમાંથી મળી આવે છે. હાસ્યરસિક, કટાક્ષયુક્ત અને કથાપ્રામ્ભિક કાવ્યો પણ તે સારી રીતે લખી શકે છે. કૃત્રિમ ભિન્નિલતા કે સામાન્ય વક્તવ્યને પછેદ આપવાની રીતિ તેમની કવિતાની મર્યાદા બને છે. તેમનો બીજો કાવ્યસંગ્રહ ‘સ્વાતિ’ પ્રથમ સંગ્રહ કરતાં ગુણદૃષ્ટિએ આગળ વધેલો છે. પ્રકૃતિ, વિનોદ, વર્તમાન મુદ્દ, જીવનકલહ, ધર્માદિ અનેક વિષયોને તેમણે પોતાની કવિતાઓમા ઉતાર્યા છે.

‘કુમારનાં કાવ્યો’ (મહેન્દ્રકુમાર મોતીલાલ દેસાઈ)માં હૃદયરચના કીક છે, પરંતુ અર્થઘનતાને નામે અર્થોડંબર વિશેષ છે. દલપતશૈલીમાં જેવું શબ્દાણુ-તાનું દૂષણ ખૂંચે છે તેવું જ આ અર્થઘનતાનું દૂષણ છે એમ લાગે છે. આ કવિતાઓમાં વિશેષાંશે અનુકરણશીલતા તરીકે આવે છે.

‘દાપશિખા’ (અમીનસ કાચ્છિયા)ની શૈલી ‘કાન્ત’ અને નરસિંહરાવની કવિતાશૈલી તરફ વધુ ઢળે છે, એટલે તેમા પ્રચંડ ઊર્મિ કે ચંચળ તરંગોનું દર્શન થતુ નથી પરંતુ અર્થ અને ભાવનો પ્રવાહ શાન્ત-સંયત રીતે વહી રહે છે. પ્રકૃતિ અને માનવજીવનનું દર્શન મોટા ભાગની કવિતાઓમાં નિષ્પાધું છે.

‘ઉપામા ઉગ્રેલા’ (ચંપકલાલ બ્યાસ) કાવ્યોમાં સોનેટ, ખંડકાવ્ય, મુક્તકો વગેરે સંગ્રહવાં છે અને કવિના જીવનનો ઉપકાળ દર્શાવનારાં છે; તેમની પ્રયોગદ્રશાના એ કાવ્યો છે.

‘કાવ્યસંહિતા’ (અનામી)માં પણ ગીત, રાસ, ખંડકાવ્ય, સોનેટ, મુક્તક વગેરે છે. એમની કવિતાઓનો એ પહેલો જ ક્ષણ છે. આશાસ્પદતા તેમાંથી સ્ફુરે છે, અને અર્થઘન કવિતાનું પ્રતિનિધિત્વ પ્રકટાવવા તે મથે છે. વાચ્યતાનું તત્ત્વ વિશેષ હોવાને કારણે કવિતા ભારેખમ જેવી લાગે છે.

‘અર્થન’ (પ્રબોધ અને ‘પારાશર્ય’) એ બે મિત્રોની કવિતાનો સંયુક્ત સંગ્રહ છે અને અર્થઘન કવિતાની કેડીએ પ્રયાણ કરવાનો ઉત્તેજ દાખવે છે.

‘મદ્દાધુલ’ (પ્રજારામ રાવળ અને ગોવિંદ સ્વામી)મા વિશ્વપ્રેમના આદર્શો વ્યક્ત કરતી કવિતા છે. હંદોવિધાન સુદર છે અને કલ્પના વિકાસ પામતી રિચતિમાં પણ સુરેખ જણાઈ આવે છે.

‘સકરનું સખ્ય’ નામના સયુક્ત પ્રકાશનના પહેલા ખંડ ‘સખ્ય અને બીજાં કાવ્યો’ (હરિશ્ચંદ્ર ભટ્ટ) માની કવિતા, કલ્પના અને ભિન્નિ જતા ન્યારે વિચાર ગદ્યની પેઠે પદ્યમાં વહે છે ત્યારે કવિતા જેવી રક્ષ લાગે તેવી-માર્દવ વગરની, અર્થભારે લગ્ની પડતી જણાય છે. પ્રણયકાવ્યોમાં કવિતાનું લાવિત્ય

કેવાક પ્રભાણુમા પ્રમે છે મમદ લેખકના લેખ-સામર્થ્યને તો મનાની આપે
 ૭ એ પ્રકાશનના બીજા ખંડ 'મદર અને બીજા કા થો' (મુરની દાકર)
 માના ગેય કા થોમા હૃદય ॥ અને હૃદયદ કા થોમા શુદ્ધિ ॥ આવિર્ભાવો
 પ્રકટે છે, પરન્તુ બેઉના આવિર્ભાવો પૂરતુ ઊંડાણ નથી દાખવતા આશાની
 કાર્થક જાગી કરાવતી પ્રગોમદમા ॥ એ કવિતાઓ છે

'સુડો ઓ સોડો' (હરિશ્ચન્દ્ર ભટ્ટ) મા થોડી અમે ૭ ઉપરથી કમ
 ચેલી અનુવાદ કૃતિઓ છે અને બીજા મૌનિક કાથો છે નૂતનશૈલી લેખકને
 મારી રીતે શાની હોય તે દર્શાવતી કવિતાઓ આ મમદમા મિશે ૭ કેટ
 લોક સુરેખ ઊર્મિગીતો પાશુ છે સુગમ ભાવ ॥ નિદર્શક નર્મીયા લેખક
 ધમે અમે ઊંચુ કવિત્વ દાખવી શકે છે.

'અડેર, મરખો, સૌભાગ્ય' (ભગીન્ધ મહેના) નામ ॥ અવિતામમદમા
 લેખકની હોસેલેખ ની વક્તિનું દર્શન થાય છે કવિતાતત્ત્વ ૭ દર્શન મોણુ છે

'ચિત્રેખા' (રમણ વકીન) પ્રણય, પ્રકૃતિ ઓ છંદને અર્પતા
 હૃદયદ અને ગેય કા થોનો આ સમદ સુરેખ મરખ લાભ ॥ અને અપદ અર્થનું
 દર્શન કરાવતી કવિતાઓ આપે છે થોડી હળવી કવિતાઓ પાશુ તેમા છે
 ઊર્મિ અને કલ્પના તેજરની ન હોવાને કારણે તેમા મોળાપ લાખ્યા
 કરે છે

'મયુ માથા મૂવે' (લ દા નોમામી)મા ૧૧ કાવ્યોદેગ માટે ॥ સમર્પણુ ॥
 ભાવ ॥ ઉદામ આવેગ, સરકારી લાખા ઓ શુદ્ધ છંદરમ થથી મુક્ત છે

'રમન' (સ વિષિન મીનાઇ) જે જુદાજુદા નરી ૧ કવિતામે મકાની
 વાનગીનો સમદ છે કેનીકમા મરખ અનુકરણુદ્ધતિનું જ દર્શન થાય છે

'પ્રભાત નર્મદા' ('પતીન') અત્યત સવેદનશીલ મા સમાધી બિહગતી
 ઊર્મિઓ આ કવિતાસમદમા અનુભવી શકાય છે અને નાનકાકર-કરાપી-
 'સાગરની મમ્તી તેમની મજબોમા અને હોમા જતરી હોનાનો ભાવ થાવ
 છે, પરન્તુ તેમા વાસ્તવિક ઊર્મિ કરવા ઊર્મિનતા મિશે ૭ આળા હૃદય ॥
 દુલ્કાર ઓ વિપાદનો પ્રતિધ્વનિ તેમાથી પ્રમે છે 'પતીન' નરી ૧ પેદીના
 કવિ છે, પરન્તુ અર્થધનતા કરતા લાનુક્તા તેમો વધુ સર છે તેમા ॥ નરા
 ૭૬ પ્રોગો કવિતામમદમા માટે યોગ્ય હોય તેમ જણાવું નથી

ખડકાવ્યો

કવિતામમદો ॥ પ્રભાણુમા ખડકાવ્યો ૧૭૬ જ ૭ જોજ લાખા છે
 નરીન પેદીની અવિતામા સ્વાનુભવરસિકતા જેટલી જતરી છે તેટલી મની
 નુભવરસિકતા નથી જતરી અને મહાકા થો તથા ખડકાવ્યો ॥ આલેખ ॥

સર્વાનુભવરસિકતાનો કવિનો મુખ્ય જ આવશ્યક હોય છે. આપણે ત્યાં જણાતી ખડકાળોની કુર્વજતા સર્વાનુભવરસિકતાની જિજ્ઞાસને આભારી છે.

‘રતન’ (ચક્રવર્તન ગદ્યો) એ નરીન પેટીની કવિતામાં લખાયેલુ પ્રથમ પકિતનું ખંડકાવ્ય છે, ને લાગિનીએદની મગગ ગાયા સમુ છે. વસ્તુ આણું હોવા છતાં ૧૧૦૦ પંક્તિઓનું એ લાંબુ કાવ્ય વાતાવગમ અને પાત્રમાનમને સુંદર તથા વાવભરી રીતે રજૂ કરે છે. એ કાવ્ય પૃષ્ઠની છંદની એક મિદિ સમુ બન્યું છે. વસ્તુવિષય જોડે જૂનો છે, પરંતુ કવિની સહન્યતા તેને અભિનયતા આપે છે.

‘અચળા’ (અખરચ) એ ૪૦૦ પંક્તિઓનું ખંડકાવ્ય છે. નિષ્કળ નીવડેલા પ્રણયનું વિલાસેલુ રવમ તેમાં સરંગ પ્રવાહી સૈથીમા ગવાયુ છે, જામિત્રાબલ્લથી ભરપૂર છે.

‘તયોવન’, ‘મદાવમા’ અને ‘આપદર્ભ’ (ગોવિંદ દ. પટેલ)માના પહેલામાં ‘માવિની અને મમ’ તથા ‘મગશિખા’ એ બે ખંડકાવ્યો છે. બીજા જોષપ્રધાન ગવાદકાવ્ય છે, લખક નગમિદગવ અને ‘કાન્ત’ની શૈલીએ પૌરાણિક તથા ઐતિહાસિક પ્રમંગોને કાવ્યમાં મૂકે છે, પણ વર્ણનનો વિસ્તાર કાવ્યની મગમ અસન્ને કાઈકે આપી કરે છે. કાવ્યનો ધ્વનિ જીવનને રપરીને જોષપ્રધાન બને છે એટલે અશે મસનિષ્પત્તિ જાણી રહે છે. નીજા પ્રવાહી અને રસમય સૈથીમા લખાયેલુ છે અને પહેલા બે કરતા ઉચ્ચ કોટિમાં આવે તેવુ છે. શૈલી સ્વચ્છ અને હંદોરચના તથા હંદોવિધાન સુંદર છે.

‘કથાકુમર’ (ચક્રકાન્ત ઓઝા)માં મોટે ભાગે પૌરાણિક કથાકાવ્યો છે. કુન્તીની પગમ્તતા, હરિશ્ચંદ્રની કસોટી, કચ્ચ-દેવયાની, અને વર્નમાન કાળે બનેલી વદનાશ્વની શાન્તાના મૃત્યુની કચ્ચ ઘટના, એમાંની છે’વી કથા નિરંજન આકર્ષક બની છે. અમાધારણુ આત્મભળ અને લાગણી તેમાં વણાયા છે. બીજા કાવ્યો સામાન્ય કોટિના છે. મુખ્ય અને ગૌણ બધાપ્ર મનગો એક સરખી અભિનયતા ન બતાવે ત્યારે કથાકાવ્યો અને ખડકાળો ઇટ ૧૧-૬૫ બની શકતા નથી.

‘કુરુક્ષેત્ર’ (કવિશ્રી નાનાવાય) એ કોઈ પણ પેટીની કવિનાનો નમૂનો દર્શાવતુ મહાકાવ્ય નથી—રસકીમ ડોવનશૈલીનું અનેક મહાકાવ્ય છે. ૧૯૨૬ થી કવિશ્રીએ તેનું લેખન શરૂ કરેલુ અને ૧૯૩૯માં તે પૂરુ થયુ. ઔદ વર્ષમાં એના કોડો કમસગ નહિ પણ છૂટક છૂટક બહાર પડ્યા છે, એટલે એનું એક-દર મૂલ્ય કોઈ એક જ વિવેચકની કવમે હજી અકાધુ નથી. કવિની ડોવન-શૈલીની, ઉપમા-અવકારોની, દિવ્યતા તથા લબ્યતાને આવરી લેનારી કવ-

નાની અને તેજવી વાળીની નિગેષના તથા મર્ઝાદા સર્વવિદ્ધિ છે. મદા ભારતની મદાકવિતા પોતાની શૈલીએ ગાવાની અવગ્રનિદા કવિએ આ મદા-કાન્ધમા પૂર્ણ કરી જતા ની છે. ડાવનસૈની પ્રારભમા ગુજરાતને જેટલી આકર્ષી શકી હતી તેટલી હવે તે આકર્ષી નથી. એટલે આ મદાકાન્ધ જોકે પૂરતું આકર્ષણ નહિ કરે, તોપણ મદાકાન્ધના અનેક મુજો અને અમૃદિથી ભર-પૂર તેની રચના જાણી છે અને તેની પાઠ્ય કવિએ લીધેલો શ્રમ, ટકાવેલી ધીરજ ને પહોડી ગમેલી ખનનો ખ્યાલ તે પરથી આવ્યા વિના રહેતો નથી.

મુક્તાકે-સંચલો

કવિનામા વાળાએવા વિચારમુક્તને અર્થોત્ સુભાષિતો પ્રાચીન કાળથી સાહિત્યમા મદરતનુ મ્થાન ધરાવી રહેના છે. પૂર્વે કુદા-સોરઠામા જે આટૂકિત-ઓ મૂંઝાતી તે પરિપાટી હવે ઓઝી થઈ છે આ પાસ વર્ષમા આ પ્રકાર-ની કવિતારચના જાહેર જાણ થઈ છે.

‘પાખડી’ (જેઠાનાથ ત્રિવેદી)માં અમૃત સુભાષિતોની શૈલીના અને કમચિત્ નવીનતાથી ઓપના વિચારમુક્તકો હોવા છતાંરહા જે

‘શત્રુ’ (ઇન્દુલાલ ગાંધી)ને મુક્તને કહેવામા આવ્યા છે કારણ કે તેમા મુક્તકના જેવો ખનિ છે. જગૃત તેમા દીર્ઘ ખનિકાવ્યો પણ છે.

‘ચિનગારી’ (ગુરુતણ)મા આલકારિક, કમ્પનાપ્રધાન અને ભાવ્ય રજુદ વિચારો મગ્નહો છે પરંતુ તે પણ નહિ-જાન મુક્તકો લેખાય તે ના છે.

‘ભાવના’ (મોરારામ મગજીઓઝા)મા અંતરાત્માના નાદો પ્રેરેના ગોા ભાવો કાવ્યોચિત ગણમા મૂલેવા છે ભાવનાઓ છત્રના અનેક પાસાઓની રપશો છે અને ખનિ વિચારોનો પ્રતિધ્વનિ પાડે છે.

ભાષાંતરો

‘ગુલે પોલાડ’ (હિમારાકર જોશી) એ મિત્તુકિયેવિચના ‘દીગિમના મોનેટ’નું ભાષાંતર છે કુદરતના રમ્ય દસ્થો અને કાવ્યનુ કરણ વાતાવરણ હૃદયને હલમલાવે તેવું છે. સમૃદ્ધ સમાસો અને મેરુત કવિતાની સૂત્રરખા તમક ઉક્તિઓ તેમા પોડા શબ્દો દ્વારા નિગેષ અર્થભભાર ભરે છે, તેથી શબ્દો ગુતા દર રહે છે, પરંતુ અર્થમોધ માટે તો તેનું પુન પુન વાચન કરવું પડે છે એમા આપેલો ‘મોનેટ’ વિશેનો નિમ્ન અનેક દષ્ટિઓની વિચારણાપૂર્વક લખાયેલો છે.

‘રાસપચાધ્યાયો’ (અમૃતલાલ ના ભટ્ટ) એ ભાગવતમાથી સમગ્રલોકી અનુવાદ રૂપે ઉતારેલુ એક ખડકાન્ધ છે મૂળ પ્રતિની તેની એકનિષ્ઠા અને અર્થમોધની ઉત્કટતા એ આ ભાષાંતરની વિસિષ્ટતા છે.

‘ગીતાધર્મિ’ (કિશોરલાલ મશરવાળા): ગીતાનું આ સમ્બોધકી ભાષાં-
તર નવી આવૃત્તિમાં કેવળ નવા સમું બન્યું છે, અને મૂળને લક્ષ્ય કરીને
શબ્દાણુતા વિના સરસતા કેવી રીતે આવી શકે તેનો એક સરસ નમૂનો તે
પૂરો પાડે છે.

મધ્યમ પેઢી

કવિતાસંગ્રહો

‘કલ્યાણિકા’ (કવિ ખજંદાર)માં ઈશ્વરવિષયક વિરલ દિવ્ય આનુ-
ભવોનું પ્રકટીકરણ ભજનોના ઢાળમાં એક ભક્તની ઊર્મિથી કરવામાં આવેલું
છે ઈશ્વરના કૃપણ માટે પાંચ પગથિયા નિશ્ચીને સરસ વાણીમાં ભક્ત હૃદય-
ના ભાવો દર્શાવ્યા છે.

‘રાષ્ટ્રિકા’ (કવિ ખજંદાર) એ રાષ્ટ્રોન્માનને પ્રેરનારાં કાવ્યોનો
મંત્રક છે. દેશપ્રીતિ, ઉત્સાહ, શૌર્ય, આશા અને સ્વાર્ધિન્યની ભાવના એ
કાવ્યોમાં ધ્વજ છે. ઊર્મિ જગાડવામાં તેનાં પાન—નાદ પગ્ધિરસો આપે છે.

‘સોસિયલિઝમ’ (કવિ નાનાલાલ) એ ભૈરવનાથના જાવાનું રાસકાન્તા
ઢાળમાં ઉતારેલું એક અરસ શબ્દચિત્ર છે.

‘સોહાગણ’ (કવિ નાનાલાલ): પ્રૌઢાવસ્થામાં જૂના પ્રેમનાં ચંદ્રમરણો
દ્વારા નવમંથનનો અનુભવ કરતા કવિનો મનોહર લલકાર આ કાવ્યમાં
ઊતરીને પ્રેમભાવનાની નિર્મળતાને જગાડે છે. એવી જ ધીરજ હંદોળદ કાવ્ય-
કૃતિ ‘પાનેતર’માં કવિએ લગ્નનિધિમાં આવતા આચારોને સ્ત્રીમુખની નિર્મળ
સ્નેહનીતરતી વાણીમાં મૂંઝીને દાંપત્યભાવોને રેલાવ્યા છે.

‘એકતારો’ (ઝવેરચંદ મેઘાણી)માંનાં ગીતો, કાવ્યો અને ભજનોમાંનાં
કેટલાંક પ્રમંગલક્ષી હોવા છતાં તેમાં જે માણસના ઊર્મિતરવ રહેલું છે તેણે
કરીને તે આકર્ષક બની રહે છે. કેટલાંકની ગ્રેષ્ઠતા અને કેટલાંકની ભાવનૂતન-
તાને કારણે તે સ્મરણમાં જગાધ જાય તેવાં છે. કલ્પના અને સહૃદયતાની
આરપાર વહેતી વાણી એટલે લગાડનારી બને છે. દેશ્ય શબ્દો અને મંદકૃત
શબ્દોનો અણુમેળ કાંઈ વાર ખૂચે છે ખરા.

‘તજગાયા’ (જયમનગૌરી પાઠકજી): હંદ, ગીત અને રામ એ ત્રણે
પ્રકારની કવિતાઓના આ મંત્રકમાં ભાવદર્શન સ્વચ્છ છે, પણ ઊર્મિ મપારી
પર જ વહે છે અને કલ્પના મર્યાદિત હિંમત કરે છે. પ્રેમ, પ્રકૃતિ અને
જીવનના દોઈ દોઈ પ્રમંગલ કવિતાના વિષયો છે.

‘હંસમાનસ’ (કવિ હમરાજ): ઉત્સાહ, કસ્ટિયા, રાષ્ટ્રપ્રેમ તથા જીવન-
ગોધને આવરી લેતી કવિતાઓનો આ મંત્રક સ્પષ્ટ ને સરસ નેમલરી ભાષાને

કારણે કવિતાપ્રેમી આમાન્ય જનતાને ગમી જાય તેવા છે છતાં દષ્ટિનું કિંદાવ્ય કે ઉચ્ચ પ્રતિભા હી ન્હાતા હોના હતા હંદ પ્રભુત્વ દર્શાવતી એ કવિતા સાળીમા શ્રવણસુખદતાનો સુખ ગ્રહેલા છે

‘નનર ૧૧ કૂલ’ (નાગરદામ આ પદ્ય) ઔદતાભરી મનૂત શૈલીમા વખાયેના ખડકાળ્યો, જિર્ગીતો અને મુક્તમેનો આ મમ્મદ છે કથનસૈવી અપદ અને કથા ઇં રમપુર્ણ છે એનનયુક્ત તરલતા ઓળી છે

‘તમૂરનો તાર’ (મોરારજી કામદાર) ગોષ્ઠપ્રધાન કવિતા, કારમી મજનો, ભજનો, દુહા વગેરેના આ મમ્મદ ઉપર દવસત ગૈયી હી અપદ અમર છે

‘જીર્ગી’ (રનાત્રી વેળકર-ગ-નાદી) જિર્ગીકાળ્યો, દેશભક્તિ ૧૧ કાંગે પ્રાક્ષમાળ્યો, ખડકાળ્યો, રાસો, ગાનકા યો વગેરેના આ મમ્મદ છુનાજુદા કવિતા-એષમની સાળી પીરમ છે. બધા કા યોમા મમાન સુખ્યતા નથી અને સૈમીઓની પણ નિવિધતા છે

‘હુનસુનના કાળ્યો’ (કાન્તિપ્રસાદ વોરા)મા ખડકાંગે, પ્રખ્યગીતો, જિર્ગીતો, રામો, વાગીનો, દેશગીતો, હામ્યગીતો એ હી નિવિધતા છે, પરંતુ બધા સામાન્ય દ્રાટિ ૧૧ અને ‘કાન્ત’-નરસિંહરાન ૧૧ અનપરણુ જેના છે

‘રમધારા’ અને ‘પારસિમ’ જેહાગીર ગાણેકજી દેમાધ) પદ્મદષ્ટિએ લગભગ નિર્દોષ અને સુધક એવી આ મમ્મદોમા હી કવિતા મદ્યમા કહેના જેવી વમ્મુઓ ગદ્યાણુ શૈલીએ પદ્યનો અવતાર આપે છે શૈલીમા કરિ દન-પતરામ અને કવિ ખગરદારનું અનુકરણ મોટે ભાગે છે અને કવિ ખગરદાર હી પેઠે તે હાના હદ પ્રયોગો પણ કરે છે ‘પારસિકા મા જરથોસ્તરી ધર્મની સમીક્ષા, ધાર્મિક ઉદ્દોધા, પ્રસિદ્ધ પુરણો હી કથાઓ અને ધરા હી ઇતિ હાસ્ય વિહંગાનલોકન છે

‘ત્રિવેણી’ (પુખા રમણનાન રક્ષીન) હદોગદ્ધ કરિતા, રાસો અને મુમ્મતવે બાગગીતો એની ત્રિવિધતા ‘ત્રિવેણી મા રહી છે રાસોમા પ્રેમા નદ નરસિંહ અને નાનાના હી પ્રેરણા છે ગીત-રામ કરતા હદોગદ્ધ પ્રખ્ય મા યોમા બાનરૂપે કા યતરન વિશેષ પ્રમણે છે

‘પરિમલ’ (રમણીકલાન દનાલ) પ્રવાક પરભાસો આધાર લધી વમેના આે કેવાક મૌનિક એના માળ્યોનો આ મમ્મદ છે અગ્રેજી આધારે લ રાયેલા કાળ્યોમા શબ્દયોજનામા ઝની કૃતિમા જાયે છે તો મૌનિક કા યોમા શબ્દમૌખ્ય દીક જગતમા છે હદોગદ્ધ ૧૧ શુદ્ધ છે પ્રકૃતિ, છાન આે પ્રખ્ય એ નિયો મોટા ભાગની કવિતાો અપે છે

‘કામપૂર્ણ’ (હોરે દ્રામ નાનાના વોરા) ગાણી કે નિચારમા અભિ

નનતા વિનાની, જૂતો અને ગીતોમાં લખાયેલી મામાન્ય કોટિની કવિતા અને ભક્તિના પદોનો એ મગ્ન છે.

‘૩૫૫૫’ (ભગવાનવાવ માકડ) ગરળી, લજનો અને રાગ-રાગિણી-ઓમાં લખેલી એમાંની કવિતા શુદ્ધ-સરવ લાપામાં વહે છે અને વિશુદ્ધ હૃદયલાવો, આગ્નિકતા તથા અધ્યાત્મનો રમ તેને લાગેલો છે.

‘પદ્મ-પરિભવ’ (કમળાવહેન દંકર)માં મારાં બારમીતો રાગ-રાગિણીઓમાં લખાયેલા છે ભક્તિ અને હૃદયશુદ્ધિ એમાંના ગીતોનો મુખ્ય ધ્વનિ છે નરા સુગનો ધ્વનકા નથી.

‘જોમળાવની’ અને ‘મનુની ગઝલો’ (મનુ હ દવે)માંના પહેલા પુસ્તકમાં વ્યારહારિક તથા નૈતિક શિક્ષણસૂત્રો દવપત શૈલીએ ગનહર હૃદમાં મૂક્યા છે અને બીજામાં મામાન્ય ગઝલોનો મગ્ન છે જેલિયા કાવ્યતત્ત્વ ઓછું છે.

‘કુરાળ’ (ગુ તમલેન્દ્ર મળુભાર) આકાલે અવસાન પામેલા જુરાન કવિની પ્રયોગશ્યાની મામાન્ય કવિતાઓનો એ મગ્ન છે.

‘કાગવાણી બા ૧-૨’ (કવિ કુવા ભગત) બાગે અને ચારણોની વાક્ષણિક કવિતાશૈલીમાં નૂતન તાપ્તલાવોને અનેરી સ્વામારિકતાથી વણી ભેતી કવિતાઓના આ મગ્નકો કેવળ આર્મિક અને સુદર વિચારોથી જ નહિ પણ ઝડઝમક, ભોટકાળો અને વેગભર્યા હોવાવધી સમાજનો ડોવાનવાનુ મામર્થ્ય બતાવી આપે છે તળપદી વાણી અને તળપદા અલકરો આ શૈલીની એની વિશેષતાઓ છે કે જે સમાજના બધા ઘરોને પહોંચી વળે તેમ છે.

‘કારાણી કાવ્યકુંજ ભાગ-૨’ (કુલેરાય કારાણી)માં કવ્વી પ્રતિહામના કથાગીતો, નીતિમોધના આજખ્યા અને વતનભોમ પ્રતિનો ભક્તિભાવ દર્શાવતી મામાન્ય કવિતાઓ વગેરે મગ્ન છે.

‘લલિત કાવ્યમગ્ન’ (લલિતાશકર વ્યાસ) એ નર્મદના ઉત્તર કાગના મગ્નકાનોન કવિ લલિતાશકર વ્યાસની કવિતાઓનો મગ્ન છે પણીખરી કવિતાઓ પ્રામણિક અરૂપની છે અને કેટલાક દૃશ્ય નાટકોના ગીતો આપેલા છે આજ કાવ્યતત્ત્વનામી એ કવિતાઓ છે અને એવના તેનો મુખ્ય શુભ છે દવપત-નર્મદ સુગની કવિતાઓનું અરૂપ તે દાખવે છે.

‘ઉત્કાન્તિકાગ યાને વર્ણધર્મગોષ્ઠા’ (વિઘારાગ વમનજી ત્રિવેદી) એ પદમાં સનાતન હિદ્ધર્મની નમીલાનુ પુસ્તક છે ધાર્મિક જીવન ગાળના મોનો મોધ અને ઉદ્દેશોધન એ તેમાંનું મુખ્ય તત્ત્વ છે કવિતાનો પ્રચર કેવળ સામાન્ય છે.

‘શ્રી કૃષ્ણમહારાજ કાવ્ય’ (રાજકવિ પિંગળશોભાઈ પાતાભાઈ અને

હરદાન (પિંગળશીલાઝ) પ્રમંગલદી કાવ્યોનો એ મંગલ છે. લોકકવિતા અને દલપતશૈલી બેહિનું તેમાં મિશ્રણ છે. રાગઓ અને કવિઓને ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છન પદે વાળવાનો તેમાં બોધ છે. મુખ્યત્વે તે માત્ર કાનને ગમે તેવી એ કવિતાઓ છે.

‘પદમધ’ (નગીનદામ પુરુષોત્તમદામ મંધલી) બેખકની મર્મ પ્રકારની કવિતાઓનો આશરે ૭૦૦ પાનાનો આ મધ છે કવિતાઓમાં પ્રેમાર્નવ, દયારાગ અને દલપતરાગની છાપ છે. ધર્મ, નીતિ તથા વર્તમાન મામાનિક રિથિતિ ત્રિગેની બોધક તથા કટાક્ષાત્મક કવિતાઓ વિશેષ છે

‘ભાષાંતરે’

‘ન્યુનશ’ (નગરદામ આ. પડ્યા)નું મમસ્થોદી ભાષાંતર આપહેલું જ છે, અને સમસ્થોદિતા ઉતારવાની કદીનતાને બે જાદ કરીએ તેમાં પ્રમાદગુણ પશુ મીક જગાયા છે.

‘મેનદૂત’ (નિબુવન વ્યાસ) એ સમસ્થોદી નથી, પરંતુ તેનો મૂલ્યુ છંદ જેવો જેવ છે તેની જ સરલ શિષ્ટ વાણી ભાષાંતરકારની છે, એટલે સમસ્થોદી ભાષાંતરની કિનષ્ટતા તેમાં જીતરી નથી, અને સરલતા તથા મુગેષ તા તેને મળી છે મુજ પ્રતિ એકનિષ્ઠ રહેવા સાથે ભાષાંતરને સુગમ બનાવવાનો તેમનો પ્રયત્ન સફળ થયો છે.

‘શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા’ (રંગુછેડયાવ કેશવયાવ પરીખ) નું આ ભાષાંતર હરિગીત છંદમાં છે તે સરલ છે પરંતુ ભાષાની અભિવ્યક્તિમાં શિથિલ છે

‘સુનર્ણમોહિની’ (દિવાળીમહેન ભટ્ટ) એ મદાકાન્તા જતમાં વિનિયમ મેરીસના Atalanta's Raceનું ભાષાંતર છે. ભાષા સરકારી છે.

કટાક્ષ-કાવ્યો

‘પ્રભાતનો તપસ્વી’ અને ‘કુક્ષુટદીક્ષા’ (‘મોટાવાન’ કવિ અરદે શર કરામશ ખગરદાર) એ બેહિ અનુક્રમે કવિશ્રી નાનાવાનના ડોલનશૈલીના કાવ્યો ‘ગુજરાતનો તપસ્વી’ અને ‘બહાદીક્ષા’ના પ્રતિકાવ્યો છે કવિ નાનાલાલને અપદ્યાગદ્યથી પાઠ વાગવાને એ પ્રતિકાવ્યો જન્મ્યા હતા. કવિ નાનાલાલ પોતાની ડોલનશૈલીથી પાઠ વળતા નથી, પરંતુ ડોલન શૈલી પ્રતિના કટાક્ષ રૂપે એ બેહિ કાવ્યો સારી પેઢે આકર્ષણ કરી શકેલા

‘કટાક્ષકાવ્યો’ (દિનકૃષ્ણ પી જ્વેશી) જુદાજુદા કવિઓના કવિતામગ્ધામાં પ્રતિકાવ્યો, કટાક્ષ કવિતાઓ અને કટાક્ષ રૂપ ચુકતકો નાનામોટા પ્રમાણેના સમઘણેના આમાં મળે છે, પરંતુ કટાક્ષને અનુવદ્ધીને લખાયેની કવિતાઓનો ટોણ ખાસ મગ્ધ પ્રસિદ્ધ થયો નથી ‘કટાક્ષ’ શબ્દમાં જે અર્થ

રહેશે છે તેની દૃષ્ટિએ કવિએ આમાં મંત્રદેવાં સ્વરગિન કાળ્યો ગિયિય છે. તેમાં રમૂજ રમૂજ અને ટોળ માળ છે : માલો કટાક્ષ કવચિત્ જ વેળા મળે છે. આવી કવિતા રંજનાત્મક બને, પરન્તુ કટાક્ષના રંજનથી એ રંજન શુદ્ધ હોય છે.

મુક્તક-સંચરો

‘દુદાની રમઝટ’ (ગોકુળદાસ રાયચુગ અને ગદની ગેરમા): મંત્રન કવિતામાં અનુષ્ટુપ્ છે એવો યુજ્જરાની કવિતામાં દુદો-મોરકો છે. આમાંનો દુદા-મોરદાનો સંમદ એ તળપદી વાળીનાં સુભાષિત મુક્તકોનો મંમદ છે. એમાંનાં કેટલાક મુક્તકો પ્રાકૃત-અપભ્રંશ સુભાષિતોની જાયા જેવાં છે અને કેટલાંક શામળ-દમપતના મમયનાં છે.

‘મોનેરી સિખામણ’ (પુરનાંતમગાય ભટ્ટ) એ પણ દુદા સુભાષિતોનો આમાન્ય મંમદ છે.

મંપાદિત કાવ્ય-સંચરો

અર્પાચીન કાલ્યોગાથી ચૂંટણી કરીને તૈયાર કરવામાં આવેલા કાવ્ય-મંમદો થોડા છે. ‘હૃદયત્રિપુટી અને બીજાં કાવ્યો’ તથા ‘મામમાતા અને બીજાં કાવ્યો’ એ બેઉ મંમદો શ્રી. નવવરાગ નિવેદીએ ‘કવાપી’ની કવિતાઓમાંથી વીણણી કરીને તૈયાર કરેલા છે. ‘મામ વાજનગંડગી’ (જુગત-ગમ દત્તે) એ ગામડાંના વિકાસ માટે મંપાદિત કરવામાં આવેલું લોકસાહિત્ય છે. ‘ગુજરાતમૃત કાવ્યવાણી’ (મદંત ઝોધાદામજી) એ ગદ્યાત્મા મૂળામાર્ગનાં ભજનો વગેરેનો મંપાદિત કરવામાં આવેલો મંમદ છે.

ભક્તિનાં કાવ્યોના સંચરો

આ પેદીની ભક્તિની કવિતા જૂની અને મધ્યમ પેદીના શિશુજી જેની છે, પરન્તુ ભાષા, શૈલી અને આદાર મુખ્યત્વે મધ્યમ પેદીનો છે. ભક્તિના કાવ્યોનો એક ભાગ તો પ્રકીર્ણ કવિતાઓના સમહોમાજ આવી વ્યય છે, પરન્તુ આ પ્રકારની કવિતાના ખામ સમહોજ અર્દો જુગ નોખ્યા છે.

આ પ્રકારના કાવ્યસમહોમા ‘રગ અવધૂત’ (પાકુરગ વિકૃત વળાગે)ની વ્યનાજો વિશેષે કરીને આકર્ષણ કરે છે મરાઠી અને યુજ્જરાતી બેઉ ભાષા-ઓમાં તેમણે કવિતાઓ લખી છે. તેમની યુજ્જરાતી કવિતા મરાઠીની લાક્ષણિકતાથી મુક્ત નથી, છતાં અરબ અને શુદ્ધ છે ‘શુરુ બીવામૃત’માં ૧૬૦૦૦ દોહરામાં દત્તાત્રેયનું ચરિત્ર, યાનકાક, કર્મકાક, ઉપાસનાકાક, દત્ત-કથન વગેરે ખંડો આપેલા છે ‘સગીતગીતા’ એ ગીતાનો પદાનુવાદ કાવ્ય-દૃષ્ટિએ સિયિય પણ ગેય દૃષ્ટિએ વિશિષ્ટ છે. ‘જીઓ અવધૂત’માં તેમના

ભજનો છે. તેમાં હિંદુ ધર્મની ઉદાર ધર્મભાવના, ઊંડી લામણી, યાત્રા અને અનુભવ પ્રકટ થાય છે 'પત્રગીતા'માં ગીતાના ઉત્તમ ૨૬ સ્લોકોનું એવી છઠ્ઠા વ્યાખ્યાન દ્વારા રહસ્ય સમગ્રવ્યુ છે. 'રંગસ્તવન'માં અવધૂતના અનુયાયીઓએ રચેલા સ્તવનો છે. સતોની પ્રાચીન પ્રણાલિકા મધ્યમ પેઢીની કવિતા દ્વારા આપુ રહી છે એમ આ બધા પુસ્તકો સૂચવી રહ્યા છે

'કીર્તન કુસુમમાળા' (જેઠાવાસ મોથનાલ)માં કવિએ રચેલા ભક્તિ ભાવના કીર્તનો છે

'કંકુર યાત્રા' (કાશીભાઈ પટેલ) માં કાકોરની યાત્રા નિમિત્તે ભક્તિના આર્દ્રભાવો વધાવેલા છે

'સ્તવનાદિ સમૃદ્ધ' (શાહ જશભાઈ પ્રબચદ) જૈનોના આ પ્રગત આદિ વખતે ગાના થયેલ સ્તવનોના આ સમૃદ્ધમાં વિશેષતા એ છે કે તે ભક્તિની કવિતા છે, પરંતુ તેનું બધું 'કવિતાપથ' નાટકી-દ્રીમાં તર્જનમાં જ સમાર્પ રહેલું છે પ્રભુત્વતિની આધુનિક કાવ્યકલાની તુલનાનું દર્શન તેમાં કરી શકાય છે

રાસસંપ્રદાય

કવિ નાનાવાય, કવિ ખખરદાર અને કવિ મોટાદકરના રાસોએ ગેય કવિતાના રસજોગા જે રસ ઉપજાવ્યો છે તે રસ રાસોમાનું વાણીવાચિત્ય કે રાગ-દાણ જ નથી, તેમાંના અર્થગૌરવ અને લયિતભાવદર્શક દ્રવ્યપદોએ પાશુ મોટા ભાગ ભજવ્યો છે તેમના અનુસરણ અને અનુકરણ કરીને ઘણા નવાજૂતા કવિઓએ રાસો બખ્યા છે, પરંતુ તેમાંના ખૂબ થોડા રામોને જન તાએ ગ્રીયા છે જે રાસો જિવાયા છે તેમ જ અર્થગૌરવ અને લયિત ભાવ જ મુખ્યત્વે કરીને આકર્ષણનું કારણ બન્યા છે નીચે એ રાસસંપ્રદાયના નામતાર-વીને આપ્યા છે અને જે સમૃદ્ધોમાં નોંધપાત્ર વિશેષતા જણાય છે તે દર્શાવી છે.

'નહાના નહાના ગસ બાજ ૩' (કવિ નાનાવાય), 'રાસચંદ્રિકા'—કેટલાક નવા અને જીવન જૂના રાસો (કવિ ખખરદાર), 'આકાશ ૧૧ કૂલ' અને 'મુક્તિના રામ'—દેશભાગના સામાન્ય રામ ગીતો (ભવેતના શુકેવ), 'રાસત્રિનાસ' (ખડેરાવ પવાર), 'રાસપદ્ય' અને 'રામદોમુની' (મુગ્ધ-ભાઈ શાહ), 'રાસપાખડી'—કુટુંબપ્રેમ, રહેસપ્રેમ, પ્રકૃતિપ્રેમના રામ-ગીત ('નિનિ:સુ'. સ્વીમનાથ માધી), 'ચરપુષ્પિયા', 'નમઘાનિકા'—જુનાગુદા લેખકના રામોની તારવણી, અને 'રાસ જ્યોત' (ધર્મચંદ્ર સુદ), 'રામ-રંગ ૧૧' (જયભાઈ રાવળ અને વાડીલાલ શાહ), 'ગીતગાધુરી' (મનુ દેસાઈ), 'રામગંગા' (ચંદ્રમન્ત જોશી), 'સુર્યમુખી' (સુરેશભાઈ પરીખ), 'અમર ગીતાજસિ' (કવિ વાનજી નાનજી), 'રામપુષ્પિયા' (જગિયવરાલ અપાર્ણી),

‘ગીતરજની’ અને ‘રાસકનિકા’ (માલકૃષ્ણ ભટ્ટ), ‘રાસબીરી’ (ચદુ-લાલ શાહ), ‘રસિકાના રાસ’ (કથનવાચ ચ. પટેલ), ‘રામબોલિ’ (ધનિષ્ઠા મજમુદાર).

જૂની પેઢી

જૂની પેઢીની સૈધીએ આજે બહુજ ઓછી કવિતા લખાય છે નેઓ લખે છે તેમનો એક ભાગ પ્રાચીન શક્તિગ્રંથો સાથે સંપર્ક રાખનારા ભક્ત કવિઓનો છે, અને બીજો ભાગ વિષયાનુકૂળતા કરીને કોઈક જ વાર જૂની સૈધીને પોતાની કોઈકોઈ કવિતારચના માટે પર્મદ કરે છે એવી કવિતાઓ નીત અને મધ્યમ પેઢીના કવિતાસમૂહમાં સમાઈ જાય છે જૂની પેઢીની કવિતાનો વર્તમાન કાળે થતો મમુદાર એ આ પેઢીની કવિતાઓના વર્તમાન કાળે થતા સમૂહોનો એક ત્રીજો વિભાગ છે એકદરે જોઈએ તો આ પેઢીની નવી કવિતા તેમની લાગતી નથી, તેને બદલે એ પેઢીની કવિતાનો અભ્યાસ વધુ તેમની જણાય છે અને એ જ અભ્યાસીઓના સંપાદન સંશોધનાકારો વધારે ગોઠવાય અને તેના છે.

‘રાસ સદ્ભવદી’ અને ‘હારમાળા’ (મ કેશવરામ કા શાસ્ત્રી). નરસિંહ મહેતા કૃત આ બે કાવ્યોના આ સમર્થ સંશોધનો છે અને તેમાં પ્રાચીન પદ્યરચનાના આકાશ મળી રહે છે ગગા શરૂની હસ્તપ્રતોનો ઉપયોગ કરનારા આવ્યો છે ‘ઉપાદગ્ધુ’ (મ ભોગોવાલ માડેસરા) પાંદ સંશોધનની ચીનદાઈ અને વિદ્વાતોનો ઉપોદ્ધાત એ તેની વિશેષતાઓ છે. ‘કુવરજાઈનું મામેરું’ (મ મગનલાલ દેસાઈ) અભ્યાસીઓ અને એ જૂના કાવ્યના રસિકો માટે ત આસ તૈયાર કરવામાં આવેલું છે.

‘લજનમયદ’ (સ પ બેચરદામ) કળીર, નાનક, નરસિંહ, દયારામ નિબુવાનદ, મુક્તાનદ, સુરદાસ અને કેટલાક જૈન ભક્તોના ગીત-પદ-લજનોનો આ સમૂહ છે તેમની ચૂંટી સરસ છે, પરંતુ વિશિષ્ટ દષ્ટિ તો તે તે કવિઓની લાગના અને તેમણે કરેલા સમ્બંધોગોના અભ્યાસની છે.

‘ગવરી કીર્તનમાળા’ (મ મત્ત) ૧૭૫ વર્ષ પહેલા થઈ ગયેલા ગવરીબાઈના વૈરાગ્યના પદોનો આ સમૂહ છે કીર્તનો કેવળ સામાન્ય પ્રકારના છે.

‘નિરાનકાવ્ય’ (સ નરવરલાલ લાનુરામ પડ્યા) વડોદરાની ગિરાત પયની ગાદીના મહત્તની પ્રેરણાથી એ પથમાં થઈ ગયેલા ભક્તો અને કવિઓએ રચેલા પદો-લજનોનો આ સમૂહ થતા આવ્યો છે જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિની ભાવના અને પદોની વાણી એ બધું જ તપ્તપદુ છે. ‘રવિભાષ સમ્રાટની વાણી’ (મ મજારામ મોતીરામ) અભ્યાસિયા તથા શેરખીયા

સપ્તદાયની ગાદી આપનાર ભાણુ માહેન, તેમના સિંચ રરિ સાહેન, ખીમ-
દામજી અને ધીમ્લ મતેની પદનાણીનો આ સપ્તદ છે ભાણુ માહેન ૧૮મા
શતકના ઉત્તારાર્ધમાં થઈ ગયા. નરસિંહ મહેતા પછી જેટલા પદપ્રકારો
યોગ્ય છે તે ૥ અનુકરણો આમાના પદોમાં દેખાવ દે છે 'ત્રેમરમવાણી'
(મદારાજ નારાયણદાસજી) મા ભજનોનો મગ્ગ છે, જેમાં ઉપાધિ કાળથી
ગાડીને ૧૮-૧૯મી સદી સુધી ૥ મતેની નાણીની અસર દેખાવ છે

નાટક

નાટકનું સાહિત્ય ગુજરાતી ભાષામાં ગદ્ય દ્વયજી રહેલું મનાવું આવ્યું
છે, પણ તે દેખાવ છે એટલું દ્વયજી નથી તે દ્વયજી દેખાવ છે તેનું મારણ
એ છે કે ભજનના નાટકો પૂરેપૂરા જાણીને પ્રસિદ્ધ કરાયા આવતા નથી,
માત્ર ગાયનો અને સારની પ્રસ્તિકાઓ જાણીને નાટક જોનારાઓ માટે એ
નાટકો અનામત રાખવામાં આવે છે એ ખરું કેરમબુમિની રચ ૥, પાત્રોના
કાર્ય તથા ગતિ, ભાવોની ઉત્કટતા તથા સચિવતા એ જ્યાં દર્શના વિષયો
છે અને તેથી એ નાટકો દર્શનપ્રધાન હોઈ સાચનક્ષમ ઓછા મને છે દશ્ય,
કાર્ય, ગતિ, ભાવ ઇત્યાદિ દર્શના વિષયોને સાચનક્ષમ જનારી શકાય, પણ
દશ્ય નાટકોના અયામકો એ તામિષ્ક હેતા નથી કદાચ તેઓ એમ માનતા
દશે કે નાટક સાચનારાઓ તેનો પ્રયોગ ને ૥ માટે નહિ આવે વર્ગોથી આ જ
પદ્ધતિ દશ્ય નાટક ભજનનારાઓ પકડી રહ્યા છે જૂની મોરની અને વામ
નર નાટક કપાળીઓ પૂરા નાટકો જપાળી પ્રસિદ્ધ કરતી, માનીવાનાની નાટક
કપાળીના કેટલાક ઉર્જા નાટકો ગુજરાતી ત્રિપિઆ જપાળેના હતા, અને ઘણા
મરાઠી નાટકો પણ પૂરેપૂરા પ્રસિદ્ધ થયેના જોવામાં આવે છે, પરંતુ ગુજ
રાતી નાટક કપાળીઓએ એ પદ્ધતિ વર્ગોથી તોડી છે તે પાછી જોડી નથી
ગમનિની રચના, કાર્ય, ગતિ, ભાવોદિ દશ્ય ને ત્રાવ્ય માર્ગે જ જૂનું
કરવા ઉપર તેમને પોતાની સફળતાનો વિશ્વાસ દશે, લેખનમાં તે રજૂ કર
વામાં તેમને કદાચ મદદગાર માટે વિશ્વાસ નહિ હોય, પણ કેટલાક દશ્ય
નાટકો વાચ્યરૂપે પણ રમણજીક ચવાની ગુચ્છરતાનામાં હોય છે પૂરા નાટકો
પ્રસિદ્ધ કરવાની પ્રયાયો તેમને આર્થિક હાનિ થવાનો ભય કારક વધુ હતો
સામે કે નાટકસાહિત્યની દુર્બળ અવસ્થા એ નાટકો પુસ્તકામરે અપ્રસિદ્ધ
રહેતા હતાથી વિશેષ દેખાવ ૭

જોમપટો પણ નાટકો તો છે જ, પરંતુ તેમાં વાચ્ય ગુણ ઓછા અને

દક્ષ ગુણુ વિશેષ હોય છે, છતાં જનતાના મન ઉપર નાટકનું દર્શન જેટલી પ્રબળ અમર પાડે છે તેટલી જ પ્રબળ અસર બોલપટો પાડે છે, એટલે લોકમાનસ ઉપર સાહિત્યની સંસ્કારયુક્ત અમર પાડવાની દૃષ્ટિએ બોલપટો નાટકના પ્રદેશમાં જ આવી જાય કે કાર્મિક વાચ્ય ગુણુની ઓળખને લીધે અને કામ્યક મોટા ભાગના બોલપટો હિંદી ભાષામાં હોવાને લીધે ગુજરાતી સાહિત્યમાં એ બોલપટોની ગણતરી કરવામાં આવતી નથી. સાહિત્યના પત્રો કે સાહિત્ય-વિવેચનના અથો એની સમીક્ષાથી દૂર રહે છે. બોલપટના વિવેચન સમીક્ષાનું કાર્ય તે માટેના ખાસ પત્રો જ કરે છે, પરંતુ એ વિવેચનો બોલપટોના ટેકનિક, પાત્રોના પોસાક, સંગીતની સરસતા-નીરસતા, પ્રસંગોની રમૂઆતને સ્પર્શના વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. વસ્તુસકંપના, સવાદની મથાર્યતા, ભાવનિરૂપણની દૃષ્ટિએ વાણીનો સુમરાદ ઇત્યાદિ સાહિત્ય-મર્શો અંગેને એવા વિવેચનોમાં પ્રાથમિક જ વાર ઓળખાયા આવે છે. આવી હજુ-વટ જરૂરી લાગે છે, કારણ કે વર્તમાન નાટક સાહિત્યનું એ એક મહત્ત્વનું અંગ બની ગયું છે.

આ પાંચ વર્ષના ગુજરાતી નાટક સાહિત્યમાં એકાકી નાટિકાઓનો જ કાય સૌથી મોટો છે, એક જ વસ્તુ પ્રતિ નિર્ધારિત એમ મપૂર્ણ નાટકો ગણ્યાગાંધ્યા છે. નાટિકાઓમાં મ સામારિત-સામાજિક પ્રશ્નોની હથાવટ કરના અને રમદૃષ્ટિએ હાસ્ય તથા કરુણને અગમ્યૂત બનાવતા વસ્તુઓવાળી નાટિકાઓ વિશેષ છે. નવવિકાઓ અને નવવક્યાઓના ભાષાતરોના પ્રમાણમાં નાટક-નાટિકાઓના ભાષાતર-અનુવાદોનું પ્રમાણ ઓછું છે.

નાટકો

‘પુણ્યકથા’ (કવિશ્રી નાભાબા) એ વૈરાગ્ય, મંથન, તપમ્યાના મહિમા-ગીત સમુ નાટક છે. ગીત-છંદના હટકાવ સાથે અપભ્રંશમાં તે લખાયેલું છે તેમ પાત્રો ભાવનાની મૂર્તિ સમા છે અને કાર્યવેગના મહતા દાખવે છે. છંદને પુણ્યવર્તુ બનાવવાનો મરેશો તે આપે છે. ‘મૃગતૃષ્ણા’ (ખટાઉ વ કોપી) માં નાટકનું મગમપણ જરાજર નથી એટલે છૂટા છૂટા દરખોનો સમૂહ તે બની ગયો છે. આધિભૌતિક સુખ માદને મૃગતૃષ્ણા રૂપ ઓળખાવીને એ નાટક બોધપ્રધાન બની રહે છે.

‘ધમ્મનું ખૂન’ (‘દિવ્યાનંદ’) એ નાટક સમારત્યાગી ધર્મગુરુઓના વૈભવ-રિક્ષાઓ ઉપગ્ની જનતાની ધૃણાના પ્રત્યાષાત રૂપે લખાયેલું છે, તેનો ખ્વનિ એ છે કે બધા દિવાળી ધર્મગુરુઓ પતિન નથી હોતા, મેટલાક મત્યપ્રેરણા પામ્યા હોય છે અને વ્યક્તિ તથા મગનિનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે એ જ

લેખકનું પીણુ નાટક 'યોગી કાણુ' સાસારિક નાટક છે, જેમાં એક વિધવા પુરુષની કુદૃષ્ટિનો બોગ યથા પડેલી પત્નીને તેનો ગુણગાન ને ઉદ્ધાર પતિ દ્વારા આપે છે અને તેમના જીવનના ગાંઠો ધ્રુવ પરિવર્તન પામે છે. જે ઉ નાટકોની શૈલીમાં સિધ્ધિવતા છે, પરંતુ પાત્રાલેખન આશાસ્પદ છે.

'અજની' (રમણલાલ વ દેસાઈ) એ રંગભૂમિ પર લગ્નવવાની દૃષ્ટિએ લખાયેલું છતાં એક સુવાચ્ય નાટક બન્યું છે. વર્તમાન સમાજનું પ્રતિબિંબ ત્રીનીને તેમાં એ મિદ્ધાત પ્રતિષાદો છે કે સમાજનું દુષ્કર્મ અને સ્ત્રીની વહેંચણી કરવાની અવ્યવસ્થામાં જ રહેલું છે. 'કાગચક' (ગોર્ડિન્સ્કાયા અમીન) એ પાત્રાલેખન અને પ્રતિબિંબનામાં સિધ્ધિવ નાટક છે, પરંતુ લેખકની દૃષ્ટિ સહૃદયનાયુક્ત છે અને તે આ નાટક દ્વારા કહે છે કે મામડાના જીવન ઉપર ધમતુ શહેરનું કાગચક આગળજીવનનો અધ પાત કરે છે, અને એ રીતે નાટક કરણરમપર્યંતમાંથી બને છે.

જેને ઐતિહાસિક કહી શકાય તેમાં નાટકો માત્ર બે છે 'વૈશાલીની વનિતા' (પ્રદ્યુમ્ન ચંદ્રગેખર દીરાનજી)માં ધં સ પૂર્વેના યોધા સૈકાનું ધાર્મિક, રાજકીય, સામાજિક અને આર્થિક વાતાવરણ તે કાળના જિંદા અભ્યાસ પછી આલેખવામાં આવ્યું છે. ખાત્રો ઐતિહાસિક ન હોવા છતાં વાતાવરણ સામાજિક ઇતિહાસ વક્ષ્યને સાર્યક કરે છે આખું નાટક ગદ્યમાં છે અને સુવાચ્ય છે, જેને કનાદૃષ્ટિએ જિતરતુ છે 'રાજનન્દિની' (કેશવ હ. શેઠ) એ રંગભૂમિ ઉપર લગ્નવવાની દૃષ્ટિએ લખાયેલું ગદ્ય-પદ્યયુક્ત ઐતિહાસિક નાટક છે. મહારાષ્ટ્રી મીનગદેવીના લક્ષ્મીકાળથી માડીને તેની સતીત્વની નિગ્મજ્ઞાવના સુધીના પ્રગતિ તેમાં મૂર્તી લેવામાં આવ્યા છે. મરાઠો અને આડકથા પશુ રંગભૂમિની દૃષ્ટિએ યોગ્યતા છે.

'વહનના વમન' (કુલીનચંદ્ર દેસાઈ) એક મામાજિક નાટક છે અને 'યુગદર્શન' (મુગજીભાઈ શાહ) એક રાષ્ટ્રીય નાટક છે જે ઉ નાટકો રંગભૂમિ માટે લખાયા છે અને એમેટરોએ લગ્નવેના છે નાટક સાહિત્યમાં તે જિતરતુ ગ્યાન ધરાવે તેમાં છે 'ઓગીતા' (રામચંદ્ર દાકુર) એ મી ચતુર્બુજ માણિકેશ્વર ભટ્ટે લખેલી વાનો વીજળી આગદિયણનું નાટક કપે રૂપાતર છે. અંબણ અને સામાન્ય સ્ત્રીઓ માટે તેમાં બોધ રહેલો છે.

'નાગાળાસ' (ચંદ્રદત્ત મહેતા) એ દ્વિબદ્ધી નાટક છે, જેમાં જિજ્ઞાસીઓની દૃષ્ટિનું વાગ્નવર્ણી તથા કલ્પનાપ્રધાન વસ્તુ મદ્યજાતીયી મૂલ્યવામાં આવ્યું છે. આ ઉપરાંત તેમાં બે બાળનાટકો 'રમકડાની દુકાન' અને 'મંતાકુન્ડી' તેમજ 'નર્મ'ની ચરિત્રદર્શક નાટિકા પણ મગ્ગી લેવામાં આવ્યા.

છે નાટક અને નાટિકાઓ ભજવી શકાય તેના છે તે સાથે વાચનક્ષમ પણ ઓછા નથી

અનુવાદો

પાંચ વર્ષમાં ત્રણ જ નાટકો ખીજી ભાષાઓમાંથી અનુવાદિત થઈને બહાર પડ્યા છે, પણ એ ત્રણે નાટકો સારી પ્રતિના છે અને નાટક સાહિત્ય માં સારો ઉમેરો કરે છે 'ઉંચર બહાર' (અનુ મૂળશકર પાધ્યા) પ્રો. અત્રેએ લખેલા 'ધરા બાહેર'નો અનુવાદ છે બહારથી સભ્ય અને ખાનદાન દેખાતા પુરપો દેના દુર્ગુણી અને દબી હોય છે તે પ્રત્યેના કટાક્ષ સાથે નાટક કમ્પ્યુ અને હાસ્યની જમાવટ કરે છે નાટક મલમ્મા છે અને મંવાદકળા મુદ્દર હોનાથી સુરામ્ય બન્યું છે 'અવકા' (અનુ માણેકવાલ ગો જોષી) એ શરદાવાસુ ૥ શોકપર્યવમાંથી નાટકનો અનુવાદ છે તેમાં સેરાપરાયણ સ્ત્રી કારા દારૂકિયા જમીનદારનું હૃદયપરિવર્તન દર્શાવ્યું છે. 'સભાવિત મુદ્દર નાથ' (અનુ રતનભણિરાવ ભીમરાવ) એ જેમ્સ બેરીના Admirable Crichtonનું રૂપાંતર છે. તેમાં સામાજિક જીવન અને માન્યતાઓ ઉપર કટાક્ષાત્મક રીતે દષ્ટિપાત કરવામાં આવ્યો છે અનુવાદ સુવાચ્ય બન્યો છે.

નાટિકાઓ

એકાકી નાટિકાઓના અંકડો અને નાની છૂટી નાટિકાઓનો જ્ઞાન પ્રમાણમાં મેટો છે નાટિકાઓ મુખ્યત્વે સસાર અને સમાજના પ્રશ્નોને સ્પર્શે છે અને કટાક્ષાત્મક તથા પ્રદર્શનરૂપાત્મક વિશેષારો છે ચરિત્રાત્મક અને ઐતિહાસિક નાટિકાઓ જૂજ છે એકઠેર જોવા નાટકો કરતા નાટિકાઓ કલાદષ્ટિએ વિશેષ અદિયાતી છે અને તેથી રમજૂગિ યગના પ્રયોગોમાં તેમાંની ખાગીખાગીને વીકરીક સફળતા વરી છે

'અંધકાર વચ્ચે' (ઈલુલાલ ગાધી) માં પાંચ નાટિકાઓ સંગ્રહી છે વગર આધુ-પાધુ અને કિચાણીમતા સ્વરૂપ એની આ નાટિકાઓ રમણર્થી મ વાદો જેવી જાતી છે કનિહૃદય તેની પાઠગ ધનકી રચ્યું છે એટલે કાચ્ચાસવાદ મેળવી શકાય તેમ કે, પણ તેમાં દર્શનક્ષમતા નથી એ જ લેખકનો ખીજો નાટિકાસંગ્રહ 'અખચ અને ખીજ નાટકો' પહેલા કરતા કાંઈક ચઢે તેવા આયોજનનાજો છે પાત્રોની મેળવણી તથા મુખ્ય પ્રશ્નોને સ્પષ્ટ કરવાની દષ્ટિ સ્વારે વલયાર્થી બી છે તેમાં ૫ પાંચ નાટિકાઓ છે, અને માનવજીવન તથા માનવસમાજને સ્પર્ષેલા પ્રશ્નો તણેના છે સમપ્રધાનતા કરતા ઉપદેશપ્રધાનતા વિશેષ છે

'પરી અને રાજકુમાર તથા ખીજ નાના પાંચ નાટકો' (રમણલાલ

વ દેસાઇ) એ નાટ્યશૈલી, રંગભૂમિ પર એમેટરો ભજવી શકે તેવી તખ્તાનાયકી ની યુગ્યતા અને રમપ્રધાનતા રહેલી છે 'રાખના રમકડા' (બાપ્કર વહોરા) માં સાન નાટિકાઓનો સમ્રઢ છે બાપ્કરે શો અને ધર્મિય નેવા પાશ્ચાત્ય નાટ્યશૈલીકોના નિચારો તથા નિરૂપણરીતિઓની તેમાં અમર રહેલી છે સસારના જુદાજુદા પાનાઓ ની આમપામ તેમાંના વસ્તુ પરિબલથી કરે છે અને મુદ્દિશાળી પાત્રો જ મુખ્ય ભાગ ભજવતા હોવાથી તેમાં જેટલું નિચાર પ્રાધાન્ય છે તેટલું બાન કે નસતું પ્રાધાન્ય નથી સવનિભા કોઈકોઈ રથને અમક દેખાય છે કેન્સાક પાત્રો પશ્ચિમના નિચારોના દેલી ગ્રામધારી પૂતળા હોય તેવા દેખાય છે 'છેલો દાન' (ધનસુખાનન મહેતા) એ પણ અગ્રેષ્ઠ કિપરથી ઉતારેલી બાર નાટ્યશૈલી સમ્રઢ છે, પરંતુ તેમાં આપાતર રૂપાતર એટલા બન્યા છે 'રાગ ની રાખી' (રંગભૂમિકાન દનાન)માં મીરા, લુનિયટ અને રનીડનની મહારાણી એ તથેરાણીઓ માં જ નિયયક ઐતિહાસિક નાટિકાઓ છે

'ન્યાતના નાખરા' (ગજેન્દ્રશમર પડયા) એ સામાજિક નાટિકાના ધરાર પટેલાઈ ની દ્વયોનો પરિચય કરાવના ઉપગત ન્યાતસુધારો કરના મથતા જુનાિયાઓ ની પ્રતિનિધિ દર્શન કરાવ્યું છે, જેકે તેમાં નાટ્યલક્ષ્યો છે 'એક જ પત્ની' (હોદુભાઈ ના બેખી) એ સાધારણ કોટિ ની સામાજિક નાટિકા છે 'ના યુગની સ્ત્રી' (સારદાપ્રસાદ વર્મા)માં તથા નાટિકાઓનો સમ્રઢ છે, અને તથેમાં સ્ત્રીતના જુદાજુદા પાસાને અર્થવાગા આવ્યા છે તેજરની નારી ત્વનો આદર્શ રજૂ કરાવો તેમાં પ્રમતન કરનામાં આવ્યો છે અને સ્ત્રીઓ તથા કુમારિકાઓ ભજવી શકે એ તેના લેખન માટેનું પ્રધાન દષ્ટિગિદ્ધ હોવાથી આત્મલિક કરણ અને સૂચારને આનંદ દીધા વિ ના બહુમાં સ્ત્રીપાત્રો ની ઉપયોગ કરવામાં આવે છે એકટ રીતે ધ્યેયને જ ન્યારે દષ્ટિગિદ્ધ બાવ વરામાં આવે છે ત્યારે નાટિકાઓ રસનિ પત્તિમાં મેળો જ રહે છે 'રેડિયમ અને બીજા નાટક' (ગોવિંદભાઈ અમી)માં ની નાટિકાઓ મનાદો અને વાતાના મિશ્રણ જેવી બની છે 'જવનિમા' (જવંતી દનાન) માંની એકાકી નાટિકા માટે વર્તમાન સસારના કૂટ પ્રશ્નોએ જોઈતું વસ્તુ પૂરું પાડ્યું છે કટાક્ષ ઉપનાસ અને વેષક ઊર્મિના એ એમાં સમાદોના મુખ્ય યુથો છે બધી નાટિકાઓ ભજવી શકાય તેવી ની એ લેખકને નાટિકાલેખના આવશ્યક તરવાની સારી પેઢે માહિતી પણ છે પાત્રલેખનમાં સજતા અને મજબૂતા છે

'મનાનો નાદ' (કાલિદાસ ના કવિ) એ એક રૂપક એમકી નાટિકા છે જેનો પ્રધાન સદેશ એ છે કે 'સાચો કલાકાર ન્યારે કનાસેરા પ્રતો હોય છે ત્યારે આખા જગત માં અસ્તિત્વને જૂલો જાય છે અને ન્યારે કતાપૂજના

લીન યક્ષને જેડો હોય છે ત્યારે પડોગમા લાગેલી આગ પાશુ તેને સુગ્રામ કરી શકતી નથી ' આમ ધૂનીપણાને મર્તિમત કરવાના ધ્યેયને કારણે નાટિકા રંગ- નિપત્તિમાં મોળી પડે છે. 'વેલ્ડનાઈ' (ગોર્વિંદભાઈ અમીન) એ પાંચ એકાંકી નાટકોનો સંગ્રહ છે. કેમકે કુટ પ્રશ્નોને સ્પર્શવાને બદલે પ્રામગ્નિક ઘટનાઓને નાટકરૂપે વર્ણવે તેમાંથી રસ વહાવવાનો યત્ન એ જ્યાં નાટકોમાં દેખાઈ આવે છે.

હામ્મ અને કટાક્ષ વેરતી નાટિકાઓ આ પાંચ વર્ષના ટીક પ્રમાણમાં બહાર પડી છે, અને તેના લેખનમાં મારા લેખકોએ બાગ લીધો હોઈ નાટિકાઓનો એ ખૂણો કીકડીક ખીચ્યો છે. 'રમલીયા' (કવચ મહળા) એ રજૂ થયું છે સળંગ નાટક રૂપે, પરંતુ સૂરતના જુદાજુદા હામ્યલેખકોની કૃતિઓ- માથી ચૂંટેલી વાનગીઓનો એ શમુમેળો છે અને એકજીથ વાનગીઓને નેડી દેવાની કલ્પનામાં રમજ તથા આકર્ષણ રહેવા છે. એક વસ્તુમાંથી બીજી વસ્તુમાં પ્રવેશ કરતાં જે વિષયાતર થાય છે તેનો ભાસ ન થવા દેવાની હિંમત એમાં ધ્યાન ખેંચે તેની છે. 'ત્રિગતુ મોતી અને બીજા નાટકો' (અદવદન મહેતા)માં આઠ નાટિકાઓ સંગ્રહી છે, જેમાંની પાંચ કટાક્ષ અને ઉપહારા દ્વારા વસ્તુની ચોટ દાખવે છે. 'દેડકાની પાચશેરી', 'ધારામળા', 'ઘટમાળ', 'લગનગાળો' અને 'ત્રિધારાજી' 'કન્યાશુ' એ સંગીત નાટક છે બધી નાટિકાઓ તખ્તામાયક છે અને કુટબીક તે સફળતાપૂર્વક બજવાઈ પડ્યું છે. 'ચાર એકાંકી નાટકો' માનું એક 'કુર્મી' (ઉમાશંકર જોષી) ગંભીર છે અને બીજા ત્રણ પ્રદસનો છે 'દેડકાની પાચશેરી' (અદવદન મહેતા), 'શુદ્ધશાનિ' (ઉમાશંકર જોષી) અને 'ભગવદ્ગુડીય' (સુદરમ) એમાં 'શુદ્ધશાનિ' અગ્રેષ્ઠ- માથી અને 'ભગવદ્ગુડીય' સમ્પૂર્ણમાંથી ઉતારેલા છે 'હિમાવય ૨૪- ૩૫ અને બીજા નાટકો' (હસા મહેતા) એ અગ્રેષ્ઠમાં જેને 'મિક્ટ' કહે છે તે પ્રકારના પ્રદસનોનો સંગ્રહ છે તેમાંનું એક 'આખે પાગ' કરણાની ગાદ ડાખાથી ચીંટાયેલા કટાક્ષાત્મક નાટિકા છે બાકીના જાદા પ્રદમનોમાં વર્તમાન સામાજિક-સાંસાનિક જીવનમાંથી ચૂંટેલી વિષમતાઓને કટાક્ષ સાથેની હાસ્ય શૈલીથી રજૂ કરી છે વિધવાને 'મગાર-૨૩૫' કહેવામાં આવે છે તેમ 'વિધુર'ને શા માટે 'હિમાલયવૃક્ષ' ન કહેવામાં આવે એવો કટાક્ષ સુગ્રામ પ્રદસનમાં ડ્યોઈ છે અને એ જ એની પરાકાટા બને છે 'સકૃતવાની સાલિધ્યા' (પદ્માવતી દેસાઈ અને 'મસ્ત ફકીર') એ પ્રદમનમાં જૂતકાળને વર્તમાન કાળની તુલના મા ખડો ડ્યોઈ છે, તેથી હાસ્યનુવાનાવરણ અમે છે નાટિકા જનવચા મોગ્ય છે 'બીલકુમારી' (પદ્માવતી દેસાઈ) એ પ્રદમનમાં નાનાવાવની આડવરી શૈલીના સવાદો યોગ્ય છે 'સનાદો' (બ્યોમેશ્વર પાંડકર, સ જયમનગૌરી પાંડકર)

મા માહિત્ય, નીતિ તથા સમાજમાના અનિષ્ટ અસી પ્રત્યે કટાક્ષ કરીને તે દારા રમૂજ આપવાનો ઉદ્દેશ રાખેલો છે

નવલિકા

પાંચ વર્ષ પિ મુજરાતી નવલિકાઓનો એકમર ફામ મમુદ્દ કદી શકાય તેવો છે, પરંતુ વર્ષાનુવર્ષ એ ફાન પ્રમાણમા ઊતરતો જતો જણાય છે ૧૯૩૭ મા નવલિકાઓના ૩૦ ગમદો જવાર પડ્યા હતા, બ્યારે પાંચ વર્ષમા આસારે ૭૧ ગમદો અને થોડી છૂટી કથાઓ પ્રસિદ્ધ થઈ છે કેટલાક વિશ્વાત નવલિકા લેખકોએ નવલિકાતેજન જામ કરીને માહિત્યરચના ॥ બીજા પ્રમેમા મા નિવરના માર્ગ છે તેથી તેમનો નવલિકાઓનો પ્રવાહ લગભગ બંધ પડ્યો છે પાંચ વર્ષ દરમિયાન થોડા નવા લેખકો આ ક્ષેત્રને સાપડ્યા છે, જેમ મણ્યાગાંધ્યા લેખકો એ ક્ષેત્રને દિવાલે તેરા પસુ કે, જતા કમનુત ॥ તેમની સૌની એ ક્ષેત્રમા પ્રકટી નથી મુદત નવલિકાઓ અથવા નાની નવન કથાઓ અને વાતવર્ણી તથા આદર્શ નક્ષી નવલિકાઓ ॥ માથેનાથે ભાન કથાઓ, રમકથાઓ, રેખાચિત્રો, પ્રમગચિત્રો ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારની રચનાઓ થયા છે મને એ પોતપોતા ॥ મમદોમા એવી કરીને આપી છે, એટલે કાંઈ એક મમદ અમુક એક જ પ્રકારની નવલિકાઓનો મમદ ની રહે એના પુત્રોમા તે ગણ્યાગાંધ્યા જ છે અને ગામી ॥ જધા મમદો રસ, ભાન કે વસ્તુ પિ પ્રકીર્ણતા દર્શાવી રહ છે વસ્તુપિ, રસપિ અને ભાવ નિષ્ઠ કથાઓ થયા મમદોમા માથેસાથે મુકાઈ છે એવો એ મમદોનું નર્મ કન્યુ શક્ય જો તેમ નથી, જતા એકદર પ્રવાહ હિતથી એવું કહી શકાય તેમ છે કે આ લેખકોમા નાતવદર્શિતા નધારે આવી છે અને માનવમાન તથા વર્તમા ॥ મમારના પ્રશ્નો પિ હજીવ તરફ તેમનું ધ્યાન રહુ ખેંચાયેનું રહ્યું છે માનવમાનના સ્થાપી ભાવોને રસપ્રેક્ષી નવલિકાઓ આ એતિ હામિક વસ્તુઓ વિશદ કરની નવલિકાઓ જડુ જૂજ જા રાઈ કે કના દષ્ટિએ લિનરતા કર્મની નવલિકાઓનું પ્રમાણ એવું છે અને તે વસ્તુમન વડે માન મોરજાનું કાર્ય થયાશકિત મરે છે ન્યુનાદોમા સૌનીની અને નસ્તુગોની અભિપ્રાય રહુ સાપડે છે અને કેટલાક સમદો તે એના છે કે જેની વાર્તાઓની કોટિમા શોભે એવી વાર્તાઓ આપણે ત્યાં જડુ જૂજ નેરામા આવે છે

‘મહિનમ અને બીજી વાતો’ (ધૂગકેતુ)મા ‘અલિનમ એ નવલિકા

છે અને બાકીની ૧૨ નવલિકાઓ છે. એ નવલિકાઓની ગરતુમૂળગી કરતાં તેનું પાત્રાલેખન વિશેષ સુધક રીતે થયું છે અને કથાનાં મુખ્ય તેમ જ બીજા પાત્રો મમાન તેજની રંગે આવાને લીધે તથા એ પાત્રોને મર્મના વસ્તુનું કથન એકબીજાની છટું પડી જવાને લીધે, એકબીજાથી સાકલેથી નવલિકાઓ એવું અગ્રેષ્ઠ એ નવલિકા પામી છે. કથાના પાત્રો તેજના વ્યક્તિત્વનાં મ્વાથી છે અને તેથી તે તેજ પ્રમાણે વિના રહેતો નથી. આ મંથદર્શની નવલિકાઓ મી 'ધૂમ્રેતુ'ના 'તમ્બુલા'મંદગનો અવગે' દોષ તેની તેજની અને માનવતાનું મેગ દર્શન કરાવનારી છે. ત્યારપછી તેમજ આપેલી 'ત્રિભેટા'માંની નવલિકાઓ તેમની પહેલાંની નવલિકાઓ જેટલી ઊંચી ટોચે મેલેલી નથી રેલી એ જ છે, જીવનશિષ્યક કથનાઓ એટલી જ દિગ્ગમમાં છે, પરંતુ એ રિચામર્મભાગમાં જ્યારે મદ્દ બની છે અને તે કારણે રમનિબ્ધિમાં બીજી વ્યુત્પાદ છે. લેખક જીવનવલ્લભને નથી ચૂક્યા પરંતુ તેમના પાત્રો જાવનાલેખ વધુ બન્યા છે અને તેટલા પ્રમાણમાં તે વાતવિક્રતાથી દૂર પડેલા માત્ર છે.

'પિયામી' ('સુંદર')માંની નવલિકાઓમાં વસ્તુઓનું વૈવિધ્ય હોવા છતાં એક પ્રકારની ખેચની એકસૂત્રના રહેલી છે. દરેક કથાના મુખ્ય છાપી પિયામ-અંખના છે નારીને મંતાનની, શ્રમજીને ધનની, સાંદર્થ માલુનારો રથૂળ સુખની, એકારને ધધાની, માત્તરને પલ્લીની, સ્ત્રીને પરકામી સદ્વ્યારીની, જીવનથી ધાકેલા ડોમાને પરમાત્માની અને દબાવી જરેલા મમાનને સહદયતાની અંખના પીડી રહી છે. જીવનના બાજબી અને આજીવન પ્રવાહોને વણીને કથાવસ્તુ મર્જવું અને તેને સચોટ રીતે ચૂકવું એ કાળ લેખકે હસત-મત કરી છે, અને કથાનો ખનિ આલુછતો રહેતો નથી. એ જ લેખકની 'જોવાડી' અને નાગરિકા'માંની નવલિકાઓ વર્તમાન સમાજ અને મસારની હેટમીક ગદ્યકોષનું દર્શન કરાવે છે. એ ગદ્યકોષના દર્શનથી હીણી માનસતા પ્રતિ જુગુપ્સા ઉપજે છે, પરંતુ મધી નવલિકાઓનો ખનિ એકસરખી રીતે જુગુપ્સા પ્રેરિને મંજવ ખનિ પ્રકટાવતો નથી. 'જોવાડી' કથામાં જે ખનિ છે તેવો ખનિ બીજી નવલિકાઓમાંથી પ્રકટતો નથી. મમાની આ બીજાસત્તા છુપારી મખવા જેવી નથી લેતી, પરંતુ તે પ્રકટ કરવાની શૈલીની બિજુખને લીધે આગાની નવલિકાઓ સામે હીકરીક વિરોધ પાલુ બિઠ્યો હતો.

'આમડ બ્યોન' ('સોપાન')માં બે લાગી પ્રેમકથાઓ છે પ્રત્યેકમાં એક એક યુગવની કથા દ્વારા વસંતરાત્રીમાં પ્રેમનું અગ્રેષ્ઠ, જીવનમાં નિર્ભય રસ

તથા કર્તવ્યભાસના અને પ્રેમનો નિલાસ કરવાગા વેઠવી પડતી હાડનારીનો ખ્યાલ મળે છે. જેવી એ હેતુપ્રધાન મોટી કથાઓ છે તેવી જ તેમની નવલિકાઓનો મગ્ગ ‘ઝાઝવાના જળ’ છે. એ નવલિકાઓ માટે લેખકે વર્તમાન મસારજીવનમાથી પ્રેરણા મેળવી છે અને તેમા લગ્નવ્યવસ્થા, માનવતી વૈવિધ્યની વાસના, સ્ત્રીઓની આર્થિક સમાનતા તથા મ્વતન્નતા, ત્યક્તા સ્ત્રીઓનો પ્રશ્ન, જાતીય આકર્ષણનું અદ્ભુત જળ, નિર્મલ પ્રેમ, એ બધા કૃત પ્રશ્નોની જીણવટ કરી છે હેતુપ્રધાનતાને લીધે રસદષ્ટિએ કથાઓ મોળી પડે છે. એમનો ત્રીજો મગ્ગ ‘અંતરની વ્યથા’મા પાંચ સત્યાગ્રહી સૈનિકોની આપવીતીઓ આપે છે સત્યાગ્રહીઓમા લળેલાઓનો એક ભાગ નવીનતા, આરામ કે સમાધાન શોધનારાઓનો હતો એમ તે કથાઓ જતાવે છે અને તે ઉપરાંત મનાક્ષી, હિંસાનાદી, ધર્મરચિવાન, પરદેશી પ્રિયતી, અગ્નિ જોડત એવા બધા માનનીઓ ઉપર સત્યાગ્રહ કરેલી અસરનો ખ્યાલ આપે છે. ‘ત્રણ પગલા’ એ તેમના એક વધુ નવલિકામગ્ગમા સત્તર કનિષ્ઠ તથા સત્ય કથાઓ આપી છે સામાજિક જીવનના દૂષણો, જીવન માનમની પ્રણયવિકળતા અને વર્તમાન જીવનના પ્રશ્નોને લેખકે યોગ્ય મયમથી જણાવ્યા છે નવલિકાઓનો મોટો ભાગ જોકે રસલક્ષી કરતા હેતુલક્ષી વિશેષ છે પણ તેમા પ્રચારવેગાનું દૂષણ નથી.

‘લતા અને બીજ વાતો’ (ગુમાગદાસ બ્રોકર) મા સસારને ડહોળી નાખનારા અનેક બળોનું સદૃશ નિરીક્ષણ છે મોટા જાગની નવલિકાઓમા જાતીય આકર્ષણનું પૃથક્કરણ કરેલું છે અને તેના કઠણ પરિણામો દર્શાવ્યા છે તેમના બીજા નવલિકાસમૂહ ‘વસુધરા અને બીજ વાતો’ મા વર્તમાન જીવનના પ્રશ્નો, પ્રમોગ તથા આહોલનોને કળા કપે વણી લેનામા આવ્યા છે કથાનો ધ્વનિ કથાને સુરેખ પ્રકટી નીકળે છે મધ્યમ વર્ગના અને વર્તમાન કેમવણીના રંગે રંગાયેલા પાત્રોની એ વાર્તાઓ હોમને વર્તમાન જીવનના વાસ્તવિક ચુલ્હુ દોષોને તે જતા કરે છે કથાશૈલી સ્વચ્છ છે અને રસનિષ્પત્તિને મોખે છે.

‘સુખદુખના સાથી’, ‘જીવો દાડ’ અને ‘જિન્દગીના ખેલ’ (પન્નાલાલ પટેલ) એ ત્રણે સમૂહોમા લેખકની દષ્ટિ ગામડાના સમાજને, તેની નિયાર-સુષ્ટિને અને તેના જીવન રહેણું પચાડીને એ સમાજના વિવિધ પ્રસંગોને કથા રૂપે રજૂ કરે છે માનવપ્રકૃતિને રજૂ કરવાની ચોટ લેખકને દરતગત થઈ છે અને જ્યારે કથાનો ધ્વનિ અર્ધપ્રકટ રહે છે ત્યારે રસનિષ્પત્તિમા કથા વધારે મદુળ બને છે પાનાલેખનની, વાતાવરણના આલેખનની અને સંક્ષિપ્ત વાર્તાવાપ દ્વારા વાર્તાને ઉઘાડ આપવાની કલા લેખકની નૈસર્ગિક દષ્ટિના ગુણ રૂપે

પ્રક્ટી છે અને તેથી જ થોડા વખતમાં તેમની કથાઓ મોખરે આવીને ઊભી રહેવા પામી છે. 'જો સંમદોની મળીને ૩૧ દૃષ્ટી વાળાઓ તેમજે આવી છે.

'જાયા' અને 'પક્ષ' (કુર્મોદય શુક્ર) મામાન્ય લોકશ્રવન, અને નિમેને કરીને શ્રમજીઓથી માંડીને ત્રિશુભ સુધીના નીચવા થરના લોમના શ્રવન ઉપર લેખકની દષ્ટિ આ બેઉ મંમદોની કથાઓમાં ફરી વળે છે, અને જુદા જુદા માનસની પાત્રમુદ્રિત રજૂ કરે છે. લેખકની સહન્યતા તરીકે આવે છે. કથાની કથામાં ભેદભરી ચોટ નથી આવતી કારણ કે પ્રસંગચિત્રોના અને પાત્રોના આવેળનાના જે સજાગતા અને મહેપ જોઈએ તે લેખકને મિલ થયા નથી લેખકને લોકશ્રવનનો પરિચય પાત્રોની ભાષીની રજૂઆત દારા પ્રકટ થઈ રહે છે.

'ગીપગનાં પાન' અને 'દૂવપાદડી' (નાગદામ આ. પડયા) એ બેઉ વાતી-સમદોમાં સુવાચ્ય, પ્રેરક અને જોષક પાનિયુક્ત વાતીઓ આપવામાં આવી છે. લેખકની દષ્ટિ પવિત્ર શ્રવનને અભિમુખ રહે છે. વાતાવરણની જમાવટની અને પાત્રાભેષનની કલામાં જે દીર્ઘસૂત્રિયા છે તે કથાઓને રમનાં બિંદુરૂપ બનતી આટલાં છે. બેઉ મંમદોમાંની મોટાભાગની કથાઓ મૌલિક છે, શ્રવનમાં જોયેલી-અનુભવેલી ઘટનાઓ હોય એમ પણ જણાઈ આવે છે.

'શૌર્યનાં તેજ' (મનુભાષા જોધાણી) 'મૌર્યાદની રમધાર'ની ચોટદાર શૈલીએ લખાયેલી વીર શ્રવનની, અદ્ભુત પ્રતિજ્ઞાઓની અને વિરમ નાર્પણની કથાઓનો આ મંમદ છે. એ જ લેખકના 'જનપદ'ના નવ્ય ભાગોમાં ગામડાના વસવામાં, વેશગીઓ, મધાદારીઓ અને ધતર તળપદા પાત્રોના રેખાચિત્રો સરળ વાળીમાં આવેખ્યાં છે અને તે મરમ બિંધકયા છે.

'આ-ધર : ભાગ ૧, ૨ (મેધાણી, 'ધૂમકેતુ', મુખ્યવતરાય આચાર્ય, મનુભાષા જોધાણી, અનતરાય રાવળ, મધુસૂદન મોદી અને ધીરજલાલ ધ શાહ): આહ પીવા સાથે મગનારા સાત લેખક ગિત્રો એકએક નવલિકા લખે અને એવા નવલિકામંમકો વખતોવખત જદાર પડે એવી યોજના આ બેઉ ભાગોમાં દેખાઈ રહી છે. પ્રથમ ભાગ ગુજ્યત્ને મગાર-સમાજને સ્પર્શતી નવલિકાઓનો છે, બીજો વિભાગ ઐતિહાસિક નવલિકાઓનો છે. પ્રત્યેક લેખક પોતપોતાને કાવે તેના જ વસ્તુઓ તથા ઐતિહાસિક નવલિકાઓ માટેના પ્રસંગો પસંદ કર્યા છે. સધળી કથાઓ ગુણદષ્ટિએ તથા કલાદષ્ટિએ સમાન કાટિની નથી, છતાં બેઉ સમૂહો મૌલિક નવલિકાઓના છે અને ખામ કરીને બીજો ભાગ ઐતિહાસિક નવલિકાઓની જીણુપને કારણે આદરણીય બને છે.

'આવણી મેળો' (ભિયાંકર જોધી) માની નવલિકાઓ મોટે ભાગે વાસ્તવદર્શી છે અને વર્તમાન મસાર તથા મમાજને સ્પર્શે છે. શહેર અને ગામ-

૪ ॥ પાત્રોના માનસ અને તેમ ॥ નિવારણ સ્વીકારી નાર્તાનરત પ્રકરે છે, વાતાવરણ જનમે છે, પ્રમગો ખડા થાય છે અને ઘણે ભાગે ચોંદાર પરા ઝાઝામાં કથાનો અંત આવે છે વાતાવરણની જમાવટ અને પાત્રમાનસનું ઘડતર એ બેઉ બાબતમાં આ નવનિકાઓ ઊંચી સિદ્ધિનું દર્શન કરાવે છે અભિનય ઘટ ॥ ઓની મૂંઝણી જે નવનિકાઓમાં નથી તેઓનો પણ રસ નિર્માણ એ બે વસ્તુઓથી થાય છે અને સજીવ ઝાપ પડે છે

‘પુગતન જ્યોત’ (જવેરચંદ મેઘાણી) લેખક ॥ ‘ઝોરદી સંતો’ના ચરિત્ર કથાશુભની પૂર્તિરૂપે આ મઝાકામાં ત્રણ મતોની કથાઓ આપી છે, જેમાંની ‘સત દેવીદાસ’ એક ના ॥ નવનિકથા જેટલો વિસ્તાર રોકે છે સંતોની પર-પરાગત ભક્તિજ્યોત જીવ ॥ અધકાર ॥ વચ્ચે પ્રમાણ આપીને સોફોને માર્ગ દર્શાવે છે એ એમાંની કથાઓનું કથયિતન્ય છે

‘જીવ ॥ ૨૮૭૦’ (રમિકનાન છે પરીખ)માં મોટે ભાગે વર્તમાન જીવો રાસતી નાર્તાઓ છે સામાજિક આત્મી માન્યતાઓ અને આચારની તુલના મરીને વર્તમાન જીવની દૃષ્ટિ ઘડના માટે એ કથાઓ અને તેમાં ॥ ચિત્ર ॥ ૨૮૭૦ ચર્ચાઓ નિવારણની સામગ્રી પૂરી પાડે છે ચિત્ર ॥ ૨૮૭૦ કથાતરવ બતાવતી કૃતિઓમાં તેમ ॥ પાત્રોના ॥ ૨૮૭૦ થયાઓ છે, પરંતુ તેમાં રસતરવ ગૌણ બની જાય છે અને પ્રમો ॥ આલેખ ॥ પ્રધાનતા પામે છે વર્તમાન ॥ ૨૮૭૦ ॥ ૨૮૭૦ બૂતકાગો રપસતી એમાંની ત્રણ કથાઓ અને એક નાટિકા બૂતકાગના પ્રતિનિધીઓ દ્વારા કાર્ષક અંશે વર્તમાનને આજના છે

છેલ્લો કાન’ (ધનસુખનાલ મહેતા)માં ॥ એક મૂંઝણી કથાઓ વર્તમાન જીવ, વર્તમાન પાત્રો અને પ્રમગોમાંથી ઉપજાવેલી છે વસ્તુમૂંઝણીમાં રંગા ચક્ર પડે આચારના કાન અને ચર્ચા ॥ તથા મનાદ દ્વારા નિરાદ પાત્રલેખ ॥ વડે કથાઓ રમભરિત ૪ ॥ ૨૮૭૦ મુખ્ય ॥ ૨૮૭૦ સહેરી જીવનના એક નાજીયા તથા આધારા ખૂણાઓમાં લે ॥ ૨૮૭૦ દૃષ્ટિ કથાવસ્તુઓ માટે ફરી વળી છે

‘પગદીનાની પછીતેથી’ (જયતી દનાલ) એ સામ્પ્રતિક સૃષ્ટિના એવા રેખા ચિત્રો અને પ્રમગચિત્રો છે ॥ ૨૮૭૦ નવનિકાઓની કોટિમાં મુખી રોકાય તે ॥ ૨૮૭૦ વિભાગ ‘પગચિયા રમ્તી મા સહેર ॥ ફૂટપાથ ઉપર ભટકીને કે વસી ॥ ૨૮૭૦ ગામનાત્રઓ ॥ ૨૮૭૦ ચિત્રો છે અને મીઝ ‘પડા ઉપડે છે ત્યારે એ રિક્ષાઓ ॥ ૨૮૭૦ કમજુભિતી સૃષ્ટિના ચિત્રો આલેખ્યા છે નાટ્યની ચગતી ભજનશૃંગીયા ભાગ લે ॥ ૨૮૭૦ કાકારોના પડા પાછા ॥ ૨૮૭૦ આ ॥ વિચારો કેના તરેહનાર દોષ છે તે ॥ ચોટદાર આખલ ॥ એ વિભાગ કરી બતાવે છે

‘કથાપરી’, ‘કથામણિ’, ‘કથાકલ્પા’ અને ‘કથાકલાપ’ (કથાપરી કાવ્યો-લય) એ ચાર કથાગુચ્છોમાં જુદાજુદા લેખકોએ લખેલી મૌલિક અને અનુ-વાદિત કથાઓ મંદ્રદવામાં આવી છે. વાવકથા, રૂપકથા, મંસારકથા, જામ્નસી કથા અને હાસ્યકથા એમ સર્વ પ્રકારની કથાઓની વાનગી તેમાંથી મળી રહે છે. જીવનમાં શાંતિ મળે, જોખલાસ વધે, અને કડવાશ-વિખવાદનો પ્રાસ થાય એ બેય કથાઓની ખર્મદગી કરવામાં દષ્ટિ સમીપે મળવામાં આવ્યું છે.

‘અ. સૌ. વિધવા’ (બાબુબાઇ પ્રા. વૈદ્ય) એ ઝોદ મોટી અને બીજી નાની વાર્તાઓનો મંદ્રદ છે, તેમાં ‘અ. સૌ. વિધવા’ દિલ્લ મંસારની રમપૂર્ણ, કસબ અને આનંદપર્યવસાથી બનતી નાની નવલકથા સમા છે. બીજી વાર્તા-ઓમાં મોટદાર રજૂઆતની ખામી જોવામાં આવે છે, છતાં કેટલીક કીકીક રમનિષ્પત્તિ અને અમલકારદર્શન કરાવે છે.

‘આપરેસન કાનું અને બોજી વાતો’ (ડૉ. પ્રાણજીવનદાસ મહેતા) એ કલામા ઊતરતી પરન્તુ સહૃદય માનવતાને સ્પર્શવતી કથાઓ છે. ડોક્ટરના જીવનના ખૂણામાં તે કીકીક પ્રકાશ ફેંકે છે. નવલિકાઓના વિવિધવૈવિધ્યમાં એ કથાઓ નવી વાનગી જેવી છે.

‘ઉંઘાં ચક્રમા’ (લલિતગોહન ગામી): સમાજના ખૂણાઓ શોધીશોધીને આ મંદ્રદમાંથી ૧૪ નવલિકાઓ માટેના વિષયો ખર્મદ કવવામાં આવ્યા છે. નવલિકાની કલાના ખ્યાલપૂર્વક વિચારપ્રેરક અને એવી દૈત્તીએ વાળીવસ્તુ-ઓની મૂંઘળી અને પાત્રયોજના કરવામાં આવેલી છે.

‘મંદ્રક’ (હરિકૃષ્ણ વ્યાસ)માં મોટે ભાગે મૌલિક નવલિકાઓ છે અને મનોવિજ્ઞાનની દષ્ટિપૂર્વક પાત્રોના સુયુક્ત માનસને કૃત પ્રશ્ન રૂપ બનાવીને લખેલી છે. એ પ્રકારની વાર્તાઓ ગુજરાતીમાં થોડી જ લખાયેલી છે. આયો-જન અને રસનિષ્પન્નમાં બધી વાર્તાઓ અમાન કોટિની નથી, પરન્તુ લેખકે પ્રકાશ કરેલા પ્રશ્નોમાં વૈવિધ્ય છે અને પાત્રો તથા પ્રશ્નોને રજૂ કરવાની હથોટી કલાયુક્ત છે.

‘પાનદાની’ (સંકરલાલ જં. શાસ્ત્રી)માંની વાર્તાઓમાંની ધણોબરી મંસાર-જીવનની સપાટીને રપસે છે અને થોડી તેનાં ઊંડાણ સુધી પહોંચે છે ને તે કલાદષ્ટિએ સારીરીતે સધાર્ધ છે. બધી વાર્તાઓનો પ્લન તેમાના પાનવનાના શુણેને સ્ફુટ કરી જતાવે છે.

‘ઝોટનાં પાણી’ (સુખવંતરાય વ્યાઘાવ અને ગિરીશ રાવળ)માં પ્રથમ લેખકની ચાર અને બીજા લેખકની પાંચ એમ નવ વાર્તાઓનો મંદ્રદ છે. વિચારપ્રેરક અને મનોરંજક બેઉ વાર્તાપ્રકારો તેમા ઝેકન થયા છે. ૨૧ ગિરીશ

રાવળનો જીવ પરિચય પણ સમાજ માટે ઝગડનાર એક યુરક પાત્ર ની નવ વિકાસે છે.

‘ગામધણી’ (ચીમનનાથ મૂળજીભાઈ લુહાર) એ, એ નામની એક અને બીજી ત્રણ એમ ચાર લાગી વાર્તાઓનો મગ્ગ છે વાર્તાઓ આર્થ મસારની પવિત્ર ભાવનાઓને એક યા બીજી રીતે સ્પૃહ કરતા પ્રમંગોથી ભરેલી છે કોઈ વાર વસ્તુમાયેગ્યાનુયોગયુક્ત થટનાઓથી કથા રોમાચક અને રસિક બને છે, પરંતુ વાસ્તવિકતાથી વેગળા રહે છે.

‘ચરણચર’ (નીરુ દેસાઈ) સ્ત્રીજીવનના અનેક પ્રશ્નો છેડતી અને મુખ્યત્વે કરીને સમારમા સ્ત્રીની પરાધીન દશા ઉપર કરુણા તથા કટાક્ષ વગ્સાવતી વાર્તાઓનો મગ્ગ છે પ્રમંગોની મૂલ્યો આર્થિક છે, પરંતુ જીવનનું દર્શન મર્યાદિત છે સ્ત્રીજીવનને ઉત્ક્રાન્ત કરવાના ધ્યેયપૂર્વક બધી કથાઓ લખાઈ છે.

‘પાદડી’ (શયદા) સમાજમા દેખાઈ આવતા વ્યક્તિઓના જીવનદર્શને લેખકે આકર્ષક રીતે સોળ કથાઓમા ગૂંથ્યા છે સામાન્ય થટાઓને પણ રસિક શૈલીએ રજૂ કરી હોઇને કથાઓ મુખ્યત્વે મનોરંજક બને છે.

‘એકાકી’ (નર્મદાશંકર શુક્લ)માની પંદરે વાર્તાઓમા મુખ્ય પાત્રો બર્મા બર્મા જગતમા તનમનથી એકવતા અનુભવતા હોઈ વાર્તામગ્ગનું નામ સાર્થક બન્યું છે બધા ય લાગણીપ્રધાન કરણ કથાનકો છે અને લેખકની સજ્જનશક્તિનો પરિચય કરાવે છે.

‘ક્ષોદીના આંસુ’ (ધનશંકર ત્રિપાઠી)એ સામાજિક પ્રશ્નોની ચર્ચા કરતી અને પ્રમંગમિત્રોનું આલેખન કરતી બાર વાર્તાઓનો મગ્ગ છે.

‘પેડકાચી અને બીજી વાતો’ (સુમન્તકુમાર મલ્હિનાન)મા મુખ્યત્વે સામાજિક અન્યાયો અને રહસ્યમય પ્રસંગોથી મૂકાયેલી વાર્તાઓ છે. પાત્રાલેખન અને વાસ્તવદર્શન ઠીક હોના છતાં નિચારો અને ઉપદેશોના લપેડાથી કથાઓનું કલાત્મક મૂલ્ય ઓછું છે.

‘નદિના’ (સુરેશ ગાધી)માની વાર્તાઓમા જીવભાષી ભાવે નીતરતા પ્રમંગો વીણીને હૃદયને આર્દ્ર કરે તેવી રીતે આલેખવામા આવ્યા છે, પરંતુ ખરા રસપ્રમંગો ય કલાવિધા ની અણુઆવડતને બીધે યોગ્ય જમાવટ દાખવી શકતા નથી, મોઢ વાર્તાઓ સરસ ઉપાડ કરે છે, પરંતુ આગમ વધતા મોળી પડે છે અને અને પરામટા આવતી નથી.

‘આરાધના’ (સરવાનહેન સુમનિયદ્ર શાહ)મા ની એક ઠીમ દૂષ્ટ વાર્તાઓમાની કેટલીક મૌલિક અને કેટલીક અનુસાદિત છે વાર્તાઓનો વિષય મોટે ભાગે હિંદુ સંસારનો છે કથાઓ ધ્યેયનશી છે અને ધ્યેય પવિત્ર છે.

પણ રમૂઆત મોટી છે. અનુવાદિત કથાઓમાં લેખિકાની ભાવવાહી બાપા મોઘવા થોડા છે.

‘રોલિંગ્સ’ (નાગરદાસ પટેલ)માં બુદ્ધબુદ્ધ રસની ૨૪ વાર્તાઓ સંમલેલી છે. વાર્તાઓ નિર્દોષ, સાદી અને મનોરંજક છે.

‘દશમી’ (અકાશમ)માં ૧૦ વાર્તાઓ આપેલી છે. વાર્તાઓ કલાગુણમાં ઉતરતી છે પરંતુ મનોરંજનનું કાર્ય કરે છે.

‘દિગંત’ (મોહિનીગંદ)માં પચ્ચ દસ વાર્તાઓ છે. ૪૫મી વાર્તાઓ સામાજિક છે અને નીચલા ઘરનાં પાત્રોના જીવનકલ્પદનાં ચિત્રો તેમાં મુખ્યત્વે તરી આવે છે. વાતોક્તિ અને કવિતાક્તિ વચ્ચેનો ભેદ અણપારખ્યો રહેવાથી કથાઓ વિરૂપ બની જવા પામી છે.

‘ઉગા’ (પ્રહ્લાદ બલભટ્ટ) મધ્યમ વર્ગના સમાજના નારીજીવનના લિંગમિત્ર પ્રશ્નો અર્પેલી ઓઢ કથાઓનો સંગ્રહ છે. પ્રશ્નો ચાટેની ઘટનાઓ પણ સમાજજીવનમાંથી જ મળી આવી હોય તેવી છે. કલાત્મક મંદિમિત્તાનો અભાવ અને ભાષાની કૃત્રિમતા શૈલીને બેકાળ બનાવે છે.

‘દિવદાસી’ (ડૉ. રઘુનાથ કદમ)માં દસ સુવાચ્ય સામાજિક વાર્તાઓ છે. ૫૫મી ૫ સાદી શૈલીની રસિક અને મનોરંજક વાર્તાઓ છે.

‘સોરઠી ગાથા’ (‘મધુર’: મગનલાલ શામળ)માં સોરઠનાં શૌર્ય-પાર્થની ઘોતક કથાઓ ‘રસધાર’ની શૈલીનું અનુકરણ કરીને લખવામાં આવી છે.

‘રણુર્મકા’ (મગનલાલ બાપુજીબલભટ્ટ)માં બૂતકાળના રાજપૂતોના શૌર્યની વાર્તાઓ આપી છે. વટ, ધૂન કે ગાડપણ પાછળ ખર્ચી ગયેલાઓને શ્રદ્ધાઓ તરીકે ગિરદાવનારી કેટલીક કથાઓ મધ્ય ન લેખાય. લેખનશૈલી સામાન્ય પ્રકારની છે.

‘વીર શાર્ફલ અને બીજી વાતો’ (મુલાબચંદ વલ્લભજી શેઠ)માં વીર શાર્ફલ એ રાજપૂત કાળની વીરતા તથા પ્રેમની રોમાંચક લાંબી વાર્તા છે અને બીજી સાત મનોરંજક કથાઓ છે. શૈલી સામાન્ય પ્રકારની અને ભાષા સાદી છે.

‘સિંધના સિંહો’ (મગનલાલ દ. ખખખર) સિંધના વીરો તથા રાજપુરોનાં જીવનની રોમાંચક ઘટનાઓનાળી કથાઓનો આ સંગ્રહ છે. ઇતિહાસની પછીત ઉપર ચલાયેલી લોકકથાઓનો મોટો ભાગે આધાર લેવામાં આવેલો જણાય છે. લખાવટ સીધીસાદી અને લોકકથા પદ્ધતિની છે.

‘ખાંડના ખેલ’ (નારાચંદ્ર પી. અડાલજી) એ શ્રેયવીરતા અને નૈતિક વીરતા દાખવનારાં ઐતિહાસિક કે દત્તકથાનાં પાત્રોનાં તરેહવાર પરાક્રમોની

કથાઓ છે સખાવટમાં ભાટ-ચારણી કથનશૈલીનું મિશ્રણ નાટ્ય શૈલીના દીર્ઘશૈલી મનાવે માથે થતું હોવાથી એકંદરે ચોટદાર સરસ જગાવટ થતી નથી, જોકે કેટલાક સરસ પ્રમંથો આપી કાઢવામાં લખકે મહત્ત્વ મેળવી છે.

‘પાખડીઓ’ (મિરીસ ભટ્ટ) સામાન્ય પ્રકારની સ્વતંત્ર અને મંથેન્દ્રિત વાર્તાઓનો મંથદ છે.

‘મધુરમ્બી’ (‘મૃદુ-૧’) ત્રીજી પ્રકારને ડેડી વાર્તાઓનો મંથદ છે આકર્ષક પ્રમંથોને મનોરમ વાર્તાઓ ગૂંથી લેવામાં આવ્યા છે.

‘મમાર-રેન’ (બાવડ સુન્દેવી અને રમાકાન્ત દિવેદી)માં વાચકને વિચાર કરતા મનાવે એવી ધટનાઓ સમાજમાંથી વીળી રીણીને વાર્તા ડાળે ગૂંથી છે.

‘રમમર્તિઓ’ (રણુજીત મેઠ) એ રમમર્તિ ૨૫ કનાકારોના જીવનપ્રમંથો ને આતેથી બતાવતી સુસામ્ય કથાઓ છે. કથાપ્રમંથો આકર્ષક અને ખેપ પવિત્ર છે, માત્ર વસ્તુવિધાન અને પાત્રલેખા મોળા છે.

‘રેતીનું ઘર’ (જયચંદ્ર મેઠ)માંની વાર્તાઓ કાગળપાકી શૈલીએ લખા-ગેલી મુખ્યત્વે જાનનાપ્રધાન વાર્તાઓ છે જેનું મૂળ સામાજિક સામાન્ય ધટનાઓ છે.

‘ધની વણકર આંખી જીજી વાતો’ (ઉર્જગરાય ઓઝા) એમાં એકંદરે પાંચ વાર્તાઓ છે મુખ્ય વાર્તામાં મામડના નિર્દોષ સરસ જીવન ઉપર શહેરી જીવનની વિલામી અને હૃદયહીન નાગચૂક કેમ ભેરનાય છે તેનું ચિત્ર આપનામાં આવ્યું છે. જીજી એ વાર્તાઓમાં દેહી રાજ્યોની હીન અને વિચિત્રતા દર્શાવે છે. કરાનનારી ધટનાઓ છે શૈલી દીર્ઘમુત્તામાં હોઈને કથાઓ આકર્ષક બનતી નથી.

‘અભિષેક’ તથા ‘પ્રદક્ષિણા’ (મિનોદરાય ભટ્ટ)એ જીવનમાં સામાન્ય રીતે બનતા બનાવો ઉપરથી લઈને રચાયેલી વાર્તાઓના મંથદો છે. વાર્તાઓનો હેતુ ઉપદેશ આપનાનો અને ગમે તેવી રીતે ધટનાઓને યોજવાનો હોય એવી લેખકની સમજ જણાય છે. એ જ લેખકની સાત વાર્તાઓનો મંથદ ‘મેઘધુરા’ નામનો છે, જેમાં પાંચ વાસ્તવિક જીવનની કરુણ કથાઓ, એક પ્રાણીકથા અને એક મિનોદકથા છે.

‘મારા મનની મોજ’ (ચંદ્રકાન્ત ગૌરીરાવ ભટ્ટ) એ કેટલીક મૌલિક આંખી કેટલીક પરદેશી વાર્તાઓની અનુકૃતિ કરીને લેખકે દૂરી વાર્તાઓનો મંથદ છે. મોટા ભાગની વાર્તાઓમાં ભિન્નવૃત્તા, મનચિન્તા અને તરંગશીલતા જોવામાં આવે છે. ‘મારા મનની મોજ’ એ નામ જ લેખકની વાસ્તવિકતાની મર્યાદા સૂચવનારું છે.

‘નિશ્ચારવીચિ અને છનનરસ’ (સ્વાશ્રય લે મકમકમ) એ જુદા જુદા લેખકોએ લખેલી ટૂંકી વાર્તાઓનો સંગ્રહ છે અને છનનની જુદીજુદી દિશાઓને ગાંઠે છે.

સામાન્ય ક્રોડિના બીજા વાર્તામંત્રો અને છૂટક પ્રસિદ્ધ થયેલી વાર્તાઓમાંથી નોંધ લેતા યોગ્ય ઇટલીક કૃતિઓને ગણુવી જઈએ સુગની ‘સ્ત્રી-શક્તિ પ્રથમાગા’માં ‘સામાજિક વાતો’, ‘શુભિચ્છવ શુભિચ્છી’, ‘સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય’, ‘બાળવિધવા’ અને ‘ગસારદર્શી’ એ વાર્તામંત્રોમાં નારીછનના કૃત પ્રશ્નો વણાયા છે ‘થેપડા અથવા એક પરબીજી’ (હરસ્વાલ તમાજિયા)માં બીજી સ્ત્રી પરણ્યાનો પ્રશ્ન કાર્મલ રમજા માથે મનાદ દ્વારા નજુરામાં આવ્યો છે. શ્રી નાગરદાસ ખેલ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલી વાર્તાઓ ‘શૃતિયો બગચો’, ‘પ્રાથમિકનો બોગ’, ‘ખોરાતો ખેવાડી’, ‘સહજ ગદ્યવત’ અને ‘ગુનેહગાર દુનિયા’ એ બધી આદ્યુતના અને ડિટેક્શનના ચમત્કારો પડે મનોરંજન આપનારી વાર્તાઓ છે, અને મોટે ભાગે અગ્રેજી ઉપરથી લખાયેલી છે રાગકૃષ્ણ સેનાસમિતિ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલી બે વાર્તાઓ ‘છનમેષુ ગાફુ’ (શ્રી. રાજગોપાલાચારી કૃત કથાનો અનુસાર) મઘનિયવ માટે, અને ‘અણોજો’ (ચુનીલાલ વ શાહ) હિંદુ-મુસ્લિમ ઐક્ય માટે ગોધક તેમજ પ્રેરક બને તેની કૃતિઓ છે ‘પત્ની અને બીજી વાતો’ (અપકમામ જોષી), ‘જાખા કિરણ’ (રતિ લાલ શાહ), ‘રાગકુણી’ (બીમાશંકર શર્મા), એ બધા કેના સામાન્ય ક્રોડિના વાર્તામંત્રો છે. ‘ગામગોષ્ઠી’ (વિદ્યુતદાસ મગનનાથ ક્રોડારી અને રાણબાઇ નાથાબાઇ ખેન) પ્રૌઢસિક્ષણાર્થે લખાયેલી સરળ વાર્તાઓ છે ગામડાના અનેક પ્રશ્નોની ચર્ચા તેમાં મળાવેલી છે ‘પ્રસાદી હા’ અને ‘આપઘાતનો બેદ’ (નાગરદાસ ખેન) એ બેઉ મનોરંજક ટૂંકી વાર્તાઓના મંત્રો છે, જેમાં મોટા ભાગની વાર્તાઓ માટેની ગ્રેન્થા અગ્રેજીમ થી મેળવેલી છે ‘અદ્વદામ’ (મજ્જરવાય ખાનમાહેન), ‘અરુખી’ (કોમુદી દેવમણ), ‘ભી મ (વિક્રમનાથ મજમુદાર) અને ‘મારિ રી’ (સાતારામ મજમુદાર) એ રોસમિત્ર પાસે તથા પ્રંગોની ગરિન રૂપ વાર્તાઓ છે ‘નજિયા મેચમ’ (મજ્જરવાય લીલારાખા) એ ઐતિહાસિક લઘુ કથા વિદ્યાર્થીઓને રમ પડે એવી રીતીથી લખનારા બાલી છે.

અનુવાદિત નવલિકાઓ

‘મારાઈ મા’ (ગરદામ)માં નજુ કમ્પ્યુનમિક વાર્તાઓનો સંગ્રહ મનામાં આવેલો છે. અનેની માગમમર્નિનું અને હિંદુ મમારની નિ કુલાનું વેધક દર્શન તેમાં વેના મળે છે ‘દુમા’ એ સામગ્રી ગરદ બામુડી બીજી નજુ મુદ્દજ સનિકા ઓનો અનુસાર મળે છે જેમાં પાનુ ઓહિયના અભિનવ જાવે, આઘાતો

ને મંદ્યોનોઃ ચિન્તાર તથા તેનું રમખાણુ પૃથક્કરણુ છે.

‘શિકાર’ (કિલનર્મિદ આગા) એ દિંદી ઉપરથી લખાયેલી શિકાર વિશેની રોગાચક્ર અદ્ભુત ઘટનાઓ છે તેવાના પાત્રો શિકારી માણસો જાણી પાણુ પશુઓ પાણુ છે અને તેઓ કથાગતી નિર્ણયિતા મારો ભાગ ભજવે છે.

‘હયનમરિતા’ (મં ભાનની સાહિત્યમર) એ પરદેશ અને પરબ્રાંતની હનનપર્ણતી વાર્તાઓનું એક મગ્ન પુસ્તક છે જર્મનો અને અમેરિકનો જેના પરદેશીઓ, અધધાનો તથા ચીનાઓ જેના પાડોશીઓ અને મુગ્ધિઓ, કથાકારો, આગાની ડોશીઓ જેના ધરખાગણુ પાત્રોની આસપાસના આમાજિક વાતાવરણનું વૈરિધ્ય એ અનુ કરે છે અંદાજી પાછળ પાણુ વૈરિધ્યની દૃષ્ટિ રેખી છે.

‘અજવાળી રાત’ (મ ગરિશકર રાસળ) એ મુગ્ધરાતી, જગાળી, માર-સાદી, ધરાની અને અજેશ્વ પરીકથાના સાહિત્યમાથી વીણી કાઢેલી મુદ્દર રાતગી છે, અને લોકકથાના અવરગા મન્ય રીતે લખાયેલી છે.

‘નનવનની વેવી’ (શાન્દાપ્રમાદ વર્મા) મોટે ભાગે અજેશ્વ ઉપરથી અવ તારેથી ટૂંક વાર્તાઓનો મગ્ન છે વસ્તુવિધાન આમાન્ય પ્રકારનું છે.

‘વાલ પડઝામા’ (મુદાગો) મગાજસાદી કાન્તિની જગાળાના સૌમ્ય અને બીપણુ રસરોગને મૂર્ત કરતી વાર્તાઓ આપે છે તે ઉપરાંત ચીન-જનપાનમા પ્રમદેયા કાન્તિના ઓગાની કથાઓ પાણુ છે કથાઓને દિંદી વેસ પહેરાવ રામા ભેખકે રીક અધળતા બેળવી છે સૌની રેખીની અને પ્રચારકાગી છે એની જ વેગીલી સૌનીમા ‘શહીદી’ (અદલાઈ ભદ) લખાયેલી છે, જેમા બે ધ્વજનાડના, એક ચીનના અને મે રસિમા શહીદોની પ્રેરક વાર્તાઓ આપી છે. ‘શામા’ મધન’ (માણેકનાલ જંગી) એ રોમેનોશની બે લાખી વાર્તાઓનો અનુસાદ છે સામ્યવાદી રસિયન સસારમાના સ્ત્રીપુરુષોના જાતીય મગધનો મીમામા એમા કરવામા આની છે.

‘મુક્તિદા’ (રંગણીકવાલ દયાન)મા વર્તમાન જીવનને પ્રર્શની દસ વાર્તાઓ મગ્નરેવી છે સગળી-જાળી બેઠ કોગ્નિની વાર્તાઓ એમા છે.

‘ઉદ્ગોધન’ (પદ્માજી દેમાઈ) એ એક અમેરિકન લખકની સાદી નીતિ પાધક કથાઓનો અનુસાદ છે.

‘લાભાની જગડીઓ અને બીજી સારો’ (ગોષાગરાન કુલકર્ણી) સુપ્ર મિદ્ધ મહારાષ્ટ્રીય લેખક યસરાત ગોષાજ જોડીની બાર મરાઈ વાર્તાઓનો આ અનુસાદઅ છે લખાનદ ચોપદાર, ગમિક અને બાવર્ણુ છે તથા કથા પુસ્તકોનો ઉસાડ સરમ રીતે થાય છે.

‘દામ્યનૈવ’ (‘અગ્નિકુમાર’ જાનતમ પાત્રી) માં નરનારની સિચિતા અને નિર્માણના, પસંગ તથા પાત્રો વચ્ચે રહેલી અસંગતિ, વાળી અને રત્ન તથા વ્યવસ્થા અને સિદ્ધાન્તની વચ્ચેનો વિરોધ, એ મર્મને દામ્યના સાધનો જાણીને આ સમસ્યાના સ્વેદ કથાનક અને પ્રમથિતો આલેખનામાં આપ્યા છે. લેખકના દષ્ટિ છે પણ સૌની કાચી છે.

‘રાતોના વડા’ (જમદેવ ગોસ્વામી) વિચિત્રતા દર્શાવવા પાસા શોધી કટાક્ષ અને મ્હોર સાથે નિર્માણ મજા ઉભાવે છે એની શૈલી મજાગ છે, પણ તેમજ દષ્ટિ સિપમતાઓને પમડી લઇને દામ્ય ઉત્પન્ન કરે છે.

‘પ્રભાતકિન્નો’ (અમૃતાન સોની)એ પ્રભાતકુમાર મુગોપાધ્યાયની પ્રધાનપદે દામ્યગ્રસ્તી નાનાંઓનો અનુરાદ છે તેના દારદ્ર કટાક્ષ અને અતિ મયોક્તિ છે, પરંતુ અતિમયોક્તિ અપ્રતીતિકરણી, એટલે તે શિષ્ટ નિોદનું માધ્યમ બને છે.

નવલકથા

પાગ રડેલા પ્રકાશોગા નવનમ્યાઓ ન કાળો મૌથી મોટો છે મર્વ પ્રકારો ની મળીને આસરે ગોણા ભો નવનમ્યાઓ (તા જાત્રિઓ માફ કરતા) પ્રસિદ્ધ થઈ છે, જેમાંનો નીત્ત લાગ મ્હોર તા સગોભાથી અનુનાદિત નવનમ્યાઓ ન છે તેની પદના ન પામ રડે કરતા ના વિભાગ વધારે મજાક થયા છે આ પહેલી દરેકમાં આપી ઉભી નહ એવી નવલકથાઓનું પ્રમાણ પણ પદના કરતા મોટું છે. ઐતિહાસિક, સામાજિક, સામાજિક, ના દ્રીય, મોરમ્મક અને દામ્યગ્રસ્ત એટલા પ્રકારોમાં વર્ગબંધી કરીને જોઈએ તો વિવિધતા જણાઈ આવે છે, પરંતુ પ્રત્યેક પ્રકારમાં જો વિવિધતા શોધના માગીએ તો તે મર્યાદિત ના મ્હોર છે. અનુનાદિત નવલકથાઓમાં પણ જે કાંઈ વૈવિધ્ય છે તે અગ્રેજીને આધારે લખાયેલી મ્યાઓને લીધે છે, બાકી તો શરદમાસ અને જાકિંગમાસની નવનમ્યાઓ ન અનુનાદો ઘણા વધુ છે અને તેમાં હારીજનના જુલુજુલ પાનાઓ જ જોવા મળે છે. અધ્યાત્મ, વિદ્યા, જૂગોમ, પ્રાચીન ક સાદમ સિપમી કોઈ સારી નવલકથા લખાઈ નથી ના દ્રીય આદોનો યક્તિ-સંગ્રહિ પર જે અસર મરી છે તેના ક્ષણ કે થોડી નવલકથાઓ લાઈ છે પણ એ આદોનની આડકતરી અસર તો ઐતિહાસિક, સામાજિક તથા સામાજિક નવલકથાઓમાં પણ મારી પડે જોવા મળે છે. ગોકદરે જોઈએ તો નવલકથાવિદ્યાગ મજા તથા મુણ વચ્ચેના મદતો જોવા જોવામાં આવે છે.

ઐતિહાસિક

ઐતિહાસિક નવલકથાઓમાંની આખી કેવળ શુદ્ધગત અને કાલ્પિય-વાદના ઐતિહાસિક બનાવો તથા ઇતિહાસપ્રમિદ્ધ વ્યક્તિઓને કથા દ્વારા રજૂ કરવા માટે લખાઈ છે. જાણીની નવલકથાઓ ભારતનો પુરાતન તથા નજીકનો જૂતકાળ, માગધ-મેરાઓ પ્રાચીન તથા મધ્યમાળ, આઝી બારનો નજીકનો જૂતકાળ અને રોમનો પ્રાચીન કાળ તે તે દેશ તથા તે તે કાળને નજીકને લખાઈ છે. પૂર્વેના મેર્મ પશુ પાત્ર વર્ષના ગાળામાં ઐતિહાસિક નવલકથાઓ આટલી મધ્યમા અને આટલી વિવિધતાયુક્ત પ્રમિદ્ધ થઈ નથી.

‘વિનાટ મગે છે ત્યારે’ (ગુણ-વતરાય આચાર્ય)માં વનરાજની પાટણની મળનાનો ઇતિહાસ વળી લેવામાં આવે છે. ગુજરાતના રાજકીય ઇતિહાસમાં વનરાજની રાજ્યસ્થાપનાની મહત્વના રહસ્ય કાઈ બ્યોનેર જ નારવી આપવામાં આવ્યું છે વનરાજની સાથે મર્મક નખનારા ઐતિહાસિક પાત્રો તેમાં આવે છે, પન્ત તેમના મધ્યમાં પ્રચલિત ઐતિહાસિક માન્યતાઓને લેખકે બદલાવી છે અને ઐતિહાસિક માહત્તી પર અર્વાચીન ભાવના મોટી છે. વ્યાખ્યાનો નિશ્ચય કીક થાય છે અને તેજની શૈલી મરસ થાય પાડે છે.

— ‘જય મોખનાય’ (કનૈયાલાલ મુનશી)માં લેખકે મહમ્મદ મઝનનીએ બીમદેવના કાળમાં મોઢના સોમ પાથ મહાદેવના મહિર પન્ત કરેલી ચટાઈનો ઐતિહાસિક પ્રમત્ર વળી લીધો છે અને તે દ્વારા શુદ્ધગતની વીરોનું વીરત્વ, મુત્તમીઓનું બુદ્ધિપુરુષ, સૈન્યની ધર્મશ્રદાળુતા અને ધર્મીય મહિમાન-તત્પરતા હિતક્રુષ્ટ રીતે દાખવ્યા છે. પાત્રોના તેજ અને મુખ્યત્વે કરીને નાવિકા શૌચારીનું ખાખાસીમ છવન આશ નામે તેમાં છે. કાર્યના તેમ અને પાતાસરણ જમાવવાની કુશળતાથી બખડેલા કથા દ્વારા ઇતિહાસ-રસ આપ્યો છે એમાં નામ નથી.

‘સોવેર ડી’ (ધૃમં-નુ) એ પશુ બીમદેવના ઇતિહાસમાંની અને ‘જય મોખનાય’ની જ નાવિકાને મોખરે નખતી નવલકથા છે. એમાં પાત્રો પશુ તેજની છે, પન્ત એ તેજ પાથનારી કદનાએલા સમ્પત્તિકર્તાની ખામી છે. કાર્યલેખ સામાન્ય આવે છે પણ તે કૃતિમાં વ્યાગેલ એમાંની ચોવા રોડ્રોદાગની ભાષનામર્તિ કરના એ મર્તિના જાણનારી નીચા જેની વધુ લાગે છે. ઐતિહાસિક પાત્રો અને પ્રમત્રોની એ નવલકથા છે અને એમાંના કેટલાક પ્રમત્રો મઝમ મેતે દીપી પશુ નીકળે છે, પન્ત એ પ્રમત્રોના મેગાધુ વાગ્તતિક

નથી લાગતાં; છતાં તેમાં તેજની નારીત્વનું કાવ્યનિક દર્શન ઉત્કૃષ્ટ રીતે કરાવવામાં આવ્યું છે.

‘સતી જસમા’ (બીગબાઈ વકતાણુકર) સિદ્ધરાજના સમયમાં ધર્મ ગયેલી મનાતી જમનાના રામડા અને ગરબાને આધારે લખાયેલી એક આખ્યાયિકા છે. પાતિવ્રત્યની પૂનિતતા દર્શાવવાનો તેનો હેતુ છે સૈથી કેવળ મહામાન્ય કાટિની છે.

‘માન્તૂ મહેતા’ (ધીન્જલાવ ધ શાહ) . સિદ્ધરાજના સમયમાં જે વીર મુત્સદ્દીઓ ધર્મ ગયા છે તેમાંના એકની આ ચરિત્રકથા પણ લાગમા પૂરી ધર્મ છે. તે ચરિત્રકથા છે કારણ કે કથાનાયકના જીવનના બધા પ્રમંજો આતુકમે કથામાં વર્ણી લેવામાં આવ્યા છે. માન્તૂ મહેતાના વીર મુત્સદ્દી તરીકેના અનેક ગુણો તેથી પ્રકાશમાં આવે છે. પ્રમંજોની ગોઠવણી કલા-મુક્ત નથી તેથી કાર્યનો વેગ દાખાવવામાં આવ્યા છતાં ધાતુ નિરર્થક લખાણ અને અનાવશ્યક સનાહો વચ્ચેવચ્ચે વિગમતા આણે છે. પ્રત્યેક ભાગનો ગોખોનોખો ધ્વનિ હોય અને એ ધ્વનિને વિશદ કરવા પૂરતા પ્રમંજોની ચૂંચણી હોય તો ચરિત્રકથાના આગે પણ એએક રમપૂર્ણ ઐતિહાસિક નવલકથા બની શકે.

‘રાજહત્યા’ (મુનીલાલ વ શાહ)માં ગુર્જરેશ્વર અજયપાળની તેના સેવકે કરેલી હત્યાના કાર્યકારણભાવને વિવદ કરનારા પ્રસંગો તથા તદનુ-શ્ચ પાત્રોની ચૂંચણી કરવામાં આવી છે. કથાનો પ્રસાદ ધીર-ગબીર રીતે વહે છે. અજયપાળની ક્રૂતાનો અતિરેક એક જૈન મુનિના વીરમૃત્યુ દ્વારા અને રાજહત્યા કરનારા સેવકની બાવળાનો ચિતાર તેના પુત્રપ્રેમ દ્વારા દર્શાવ્યા છે.

‘ગુજરાતનો જય’ (જવેરચંદ મેઘાણી) એ વાઘેલા વશના રાજાના પ્રારંભકાળની નવલકથા છે. વીરધન્ય અને લવણપ્રસાદ તથા જૈન મંત્રીઓ વસ્તુપાળ-તેજપાળના ઐતિહાસિક, રાજકારણીય અને સામારિક જીવન પ્રમંજોને ચૂંચી લઈને તે લખાઈ છે. તેરમી સદીના ગુજરાતનું વાતાવરણ એમાં સરસ રીતે જાગે છે.

‘સોલકીનો સુધાંત અથવા વાઘેલાનો ચક્રોદય’ (જેઠાલાલ નારાયણ ત્રિવેદી) એ સોલકી વશના છેલ્લા રાજા મોગા બીમદેવના રાજ્યના ઉત્તરાર્ધની અને વાઘેલા અથવા વીરસલ્લદેવ રાજા વીરસલ્લના હિસ્સાની કથા છે. પોત્રપ્રેમનામા શ્રી. મુનશીનું અનુસરણ જણાઈ આવે છે. ઐતિહાસિક પ્રસંગોની સાથે થોડી થોડકથાઓને પણ વણી લેવામાં આવી છે. ‘ગુજરાતી’ પત્રનું ૧૯૪૧ની સાલનું એ બેટનું પુતક છે.

‘યુગ્મરાતના ખેરની વસુલાત’ (નર્મદાગકર ૧. ત્રિવેદી) એ ‘યુગ્મરાતી’ પરનું ૧૯૭૭નું એટપુસ્તક યુગ્મરાતના ‘જે’ના રામ કરતુ સરેવાને લાગેલું કલક બૂસરાને લખાયેલી ઐતિહાસિક નવલકથાનું છે. કરણને લપટ આંચેખરામા ભાટ-ગારેટા અને ‘કલાનકડે પ્રમંથે’ અન્યાય ક્યો છે એવી માન્યતાપૂર્વક આ કથામા કરણને ચારિત્ર્યશીલ આલેખીને ખીલતી વશના આશ્ચર્યોના એક પછી એક ધયેલા ખૂનોમા ખુદ ક-ણે લાગ ભગ્નીને ત્રેરની વસુલાત કરી હોરાનું કલ્પનાગી પરનું રસભર્યું ચિત્ર નિખળવવામા આવ્યું છે. કથા માટે ઐતિહાસિક આધારનું જે તરણુ વેખકને મળ્યું કે તે એટલું જ છે કે કરણના સમયમા માત્ર ચયેલા નામપત્રો કે શિક્ષામેળો પરથી કરણ સ્ત્રી-લપટ નથી જણાતો, તે તેના ચારિત્ર્ય પરના કલકને ધ્યાન જ કરી રીતે હોમ શકે ?

‘આલુદિધનાકનો સુનરાજ’ (નીતમકાન્ત સાહિત્યવિવામી) એ ચાનકા રસના ઇતિહાસમાથી મોમગજના જીવનને અવલખીને મોટે ભાગે કલ્પના સૃષ્ટિથી ગૂથેલી નવલકથા છે. એ રીતે એ ઐતિહાસિકને બદલે ઇતિહાસ-ભાસી નવનકથા વધુ પ્રમાણમા અને છે પાત્રાયેખન કે પ્રત્યગાવધાન પણ ચોટતર નથી, જોકે ખપટ અને કાવતરાની વાતો કીકરીક ગોઠવી દીધી છે.

‘મોરપતિ’ અને ‘સોમનાથની મખાતે’ (ગોકુળદાસ રાવસુરા) એ એક નવલકથાઓ જુનાગઢના સુડામમા રા’નવધણના જીવનપ્રમંથોને વણી લે છે. યુગ્મરાતનો સોમઠી વશનો ઇતિહાસ જેવો તેમની છે તેવો જ તેમની કાલિયાવાડના સુડાસમા વશનો ઇતિહાસ છે શ્રી રાવસુરાએ આ વશના ઇતિહાસની માત્ર નવલકથાઓ લખી છે તેમાની આ એ છે. એવલા રા’નવધણના ચરિત્રને જ ચૂંચી લેતી તેમની ખીલ એ નવલકથાઓ ‘નગાંધિરાજ’ અને ‘કુલદીપક’ છે. રા’નવધણના વખતમા જ મહમ્મદ ગઝની મોમનાથ હિંદ ચલાઈ વા-ચો હતો અને ના’નવધણ મુર્ચ્ચેશ્વર લીમદેવની મદદે મેના લઇને ગયો હતો એ પ્રમથ અને તેને અનુકૂળ ધીમત્વપૂર્ણ વાતાવરણ ‘સોમનાથની મખાતે’મા આંચેખરામા આવ્યું છે. રા’નવધણના ચરિત્રની ચારે કથાઓ એકખીલ સાથે મકથાયેલી છે, એટલે જીવન નવલકથા તરીકે તે વાચનીય બની શકતી નથી. માત્રાઓ રિમતોથી અપૂર્ણ મને છે, પણ ચોમના આંચેખન ઉદાસતર નથી થતા.

‘રા’ મગાજળિયે’ (અવેરચદ મેવાળી) એ જુનાગઢનો છેલ્લો સુડાસમા વશનો નામ રા’માલિક તેના અસ્તકાળ અને મુગ્ધરાત મા સુતાન મહમ્મદ મેગડા મા ઉદયમાજનું ચિત્ર આ કથામા સમયને આંચેખરામા આવ્યું છે.

પહેલો અને અગત્યકારોના માનના તત્કાલીન અભાવનું માન્ય તેના નરમ રીતે દાખવ્યું છે. માનવિક મિત્રના ઘર પર ફૂડી નજર નાખીને વિનિષાદ પામે છે, નરમિદ મહેતાને દાર લાવી આપવાનું કરવાની પગલે છે, એવા લોકકથાના પ્રગલ્ભો તેના નખી લેવામાં આવ્યા છે.

‘સમસંગમ’ (અવેન્દ મેધાળી) ગુજરાતી મુન્નિમ મુસ્લાનીના અગત્ય કાળની એ કથા છે અને બાળીતા શૂચ્યભોરોના મુદ્દની આસપાસ તાણા વાણા શૂચીને તેનો કથાપટ નિર્માણ કરવામાં આયો છે. સોરઠના રાજપૂત રાજાઓના આશ્રિત સુતાન મુજરના નકામું ખાતર એ રાજાઓએ અકબરશાહની મેના માગે મુદ્દ આપ્યું હતું, તેના ઇલાકાએ પાછાથી દગો દીધો હતો અને ખાનિયામે દારી જનારી મુજરને આપવાત કરવો પડ્યો હતો એ રોમાચક ઘટનાને આ કથા મરમ ગીતે મજબૂત કરી શકી છે.

‘જગનના મદિરમાં’ (ગુણવતરાય આચાર્ય) એ નવલકથા ઓખા-મડળા વાધેરોના આખીનના સમાગમે અખિન રમે રંગ બતાવે છે. આજ છતિદાસની એક-ને નવલકથાઓ પૂર્વે લખાયેલી છે, પણ આ કથા તેથી અનેક ગીતે જીવી પડે છે. કથાના ઇષ્ટ પુનિને પોપનાને માટે પ્રતિદાસના આપ્ત મધને લેખક સ્વીકારતા નથી, પરંતુ કથાકાળના વાતાવરણને સુરેખ ગીતે મજાની અને પાત્રોને જીવન બનાવી મુકવાની રીતી તેમને નરી છે તે વાનારમનું સારીગેડે પોપણ કરે છે. લેખક છતિદાસને વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ નેધને ને દારા ખેચનિષ્ઠ કથાની રચના કરે છે. એટલે કથામ મને છે, પરંતુ ઐતિહાસિક નવલકથાનો લાક્ષણિક છતિદાસન્ય નથી મળતો.

‘ખાપરા-મડિયાના પરાક્રમો’ (કેશવનાથ સામસાકર) સાયપરનો ‘ખાપરા’ અને મડી મારનો ‘કોડિયો’ એ લોકકથાના જગમગેલી ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ છે. એ દમ-લુગારના મીર તથા પરાક્રમથી લરપૂર આ કથા છે તમપદી સોરની જાણ વાતાવરણને જમાનવામાં રીક મદદગાર અને છે અને લખાવટ જીની લદણી હોરા છતાં કથારસ જળી રાખે છે.

‘જેતીઓ સરદાર’ (મન શુભ) સુરત જિલ્લામાં પા રીસેક વર્ષ પર થઈ ગયેલા એક જીન બહારવટિયાની આ રોમાચક ઐતિહાસિક નવલકથા છે. જેતિયો દૂર હતો તેવો જ દયાળુ હતો તેના અનેક પરાક્રમો આ કથામાં વખી લેવામાં આવ્યા છે. છેવટે તે દગાથી પકડાઈને ફાંસીએ ચઢ્યો હતો.

‘કલિપાસુ રાજકુમારી’ (જેશ્વભાઈ મહેતા) પાલીતાણાના રાજ

બિન-ની પ્રિયતમા પાટવદેવી અને મીજી જલવતકુમારી, એ બે વિરહ મનભાવના પાત્રોના ધર્મજુગા આખી નવનકથા પૂરી થાય છે કોઈ વેલકથા જ આધારમૂલક હોય તેમ જણાય છે કૈની અતિ સામાન્ય છે

‘સમ્રાટ્ વિદ્યમ અયના અનતીપતિ’ (જેદાવાલ નિવેદી) - સુપ્રસિદ્ધ ગામ વિદ્યમની કથા પ્રબંધ-વાર્તિકાની મેળનણી દ્વારા નિરૂપણનો પ્રયત્ન આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યો છે પ્રાચીન માગવાના વાતાવરણનું સર્જન કરવાને તાત્ત્વિકની એવી નિદાના પ્રયોગો, સુંસ્ફુર્મિદ્ધિ, જ્યોતિર્ગાનો અમ્ભાર, વિખેનો પ્રયોગ ઇત્યાદિને હિપથોગમાં લવામાં આવ્યા છે અમ્ભારોનો ઉકેલ ‘મર્ધ વાર વૈજ્ઞાનિક ન્દષ્ટિએ કરવામાં આવ્યો છે અને દોષ વાર આશુહૃદયે પાણ રહે છે કથાનો પટ પહેલો બન્યો છે પણ સચોટ નથી મ થો પાત્રો પ્રતિભાવતાં હોવા છતાં આવેશન આપુ રહ્યું છે

‘અવનતી પાથ’ અને ‘રૂપમતી’ (સુનીલામચ- શાદ) એ બેઉ નવલકથાઓ જુદાજુદા સમયના માવનપ્રદેશી છે. ‘અવનતીનાથ’માં સુપ્રસિદ્ધ રામ જોજના છાંનનો કાળ આવખાયો છે ‘રામ જોજ અને ગામે તમ્બ એ દહેસતની ઐતિહાસિક મિદ્ધતા, ચેદીના માગેશ અને કળીટકના તમ્બ નાગના પુત્રો સાથેના સુદ્ધમા જોજતી પરવાની જીત અને પત્રીની દાન છતાં મારિતક વિજય દર્શાવેને કરવામાં આવી છે એકદરે જોજતી પીરતા, વિકલા, ઉદાનતા તથા અમ્ભારનો, તેના જીવનના ઘડનગના પ્રયોગો દ્વારા સરસ રીતે પરિચય કરાવવામાં આવ્યો છે કુશાવેશધારિ છે પણ રમનિર્મલ છંદ સુધી થાય છે ‘રૂપમતી’ એ ઐતિહાસિક પ્રેમકથા છે માગવાના સુદ્ધતાન પાત્ર બદાદર અને રૂપમતીના પ્રેમાકુચી ગાડીને બાઠના પ્રેમ પાઠગરૂપમતીના આત્મવિમર્શન સુધીની કથા અઠગરના માગવાના નજરશ્યુ તથા પાત્ર માથેના સુદ્ધની કથા માથે મૂકીને આપણમાં આવી છે

‘પીર દયાળદામ’ (નામકુમાર મકાલી) દરાજસિદ્ધતા મની તરીકે જોગમેનું માથે અને જોગવ સમનન માથે જૂનનાર ટેકીલા વૈ મોદા દયાળદામની આ નવલકથામાં રાની રાદના પ્રતીક સામે મનવતાના પ્રતીકની અગામણનું અભિનિ રીતે દરે કરાવવામાં આવ્યું છે મવાદો, વર્ણનો અને વાતાવરણી જમાડમાં લેખકે સારી દયોગી મવારી છે લેખકની રેલી દબીકનની સુદ્ધતાને નિર્ધારિને અર્થિભાર કરે ૧.

‘ડગમગતી સદેનગાદન માને મેનગના દા’ (અમ્ભવાન મનગજ નિવેદી) : જોગવ અમ્ભાટ જલદાગીનના છાંનના રંદના વરોંમા વવારે જોગવ મામાત્ય નવલ પંતુ જતુ દર્શને મગમના મવાને એમા મૂંધવા છે જલદા-

ગીરના છવતાં જ તેના પુત્રોના સર થયેલા રાજકીય કાવાદાવા અને કપટ-
ગ્નજનો તે ખ્યાલ આપે છે.

‘ગુરુવામી’ (દામોદર સાંગાણી) એ પાણીપતના યુદ્ધ પછીની પેશ-
વાઈની ઐતિહાસિક ભૂમિકા પર લખાયેલી નવલકથા છે, એટલે વાતાવરણમાં
ઐતિહાસિક તત્ત્વ ગૂંથાયું છે; પરંતુ કથાનો પટ પ્રગતિકાલ અને રાજ્ય-
ખટપટની વચ્ચે પથરાઈ રહે છે, એટલે રસનિબ્ધિમાં ઇતિહાસ કાંઈ
તાર્ત્વિક ફાળો આપતો નથી, માત્ર ‘ધર્મનો જય અને પાપનો ક્ષય’ એ ધ્યેયને
પ્રકટ કરે છે. કલાવિધાનમાં ક્યાસ છે.

‘બંધન અને મુક્તિ’ (દર્શક)નો વિષય ૧૮૫૭ના વિપ્લવયુદ્ધનું
આલેખન છે, પરંતુ ખરું યુદ્ધ તો કથાનાયકના હૃદયમાં મચેલું છે. પ્રેમ અને
શિસ્ત, શિસ્ત અને માનવતાનાં પરસ્પર વિરોધ એવાણે પાત્રો માટે આઘાત
કરે છે. યુદ્ધમાં જૌરવાન્વિત માનવતા હારે છે, ૫૭૭ કથાની રસનિબ્ધિ
છતી નય છે.

‘દગ’ (રમણલાલ વ., દેસાઈ)માં એકાદ-બે ઐતિહાસિક પાત્રો છે;
છતાં કંપની સરકારના રાજાવતું-વાતાવરણ કથાની ઐતિહાસિક પીઠિકા
બને છે. દગલોકોની સંસ્થાના ઉદ્ભવપાત્રોનો ઇતિહાસ, પ્રેમ-શીર્ષ, ધૈર્ય, ઔદાર્યને
સ્પૃહ કરતી કથા દ્વારા રજૂ કરવાનો તેમાં સરસ પ્રયત્ન થયો છે.

‘લગવો નેને’ અને ‘દરિયાલાલ’ (ગુણવંતરાય આચાર્ય) એ બેઉ
નવલકથાઓ પૂર્વ આફ્રિકાના વસેલા ગુજરાતીઓનાં પરાક્રમેની કથાઓ છે.
તેમાંની પહેલી, હિંદી મંત્રતિનો લગવો નેને હરકાવતી ગુજરાતી કાઠીની
વસાહત પર આવેલા એક તોફાની માગવાની કથા છે. બીજી, ઝાંઝીબારમાં
ગોરી વસાહતો ગુલામેનો વેપાર કરતી હતી ત્યારે તેમાં સાથ આપતી એક
ગુજરાતી પેદીના નોકરે એ અમાનુષી વેપારથી ત્રાસીને મૂળ વતનીઓને સાથ
દઈ ગુલામો થતા બચાવ્યા તથા તેમને લર્વોગની ખેતીમાં વળગાર્યા તેના
પરાક્રમની કથા છે. બેઉ કથાઓ ઝડપી વસ્તુવિકાસ વાળી, સાદમપ્રચુર,
લવંકર પટનાઓથી રોમાંચક અને પ્રકૃતિસૌદર્ભની વચ્ચે મુકેલાં ચેતનવતોં
પાત્રોથી સજ્જ બની છે. પૂર્વ આફ્રિકાના પ્રદેશોનાં વર્ણનો કેટલાં વાસ્તવિક
છે તે કહી શકાય તેમ નથી, પરંતુ કથામાં ખૂબી તેવી અવાસ્તવિકતા જણાતી
નથી. ‘જગમગાધિ’ એ જ લેખકની ત્રીજી નવલકથા પણ હિંદના દરિયાઈ
વાતાવરણને સ્પર્શીને લખાઈ છે. હિંદના કિનારોને પરદેશી આચિયાઓથી
રક્ષવામાં હિંદી ખતારીઓએ બતાવેલી બહાદુરીને તે મોખરે મુકે છે. ઇતિહાસ
તથા લોકકથા બેઉનો આધાર લેખકે લીધો છે અને રમની જમાવટ દીક કરી છે.

‘ક્ષિતિજ’ (રમણજીવન વ. દેસાઈ) ના પૂર્વોર્ધ અને ઉત્તરોર્ધ એ બેઉ ખડોમાં ગુપ્ત માત્રાઓની પૂર્વેની નવવક્રયા છે. હિંદમાં નાગો અને ભાર-શૈવોએ ગ્રંથોવા માત્રાઓનો મગધ તે મૂર્તિગંત કરે છે સાત્રાઓની ધડતર-ક્રિયાઓનું અને તે મર્ત્ય પૂર્વે જનમના મનોબાવો તથા અભિવાષોનું દર્શન કરાવવાનો મુખ્ય હેતુ કથા પાછળ છે માનવશ્રુતિનું અટકરથાન તે ક્ષિતિજ, ક્ષિતિજની પેલે પાર શુ દશે તે જાણવાની નિરાસા પ્રકટનાં માનની આગળ પહે છે અને તેની ક્ષિતિજ વિરતરે છે; આમ ક્ષિતિજશ્રુતિ આદર્શોનું ધામ કલ્પાને અને આયોની ક્ષિતિજ એક પછી એક વિજય થતાં લગભગ ૪ મત્પ છે તેનું દર્શન કગનીને ‘ક્ષિતિજ’ નવવક્રયા રાજ્યસંરથા, મમાજસંરથા અને માનવજગતના તત્ત્વચિંતનમાં વાચકોને છૂટા મૂકે છે. કથા માત્ર ઇતિહાસનો પુટ પામી છે, વત્તુન: તે નિજમસ્કૃતિનું ધડતર કરી મેલેવા આયોની કથા છે. કથા રચનિષ્પત્તિમાં મારો ટકાવ કરે છે

‘કૃતિગુનું પુદ્’ (સુશીલ) એ, ચક્રની મદારાજન ખારવેલના કલિંગ-દેશ પર હમ્મો કરી અગોદે જે ભારે કતલ મવાવી હતી તેનું દર્શન કરાવતાં વિજય મંચન પૂરેના ખમો વર્ષના મમયનું વાતાવરણ મઠે આપે છે. અંશોદને વેળાકે વિહૃત વ્યવસ્થા આસેખવાનો ચાત્ર કરતાં તેની ધર્મપ્રચાર-દૃષ્ટિને માત્રાઓવાદી જાણવી છે. દલીલતે નવવક્રયા ઇતિહાસને વધારાર રહે છે, દૃષ્ટિમાં ભેદ છે

‘નક્ષત્રીયાની ગળગાતા’ (ઉગ્રચરાય ઓઝા) મિડેન્દ્રે તક્ષશીલા નિવાસી પર કરેલી મદાર્ધ એ આ કથાનું વત્તુ છે. વસ્તુ ઐતિહાસિક છે, પણ પાત્રાસેખન નજમું છે એટલે તે કાળનું વાતાવરણ મર્તિમંત જાનતુ નથી.

‘ભારતી’ (વાવડ દેસાઈ)એ મદાભારતની મંદિષ્ટ અને સારમૂલ કથા છે

‘રથુભિમદ્’ (જયગિજીબુ) એ જૈન પુરાણાતર્જન એક ધર્મકથાનું નવલ-મરપ છે. કથામાત્ર જૈન પાત્રિભાસિક તત્ત્વને અગમ્ય કરીને કથાને મામાન્ય માનવતરત્રી ઓતપ્રાત્ર જનાવવાની દૃષ્ટિ નેમા તરી આવે છે. ‘મદર્ગિ મેતારજ’ એ એ જ શેખકની બીજી નવવક્રયા ■ અને તે પણ જૈન પુરાણકથાનું તરીન શેખી હાગ મથેનું નિરૂપણ છે. તેમાના મેટવાક પાત્રોના આસેખન પ્રથમ કથા કનનાં વધારે મુખ્ય થયા છે મરિતાની કલાએ પદોચનું ડંગમી આસેખન એ શેખકની જીવીની વિગિહ્ન છે અને એ શેખી જ્યાં મંચન રહે છે ત્યાં મન્મ કુદાવ આવે છે.

‘જનનું એ’ (દમજન મોલેયા) રોમન મામાન્યમાત્રી વત્તુને કાધીને

તેનો મારી પેઢે અભ્યાસ કરીને લેખકે આ કથા લખી છે પરદેશી વાતાવરણ, પરદેશી મંડાનવાળા પાત્રો અને અત્યંત દૂરના જનકાળનો મગધ, એ બંધાને ન્યાય આપતા લેખકે મારી પેઢે મથન કર્યું હોય એમ જણાઈ આવે છે. તીરેની માતા એગ્રીપીનાની મહત્ત્વાકાંક્ષા જનનને ગદ્યે શ્રાવ્ય ॥ એરૂપ કેડી રીતે જાને છે તેનું તેમા દર્શન કરાવ્યું છે ઐતિહાસિક નવન કથાના તત્ત્વોથી આ પુસ્તક ભરચક છે તેની માહત્તી અને ખીનવળીની કક્ષામા કેટલીક જણપ વાગે છે

‘ગુપ્તામ’ (અભ્યાર્થ કા જાટ) પ્રાચીન રાગમાં અગ્નિત્વ ધરાવતી ગુનામીની પ્રથા પર રચાયેલી આ કથા ‘સ્પાર્ટેક્સ’ નામના અગ્રેષ્ઠ પુસ્તકમાની માહિતીને આધારે લખાયેલી છે સ્પાર્ટેક્સનું પૌરુષ સરસ આમેખાયું છે કથનશૈલીમાની અતિશયોક્તિ કેટલીક વાર સાન્નિધ્યતાને હણે છે, છતાં પરદેશના પ્રાચીન કાળના વાતાવરણને એક ગુજરાતી લેખક આલેખે છે એ જોતા તેમાની જાણપને હાતવ્ય લેખી શકાય.

સાંસારિક

સાસાનિક નવનકથાઓમાની ધણીખરી પ્રેમ અને લગ્નની આમવામ પરિક્રમણ કરતા પરિણીત જીવનના વિધવિધ પ્રશ્નો ઉપગ્રિયત કરીને તેની જણાવટ કરે છે વર્તમાન કેળવણીએ, જગતમા જોકેના નવનિચારના મે જાએ, રાજકારણમા, અર્થકાન્યમા અને મમાજમા અમરતી જતી ક્રાન્તિકારી ભાવના એ આર્થ મમારમા પણ જે ક્રમ જિતવ કરી છે તેનું પ્રતિબિંબ સામારિક નવનકથાઓમા જોવા મળે છે જૂના અને નવા નિચારોના ધણીમાથી પસાર થતી ધણી સામારિક કથાઓ પ્રાપ્ત ને કોઈ નીન જ્વનિ રજૂ કરીને જનતાને નિચાર દરતી કરી મુખ્યાનું કાર્ય કરે છે. જેની રીતે નવે વગાક લેતો મસાર આ નવનકથાઓમા પ્રતિબિંબિત થતો જોવામા આવે છે તેની જ રીતે નવનકથાઓના પાત્રોના કલ્પિત છતાં વારત્તવિક મંમાર, જીવનમા પણ કેટલેક જાગે પ્રતિબિંબિત થઈ રહ્યા છે. એકદરે લગ્નજીવની જૂની ભાવનાઓનું સ્થાપ ધીરેધીરે નાં. ભાવનાઓ લેતી જાગ છે, પરંતુ નવનકથાઓમા નાંન ભાવનાઓનો જે વેગ જોવા મળે છે તે વેગ હજી સાક્ષાત જીવનમા આવ્યો નથી કુમારિકાઓ, પરિણીતાઓ, ત્યકતાઓ અને વિધવાઓ પ્રતિની સહાનુભૂતિ મોટા ભાગની નવનકથાઓના ઉજાસ છે, છતાં એ સહાનુભૂતિનો માહાત્કાર જીવનમા જાડુ જ ઓઝો લીતરેલો દેખાય છે નાંન જ્વનિ રજૂ કરવામા પણ જાંધી સામારિક કથાઓ એકસરખી રીતે કામ કરતી નથી, કેટલીકમા પ્રેમના ને સામાનિક ક્રાન્તિ માં પોકળ ટાલવાપણ

હોય છે, અને માર્ચ કોઈ વાર તો લેખકોની કાંટાવાજ ક'પ ખોલો પત્રિકાની નવનકથાઓની દેખાદેખાથી વર્તમાન મસારને વિગાળે દેખતી હોય છે. બીજી ગોપિચંદ્રની અધૂરી મગજ હેડળ પત્રિકા કાંટાઓને મસારમાં ઉતારવાના કેટલાક પ્રયોગો દિલના છાનને માટે અવાનવિક લેખાયેલા હોય છે, પરંતુ પરિણીત જીવનમાં જીલ્લા કાન્તિના મોજાનું એ પાત્ર એક સ્વરૂપ બની રહે છે એમ કહી શકાય કેટલાક લેખકોના પ્રયોગદ્વંદ્વના નવલકથાલેખનના પ્રયાસોને જાદ કરીએ તો આ પ્રકારની નવલકથાઓનો ફાય મોજો લેખાય તેનો નથી અને કથારિધાનના પળ ઉતરોતર નિકારાનું દર્શન કરાવે છે.

લક્ષ, પ્રેમ અને દાંપત્ય

‘લક્ષ : ધર્મ કે કરમ ?’ (૨૧ જોર્જોવરાર દિવેટિયા) આ પ્રકાશીકૃત નવલકથામાં લેખકે પ્રશ્નને જ છણવાની દૃષ્ટિએ પાત્રોજના અને ધટના-પરપરાને જોઈની છે એટલે તેનું કથારિધાન નગણુ છે, ત્રિસારગરણી પાત્ર અવનન નથી લેખકે જીવનસમયના યુવક યુવતીઓના વ્યવસ્થાપક મથનોનું દર્શન કરાવે તેમજે લક્ષને માર્ગિક મજકારનું ઔર આપ્યું છે અને મીઝ પળ કેટલાક સામાજિક કાંટા ઝાળ્યા છે.

‘વેવિશાળ’ (અવેરમ્ ગેષાણી)માં કાદાન થયા પછી તે કોઈ ચતુ નથી એવા બધોનાસાગી ન્યાતના પાત્રો પી આસપાસ કથાની મૂઘણી કરના ગા આવી છે મુગધગા જતા ગામડિયા લણિને ત્યાના રાતાનરણથી ઘેરાયા પછી કેલુ કૃત્રિમ, બાવનાકીન અને મતનથી છવા ગાગે છે, તમ્મ ગાગડામાં રહેવા એ જ ન્યાતના લોખ મુસ્કેનીમાં પળ પેતા પી કેમને કારી રાગે છે તેનું સુરેખ દર્શન કરાવે લેખક બેઉ પક્ષના મજકારો વચ્ચેના અનુરૂપથી કથાગતુ નિષ્પન્ને છે, અને આગડામાં દાંપત્યજનના તેમ જ કુટુંબજનના જે આંશિયો રહેના કે તે જ નાશન ક, સહેજમાં કૃત્રિમતા પેલી છે, એ રસમર્તિ રીતે મનાસી આગે છે મેકે પ્રકારના જીવન અને આંતર એ અપરોક્ષ મહત્વનો સામાજિક આભાજિક પ્રશ્ન કે એમાં સ્પષ્ટ નથી.

‘પુત્ર-ગ’ (ગુણવતરાય આચાર્ય)માં વેવિશાળ ફોન નહિ કરના પી કેકાળા ગાગાપ પ્રારબમાં એક લવચ્છ કળેકુ નિષ્પન્ને છે અને પછી ગુણવતી પત્ની અપગ અને ગાડા પતિને પોતા પી પ્રેમભરી મારનારથી દેવ જેવો ડાહ્યો પુરુષ મળવે કે એવી કથા આખીને આગમ જતા એ પતિ-પત્ની વચ્ચે લાંક લૂ પડારીને એવો સિદ્ધાંત સ્થાપિત કરવા માગે છે કે પુરુષ પ્રતિ જે સ્ત્રીનો અસાધારણ મેસખા ઉભરાય તે એ પુરુષ પી.

માતાજી અને છે; કારણ કે પુરુષને અનેક પ્રકારની કષ્ટપરંપરામાં જે છેવટ સુધી વળગી રહે તેની પાછળ સ્ત્રીનો માતૃભાવ જ હોય-પત્નીભાવ કદાપિ ન હોય! આ કષ્ટનાને આધારે એક વારના અપંગ પતિનો 'પુત્ર જન્મ' ઘટાવવામાં આવ્યો છે. આ કથાશ્રવણ વિવક્ષ્ય છે, પરંતુ સેખકની રજૂઆત મનોવેધક છે અને ઘટનાપરંપરા છેવટ સુધી રસ જળાવી રાખે છે. 'નિવેદિતા' નામક એમની બીજી સામાજિક નવલકથા એક ત્યકતા સ્ત્રીની રોમાંચક જીવનકથા રજૂ કરે છે. અનેક અચકામણી વચ્ચેથી પસાર થઈને નૌચિકા આદર્શ મૃદિબ્ધી અને છે એ મુખ્ય વાત સેખકને કહેલી છે; તે સાથે તેની જોડે અંધ ધરાવનાં બીજાં પાત્રોની સૃષ્ટિ અને ઘટનાપરંપરા કથારસની જમાવટ સરસ રીતે કરે છે. પાત્રો અને પ્રમંથોના આલેખન કરવાની સેખકની કુશળતા કથામાની કેટલી અચંચનના કે દીર્ઘમુખિતાને દાંડી દે છે. 'રંજન' (પ્રમોદ)માં ભણેલાં યુવક-યુવતીના વાગ્દાનનો પ્રશ્ન ગોઠવવામાં આવ્યો છે, પરંતુ તેમાં બોધપ્રધાનતા વિશેષ છે એટલે કથારસ અને પાત્રાલેખન મોળાં પડે છે.

'શોભના' (રમણલાલ વ. દેસાઈ) આજની દોલેજોની કેળવણી લીધેલાં યુવક-યુવતીઓના જીવનગમની પોકળતા અને કરજીતાનાં પચાસ આપનારી નવલકથા છે તેમાં પ્રેમનો અતુષ્ઠિય નિર્ગોષ કરીને સેખકે પરણેલાં યુવક-યુવતીના લગ્ન બંદોરના પ્રેમના તલગાંઠનો ચિતાર આપ્યો છે, અને એનો અંત જોકે અરોચક નથી આવ્યો છતાં તેમાં કરજીતા ખૂબ જવાઈ જોડેલી છે. 'રસજ્વલિ તરક દોડતું ચુલરાતનું ચીવન કેટલું નિર્ઘંક બની ગયું છે' એ શ્રવણ કથામાથી જોડી રહે છે. એ જ સેખકની એક બીજી નવલકથા 'જાયાનટ'માં વર્તમાનકાળના દોલેજીઓના અભિસાધેનું વાતાવરણ જમાવવામાં આવ્યું છે અને તેમાં ય એમની ચંચળ દોડ તથા તરંગમય મનોદશા ઉપરનો કટાક્ષાત્મક શ્રવણ છે પાત્રાલેખન અને કલાવિધાનમાં બીજી કરતા પહેલી નવલકથા અધિયાતી છે.

'દોલેજીયન' (સ્વ. ભોર્ગીદ્રાવ દિવેદિયા) એ પચીસ વર્ષ પૂર્વેના દોલેજીના વિદ્યાર્થીના જીવન અને વાતાવરણને મૂર્ત કરે છે અને સુખી દાપત્ય માટે પતિપત્ની કેળવણીમાં પણ ચોખ્ખા કક્ષાના હોવા જોઈએ એ શ્રવણ ઉપગતીને સ્ત્રીકેન્દ્રીની આવશ્યકતા દર્શાવે છે. સ્વ. ભોર્ગીદ્રાવે ૧૯૧૭ માં લખતાં અધૂરી મહેલી આ કથાને થીમની માલવિકા દિવેદિયાએ પૂરી કરીને પ્રમિદ કરી છે એથી કથા વર્તમાન વાતાવરણથી પાછળ રહીને કાંઈ વિશિષ્ટ મિદિ કરી આપતી નથી.

‘વિકાસ’ અને ‘વિભોચના’ (સુનીલાલ વ. શાહ) એ બેઉ નવલકથાઓ વર્તમાન યુગની કેળવણી અને નવીન વિચારોનાં મોજાંમાં ઘસડાતાં જુવાન પોત્રોની કથાઓ છે. પ્રથમ કથામાં જીવનના ‘વિકાસ’ની જુદીજુદી દિશાઓ જોનારાં જુદાંજુદાં પાત્રો પોતપોતાની રીતે આગળ વધે જાય છે અને દરેકને તે તે દિશાની મર્યાદાનું જ્ઞાન થાય છે. આ જ્ઞાન થતા પૂર્વે કેટલાક વિકાસ-ધર્મીઓનો કરણ અંત આવે છે, કેટલાંક પાછાં પડે છે અને થોડાંને વિકાસનો સાથો ખ્યાલ આવે છે. આ કારણે જુદાજુદા પ્રકારનાં દાંપત્ય-જીવનનો ચિતાર તુલનાત્મક નીવડે છે અને મુખ્ય ધ્વનિને ધોપતા પ્રમંજીમાં રમ પૂરે છે. બીજી નવલકથામાં કોલેજિયન સુવર્તી અને તેના મર્યાદિત સુધરેલા વિચારના પિતાના વિચાર-ધર્મણમાંથી કથા પ્રારંભાય છે અને સ્વાતંત્ર્યને ઝંપટી કુમારિકા સ્વાતંત્ર્યનો કંઠે સ્વાદ પામવાની સાથેસાથે દાંપત્યને સ્વાતંત્ર્યના નાશનું ઉપસંહાનું માનવાની જૂઠાંથી કેવી રીતે બચે છે તે દર્શાવનારા પ્રમંજી ચૂંચવામાં આવેલા છે. સ્ત્રીત્વની મૂલ્યગામી ભાવનાને તે પુરસ્કારે છે. બેઉ કથાઓ વર્તમાન યુગના કેળવણીના માનસની રજૂઆત વૈજ્ઞાનિક રીતે કરતી હોઈ કેટલાક પ્રશ્નોની ચૂંચવણના ઉદ્દેશમાં તે દિશાદર્શક બને તેમ છે.

‘વર્ણામણી’ અને ‘મજેલા જીવ’ (પત્રાલાલ પટેલ) એ બેઉ પ્રાગજીવનના તળાપના પ્રેમપ્રમંજીની ઉદાત્ત ભાવનાસુક્ત કથાઓ છે. નૈર્ગમિક વિશુદ્ધ પ્રેમનું આલેખન ‘વર્ણામણી’ની નામિકા દ્વારા લેખકે આદ્યુત કલાગતિથી કર્યું છે. ‘મજેલા જીવ’ માં પણ જુદીજુદી ચાલના સુવકસુવર્તીની વચ્ચે નંજેલા પ્રેમની કથા છે; પણ ‘વર્ણામણી’થી તે અનેક રીતે જુદી પડે છે. બેઉ કથાઓમાં ગામડાના નૈર્ગમિક સૌંદર્યની વચ્ચે પાત્રોને રજૂ કરવાની મુદ્દર કલા લેખકે હસ્તગત કરી હોય એમ જણાયા વિના રહેતું નથી.

‘ખાડાની ધાર’ (રામનારાયણ ના. પાઠક) જુવાન હૃદયોમાના આકર્ષણો, સરસ જીવન જીવવાની અભ્યુદયગત, મોહવરા થવાની ઉત્સુકતા અને જુવાનીની મૂર્ખાપણો વડે જુવાન થતા જીવનનું નિરૂપણ કરતી આ નવલકથામાં પ્રણય ત્રિકોણ મુખ્ય સામ જાળવે છે. પાત્રો જેટલે અંશે મનસ્વી છે તેટલે અંશે કથામાં વાસ્તવિકતાનું તત્ત્વ જીલ્લું રહે છે.

‘વિભંગ કથા’ (દુર્ગેશ શુક્લ) : કામધીનો ઉપદ્રાસ કરીને ઉદાત્ત પ્રેમનો ખ્યાલ આ નવલકથામાં પ્રણયત્રિકોણના નિર્માણ દ્વારા લેખકે આપ્યો છે. પ્રેમ અને મોહ વચ્ચેનો ભેદ તેથી નિષદ થતા પાત્રો છે. કલાવિધાન સિગ્નિ જનાં આસારપદ છે.

‘સ્વાર્પણ’ અને ‘રોદનિપુત્રી’ (ભદ્રકામર યાનિય), ‘સુદાસિની’ (બાતુ રાન નેત્રી) ‘મિત્રીશ’ (દુકુલાર સદેગનાના) એ ચારે દાનધ્યાઓના લગ્ન ગાંધી પ્રેમના વસ્તુઓ ગણાયનામાં ગાંધીના છે અને લેખકો તે પ્રાણિક દશા પ્રાપ્તો છે શ્રી રમણનાન દેવાઈની મ્યાઓના અનુકૂળ માનવનામાં આ વા છે. ‘મિત્રીશ’ ની તો બાતુ નમ કૃતિમ લાગે છે. ‘લયના’ (સંવદા) એ મુક્તિ મેંસાની સુદાસિની અને ગમભરી નવનમ્યા છે ગાંધી પ્રેમનામાં આમાં પ્રશ્નો છે. જા વિના ગોરના દર પાડે છે.

‘શુભાની ન્યાગાઓ’ (૨૬ પં) એ આત્મધ્યાસ દાનધ્યામાં લે છે વર્તમાન નગાજાના મધ્યમ નર્મના એક મસાગ વ્યવસ્થા રેખાચિત્ર મરમ અને તપ્તધ્યાસી દોરી આપ્યું છે અને પ્રકારના પાટો ની મામારિક મૂકાઈ ગયા મહાર તેમાં જોઈ છે. રત્નના પ્રકાર મામાન્ય છે, પરંતુ વસ્તુવિધા અને પાત્રાનખા મ્યામાં રમ પૂરે છે.

‘જ્યોત્ષ્ણી’ (જ્યોત્ષ્ણ ન્યાયના સાહ)ના મુદ્દગતી મમારો જમાની જિર્ણિનના કાલ દેવાવેના દેવા નેમ નામે છે પ્રેમત્રિશ્વર માથી એક પાનના મૃત્યુ સ્ત્રી માળી ગોત્ર નમ થાતે પત્ર પત્રીના વદા પત્ર નિરિત્તા તેજ નેત્રી વિચારનિરસ જોઈ પતિ રોગી ની જ્વાર છે અને ગો રીતે નિના લગ્ન દેવનામાં પરિગમના થી લખાનદ મામાં વ કાટિની છે.

સુભગા (મીતારામ શાળી) ઉના વર્ગના સિમિત મુનતીના દપતી શુભાની આ પ્રેમ મ્યા પાટોના મોળ્યાપારો નિલસ્ય કરી લખનામાં આવી છે. રત્નનાધુ દેવાના અર્ચાત્મક પ્રેમગૂથળી તેમાં રમ પૂરે છે.

‘સુરેખા’ (જેદાનાન ત્રિવેદી)ના સ્ત્રીપુરુષના મેંમધમાં નૂતન યુગની ઉદારદૃષ્ટિ પ્રેમનાનો સૂચક પાત્રી રુદ્રાનના લેખક પ્રેમત્રિશ્વરની વચ્ચે આકૃષ્ટતા રેનમેકટ નિરાસ્ય આશ્રમગતના રાજકીય પ્રવૃત્તિ આગળના તત્તિનિયમના મેંસાદિ લગના પ્રમગો જોઈની દેહે સૈથીમા શ્રી રમણનાન દેસાઈને રમને પગલ આનનામાં વતી પરનાઈ આવે છે.

રે કે પગ (સુધીનાલ ન સાહ)એ મ્યો પાત્રી ત્રિશ્વરીના લાનના આમાં જોગ્યે તે વર અને ગોગ્યે તે પર એ સુપ્રસિદ્ધ વાક્યમાં સમાવેતો છે. આમાં પત્તેલા તત્તિ પ્રેમ મેંમેગોના પર જની જન્ય છે અને સ્ત્રીને દમના આવેના પર પુરુષ કેના સમેગોમાં ‘વગ’ પાનાં યોગ્ય બની જ્વાર છે. તે જ પરનારો આ કથામાં રસભરી રીતે મૂર્ત રસના આનનામાં આ પુ છે.

‘નિરગ્ના’ (મૂળજ્ઞાપ્ત શાલ) માં સુસિક્ષિત કન્યા એક પત્ની પ-જેવા પતિને પરણ્યા અને શોખ, મન:સુખ તૈયાર થાય છે તે પ્રેક્ષ ચર્યસામા આપ્યો છે લેખનની કોટિ સામાન્ય છે ‘યમનકુળ’ (ત્રિમ વાંચ પરમાર) એ એક પરણી છત્રી પરણ્યા માં પ્રથમ ઉપર લખાયેલી મામાન્ય કોટિ ની નવલકથા છે.

‘જંધા’ (ઉદુકુમાર સહેરાનાળા) પ્રેમ, અપિષ્ટ વૃક્ષ, છટા છેડા, પુર્વમ અને છેડા પત્તાતાપ એવી ત્રિચિત્ર તાવળીમાંથી પમાર થતા નાયક નાયિકાની કથા છે વાતાવરણ અને ઘટનાઓ અસામાન્યિક લાગ્યા કરે છે

જીવનના પ્રશ્નો

પ્રેમ, સખ અને કાપત્યના વર્તુલ ની ગદ્યાર પાશુ મમારનો વિશાળ માગર પડ્યો છે, પરન્તુ એ માગર જેડા માં માં જે કુશળ લાથ નેર્મ્ય એ તે થોડા છે એટલે તે પ્રકાર ની નવનકથાઓ કાર્ષક એવી લખાઈ છે આ પ્રમાર અનુવાદિત નવનકથાઓમાં કાર્ષક વધુ સમૃદ્ધ દે માગ છે

‘પરાજય અને ‘અજ્ઞા’ (ધૂમકેતુ) એ બેઉ નવનકથાઓ માનવના સામારિક જીવનને તેના મૌલિક અર્થમાં રાખે છે તેના પાત્રો અમુક નીન વિચારસરણી સાથે જ પ્રવેશ કરે છે અને પડી પોતા માં અભિનવ વ્યક્તિત્વને ખીનના નાયક ઉપર છાપ પાડતા આગમ રાખે છે વસ્તુવિધાન અને વાતાવરણ કૌતુકમયતા જગવે છે અને પ્રતીતિજનકતાની લેખાને કારણે અસામાન્યિકતા તરતી લાગે છે, છતાં અદ્યતન પુરસ્કર અને તેજસ્વી નાગીતન ની છાપ ગ્રાપરનો હંતુ સાધવામાં નવનકથાઓ પાડી પત્ની નથી વાતાવરણ અદ્યતન સામારિક લાગે છે, પરન્તુ નરતુલ મમારમાં એના તેજસ્વી કલ્પિત પાત્રો ઘડીને મૂકના કે જેમાંથી બારિ જનના ચારિ મગદન માં પ્રેરણા પાડ કરે એ તેમાં કન્દનની હિદેશ છે

‘તુનરીકારો’ (એવરથદ મેનાળી) જૂના યુગનો વિતા ગો નના યુગમાં જીવેતો તથા કોલેજમાં પ્રેક્ષિતર ચયતો પુન એ મેલ ની જીવ વિશેની વિચારસરણીમાં જે બેદ રેઓ છે તે બેદની સરાણે નર્તમાં જીવના અનેક પ્રશ્નોને લેખકે અદ્યતન એ અને અદ્યતન એ કે અર્થિક દૈન્ય, કુદિતી ઉત્કટતા કે આધિભૌતિક સુખ એ જ જીવને પોષતા નથી, પરન્તુ ઉદાત્ત જીવના માં એ જ પ્રેમજ્ઞાપ્ત જનીને દષ્ટિ મારે આનંદમાં મદદમાર બને છે સ્વાર્થી મિત્ર-મો, મુનામાં સદ્યારના મામકો, કાન્તિની પોકા ધૂન ચનાન નારાઓ, સ્ત્રી-પુરના સમાલ લક્ષના દલી પુરસ્કર્તાઓ અને રતતવાને નામે રચ્યજને પોનાનાઓને લે કે કથામાં સરમ રીતે આને વ્યા છે અને તે બધાની પાછળ સમગતા મસારની લાથાક હોમીનુ દર્શ કરાવ્યુ છે

કોટુંગિક મંદૃતિની ઉત્તરવનના આગના વીંખાના જતા કોટુંગિક મંદાર-
મા પણ મગસમયના વાંદી શકે છે એનો કથાનો નિર્કર્ષ છે.

‘પાગમ વરણ્યા’ (ઉમાગકર ત્રેપી) : પ્રાગજન એટલેને મહેરી જાન
માળનાગને ગ્રુથ વૈભવ મળતા જતા જનની માગી મમ્મદિ જેવા કોમમ
માનગિક મગ્મરોને ગુમાવવા પડે છે એ પાનિ ગ્રુથનારી આ કથાનો
પદ નમ્ પેદી સુધી પથરાય છે. પાત્રોનું આલેખન મુગ્ધ છે પણ કથાપદ
પાત્રો ન્દે છે.

‘જનના કે’ (ગોપાન) : કર્મજન અને કર્મગંધારી એ તો મુખ્ય
પાત્રોના મનોમન અને આગજોની ગૂંચણી આ કથાના જેડે જાત્રોમા
કેરવામા આવો છે. સંગેત્રો, અભ્યામ, ચિંતન ત્રેરોને લીધે સેરાકર્ષરત
સ્ત્રીપુરણે પણ અગદિમામા ન્દેલા લાગે છે અને નિરત્રિમા આત્મગુદ્ધિ
શાધતાગમે પ્રત્તિ તરફ આકર્ષાય છે એ કથાવસ્તુ છે વસ્તુનો પાગો
મનોવિજ્ઞાનની ગુમિષ પદ ચરો છે, એટલે નિર્ગતના વર્તુલોમા વાતો વધુ
વિદરે છે. પાત્રોનું આલેખન તેજની છે અને કથાલેખ શાન્ત-ધીરો છે

‘જોભા’ (ધન્દ વસાવડા)મા વાસ્તવિક જીવનમાથી ઉઠાવેના વસ્તુની
આમગામ વિવિધ પાત્રોની અને પ્રમોનોની ગૂંચણી કરવામા આવી છે
જીવનના કોઈ અગિયન પ્રશ્નોની જણાવટ તેમા કેદ્રગ્ય જાતી નથી પણ
જોભા અને ખીન પાત્રોમા જીવનપ્રમોદા આલેખન, કથાનું વાતાવરણ
અને પાત્રોના નિર્મારમયન તથા તરંગાવસિ રમ પૂર્ણ કરે છે પાત્રગર્ભન-
સવાદો દ્વારા કરવાની કના લેખકે મદ્દજતાપૂર્વક વાપરી છે એ જ લેખની
ખીજ નવનકથા ‘અમાના નીરંગા, પ્રકૃતિના વિચાર’ પદ ઉપર માત્રની
જીવનધીમા નિરતરી રહેની જોવામા આવે એ પ્રમોનું પાત્રો અને પ્રમો
થી ખમિત વાતાવરણ જામે છે સ્ત્રીપુરણ આકર્ષણ અને નિધરાજનના
પ્રશ્નો તેમા ગ્રુથાય છે અને જાતીય રમનનો માટે ધુરક-ધુરતીઓને
તિરકારી ગુમાવના ન જોઈએ, પરન્તુ જાતની અમાના નીર તેમને પણ પાનન
કરે એ માટે તેમનો સારામા સારો ઉપોગ કરવો જોઈએ એ મુખ્ય પાનિ
તેમાથી ગ્રુરી રહે છે

‘કદ્યાસુને માર્ગે’ (રમણીકવાન દવાવ) એ સ્ત્રીજીવન, પ્રાગજીવન અને
શહેરી જીવનમા નવજીવનની કૂક મારીને અમાનના આવરણ ફેડવાના રરખો
આલેખી વનાવે છે દેશમેના હૃદયવિશુદ્ધિથી જ મગમગ્ય જાતી શકે એ
વિચાર કેદ્રગ્યને છે પાત્રોમા વાસ્તવિકતા છે એટલી વાસ્તવિકતા વાતાવરણમા
નથી, ગુજરાતી પાત્રોની કથા હોવા જતા વાતાવરણ અમુજરાતી લાગે છે

‘દમી દુનિયા’ (તાગચક્ર અડાનત) . શહેરી જીવનનાં દૈનિક પાસાની રમત-ગમત કમળાગી આ નવલકથા છે. માધુ, મગાજસેવક, બકલ, મિન, પડોશી, કે સદસ્યરીના જોવા નીચે નિકાર પોષવાને જેવાતી ચૂદ બાજીનું દર્શન કનડીને આ કથા એવો દારૂનિ ચકુરાવે છે કે આવા શુભ અનાચાર કરના હસાડે હોએ ગાયતો અતીથ દુર્ગુણ વધારે હીક છે. એ મદેગો કથાનામુક દ્વારા લેખકે સુબ્બાચ્યો છે, તથા મગાજના નરમર્જનનો પ્રશ્ન જાણી બનાવ્યો છે. પાસાએબન, મનાદો અને વાનાવચ્ચુ રમના પોષક બને છે.

‘ત્રિમથાન’ (મ્માકાન ગૌનથ) નુદાર્દ એ છે કે મયોજવચાત્ પાપમા પડનાર ભક્તિઓ પ્રત્યે સમાજે ઉદાસ થયા ન જઈ છે લખાનાદ ગામાન્ય પ્રકારની છે.

‘જન્મારો’ (મોદનવાવ નવ સાધુ) : એક પદોદકારી અને બીજાને વિલાપી એ બેઠિમાના દેવો જન્મારો માર્યે છે એ પ્રશ્નની આમપામ આ કથા મૂલવામા આવી છે. અકસ્માતોની પરપગ અને બાંહે કુતૂહલ જન્મારો છે એ જ લેખકની બીજી નવલકથા ‘આખર’ પતનની અને દુ પરિસ્થિતિની કથારસિક કથા છે. જીવન મમતોન દર્શન તોગા નથી, એ જ દિગાને લક્ષ્ય કરાંનિ ઘટનાપ્રસાદ આપ્યા કરે છે અને બેબકની નહાનુર્ભૂતિ પ્રકટ કરે છે.

‘આત્મપ્રે પથે’ (કુદનનાન શાદ)ના બેઠુ લાગે એ વિચાર રજૂ કરે છે કે નરીન મન્કૃતિમા લગ્નજીવનને નિર્મળ કરવા મથતા વાયરા જનતાને રમતતાને નદને પશુતા તરફ ખેંચી જાય છે. મવાદો અને વસ્તુનિધાન પ્રયોગદયામા હોવા જના આશામ્પદ બાગે છે.

‘ગભા’ (જોદાનાન ત્રિવેદી) : હિસા-અદિમાનાદ, જીવનકમલ અને બાલિદાનતા રોમાચક પ્રમગોને નણી ભેતી આ નવલકથા રમગમતકૃતિ કે જીવનદર્શનનું જોડાણ દાખરી શકતી નથી.

‘પ્રમાનો બાઈ’ (અમૃતનાવ એ જોધી) કુટુંબ જીવનની કુટુંબાને જાતે ભગિનીપ્રેમનો મીઠો મચાર વર્ણુતરી આ એક સીધી-સાદી કથા છે. તેમા નવલકથાના દલાવરની ખાતી છે, પચ્ચ વાચ્ચવિક જીવનને ને આરી રીને સ્પર્શતી વહે છે.

‘પૃદીચક્ર અને મુણ્મચર’ (મણિનાવ નવાવચ સાદ) રામ રાખ અને દવાવતી રાણીની એક જૈન કથાને સીધા-માદા ગથ દાગ આ પુસ્તકમા આજેખી છે. મુખ્ય કથાની આમપામ પચ્ચરાવલી અનેક નાની વાર્તાઓ જૈન ધર્મની ભાસતા પોષાય એની રીતે આપી છે. આખરી કથા ઉપેશપ્રધાન છે અને પુરાતન કાળના મમાન-નુ મિન મુખ્ય કાળના માતારવચ્ચુમા ઉતાયું દોષ એવુ લાગે છે.

‘પૃથ્વીનો પહેલો પુત્ર’ (દરજીવન મોમૈયા) : માનવમંતૃતિના આદિ કાળના પાત્રોના જીવન, પ્રજ્ઞાશ્રિત નિરૂપણ કરનારી આ એક નવીન પ્રકારની નવલકથા છે. તત્કાલીન પ્રાદેશિક વર્ણનો, પ્રવાસ, વસાહતો ઇત્યાદિનો ખ્યાલ એમા સારી રીતે આપ્યો છે, પરંતુ એમા મૂંઝવણ પાત્રો તથા તત્કાલીન ઊર્મિ-અવેદનો સુધરિત બનતા નથી. રોમાયક પ્રમંગોની ગૂંથણી ક્રીક થઈ હોવાથી વાર્તારસ જળવાયા કરે છે ‘હિયા બી’ અને ‘શામ્પુને બોલે’ એ બે ટૂંકી વાર્તાઓ તેમા આપી છે તે પણ પુગતન કાળને રૂપે છે.

‘રામકદાણી’ (ગુણવનરાય આચાર્ય) એ એક જુગારીના જીવનના ઇષ્ટ ક્ષિપામાં થયેલા પરિવર્તનની કથા છે. એ પરિવર્તન અકસ્માત ઉપર અવલંબી ગઈ છે એટલી કલાક્ષતિને જાદ કરીએ તો આખી કથા રસભરિત શૈલીએ રજૂ થયેલી અને અમતકારપૂર્ણ પ્રમંગોથી ભરપૂર હોઈ રસનિર્માહ સારી રીતે કરે છે.

‘માનવતાના મૂલ’ (રામનારાયણ ના પાંદક) એ કથા હરિજન પ્રશ્નને મૂળી છે છે હરિજનમેતાના કાર્યનો અનુભવ લેખકને કથાના પાત્રોના આલેખનમા સુરેખતા બતાવવા મદદમાર બન્યો હોય. તેમ જાણાય છે. પ્રચાર અને બોધ એ વાર્તાનું લક્ષ્ય છે.

જીવનના બહુવિધ પ્રશ્નોનાનો વેસ્થાજીવનનો પ્રશ્ન પણ જુદાજુદા લેખકોએ પોતાની કથાઓમા ચર્ચ્યો છે. ‘લન્માગના’ (ગુણવનરાય આચાર્ય) મા લેખકે એ જીવનના દોઝખમા ડોકિયું કર્યું છે અને પતિનાઓનો કટ પ્રશ્ન હાલ્યો છે. કાર્યનો વેગ મદ છે અને પાત્રો પૂરા ખીસ્વા નથી, તેથી કથા નિયારપ્રધાન અને અર્થાત્મક વધુ બની છે. ‘રૂપજીવિની’ (શ્રીકાલ દેસાઈ) માની નાવિકા પોતાના વેસ્થાઅવમાયના અગ્નિતત્વ અને સાતત્યને સમાજમા આવશ્યક માને છે અને કહે છે કે એ વ્યવસાયની પાછળ કોઈ સનાતન જાતીય પ્રશ્નો ઉઠેલ રહ્યો હોવો જોઈએ કથામા વેસ્થાજીવનને સમાજજીવનનો એક નૈર્ગર્મિક આવિષ્કાર માનવામા આવ્યો છે, એટલે એ જીવનને જોવાનો એક વિશિષ્ટ દષ્ટિકોણ તેમા રજૂ કરવામા આવેલો મનાય, જો કે તે કેવળ નવો નથી જ્યાં નાવિકા પોતાની પુત્રીને એ વ્યવમાયમા પડના દેવા છૂટતી નથી એટલે વેસ્થાજીવન એ સમાજજીવનનું પુરક અંગ હોય તોપણ વ્યક્તિગત દષ્ટિએ જીવનને મદ અને ઉત્કારક માનતી નથી એવો ખંચો એકદરે તેમાથી મુકરી રહ્યો છે. ગમ અને કુટૂંબનો નિભાવ કથા મુદ્દ રીતે કરે છે ‘રાત પડતી હતી’ (નીક દેમાઈ) એ વેસ્થા-જીવનની નીચી નવલકથા છે અને રમ પણ ટકાવે છે, પરંતુ પાત્રો અને

મવાદો આપતીતિકર છે વેશ્યાજીવનના બધ્યા-ઝબ્યા અને કરણ પાસાની તે રજૂઆત કરે છે 'મારા વિના નહિ ગાશે' (ધનવત યોગી) એ 'માનવનિક છતાં તદ્દન વૌસ્તવિક એની શક્તિમાન અને વિકૃત માનસ ધરાવનારી નારીની જીવનકથા' છે વેશ્યામંથ્યાને આજની સામાજિક રચનાના અનિષ્ટો પોતે છે, અને સમાજના આર્થિક અનર્થોનો અરૂપપત્રો થઈને એ અનીતિનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે એ તેનો મુખ્ય ખાનિ છે. એક અગ્રેજી કથાનો ચેષ્ટક આધાર લીધો છે.

સામાજિક

વર્તમાન સામાજિક તત્ત્વમાં ચાલી રહેલી નિષ્પત્તિ અને તેમાં ધર કરી રહેલા ફોર્મોનું પૃથક્કરણ તથા વિવેચન કરવાની દૃષ્ટિથી લખાયેલી અને છેલ્લે સમાજસુધારાના માર્ગોનું રેખાકૃત કરીને કે સચન કરીને વાચકોને તે નિર્ણય વિચાર કરતા કરવાના હેતુપૂર્વક લખાયેલી સામાજિક નવલકથાઓની સખ્યા નાની છે, પરંતુ તેમાં વિવિધતા આવેલી છે રાષ્ટ્રીય માન્યતાની અગૃતિની જ એક શાખા રૂપે સામાજિક અગૃતિ દેશમાં પ્રચરી છે અને તેનું પ્રતિબિંબ આ થોડી નવલકથાઓમાં પણ નિહાળી શકાય તેમ છે

'પ્રાપ્તિ' (સોપાન) એ જે વાગની નવલકથા અરૂપસ્થાનિવારણના પ્રશ્ન વિશે સોફલાગણી કેળવવાનું કાર્ય કરે છે મુખ્યત્વે કરણ રમમાં વહેતી એ એક ઉપદેશપ્રધાન કૃતિ છે અને કાર્યવેગ મદ છે, પરંતુ પાત્રાભિનય અને રમનિષ્પત્તિમાં તે જીતે તેની કથા નથી. 'ધર બણી' (ઇદ વગાવડા) એ પણ અરૂપસ્થાનના ઝેરને સમાજના હૃદયમાંથી તિરોદિત કરી મૂકે એના એક સુશીલ અરૂપસ્થ મનાતા નાયકની કથા છે.

'હૃદયવિભૂતિ' (અમૃતપાવ વ દેમાઈ) એ ભુટારા અને લવારિયા જેવી ગુનાહીન જાતોના ઉપેક્ષિત જીવનના અનેક પાત્રા મૂચી સેનારી કથા છે. ચોરીથી પેટ ભરનારા એ જાતોના પાત્રોના જીવનગિતો આકર્ષક બન્યા છે અને માનવજીવન પ્રત્યેની સેષકની પ્રેમાળ દષ્ટિ કથાની આગવાં જીતેલી છે. શરેત્તમ, યામત્તમ અને અત્યેજામ જાકકની જાતેત્તમ પાત્રોનું અજીવ અભિનય લેખકના નિરીક્ષણ અને મર્મગામી અભ્યાસનો ખ્યાલ આપે છે

'કેળુ ગુન્દેમાર ૧' (મુખ્યપત્રગણ આચાર્ય) એ નવલકથામાં એવી પ્રશ્નગણી મમારી લીધી છે કે જેમાં પ્રચલિત નીતિ વિરુદ્ધ ગુન્દાઓ કરીને જેલમાં પુગાય છે તેઓ આગળ ગુન્દેમાર છે કે ગુનાહીન મનાતા કૃત્યોને શામ્ય જનાવનાર તથા ઉત્તેજનાર મમાજ ગુન્દેમાર છે કે એકદરે મમાજના વિષમ તેમ માનેનું એ આરોપનામું છે તેમ જ એક વાર જેલમાં જનારો

જિંદગીનાર મુન્દેમાર માનનારા સન્નનન મમજ મુન્દેમાર જગતનું મળાળ જાણનામુ છે. જેવજનની અમાનુષીય સૃષ્ટિનો તે અમર્ગ રીતે ખ્યાલ આપે છે એ જ જીવનનો ત્યાગજીનો પડ્યો 'અમે ગિંજરના પંખી' (લીડ દેમા) એ કથામાં પડ્યો નેર્ સમાય છે. એક જર્મન કથાની જાણ લખને લખવામાં આવેલી એ કથામાં જેવજન માળી ચૂકેલા ફેદીઓને જેવમાથી છુટ્યા પછી મદદ કરવા માગતી મંથાઓને જે મુસ્કેવીઓ વેચી પડે છે તેનો ખ્યાલ મળે છે.

'જગતનો તાન' (મમનાસયમ્ ના. પાઠક) એ માગાજિક વિષમતાની વચ્ચેના કમ્બ ખેડતજીવનની કથા છે ચરોતરના શ્રમજીની જારૂયા ખેડુતની આ કથા આપણા મળ મમાજની ખેડુત તમ્કની જેદરકારીનો ખ્યાલ આપે છે 'ફરેદનાસયમ્' (મુખ્યવતરાય આચાર્ય) એ વર્તમાન મમાજમાં વ્યાખ્યા વિષમ અર્થત તમા સમારો કરવાના એક પ્રયોગનો પુરસ્કાર કરતી નવવકથા છે મજૂરને રોટસો મળે, વચમાજાનો નફો ખાનારો વર્ષ અદરય થાય, માગું ઉત્પન્ન મામમા વપરાય અને વધારેકમાવાનું સામાન્ય પ્રયાજન છોડી વધુમાં વધુ માળમેળો રોજગારી મળે એવા હેતુથી એક જાવનાશીલ યુવક અનેક યાત્રાઓને અંતિ એક નવો પ્રયોગ આફરી જતાવે છે તેની આ નવવકથા છે. અકન્ગાંતો અને અગ્રનીતિકર પ્રગતો વિશેષ હોખને કથાની વાગ્તવિકતા દર્શાય છે

'આતમાના તેજ' (મનસકર નિષારી) - સાતિના મારા રિવાજોને નાખૂદ કરવાના હેતુથી ને ઉપર કટાક્ષ કરવા અને તેના માદા પરિણામો દાખવવા આ કથા લખાઈ છે અને માગાજિક સુધારો એ તેનું મ્યેય છે એ જ હેતુથી તળાથેથી ખીજ એક નવવકથા 'ઉજળતા પુ' (અગાંતંકર નાગરદાસ પડયા) છે કુટુંબો મોમે નૂતન સમાજના જગવાનું તેમાં ચિત્રાલેખન છે લખાવટ સામાન્ય પ્રકારની છે

'કલકગોલા' (અમાવાય શાહ) એ સુખકો અને ખમકારોની સૃષ્ટિની નવવકથા છે લેખકો પરમ્પર તેજેદ્રેય દાખવે છે, વાડા બાધે છે, તેમનો પેનકરો સાથેનો મંગલ કેવો હોય છે, એ પ્રકારની જૂગિકા પર દસોંચુ છે કે મનુષ્યો તરીકે સાહિત્યકારો મ્હુ નર્તન ચવારી રહ્યા છે. કથાનું કવારિધાન મોગુ છે.

રાષ્ટ્રીય

રાષ્ટ્રજાગૃતિના જુરાળ પછી નવવકથાલેખનમાં જે નરીન દરિ આરી છે તેનું આધુ દર્શન તો સર્વ પ્રકારની નવવકથાઓમાં થાય છે

વર્તમાન રાષ્ટ્રીય પ્રશ્નોને યોગ્ય રીતે ઘટાવીને પ્રાચીન કે પુરાતન કાળની ઐતિહાસિક નવલકથાઓમાં પણ જીવંતમાં આપ્યા છે, તેવી જ રીતે રાષ્ટ્ર-ભવૃત્તિની અસર જેટલે અશે લોકજીવનને ચઢ છે તેટલે અંગે તે મંદાર અને સમાજને લગતી નવલકથાઓને પણ ધમ છે. તેથી ત્રિશિષ્ટ રીતે-જુદી પડતી જે નવલકથાઓ રાષ્ટ્રીય જીવૃત્તિને પોષે છે અને રાષ્ટ્રીય આદર્શોને પોતામાં સારી પેઠે સમાવી લે છે, તે નવલકથાઓને જુદી ઉચ્ચેખવાનું જ યોગ્ય થાય છે.

‘સોરઠ તાગ વહેતા પાણી’ (અવરથ મેઘાણી) મા કાલિયાવાડના શાયે અને ખાનદાનીના અવશેષોનું તળાવનું વાતાવરણ બને છે અને તેમાં નીચેનું યુગની દૃષ્ટિના અંતરે ફૂટના દેખાડવામાં આવ્યા છે. સોરઠના જીવનની એ કથા છે, પાંચો તેજરની છે, અને રાષ્ટ્રમાનસના તેજ ભબૂતા બહાર આવે છે. આખી કથામાંના જીવજીવંત પ્રમંજો વાતાવરણ જમાવવાનું જ કાર્ય કરે છે તળાવમાં ઉપમા-અવકારોથી સભર ઝોરી વેળનસૈવી અનોખી લાવ પાડે છે અને હિંમત સુખી રમ પૂરો પાડે છે.

‘આમલકગી’ (રમણલાલ વ દેસાઈ) નવલકથા એવા ભાગમાં પૂરી થઈ છે. તેમાં આમલકગી, સમાજવાદી દૃષ્ટિ અને માધીજની વિચાર-સરણીનું મિશ્રણ છે. વર્તમાનયુગના જ પાંચોની સંજ્ઞા તથા સામાજિક આકાંક્ષાઓનું તે પ્રક્ટીકરણ કરે છે. આમોદાર માટે આમોદોગોથી માટીને દાપ્ત્ય સુધીના અનેક વિષયોને આવરી લેતા અનેક પ્રમંજોને વસ્તુમાં વણી લીધેલા છે તેથી વસ્તુ સિધ્ધિ લાગે છે, પરન્તુ કલાવિધાન અને ગેખકના વિચારગતો તેની વાચનક્ષમતાને સારી પેઠે નિભાવે છે. ‘આમલકગી’ (ગદીકાભાઈ પટેલ)માં આમોદાર માટે સહેરીઓ માગડામાં જન્મને મેવા કરના ઇચ્છતા હોય ત્યારે જૂના મનના લોકોનો જે વિરોધ તેમને વેડો પડે છે તેનું દર્શન કરાવેલું છે, અને મચૂરો તથા મેટતોમાં જીવૃત્તિ લાવવાની આમોદાર માટે મનોમતી આવશ્યકતા છે એમ દર્શાવ્યું છે ‘ફિરો’ (દિગ્ગતલાલ સુ શાહ) મા આમોદાર માટે આમલકાઈ, કચ્છનિસરણ, પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ, વેદના નામનું નિવારણ, મોટા-હોટલના સહેરી એવંથી મુક્તિ, ઇત્યાદિ પ્રશ્નોને સમાવી લેવામાં આવ્યા છે અને વસ્તુનો વેગ તથા લખાવટ સારા છે.

~ ‘કલ્યાણલાલ’ (દર્શક) દેસાઈ એવા માટે વિદ્યાર્થી વયથી મના ગેરી રહેલા એક યુવકની દેશકલ્યાણ તથા નિઃકલ્યાણ માટેની વાતોની આ રોમાંચક તથા ભાવભરી કથા છે વાચકોની આ પહેલી દૃક છે વાળા અને રોટી ફીકનિક તેજની છે.

‘ક્રાન્તિને કિનારે’ (મીના વીણ) માં મજબૂત પ્રતિભા વર્ગવિમુક્તિના ઉપકાન્તના દાખાની તેના આપન રૂપે દડતાગની કાર્યસાધનતા નિર્ણય છે આપુ વગર દડતાગની આસપાસ ફર્યાદરે છે કથાએમ મદ છે. ‘આવતી કાલ’ (મીનારામણ ના. પાટક) માં પણ મહાન સદી વિચારમરણી છે અને પેદાન-મજબૂતની સ્થિતિ છે, પરંતુ તેમાં પ્રાગોચોગનો પુરુષાર કન્યામાં આપે છે વગરવિમુક્ત સુધારિત રીતે થતો નથી એટલે કથા વાસ્તવિક તાથી વેગળી રહે છે. લખાવટ તેજની છે ‘આવતી કાલના ધડકા’ (જગન્નાથ દેસાઈ) માં લેખકે એક કલ્પિત નગરમાં વર્તમાન કાળના આર્થિક અને રાજકીય અવસ્થાઓ જેના કે ગરીબાઈ, ખેડૂતોની દુર્દશા, યુવામી, સ્ત્રીની પરતનના વગેરેને કદાચી લખને પછી સામુદાયિક ક્રાન્તિ નિર્માણની તકાવ એમ કદાના કરી છે અને તેને ‘અનુક્રમ કથાની ગૂંથણી કરી છે લેખકે પ્રમોગેની રીક વર્ણવ્યા છે પરંતુ વાતાવરણ અસામાન્યિક જ રહે છે ઈતદનુ રનાનગ્રમિદિનું ખોલ પણ એટલું જ અસામાન્યિક છે

✓ ‘રાજમુગુટ’ (ધૂમકેતુ) ની નવી આશ્ચર્ય એ આદિથી અનસૂનીનું નવું મરકગણ છે દેશી રજવાડાની કુટિલતા, મદકા અને તમ વાતાવરણની વચ્ચે તેજની પાત્રોના વિચાર અને કાર્યો દ્વારા તેમાં તેમની સુધારણા તથા વાસિની વિચારણા તરી આવે છે સમગ્ર જીવન અને પ્રકાશ વહેતુ રાષ્ટ્ર માન્ય એક વચ્ચેનો એક વિચારનો ખોરાક પૂરો પાડે છે ‘અમ્મા આપુ’ (ચંદ્રવદન મહેતા) માં પણ દેશી રજવાડાનું મધાતુ વાતાવરણ કદાચ, ઉપદામ અને તિરસ્કારના પ્રકાર સાથે આલેખનામાં આ પુ છે કથાનુ અને પાત્રો વચ્ચે ઘટતો મેગ જનમતો નથી અને એક પછી એક ખદોયા ભરેના ત્રિત્રો આવ્યે જન્ય છે, પરંતુ લેખકની દષ્ટિ તેમાંથી મુદ્દ થાય છે કે રાષ્ટ્રમાંથી એ ખદોગોનો નાશ થવો જોઈએ ‘એમા શુ ?’ (અનિનાશ) એ દેશી રજવાડાના મહેલા મમારની કથા છે તરેલતરેલના વર્તમાન પ્રભોની ચર્ચામાં વૃમ્મીને લેખકે ક્રાન્તિનું ઉમ્મ જનના દાખાપુ છે વિચારમરણી મધાર્ય રીતે અપદ થતી નથી

‘જીવનનિર્માણ’ (ચિરતન) માં જગીદારના દેશભક્ત પુનને નાયક કદાચીને નાના રાષ્ટ્રીય વિચારોને કથામાં વણી લેવાનો એક પ્રયોગ કરવામાં આપે છે આત્મકલ્યાણ વિરદ જનસેના, રચાપિત હિતો નિરુદ્ધ સમાજ વ્યવસ્થા દત્યાદિ પ્રભો તેમાં મુખ્ય છે ‘દિલ્લીશ’ (ઇદુકુમાર શહેરાનાળા), નગીરદારોની નાજનશાહી અને ખટપટાથી ભરેલા વાતાવરણમાં એક પ્રમ્મ-સેનક સુનકની લોકનગરિની કામગીરી અને ડેવરે તેની રતેલ એ આ કથાનો

મુખ્ય ધ્વનિ છે લેખનશૈલી તથા ઘટનામયોજન કૃત્રિમ તથા કાચા છે. મનોરંજક

કાર્તિક વિશિષ્ટ ધ્વનિ કે દષ્ટિ જે નવલકથાઓમાંથી સ્ફુરતા નથી તેવી થોડી નવલકથાઓ મનોરંજકની વર્જણામાં આવે છે કેવળ મનોરંજન માટે જ લેખાયેલી કલામુક્ત નવલકથાઓની બાહ્ય દેખાઈ આવે છે તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે કથાલેખકોમાં આહિત્ય પ્રતિની જીવનાભિમુખ કલાદષ્ટિ રિગેષ ખીલી છે, અને તેથી કથાનું ધ્યેય કે આદર્શ તેમની દષ્ટિ સમીપે વધુ ચમ્પા કરે છે

‘વિરાટનો ઝબ્બો’ (મુણ્દવનરાય આચાર્ય) એક લેખક મિત્રની કીર્તિ અને તેનું નામ ચોરી વધતે જીતે માણસ અમાજમાં જહાર પડે છે, પણ પછી ખરો લેખક આવે છે અને દોહ કરનાર ઉપર વેર લેના માગે છે છેવટે ‘અવેરે વેર ગમે’ તેમ વેર પ્રેમથી શમે છે. પરદેશના મજૂરમથોની પ્રવૃત્તિ, તેમનો અગતોષ અને અંત ધિતિના વાતાવરણની વચ્ચે ‘વિરાટનો ઝબ્બો’ ઝોટી ફગનાર લેખકની આ કથા છે-નટ સુધી મનોરંજનનું કાર્ય કરે છે

‘કાઠિયાનાડી ગજરમત’ (ઉઠરગનય ઓઝા) : એક ખૂનના કિસ્સાની આમખામ ખટખટના પ્રમંથો અને પાત્રોની ચૂંથણી કરીને એક મનોરંજક જનમૂર્તી કથા ઉપજાવવામાં આવી છે પાત્રાલેખન સારુ છે પરંતુ વસ્તુ મત્ત ગનિએ વહે છે. જૂલકદા ડિટેક્ટિવનું પાત્ર મુખ્ય છે.

‘મદાર’ (અશુભાન ખનીય) એ કથા મનોરંજનનું કાર્ય કરે છે પરંતુ તેનો પાયો કંપના નહિ, વિદ્યાન છે. લખાવટ સાગી છે

‘મુકિત’ (મધુકર) એ મારી લખાવટ સાગી, મનોરંજક અને કાર્તિક લેખક જનમૂર્તી કથા છે.

હાસ્યરસિક

હાસ્યરસને પ્રધાનપણે લખાતી નાટિકાઓ અને નવલિકાઓને મુકાગને તેરી નવલકથાઓ જહુ જૂઝ લખાય છે અને પાંચ વર્ષમાં ગાત્ર વજ્જ જ કૃતિઓ એ પ્રકારની લખાઈ છે ‘મદનરીની ગાથ’ એ અનિશ્ચયોક્તિથી યુક્ત મધુગ હાસ્યરસ ઉપજાવતી નવલકથા કે જેમાં કથાનાયકને બે દંડે ગતાવીને વાયકોને હગાવ રાનો યત્ન કરવામાં આવ્યો છે ધરનિ રોચક નથી જના લેખકની શૈલી વેધક છે. ‘તાત્યાગનું તારીજ’ (મનકુમાર વીણુ)માં અનિશ્ચયોક્તિને મદલે ચમત્કારિક જૂઝિકા નકને હાસ્યરસ નિપજાવવામાં આવ્યો છે. અમદદાર મુશ્કેલી નાત્યાગનો મિત્ર એ અનાદીનના જહુર્ધ દાનમો દુકોટા દનો એમ દર્શો રોને પછી વિનક્ષા પ્રમંથોની પરજા

નિર્માણ કરવામાં આવી છે નાયકની મરાઠી મુગ્ધાની બાળાની ખીમડી પથ્થુ મુગ્ધા કંટલોક દિસે પૂરે છે એકદરે તો એનો દાસ્તરમ મધુળ પ્રકારનો જ મ્હે છે. 'આશાવરી' (રમાકાન્ત ગૌતમ) માં એક પરિણીત મુગ્ધનો પ્રેમ અને તેનું લગ્નજીવન લેખકે દામ્પત્ય જલ્દેસાસાના સમાન પ્રવલ્નપૂર્વક આવેખ્યુ છે. તેમાં માર્ગિક સિનોદથી શરૂઆત થઈ છે પરંતુ વચ્ચે કયા પ્રીતી પડી જાય છે અને કૃત્રિમ દામ્પત્યગોથી રમચમત્કૃતિ નીપજી શકતી નથી.

અનુવાદિત

અનુવાદિત નવલકથાઓમાં ગોરો દિસે ખંભાળી નવનકથાઓએ આપ્યો છે અને તેમાં મુખ્યત્વે કરીને એ સરત્યદ્ર સંદોષાધ્યાયની નવલકથાઓએ આપ્યો છે. ત્યાર પછીનો દિ-સો અગ્રેષ્ઠ નવલકથાઓનો આવે છે અને છેલ્લે દિંદી તથા મરાઠી નવલકથાઓનો આવે છે કેવા કનિષ્ઠ કોટિની મૌલિક મુગ્ધાની નવલકથાઓ કે જેનો ઉદ્દેશ્ય પથ્થુ કરવા જેટલું મહત્ત્વ આપી શકાય તેમ નથી, તે કરતા અનુવાદિત નવલકથાઓની કોટિ ઊંચે આવે છે એમાં શક નથી કેટલીક વાર વસ્તુવિષયક સિનિધતા મૌલિક નવલકથાઓથી પૂરી પડતી નથી તે અનુવાદિત નવલકથાઓ પૂરી પાડે છે બાળપંતર, અનુવાદ કે અનુકરણ વિગેના ઉશ્ચેષો કેટલીક નવલકથાઓમાં કરવામાં આવતા નથી, તેથી ધનવાળેજ છે કે એની થોડી નવલકથાઓ મૌલિકની વર્ગણમાં આવી ગઈ હોય.

અગ્રેષ્ઠ

'વસુધરાના વદાયા દાયા' (જવેરચંદ મેવાણી) વિકટર લુગોના 'ધ વાર્શિંગ મેન'ના આધારે વખણેની આ નવલકથામાં સમાજે હડધૂત કરેલા અને છુત્તો સાવજી માતા જેવું વર્તન રાખ્યું હોય તેવા ધરતીના જનતા દીન-દુખી મનુષ્યોના વીતકોના ચિત્રો આપેલાયા છે પાનાવચન તેજી છે એ જ લેખકે હોય કેળવના 'માન્ટો ઓફ મેન' ઉપરથી કરેલું રૂપાંતર 'અપરાધી' છે, જેમાં સત્ય અને ન્યાય પ્રતિ એકનિષ્ઠ એવો જુનાન ન્યાયાધીશ પોતાના જ અવતાર માટે પોતાની નિરહ ચુકાદો આપીને મેદી જને છે કથાનાયકનું મનોમયન અને પાપનો એકરાર હૃદયગમ છે માનવજીવ. || મજા વિવચની કથાઓમાં આ કથા મુખવા. ઉમેરા જેવી છે. 'ખીડેલા દાર' એ એ જ લેખકે અપ્પન સિક્કેરના 'લ-અ પ્રિલિમ્નેર્સ'નું કરેલું રૂપાંતર છે મનનથી માડીને બાળકના પ્રસન સુખીના એક આદર્શભક્ત યુવાન પતિ || જીવનપ્રમો પરત્વેની હૃદયોર્મિનું આવેખન તેમાં કરેલું છે સગમ

નવસકથાને પટનું વરણ નથી, પરન્તુ આપેલાં પ્રમંથગિયો રમખાંડિત અને રેભાંગક દોષ નિવારણો આગક પૂરે પાડે છે.

‘પેરાનાં વાદળ’ અને ‘પેરની ગંધા’ (મજ્જિમનિય આગાર્ય) એ બેઉ નવસકથાઓ આપ્ત નિરૂપણી કથાઓનો અનુવાદ છે. પેરનીયા વામજીવન, જ્વલંતીય આકર્ષણ અને મહાજ્વાલાન્ય પ્રતિષ્ઠાના જ્વલનના અવારો ઉપર દાનિષ્ઠકારક વિચારો દર્શાવ્યા છે. જનાનો અને વાનાવન્ય પડેલા જ લાગે છે. બીજી નવસકથામાં એ વર્ષ પછીના આગિનું કથનાર્થક કથાગિત છે. તેનો આશય મહાજ્વાલાના વિદ્યાર્થો કનિદામ કથાગં રજુ કરવાનો છે. ‘કલકિન’ (મજ્જિમનિય ન દેમાઈ) એ આપ્ત નિરૂપણી કથા ‘ડેમેન્ડ મૂડ’ નો અનુવાદ છે. ઉપદેશ-ગાંધીનો ભયંકર રોગ પ્રગળિયાન યુગને પેરનાં કલકિન જનાવે છે તે તેમાં રેભાંગક રીતે દર્શાવ્યું છે.

‘જેકિલ અને હાઈડ’ (મગનઆર્થ પ્રજુઆર્થ દેમાઈ): આર. એન. ગ્રીવન્સની એ જ નામની કથાનો આ અનુવાદ એક રૂપકકથા છે. માનવતાં દેરી અને આશુરી પામાંનું તેમાં જૂથકથળ છે. એ બેઉ જીવન એકીમાથે જીવનાર માણસ છેવટે કંટાળીને આપધાન કરે છે. કથા હૃદયંગ છે અને માનવજીવનની નૈમર્જિકતા અને કૃત્રિમતાનાં વધામદિત દર્શન કરાવે છે.

‘શયતાન’ (માલોક્ષાસ ગોર્વિન્દસાસ દોષી) એ ટોસ્કાટોની ‘ટેનિય’ કથાનો અનુવાદ છે. તેમાં કામવાસના અને જ્વલંતીય આમકિતના પ્રભંગી અર્થ છે. નામકના મનોમંથન દ્વારા તેમાં નીતિજાન કરાવ્યું છે.

‘અદંકાર’ (દરજીવન મોમૈયા) એ આનાતોસ કામની નવસકથા ‘થેસા’ નો અનુવાદ છે. એક શિશુની પાદરી વેરયાનો ઉદાર કરવા ગમે છે, તેથી વેરયાનો તો ઉદાર થાય છે, પરન્તુ અદંકાર તથા વામનાથી આગક પાદરીનું પતન થાય છે, માનસિક નિરૂપિ તેને જો દે છે, તેનું મરમ આશ્રેયન એ કથામાં છે. ‘જતન અને પ્રાયશ્ચિત’ (વિશ્વનાથ બાઈ) એ ગેથેનિયસ દોષોર્તના ‘ધ ગ્રાંડેટ લેટર’નો અનુવાદ છે. એ પણ એક શિશુની પાદરીના પતન અને તેથી થતા માનસિક ત્રાગની હૃદયકાવક કથા છે. પાપના એકગર દ્વારા પ્રાયશ્ચિત કરવાથી તે શાનિધી મરે છે.

‘અમ્મા’ (બોગીવાસ ગાંધી) એકસીંગ ગાર્ડીની કથા ‘મપર’નું ઉપાતર છે. કથાને બંગાળની જૂમિ પર ઉતારી છે. જીંદગી ધરતી-અમ્મા માગેધીને જ્વલન થઈ માર્યું હિંચકી કાન્તિ પોકારે છે. અમ્માનું વિગટ સ્વરૂપ તે રશિયા. મગ કથાને આત્મગાત્ કરીને કથા ગુજરાતીમાં ઉતારી છે.

‘બીઓ યોદી’ (રમણુલાલ સોની) એ યોથેન એરકની કથા ‘ગોલ્ડે

ધ યીક્ષ'નું કથાનતુ લક્ષ્મીને શુભગતના પાત્રો તથા વાતાવરણને અનુકૂળ રહી લખાયેલી નવલકથા છે. મગાજના નીચલા થરના પાત્રોની માન્યતાને તે પ્રખટ કહે છે.

'ધરતી' (નીર દેસાઈ) એ પર્વબ્રહ્મની ચીનની નવલકથા 'બુદ્ધાર્થ'ને આધારે લખાઈ છે. સૂરત જિલ્લાના કુળજા જાતિના ખેડૂતના ગરીબ ગંભાર પર અને તેના માનમ ઉપર નવલકથા હિતારી છે. ખેડૂતશ્રવણની દરજ્જાને તે સારી રીતે આલેખે છે.

'પશ્ચિમને સમસંગળે' (હરજીવન મોઢેયા) એ 'ઓલ ડનાઓટ ઓન મ વેસ્ટર્ન ફ્રન્ટ' એ જાણીતી અંગ્રેજી નવલકથાનો સરવ બાપામાં કરવામાં આવેલો અનુવાદ છે. ગત યુરોપીય મહાયુદ્ધની બીજી તબક્કા, અમલદારોની પશુતા અને સૈનિકોની મુશ્કેલીઓ આલેખન યુદ્ધની ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ બને છે. અને યુદ્ધોત્તર સમરપાઓનો ખ્યાલ આપે છે.

'અમગપતિ' (રમાકાન્ત ગોતમ) એ 'ધી ઈન્ફિનિટિમન મિશ્મીનેર'નું રૂપાંતર છે. નાજી દેતા ન થઈ તેટલું ધન કેરાડેવા અખતરાઓ કરાવીને એક ધનપતિના હૃદયમાં માણસાઈ પ્રકટાવે છે તેનો ચિતાર એ કથા આપે છે.

'માયાવી કુનિયા' (ચક્રલાલ વ્યાસ) એ દાણનોરીના ક્રિસ્ટિયન કેમ્બ્રિજ રાષ્ટ્રીય લખવામાં આવેલી સુરામ્ય મનોરંજક ડિટેક્ટિવ નવલકથા છે. એ જ લેખકની બીજી નવલકથા 'મગદાનુ પત' એ મિમિમ લેખી વૂઝની જાણીતી નવલકથા 'હટ્લીન'નું સુરામ્ય રૂપાંતર છે.

'ખજાનાની શોધમાં' (મૂળશકર મો બટ) એ સ્પીન-સનના 'ટ્રેઝર આઈલેન્ડ'નો અનુવાદ છે.

'પિનાકિન' (સુમનલાલ તનાગી) એ દોઝોલવમ્પીરી જન્મપ્રસિદ્ધ નવલકથા 'કાઈમિ ઓન્ડ પનિશમેન્ટ'નો અનુવાદ છે.

'અદ્રલોકમાં' અને '૮૦ દિનમાં પૃથ્વીની પ્રવક્ષિણ' (મૂળશકર બટ) એ બેઉ જુલે વર્નની જાણીતી ખગોળ શૂગ્રોગ્રાફિક વૈજ્ઞાનિક નવલકથાઓના અનુવાદ છે.

'સુરણી' (રમણીકલાલ જ દત્તાત્રેય) એ કઈ બાપાની કઈ નવલકથાનો અનુવાદ કે રૂપાંતર છે. તે નથી સમજતું બાગલમ્મમાંથી જન્મેલો સ્ત્રીશ્રવણનો કોયડો તે રજૂ કરે છે. બગાળનું વાતાવરણ શુભરાતમાં ઘટાવવાનો યત્ન કરવામાં આવેલો જણાય છે. વાર્તારસ ટકી રહે છે.

જમાણી સરદખાણુ

શરદખાણુની બગાળી નવલકથાઓએ શુભરાતી લેખકો તેમ જ વાચકોને

ખૂબ આકર્ષી છે. આકર્ષણ કરવાયોગ્ય દૈવત અને નવીનતા પણ તેમાં છે. તેગની નવલકથાઓની વસ્તુસંકલના કરતા પાત્રનિરૂપણ વધુ સચોટ હોય છે. તેમના પુરુષપાત્રો પ્રેમાગ્રપણ અક્રિય અને ઉદારસીન હોય છે, ત્યારે સ્ત્રીપાત્રો ખૂબજ ત્યાગી અને દ્વિવાર્તીય હોય છે. પાત્રોના માનવ આલેખવાની શરદળાખુની શૈલી હૃદયગમ છે અને ગુજરાતી લેખકોનું એ શૈલીએ એટલું આકર્ષણ કર્યું છે કે કેટલાક લેખકો એ શૈલીનું અનુકરણ કરવા પણ લલચાયા છે. શરદળાખુની નવલકથાના અનુસારે ગુજરાતીમાં બન્ને જીતયા, પણ ખેડ માન એટલો છે કે એક એક કથાના બળને નાશ કરી અનુવાદો જુદાજુદા લેખકોએ કર્યા છે અને જુદાજુદા પ્રકાશકોએ પ્રમિદ કર્યા છે સાહિત્ય દૃષ્ટિએ એ કથાઓની ઉપકારકતાને અવગણ્યા સિવાય કહેવું જોઈએ કે તેનો વેપારી દૃષ્ટિએ લાભ સેવાય તે ખૂબે છે. છતાં બધાય અનુવાદોને વાચકોએ કીકવીક અપનાવી લીધા છે તે એ કથાઓ પ્રતિના પદપાતનું સૂચક ચિહ્ન બન્યા વિના રહેતું નથી. શરદળાખુની નવલકથાઓની નામાવધિ જ આઠી પૂરતી છે.

‘શ્રીકાન્ત’ના ચાર ભાગ (રમણલાલ સોની અને ‘સુશીલ’), ‘વિમલદામ’ (૧ રમણલાલ સોની, ૨ ઉપાદવાયનો અનુવાદ ‘સુવાસનદ્ર’), ‘દામ’ (૧ ભોળીલાલ ગાધી, ૨ માણેકલાલ જોષી), ‘શુભાષ’ (૧ સાતિલાલ શાહ અને હિમાશુ ચક્રવર્તી, ૨ રમણલાલ સોની), ‘શૈવ પ્રશ્ન’ (૧ માધનગવ કર્ણિક, ૨ રમણલાલ સોનીનો અનુવાદ ‘નનીના’), ‘ચરિત્રહીન’ (૧ માધનગવ કર્ણિક, ૨ ભોળીલાલ ગાધી), ‘જયેર દાગી’ (૧ દવારાકર ભ. કવિ, ૨ ખસુભાઈ શુક્લનો અનુવાદ ‘અખત્રે ભારતી’), ‘નવો વહુ’ (‘શૈવેર પરિચય’ . ૧ ખસુભાઈ શુક્લ, ૨ દવારાકર ભ. કવિનો અનુવાદ ‘રેણી મા’), ‘અનુરાધા’ (બીજી ત્રણ નવલકથાઓ સાથે, ૧ રમણલાલ સોની, ૨ દવારાકર ભ. કવિ તથા માણેકલાલ જોષી), ‘બડી દીદી’ (સુશીલ) એ કથાઓ આ ત્રીજે અનુવાદ છે, ‘અનુરાધા’ નામક એક પ્રકાશનોગ્રા એ કથા આવી જાય છે, ‘ગૃહદાહ’ (ભોળીલાલ ગાધી), ‘દેવદાસ’ (‘જમલિખણ’ અને રતિલાલ દીપચંદ દેમાઈ), એ પહેલા પ્રમિદ થયેલા અનુવાદોને સાથે ગણતા ત્રીજે અનુવાદ છે. ‘આશુખ’ (રમણલાલ સોની) એ ઉપરાંત એ જ કથાનો અનુવાદ ‘જ્ઞાન’ નામે બહાર પડ્યો છે.

અંજાણી જંકિમખાણુ

શરદળાખુની નવલકથાઓએ ગુજરાતને જે ચટકો લગાડ્યો તેથી આકર્ષાઈને લેખકોએ જીભ નાણીતા બગાળી લેખકોની નવલકથાઓ પણ

ગુજરાતીમાં ઉત્પન્ન થઈ છે, તેમાં યશ્વિનાયુની નવ નવ્યાઓ મારા પ્રમાણમાં છે એમ ઠી કેટલીક નવલકથાઓ પહેલાં અનુસંધિત થઈ ગયેલી તેના પછી નવાં અનુસંધિત પ્રસિદ્ધ થયા છે.

‘બૃગિમાના-આનંદમહ’ (પ્રિયનાથ વીમારાજા), ‘કુર્ગેશનદિની’ (૧ સુગીય, ૨ દયાશકર બા. કરિ), ‘કપાલકુડ્યા’ (અયુભાઈ શુક્લ), ‘કૃષ્ણાન્તનું વીય’ (૧ રમણનાથ માધી, ૨ અયુભાઈ શુક્લ), ‘મનોરમા’ (સુગીય) ‘રાજરાણી’ (કાન્તાદેવી), ‘રાધાગાળી’ (અદ્રમન્ત મહેતા તથા કેશાલાલ પટેલ)

બગાળી - છતર લેખકો

છતર બગાળી લેખકમાના કરિયર રનીન્દ્રનાથ ટાગોર અને સીરીન્દ્ર મોહન મુખોપાધ્યાયની નવલકથાઓ મુખ્ય છે ટાગોરની નવલકથા ‘નૌકા ફળી’ (નગીનદાસ પારેખ) નો આ નવો અનુવાદ ગુજરાતીમાં ઠીજે છે ‘લાવણ’ (ટાગોરની ‘શેરેર કવિતા’નો અનુવાદ અયુભાઈ શુક્લ) મા પ્રેમની વ્યાપકતા અને સન્નની મર્યાદિતતાનો સચ્ચ ભાવ જાણે છે ‘આઝ અધ્યાપ અને માલય’ (ટાગોર - અયુભાઈ શુક્લ) મા બે કથાઓનો સમાવેશ કરેલો છે. ટાગોરની બે સ્ત્રી કથાઓ ‘રાજર્ષિ’ અને ‘સુરરાણી’ (અનુવાદ - અયુભાઈ શુક્લ) અરમ અને સરમ અનુવાદે છે નીરોન્દ્રમોહનની ‘મુક્ત પળી’ (મુદુલ) મા નવલકથા તેમજે અગ્રેજી નવલકથા The Woman who did ના આધારપૂર્વક લખેલી છે તેમાં બીજી નવલકથા ‘શ્રદ્ધાતમ’ ગુજરાતીમાં છતરી છે નિભૂતિશૂન્ય બદોપાધ્યાયની ‘પથેર પાચાલી’ (જિર્મિલા) અને નિરુપમાદેવી કૃત ‘બહેન’ (દયાશકર બા. કરિ) એ રસિક સામાજિક નવલકથાઓ છે બગાળીમાંથી જીતરેલી બીજી નવલકથાઓ ‘પ્રિયતમા’ (મોહનવાન ધામી), અને ‘ધના’ (ભગવાનનાથ માહિત્યવિવસી) છે ‘ઉપેન્દ્રની આત્મકથા’ (નગીનદાસ પારેખ) એ બગાળના એક જાણીના વિખતવાદી ઉપેન્દ્રનાથ બદોપાધ્યાય જેમણે વિનવડ કાવતગ માટે કાળા પાણીની સજા પણ બોગી હતી તેમની રોમાન્સક આત્મકથા છે યુક્તરમા વિખતવાદી પ્રવૃત્તિના ઇતિહાસ પણ આપેલો છે ‘અનુરાગ’ (કાન્તાદેવી) પૃથ્વીશમીદેવી ની સામાજિક નવલકથાના આ અનુવાદમાં નિરાશ થયેલા પ્રેમિકની આત્મકથા છે બાલાગા બગાળી તરન વિશેષ પ્રમાણમાં જિતરું છે ‘ધરની વડું’ (લાલુ મહે. મહેતા) એ પ્રભાવતીદેવી સરસ્વતી ની સાસારિક કથાનો સુરાચ્છ અનુવાદ છે

હિંદી

હિંદી નવલકથાઓમાંથી ગુજરાતી અનુવાદકોએ થોડી જ પરખગી કરી

છે અને તે મુખ્યત્વે સ્વ પ્રેમચ્છની જ નવલકથાઓની તેમની નવલકથા 'પ્રેમાશ્રમ' (કિશનસિંહ ચાવડા) મા જમીનદારો ખેડૂતોને શોષે છે તેનો ચિતાર મુખ્ય છે 'નિર્મળા' (ભાણેકલાલ બેથી) મા કમોડાને અંગે કિંમત ચતી વિપાદગમ સ્થિતિનું કરણાન આલેખન છે 'ગોદાન' (ભાણેકલાલ બેથી) મા હિંમત સમાજના પ્રતિનિધિઓના જીવનને પડછે દુ ખમા દુરા અને શીતમપલ ગરીબોનું જીવન સરસ રીતે આલેખી ગતા યુ છે

મરાઠી

'સુશીનાનો દેવ' (ગોપાળરામ ભાગત) એ વાચન મલ્હાર બેથીની એક સારી નવલકથા છે પ્રકૃતિધર્મ સમજાને કર્મયોગી ચલુ એ તેનો મગિતાર્ય છે વાતોરસ ઓછો છે કારણ કે ચિંતન તેમા નિરોપ ભાગ રોકે છે થી ખાડેકરની નવલકથા 'દોન દુવ' (દરજીન સોમૈયા) એ સત્યજીવન અને વારતાજીવન વચ્ચેનું ઉત્તર-દક્ષિણ ધ્રુવ જેટલું અંતર ગતાવતી નવલકથા છે અનેક વર્તમાન જીવનના પ્રશ્નોની તેમા ચર્ચા છે હંદિરા સદસ્યમુદ્દેની 'માયુ તાર્કિક' નો અનુવાદ 'એ પત્ની કેની' (યજેશ શુક્લ)મા પ્રચલિત લગ્નવ્યવસ્થા સુકુમાર હૃદયોને છૂદી નાખે છે તેનું કરુણ આલેખન છે. મામા વરેરકર કૃત 'ઉમતાલી કળી' નો અનુવાદ 'ખીલતી કળી' (યજેશ શુક્લ)મા નવમતનાદ અને જીવનશાસ્ત્રી મા સ્વ વચ્ચેનું મર્વાણ નિરૂપનામા આન્યુ છે

ઉર્દૂ

હાઝી મુહમ્મદ અબ્દુલ મકાર કૃત 'લયલાના પંચ' (ઈમામુદ્દીન મદરદીન દરગાહનાળા) નો અનુવાદ એ પવરૂપે કહેવામા આવેલી એક રૂપજીવિનીની આત્મકથા છે કથારસ ઓઢો છે અને નાયિકા પેતાના પેશાની નિંદા સાથે સમાજ ઉપર અને ખામ કરીને પુરુષવર્ત્ત ઉપર ધગધગતી વાળીમા પ્રદા કરે છે સમાજની અશિષ્યોક્તિભરી કાળી જાગૃતી તે રખૂઆત કહે છે સાદીક દુસેન મિદીદીની ઉર્દૂ નવલકથા ઉપરથી લખાયેલી કથા 'કુત્રેડ દુલ' (એમ એમ મોમીના) ઇ મ ના જારમા સૈકામા ધર્મજન હેઠળ મુસ્લિમો માટે ઈમામઓએ કરેના યુદ્ધની વીર તથા કરુણ રસ રેવાવતી એનિહાસિત નવલકથા છે

સંસ્કૃત

'વિક્રમચરિત્ર' ચાને કૌટિલ્યચિન્ન' (માણેકનાન ન્યાનચંદ) શુભ શીતગણિ કૃત એ નામના સંસ્કૃત મથ ઉપરથી અનુવાદ રૂપે આ નવલ કથા લખવામા આવી છે મત ૧૪૮૬મા બે ખંડ અને જાર મર્ગોમા એ મથ લખાયેલો, તેના પ્રકરણો પાંચો નાં. સૈદી અનુક્રમ્ય કરીને

અનુવાદે આ કથા લખી છે બર્નહાર્મિના બાર્ડ વિદ્યમના રાજ્યારોહણી લગતી, વેનાળ અને વિદ્યમના પરાક્રમપ્રગંભોને વળી લેતી આ કથા આજે તો સામાન્ય જનતા માટેની એક મનોરંજક નૂતનાણી કથા જે રી લાગે છે.

નિબંધો તથા લેખો

ચિંતન-મનનને મોખ નિમધો, નિમધિકાઓ, લેખો, જાણો ને વિચાર-કલિકાઓના સંગ્રહોને આ ખડમા સમાવ્યા છે, પરંતુ પ્રાથમિક કે માધ્યમિક શાળાઓ માટે નિર્માણ થયેલા વિદ્યાર્થીઓને જ ઉપયોગી ઓ. મંગ્રહોને ગણનામાં લીધા નથી ગભીર અને અગભીર બેઉ રીતે સાહિત્ય ચિંતન-મનનને મોખ બને છે, એટલે નર્મ ગૈલીએ લખાયેલા ચિંતનપ્રધાન લેખમંગ્રહો પણ આ જ ખડમાં આવે છે ગોરે જાગે આ ખડમાના મલો મંગ્રહરૂપ છે અને મંગ્રહ ઠરતી વખતે ધટ્યાક લેખો બધા લેખોનું સ્વરૂપ સમાન પ્રકારનું છે કે નહિ તે જોવા થોભતા નથી, એટલે તેવા સંગ્રહોમાં કેટલીક સકીર્ણતા આવી જાય છે, પરંતુ જે સંગ્રહોનું પ્રધાન સ્વરૂપ ચિંતનક્ષમ લેખોનું જણાયું છે તે જ સંગ્રહોને અહીં લીધા છે. જે લેખસંગ્રહોનું લક્ષ્ય સાહિત્યવિવેચન પ્રધાનાથે છે તેમનો સમાવેશ અહીં કર્યો નથી, તેમ જ જે લેખમંગ્રહોને મનરંજક હેતુ વધારે જણાવેલ રીતે લખી શકાય તેમ જણાયું છે તે પણ અહીં લીધા નથી.

આ બધા મંગ્રહો પરનો એક જ દષ્ટિબાન કહી આપે છે કે નિમધ-સાહિત્યમાં મુજરાતી લેખકોનો ફાગો મધ્યમસરનો છે, પરંતુ સાહિત્ય, જાણ, કલા, પ્રનિદામ, શિક્ષણ, મંસાર, મમાજ, રાષ્ટ્ર, વિજ્ઞાન, ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન ઇત્યાદિ માનવજીવનને સ્પર્શતા અનેક વિષયો મળ્યે ચિંતનનો ખોરાક તેમણે પૂરો પાડ્યો છે અનુવાદિત લેખોના કેટલાક સંગ્રહો પણ આ સાહિત્યમાં મારે ભરે છે અને એ મધ્યમ સંગ્રહો આજના જમાનાના લેખકો, કેટલીક સુંદર નિમધકૃતિઓને જાળવી રાખીને અભ્યાસ માટે પ્રચારમાં મૂકવાનું કાર્ય કરે છે. મુજરાતી ગણસૈનીનો વિકાસ સાહિત્યના આ પ્રકારમાંથી વધારે સારી રીતે તારવી શકાય તેમ છે.

મૌલિક

- સામાન્ય

‘જીવન મંરૂતિ’ (કાકા કાલેવકર) એ સામાજિક અને મંરૂતિ-વિષયક ગિતનાત્મક નિબંધોનો એક મુખ્યવાન મત્રહ છે. મંરૂતિ, સમાજના પાયા, વર્ણ અને શાંતિ, મસારસુધારો, ગામડાના પ્રશ્નો, ગરીબાર્થના પ્રશ્નો, શ્રમજીવો, મમાજસેવાની પ્રવ્રત્તિઓ, હરિજનમેવા, ઈત્યાદિ ત્રિભાગોમા એ નિબંધોને હેંચી ગાખ્યા છે. દષ્ટિની ગિચરતા વિચારણાની વિશાળતા, અવધાસ, ગિતન અને અષ્ટ દર્શન એ જાણના મમનવધી ક્રેપાંડેલી ખીર મંખીર શૈલીએ વેખકના ગણને મરમ અને પૂર્ણ ભાવવાદક બનાવ્યુ છે. જીવન અને સમાજના ખૂણેખૂણામા એ દષ્ટિ ફરી વળી છે અને વાચકની આભાવિક જિજ્ઞાસાઓ તથા પ્રશ્નો ઉપજાવીને તેનુ નિગમન કરી વિવધનો મર્ધ્ય ખ્યાય આપા મળી છે એ જ વેખકનો ળીએ લ મનમ્રહ ‘જીવનનો આનંદ’ ળીજી આપનિ પાખો છે જેમા કેટલોક વધારો કરવામા આવ્યો છે. એમાના લેખો એવા જ પ્રભાવશાળી ગણમા કળા અને કુદરત વિશે લખાયા છે.

‘મણિમહોત્સવના આદિત્યમેવ’ (કવિ શ્રી નાનાલાલ) એમા લેખકના મણિમહોત્સવ પ્રમગના ૧૬ લાપણોનો મત્રહ કરવામા આવ્યો છે શ્રોતા ળોના વર્ગ અને લાપણનુ ધ્યાન એ ભેઉને લક્ષ્ય કરીને એ લાપણો અપા-યેલા એટલે તેમા કેટલીક પ્રાસંગિકતા છે. ‘કવિધર્મ’, ‘જગતકવિતાના કાવ્ય-શિખરો’, ‘નારીજીવનના કાવ્ય’ એ વ્યાખ્યાનો તેમાના સુન્દર નમૂનાઓ છે.

‘ગુજરાતની અગ્નિમા અને ળીજી લેખો’ (કનૈયાલાલ મુનશી) ગુજરાતની સંસ્કૃતિની વિમિષ્ટતા દાખવવામે ‘ગુજરાતની અગ્નિમા’નો નિમધ અને એ જ લેખકના ળીજી લેખોનો મત્રહ તેમના સુવર્ણમહોત્સવના મમાગર રૂપે શાગતી સાહિત્યપગ્નિમે પ્રસિદ્ધ ક્યો છે તેમના મલના બળ અને ભમક તેમા તરી આવે છે.

‘સર્વન અને ગિતન’ (ધૂમકેતુ) મા ચોટદાર ભાતમા વખામેવા જીવન, સાહિત્ય તથા કમાવિવધક નિબંધો મુખ્ય છે અને ધર્મ તથા તત્ત્વજ્ઞાનને અર્પણ લખો પણ નમા છે. વેખકની દષ્ટિ જીવન અને જીવનવ્યાપાર માથે મમધરધરાવતા લેવામાની જિજ્ઞાસોને મત્વર પકડી પાડે છે અને તેની ઉપ-પ્રદા કરતા તે મ્ત્રમને તીવ્ર પણ જનાવે છે આ નિબંધો કેવળ ગવધાનનુ જ પરિચામ નથી પરન્તુ ગિતન અને નિગીટલ્ય દારા દલીમત કરેલી બાતલોએને ન મર્ત કરે છે એમાના ળીજી લેખમત્રહ ‘જીવનવ્રક’મા

સાહિત્યવિષયક લેખો ઉપરાંત જીજ્ઞાસુત્વક માગતી પણ છે. નિબંધો ઉપરાંત વિચારગૌકિતકો, અસંગચિત્રો, વાર્તાઓ, પત્ર, ભાવના પ્રત્યાદિની જાનેની એ સર્પાર્જી માગતી છે.

‘લલિતકલા અને જીજ્ઞાસુ સાહિત્યલેખો’ (સ્વ. ચૈતન્યજાગા મજમૂદર, મં. મંજુલાલ મજમૂદાર)મા લેખિકાના નિબંધો, ભાષણો તથા લેખો મંત્ર-હેલા છે. અભ્યાસ, મનન અને ચિંતનમાંથી ગુરુત્વા સામાન્ય કોટિના વિચારોનો પ્રવાહ તેમા રેલાયેલો છે.

‘નાણુક સવારી’ (વિનોદકાન્ત : વિજયરાય વૈદ્ય) એ કિંચિત્ દગલી શૈલીએ લખાયેલી ૨૪ નિબંધિકાઓનો મત્સર છે. વિષયોમા વૈવિધ્ય છે. ‘અભ્યાસ આર્યે કરાવી વિષય-ધોડલો ઉપરની સવારી કંઠથી છતાં નાણુક છે’ એ દષ્ટિબિંદુથી મત્સરનું નામ પાડવામા આવ્યું છે. આ નાણુક કે દગલી શૈલીની નિબંધિકાઓ વિનોદ ઉપજાવે તેવી નથી, લેખક પોતે કોઈ વાર વક્રોક્તિદ્વારા પોતાની જાન પર થોડું દગલી લ છે એટલું જ.

‘બંધુ અંબુભાર્ગના પત્રો’ (અંબાલાલ જાલકૃષ્ણ પુરાણી) - લેખક એક જાણીતા વ્યાયામત્રેમી છે. દામની કેળવણીપ્રગતિની બહુપેા વ્યાયામપ્રગતિ-થી દૂર કરવાનો તેમનો આર્થિક એકલા શરીરવિકાસ પૂરતો જ નથી, પરંતુ નૈતિક શિક્ષણ, ભારતીય મંત્રણિનો પરિચય, રાષ્ટ્રીય ભાવના વગેરે જાળવે પર પણ પૂર્ણ લક્ષ આપીને પવિત્ર તથા આર્થિક આંતર ધરાવતા મશક્ત નાગરિકો નિષ્કલવધાનો છે : આ પત્રો એ દિશામાં માર્ગદર્શક નીડે તેવા પ્રેરણાત્મક નિબંધો જેવા છે.

‘પથિકના પુષ્પો-ગુરુ ૨-૩’ (અંબાલાલ જાલકૃષ્ણ પુરાણી) : એ જોડમા નિબંધો, ચરિત્રલેખો, પત્રો, વાર્તાઓ, સંતોષનલેખો, સાહિત્યવિષયક લેખો વગેરે મંત્રહેલા છે. જ્યાં લેખોની પાઠ્ય લખકની ચિંતનશીલ પ્રકૃતિનું દર્શન થાય છે. ઇતિહાસ, ભૌતિકશાસ્ત્ર, અધ્યાત્મ, આપેક્ષવાદ, માયાવાદ, સાહિત્ય, એ તાજેલા અનેક વિષયોને સ્પર્શના લેખક મપારીથી ખૂબ જોડે બિતરીને તારતમ્ય કાઢી જનાવે છે. ‘પથિકના પત્રો-ગુરુ ૧-૨-૩’મા એ જ લેખકના પત્રોનો સંગ્રહ છે. પહેલા ગુરુમાં કિશોરો તથા યુવકોને સંતોષાને લખાયેલા કેટલાક જીવનવિષયક પ્રશ્નોના પત્રો છે; જીજ્ઞાસુ જાહેર કાર્ય-કર્તાઓને જીવનમાં તથા જાહેર પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગી થાય તેવા મૂલ્યનાત્મક તથા નીતિ, મેવા, સાધના, રાષ્ટ્રોત્થતિ એવા ચર્ચાત્મક પત્રો છે; અને ત્રીજામા એવા ય ઉચ્ચ કોટિએ પહેંચેલા જિજ્ઞાસુઓ તથા માધકો પ્રતિ વખાયેલા પત્રો છે.

‘પ્રાગોચારિ’ (રમણલાલ વ. દેસાઈ) આર્થિક અને સામાજિક દૃષ્ટિએ મામજીવનનું પુનર્વિધાન કરવા માગના પહેવાર વિચારો આ પુસ્તકમાંના લેખોમાં દર્શાવ્યા છે ‘મારુ ગાગડુ’ (મળવલણ મહેતા) તેમાં ખેડા જિલ્લાના માસરા ગામમાં પ્રમોદ્ધાર પ્રવૃત્તિના પ્રયોગોની અનુભવપૂર્વક ચર્ચા કરવામાં આવેલી છે પ્રામસદાઈ, ખેતી, ઉદ્યોગ, ખેરાક, કુળપણી, બાસનો, વહેરો, નગેરે ઉાર પર્વેક દૃષ્ટિ દે-ીને લેખકે મજાનજાસની વહેવાર વિચારણા કરી છે ‘ખેડૂતોની કુદંસા’ (રાવનભાઈ દેમાભાઈ ખુચાણ)માં કાદિયાવાડના ખેડૂતોની કુદંસાનો સંગ્રહ ખ્યાલ આપ્યો છે લેખકે ગામડા જાતે ખૂદાને માહિતી મેળવી છે અને ગ્રીયુટલરી આવાચના કરી છે ‘ખેડૂતોની સારવા’ (સાકશ પેંસે)માં ખેડૂતરોની વર્તમાન કુદંસા, તેના કામ્મે, માગણીઓ વગેરેની ચર્ચા ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ પ્રાગતન આક્રમ્મે આપીને કરવામાં આવી છે ‘આમવિચારણા’ (હરભાઈ ત્રિવેદી) ગામડાઓની પુનર્વિદના પ્રાગ-કેગવણી દ્વારા જ શક્ય છે અને તેથી સાચા સામગ્રિક તથા આમસેવકોની અગત્ય છે એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે ‘આ કોલેજિયનો’ (નયન સુખવાય દ્વિસાસ પડ્યા) ચાર લુદીલુદી દૃષ્ટિયામાં કોલેજિયનોને ગામડાં એ રૂ છે તે એક રૂદ અનુભવી સમજાવે છે, એ મમજીતીનું એ પુસ્તક એકે મંદાદામક નિવધિકાસમ છે ‘આમપચાપતના કાપદા’ (નરહરિ પરીખ) - આમપચાપતને સજીવન કરવા માટેના જરૂરી માર્ગોનું સૂચન અને કાપદા ઉરના દિગ્ગજ એ આ પુસ્તિકાની વિશિષ્ટતા છે. ‘આમપચાપતના કાપદાને લગતા નિમમો’ પણ આ જ પુસ્તિકાના એક પરિશિષ્ટર છે.

‘વધી શિક્ષણોજના’ (અંજારકુમેન કગિટી) અને ‘વધી કુળપણી પ્રયોગ’ (નરહરિ પરીખ) એ બે પુસ્તિકાઓ એ શકવની શિક્ષણોજનાનું રસરમ, વીમનો તથા નિશિષ્ટાને પરિચય કરાવે છે ‘કેગસજીનો કાપકો’ (મહાત્મા અર્ધીછ) અમદકાર કુળના કવિદામથી માંડી વધી શિક્ષણોજના સુધીની ત્રીગતો આ લેખમત્રદમાં મખાવેલી છે વધી શિક્ષણોજનાની પૂર્વ પાદિકા રૂએ એમાંના વિચારો મનન કરવા મોખ છે ‘નવો આચાર-નવો વિચાર’ (હરભાઈ ત્રિવેદી)માં જીના મવાગીધુ વિકામને માટે શાસ્ત્રીય કેગસગી ને વિચારણા અને કેગવણી વિગેના દૃષ્ટિવિતનને તે મુદ્દ કરે છે ‘સદ-શિક્ષણ’ (સ્મૃજનભાઈ એમ જટેવ)માં અનેક દૃષ્ટિવિદ્યથી વિદ્યાર્થી-વિદ્યા વિનીના એકવ શિક્ષણની પ્રમા તથા તેના લાભાનાજની અર્થ કરીને તથા દૃષ્ટિવિદ્યોને સમજવ કરવામાં આવ્યો છે

‘વડોદરા રાજ્ય પુનગાવમ માગતા ભાવજો અને લે-ગાગ ર’

એ મગાદગા પુરતકાવયો અને વાચનપ્રવૃત્તિ ॥ વિભાતર વિશની ગાદિની તેમ જ ગિયાર કે સૂચનો જુદાજુદા મિદા ॥ સંખ્યમના લેગોદાગ મારી પેઠે મગાને ના છે.

‘છાના અને રિગા’ (રગણિક રિવેદી અને ભાર્ષત્યાય મારી) મા છાનદષ્ટિએ રપરોના જ્ઞાન-વિજ્ઞાના વિવિધ અંગોનું સરળ-સુનાન્ય વિરૂપણ છે ‘છાનાપ્રવાદ’ (ધ્રુવ-ભાષા દેસાઝ ભાષા પેરુમા છાના ૧૧) વિવિધ પ્રવૃત્તિ ઓ, મંચાઓ, ગ્ચનાઓ તેમ જ માતાની ૪ ત્તઓ વિશે વેખકે ગોતાની રીતે વિગતર કુરીને બોધ તારવ્યો છે સેખક એક વિદ્યાર્થી છે અને એ કાચી દશાની મર્યાદા રિયારામા કિતરી ૧.

‘મતાની મર્યાદા’ (નરદરિ પરી ૧) વર્તમાન યજ્ઞાય ગોતા છાનામા યન ૧૧ મર્યાદાને તર્કશુદ્ધ રિયારમરણીમાં તેમા અમગનવેના કે યતનો એકાન્ત રિવેધ નથી સૂચવ્યો, પરંતુ અર્થરિચા ૧૭૪ ૧૧ મા રિસિક યૂગિકાને ગ્ચર્યા રિના જે નખતે દોડી રહ્યું ૧ તે નખતે આ રિમધ પ્રચારદષ્ટિએ જ નહિ પણ તારિવક દષ્ટિએ ઉપયોગી ૧ ॥ છ અને દસ્તકોરાન ૧૧ જૂગિકા ગ્ચી આપે છે

‘દેશી રાગ્યોના પ્રશ્ન’ (આધીછ) દેશી રાગ્યો અંગે ૧૧ વિવિધ પ્રશ્નો મનધે સામાન્ય પ્રકાર ૧૧ અને યુજ્જરાત-કાર્ધિયાસડ ૧૧ દેશી રાગ્યો મંચર પ્રાગ્મણિક એવા લેગો ॥ આધીછએ રખતોરખત વખેના તેનો આ મંચક ૧૧ દેશી રાગ્યોના રાજકારણ તથા પ્રગ્નજન ૧૧ અંગે ૧૧ અગતા પ્રશ્નો મંચધે આધીછની દેરરણી આ મધા લેગોમા લંબી છે, અને જે રી રીતે મતર ક્ષેત્રોના પ્રશ્નો માટે આધીછ ૧૧ દષ્ટિ પ્રેમક ૧ ॥ અંક છે તેવી રીતે આ ક્ષેત્રમા પગુ એ દષ્ટિ ૧૧ પ્રિગ્મતા કુરી પાત્તી લેખસામગ્રી આ અથમા એકન કરામા આરી છે

‘મારમા સાહિત્યમગેનનો અહેવાલ તથા રિમધમગ્નદ’મા મમેમના ગમુખ તથા રિભાગી પ્રમગોના સાલ્લો ઉરાત આહિત્ય ધૃતિદાસ, મના, રિજાન મખજસાલ તથા અર્થસાઅ, અર્થ તથા તરનચાન અને પત્રકાન્ત એ મધા રિભાગોમા અચાપેના નિર્ણયો મગ્નદ કરામા આ પેઠે છે અબ્યામ માગે ૧૧ સારી સામગ્રી તે પૂરી માડે ૧

‘કાર્યસ યુજ્જરાતી સજા મલેતમર અથ’ (મ અવાનાન સુ જનની) આ મમા ૧૧ ૭૫ રર્ની દયાતીના ઉત્સવ રિમિતે પ્રસિદ્ધ મગમા આવેના આ અથમા મગ્નલેલા રિમધો, લેગો તથા કા પો રગેરેમા અગ્યવે ધૃતિ દામ, પુરોપરન, સાહિત્ય તથા મેઘનિરિમધક લેગો સૂચના ૧૧ તથા આકરક ૭

‘કુગચી સાહિત્યમગેનનો અહેવાલ અને રિમધમગ્નદ’ (યુજ્જરાતી

સાહિત્યપરિષદ) : કરાંચીમાં મળેલું તેરમું સાહિત્યમંથન એ મહાગુજરાતનું પ્રથમ સાહિત્યમંથન હતું. તેના અહેવાલમાં સાહિત્યવિષયક ઉચ્ચ કોટિના લેખો અને ભાષણો મળવામાં આવ્યાં છે. 'પરિષદ પ્રમુખોનાં ભાષણો' (ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદ) એ પહેલી પરિષદથી માંડીને ૧૩ માં અધિવેશન સુધીના પ્રમુખોનાં અને વિભાગી પ્રમુખોનાં ભાષણોનો મંત્રણ છે. સાહિત્યના અભ્યાસીઓ માટે એ એક મૂલ્યવાન ગ્રંથ બન્યો છે.

'મહાવીર જૈન વિદ્યાલયનો રજત મહોત્સવગ્રંથ'માં ગુજરાતી અને અંગ્રેજી લેખો મંત્રણેલા છે અને જૈન તેમ જ જૈનોતર લેખકોએ તેમાં પોતાનો ફાળો આપ્યો છે. લેખોમાં વિષયવૈવિધ્ય છે અને કટવાક નિબંધો સાહિત્યમાં ચિરંજીવી સ્થાન લે તેવા છે.

'હૃદય સારસ્વત સત્ર' (ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદ) - ૧૯૭૬માં પાટણમાં યુ ગા પરિષદે જીજ્ઞેષા હૃદય સારસ્વત સત્રનો અહેવાલ તથા તેમાં વચ્ચા-યેલા કિંવા તે નિમિત્તે લખાયેલા લેખોનો આ મંત્રણ છે. લેખોનો એક ભાગ હૃદયસત્રના વ્યક્તિત્વનો અને વિશ્વતિમત્ત્વનો ખ્યાલ આપે છે. બીજો ભાગ ગુજરાતની એ કાળની મંત્રકૃતિનો ખ્યાલ આપે છે. હૃદયસત્રના સાહિત્ય-નિર્માણને અર્પણ લેખો બહુ થોડા છે.

વિનોદાત્મક

'ઐવરનિહાર-ભાગ ૨' (રામનારાયણ વિ. પાઠક) : 'ઐવરનિહારી' ને વિનોદ, કટાક્ષ કે ઉપદાસ માટે જોષ્ઠતી મામત્રી તો આમાન્ય માનવશ્રવન કે વિશિષ્ટ મહેર પ્રમંથોજ પૂરી પાડે છે, પરંતુ તેમાંનું નર્મ તત્ત્વ વ્યાપક હોય છે એટલે તે અદભુત કરવા માટે લેખકના તર્કપાટકને જરાગર અનુસરવું પડે છે, અને તેજ તેમાંના વિનોદને યથાર્થ સ્વરૂપે પામી શકાય છે. સત્યા-ગ્રહની વડત, લાડીમાર, જ્યેનિવાગ વગેરે જનાલેખે તેમને હીક-હીક વિનોદ-વસ્તુઓ આપ્યા છે તે ઉપરાંત કવિતા, વ્યાસ અને વ્યુત્પત્તિમાં પણ તેમણે ઐવરનિહાર કરીને શુદ્ધિપ્રધાન વિનોદના સફળ પ્રયોગો કરી બતાવ્યા છે.

'રંગતરંગ-ભાગ ૧થી ૪' (બોતોતીદ્રહ દવે)માંનો વિનોદ ભાગ્યે જ પ્રસંગ-વહી હોય છે, પરંતુ લેખક કાંઈપણ પ્રમંથો નિષ્પન્નવે છે, આમાન્ય વસ્તુઓની વાક્શ્રુતિ અગામાન્યતા નિરૂપે છે તથા આમાન્ય વસ્તુઓની અગામાન્યતા યુક્ત કરે છે અને પછી તર્કપર પરાએ કરીને શુદ્ધ વિનોદ નિષ્પન્નવે છે તેમાંના અગ, કટાક્ષ તથા પ્રદાર અચોટ હોય છે અને નિર્દોષ દાર્શનિક ઉપજાવ્યા વિના વિગમતા નથી. લેખકનો તર્કવિસ્તાર જીવનમાં કર્મનું પ્રાધાન્ય આમાન્ય કરીને કર્મનું પ્રાધાન્ય સિદ્ધ કરી ગયે છે, આગમને અદ્ભુત ગણ્યાની શરૂ છે, ભાષણની

મગ્સનાને ઉપાડી દેતા દાવગ્ડાના મુખે ની મગ્સનામાં એમાંથી શકે છે, છતાં તે તરફ દોષ છે, તેની પાછળ જુલિયા દોષ છે, કેવળ તન મગ્સના નથી પેલી નર્મ વિનોદ ઉપગમ ઉત્તર વિનોદ પથુ લેખક નિપજ્ઞ ની શકે છે છતાં તેના નિર્દોષ તાનો મુખ્ય ખડિન થતો નથી એટલી વિશિષ્ટતા મોખરા નેરી છે.

‘પાનગોષ્ઠિ’ (ધૂમપેત્ર)માં દગલી શૈલીએ કટાક્ષપૂર્વક કવચામાં આ-વેલુ શ્વનનું ઈર્મન નેવા’ મળે છે. શ્વનની ઊંચુપે ક્રીડ સંબંધની દષ્ટિ જડાયેલી રહે છે અને એ ક્રિયુષોને કટાક્ષો લેવાને દમી કાદવા જતા મળીર રાપમાં તથા વિવાદમાં પણ લેખક કેટલીક વાર કાનરી પડે છે તેમનો વિનોદ બુદ્ધિપ્રધાન છે અને તરફપર રાગ કરીને જ્યારે તે એક વસ્તુમાંથી બીજી વસ્તુમાં અક્ષયથી પવગે લે છે ત્યારે એ તરફ નર્મ વિનોદની વહેર ઉપગમની રહે છે.

‘કેતકીનાં પુષ્પો’ (નનવરામ ત્રિવેદી) દુનિયામાં અન્યાય કરનારા કે તે નિર્માણી લેનારોને મધુમે કષ્ટ દહને વાચકોને મુદ્દુ કે મુક્ત દારવના બોક્તા બનાવે છે. તેમના કટાક્ષ મર્મ વાર વિનોદપ્રચુરને બાદમાં કદુતાપ્રચુર પણ બને છે. થોડી દગલી કવિતાઓ પણ તેમાં મમ્મદેવી છે.

‘શમરોગી’ (નટવરવામ પ્ર જુલ)માંના પ્રતિકાઓ, નિમધો, વાનાં, નાટક વગેરેમાં વસ્તુ ની રીતિ દ્વારા નિપજ્ઞતાના દાખ્યનો પ્રકાર છે માહિય, શિક્ષણ, સમાજ ઉપર તે ટકાર કરે છે.

‘નિચારવીચિ’ (બામત ગો સધરી)માં દગલી મૈરીમાં લખાયેલા પ્રયોગદશાના નિમધો-લેખો મમ્મદા છે.

અનુવાદિત

‘સ્વદેશી સમાજ’ (નગીનદાસ પારેખ)એ કરિયર રીડિંગનાય ટાગોરના ભારતીય સમાજવિષયક નિમધો તથા કાવ્યોનો મમ્મદ છે ભારતના વૈરિખમાં એકતા નિદાગનારી પ્રધાન દષ્ટિ એ નિમધોમાં એતપ્રેત ધર્મ રહેલી છે ‘હિંદુઓનું સમાજરચના શાસ્ત્ર’ (લીલાધર જ્વલ) એ ગોર્ડિ મહાદેવ જોશીના મરાઠી પુસ્તકનો અનુવાદ છે. તેમાં હિંદુઓની સમાજ-રચનામાં તેમના પૂર્વજોનું ઉર્કુ જ્ઞાન તથા નિરીક્ષણ કેટલા મર્મમાંથી દત્તા તે પ્રતિપક્ષના પુરાવાઓ સાથે બતાવી આપ્યું છે પરિશ્રમ તથા વિદ્વતા બેહોનો કુદર સ્વેચ્છા લેવા રહેલો છે.

‘નીતિશાસ્ત્રપ્રવેશ’ (ગિરધનદાસ જામીન) એ વામ મહાર જોશીના મરાઠી પ્રયોગ અનુવાદ છે. એમાં ધર્મ તથા નીતિ, નીતિશાસ્ત્ર તથા બીજા શાસ્ત્રો વચ્ચેનો સમ્બંધ, કાર્યકાર્યગીમાંના વગેરે વિષયો પર મર્મમાંથી ચર્ચા

છે. પાશ્ચાત્ય ચિંતક તથા તત્ત્વજ્ઞાનીઓના વિચારોને પચારીને ક્રમ ન આપે છે એ ક્રમની વિશિષ્ટતા છે 'નીતિશાસ્ત્ર' (પ્રહ્લાદભાઈ ધ્રુવ) એ પ્રો મૂરે લખેલા 'એથિક્સ'નો સુવાચ્ય મુજરાતી અનુવાદ છે. ગભીર તત્ત્વચર્ચા માથે વ્યવહાર તથા નીતિના કૃદ પ્રશ્નો તેમાં જણ્યા છે.

'પ્લેટોનુ આર્દર્શનગર' (પ્રામુજ્જન પાઠક)માં પ્લેટોના 'રિપબ્લિક'નો મરળ અનુવાદ બે ભાગમાં આવ્યો છે. પ્લેટોનુ ભાવનાવાદી તત્ત્વજ્ઞાન મનાઈ અને દૃષ્ટાંતો માથે સુવાચ્ય બન્યું છે. 'પ્રાચીનગ્રીક ફિલસૂફી' વિશેનો નિબંધ ગ્રીસના સાહિત્ય, સંસ્કૃતિ તથા રાજનીતિશાસ્ત્રનો ખ્યાલ આપે છે.

'મારી વ્યાપક કેળવણી' (ચક્રબાહુ રામજીભાઈ પટેલ) : ટરકેજ મંરથાના અધ્યાપક બ્રુકર દી લોસિંગ્ટનની આત્મકથાના ઉત્તરાર્ધનો આ અનુવાદ છે. તેમાંના અનુભવો અને વિચારો 'કેળવણી'નો માથે અર્થ મમજવાને તથા ખામ કરીને 'પામાની કેળવણી'નો નિચાર હિંદમાં જન્મ્યો છે ત્યારે માગી કેળવણીનો મર્મ વ્યવહારમાં ઉતારવાને ઉપયોગી દોષ એ આજન્મ કેળવણી-કાના વિચારો વ્યવમાસને યોગ્ય છે.

'પશ્ચિમના દેશોની કેળવણી પુ ૧' (ગોપાળ ગજનન વિદ્યાસ) - ડો ગજનન શ્રીપત બેઝે લખેલા મુળ પુસ્તકનો આ અનુવાદ છે. અમેરિકા, રશિયા, ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, જર્મની અને ઈટાલીની કેળવણીપદ્ધતિઓની દિગ્દશિએ આપવામાં આવેલી માહિતી તથા સમાવેશના તેમાં છે.

'આચાર્ય રાવાનીના લેખો' એ ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, અધ્યાત્મિક અને નાજકારજના લેખો તથા ભાષણોનો અનુવાદિત સંગ્રહ છે. તેમાં આચાર્ય કૃપાલાનીજી તર્ક અને નિચારપૂર્વક ગામીજની વિચારમરથીનું ગમર્થ રીતે પ્રતિપાદન કરે છે.

'મધુકર' (વિનોદા ભાવે) - મૂળ મરાઠીમાં લખાયેલા ગ્રીમ લેખોનો આ મુજરાતી અનુવાદ છે. લેખક પોતાના મતો અને મૂલ્યાંકનો વાચક ઉપર આમદધુક્ત તથા તર્કશુદ્ધ રીતે દર્શાવે છે. બધા લેખોના વિષયો વર્તમાન જીવનને સ્પર્શના છે.

'આપણા દેશની ગિર્ધાત' (માક-વાય લામિન્) ગુપ્તમિદ દેશગક્ત ગોપબુલકરના તેજની નિબંધો જે દેશની દુર્દશા ઉપર પ્રકાશ પાડનારા તથા સ્વાતંત્ર્યદષ્ટિથી વુક્ત લોકને જન્મ મથા દતા ને રજ વર્ષો આદ મુક્ત થતા તેનો આ મુજરાતી અનુવાદ પ્રમિદ કરવામાં આવ્યો છે.

'આમ્ય દિવનો વિશેષ ઉત્કર્ષ' (ગોમદામ શાહ) ચમગના લોકોનું માર્ગિક, ઔદિક, સ્થરીરિક, મામાનિક અને આર્થિક જીવન વધારે પૂર્વ

કરવા સાર તેમના મંપૂર્ણ વિકાસની સિદ્ધિ થાય તે માટે કાર્યકર્તાઓએ પાળવાના સિદ્ધાન્તો તેમાં આપ્યા છે અને વિવિધ ક્ષેત્રોમાં વિકાસ સાધવાની રીતિ સૂચવી છે. મૂળ લેખક ડૉ. હેચ દક્ષિણ હિન્દના પ્રાગોદ્ધારકાર્યના પરિચયી હતા અને ગાયકવાડના કોસવા કેન્દ્રની સ્થાપનામાં તેમના હિસ્સો હતો.

‘હિંદુસ્તાનો ભાષા’ (‘ઝાર’ રાસ્ટ્રી) એ વિષય પર પં. સુંદરનાનના એક ભાષણનું આ ભાષાનર છે.

‘માગીઝમ’ (અનુ. મજબુતનાન દવે)માં શ્રી રામરાય મુશાની ગામડાને આપત્ત બતાવવાની યોજના રમૂ કરવામાં આવી છે અને એને વિસ્તારથી મમળવામાં આવી છે. માગીઝની ગામડાને સંપૂર્ણ બતાવવાની વિચાર મરણી, ઉત્પાદનની માનકીનો આશ્ચર્યોદી સિદ્ધાન્ત, સિદ્ધાન્ત અમેરિકાનો નકલ મતનાદ, અપરિમલ અને ‘સર્વધર્મસમભાવ’, યત્રોની શક્તિ તથા તેના લાભનામ ઇત્યાદિનું એવું મિશ્રણ એ યોજનામાં કેન્દ્ર પ્રમેયની મરાણે ગતા કેટલી મર્યાદા સિદ્ધિ કરે તે પ્રશ્ન મને છે.

‘કનામૃષ્ટિ’ (ઈંદુમતી મહેતા અને જૂપતરાય મહેતા) શ્રી સી જિનરાજજ્ઞાસના અમેશ્વ મથનો આ અનુસાર છે. કલાધામોમાં પ્રવાસ કરીને કલાકૃતિઓનો સાક્ષાત્ પરિચય મળે પછી સૌન્દર્યનત્વની પિંડા કરાવનારા વિમલોનો એ સમજ છે.

અંધાંદિત

‘નર્મદનુ મદિર ગઘ વિભાગ (વિશ્વનાથ ભટ્ટ) મનિ મર્મદાસકરની ગઘકૃતિઓમાંથી વીજુણી કરીને નર્મદના ગઘનું પ્રતિરિચિત્વ દર્શાવી આપે એ પ્રકારનો આ સમજ છે. નર્મદની દેશદાત્ર, ઉત્સાહ અકામગ્ય, વિષાદ, અને ધર્મવિચારને સ્પષ્ટ કરે એ પ્રકારે નિમલો, પત્રો, આત્મકથા, આદિત્ય વિચાર ઇત્યાદિ કાંપી કૃષી સુધગિત રીતે ઉતાર્યા છે.

‘નવનવપ્રવાસિનિ’ (નરહરિ પરીખ) ‘વવવપ્રવાસિનિ નુ તારણ કરી’ આ સમજમાં વિશેષરે તેમના અશ્વવિવેચનો ઉતારવામાં આવ્યા છે. અભ્યાસીઓને ઉપયોગી થાય એ દષ્ટિ આ તારણ પાઠ્ય રહી છે.

‘વિવિધમાળા’ (વિશ્વનાથ ભટ્ટ) છે ના ૭૫ વર્ષના લખાણેલા વિવિધ માર્ગી ઉત્તમ અને પદનીય વિવિધતા વીણી મદીને આ માળામાં મૂકવામાં આ પુ છે. સાહિત્યવિવેચન અને સમાજવિવેચનો અપાદક દષ્ટિ અમીરે મળ્યા છે. ગુજરાતી ગઘસૈદ્ધાન્તો વિકાસ અને પૃથક્કરણક કાગળ વિચારણીય પ્રશ્નોનું નૈવિધ્ય એ તેમાં મળી આવે છે.

‘સુદિપ્રકાશ’ લેખઅમલ (વિવિધ વિવેચી તથા અનવતાર નવન)

૧૮૫૪ થી ૧૯૦૮ અને ૧૯૦૯ થી ૧૯૩૦ સુધીના 'સુદ્ધિપ્રકાશ'માં આવેલા લેખોમાંથી ભાષા, સાહિત્ય, વિવેચન, ઇતિહાસ, શિક્ષણ, જીવન, ધર્મ-તત્ત્વ-જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનવિષયક લેખોનું તારણ એ વિભાગોમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું છે. ગદ્યનો વિકાસક્રમ, વિચારોની ફર્સનશૈલી અને 'સુદ્ધિપ્રકાશ'નું પ્રતિનિધિત્વ એ આ તાલુકામાંના અભ્યયનીય તત્ત્વો છે.

'સો દહા વ્વદેશી' (નવજીવન પ્રેસ) - ખાદી પ્રવૃત્તિની પૂર્તિ ૩મે ૧૯૩૪-થી પ્રામોદગોગ પ્રવૃત્તિ શરૂ કરવામાં આવેલી તેને અગે આધીજી, મદાદેવ દેનાઇ, ખારેવાસ, ગ્વામી આનન્દ, વૈકુન્ટરાય મહેતા, કુમારપા, અંદાકર શુક્લ અને પ્રો. પુરજી સમેલા લેખોનો આ સુદર મંત્ર છે. કેટલાક લેખો ખેડાતમક અને કેટલાક પ્રયોગાત્મક છે. 'વ્વદેશી'નો મંપૂર્ણ અર્થ અને ખાદી તથા તે સિવાયના પ્રામોદગોગોને વ્યવહાર રીતે સજ્જ કરવાનાં મહત્ત્વના સૂચનો તથા પ્રેરણા એ લેખમંત્રનાર્થી પ્રાપ્ત થાય છે.

'સ્વર્ગોનું દોહન' (એ. વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ) : સ્વ. અમૃતલાલ મુન્શી પદ્ધિધારના પ્રકીર્ણ, ઉદ્દેશમક અને ઉપદેશક લેખમંત્રદો 'સ્વર્ગો'ને નામે જાણીતા છે, તેમાંથી ધર્મથી માડીને આધુર્વેદ સુધીના લેખોની વીણણી કરીને આ મંથ સ્વ ગોતીભાઈ અમીનના સ્મરણાર્થે શરૂ થયેલી મંથમાળામાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે.

સાહિત્ય-વિવેચન

સાહિત્ય-વિવેચનના પાત્રોસેક ગ્રંથોનું આ પાંચ વર્ષના થયેલું પ્રકાશન મૌલિક યુગરતી સાહિત્યમાં નાનોસનો ઉમેરો ન મળ્યામ, પરંતુ એમાંના લગભગ અર્ધો દિશ્મો તે એવાં પ્રકાશનોનો છે કે જેનું મર્જન આ પાંચ વર્ષમાં થયું નથી, માત્ર પ્રકાશનજ થયું છે જ્યાં મથો સાહિત્યની મીમામાના, વિવેચનના તથા નમીસાના લેખોના મંત્રદો છે, અને તેમાં ધણા ચિત્ર જીવી વિવેચનલેખો છે. એ નગસિદરાન, એ કે દ્વ મુવ તથા એ. આનન્દકર દ્રુવના લેખોના મંત્રદો એ મજ પેદાનો ઉત્તમ વાર્મો છે અને એ વાર્મો નવા વિવેચક તથા અભ્યાસીઓને આરોગના પચાવના ના ખુ એટલો વિનિમ તથા વિમૂત છે.

વિવેચનનું સાહિત્ય એ કેળા મથમમીકાનું સાહિત્ય નથી, પરંતુ સાહિત્યની કેઈ પણ સાખાના પ્રકાશનોનો તત્ત્વપર્થી અભ્યાસ, નિરીક્ષણ, વૃપના અને કેન્દ્રની પ્રકોની જીણવટ એ પણ વિવેચનનું સાહિત્ય છે. મિલકો

સાહિત્યના મર્મમાર્ગી મુદ્ધ્યાંકન કરી આપવામાં તથા તેનું આસ્વાદન કરાવવામાં વિવેચનનો મહત્ત્વનો દિવસો દોષ છે, અને જીવનને સંસ્કારી કરવાના કાર્યમાં સાહિત્યની પ્રગતિ-પરાગતિનું આપ કાદવામાં વિવેચન જ માન્ય જતી રહે છે. આ દૃષ્ટિએ જોના નવું ગુજરાતી વિવેચન સાહિત્ય નિરાશા ઉપજાવે તેવું નથી. મધ્ય પેઢીના વિવેચકની કાટિમા જીભા રહે તેના વિવેચમે ગુજરાતને મળી રહ્યા છે, જોકે હજી તેમણે નિષ્પન્નવેચો કાલ થોડો છે, ચિંતનનું ઊંડાણ ઓછું છે, વૈવિધ્ય પૂરતું નથી, પરંતુ નવું વિવેચન આશાસ્પદ તો જરૂર છે.

‘મનોમુક્ત-ભાગ ૩, ૪’ (ગ્ર. નરસિંહરાવ દિવેદિયા) : વિવેચન, રમચર્ચા, ગ્રંથમતીક્ષા અને સાહિત્યવિષયક મુત્તર લેખોના ચાર અંકહાથોમાંના આ છેલ્લા બે પ્રથો પૂર્વેના બે ભાગો જેટલા મનનીય અને ચિંતનીય લેખોના મુદ્ધ્યાંકન બહાર મળ્યા છે. તેમાંનું સાહિત્યવિવેચન પાંડિત્ય અને શાસ્ત્રીય ચોક્કમાર્ગ ઉપરાત વેધક દૃષ્ટિ, અત્યનિષ્ઠા અને રમિકતાથી ઓતપ્રોત છે. સંગીતચર્ચા, કાવ્યચર્ચા, અર્થકારચર્ચા, સંસ્કૃતચર્ચા કે હાતર કાંઈ વિષયની ચર્ચા અને મીમાંસામાં, તે પોતાનો દૃષ્ટિને પુષ્ટ કરાવે ચર્ચાવિષયનાં બધા પાયા તપાસના પોતાના જાગનો બંધાર દાવવે છે, અને ત્યારે તેમની ચર્ચા બીજાઓ માટે અભ્યાસનો વિષય બની રહે છે. ગુ. વ. સોમાયદીએ ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાનોના લેખોના અંકદાં અપાદિત કરાવીને પ્રસિદ્ધ કરવાનું જે કાર્ય કર્યું છે તેની ઉપયુક્તતા તેમાંના લેખોનું વૈવિધ્ય અને જોડે પાંડિત્ય બતાવી આપે છે અત્યારના સાહિત્યવિષયક કુટ પ્રશ્નોમાંના ધણીખરાને માટે કાંઈ ને કાંઈ મનદર્શન કે દોરવણી આ મંત્રહાથી સાપડી રહે તેમ છે.

‘સાહિત્ય અને વિવેચન-ભાગ ૧, ૨’ (ગ્ર. દી. જા. કેશવલાલ મુવ.) : ગુ. વ. સોમાયદીના સાહિત્યવિષયક લખ-મુદ્દેશનાં પ્રકાશનોમાં આ બે ભાગ પણ મહત્ત્વનું ધ્યાન ધરાવે છે. દી. જા. કેશવલાલ મુવનાં અન્વેષણો અને નવન પ્રયોગોનો વાખ તેમના અનુસાધ્યેને મળ્યો છે, પરંતુ તેમનાં એ કાર્યો પાછળની દૃષ્ટિ તો તેમના સાહિત્યવિષયક લેખોમાંથી સાપડે છે. પહેલા ભાગમાં તેમણે કરેલા કાવ્યાનુવાદોના પ્રયોગોના અને મુખ્યત્વે પ્રાચીન લિપિહાસ તથા સંસ્કૃત સાહિત્યના જુદાજુદા ભાગો મંમંધી સંગોધનાત્મક લેખો મંમંદેવા છે બીજા ભાગમાં બાપાશાસ્ત્ર, ગુજરાતી ભાષા તથા સાહિત્ય, હંદ સાસ્ત્ર તથા પ્રકૃતિ જોગ ચાર વિભાગોમાં લેખોને વર્ગીકૃત કરેલા છે ‘ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્ય’ તથા ‘પદ્યરચનાના પ્રકાર’ એ બે સુપ્રસિદ્ધ લેખો એમાં રહેલા છે ૨૪ મુવની સ્પષ્ટ વિચારબુદ્ધિ, નવનર્ચા અન્વેષણ અને બાપાશાસ્ત્રનું પ્રતિનિધિ તેમાં પડે છે.

‘કાવ્યતત્ત્વવિગ્નાર’ અને ‘સાહિત્યવિગ્નાર’ રચ. ડૉ. આનંદશંકર બાપુભાઈ મુખ) એ જે લેખગ્રંથો પણ મુ. વ સોનાપટ્ટીનાં જ પ્રકાશનો છે. પહેલાંના પ્રથમ વિભાગમાં સાહિત્યવિષયક ચર્ચાવેળા છે અને બીજા વિભાગમાં ત્રણવલોકનોનો સંમલ છે. પૂર્વ અને પશ્ચિમનો સમન્વય કન્નાડી એમના વિવેચનકલા તથા સાહિત્યચર્ચાની ચાવીસ વર્ષની પ્રમાણે તેમાં મળે છે. બીજા ગ્રંથમાં સાહિત્યવિષયક પ્રકીર્ણ લેખોનો સંમલ છે જેણે ગ્રંથોમાં પદ્યસાહિત્ય, ગદ્યસાહિત્ય કેળવણી, અર્થવિવેચન, ગદ્યચર્ચા, સ્મરણોદ્ધ, ખુલાસા, પ્રત્યાષિ સાથે સમગ્ર ધનવતી નાનામોટા અનેક લેખોને કુશળતાપૂર્વક વર્ગીકૃત કરીને આપ્યા છે પ્રત્યેક લેખમાં એ આનંદ-શંકરભાઈની ગ્લેસ, સંપત્તિ અને માત્રિકા દૃષ્ટિનો આપ છે અને ગદ્યશૃત્તા તથા સાહિત્યરસિકતા વહે છે અવ્યસનીય અને ચિરંજીવી તત્ત્વોવાળા લેખોને ક્રેડાઈક કરવાનું આ કાર્ય મુ. વ. સોનાપટ્ટી જેની સાહિત્યસેવાવતી મન્યા સિવાય બીજા કોણથી કલ્પ્ય ન પર થઈ શકે છે.

‘કાવ્યની શક્તિ’ અને ‘સાહિત્યવિગ્નાર’ (ગંગનારાયણ વિ. પાટક) : આમાંના પ્રથમ મથળા કાવ્ય વિષયની નાધક-આધક ચર્ચાવાળા ભુદાભુદા લેખોદ્ધારા લેખકે પોતાનાં ગતચ્છાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. પુસ્તકોના વિવેચન-આવશ્યકતામાં એકમન્યો વિગ્નાર કે એકસરખું ઉદાહરણ નથી લાગતું છતાં તેમનું પ્રત્યેક કથયિતવ્ય લેખના મોઢાને કાંઈ ભવવ્યનું દર્શક લેખ છે. બીજા સંમલમાં વાર્તા, નાટક પ્રત્યાષિ કાવ્યેતર વિષયક લેખો તથા ‘સુગંધ’ અને ‘પ્રમાણ’માં તેમણે લેખના સાહિત્યચર્ચાના વિવેચન-આવશ્યકતા સમજાવ્યા છે. એ લેખો પણ તેમના મંતવ્યોને મુદ્દ કરી આપવામાં નકળ થાય છે અને વસ્તુનિર્ણય માર્ગોદિન રહેવા છતાં અર્ચાપાત મુદ્દાઓને ઘટનો પ્રશે કાંઈ વિના રહેતા નથી. કાવ્ય અને કાવ્યેતર જેણે વિષયો પરના તેમના મંતવ્યો અભ્યાસ, ચિંતન અને મનનના પરિપાકરૂપ દેખ છે તે તેના મહાદાન પ્રતિપાદન ઉપરથી જનું થાય છે.

‘અર્ચાચીન કાવ્યમાહિત્યના વહેણ’ (ગંગનારાયણ વિ. પાટક) એ મુખર્ષ મુનિર્મિત્રીની ૧૯૩૭ની વ. મા. આજ્ઞાપત્રાગ્રામાં અસમંજસ ભાષાનો સંમલ છે. તેમાં દલપતરાયણી ગ્રાહી મનમુખવાચ એવેડી સુધીના કવિઓની કવિનાસૌથીનું વિવેચન છે એ મોઢો મો વર્ષમાં મુદ્દગતી કવિનાના સ્વરૂપમાં, ગિત્ય, હોદ્દાચનામાં, નવચરો એવેમાં મો ૧૯૧૨ મો આપ્યો તેનું ઐતિહાસિક નિરૂપણ કરીને વર્ષમાન મુખમાં વહેતી કવિનાની વિશિષ્ટતાનું તેમ જ કવિઓનું પણ દર્શન કરાવ્યું છે આજ્ઞાપત્રોનો એવર

ઝાંઝ કવિતાની ચિંતનપ્રધાનતાને હિતગ પદે આપનારો છે.

‘ગુજરાતી કવિતાની રચનાકળા’ (કવિ આરદેશ ૬, ખ. ૧૭૮૫) એ મુખ્ય યુનિવર્સિટીની ૧૯૩૯ની વ. મા. વ્યાખ્યાનમાળામાં આપાયેલા ભાષણોનો મંબદ છે. તેમાં કવિતાની નૈમર્મિક ઉત્પત્તિથી માડીને જુદી જુદી ભાષાઓમાં થયેલા કવિતાપ્રયોગોનું દર્શન કરાડીને અને ગુજરાતી કવિતાની રચનામાં હરોનિધાન કવિતાના ભાવપ્રતિપાદનમાં પ્રેક્ષો મહત્વનો ફાળો આપે છે તે દર્શાવીને ચિંતનપ્રધાનતા કે વિચારપ્રધાનતા કવિતાની વસ નિપતિમાં કોણે આપનારી જાને છે એમ દર્શાવ્યું છે; આથી કરીને વ્યાખ્યાતાએ કવિતાના ક્ષેત્ર માથેના કાવ્યરચનિષ્પત્તિના મતધને વિતારથી ચૂટ કર્યો છે અને નહીં ઠેકા, ‘ન્યેક વર્સ માટેની ઉચિત ઈમારતના, હરોરચનામાં આવશ્યક સમ્બંધીનતત્ત્વ ઇત્યાદિ વિશે વિચારથી યોનાના વિચારો જાણ્યા છે કવિતાના ઘટનાતત્ત્વ વિશેના વિસ્તૃત અભ્યાસ અને કોડા ચિંતનના ફળરૂપ એ વ્યાખ્યાનો છે શ્રી ન. વિ. પાંડકના વ્યાખ્યાનો અને શ્રી ખજારદારના વ્યાખ્યાનો એ બેઉ કવિતાનિષ્પ પગથેની બે જુદીજુદી વિચારશાખાઓનું દર્શન કરાવે છે.

‘આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ’ (ખજારદાર ૬ દફતાર) ની નહીં આદિતિ જાણે એક નાનુ જ પુસ્તક બન્યું છે, કારણ કે જૂની આજ્ઞા કરતા તેમાં ઘણી નવી વાનગી અને નહીં નિવેચના ઉમેરાઈ છે એ કવિતાઓની પસંદગી કવિના વ્યક્તિત્વનું રજૂ દર્શન કરાવતા રોજો કરતામાં આવી નથી પગનું વર્તમાન કવિતાનિષ્પ પગથે ‘સમૃદ્ધિ’કારને જે કાંઈ ગુણુદાય દષ્ટિએ કથયિતવ્ય છે તેને અનુકૂળ આવે એ પ્રકારની પસંદગી તેમણે કરી છે. પગિ-જાએ પસંદગી અને તે પગનું ગુણુદાયદષ્ટિર્વકનું નિવેચન એ બેઉ દ્વારા પ્રેરક કવિઓને અન્યાય થયો છે પગનું કર્તાને એ મર્યાદા જ અભિ-ત્રેન હતી એમ લાગે છે એકર રીતે જોઈએ તો કવિતારીતિ પરના કર્તાના ધારાખરા અભિપ્રાયો—૨૬, અલકાર, પ્રામ, મેયતા, સમ્બવાયિત્ય, ચિંતન પ્રધાનતા ઇત્યાદિ નિરૂપના—તેમની કવિતાઓ પરત્વે ૧૧ દિષ્પણ આદિમાં અનાનિષ્ઠ ચમત્કર્ય છે.

‘પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં મતન્યના’ (ભાગીનાથ માડેસરા) એ પુસ્તિકા એમ દર્શાવી આપતા માટે તૈયાર કરતામાં આવી છે કે ગુજરાતી આદ્યના આત્મકાળથી ‘સાડીને સ્વારામ’ સુધીના સાહિત્યમાં અદ્યરમેશ દત્તોની રચના ન્યૂનાધિક અશે ચમત્કર્ય કરતી હતી જૂની ગુજરાતી કવિતા સુમેર દાગો અને દેશીઓની અદર જ નધાઈ રહી હતી એવી એક માન્ય-

તાનું નિરમન કરવા લેખકે દષ્ટાનો આથે આ અભ્યાસપૂર્વક નિર્ગંધની રચના કરી છે.

‘સાહિત્યસંગીતા’ તથા ‘વિવેચનમુકુર’ (વિશ્વનાથ મ. શટ્ટ) : વિવેચન-લેખોના એ ગેઠિ મગ્ગોમા લેખકનો તત્ત્વપર્યાય અભ્યાસ, ચમતોચ ન્યાય-દષ્ટિ, હ્રસ્વ અભિરુચિ, નૈર્ઘ્યપરીક્ષક દષ્ટિ અને મનન ભ્રમન જતાળ-દારીનું ભાન પ્રકટ થતાં ગદ્ય છે. દક્ષપન, નર્મદ, નરમિદરાત, યાગ-વનરાય, નદરાક, બોટાકર વગેરે સાહિત્યકારોનાં મર્જનોની મુલવણીમાં તથા વાર્ષિક મધ્યમીક્ષાઓમા તે પૂરના ચિરનાર આથે ચોતાની દષ્ટિની ઠાપ ઉપસાથે છે અને એ દષ્ટિ પાછળ રહેલી વિદાનોની અનુભવે દ્વારા તેનું સમર્થન કરે છે પ્રમંગોપાત્ત તે કટુભાષી પળુ અને છે પરંતુ તેમ કરવામાં વિવેચક નરીકેની ગુદ્ધ કર્તવ્યનિષ્ઠા તેમને દોરની હોય છે. સાહિત્યના મગ્ગો અને નવગ્રંથો વિવેચનોમાં આ ગેઠિ મગ્ગો પ્રથમ પ્રકારમાં આવે તેવા છે.

‘જીવનભાગી’ (કાકા કાકેયકર)મા લેખકના સાહિત્યવિવેચક લેખો અને વ્યાખ્યાનોનો મંચક કગ્રામા આવેલો છે અભ્યાસ, ચિંતન અને વિશેષ તે પ્રત્યેક સાહિત્યકૃતિને જીવનદષ્ટિએ મુલવવાની તેમની વિવેચન શૈલી આમાના પ્રત્યેક લેખની વિશિષ્ટતા છે. સાહિત્યવિવેચનાની તત્ત્વ-ચર્ચા અને કટલાક શુદ્ધરાતી પુસ્તકોનાં નેમણે લખેલાં પરિચય, પ્રસ્તાવના, નમીક્ષા વગેરે અભાર તેમની અદ્વિતીયતા અને જીવનદર્શનનો મરસ રીતે પરિચય કરાવે છે આ લેખોમા લેખકનું પાકિય દેખાઈ આવે છે, પરંતુ પાકિયનો વિનિયોગ તેના મહાન દર્શન માટે નહિ, કથચિત્તબ્ધને મૂર્ત બનાવવા માટે કરવામા આવ્યો છે, એટલે એ લલિત પ્રામાણિક શૈલી ગદ્યની આરતામા ઉમેરો કરે છે

‘વિવેચના’ (વિષ્ણુપ્રમાદ નિનેદી)માના મધ્યવિવેચનો તેમ જ પ્રથકારોની સાહિત્યશૈલી વિશેના મનદર્શનો વેધક દષ્ટિથી આરસપને તારવીને સુધટિત મંડેપમા રજૂ કરાયેલા છે તેમાં દીર્ઘસજિતા નથી હોતી, વિશેષાશે તાર્વિકતા હોય છે. પરિણામે તેમા વિવેચનના ચિરજીવી તત્ત્વો સાપડે છે. પરંતુ એ વિવેચનોનો સાચો પ્રમાદ પૃથક્કરણશક્તિ કે ભાવપ્રાદક શક્તિવાળો અધિધારી વાચક જ પામી શકે તેની લેખકની શૈલી છે.

‘આખો એક અધ્યયન’ (ઉમાશંકર જોશી) - સરોધન, અધ્યયન અને વિવેચન એ ત્રણે પ્રકૃતિઓનો સુમેળ આ મંચમા સધાયો છે આમાના જીવન અને સાહિત્યનું મૂલ્યાકન સરોધકની ઝીળી અને વિવેચકની કાન્ત

દૃષ્ટિથી કરવામાં આવ્યું છે, અને કેટલીક પ્રચલિત માન્યતાઓને ધ્વજીકામ દૃષ્ટિએ કરીને સુધારી કે નિવારી છે. અખાની એક તત્ત્વમાની કવિ તરીકેની તેજસ્વી મૂર્તિનો આક્ષાત્કાર તે કરાવે છે. અખાની સુપ્રસિદ્ધ ‘અખે ગીતા’નું વિવેચન રમણસુરજીએ આપણા જૂના કવિઓના સાદિત્વિક જીવનના સ્વતંત્ર વિવેચનગ્રંથોને માટે આ ગ્રંથ એક નમૂનો પૂરા પાડે તેવો બન્યો છે.

‘લોકસાહિત્ય’ (અવેગ્યંદ મેઘાણી) એ લોકગીતોનાં અંતરંગ અને બહિરંગની ગચ્છો કરનારા લેખોનો સંગ્રહ છે, જેમાં લેખકે સંપાદિત કરેલાં લોકસાહિત્યનાં જીવંતજીવં પુસ્તકોની તેમજ લખેલી પ્રતાપનાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે. જીવંતજીવં જીવનને બાળભરી વાણીમાં મૂર્ત કરનારા લોકસાહિત્યમાંની દૃષ્ટિને તે રંગભરિત શૈલીએ પૃથક્કરણપૂર્વક રજૂ કરે છે અને તેમ કરતાં દેશના, પ્રાંતોના અને દુનિયાના દેશોના લોકસાહિત્ય સુધી ફરી વળે છે.

‘જીવન અને સાહિત્ય-ભાગ ૨’ (રમણલાલ વ. દેસાઈ) : સાહિત્યને જીવનદૃષ્ટિએ નિરીક્ષીને લેખકે પ્રાસંગિક વિવેચનો લખેલા તેનો આ ગ્રંથમાં સંગ્રહ કર્યો છે. લેખકે જીવંતજીવં સાહિત્યક્ષેત્રમાં નવલકથા, નવલિકા, નાટક, કવિનામાં સર્જક તરીકે વિદ્યાર કયો છે, એટલે તેમનું સાહિત્ય-નિર્માણન વિશાળ છે. એ વિશાળતા આ લેખોની અંદર પ્રતિબિંબિત થાય છે.

‘સાહિત્યકલા’, ‘કાવ્યકલા’ અને ‘વિવેચન’ (મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે)-માંના પહેલા ગ્રંથમાં સાહિત્યવિષયક નિબંધોનો સંગ્રહ છે. સાહિત્ય સંબંધી તેમના વિચારોમાં અદ્યતનતા નથી, કારણ કે વીએક વર્ષો પૂર્વે લખા-મેલા લેખો મોટે ભાગે તેમાં છે. બીજા ગ્રંથમાં કાવ્ય અને કલાના સ્વરૂપના કેટલાક પ્રાથમિક સિદ્ધાંતોની વ્યાખ્યાઓ તથા દર્શાવે છે. તેમાંના નિબંધો-નું મુખ્ય આગ્રે ઓછું ભાગે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ બધારે તે લખાયા હતા ત્યારે તત્કાલીન સામયિકોમાં કેટલાક લેખો આકર્ષક નીવડ્યા હતા. ત્રીજા ગ્રંથમાં જુદીજુદી સાહિત્યકૃતિઓ પરનાં પ્રાસંગિક વિવેચનો, કેટલાંક વ્યક્તિચિત્રો અને ‘અંથવિવેચનનું સાહિત્ય’ એ વિશેનો સરમ નિબંધ છે. મૂળના તથા નવા, કવિ જાણરદાર, રણુહોડખાઈ ઉદ્યગમ છત્યાદિની જીવન-રેખાઓ પણ તેમાં છે. બધા લેખોમાં શૈલીની સમાનતા જળવાઈ નથી. કેટલાકમાં પ્રાસંગિકતા પણ છે. કેટલાંક વિવેચનો ટીક લખાયેલા છે.

‘નવાં વિવેચનો’ (નવજગમ ત્રિવેદી) : નવલકથાનો વિકાસ, ગુજરાતનું દારથ, નર્મદ-કાન્ત-કલાપી-નાનાલાલનું સાદિત્વિક તથા વૈયક્તિક જીવન, આત્મલક્ષ્મી જીવન, સાદિત્વમાં નારીજીવન કત્યાદિ પંદર લેખોનો આ

મગ્દ છે તેમાંના કેટલાક શુદ્ધ વિવેચનના છે તો કેટલાક સાહિત્યના કોઈ વિશિષ્ટ ક્ષેત્ર પગના ઐતિહાસિક દષ્ટિપાત કે નિબંધનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. જાણી શકાયેલા સાહિત્યવિષયને જ સ્પર્શે છે અને આદિનીથી ભરપૂર છે. એ જ ક્ષેત્રને સંબોધિત કરેલા 'જ્યતી વ્યાખ્યાનો'નો ગ્રંથ મુજબત સાહિત્ય મહાગો જીવંતની જ્યતીઓ પ્રયત્નોના વ્યાખ્યાનોનો જનોનો છે. - મીર્જાપાંડ, આખો, પ્રેમાનંદ, મણિલાલ નજુભાઈ, ધીંગા, દલપતરામ, નર્મદ, કવિ જામ, ગોવર્ધનરામ અને કલાશી વિજેના વ્યાખ્યાનો તેમાં મળાવેલા છે તેમાંના કેટલાક ઉત્તમ પ્રકારના છે વ્યાખ્યાન તરીકેના શિથિલ ગઠાને ગાળા કાઢીને અને દ્રિષ્ટાંત ઉમેરીને સ્પષ્ટ - વ્યાખ્યાનોની સુસમ્યતા માંથી આપી છે.

'જૂઠું અને કેનકા' (વિજયરાય વેદ્ય) : એ વિવેચનો, અવલોકનો તથા પુસ્તકોની ટૂંકી-ગોટી નોવોનો સંગ્રહ છે. વિવેચનોમાંના કોઈ ૨૬ તો કોઈ આઠદ શૈલીનાં પણ છે. ગ્રંથોના જમ્માં પાયા સમવાવપૂર્વક અવલોકીને લખ્યા એવા ગ્રંથ વિવેચનો થોડાં છે. લેખકના ચિત્ત પર કોઈ નોંધપાત્ર વીચાર જપામ્ જન્ય છે ત્યારે તે તેને ઝડપી લખને ત્યાં કોઈ અવગાહન કરે છે અને તે દ્વારા જે કોઈ મળે તે તારરી આપે છે.

'સાહિત્યદ્રષ્ટાને' (શરદાલાલ મ શાસ્ત્રી)ના પ્રથમ ખંડમાં અભ્યાસ, અવલોકન અને ચિંતનના દ્રગરૂપ પદ્યમે લખેલા સાહિત્યવિષયક લેખો છે. વિદ્યાર્થી વર્ગને સંબોધીને એ પત્રો લખાયા છે બીજા ખંડમાં પ્રેમાનંદ, શામળ, નૃસિંહલાલ જવેરી, જગતરાય દાકેર, મનુજલાલ દેમાઈ અને લલિત ના પરિચયાત્મક લેખો છે. આ રેખાચિત્રોમાં મનનાયતા અને સ્વચ્છતાનો સુમેળ છે.

'મીઠી નજરે' (ધનસુખલાલ મહેતા)માં ચિંતકતા, નૃત્ય અને અભિનયના વિવેચનો સંગ્રહ છે, તે લેખકની રસપરીક્ષક દષ્ટિનો પરિચય કરાવે છે 'પરાગ' (બોમ્બેસગદ માણ) એ હજી રી શૈલીમાં લખાયેલા વિવેચન લેખો અને બીજા નિબંધોનો સંગ્રહ છે.

'ગુજરાતીઓએ લિંગ સાહિત્યમાં આપેલો ફાળો' (ગાંધીભાઈ દેનામરી)માં પદ્યરમીથી જોજાણીમગી સદી સુધીમાં લિંગી લખાણ ગુજરાતી કવિઓની સાહિત્ય આપણમાં આવી છે.

'સાહિત્ય અને પ્રગતિ' (ભાગ્યતી સાહિત્યમંથ) સાહિત્યમાં પ્રગતિ ગીયતા કઈ, તેનું કોઈ સ્પષ્ટ ધોરણ કિંમ વ્યાખ્યા નક્કી કરનાના હેતુ પૂર્વક આ ગ્રંથના છ સપાઈએ ગચન કરેલું અને પછી જુનાજુના ગચ-કારોને પરિચય મોકળીને 'સાહિત્ય અને પ્રગતિ' વિજેના તેમના નિચારો

ગ્રંથપ્રકાશ આગેલા આ અથવા એના નિમિત્ત લેખકોનાં અગ્રિમપો ઉપર
વાગ્ધાંત્ય છે. તે ઉપરાંત મંપાદનને સ્વદષ્ટિએ પ્રગતિશીલ એ
કથાઓ અને નિયમો આપેલા છે એક જ દષ્ટિપૂર્વક અનેક કથાઓ પ્રાપ્ત
આપીને નિપજાવેલા આ અથ આદિત્ય પ્રતિની દષ્ટિની નવી નાને કારણે
મર્યાદાન લેવાય તેવા છે

‘ગુજરાત સાહિત્યમંજરી કાર્યવહી’, (૧૯૩૭ થી ૧૯૪૦)ના પ્રત્યેક
વર્ષના ‘અથસ્વત્વાદ્મય’ની મહીક્ષા ઉપરાંત સભાગ્રામ પ્રત્યેક વર્ષ દરમ્યાં
અપાંચેલા ત્યાજ્યનાનો મંત્રણેવા છે સાહિત્યના વાર્ષિક વિવેચનોના આ કાર્ય
વહીના મધ્યેએ મોખરાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે પ્રત્યેક વર્ષ જુલાઈના સંક્રાંતિ
વિવેચકોને સંમીક્ષાનું કાર્ય મોખવામાં આવે છે અને તેથી સમીક્ષાને અંગે
તે તે વિવેચકોના મંત્રણે, અભ્યાસનો નિવાર અને ગુજરાતી સાહિત્યની વિશિષ્ટ
પ્રત્યક્ષતાનો વિશેષા અભિપ્રાયો જાણવા ગમે છે આગ્રહિત આ પાઠ્યવર્ણન
કોલરસાય માર્કેટ (૧૯૩૬), અનંતરાય રાવળ (૧૯૩૭), મજુબાન મજુબકાર
(૧૯૩૮), રિષ્ટમસાદ વિવેદી તથા નજરાય દેસાઈ (૧૯૩૯) અને ગવિયકર
નેશી (૧૯૪૦) એ પાઠ્ય - બધાએ જુદાજુદા કોલેજોના ગુજરાતીના પ્રાધ્યાપકો
એ આ સમીક્ષાઓ લખીને ગુજરાતી સાહિત્યના વિસ્તાર તથા ઉદાહરણ
સરવૈયા સમજાવવાનું આગ્રહ છે અને વાચકો તથા અભ્યાસીઓને સાહિત્યના
રસારસાદન માટે માર્ગદર્શી કરે છે પાઠ્ય નિર્માણ આશરે દેશ દેશને
મધ્યે એ સમીક્ષકોની દષ્ટિ દેખાતી પનમર થઈ ગયા છે આ વિશે એક
નોંધવોશીય ત્રુટિ એ ‘જણાય છે કે સમીક્ષકોને જે મધ્યે સમીક્ષા માટે ગમે
તેનું જ આવકોક્તિ તે કરી શકે છે અને પત્તિકામે કેટલીક સારી કૃતિઓ
સમીક્ષકોની દષ્ટિ બહાર રહી ગયા છે સમીક્ષકો તેથી કૃતિઓની ગોઠવણ
રાખીને કાંઈ મધ્ય રીતે ગ્રેગરી-નામીને તેને ન્યાય આપેલા હોય તે આ
સમીક્ષાઓની એ પ્રકારની ઊણા દર્શી જાય નાનાના પાઠ્ય પુસ્તકો
જે અભ્યાસના પુસ્તકોની આધાર અને મોટે પથ્થે કાંઈકાંઈ નાર સમીક્ષામાં
આવી ગયા છે. તેથી કૃતિઓનું સિદ્ધાંતદષ્ટિએ મુલ્ય હોઈ શકે-સાહિત્ય
દષ્ટિએ નહિ, તેથી તેમને ગાંધી નાર્મ-રામી સમીક્ષક ઉપરનો કથા બાર
દર થતા પ્રાપ્ત અને તેમજોપરતી ગુણવત્તા સમીક્ષામાં ઉમેરાય સમીક્ષા
ઉપરાંત આ કાર્યવહીઓમાં સાહિત્ય અથ સંબંધ ધરાવનારા જે વ્યાખ્યાનો
આપવામાં આવેલા છે તેમાંના મહાજન વિવેચન તથા નિમ્નસાહિત્યમાં
સારો ઉમેરો કરનારા છે

‘આપણું વિવેચન સાહિત્ય’ (હીરા મહેતા) એ વિવેચન સાહિત્ય

ઉપર વિવેચન કરનારો અંથ છે. કવિ નર્મદથી શાહીને મુનમી અને પાદક મુમીના સાદિત્યકોંગેનાં કાવ્યાદિ કલાનો તથા તેમના વિવેચનોના સિદ્ધાંતો સંબંધી મંતવ્યોનું નિરૂપણ તેમાં કરેલું છે. સમકાલીન વિવેચકોને તેમાં ગરાગર ન્યાય નથી મળ્યો. તેની ગર્ભાદા અને હિમ્મતો જાણ આ પ્રકારેનો. તે આ પહેલો જ અંથ છે એટલું નોંધવું જોઈએ.

જીવનચરિત્ર

નેનો માર્ગો અર્થમાં જીવનચરિત્ર કહી શકાય તેમાં પુસ્તકો જોડે થોડા સમાય છે, એટલે એ પ્રકારનું સાહિત્ય આપણે ત્યાં પરતું નથી અને પૂરું ખીંચી પાળી નથી. પરદેશીય ત્રીસે અને મદાનુભાવ વ્યક્તિઓનાં જીવનચરિત્રો છતર આપણોમાર્ગી ઉતારવામાં આવેલાં છે, જેમાંનાં કેટલાંક સારી કાદિનાં છે; પરંતુ જે સ્વદેશીય, વંશિ, નેતાઓ, વિદ્વાનો, મદાનુભાવે મત્યાદિનાં જીવન સમાપ્ત છે તેમાં અનેક પ્રકારનાં પ્રયોગો થયેલા છે. તેમાં એક પ્રકાર અખીશુદ્ધ જીવનકથાનો છે, બીજો આત્મકથાનો છે, ત્રીજો સ્મરણ્યુદ્યોગોનાં મેમદરૂપે જીવનજતાંન રજૂ કરવાનો છે, ચોથા સંક્ષિપ્ત જીવનરખાઓ આંદો આપવાનો છે અને પાંચમો અસંભાવયુક્ત પ્રગસ્તિરૂપાઓનો છે. આ બધા પ્રકારોનાં સ્વદેશી અને વિદેશી મદાનુભાવોનાં મૌલિક તથા અનુવાદિત મંથો પૂર્વોમેક નોનો-મોટાં જીવનકથાનકે આ પામે જર્મમાં મંથાં પ્રસિદ્ધ થયાં છે. માદિતીની સુધદિત ગામનળી, મંથોધન આટેની અંત કથાનાંયક અને તેનાં પદિયવી પાત્રોનું મજબ આલેખન, પાંચાના આગસનો પેચક અવધાસ અને જીવનપ્રમોગોની કનુઆન મારેની ભૂગિકાનું ચોઅં ચિત્રણ; એ બધા દારા જીવનકથાનું સંખન આલેખન અમની અમેશા રાખે છે; એમાં અંગમિદ મૌલિક જીવનચરિત્રો ઓઝાં વળાયાં છે. અનુવાદ કે ત્રારામી દારા તૈયાર કરેલી જીવનકથાઓ કે જીવનરખાઓના મેમદો વિમળ પ્રમાણમાં થયાં છે.

પુસ્તક છ. ઐતિહાસિક, નાગાજિક અને ધાર્મિક વાતાવરણની જે જમિકા હેમચંદ્રને પ્રાપ્ત થઈ હતી તેના વિસ્તૃત પટ ઉપર લે મકે પાથરેલું એ જીવન ધારે દીપ્તિ નીકળે છે હેમચંદ્રાચાર્યની ફેટવીક અલૌકિક જીવનઘટનાઓ માનનારી જૈન સાંપ્રદાયિકતાને લેખકે વૈજ્ઞાનિક રીતે ઘટાવવાનો ચત્ત કયો છે તથા ચરિત્રનામકની અતિમાનનતા દેખાય છે. 'હેમચંદ્રાચાર્યનું શિષ્યમળા (ઓગીલાલ જી સાહેસરા) એ એ જૈનાચાર્યના શિષ્યો મંત્રધી પ્રાચીન પ્રયોગાર્થી તારવેલી માહિતી ની પુષ્ટિકા છે.

'માપુ' (ધનસ્યામદામ ખીરના). લેખકે માધીજી સાથેના પચીસ વર્ષના મમર્ગ દ્રમિયાન એમની નજીકથી કરેલા અભ્યાસના ફળરૂપ આ પુસ્તક છે માધીજીના જીવનના પોતાને પન્નિત પામાઓનું મયાન સારગર્ભ શૈલીથી આલસામાં આવ્યું છે લેખકે માધીજીના વ્યક્તિત્વનું તારતમ્ય કાઢ્યું છે તેમાં મંત્રકની દૃષ્ટિની જાણ્યોનું પણ પ્રનિર્મિત છે અને તેથી માધીજી પ્રત્યેનો તેમનો અહોભાવ પણ કેટલક અશે ઉતર્યો છે માધીજીના જીવનનો પચીસ વર્ષનો ખંડ એ પુસ્તકમાં આલેખાયો છે તેવો જીને ખર-માધીજીના દક્ષિણ આફ્રિકાના એકવીસ વર્ષના જીવનને લગતો ખ- 'માધીજી ની સાધ' (રાનજીભાઈ મણિવાઈ ખેન)માં આલેખાયો 'કે પ્રાલી શૈલી, ચિત્રનીય પ્રમશકથાનકા અને માધીજી ની કેટલાક પત્રો એ મધુ મારી પેઠે રમ નિભારી મળે છે

'કનિર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર' (કાન્તિવાય મ શાહ) એ જ્વ કરિયરના જીવન અને કનનો પગિયપ્રમક મથકે એટલે તેમાં જે રીતે તેમના જીવનની માહિતી આપાઈ છે તેની રીતે તેમના સાહિત્યની મોજબનો પણ અહોભાવનુકત પરિચય આપ્યો છે. કાકા કાસેનકનો પ્રત્તાર નાલખ મથની દીપ્તિમાં ઉમેરો કરે તેવો છે

'એ ખુદાઈ ખીદમનગાર' (મહાદેવ દેમાઈ) સરદદ પ્રાનતી પ્રાચી ન અને અર્વાચી ન દતિહાસમૂલિકાની વચ્ચે જે પદાખ્ત નરનીર પ્રાન અમુક મક્કરપાન (મરદદના માધી) અને તેમના મોટા ભાઈ ડો. ખાનસાહેબ એ મહિ નીરાની આ રોમલર્પણ કથા છે જીવનના નાનામોટા પ્રસંગોને તેમાં મરસ રીતે મૂચી લેવામાં આવ્યા છે

'ખારતસેવક ગોખલે' (જુમનગમ દલે) એ ગોખાલ કૃષ્ણ ગોખલે ની પ્રમંગા ન વિનારની રિંગેતા કરતા અજુ કરેલા પ્રમંગા ની નિરૂપણ ધ્યાત્મ રમમય સૈલીથી કરવામાં આવ્યું છે, અો કથા નામકનું દેશમેરામય ના ના ની નીકળે છે

'તોજ ના સુખા' (મુખ્યવતમય આચાર્ય) એ દરિપુરા ની ગાંડીય

મહાસત્તાને પ્રગેએ લખાયેલી સુભાષ્યાનુની મંદિત જીવનકથા છે અને તેમની શૈલીથી સુભાષ્યા છે. 'સુભાષ્યાંદ્ર' (મંપાદક કલ્પભાઈ દેસાઈ) માં સુભાષ્યાનુના વિચારો તેમનાં જાણે તથા પત્રોમાંથી નારવીને તેમના રા' દ્વી માનસનો પરિચય કરાવવામાં આવ્યો છે.

'કાલિયાચાકના ધડવૈયા' (નિરંજન વર્મા અને જ્યમવ પટ્ટનાર)માં વડવાનુના તેમની કર્મચોગી 'યુનાનો ગોલીભાઈ દરજી, ચમનલાલ વેળાન અને કલ્યાંદ સાદ એ પશુના જીવનચરિત્ર રમજરી અને પ્રેરણાત્મક શૈલીથી વખવામાં આવ્યા છે.

'અમારો યુરોપ' (સુશીલ) નાણીના રવ. જૈનાચાર્ય શ્રી વિજયધર્મ-મરિના જીવનના આ સંસ્મરણો છે. પરંતુ તેમાંથી એ મહાન ધર્મગુરુની મુખ્ય જીવનરેખાઓ, તેમનો વિદ્યાપ્રેમ, શિક્ષામૃતતથા માહિત્ય પ્રત્યેનો તેમનો પક્ષપાત, તેમની ચારિત્ર્યવિશુદ્ધિ આદિ અનેક શક્તિઓનો પરિચય થાય છે. સાંપ્રત્યિકતાથી દૂર રહીને લેખકે એ પ્રભાવક પુસ્તકનો પચિસ રમજરિત શૈલીએ કરાવ્યો છે.

'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જીવનકથા' (ગોવર્ધનભાઈ પટેલ): એ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના આધ્યાત્મિક જીવનને અનન્ય ભક્તની દૃષ્ટિએ આલેખી જતાવનાર એક વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર છે.

'ચંદ્રગુપ્ત ધૌર્ય' (ગિરિજાશંકર વલ્લભજી આચાર્ય)મા સત્રાદ્ ચંદ્રગુપ્ત ધૌર્યના રાજતવનો, તેનાં પરિકરોનો અને તાત્કાલીન પ્રવજીવન તથા મંર્યાઓનો પરિચય સંક્ષેપમાં આપેલો છે.

'રમજીવાના' (કાકા કાલેશકર)માં લેખકે પોતાની જાણવધના મંકારણા આલેખ્યા છે એ આત્મકથા નહિ હોવા છતાં લેખકે આત્મપરીક્ષણ કરીને પોતાની જાણવધની વિલક્ષણતાઓ, ગુણો અને વિશિષ્ટતાઓ એવી રીતે આલેખી છે કે મહેજે કિરોરો અને કુમારોને માટે એક જોપક જીવનકથા અને તેમાંની હાસ્યમંબીસ્તા વાચનો રાચક બનાવે તેવી છે.

'મારી હાલકાત-ભાગ ૨' (કવિ નર્મદ) એ 'હિતર નર્મદચરિત્ર' છે નર્મદના વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર માટે વિશિષ્ટ રેખાઓ પૂરી પાડે તેવી મંગોદિન માહિતી તેમા મેંમહેલી છે.

'જીવનમંસારણ' (શરદાજહેન નહેતા): પગાવ વર્ષના જીવનપદ ૫૦ પગરાયેલા આ મંરમરણો લેખિકાના વ્યક્તિત્વની આસપાસ પચ્ચિમ્મ કડે છે, છતાં વસ્તુતઃ યુજનાની સ્ત્રીજનનિની કથા કરી રહ્યા હોય છે. કીર્તિજક જીવનમા રહીને પણ એક મંરકરી નારી નિજ અમિતતને મમદિને માટે

કેવી રીતે ઉપયોગી બનાવી શકે તેનું પ્રેરક દર્શન પણ આ મંદમૃતિઓનો મંત્રદ કરાવે છે. નિરાંજન, નિખાલસતા અને ગંધર્વ એ એના લેખના મુખ્ય ગુણો છે.

‘મારી જીવનમૃતિ તથા નોંધપેથી’ (મં. પુખ્તતા પંડ્યા) : ગિર્ધિ, વાલીઓ, કવિતાઓના વિવિધ પ્રયોગો કરનાર રવ. કનુજકેન દ્વેનાં જીવન-સંસ્મરણોનો આ સંગ્રહ છે. તેમાં નિખાલસતા, ઊર્મિવશતા અને સારાં-માઠાં સંવેદનોની જાણ છે.

‘દી. જા. રણજોડભાઈ ઉદયરાગ યનાજી રમારક અંશ’ અનેક લેખ-કોના સહકારથી તૈયાર થયેલો છે. ‘રણુર્પિંગળ’ના લેખક, ‘રાસમાળા’ના અનુવાદક, ‘સલિના દુઃખદર્શક’ આદિ નાટકોના રચયિતા અને ખીજા સંખ્યા-બંધ ગ્રંથોના કર્તા દી. જા. રણજોડભાઈ ઉદયરાગનું આંતર જીવન તેમના આદિવાનુસંગેથી જ પ્રકટ થાય છે. આ ગ્રંથમાં તેમના જીવનનાં અને તેમની કૃતિઓનાં મંદમરણો દ્વારા તે ગમ્યના વાનાવરણની વચ્ચે તેમનું સાહિત્ય-રમિક વ્યક્તિત્વ જીભેલી આવતું જોઈ શકાય છે.

‘ગિજુભાઈને રમરણાંજલિ’ (મં. નાનાભાઈ બદનથા તારાનેન મોડક) : જ્ઞાતિસહચર્યાઓ રવ. ગિજુભાઈના અવસાન પછી તેમનાં સગા, રોડીઓ, વિદ્યાર્થીઓ અને સહકાર્યકર્તાઓએ જાન્યુઆરી ૧૦ રમરણલેખોનો આ મંત્રદ છે. તેમાં ગિજુભાઈના જીવનકાર્યની, તેમના વાતસલ્યની, તેમની પ્રયોગ-સાધનાની અને તેમના વ્યક્તિત્વની પિઝાન આપના લેખો મળી રહે છે. અમાન વાતોનું થોડું પુનરાવર્તન પણ થાય છે. સર્ગમ જીવનચરિત્ર માટેની સામગ્રી પણ આ મંત્રદ બન્યો છે.

‘પેંડ્યાજીને રમરણાંજલિ’ (મં. સંસ્કૃતસાધ પરીખ)માં પ્રસિદ્ધ સાહ્ય-કાર્યકર્તા રવ. મોહનલાલ પેંડ્યાની સંક્ષિપ્ત જીવનકથા નાથે તેમને આપ-વામાં આવેલી ભાવાનુસંધિઓ છે.

‘દુર્લભ જીવન’ (મં. શાન્તિલાલ વનમાળી શેઠ) : શ્રી દુર્લભજી ગિજુ-વનમાળા ઝવેરીના રમરણાંજલિ જુદાજુદા લેખકોએ તેમને આપેલી અંશવિ, તેમના પરિચયનાં સંસ્મરણો અને તેમની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓનું દર્શન આ પુસ્તક કરાવે છે. રચા. જોન સમાજના એક સહદય દષ્ટિવાળા મહાત્મા, ખેતીવા કાર્યકર, મંદકારી વ્યક્તિત્વવાળા એ દળા એવી જાણ આ પુસ્તક-માંની વીંચતો પાડે છે.

‘કવિચરિત્ર આગ ૧-૨’ (કેશવરામ કામીરામ માંચી) : મુંબાઈકો જાગે તેની ત્રીજાવટ અને નિષ્પક્ષપાનયુક્ત રીતે ગમ્ય જ્ઞાનના મુગરનાની

કવિઓનાં જીવન મંગેશી મળી શકે તેટલી માહિતી આ બેક બાગેમાં આવી છે. એ કાગળી કવિતા, સાહિત્ય, વિચારસરગ્રામી તથા જીવનકથાના ઇતિહાસ માટેનું સુદર પ્રાથમિક કાર્ય આ મંગેશી દ્વારા ઉપવચ્ચ થયું છે. પ્રથમ ગ્રંથમાં ૪૦ કવિઓનો અને બીજા ગ્રંથમાં ૬૨ કવિઓનો પરિચય આપ્યો છે. ચિત્રગતી આદ્યગ્રામી મળીના પ્રાગભિક કાગળા કવિઓ સુધી આ મહિતો પહોંચ્યા છે.

‘માહિત્યનો એ પાઠગ્રી’ (મહાપાલ મંગામંકર સાગ્રી)માં વર્તમાન યુગના શ્રેષ્ઠ માહિત્યકવિઓના રેખાચિત્રો છે. તેમાં મહાનુભાવિભર્યુ યુલ્યુર્સન છે, પંતુ નહીં પ્રશાન્તિ નથી એટલી તેની વિગતો છે. માહિત્યકાર, મહાશક્તિ, જાણવાની અને ગતકારગ્રી તરીકે એ અગ્નિનાવકો દેવા દેખાય છે તે વેળાએ મંગામંકર દર્શાવ્યું છે.

‘ચુરનો કાગર’ (જિગાશક ૬૧૨) : ચુરનો માટે અને ચુરની આગાધી પુનાવ્ય-મહિત્યકાગ્રી ગિયોએ કરેલા આલસાની અને તેમના ચુરગ્રીની આ કથાઓ છે. મારિ-મગદનના પ્રેરક અને તેની રીતે તે સમાપ્ત છે. શ્રીકૃષ્ણ, ઉપવચ્ચ, કાર્મ, એકવચ્ચ, કુમારપાળ, કૃષ્ણ, સિવાજી વગેરેના સિધ્ધત્વના પાનાનો બધી કથાઓ ગ્રંથો છે.

‘પ્રતાપી પર્વતો’ (કુમાર ૫૨૨) : વર્તમાન યુગના પ્રતાપી ગ્રીન પુરોગાં જીવનકથાઓનો આ મંગદ છે. વિગતો એ છે કે એક જીને ના મંગદે શ્રમ અને મંગામંકર તે નિગમેલા છે.

‘મહાન મુમાકરો’ (મૂળાનક ૭૬)માં મહિત્યકારના વમાહન કગનાં આર્ય અગિ અગત્યથી માહિત્ય એ રેખાના દિગમિખરો પા મહામ માહિત્ય માહમવીગાની પ્રોમાહક જીવનકથાઓ આપવામાં આવી છે.

‘ભારતના વૈજ્ઞાનિકો’ (રેવાસક ૭૭)માં મરક, સુખુત, પતંગમિ, અગત્ય, વરાહમિહિર, નાગાર્જુન અને આમકનત્યાર્ય એ ભારતના પ્રાચીન વૈજ્ઞાનિકો તથા આગ્રી. વૈજ્ઞાનિકો રંગા કે શકુ ગદ, અગત્ય, નયકૃષ્ણ ઇદ્ય, જગદીશ બોજ, મહુષચંદ્ર રોય, ગગન વગેરેનાં મહિત્ય જીવનચરિત્રો અને તેમના મદત્વના મંગામંકરો મરમ શૈલીમાં આપ્યાં છે.

‘મહામહાના પ્રમુખો’ (મોમાબા ૫૮૫) મ મ ૧૮૮૫ થી ૧૯૩૭ સુધીની ગા દીપ મહાસભાઓના પ્રમુખોની સામાન્ય જીવનરેખાઓ અને નેમના ગિત્રો એમાં મંગદેલા છે.

‘પ્રથ અને ગ્રંથકાર : ગ્રંથ ૮ મો’ (મુગ્ધતાન વર્ગકયુવર મોમામટી)માં મિદેદ અને મિલમાન ૨૭ મંગકારોના મહિત્ય ચરિત્ર આપેલા છે. આદ

અંધોમાં મળીને ૩૪૦ મુઝરાતી અથકારેની જીવનનોધો એ રીતે પ્રાપ્ત થા' ૭

‘રામચંદ્ર દાસ’ (ડાળાખાખ મ. મહેતા) એ મમકૃષ્ણ પરમદમના એક તેજસ્વી શિષ્યની કથા છે. ‘મા માગદા’ (ગ્વામી જ્ઞાનદ) અને ‘શ્રી માતાજી’ (રત્નોશ્વર જાવાનીસંકર) એ બેકે શ્રી રામકૃષ્ણ પરમદમના-પૂર્વાશ્રમના મદા ધરના મદમધર્મચારિણી શ્રી સાગદાગણિ દેસીનું મંદિરિત જીવન આપે છે. ‘શ્રી મદર્પિ’ (નિગ્જનાનદ ગ્વામી) એ મદાસના ગમણ મદર્પિની પ્રભાવદર્શિકા કથા છે. ‘શ્રી નાથચરિતામૃત’ (આનંદાશ્રમ-ગીવખા)મા શ્રી નમુનામ ઇમીનો ધાર્મિક જીવનવિકાસ મગજદ મૈત્રીએ આલેખ્યો છે.

‘ઝાડીની રાણી’ (ખડેગર પનાર) એ કથાનાવિકાનુ વીરવદાખનાની નાની પુત્રિકા છે. ‘વિમાની ગીતાગ્રામ’ (સીમકિત દાર્થોવધ)મા એક મદા રાષ્ટ્રીય મમાગીએ પોતાના ઘર ઉપર ચઢેને દરરોજ જીડતું વિમાન જોઈને વિમાની જાનવાની મદત્વાકામ્ય મેવેની તે કેવા યત્નથી અને ખતથી પૂરી કરી તેનો પ્રેરણામયક જ્ઞાન છે. ‘મ્હરિયો નીડર’ (રામચંદ્ર દાકર) એ નવ અતુભેજ માણકેશ્વર જડની અને ‘મૌ મદમધર્મચારી’ (મરીગ) એ જાણીતા મુરશીમ રા' દ્રીય નેતાની ગુખાનુગમી નાની જીવનકથાઓ છે.

વિદેશ

‘એક અત્યરીની કથા’ (મધીજી)મા સત્યામદી માદેડીસે પોતાનો ઘાત થયા પૂરે જમ્મામા આપેલા ભાવણોની ર્ષેટાએ લીધેલી નોધનો માગ મચોટ અને માર્મિક વાણીમા આપવામા આંગે છે.

‘મારુ જીવન અને કાર્યક્ષેત્ર’ (નમણવાય વ દેસામ)એ આત્મકથામા સુપ્રસિદ્ધ આમેરિકન કોટપધિપતિ હેનરી ઝોડે પોતાના જીવનપ્રમગો જન્ન કરીને જીવનકલાવિષયક કેટલાક પ્રેરણાત્મક નક્કર સત્તો દર્શાવે છે. પુગતક સુરામ્ય જન્નુ છે.

‘રૂપરાણી’ (વજુ કાટક) વીસમી મદીની પહેલી પચ્ચીસીમા પોતાના નૃત્યો વડે જગરો જીહાપોદ મચાવનારી કવારામી ધ્મિાકારા ચિંકનાની એ આત્મકથા છે. ‘નૃત્યના દારભાગમાથી માનવીની પવિત્રતા અને મૌન્દર્પિ જ્ઞાન આપવા હું આવી છું’ એવી જીવનભાવના સાથે નાચિમાના મનો મથનો અને અનુભવોનો મગનવય નેમા વાચનીય મને છે. અનુરાદમા કામકે સિચિલતા છે.

‘જાવાગોડ પિતાની નસીબ’ (કકવજાદ ક્રેકારી) આપદ્ધાંગા સદીદ જેમ્સ કોનોવીની પુત્રી નેરાએ લખેલી પોતાના પિતાની આ જીવનકથા છે. દૂકા સન્દગિત્રો આગમદક મન્થા છે તેમા લેખિકાનો પિતૃત્રેમ એતપ્રેત

નખાયો છે. કોનોલીનો જીનમંથામ અને શ્રી દેદુલાલ યાજ્ઞિકનો લેખ 'પ્રેરણા' એ શબ્દચિત્રોના રહેલી ચરિત્રકથાની કાવ્યપને પૂરી કરે છે

'કમાન પાસા' (રમણિકવાલ દલાલ): તુર્કીના રાષ્ટ્રવિધાયક મુસ્તફા કમાલની આ જીવનકથામાં તેના જીવનના પ્રસંગોને ઐતિહાસિક તથા શૈક્ષણિક પરિસ્થિતિની પડીત પાસબંધિત રીતે આલેખવામાં આવ્યા છે, જીવનની સમાયમતા પૂરી રીતે કાપડી આવે છે એ જ નીર પુરપનું બીજું જીવનચરિત્ર 'મુગ્ધકા કમાન' (કાન્તિવાલ શાહ) એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયું છે એ પણ સળંગ જીવનકથાનો રમ પૂરો પાડતું એક સુવાચ્ય પુસ્તક છે

'જગીઝ માન' (રમણિકનાન દલાલ) મોગલ શાહ જગીઝખાનનું આ જીવનચરિત્ર હૈદરાબાદ લેખનના અગ્રેષ્ઠ પુસ્તકનો ગુનસાદ છે. જીવનચરિત્ર એક કથાની પેઠે રસપૂર્વક વાંચી જમ્મે મકામ તેટલું ઉત્કૃષ્ટ છે

'સીરપુત્ર' (મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે)માં જગતના આઠ મહાન યોગીના પ્રતિનિધિઓ મહમદ પેગમ્બર, માર્ટિન લ્યુથર, મહારાજા અશોક, અને દયાનંદ સરસ્વતીના ચરિત્રો આપેલા છે આમાંના પહેલા બે ચરિત્ર કાલોર્ધસના લખાણે આધારે અને ત્રીજું વિન્ગન્ટ રિચના લેખાણે આધારે નખાયેલું છે, પરિણામે તે તે લેખકોની દૃષ્ટિઓ મુખ્યત્વે આ ચરિત્રોમાં ગિતરી છે

'ચિત્રાતિમહિર' (અશોક હર્ષ)માં ન્યૂન, માધીની, ગેરીબાદી, કર્નલ જ્ઞાનમન હાપાદિ આદિ વિદેશીય અને સામા દરફયાન તથા ડૉ કતકર એ એ અવેશીય એમ એકદરે દમ મહાનુભાવોના સંક્ષિપ્ત ચરિત્રો આપ્યા છે એવી તાજગીભરી છે અને કથાની પેઠે રમ પૂરો પાડે છે

'અમર મહાજનો' (સારદાપ્રસાદ વર્મા)માં 'કમાન આનાતુર્ક અને મુઝોનીની'ના ચરિત્રો આપવામાં આવ્યા છે જીવનની છૂટક છૂટક પણ પ્રેરક રેખાઓના આલેખનથી પણ સજ્જ જીવનચરિત્ર કાપડી આવે છે તેના નમૂના રૂપ આ કથાઓ છે

'વિજ્ઞાનના વિધાયકો' (છાટાલાલ પુરાણી)માં એરિસ્ટોટલથી માડીને નોર્ડ કોલ્લન સુધીના પદ્મ વિજ્ઞાનચિંતોની જીવનકથાઓ તેમના સંશોધનો તથા મિહાનોની માહિતી માથે આપવામાં આવી છે આજસુધીના વિજ્ઞાનના વિકાસનો પણ તે ખ્યાલ આપે છે

'ક્રમિયો-કવૂર' (વિલ્હારમ વિવેદી) એ ઇસ્ટાવીનુ-સ્ટાન ગાંધી સર્વ સામા મદરસો કાળો આપનાર મુસ્લિમ વીર હતો, તેનું આ નાનું જીવન ચરિત્ર ૬ નાના પોલાડના સર્જક રિસ્મુદ્દીની સમાયમ જીવનમાં એ

‘યુરાપી બીનરમા (અદભાઈ ભટ્ટ) એ સુપ્રસિદ્ધ નાગેશ પુત્ર
Inside Europe’ જાણાતર છે એમા જર્મની દેશની છત્તાડ ગેર
નશિયા, આધર્મી અને તુર્કી ના આગ્રમે રાજપુતો ના હનન કર્યું ના
ધેય નિશેની માદતી રે યાચિત્રો ની સૈનીથી આરમા આવી છે

માપક ધર્મભાવ ॥ (આખીજ) મા મમ ૪ દેવ યા કરી રહી રાજ
કારણ આમને ॥ તથા જાહેરી રમ એ તથા મસાલે ॥ પાતે ધર્મભાવ

નામાં રોપીને વખાયેલા બેજો મંગલેના છે. જનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં મર્મ-ધર્મમગ્નતાની ઉંદર દષ્ટિ ધારણ કરતા એ બેજો શીખવે છે. ધર્મોનુરાગી માધકોની દષ્ટિને પવિત્ર અને ઉંદર જનાવવાનો ધર્મગુણ પણ તેમાં રહેલો છે.

‘આધ્યાત્મજીવન’ (ગજ) : જીવનને મન્દારી અને ઉન્નત જનાવે તેની ગુણવત્તા આ કંથના બેજોમાં ગ્રહેલી છે. શ્રી. જિનગજદાસના અંગ્રેજી ક્ષેત્રોનો એ સુવાચ્ય અનુવાદ છે અને જોકે તેમાંની મુખ્ય દષ્ટિ ચિયો-મોક્ટિટ તત્ત્વજ્ઞાનની છે તેપણ ચિયોસોર્ષીનો સર્વધર્મમગ્નતય ગુણ તેમાં નિતર્યો હોયને તેને માપદાનિક બેજો શકાય તેમ નથી. શ્રી. જિનગજદાસના જ પીગત પુસ્તક Mysticismનો અનુવાદ ‘યોગજીવન’ (બૂધન-ગપ મહેતા) પવિત્ર આધ્યાત્મિક જીવનના માર્ગો દર્શાવે છે નામાન્ય.યોગિક પ્રક્રિયાઓથી જ સાચા યોગી જનાતુ નથી પરંતુ જ્ઞાનમયોગની ઉચ્ચ શ્રુતિ-કાએ પદ્ધતિવાથી યોગજીવન જીવી શકાય છે એ અદ્ય મંત્રનો પારિ છે.

‘જ્ઞાનધર્મ’ (જમનીવાવ આચાર્ય) : એ ઝીન્દગી દાગોરના એક વ્યાખ્યાનનો સુવાચ્ય અનુવાદ છે. ત્યાં જ તમા તપન્યામાં જ જ્ઞાનવત્તા ગ્રેલી છે એ તેનો પ્રધાન ગત છે.

‘હિંદી મંકૃતિ અને અદિમા’ (ભાગકગવ વિકાસ) શ્રી. ધર્માનંદ કોમળીના એ નામના મરાઠી પુસ્તકનો અનુવાદ છે. વૈદિક, અગ્નિ, પૌરાણિક અને પાશ્ચાત્ય મંકૃતિઓની ઇતિહાસમાં દેશીને તેમાં ઉત્તરોત્તર વિકાસની ગ્રેલી અદિમાદષ્ટિનો દૃશ્ય વિકાસ ગૌણિક વિગતમયપૂર્વક ગણ કરવામાં આવ્યો છે. વિવિધ ધર્મને અર્પણો હોવા છતાં ઇતિહાસદષ્ટિ પ્રધાન છે

‘પૂર્ણયોગ નાનીન ભા. ૧-૨’, ‘પૂર્ણયોગની મુશિકાઓ’, ‘યોગમાધ
નાના પાયા’, ‘યોગ પર દીપ્તિઓ’ અને ‘જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું દ્વિતીય કન્ધ’
(અંગારાસ બાવકૃષ્ણ પુરાણી) : એ પાંચે થી. અરવિંદ ધોપના યોગતત્ત્વ
જ્ઞાનને પ્રગન્નગર્ભી સૈલીએ ૨૦૮ કરનાના નાના-ગોટાં પુત્રકો છે કમયોગ
જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, આત્મગિદ્ધિ અને વિજ્ઞાનયોગ-એ પૂર્ણયોગનું નવ
નીત પ્રથમ બે ભાગમાં આપ્યું હ. જ્ઞાનમા અરવિંદ ધોપના યોગતત્ત્વોની
મહિમ સમજૂતી અને માધક માટેનું માર્ગદર્શન છે. નીચ્ચ-ચોથા પુત્રકમાં
પણ યોગની મમજૂતી અને અભ્યાસ માટે ઉપયોગી ચર્ચા તથા માર્ગદર્શન
રહેલું છે. પાંચમી પુસ્તિકા જેને ‘કાર્ય દાઇમિ-ચન્દ્ર’ કહે છે તે ગુરુત્વ દિશા
માન મમજૂત્યું છે જે દરિયાતીન હોઈ જ્ઞાનમધુથી જ જોઈ-આતુભરી
મકાય છે. સુજગતના તત્ત્વવિજ્ઞાનુઓમા અરવિંદ ધોપના તત્ત્વજ્ઞાન માટેની
ગુણિ વધતી જાય છે તેમા આ વેબકના મંથોએ મારી પેડે દિગ્સો આપે છે

‘સ્વાધ્યાય’ (ડો. હનિમ્મદ દેગાધ)મા અનેક તત્ત્વજ્ઞાના તત્ત્વદર્શનના
સ્વાધ્યાય-મનાન-પરિણામ કરીને તેમાથી તારવેલી વૈજ્ઞાનિક જીવનદર્શિનો
જ્ઞાપ આપનારા ગમ્મ લેખોનો મંથક કરનામા આવેલો છે.

‘એશિયાના મહાન ધર્મો’ (મીરજવાલ ચી દેસાઈ) માં જુદાજુદા
ધર્મોના મિદ્ધાતોની તથા તેમના પ્રવર્તકોના જીવનની ટૂંકી હકીકત આપી
છે. સર્વધર્મમમજાવને પુષ્ટ કરવાની દૃષ્ટિ તેમા પથસાચેલી છે.

‘કર્મનો નિષર્ગ’ (હનજીવન કાસિદાસ મહેતા)માં કર્મમધન અને કર્મ-
ક્ષયની મમજૂતી એવી રીતે રજૂ કરી છે કે જેથી કર્મનાદનો બુદ્ધિમાન
શ્રદ્ધાળુ નિષ્ક્રિય ન બને અને પુરુષાર્થને ત્યજી ન જોસે પ્રારબ્ધ, મચિન
અને ક્રિયમાણ્ય કર્મની કિલચણી સુમમ્મ રીતે સમજાવી છે. ‘કામજીવવાદ’
(પ. શ્રી રત્નચંદ્ર)મા પણ કાર્યકારણ્યને નિષર્ગવના અદૃષ્ટ બળોને જૈન
સામ્રદાયિક દૃષ્ટિએ પણ સુમમ્મ અને રોચક સૈધીએ મનાદ્વારા સમ નવેના છે

‘ઉચ્ચ જીવન’ (નોશાકરી પીવા) એ નીતિધર્મની દૃષ્ટિએ જીવનને
ઉન્નત બનાવવાનો સપ્તજો આપે છે. ‘યોગામૃત’ (જનમિયતરામ આચાર્ય)
એ જાતિ, ધર્મ, પ્રાન કે સપ્રદાયની મર્યાદિત દૃષ્ટિને ટાળીને સત્યધર્મનો
માર્ગ દર્શાવનાનો એક સામાન્ય પ્રયત્ન છે ‘વાતોમા જોધ’ (જયતીલાલ
મહેતા) એ તત્ત્વજ્ઞાનને વાતોદ્વારા સુમમ્મ રૂપે રજૂ કરવાનો સરસ પ્રયત્ન
છે અને એક વ્રક્તી વિચારપોથી ગાથી તેની તારવણી કરનામા આવી છે.

વેદાંત

‘દિદુ ધર્મના મૂળતત્ત્વો’ (ડો. પ્રતાપરાય મોદી)મા ઉપનિષદો, ગીતા,

મનુરમ્ભિતિ આદિ ધર્મશ્રેયોના જ્ઞાનનું અભ્યાસપૂર્વક કરેલું દોહન સુવાચ્ય સૌથીએ અર્થજોષક મરદ બાપામાં ચૂંચવામાં આવ્યું છે.

‘વેદધર્મ વ્યાખ્યાનભાગ્યા’ (પં પુરુષોત્તમ ભટ્ટાચાર્ય)માં વેદોક્ત આર્ય-ધર્મનું પ્રતિષ્ઠાપન કરવા માટે આપવામાં આવેલા ઉપદેશાત્મક વ્યાખ્યાનોનો મંત્રદ કરેલો છે.

‘શુદ્ધાદિત સિદ્ધાન્ત પ્રદીપ’ (સ્વ. મગનલાલ ગણુપતરામ માસ્ત્રી): લેખક શુદ્ધાદિત સિદ્ધાન્તના મારા અભ્યાસી દતા. આ ગ્રંથમાં શુદ્ધાદિત સિદ્ધાન્તનું નિરૂપણ અને પ્રતિષ્ઠાપન મનુર મનોની દોહમગ્નતાના દર્શનપૂર્વક કરવામાં આવ્યું છે, આ નવી આવૃત્તિમાં ટિપ્પણો ઉમેરેને નવેમરથી મંજોષન કરવામાં આવ્યું છે.

‘શ્રી પૃષ્ઠિભાર્ગવ કીર્તનપ્રકાશ’ (કેમવગમ કા. માસ્ત્રી)માં કીર્તન-ભક્તિનું મદસ્તવ અને શ્રાવણમાં કીર્તનમંગીતનું ગ્યાન એ એકનો મગનવ્ય કરવામાં આવ્યો છે.

‘સ્વરૂપદર્શન’ (દમપનગમ જગન્નાથ મહેતા)માં આત્મા, પરમાત્મા અને જગતની માયારૂપાત્મકતાનો પરિચય મુગિધ્યમંચાદરૂપે કરી ગીતાના આધારે જોષનસ્તવનું મમર્થન કર્યું છે. મમાગને ગિથ્યા ચાનીને તેના ત્માગમાં મનાતન સુખ દર્શાવ્યું છે.

‘ભક્તિ તત્ત્વ’ (સ્વામી જ્ઞાનનંદ તથા જયતીલાલ ઓઝા): એ શ્રી મમકૃષ્ણ પદમહંમના ઉપદેશોના પરિચીવનને પરિચાએ ઉદભવેલુ ભક્તિ મંજ્મી ચિંતનોનું વિવેચન છે.

‘કૃષ્ણમંત્રી’ (પ્રામુસકર વેત્તી) માધુ વમરાણીના અંગ્રેજી પુસ્તક ઉપરથી લખાયું છે. તેમાં નવમુગની દષ્ટિએ ગીતાનું મદન્ય મમમલ્યુ છે અને માટ્તચિંતન તથા ધર્મચિંતનનો મમનવ્ય કરવામાં આવ્યો છે.

‘મંજ્મીપનિષદ’ (મલ્લિયાત જગાનમ ભટ્ટ) મદાગિવ માસ્ત્રી ભીડેના મગમી પુતકનો અનુસાદ છે.

‘કદપનસરુષ્ટિ અને પ્રલકપના,’ ‘અત્તીકિક અમૃત,’ તથા ‘પગ અને અપગ’ (મૂળજી રજુકોડ વેદ) એ વેદનના તે તે ચિંતમોની મમમૃત્તી આપનારી પુરિતકઓ છે.

‘યતીન્દ્રમત્તીપિકા’ અને ‘તત્ત્વત્રય’ (માધવલાલ દવસુખનમ દોહરી): એ મમાનુજ મદ્રદાયના એ મદસ્તવના પુસ્તકો છે. પહેલુ પુસ્તક પ. મા નિવામદાએ વખેલુ મમાનુજનચાર્યના સિદ્ધાન્તનું પ્રતિષ્ઠાપન અને તેના પગની પં. વામુદેવની દીકના મુગતની અનુવાદનું છે આગિનાગપાયુ મંપ્રદાયને

અભિમત નિશિષ્ટાદિતની તત્ત્વચર્યા તેમા કે બીજી પુસ્તક નમાનુભચાર્યની શિષ્યપરંપરામા યથેચા જ્ઞાતગા આચાર્ય શ્રી હોમચાર્યના મૂળ મથ ॥ અહીં વાદનો છે ચિદ્, અચિદ્ અને ઈશ્વર એ ત્રણ તત્ત્વો તેમા નિરૂપાયા છે

‘મિદાન્તપ્રકાશ’ (પ્રમશક-મજનમ ગોતીરામ) રતિભાણુ મપ્રદાય ના રતિભાણેએ લખેના મૂળ મૂલાત્મક અથ ઉપર એ મપ્રદાયના ત્રણ સાધુ એએ લખેલુ એ ભાષ્ય છે

‘કળીર મપ્રદાય’ (કીશનસિદ્ધ ચાવડા)ના મૂળીનુ જીવન, કવિ, રહસ્ય વાદ તથા તેના નિદાતો, ગુજરાત પર તેની અમર દત્તાત્રિ દર્શાવેલા છે ‘શ્રી અત્મ કળીર દિગ્વિજય’ (મહત્ત રતનનામજી મેનાદાસજી)મા સામ્રાચિક દષ્ટિએ કળીરનું જીવન, તેમ ॥ ઉદ્દેશપ્રમગો તથા ઉપદેશતત્ત્વ આપેના છે

‘જપજી’ (મગનભાઈ દેસાઈ) શી મના ધર્મ ॥ એ નામના પ્રાર્થ ॥ પુસ્તકનો અનુક્રુષ છંદમા કરવામા આવેનો અનુવાદ છે, જેનું મહત્ત તેમનો ‘ગુરુ નાનક અને આપણી મનુકૃતિ’ એ લેખ મનારી આપે છે

‘તત્ત્વગીતાસા’ (જૂનાનાય દવે) એ સાધુ શાન્તિનાથ ॥ ‘પ્રાચ્ય દર્શન સમીક્ષા’ના ઉપોદ્દાનનું ભાષાનંદ છે મધ્ય ધર્મિક અનુભવોને જમરે દર્શાવના ધન્યતાનું તે સમર્થ ॥ કરે છે

‘સદાચાર’ (મૂળજી કુર્નભજી વેદ) શ્રીમાન્ શકરાચાર્યના કહેનાતા પદ પ્રતોકના ‘સદાચાર’ અથ ઉપર શ્રી હમ રાગી (ઈ. મ. ૧૮૪૫-૬૫) એ લખેલી ઓરી ૧૬ મરાઠી શીકોનો આ ગુજરાતી અનુવાદ છે, તેમા શૌભ, પ્રાણપામ, જપ, તર્પણ, હોમ, અર્ચા ॥ નગેરે મદાચારના અંગોનું વેદાન દષ્ટિએ આધ્યાત્મિક નિવરણ કરેલુ છે

જૈન

‘મહાવીર કથા’ (ગોપાનદાસ જનાભાઈ) આ લેખકે જૈન મુનસાદિત્ય અને અથસાદિત્યને સરલ ગુજરાતી ભાષામા ઉતારવાના જે સ્તુત્ય પ્રયત્નો કર્યા છે તેને વીધે સામ્રાચિકનાથી વિરાગુ જેનું જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનું મુદર માહિત્ય ગુજરાતી ભાષાને મળ્યુ છે આ પુસ્તકમા જૈન તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીની પૂર્વકથા અને જનનમ્મા ઉતારત તેમ ॥ દષ્ટાતકમાઓ અને સદુ પદેશ પણ મમાવેના છે જૈન નાગમોમાથી જ તૈયાર કરેલુ ના પુસ્તક તત્ત્વનિરૂપણમા વખક ॥ મમદષ્ટિ, વિશામતા અને અભ્યામતિહતા બનાવે છે મહાવીરે બાન્તને અર્દિમાયેમ ॥ એમ મત ॥ ‘સૈન આધુ છે એ તેનો એમર ધર્મ છે ‘મહાવીર સ્વામીનો યાત્રિક ઉપદેશ’ એ એજ

લેખકે ઉત્તરાધ્યયન મુત્રનો કરેલો જામાનુવાદ છે. 'સમીપાજનો ઉપદેશ' એ દર્શનકાવ્યિક મુત્રનો જામાનુવાદ છે. 'ભગવતીમાર' એ આત્મન મોટા 'ભગવતી મુત્ર'નો લોકોપયોગી દષ્ટિએ તારવી કાઢેલો સારમંડ છે. આ જ લેખકે જેના ધર્મના સાહિત્યના અભ્યાસ અને અનુવાદરૂપે તૈયાર કરેલા જીવન મંથો 'પાપ, પુણ્ય અને મંથમ', હેમચંદ્રના 'મોગસાસ'નો અનુવાદ અને કુંદુકા-માર્ચનાં 'ત્રણ મનો' સમય સાગ્ર, પ્રવચન માગ્ર, તથા પચાસિત્રાગનો અનુવાદ છે.

'જૈનાગમ કથાકોષ' (જીવનસાધ જ. મંથવી): જૈન મુનિમંથોમા આવતી પ્રાથમિક કથાઓ અને ચરિત્રો મંદિર સ્વરૂપે આ પુસ્તકમાં આપેલા છે. ઇતિહાસિક કથાઓ દષ્ટાતરૂપ હોઈને કર્મિક અને ઇતિહાસિક પ્રાથમિકાનિક કાળની તથા ઉપદેશપ્રધાન છે.

ઇતિહાસ અને રાજતંત્ર

ઇતિહાસના મંદિરધન તથા લેખનને છેલ્લા થોડા વર્ષથી જે વેગ મળ્યો છે તેથી આ વિભાગમાં પચાસેક પુસ્તકો દષ્ટિ માટે આપીને લેખા મંદિર છે. ઇતિહાસ અલગ મજકારણથી મર્ચાન્ડિસ મુત્રને આપણી માગે આવે છે: તેથી મંદિરધન, અભ્યાસ કે અનુવાદદ્વારા પ્રાચીન અને આધુનિક મજકારણ ઇતિહાસો કે ઇતિહાસિક નિબંધો નિર્ણય લખાયા છે અને મંદિર, મજકાર, ધર્મ ઇતિહાસના ઇતિહાસથી મોટે ભાગે એ પ્રકારન માદિત્ય વચિત મંદિર છે આ પ્રકારના મેલેક-મુત્રને પુસ્તકો માગ લેવા મળે છે.

મુજરાતના પ્રાચીન ઇતિહાસના મંદિરધન તરફ લેખકોની દષ્ટિ મંદિરથી મજ છે તેટલી આધુનિક ઇતિહાસ તરફ મર્ચ નથી. તેથી મિત્રું દિદુતાનના આધુનિક મજકારણને મર્ચના ઇતિહાસમંથો જેટલા લખાયા છે તેટલા પ્રાચીન મંદિરધનના મંથો લખાયા નથી દિદુતાનના ઇતિહાસનું મંદિરધન અંદાજે ઇતિહાસમંથોના લેખકોને આગવું મર્ચને આપણે જાણ તેના અનુવાદોથી જ મજુદ મંદિરનું મંદિર એવી મર્ચાન્ડિસ મને છે.

મંદિરને જગતના ઇતિહાસમંથોમાં વર્તમાન મજકારણના ઉપમા મંદિરમાં આવે છે. મંદિરના જુના કાળના ઇતિહાસના મંદિર-મે પુસ્તકોને આદ કરના આધુનિક મજ પુસ્તકોમાં મિથ્યા, જલપાન, જમંતી, મીન કે મંદિરના વર્તમાન મજકારણના તથા તેના પ્રત્યાષાનેના પચાસ પદના છે.

મુજરાત

મુજરાતના મજકારણના મજકારણ ઇતિહાસ-મથ ૧-૨' (દુર્ગામંદિર)

કે. સાન્ની) : ગત્યભાષા, પ્રાંધર્મ્યનામણિ અને જોડો ગેઝેટિયરમાંથી માંપડના ગુજરાતના ઇતિહાસની ઊભી ટાળવા માટે આ બેઉ પ્રંથો ઉત્તર યોગી અને છે. એ ઇતિહાસમાંની ધણી વીચનોમાં નવાં મૂલ્યાંકનો વંચે કર્યાં છે અને તે માટે જરૂર જરૂર પ્રંથોના આધારે સ્પષ્ટ ને પુરુષ મનો-ધન-પરિમીક્ષન કર્યું છે. ગુજરાતના નવેમ્બરથી સપ્ટેમ્બર સુધી ઇતિહાસની ઊભી દૃષ્ટિ મળી નથી, પરંતુ તે માટેની રાજપુતકાળ પૂર્વી મુદ્દા પ્રાચીનિક સાગ્રી તરીકે આ પ્રંથો મુલ્યવાન ગણ્યા છે.

‘ગુજરાતના ઇતિહાસ ગુજરાત’ (મણિબાઈ દિવેલી) : ઇતિહાસ ગુજરાતના જૂના ઇતિહાસ પર પ્રકાશ પાડના છટક સેનાનો આ મંદ્ર છે અને ગુજરાતના નવમ ઇતિહાસના સેના માટે આ પણ મુલ્યવાન સાગ્રી છે. ગાજીય ઉપરાંત નાર્થિક અને મામાજિક દૃષ્ટિએ પણ પોતાના વિષય ઉપર વંચે કીક પ્રકાશ પાડ્યો છે.

‘મગધની પુરાણ’ (કનૈયાલાલ ભાસ્કર દવે) : આ તીર્થવાર્ણનો પ્રંથ મુખ્યત્વે ઐતિહાસિક અને ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ જે અમલ્ય ર્માંવે છે તેને અનુરૂપ મંદ્રાધનો તથા પ્રાચીન વંચોથી મંદ્રાધકે તેને મમદ કર્યો છે. જર્મન, ગાયડાઓ, કર્મ, મીનાજ, મિદગજ અને મદસસિંગનો ઇતિહાસ આપવા ઉપરાંત મગધતીને તીરે આવેલાં તીર્થસ્થાનોની પૌર્ણાણિક તથા ભૌગોલિક માહિતી આપી છે.

‘વાયેલાઓનું ગુજરાત’ (જોગીલાલ જી. માટેમગ) : વાયેલા વચના ગાનઓના નમયના ગુજરાતની ગાજીય અને યીજ માહિતી નાનૃતિક દૃષ્ટિએ તાગી આપવામાં આવી છે.

‘ગુજરાતના મુલ્યમાનો-ભાગ ૧’ (કરીમ મદમદ મામગ) એ મુખર્મ ગેઝેટિયરમાંથી કરવામાં આવેલો અનુવાદ છે, જેમાં અનુવાદની મોજો અને પરિમિટી એ વિગિષ્ટતા છે.

‘મદમુદ જોડો’ (વૈર્ષાધ્યાસ) એ ગુજરાતના મુલ્યમાન મદમુદ જોડો ટા. પગકો તથા ઇતિહાસનું ર્મન કરાવનારું નાનુ પુસ્તક છે.

‘૬૭ મગધના કટલાક પુરાતન અવશેષ’ (પદરીનાથ ઇનામદગ) ગુજરાતના ઇતિહાસવેષનમાં મદમગ અને તેની રીતે ઇડર મગધનાના ઐતિહાસિક અવશેષોનું વર્ણન અને સિંચાની મમદિ તેમાં ભરેલી છે.

‘દિગાશુવિજયજીના વેળો’ (મં. મુનિ વિદ્યાવિજયજી) : નવ જીન મુનિ દિગાશુવિજયજી ગુજરાતના ઐતિહાસિક રથાનો અને અવશેષોના ઉડા અવધાની તથા મંદ્રાધક દના એ નાદિત્યના વિદ્યાઆનંધથી નેમને ઇતિ-

રાજનિયમક અને માહિત્યનિયમક નૈષાઠ કરેલા લેખોનો આ મત્તદ છે, અને નિશાળે ગુજરાતના ઇતિહાસ માગી જૈન માગી હિં તે પ્રમથ પાડે છે

‘શુરાવયા પાર્શ્વનાથ’ (વાચવ્યદ ભગવાન ગામી): પાત્રાવદના વિ મ ૧૧૧૦મા પ્રતિષ્ઠિત થયે ડી શુરાવયા પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા ત્યા-પટ્ટી ઢાઈ કાળે દ્વાઈ ગયેલી તે ૧૮૮૬મા ત્યામી ગોમી અદાઃ કાર્તને પટ્ટાનના પ્રતિષ્ઠિત કરામા આવેલી, તે પ્રતિષ્ઠાપનાનો વ્રત્તાત તેજ વર્ષમા જૈન મુનિ દીપવિજયશુભે દેશી દાળોમા ઉતારેયો, એ વ્રત્તાત ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મત્તવાન હામને સંબોધે આ પુત્તકમા જરૂરી નોત્રો તથા ટિપ્પણા માથે ઉતાર્યાં છે.

‘ગુજરાતમા ગમીતનુ પુનરગ્જન’ (મં. પુરષોત્તમ ગામી) આ પુત્તકમા ગમીતશાસ્ત્રનિયમક લેખક, શિક્ષણ તથા ગમીત વિગેના બળા, કેદ-લાકે જૂના ગમીતશાસ્ત્રીઓના શુનવ્રત્તાત અને ગમીતશાસ્ત્રી ખરેખે ગુજરાતમા આડીને ગમીતને આપેલુ નવું શુન દત્તવાદિ માહિતી મથલેલી ડ. એટલે ગમીતશાસ્ત્ર તથા ગમીતના ઇતિહાસ વિગનુ આ એક મિત્ર પુત્તક બન્યુ છે ગમીતનિયમક ઐતિહાસિક લેખોમા એ વિષયના પ્રતિ-હામનુ જાન હીકવીક ગમી નહુ છે

‘આર્યીન ઇતિહાસનુ રેખાદર્શન-ભાગ ૪’ (ન દીરાવાય નિ પાડે મ) રાજક્રોમા ઇતિહાસથી દત્ત એવા ક્ષેત્રોના ઇતિહાસપ્રયોગી જે નુનિ ૭ તે નુટિનુ વિશાળ કનસ માટે ઉપવધ લેખમાગમી આ નામ લેદળના ત્રણ પ્રયોમા મત્તલથી ૭ કેગમણી, મમાજલુધારો, આશુન, રાજકારણ, માહિત્ય ઇતવાદિ ક્ષેત્રોમા ડીમ વર્ષમા થયેલી પ્રગતિમુત્ત-મદતની ધન્યોઓની નોંધ આ પ્રથમા બરાઈ છે એકદરે તે આ મપી કાગી માહિતી માન છે પન્ન નમમ ઇતિહાસના લેખન માટે તે ખુમ જ ઉપ મેગી થાય તેડી છે

હિંદુસ્તાન

‘આર્યીન ભાનવર્ષ (જે વિષુવવ્વસ વહેનવ) ઈ મ પૂર્વે ૬૦૦મા માહીને ઈ મ ૧૦૦ મુખીના એક દગ્ગર વર્ષનો ઇતિહાસ આ મેગા તમ પ્રયોગા લેખકે ગપુર્ણ કર્યો છે અને તે ૧૯૩૫ થી ૧૯૪૦ સુધીના ૬ ડીની અન્નવ પ્રમિદ કર્યો છે પાત્ર પ્રયોગા આશરે ૨૦૦૦ ઉપનત પૂદ, પુદગ આકૃતિઓ અને નમ્શાઓ, આર્યીન ગજગોનો ઇતિહાસ અને તે કાળની ભૌગોલિક, સામાજિક તથા આર્થિક ગિથનિનો વ્રત્તાત એ મધુ આ પ્રથ માગા લાગેલા ગમનો મારી પેડે પથાવ આપ છે આ પ્રયોમા ૫ મકની

મંજોધનદષ્ટિ જેટલી તીવ્ર રેખાય છે તેટલી તીવ્ર ઐતિહાસિક દષ્ટિ નથી તેથી તેમણે ઇટલાંક પ્રગવિત વિધાનોને અન્યથા ગિત્યાં છે અને એ ગિત્યાન માટેના નેમના પુગવાઓ તથા તેના પ્રતિપાદન અને નિદામિક હોવાને કારણે તે વિશે રીક-ડીક કાઢાપોદ થયો છે. આ કાઢાપોદ ફરગિયાન ઉપસ્થિત કરવામાં આવેથી મકાઓનું નિરસન કરવા તેમણે છેલ્લા ભાગમાં વિસ્તારથી પ્રયત્ન કર્યો છે. એકંદરે નો પ્રાચીન ઇતિહાસના મંથન માટેની માગમીમાં ઉમેરો કરવાના આ ઇતિહાસના બધા પ્રયોગન્યા છે અને તેટલા પૂરની તેની ઉપયોગિતા નોંધપાત્ર બને છે. ઇતિહાસવિષયક જૈન માગમીના જેટલો વિશાળ ઉપયોગ તેમણે કર્યો છે તેટલો ઉપયોગ આ કાળના જીવન ઇતિહાસપ્રયોગમાં આજસુધી થયો નથી, એ પણ તેની એક વિશેષતા છે.

‘આખ્યાય-ખડ ૨’ (પ્રો. પ્રણવવાય હિં. કામદાર) : આખ્યાયપૂર્વે ઐતિહાસિક નિમ્નોના આ બેઉ મંથરો છે ‘સરસ્વતીચંદ્રનું રાજકામ્ય’, ‘ગુજરાતના મંત્રકારિત્વનું ઘડતર’, ‘સમયમૂર્તિ નર્મદ’, ‘ગુજરાતનો સોયકાંથુ’, ‘દ્વિગ્વિજયી જંગીમખા’, ‘આકળર’ એવા મજાકીય અને નાગાજિક ઇતિહાસપ્રયોગો અને ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ વિશેના પુસ્તકોની લેખકે કહેલી મહાસાધના ઉપરાંત ‘ઇતિહાસનું પરિશીલન’ જેવા કેટલાક એવા નિબંધો છે કે જે લેખકની વિશેષ ઇતિહાસદષ્ટિનો પરિચય જગાવે છે. લેખકના મંતવ્યોની પાછળ ઇતિહાસની એકનિષ્ઠ દષ્ટિ છે, એટલે હેમચંદ, સિસંગ કે અનાપ કાયાસિને તે યુગજોના મહનારાઓ લેવે છે અને પીરપૂજના નિષ્કાડબરો અનિષ્ટ માને છે. એમના મતપ્રેરિતનીય છે.

‘ઐતિહાસિક મંજોધન’ (કુર્માશકર કે શાસ્ત્રી) : કેવળ મજાકીય ઇતિહાસ જ નહિ પણ દેશ, મગ, ધર્મ, મગજ, જનિ, વ્યક્તિ, વિદ્યા-શાસ્ત્ર, પ્રત્યાદિ વિષયક ઐતિહાસિક મંજોધનપ્રયોગો આ મંથર છે અને તેને જુદા-જુદા ખડોમાં વહેંચેલો છે. લેખકની ઇતિહાસરમિકતા ઉપરાંત મંજોધન માટેની ખ્યાલ તથા ગીતનું તે દર્શન કમળે છે. કેટલાક લેખો પ્રામંગિક સ્વરૂપે આગે લખાયેલા હોવા છતાં તેનું મુખ્ય ઇતિહાસદષ્ટિએ આપું નથી.

‘ઋગ્વેદકાલીન જીવન અને મગૃતિ’ (વિજયરામ વેલ) : એ જુદાજુદા મંજોધક-લેખકોના ઋગ્વેદકાલીન મંજોધનપ્રયોગોનાં પરિશીલનપૂર્વક લખાયેલો પ્રથમ આખ્યાયીઓને ઉપયોગી થાય તે પ્રયત્નો છે. અમરો મશિનાર્થે એ છે કે જગત ની ઉત્તમ મગૃતિ મધ્ય એસિયામાં કે જીન્ડે ક્યાંય નહિ પણ ભારતનાં જ જગતી દર્શી અને અભિનિધુના આપે તે ભારતનાં જ મંથનો દતાં. અવિનાશ દામ અને અશય મજમુદારની માન્યતાઓને જ લેખકે મત્ત ઉપેડીકારી છે.

‘ભારતમા અગ્રેષ્ઠ રાજ્ય-ભાગ ૧-૨’ (અનુ. ભાસ્કરનાય રિડાંગ) પડિત સુન્દરાલકૃષ્ણે મળ દિલીમા લખેલા અથો આ અનુરાદ દિવ્યાના અગ્રેષ્ઠ રાજ્યની સમાયોગના ૬ આ મમાલોચના પ્રચલિત ઇતિહાસપ્રથે અને તેના તારતમ્યેથી સારી પેરે જુદી પડે છે અને અગ્રેષ્ઠ રાજ્યના અપકારો તથા ઉપકારો ઉપર નિરીક્ષકની ઉંડી નજર નાખે એ સમાલોચનામાંના પ્રત્યેક ગહરના પ્વનિ પાછળ ખીમ્મ ઇતિહાસકારોના વર્મનો આધારબુત રહેલા છે તે દર્શાવીને લખેલ પોતાના વિધાનો પ્રતિપાલ ૬ પુસ્તકના પ્રારંભમા જોડેલી વ્યાસરે દોદસો પાનાની પ્રસ્તાવના લેખકને દેગના વર્નમાન ઇતિહાસકાર તરીકે આપિત કરે તેની શુભવૃત્તા તેમા રહેલી છે આ કદક સમાયોચનાને કારણે જ પુસ્તકને સરકારે જપ્ત કરેલુ પણ પાગાળી જમી ઉઠાવી લેવામા આવેલી.

‘હિંદુસ્તાનની ગરીબાઈ’ (જાપાનસ ડરાભાઈ પટેલ)મા લેખક દાદાભાઈ નવરોજીના પુત્રક ‘પોર્ટી એન્ડ અનલિટિશ ડબ્લ્યુ મૂન ઇન્ડિયા’ એ પુસ્તકનો નિચો-આખીને સિટિશ કાવ્યાના દિવની ગરીબાઈનો ઇતિહાસ આપ્યો છે એમ જ રીતનુ બીજુ પુસ્તક હિંદુસ્તાની પાસરી જિગીનુ કે જેના નિચોડરપે એ જ લેખકે ‘આગાઈ હિંદુસ્તાના’ પુસ્તક તૈયાર કરેલુ છે તેઉ પુસ્તકો હિંદના આર્થિક સોપણના ઇતિહાસપ્રથા ગમા છે

‘સત્તાપેન’ (નગીનદાસ પારેખ) હિંદનો ૧૮૫૭નો કહેવાતો ગાગવો એ બગવો નહેતો પચ્છ અવનનના ગાગેનો વિખાવ હતો એવુ પ્રતિપાદન મુલીક આધારબુત સાંમગીને આધારે આ પુસ્તકમા કરવામા આવેલુ છે

‘શુભાખીની શુભવા’ (ધનનત એઝા) વેદકાગની ભારતીય રાજ્ય-વ્યવસ્થાથી માડીને ૧૯૩૫ના હિંદનો રાજકીય સામનસુધારાના મયદા સુખીના રાજ્યવધારણનો ઇતિહાસ આ પુસ્તકમા આપેલો છે તે મલિત છે પણ અવ્યાખીએને ઉપયોગી થાય તેવો છે

‘મહારાષ્ટ્રીય ઇતિહાસના મુખ્ય વનણ’ (અનુ. મ. જો. પોટા) આ ‘દિવ્ય મજા’ મી જોશિદત્ત-સરદેવપ્રતા ઇ મ્હામ્મસપ્રતાનો રાજ ગુજરાતનો અનુરાદ છે મહારાષ્ટ્રના ઐતિહાસિક મસાધનોનો પણ તે મીક ખ્યાન આપેલ

‘હુએનમગ’ (ડો રેવેન્ડ મજમુદાર) આ જાણીના ચીની યાત્રાળુની જનકયા અને સાહસકયા કરતા વિશેષરે તેની આ મલિત પ્રવાસકયા છે તેમાથી હિંદની તટાવીન સામાજિક, આર્થિક, ધાર્મિક ધિનિના ઇતિહાસની રેખાઓ મળે છે

‘અમુક મીર્ષ’ (ગિરિજાસકર આચાર્ય) એ મસાદ્ અમુકાની મલિત

પ્રમુખોના વ્યાખ્યાનોમાર્થી દરેકી નાટ્યભીદાને આ પુસ્તક એ ગેમના નાગાદિક રતિદામની માગથી પૂરી પાડે છે.

રાજતંત્ર

‘રાજ્ય અને રાજકારણ’ (દ્વિતીય ગ્રંથ) : રાજકારણના ક્ષેત્રમાં રાજ્યની કંપના અને ઉત્પત્તિથી શાકીને આગલી દુનિયાના શુદ્ધશુદ્ધ દેશોની રાજ્ય-પદ્ધતિઓના પ્રતિદામ વચ્ચે ત્રણ ખંડોદાને વિચારથી આપ્યો છે. રાજ્યની ઉત્કલિતિ માથે તેનું મર્થશ્વે અને કર્તવ્યક્ષેત્ર ફેરી રતિ વિસ્તારતુ મધુ અને અનેક વાદો તથા મંથાઓ જનમતી મધ તેની મગજૂતી ને આપે છે. પ્રતિ-દામના આધ્યામની દષ્ટિ તેમાં વણાઈ ગયેલી છે એ જ એ મકનું ‘દિલ્લે’ ફેડવ્ય રાજ્યજોનાન્યુ અને દેશી રાજ્યો’ એ પુસ્તક રહકવના ગાનનામાગની વિગતન મગજૂતી પ્રતિદામદષ્ટિએ આપે છે

‘એક જદની વિચાર-ખેતીમાર્થી’ (મ. જયનીવાય મોગવજી મહેતા) નું જુદની આ વિચાર-ખેતી છે તે રવ પ્રભાસકર દયપતરામ પટ્ટાની નાન્ય મંથાન્યુ, રાજનીતિ, નરદમગ્ય અને માર્શ્વૌચ મત્તા, નરે દ્રમંડા (૧૯૭૦)માં પોને દરીવેના રિગારો, રહેવાક માદા નાત્યો અને રાજકારણ મધુવે વગેના પીતલ સેંગા, એ મથાનો આ મંથાદ છે દિલ્લા નરકારણ્યુના અને ખામ કરીને ફેરી રાજ્યોના સિટન માથેના કાયદેમરના મગધના પ્રતિદામના આધ્યામીઓને નાટ આ મન્ય લેખમમદ છે

‘દેશી રાજ્યો અને કેડરેમન’ (ચુનીલાલ સામગ્રી ત્રિવેદી)માં વળકે ફેરી રાજ્યોના દિનની દષ્ટિએ ફેડરેમનની મચી કચેલી છે

‘આપણું મમસાવન’ (વિષ્ણુભદ્રાસ વાંચીસકર ત્રિવેદી)માં મમસાવ તરફ જુદાજુદા વિભાગોનું વિવરણ તથા તેના અમળથી નીપજના પદિ-શ્યુઓનું દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે. ખીમ સમવાયતજાની માથે દિલ્લા નમવાપતજાના કાયદાની વૃનના પાણુ કરી છે

‘દિલ્લુતાનનો રાજગન્ભાન’ (મીમનવાય મમનવાય કોકદર) : દિલ્લા વર્તમાન મજ્જવડીવટનો તેમાં ખ્યાન આપ્યો છે અને ૧૯૭૩ના મવાન્યુના કાગળો દિલ્લા ભાવી બધારણુ રૂપે ખયાવમાં રાખ્યોને મગજૂતી આપી છે

‘રાજકોટનો સલામદ’ (રામનાનાયણુ ના પાટક) રાજકોટનો મત્તામદ એ દિલ્લા મત્તામદનું એક ઐતિહાસિક પ્રકલ્પુ ૭ એ પ્રસંગનું નાદગ ચિત્ર આ પુસ્તકમાં રજૂ કરેલું છે

પરદેશ

‘રશિયા’ (હિન્દુચનાલ ઝાઝા)માં ૪ મ ૧૯૧૬ થી માગેના યુગ

સુડી ૥ નિગિયાનું નિદગાનલોકન કરીને નીચળેની કાન્તિ સુડીનો નિરિરામ આવાગા આપ્યો છે 'ગાનુ ૩મ ભાગ ૧-૨-૩' (ચદ્રભાઈ ભટ્ટ)મા નિશિય ૧ કાન્તિની રોમાયક નિરમાયા મ્યાનમ કૃત્ય સૈનીથી લમાર્ન છે 'સોનિએટ મગાજ' (૧૩ દેમાઈ)મા નિયાએ આદરેલા નમાજના પ્રયાગ ૥ ખ્યાન આપનાગા આપ્યો છે 'આઝાદીનું જ્વાન વચ્ચ' (મમન સુનરિયા)મા સોનિએટ ૧૧ રાત્ર્ય કરવાની રીત તે ૥ આદરો અને તે ૥ જ્વાન વચ્ચ ૧૧ નમાનો ખ્યાન આપ્યો છે

'મનન જર્મની (ઉદરગગય ઓઝા)મા જર્મનીએ પોતાની પ્રગતિ માટે મેળવેલા રસાનખો છતિદામ આપેતો છે 'નાઝીશઝ' (ચદ્રભાઈ ભટ્ટ)મા ત્યાગ્ગી મ્થામેતા નાઝી ગમ્મ, તે ૥ સુનધારે, તેન ગદમગો, ઉદેશ નગેરેનું ચિત્રન આતેન ૥ ઉચ્ચ સાબીમા મરેયુ છે

'પ્રગતિશીલ જ્વાના' (નિજુરામ પટેલ)મા મેમ જ્વાનાનું નિશા નથા તે ૥ પ્રગતિનો પ્રેક્ષક છતિદાસ આપ્યો છે

'મુનીમ મમયનું રથે' (મિત્રામુદી ૧ દરગાદરાના) ઉર્દૂ ઉર્દૂની નાનુસાનિ થોવા મા પુનમ્મા મ્થે ૥ ૥ અરમ રિજેતાએ એ મો ૧૦ આદિત્ય, કના, મગીન, શિ ૧, ગન્ધ્યામ ૧ મ્થાનિ ઝીમરીને મગજેનું, તે ૥ જ્વાન છે

મો ૧ જગતકાન્તિની જ્વાના' (મિત્રામુદી ૧ કીરાણી) મોત ૥ જ્વાનર નિમ્મદરે મ્થે ૧ ઉર થોનું જાનિમ્મમ્મ - સાકમમ્મ એ જમન ૧૧ પડની જ્વાના કની એમ જ્વાનનું આ ર્જનાખો ૧ છતિદામનું પુનક પુરે ૧ ૧ જુનાજુમ્મ રાજો તથા તે મ્થે ૧ ૧ ર્જનેતો મારી પેટે જ્વાન નામે ૧ ર્જના ૧ મુદ્ધ ૧૧ પર્વજા તેમા જોવા મો ૧

'મીની આજ' (ચદ્રગકર નુ-૧) 'જોન આપામે' એ જામથી રાવેજ ડિકિન્સો મીની છગ્નાડ તગ્ગથી થતા અન્યાથો ૧૧ પડો નોના તેમા ૧ ૧ નાનુસા છે નીની પ્રગતિ, તેની મગ્જનિ અને રસત થ ઉર મમજ્વાન જગે એ રીતે પુનક લખાયુ છે

તસારીખ ૧૧ તજ્જાયા (વિશ્વીનાય મુચ) ૫ જ્વાનરતાતે માત્ર જાતની માનકૃતિક પ્રગતિ ૧૧ છતિદામરે મા દેસી પોતાની પુનીને પડો નોના તેમા આ અનુસા છે તેમા દેસદેશ ૧૧ છતિદામનો પરિચય આ ૧ રાગા આ પો છે મમસાનકમ પ્રમાણે દુનિયા ૧૧ દેગો નજરમા રાણી ૧૧ એ છતિદામકયા આપે રાગા આપી છે

‘રંગદેવનો દુર્ગ બાગ ૧-૨’ (પ્રાચીનકર જોષી)માં દક્ષિણ આફ્રિકાને મસૂદ કરનાર હિંદી પ્રગતે દાંડી કાઢનારા ગોંગ વમાદનીઆના રંગદેવનો કનિદાસ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે.

‘ટરકેશ અને તેના માળખો’ એ જુકર ટી. વોશિંગ્ટનની ટરકેશ મધ્યાનુ ધ્યેય, તેની કાર્યપદ્ધતિ તથા મિદિની માદિની આપનારું પુસ્તક છે.

પ્રવાસ અને ભૂગોળ

ભૂગોળનાં પાંચ પુસ્તકોને ગાંધ કરીએ તો ભૂગોળ વિજ્ઞાનને સગતાં પુસ્તકો બહુ જુદા સખાપ છે અને આ પાંચ વર્ષનાં તેવાં એ જ પુસ્તકો મધ્યાં છે પ્રવાસનાં પુસ્તકો પ્રવાસમાં દોક સખાપ છે અને એમાં કેટલીક નીતનતા પણ હોય છે. પ્રવાસીઓને કે પાસાજીઓને મદદગાર થાય તેવા માન માલિની એકત્ર કરીને-વિના પ્રવાસ કયે વખેના પુસ્તકો હવે શામે જ બદાર પડે છે, અને તેને બદલે પ્રવાસ કરીને પ્રવાસના પ્રદેશની હાપ વાયકના ચિત્રમાં બાધી શકે તેવા પ્રવાસવર્ણનો, મૌસ્મનિર્ગીલખ, મયામર્મન દત્તાદિ આપનારા પુસ્તકો પડેલાં કાતા વધુ સખાપ થયા છે. સાહિત્યદષ્ટિએ એવાં પુસ્તકો વાયકને લેખકના મદમવાનીના જેવો બાનં હિપતવે છે અને પ્રવાસ માટેનો રમ જગાડે છે. પોતાના જ દેશમંધી જાનની જોડ તેથી એકરીતે પૂરી પડે છે. જે દેશમાં દમરો માવૂં મૌનિનિમિત્તે યાત્રા કરે છે તે દેશના મીબર સેખકો અને નિર્ગીલના પોતાના ચિત્ર પરની હાપને બલરોમાં હિતારે છે એ વાત નમતોય હિપતવે તેની છે, હતા તેમાં મનોપનુ કિમ્બ એ છે કે નમ્મ પ્રવાસવર્ણનો પૂના મનથી વચાય છે અને તેને પરિણામે ‘લિગાલયના પ્રવાસ’ પાસમાં, ‘બોકલાના’ બોજ અને ‘મૌગાટના ખડેમાં’ બીજી આર્તિ પાસમાં છે.

‘મૃતિ અને દર્શન’ (મનિયાવ ત્રિવેદી) એ નર્મીઓ, પદાર્થો અને ગિરિમરોના પ્રાકૃતિક મૌસ્મથી બરેવા પ્રદેશના કરેવા પ્રવાસના મંમરજો અને બાલાનર દર્શનનો લાવવાલી વાળીમાં આપવામાં આવેલાં પ્રગદ છે. પ્રવાસવર્ણન કરતા પ વિજ્ઞાને તેમાં નમકના આવાં બરેલી બાવ્ય-નિવ્ય હાપનું રેખાકન અને ચિત્રન છે.

‘બાગડી’ (મૌરીશકર જોષી ધૂમકેતુ) એ લેખકે કરેવા પ્રવાસની વર્ણનાત્મક અને ચિત્રનાત્મક નિર્મિતઓનો મમદ છે લેખકમાં પ્રકૃતિ-સૌર્ધની દષ્ટિ છે, આત્મકવાનો પ્રેમ છે અને મયામર્મનનો શોખ

છે, એટલે બેળકના ગયા-આણગાની રેખાઓ પણ એ વર્ણન-ચિત્રનના આંખેખાની રહે છે. પ્રવાસના અનુભવોનું નક્કર તેમાં વિશેષ છે, પશુ એ અનુભવો એક સુનંદા ગિરીસકના છે.

‘દક્ષિણાયન’ (નિષુવનાદાય સુદરમ) : ‘શિશ્ય-અપાત્યના તથા જ્ઞાનારાપાયના મૌર્ચ્યગત તથા ભાવભાગ’ નર્મકે લેખકે દક્ષિણ દિશાના -જોગના ધોષથી વિજ્ઞાનગરમ સુધીનો પ્રવાસ કરેલા તેનો આ રમખોં વર્ણનગ્રંથ છે. પ્રવાસીની માથેનાથે લેખકના હૃદયન ભાવો, ઉચ્ચ ગંધારો અને મૌર્ચ્યદષ્ટિનો પ્રવાહ પણ ગદ્યાનો રહે છે.

‘ભાગનો બોમિયો’ (દર્શનગય શુકવ) : દિશાના પ્રવાસીને જરૂરી થઈ પડે તેની માહિતી, ગિરિ તથા નકશાઓ માથેનું આ પુસ્તક છે તેની નિમેષતા તેના રમખોં ‘વર્ણનોના’ ગ્હેથી છે. ઇતિહાસ અને પ્રવાસ બેઉના રનિકોનો તે અંતોની ગરે તેમ છે.

‘ભારતમેન’ (સાગમાર્ગબોગીયા ૧ ચોકી) : લેખકે આપુથી કામગીર, સરહદખાત, પગન, સુક્તખાત, જગાજ વગેરે પ્રાંતોના કરેલા પ્રવાસનું વર્ણન તેમાં આપેલું છે. પ્રવાસનાં ન્યાનોના મૌર્ચ્ય, વિગિષ્ટતા કે ઇતિહાસના ઉકા ઉતરવા કઠ્ઠાં બેળક પ્રમથોપાત્ત સંમાર, ખર્મ, રાજકારણ અને બીજી બાબતોની અર્થમા વધુ કિતરે છે, તેથી વર્ણનને થોડું વૈવિધ્ય મળે છે. પશુ તે બધમેમર્તુ થતુ નથી અને અર્થોમા પશુ ઉકાથ નથી.

‘ગિરિરાજ આયુ’ (સકરસાસ પરીખ) : પ્રવાસીઓને ઉપયોગી થઈ પડે તેની આ આયુ માટેની બોમિયાપોથી છે. તેમા મારી પેરે માહિતી અને ઇતિહાસ પણ આપાય છે.

‘કાકિયાવાડથી કન્યાકુમારી’ (દરગાર સુરગ સામા) : વડિયા દરગારે કાકિયાવાડથી દક્ષિણમા ૬૦૦૦ માઈલનો મોટર વડે પ્રવાસ કરેલો તેના મામાન્ય અનુભવો ને માહિતી એમા આપેલા છે.

‘ઉદયપુર - ગેવાડ’ (નટવગવાય બુચ) : એ એક નાના મરખા પ્રવાસનું અને દર્શનીય ગ્યાનોની માહિતીનું રસિક અને રમજી વર્ણન છે.

‘વડનગર’ (કન્યાવાય ભા. જ્વે). ‘ભડચ’ (ગજા એવદ નરુદીન હુમેન) અને ‘આયુ અને આપાસુ’ (મખિયાય જ દિવેદી) : એ ત્રણે પુસ્તકો ગણે જાણીતા રચનોના પ્રાચીન મક્ષિમ ઇતિહાસ તથા ભૌગોલિક રચનાની મક્ષેપમાં માહિતી પૂરી પાડે છે.

‘ઈશ્વરની નાથના’ (નગી નાગમ) : એસ નાથ રચેલા કાલનગદ

નજી આપેના ગમનગર આવમસામા નમનમન ગામી નમનમનમન મંગાર
કેડી દેગના જુદા જુદા જાગોગા પ્રસમ કચેસા તેનું સર્જન આ પુત્રકમા
છે. મન કાનડી હિપ-ચી મુજગની અનુસાર હામા આવેસો છે શ્રદ્ધાજી
પ્રમુખકતની દષ્ટિ તેમા જોતપ્રાત કે અને પ્રસમના અનુમો ગમિ તયા
ગોમક છે

‘મુજગનનું પ્રાકૃતિક અને વ્યાપારી જુગોગ વિજ્ઞાન’ (ભાગીવાન ગિ
મહેતા)મા પ્રાકૃતિક અને આર્થિક દષ્ટિએ મુજગનની જુગોગ આપસમા
આવી છે તેમ જોવા પાડા સેમન જુગ શ્રમ વીધેસો દેખામ આપે છે
અને પુત્રકને મારી પેરે માદિસાગુ મારાસમા આવુ છે.

‘ભૌગોલિક મન’ (૨૧ ડાલાખાદ દેગમરી) પ્રાચીન-મધ્યકાલી
ક્રિતિદામમા જાણીતા સ્થાનોના પનિચયાતમ જોસ આ મથના છટક પડે છે
માદિની અવત નથી, પન મુજગની માસિકમા આ પ્રમનો આ પદ
નો જ મસ કે

કેશ-વ્યાકરણ

વિદ્યાપીઠના ‘માર્થ નાનનીમસ’ની આરક આકૃતિઓ થઈ ચુકી છે,
ક્રમા વ્યુત્પત્તિ, સમજમ અને જિનદ-જોથી વક્ત મપર્જુ મનદમસની ક્રુટિ
દજ આવુ જ વડી છે મનદમસને મર્જામમર્જુ રીતે નૈયાર હામા દષ્ટિથી
થયેલા કાયા-જો પનિપર્જુનાએ પદોચી મકયા નથી, જેના મપમમા મુ
મામાયમીનો મનમસ અને ‘ગોમ-મકેશ’ કે કે લા મસો નો દજ
એક જ મથ મદા પડ્યો છે આ જનના વિદ્યાપીઠના મસને જ મપર્જુ
મગડો રિકમની મમમ તો એ ક્રુટિનો અન આપે

પાગિભાગિક મનદમસના પ્રપલો જુદીજુદી રિમાઓમા થયા છે
અને દજ થર્ન ન્યા છે મવમાન્ય નદિ તો મુમાન્ય રૈજાનિક મનદમસની
જીણુપ માધ્યા કૈ છે જાહાનિજા માથે મમમ મનમના પે કોશમથા
આ પામ્ય રૈજા મથા છે

કેશ તયા વ્યાકરણમા મથા મિજેસમ તો આ મમમ સંગિયા મપદ
વાસના અક્યામ તયા પ્રચારને અને જ પ્રમિદ થયા છે

કેશપ્રંથો

‘જોડા મા મિજમારેમ’ (નનજન મર્થોનય) મુજગની સમોની
નદ નેડળી માટે આમદ ધગા માગઓ પજુ નેડવાનુ મુકેડીનો માગે એ

આમહને ગિભાથી સકતા નહોતા, તેઓને નાના કદનો આ ગિમ્માપ્રેશ મદદગાર અને તેણે છે થોડા વ મનમા તેની જે આજ્ઞાસિમો સમ્પ છે

‘રાષ્ટ્રભાષાનો ગુજરાતી નય’ (ગગનભાષા દેસાઈ) રાષ્ટ્રભાષાનો પ્રચાર ગુજરાતમાં વધતો જાય છે તે વખતે આ કોઈ વેળાગર બદલ પડ્યો છે હિંદુસ્તાનીમાં આવતા ફારસી-અંગ્રેજી સંદેશના પર્વાચનાયક શબ્દો અર્થની સમજમાં મરવાતા આજે છે

‘દાર્શનિક કોશ-ભાગ ૧-૨’ (નવ છાત્રાવાસ ન ભાઈ) દર્શનશાસ્ત્રના અધ્યયનમાં ઉપયોગી અને તેના મુખ્ય પારિભાષિક શબ્દોની મગજની તેમાં આપી છે અથ દૃષ્ટ અધૂરો છે.

‘સક્ષાત્કારનો પારિભાષિક પ્રેશ’ (બ્રુપતરાય મહેતા) • ધિયોભોરીના અગ્રેષ્ઠ પ્રથેના મોઝની પતિભાષાના શબ્દોના ગુજરાતી પર્વાચનાયક શબ્દો તેમાં આપેલા છે

‘ગુજરાતી સાયબ્રનોની મકલિત યાદી’ (કેશવરામ સાલ્કી) પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રંથોના નવ બહારેશમાંના પુસ્તકોની આ મકલિત યાદી નાદિત્ય, ઇતિહાસ તથા પુનાતત્વના મશોધનો અને અભ્યાસીઓને તેમના કાર્યમાં સરળતા કરી આપે તેના છે

વ્યાકરણાદિના ગ્રંથો

‘ભાષાવિજ્ઞાન પ્રવેશિકા’ (મયુભાઈ શુદન)માં ઉચ્ચાર, ભાષા, વ્યાકરણ, શબ્દ અને લેખનવિજ્ઞાની સાલ્કીય નાન્ટની રિચારણા દૃષ્ટાંતો સાથે કરવામાં આવી છે

‘ભારતીય ભાષાઓની સમીક્ષા’ (કેશવરામ સાલ્કી) ‘નિર્ગિનિટિક મર્ને એક ઇડિયા માં ત્રિયસને ગુજરાતી ભાષાની જે માહિતી આપી છે તેનો આ અનુવાદ છે અનુવાદમાં ભાષાશાસ્ત્રના ઊંડા અભ્યાસી છે એટલે તેમણે રથજે રથજે પોતા તરફથી નીકળે, નિવેચના અને સુધારા ઉમેરીને જૂની ભાષાના અભ્યાસીઓને માટે એક ઉપયોગી પુસ્તક તૈયાર કરી આપ્યું છે

‘હિંદુસ્તાની પ્રવેશિકા’ (પરમેષ્ઠીદામ જૈન અને વનભદામ આકર) એ ગુજરાતી દ્વારા હિંદુસ્તાની ભાષાનું વ્યાકરણ અને શુદ્ધ લેખન શીખવા માટેનું પ્રારંભિક પુસ્તક છે. ‘હિંદુસ્તાની પ્રારંભ’ (મોતોકવાન ભટ્ટ) એ હિંદુસ્તાનીના અભ્યાસ માટે આગરણના નિષ્ણોની સજાજૂદી તથા નાના કોશ સાથેનું પુસ્તક છે ‘એક માનર્મે હિંદી’ (હરિકૃષ્ણ વ્યાસ)માં શિક્ષાની નાદિ પણ નિર્દેશકની ભૂમિકા સ્વીકારીને તથા શિષ્યશ્રીને રિચાર તથા તર્ક સકિતો માટે પૂરો અવકાશ આપીને વંખકે એ માસમાં હિંદી ભાષા

શીખના માટે આ પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે સામાન્ય ભાષામિત્રભુના મથાથી જુની જ પદ્ધતિ તેમા અગ્રીકારેલી છે. 'હિંદી ભાષાનું સુગમ વ્યાકરણ' (ખડેરાન મૂળે અને નવે દ્ર નાયક) મુશ્કેલીદારા હિંદી શીખના માટેનું એ વ્યાકરણ છે

'મેઝિક ઇન્ડીયા ઇન્ડિયા' (હરિદ્વાર વ્યાસ) ૮૫૦ શબ્દોથી અગ્રેષ્ઠ ભાષા-મેઝિક ઇન્ડિયા શીખના માટેના અગ્રેષ્ઠ પુસ્તકો પૈકી છે આ પ્રથે માળા મુશ્કેલીદારા મગન રીતે અગ્રેષ્ઠ શીખના માટે તૈયાર કરામાં નાની છે

વિજ્ઞાન

વિજ્ઞાનની મહત્ત્વામય સાખાઓ અને પ્રસાખાઓ છે, એ મી સાખાઓનો આનંદી લે તેટલું વિજ્ઞાનમાહિત્ય મુખ્યત્વે અગ્રેષ્ઠ ભાષામાં છે, પણ તેમાથી જૂજ સાખાઓને સ્પર્શનાં ગણ્યા માઠ્યા પુસ્તક જ આ ની ભાષામાં ગ્રંથિયા છે' વિજ્ઞાનના મૌનિક પુસ્તકો જે કાર્ન છે તે મુખ્યત્વે કૃષા, આગેત્ય અને હિથોગેનો લગતા છે અને જાકી મા પ્રાથમિક મૌનિક અને વિજ્ઞાનને અનુસારિત છે એ માહિત્યની જાણ વિજ્ઞાનના અભ્યાસી લખામી અને તેના રમિક નાયકો મી જીજીપોને આભારી છે અભ્યાસ કે વ્યવમાને જગે વિજ્ઞાનની જુનીજુની સાખાઓનો પરિચય આપના મુશ્કેલીદારાઓ તે તે સાખાઓના અગ્રેષ્ઠ પુસ્તકોથી ચનામી લે છે, એ આનંદની અનુચિતિ છે

કૃષાવિજ્ઞાન

અનિત કામા મગીન, ચિ. અને અભિભા શોડાથોના પુસ્તક આ પાંચ વર્ષના પ્રમુખ વધા છે અને અધ્યા આજના પુસ્તકો પ્રકાર્ણાનિત કૃષાઓના છે મુશ્કેલીદારા મગીત કામાને અભ્યાસ રખો છે પન્તુ એ વિજ્ઞાન પુસ્તકોનો કામ પહેલા કરના નદ્યો છે ગિતમા જેટના પ્રમાણના ખીની છે તેટલા પ્રમાણમાં અગ્રેષ્ઠ પ્રકારનો નાની સ્ત્રી અભિનય કામા વિમાઓ જોગરો ગોનપરો જ મોટે ભાગે સ્ત્રી રચ્યા કે સુદાયકાના આજે જીવન પ્રાપ્ત કરના પગલ નથી પણ એ જ્ઞાન સામ્રીય માન તે અગ્રેષ્ઠ પુસ્તકમાથી જ લેનું પડે છે

'પ્રાચી અને અર્ધપ્રાચી સુજસનની અગ્રેષ્ઠ ચિત્રકના' (અનુભાસનત) મા પ્રાચી કામાની ચિત્રનિરિચી માડીને આધુનિક મળેના પુસ્તકના નપરાતા જોગા ચિત્રો તથા કૃષાચિત્રો આદિના પ્રકાર અને વૈરિધ્યન દર્શાવે જોગ્ય જુલકરણ અને આકૃતિઓવાગ પ્રાપ્ત છે

‘રંગનંદરી’ (કનુ દેસાઈ) : એ રંગ અને રેખામાં ઉતારેલા આંક જનરગી ચિત્રોનો મંત્રણ છે. ચિત્રોમાં આગોપાગ મુજબતી જીવન તેમજે ઉનાર્પુ છે અને તેના સુકુમાર ભાવોને વ્યક્ત કર્યા છે

‘ચિત્રમાધના’ (રસિકવાવ પરીખ)માં ચિત્રકારનો મનિષ્ઠ જીવન પરિચય આપ્યો છે જનરે એક જીવના ચિત્રકારના આશ્રયીપણા તથા ખનનો મંદિયા દાખવવામાં આવ્યો છે અને તેમની કહ કથાકૃતિઓ આપેલી છે, જેમાં વૃક્ષકંઠ, મેચેસ, માદા નથા - ગીન ચિત્રોનો સમાવેશ થાય છે.

‘રાગમંજુષા’ (કુમાર મી જગમસિંહજી)માં આંકે રાગરાગિણીઓ ૥ રગીન ચિત્રો આપવામાં આવેલા છે રાગપુત કાગની ચિત્રકલામાં જનરેના આના ચિત્રોમાં આ ચિત્રકારે કેટલોક ફેરફાર કર્યો છે તે વિશિષ્ટ અભ્યાસ તથા ઉડી દૃષ્ટિથી કરેલા અભ્યાસ છે ચિત્રોને ગળજી આપે વર્ણન પણ માથે જોડ્યું છે

‘મુદ્રણકલા’ (જગમવાવ દા મોદી) - જાપાની કાષમાં પશુ પીળા, શાલી, કાગળ, વગેરેની મેઝ મેજવણીમાં જે કના-કારીયરીને ધ્યાન રહેલું છે તેનો અભ્યાસ આ પુસ્તક મહેવમાં આપે છે

‘મંગીતની પ્રાથમિક માહિતી’ (અ નાતાયલુ ખરે) દ્વારા પ્રશ્નોત્તરરૂપે અરસમક, માના, રાગ હલમદિ વિગેના પાકો ને સામીય મંગીતના શિદ્ધાણી ભુમિમ સેખકે તૈયાર કરી છે. ‘અભિનવ મંગીત’ (મુગસુખનાન દીના) મા પ્રાથમિક મંગીતસિખણ ઉપનત ભાતખડેની પદ્ધતિ અનુસાર નંગો ૥ તથા રાગોના અસકન આપેના છે ‘મંગીત વદરી’ (જોકુનદામ રાયસુરા અને શક-નાત મકર) એ મી રાયસુરાએ લખેના કેટલાક ગીતો તથા તેમનું અરસક ૥ છે

‘અમુકિયા’ (અનિલ ભટ્ટ) મિનેમાના ઉલોમની માહિતી આપનારુ આ પુસ્તક છે તેમાં નાનાંસેખનથી માડીને દિવ્ય દેખાડના સુધીના જુદા-જુદા તગણા સુધી લેખની દૃષ્ટિ કરી ગયા છે. ‘અક્રિટગના હુજરનું વહેનારુ શિદ્ધાણુ’ (દીરાજશાહ મહેતા) - અભિલેખ મનથી રાયકેને વહેનારુ થા ૥ આના માટે આ પુસ્તક વખાયુ છે દૃષ્ટિ એમેચુઅરની છે

‘શિદ્ધપરત ૥કર’ (નર્મદાશકર મુગજી સોમપુરા) લેખક ભારતીય શિદ્ધ આપત્યના સુનદા અભ્યાસી છે તેમની દે મરેખ હેઠળ એ વિદ્યાનુમાર અનેક ધર્મમંદિરો મધ્યાધ્યા હોધને તેમજે એ કનાને મજબ રાખવામાં મારેા દિસેા આપેા ૭ લેખકે અથરમના પાઠગ ૧૨ વર્ષ માલ્યા છે અને તે વિગેના અનેક પ્રાગી ૥ અથોનો અભ્યાસ કરીને તથા મામત્રી એકવી કરીને આ-

કૃતિઓ તથા છાયાગિત્રો સાથે આ ગ્રંથ તૈયાર કર્યો છે. મળા સ્થોકો, તેનો અનુવાદ, પારિભાષિક કોશ વગેરેમાં પુગ્તી શુદ્ધિ જાગી છે.

‘શૃદ્ધિધાન’ (ગીરેદ્રનાથ મહેતા). આ ગ્રંથના કર્તા પણ એક જાણીતા અધ્યપતિ છે અને મકાનોના રેખાંકનથી માંડીને તે જાધવા સુધીનાં બધા કાર્યોમાં નિપુણ છે તેમનું આ પુસ્તક બોકોને આરોગ્ય તથા ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ શૃદ્ધિધાનનો—ધર જાધવાનો સરસ ખ્યામ આપનારું છે. શૃદ્ધિધાનની વિચારબાહ્યા આપણી મનકૃતિ, આચારવિચાર દત્તાદિનો જરૂરી ખ્યામ રાખવામાં આવ્યો છે.

‘લઘુલિપિ’ (દરિકૃષ્ણ બાસ) ‘ગુજરાતી શોર્ટ હેન્ડ’ના મંત્રાધનોમાં અનુભવનો આધારે વધુ પ્રહેરાતુ જાનેલી આ લિપિ છે, અને તે પાછળ મોજકે ખૂબ પરિશ્રમ લાધો છે એમ જણાઇ આવે છે.

‘પતંગપુગલ અથવા કનકવાની કવળી’ (પ્રો. દીરવાલ્ય કાપડિયા) : પતંગ ઉડાડવાની ઢવાનો દત્તિકામ અને પતંગ જતાવવા, ઉડાડવાની રીતો, તેના લાભાલાભ,—વગેરે વિશેની મુશ્કેલી નાદિતી આ પુસ્તકમાં મંત્રાધનદ્વારા મંત્રાહેલી છે. પતંગની લૌકિક પરિભાષા પણ આપી છે.

આરોગ્યવિજ્ઞાન

આરોગ્યવિજ્ઞાનનું આપણું સાહિત્ય વધુ છે અને વધતું જાય છે પ્રહેમાં એ સાહિત્ય વૈદ્યકશાસ્ત્રના અને તેના ઉપચારના ગ્રંથોમાં જ સમાઇ જતું હતું, તેને જલ્દે દબે નૈમાનિક આરોગ્યગ્રંથોમાં ગાળના ઉપચારોના નાના—મોટા પુસ્તકો મળતે છાયાઓના માહિત્યમાંથી બીતરી રહ્યા છે અને તેના અનુભવો પણ નૌલિક પુસ્તકોમાં મમદાવા લાગ્યા છે. તે ઉપરાંત મોરારક, મોરારકોના પદાર્થો, કપડા, વ્યામામ, સાર્વજનિક આરોગ્ય દત્તાદિ નિર્ણય નિચારણા અને જનતાની દૈન્યમૂલી કરનારા પુસ્તકો વધારા લાગ્યા છે તેમ જ તેનો વિચાર તથા પ્રચાર પણ રીક થવા લાગ્યો છે.

‘માનવ દેહમંદિર’ (દેસાઈશાસ્ત્ર પટેલ) શરીરરચનાની શાસ્ત્રીય નાદિની આપનારું આ પુસ્તક સરલ અને રમિક શૈલીએ લખાયેલું છે અજ્ઞાતીઓ અને સામાન્ય વાચકો માટે દેહરચનાના પ્રાથમિક તત્ત્વોનું જ્ઞાન તે પૂરું પાડે છે. ‘શરીરરચનાનું રહસ્ય’ (ધનવત્ જોશી)માં શરીરના અંગોની ક્રિયાઓ અને પાંચલ તથા આરોગ્ય સાથેનો તેમનો મધ્ય મરવતાથી અમાન્ય તેવી શૈલીએ આપ્યા છે. એ વિષયના અગ્રેષ્ઠ ગ્રંથોને આધારે પુસ્તક લખાયું છે અને શરીર-વિજ્ઞાનની પ્રાથમિક નાદિની તે મારી રીતે પૂરી પાડે છે.

‘અખડ, ‘સૌવન’ અથવા ‘આરોગ્યમય શ્રવણકળા’ (ડૉ રવિશંકર અંગત્રિયા) - એ ડૉ જોકસનના ‘ધ ઓડી બ્યુટિક્યુવ’ નામના પુસ્તકનો અનુસાર છે દેહના આરોગ્યની સાધના માટેની શ્રવણ-ગા તેનું લક્ષ્ય છે.

‘માનસીનું આરોગ્ય’ (નાથાભાઈ પટેલ) : શારીરિક આરોગ્ય-દૃષ્ટક વિષયેની વિગતૂન ચર્ચા ઉપરાંત માનસિક આરોગ્ય સાથે શારીરિક આરોગ્યનો મયમ અને માનસિક આરોગ્ય માટે ગુનોબળ કેળવવાના માધન-સૂચન તેમા આપેલા છે

‘ગામડાનું આરોગ્ય કેમ સુધરે ?’ (કેશવલાલ ચ પટેલ) - આદર્શ ગામડાની કલ્પના કરીને વર્તમાન ગામડાના લોકશ્રવણને આરોગ્યદૃષ્ટિએ જોઈને સુધારણાના માર્ગોનું તેમા સૂચન કર્યું છે.

‘દાયક દમ વર્ષ’ (અશ્વાલાલ જાની) : દિલ્હીઓનું આયુષ્ય દુનિયાના દેશોના માનવશ્રવણની મનામરીએ તદ્દન ઓછું છે અને ઉત્તરોત્તર ને ઓછું થતું જાય છે, એમ દર્શાવીને આયુષી મનામરી વધે તે માટે મામાનિક આરોગ્ય સુધારવાના અને આયુષ્ય વધારવાના ઉાપો તેમા દર્શાવ્યા છે

‘બ્રહ્મચર્ય મીમામા’ (ડૉ જટાસકર નાની) ધર્મ તથા વિજ્ઞાન મેળવી દૃષ્ટિએ બ્રહ્મચર્યપાલનનું ગદત્વ તથા તેની દર્શનથી થતા ગેરબાબોનું તેમા નિર્દેશન કરવામા આવ્યું છે. એ જ લેખકનું ગીણુ પુસ્તક ‘સા વરે શ્રવણાની કળા’ છે તેમાં નિમર્ગોપચારની દૃષ્ટિએ તેમ જ આનંદ તથા ગાથ નીરોગિતાનો પુરસ્કાર કરીને દીર્ઘાયુની જનસાની કળા જનારી છે દીર્ઘ શ્વામીશ્રાવણથી માડીને વ્યાયામ અને દિન-ગિત આદાર, મર્વ પ્રમાણી અતિશયનાનો ત્યાગ, મયમ મૃત્યાદિને દીર્ઘાયુથી જનવાના ઉપકરણો જતાયા છે હુધ મર્ગેરો નામના મટાવિવનની આભગકથા તેનો એક ભાગ રોકે છે

‘આપણો આદાર’ (કાન્તિલાલ પડ્યા) - આદારગામના પ્રમ ૫૨ ગામીય ચર્ચા કરીને અને આપણા આદારની તાસ્તિકતા તથા જીભરો દર્શાવીને તેમા આદાર વિષે ઉપચોગી માદિની આસામા આપી છે

‘પ્રજાશ્રવણની દૃષ્ટિએ દૂધ અને ઘી’ (ડૉ દરિપ્રમાદ દેમાઈ) : પ્રજા-શ્રવણ માટે દૂધની અત્યામ્યકતા તેમા મમજનવેલી છે અને ઓખા દૂધની વચનસ વધારવાના સૂચનો કરેલા છે ‘દૂધ’ (ડૉ. નર્મલિદ મમજમાઈ) : એ પુસ્તકમાં દૂધ એક ખંડુ જેવું સ્વચ્છ રસીક રસીકું રસીકું છે તેનો આરોગ્ય-વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ ખ્યાલ આપેલો છે

‘દક્ષિણી સપ્તમ્યા’ (લીલકિત કાર્થોનમ) માં દક્ષિણીઓના ખોરાકના દ્રવ્યક પદાર્થો નૈયાત કરવાની રીતો સૂચવી છે.

‘સ્ત્રીઓનો પદ્ધતિવેશ’ (ઇમિરા કાપડિયા) માં વર્તમાન ગુજરાતના સ્ત્રીઓને કરીને સ્ત્રીઓના જલ્લાવા પોશાકની માદિની આપવામાં આવી છે.

‘ઉપવાસ કેમ અને ક્યારે (દગ્ધવન સોમૈયા): બુદ્ધિશ્રુતિ દર્શો નિવારવાના ઉપવાસ તરીકે ઉપવાસનો ઉપયોગ કરવાના પ્રયોગો તથા તેની અસરનું દર્શન કરાવવાને અંગ્રેજી અને દેશી ભાષાનાં પુસ્તકોને આધારે આ પુસ્તક લખાયું છે અને લેખકે પોતાના અનુભવોનો પણ તેમાં ઉમેરો કર્યો છે. ઉપવાસદ્વારા આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવાની વિશિષ્ટ ઉપચારપદ્ધતિ અને તેના દાનિદામની જરૂરી સમજ પણ આ પુસ્તક આપે છે.

‘દર્દો, દવાઓ અને દાકતરો’ (રમણલાલ એન્ડનિયર)માં દર્દો ગટાડવાને દવાઓ કરતા કુદરતી ચિકિત્સા વધુ અસરકારક છે એ વાતનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે અને નિમગ્નોપચારનું કાચું મૂલ્ય આંકી બતાવ્યું છે. નિમગ્નોપચારના પુરસ્કારને સમતાં એ જ લેખકના જીવનના પુસ્તકો જનતામાં પ્રચારનું યોગ્ય છે તેનાં નામો નીચે મુજબ છે: ‘સરદી અને સજેખમ’, ‘નિમગ્નોપચાર અને જલોપચાર’, ‘કલ્પના રોગો’, ‘લાંચુ ચાસો અને લાંચુ છવો’, ‘વેઝાઈનેશન અને મેન્ડિશન’, ‘નિમગ્નોપચાર : વિચાર અને વ્યવહાર’ તથા ‘નિમગ્નોપચાર સર્વગ્રંથ’ એ નામો છે. લેખકે એ વિદ્યાર્થીમાં યોગ્ય, દર્દ, સર્જીરમાત્ર અને કુદરતી ઉપચારોને સમતા લેખોના ગ્રંથક કરેલા છે.

‘વ્યાયામ જ્ઞાનકોશ-ખંડ ૧’ (દત્તાત્રેય ચિનમણુ મજમુદાર): વેદકાળથી માંડીને આજસુધીનો વ્યાયામનો પ્રતિદામ, દેશીવિદેશી રમતો અને આધુનિક જીવનમાં આવતા વ્યાયામ યોગ્ય અંગાનુષ્ઠાન પ્રમંથો સુધીની માદિની પુષ્કળ ચિત્રો માથે આ પુસ્તકમાં આપી છે. મગફળીમાં તેનું ગુજરાતી ભાષાતર કરવામાં આવ્યું છે અને પુસ્તક ખુબ જ માદિની તથા વડેવાડુ ઉપયોગિતાથી ભરપૂર છે.

‘ભારતીય કવાયત’ (પ્રો. માધુકગર)માં મધ્યકાલની તાલીમ માટે કવાયતની દેશી પરિભાષા મળતી નાથે મોજવામાં આવી છે.

‘પ્રાચીન ભારતીય દંડચિકિત્સા’ (ડૉ. રેમુન્ડ છક્કા) : દંડચિકિત્સા વિદ્યાપ્રદમાં સીખવાની દલી અને આજે તેના ખંચ સમે છે તે વિશેના પ્રતિદામ આ પુસ્તકમાં આપે છે. એ જ લેખકનું જીવન પુસ્તક ‘મોહનો બગીચો’ દંતના આરોગ્ય માટે દંતની રચના તથા માત્રજન વિશેની માદિની બરેલું છે. તેમનું ત્રીજું પુસ્તક ‘કુંદર્શીના આનંદ’ છે તેમાં પ્રાચીન મળવામાં દંત માટેના વિવિધ ચિકિત્સા દર્શનો છે અને દંતની બનાવટ, જતન તથા ચોક્કસ વિશેની માદિની આપી છે. ‘દંતની મંભાગ’ (ડૉ.

કેપુરાં છતાં તથા ન્યુકેલિયસ પ્રોટોન) ઘાતની માવજત માટેની વહેવાર મવાદ આપે છે.

‘સાનમાં નમસ્તુ-આમ ૧’ (અભ્યાસ વનની) : સીમોનું મામાન્ય આરોગ્ય જગડતુ વન્ય છે અને અમગળા પામ્યા કરે છે તે કારણે તેમના દર્દો અને ચિંતાઓમાથી તેમને મુક્ત કરવાની દ્રષ્ટિએ કેટલાક ઉપાયોનું અને માદિનીનું ઈર્મન તેમા કરાવેલું છે

‘માનમાં માવજત’ (ડૉ રઘુનાથ દસ)મા જાવચિકિત્સા તથા જાવઉકેલની માદિની આપી છે

‘કાપાકપ વિજ્ઞાન’ (વૈદ્ય રવિગુરુ ત્રિવેદી) : આયુર્વેદિક ચિકિત્સાપદ્ધતિને અનુમતીને, સર્ગીના સારયો કે જે જ્ઞાનધાને કાળે ધટયાં હોય, તેને નવેમરથી સર્જનાનું શિક્ષણ તથા ઉપચારોનું ઈર્મન આ પુસ્તક આપે છે

‘પુષ્ટિ અને પાચણ’ (વૈદ્ય નરસિંહ નરસિંહ) : નવોદાનુ પ્રયત્ન માનુસ એ આ પુસ્તકનો નિયમ છે સીના સારીનિક આરોગ્યને જીવન ॥ જીવન પાસાએને અપૂર્ણતા ન્હીને તેમા જીવેયું છે એટલે પુસ્તક આરોગ્ય-વિજ્ઞાનનું હોવા છતાં વાચનશ્રમ જન્યુ છે પાત ॥ મિત્ર તરીકે અને પત્નીના જાઈ તરીકે લખક દરેક વિષયની ગર્વા સાથે દોરવણી આપે છે

‘વૈદીનું વાર્તિક’ (મ પ્રતાપકુમાર વૈદ્ય) એ આરોગ્ય તથા આયુર્વેદ મગધી જ્ઞાનપ્રચુર નિગરોનો મત્રદ છે, અને નિગરો જુદાજુદા ગિમ્મતોને હવે લખાયેલા છે. ધણુ લેખો પરપનાને ફર રાખીને નીન દષ્ટિપૂર્વક લખાયેલા છે

જાતીય વિજ્ઞાન

આ પૂર્વેના પાચ વર્ષમા જાતીય વિજ્ઞાને નામે જાતીય જીવનની તરેદનાં જાગનો અર્થનારા પુસ્તકો મારી પેડે પ્રસિદ્ધ થયા હતા, આ પાચ વર્ષમા એ ॥ પુસ્તકો થોડા પ્રસિદ્ધ થયા છે, તેનું કાગળુ કદાચ એ પણ હોય કે એના પુસ્તકો મોટે ભાગે રૈશાનિક અને સાચે માએ દોરવનારા હોવાને બદલે રોમાયક તથા કુતૂહલપોષક વાચન પરુ પાડનારા જીતરતી કોટિના પુસ્તકો હતા અને તે માગી રીતે આરોગ્યપ્રદ નહોતાં, એમ જનતા સમજ મધ છે, અને તેથી તેને મળતુ ઉત્તેજન યદ્યુ હોવાને કારણે એના વધુ પ્રકાશનો, અદક્યા હોવા એટલે, આ પાચ વર્ષમા એ પ્રકારના પુસ્તકો થોડા છે

‘વાત્સ્યાયન કામમુત’ (શ્રી તામિર માસ્ત્રી) કામવિજ્ઞાન ॥ એ સમ્પૂર્ણ પુસ્તકનો આ સુવરાની અનુસાદ છે ‘તે પુસ્તક મામાન્ય પ્રચાર માટે નથી

અર્થવિજ્ઞાન

આ શાખામાં આવે તેમાં માત્ર વસ્તુ પુસ્તકમાં આ પાત્ર કર્મમાં પ્રવિદ્ધ થયા છે. એ શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં ગ્રાંથીય દષ્ટિ પ્રવેશી છે અને પાશ્ચાત્ય અર્થશાસ્ત્રીઓના શાસ્ત્રીય મિદ્ધાતો દિદ્ધ જેવા ગ્રંથોને માટે પૂર્ણ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ નથી એ નિયંત્ર વિકાસ પામી રહ્યા છે એમ એ વિગતની ચર્ચાનાં પુસ્તકો પઠ્યા કરિત થાય છે.

‘ભાગ્યોત્તમ અર્થશાસ્ત્ર’ (ગીમનવાદ દોમ્કર) વર્તમાન દષ્ટિપૂર્વક અને દિદ્ધને અનુકૂળ આર્થિક વિચારમૂલ્યોના નિર્દર્શનપૂર્વક આ મત બખાયો છે અને નિત્યનિયમનું ઔનિદાગિક તથા માર્ગદર્શક અને તેવું છે. મહત્ત્વ, મહત્ત્વ, વેપારી, એકા, દર્શાવે વર્તમાન અર્થશાસ્ત્રના અગ્રણી વિચારનું તેમાં કરેલી છે.

‘આપણા આર્થિક પ્રશ્ન’ (છમનવાચ જોષી)માં દિદ્ધના આર્થિક પ્રશ્નોની ઉચ્છૈનદ વહેવારુ દષ્ટિએ કરવામાં આવી છે.

‘વ્યવસાયના નષ્ટ ઉપર ફર’ (મદાનનમન જે. મોહ) : નિષ્કા પંચી કરના કમિટીની મંચવજુને ઉકેલના ખાટેની મજબૂતી આ પુસ્તકમાં આપેલી છે.

‘વ્યાપારીનામુ’ (ગિરિકા મહેતા તથા દનપતરામ દવે) નામુ, દુડી, વ્યાજ, વગેરે લેખોને ઉપયોગી જાણતેના મર્ચનમદ જેતુ આ પુસ્તક છે ઉદ્યોગ

જુદાજુદા ઉદ્યોગોને સત્તા શાસ્ત્રીય અને વહેવારુ માહિતીના પ્રમાણનોમા ખેતીના ઉદ્યોગને લગતા પુસ્તકો સધારે છે અને તેથી નિતરતુ પ્રમાણ પ્રકીર્ણ દુનંદઉદ્યોગના તથા ખાદી જેવા રાષ્ટ્રીય ઉદ્યોગના પુસ્તકોનું છે ખેતી જેવા દેગવ્યાપી ઉદ્યોગના પુસ્તકો આજ છે, કૌરથકે ખેડતો મોટે ભાગે અગણ્ય છે અને ખેતીમાં વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ હજી આવી નથી કમ ન્યને શાકભાજીના ઉદ્યોગમાં એ દષ્ટિ આવતી મત છે તેવું મતન ખેતી માટેના પુસ્તકોમાં મોટી સંખ્યા પુસ્તકો એ વિગેના છે તે ઉપની થાય છે

‘ખેતીના મુખ તરત્વો જમીન, પાણી અને ઓગલ’ (માર્નક પડ્યા) એ ખેતીના ઉદ્યોગ અંગેની પ્રાથમિક માહિતીના પુસ્તક છે અને લેખક પેતીવાંડી વિષયના એક એલ્યુએટ છે ‘માતરેની માહિતી’ (સોમાભાઈ કી. પટેલ) એ ખેતીના પ્રાણક મદ અને રામાયનિક ખાતરો સમધી સારી પેઠે માહિતી આપનારુ પુસ્તક છે

‘કુળયાગ સર્જન’ (ભાનુપ્રમાદ દેમાઝ)માં કુળાઉ વૃક્ષોના ઉછર અને માતરન મતધી લેખકે અનુભવપૂર્વક એકરી કરેલી માહિતી આપવામાં

‘શ્રવણજ્ઞાન’ (ડૉ. માધવજી જી. મગજી) : અભ્યાસીઓ અને આભ્યાસ વાગરો મગજી મહે તેની મૈત્રીએ આ પ્રથમ મંજ્યાનંધ આકૃતિઓ માથે નૈયાર કર્યો છે વિજ્ઞાનના પાશ્વભાષિક મગજો જગ્યાવાના જિલકુપ જ વાપરવા ન પડે એ નિમિત્તિ દશ આપણે ત્યાં આવી નથી, છતાં જી ॥ મક્કા નેટયા એવા સમજો સંખ્યે મુજબની જાણના વાપર્યો છે. નહિદોએ આ મગજો એક મદરના સુજ્ઞાની પ્રકારેન નરીકે માન્ય મગજો છે.

‘જંતુશાસ્ત્રપ્રવેશિકા’ (ડૉ. જાતકૃષ્ણ અમરજી) : લેખક આપુર્યો અને અંધોપચીના વિજ્ઞાન છે તથા જંતુશાસ્ત્રના જ્ઞાન અભ્યાસી છે. એ માત્રના પાતાના અભ્યાસનું દમ તેમજે મંજેપમાં આ પુસ્તકદ્વારા આપ્યું છે.

‘માનમશાસ્ત્ર’ (નંધવગમ નિનેરી) : વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ માટે ઉત્તેજાગી થાય તેવાં માનમશાસ્ત્ર વિજ્ઞાના વ્યાખ્યાનોનો એમાં મંમદ કરેલા છે.

‘માનવજ્ઞાનનો ઉપકાગ’ (અમીક દર્શ) : પૃ ૧૧ વાચકપ દની તે આજની રિથનિએ મવા આગર વર્ષે પદોંગી છે એમ વિજ્ઞાનવેતાઓ માને છે. તેમાં શ્રવણદિ કરોડો વર્ષે થઈ અને માનસદૃષ્ટિ ત્યારપછી થઈ : વૈજ્ઞાનિકોની એ મજૂરી તથા મંજોખનોદ્વારા આ પુસ્તકમાં માનવજ્ઞાન ફેરી રીતે ઉત્પન્ન થયુ તથા ઉત્તરોત્તર વિકસનું મધુ ને અંગ્રેજી મંથેને આ ૧૧ મંજેપમા પખ રમદાચક રીતે આપ્યું છે. જરૂરી મિત્રો પખ આપ્યા છે. ‘માનવીનું ધર’ (અદભાઈ મદ)મા માનસમંજૂતિ રીતે વિકાસ પામતી મદ અને માનવીની વેન પૃથ્વીપદે ૫૦ પથનતી મર્મ તેનો કુતુહલ જરૂરવે તેવો મિત્રદોષ આપ્યો છે. જગતના રૂપને ઓળખતા માનવીએ રચનાં શાસ્ત્રોનો પખ નેમા પરિચય કરાવ્યો છે.

‘મનુષ્ય વાળીની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ’ (વિજયરાય વૈદ્ય) મા વાળીની ઉત્પત્તિ તથા વિકાસ વિશેના નિમ્ને છે, જેમાં વેદોમા દર્શાવેલા વાળી-માનવથી માંડીને જુદાજુદા દેશોમાં નાદિત્યચયના થઈ ત્યાંમુખીના વાળી વિક સનુ નિરૂપણ વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ કરેલું છે.

‘વિશ્વદર્શન’ (છાંટાવાવ કાગદાર) સુર્યમંડળથી માંડીને અનેક માદિ-તીનાં ક્ષેત્રો, ઇતિહાસ, જ્યોત્ષ, જ્વળીના પુરો, વૈજ્ઞાનિક ઓધો મત્યાદિ મગજી એક માનચક જેવો આ આકરમય જન્મે છે. જાણીતાજેત્ર ધણી વસ્તુઓની માદિતી નેમાથી મજે છે અંગ્રેજીમાં આવ્યા પ્રથે વિષયવાર જુદાજુદા દોષ છે, આમાં એનો મર્મમદ છે.

‘વનસ્પતિ સૃષ્ટિ’ (જાકુબદામ જી. ગાવડામ)માં જગતની જધી વન-વનિનું વર્ણનાર વર્ણુ અને તેનો આર્થિક તથા જોત્ત્વેય પરિચય આપેલો

છે. બેળકને પોતાના ગુરુ અ. જયકૃષ્ણ ઇદ્રજ પામ્યાં જે પ્રેરણા મળેવી તે આ મોટા અથ પાઠ્યના પરિશ્રમને માર્ગક જનાવી શકી છે. વનારપતિ એના અભ્યાસ અને મંજોરન પાછળ બેળક ઉદાત્તેલી જલેમતનો ખ્યાલ તેમના આત્મકથનમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે

બાલ-વાર્ધક્ય

બાળકો, કિંગ્સ અને કુમારો માટેના પાઠ્ય પુસ્તકોને મિત્રાચનુ ક્રતર વાચન 'દક્ષિણામર્તિ ભવન'ના પ્રકાશનોની પ્રેરણાથી ગુજરાતમાં કીક કૃષ્ણ-કાંચુ છે હાલમાં આવા વાર્ધક્ય માટેની આર્થિક અથમાયાઓ આવી નહીં છે, અને આ વિભાગ હેલ્થના નાના-મોટા પુસ્તકો ઉપરથી કદી સમગ્ર તેમ છે કે તેનાનો દટલીકે તો પ્રેરક મચ્છા કરતા પણ કેટલાક પ્રમાણના સરમાર્ધ કરી જતાં છે. દુર્ભાગે 'દક્ષિણામર્તિ' મન્થા બધ અર્ધ છે તેના જુના પ્રકાશનો આતુ રહ્યા છે, તો પણ નવા પ્રકાશનો અપટલી ગયા છે અને વિદ્યાર્થીઓ માટેના ગ્રાંથ મંપર્કમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી બાલવાર્ધક્ય માટેની દૃષ્ટિની કાણુપ બીજી મન્થાઓના બાળનાડમયમાં જણાયા વિના ગહેલી નથી. સામાન્ય રીતે એ વાર્ધક્યના કેટલાક લેખકો એમ માને છે કે બાલવાર્ધક્ય વિષયે પર કવિતા, નાટિકા કે કથા લખાને મોટા અક્ષરે પ્રસિદ્ધ કરી હોય તો તે બોલવાર્ધક્ય જની જન્ય' બાલ્યની સમજાતા અને બાલ્ય બોધક શૈલી એ મેહીની કાણુપ મોટા પ્રમાણમાં દેખાતી હોઈને લેખકોની આ સામાન્ય માન્યતા કીકને પાત્ર અને છે બાલસિક્ષણ અને બાળકોના મપર્કવાળા શિક્ષકો એ પ્રિશાગ સાધુ કાર્ય કરી શકે પરતુ થોડા બળમ મા જ વાર્ધક્ય માટેની ઔચિક દૃષ્ટિ જણાય છે અને જેમના લ લાણોમાં એ દૃષ્ટિ છે તેઓ બોલપ્રિય પણ નીરુપા છે

આ પાત્ર વર્ગના બાળકો માટેની કવિતા ગદ્ય જ થોડી લખાઈ છે અને અને તેમાં થોડી કવિતા માત્રી બાલકવિતા છે જન્યીના કવિઓની તબુ-ચાર કૃતિઓને જાન કરીએ તો બાલકા ધણુ ખમ જાણીના કવિઓ આ શૈલી ઉપેક્ષા કરતા જણાયા વિના નહિ રહે. બાળનાટકની પણ એ જ ગિયતિ છે. બાળકો માટેની અથમાયાઓ વિવિધતાને માટે થોડા નાના નાટકો કે મવાદો આપે છે એટલુ જ આ વિભાગમાં 'આસો ભમ્પીએ' નો દિઓ કામક વિષેય લેખાય

બાળકો માટેનુ કથાવાર્ધક્ય જરપટે પ્રસિદ્ધ થયે જન્ય છે અને વાર્ધક્ય

ખુબ નોકમિય પળુ છે મુદત કયાઓ અથરાતો બાગડો માટે ની નવન-
મ્યાઓ થોડી જ છે, પરન્તુ ચરિત્રકથાઓ અને નોધ તથા નિર્દોષી
કથાઓ સારી પેઠે પ્રમિદ્ધ થઇ છે એકવાર પરીકથાને જ બાગડો માટેની
કથા સેખરામા આસની ને માન્યતા હવે દૂર થઈ છે અને જોકે પરી
કથાઓ પશુ પ્રમિદ્ધ થતી ગયે છે, તોપણ આહમકથાઓ, પ્રસામકથાઓ,
ચરિત્રકથાઓ, પ્રાખ્યીકથાઓ ઇત્યાદિના વૈવિધ્યથી આ સાહ્યમવિભાગ
અમદિરત મન્યો છે

મામાન્ય જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન ની પુનિનઓ પ્રમાણમા રીક મળી છે
પ્રકૃતિમૈદ્ધ્ય, જગત ની વસાનઓ, પશુજીવ, પક્ષિજીવ, માનજીવ,
પાંચોગ, યજ્ઞ, વિગાળ, જરે ઇત્યાદિને રસસંતી અને નાગતો આ પુનિ
માઓમા જ્ઞાનને કે જ્ઞાન કરતા કુતલને સધારે ઉચ્ચેરતુ વાહ્યમ ચાન
નમા જ્ઞાની નમ્મ માન ઉત્પન્ન કરી શકે પરન્તુ આ વાહ્યમા હજી તો
પણના પગના જામકાયા સે માથે કેવળ સામાન્ય જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન ની ગાગ
મથમાગા જે અસ્મ નતે પ્રમિદ્ધ થાય નો કથા નિર્દોષ જેની જ તે નોકમિય
નીતરી શકે નેમ છે

ગાગડા માટેની અથમાગાઓમા એ વી ચરિત્રકથાઓ 'કિશોર ચરિત્ર
માગામા આ કે કોનમ અથારવીમા દોષ છે 'નિઘાર્થી રાચ માગા'મા
ચરિત્રકથાઓ તથા ન્યાનાર્જુનોનુ મિશ્રણ છે ગાગીની મધી અથમાગાઓ
મરિતા નાટક, નાતા, ચરિત્ર પ્રસામ, નિર્દોષ, વિજ્ઞાન ઇત્યાદિના વૈવિધ્યથી
યુક્ત છે ચિત્રો, મુદ્રા અને રંગપમા જમી માન્યથારવીને બાગડા ને
બાગડા સધી રહી છે, તેમા 'બાલનિર્દોષમાગા' અને 'બાગડા માન પુત્રક
માગા'એ મોથી નિર્દોષ આર્જુ જમા પુ કે

જ્ઞાન, મિત્રા અને કુમાર એ જો સ્વ ના સચ્ચો માટે ના ગ્રામ્યો
આ બાલસાહ્ય ની વિજ્ઞાનમા મમા પુ ૭ 'અથાજ્ઞ માન જ્ઞાનમાગા'ના
પુત્રને ના ને જ્ઞાન એ મધ્યમ માગડા કે કુમારો માટે નહિ પશુ
મોડી સ્વ ના માટે નખાવેના ના પુત્રને દોષ એમ જગ્જ્ઞારથી તે અથ
માગા ના પુત્રક તથા મીજ્ઞાન નુ મેડોષ પુત્રને માનસહ્યમો વદલે
મામાન્ય માદિત્યવિજ્ઞાનમા નસાનું સુધર્મિ માન્ય છે અથમાગાઓની
વાદાની જટક પ્રમિદ્ધ થયવી માગડા માટે ની પુનિનઓને પશુ જો
તેમના પ્રમાણમા આ નોધમા સમાવી છે, જ્ઞાન માસાનેમ છ કે કોષકોષ
દષ્ટિ ની જાણ રહી જમા રાખી દોષ

કવિતા

‘રંગ રંગ વાદળિયાં’ (સુંદરમ : અરુણ પુસ્તકમાળા) બાલકદ્વયને ઉત્સાહ આપે તેવાં બાલકદ્વયનાચૂંથાં ગીતોનો મંત્રદ. ‘નગીના વાડી’ (રમણિક અરણવાળા : અશોક બાલ પુસ્તકમાળા) આગમને રમે તેવા વિષયો પર બાલબોધ શેલીનાં ૧૬ ગીતોનો મંત્રદ. ‘મોમાભાઈ બાવસારનાં કાવ્યો’ વિશેષ ગેય તત્ત્વવાળાં આગમીનો. ‘કુલદાની’ (ચંદ્રકાન્ત મ. ઝોઝા) કિશોર-વયના વિદ્યાર્થીઓ માટે કૃત્યગીતો, ભાવગીતો અને હાસિગીતો એ જ લેખકનું ‘મંગળ મરણાવળી’ લોકગીતોના દાગવાળા ગરબાઓ. ‘ગુંગળ’ (ધૈર્યચંદ્ર બુદ્ધ) પ્રયત્નપૂર્વક ચોંટાણાં સરસ ગીતો. ‘ગુમરવ’ (ત્રિબુવન બાસ) બાલગીતો. ‘છીપવા’ (મોહન દક્ષર) ભાવગીતો. ‘આલો માધજો’ (મૃગમુખલાલ દીવાના) મંગીત દૃષ્ટિએ ચોંટાણાં આગમીતો ‘કિલ્કિલાટ’ ન્હુ ઝોરા મૂલનાં બાલ ગીતો. ‘તસમાંકળી’ (જયેન્દ્ર શંકર જોષી) મોળ બાલગીતો. ‘મંગીત પ્રવેશોચી’ (રતિલાલ અપ્પરુ) સ્વમકન માથે બાલકોનાં મરસ જાવગીતો. ‘ગીત-કથાઓ’ (અશોક બાલપુસ્તકમાળા. ચંદ્રકાન્ત મં. ઝોઝા). ‘પદકથાઓ’ (બાલજીવન કાર્યલય).

નાટક

‘રૂપાની ગામ’ (રમણલાલ મેલી) દિગોરોએ ભજવવાયેલ સ્ત્રીપાત્રો વિનાની નાની નાટિકાઓનો મંત્રદ. ‘પલાકુમારી’ (ભારતરસવ કથિક નથા જ્યોત્સ્ના ઠાકેર)માં બે નાટિકાઓ છે : ‘પલાકુમારી’ અને ‘મનરંજન’.

‘આલો ભજવીએ’ (ગાડીવ) ભાગ ૧૧ (દરિદ્રસાદ બ્યામ) અને ભાગ ૧૨ (આનુપ્રસાદ બ્યામ) આગકો, કિંગોગે અને કુમારો ભજવી શકે તેવી નાની નાટિકાઓના ચોકત્રિય નીવડેલા મંત્રદો છે.

‘આપણે ભજવીએ’ (આપણી બાલમયમાળા-ભાગ) માં ભજવવા થેલ્ય નાની નાટિકાઓ આપી છે.

‘મુંદર મંચાદો’ (અશોક બાલ પુસ્તકમાળા. ચંદ્રકાન્ત ઝોઝા).

‘આર મુંદર મંચાદો’ (મૂર્દર બાલમયમાળા).

બૃહત્ કથાઓ

‘ગોપટની વાની’ (આનિવાલ માગભાઈ ઝોઝા) એ ‘દાદગરી’ પરથી મરન શેલીમા ઉતારેલી કથા છે અને વિદ્યાર્થીઓ રમપૂર્વક તેનો ઉપયોગ કરી શકે તેમ છે.

‘વીર સાલિવાહન’ (જીવગ જોષી : ગાડીવ બાલોદાનમાળા) : એ નામના મનિહાસપ્રસિદ્ધ રાજાની આ ઐતિહાસિક નવલકથા છે અને વિદ્યાર્થીઓ

માટે સુગમ્ય રીતે લખાઈ છે. આવી જીંઘ સંગમ જુદત્ કથાઓ મોટે ભાગે 'માડીવ' ની 'કુમારમાળા'માં પ્રસિદ્ધ થઈ છે અને તે વિશેષોએ માદમ-કથાઓ છે તથા અનુવાદિત છે: 'આકતે મર્ગ' (જાલકૃષ્ણ જ્ઞેષી), 'મોતના પંચતમાં' (જાલકૃષ્ણ જ્ઞેષી), 'ગીળગારી' (ભાનુપ્રભાદ વ્યાસ), 'લલ્લુ' (શ્રીરામ) 'મકટની શોભમાં' (ભાગભાઈ દેસાઈ), 'માયાની દેશ' (ભાનુપ્રભાદ વ્યાસ), 'ટોચી અને જીંઘ વાતો' (મન્નનભટ્ટ), 'ગિફારિકા-ભાગ-૩' (જાલકૃષ્ણ જ્ઞેષી).

'જાસવિનોદ મંથાવલિ' (મવાડ)માં પ્રસિદ્ધ થયેલી ત્રણ જુદત્ કથાઓ વિનોદપ્રચુર અને સચિત્ર છે: 'હાથીનું નાક', 'અંગીતશાઓ' અને 'ચિત્ર-લેખા' (નાગરદાસ પટેલ).

'આરુણ પુરનકથાળા'માં 'ભરદરિયે' (દગ્ધવન મૌઘિયા) અને 'તંત્રુની ડાળે' (છેદ વસાવડા) એ બે નાદમકથાઓ પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

'જાળકેનું રામાયણ' (રમણલાલ ના શાહ : જાલજીવન કાવ્યવધ) એ ભાગમાં મધ્ય-રામાયણકથા છે.

અરિત્રકથાઓ

'અરોતર એન્જલુદ્ગમન મોમાયડી' તરફથી પ્રસિદ્ધ થતી 'કિશોર અરિત્ર માળા'ના ગુચ્છમાં નાની અરિત્રકથાઓ હોય છે. એના ત્રીજા ગુચ્છમાં નીચેનાં અરિત્રા શ્રી. રમણભાઈ ન. વહોગમે લખેલાં આપવામાં આવ્યા છે: 'રાજ રાગમોહનરાય', 'ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાભાગર', 'મહાદેવ ગોવિંદ રાનો', 'અર હિરોજશાહ મટેતા', 'અર સુગન્ધનાથ જોનરજી', 'લોકમાન્ય દિળક', 'અવાગી શ્રદ્ધાનંદ', 'સર જગદીશચંદ્ર જોત્ર', 'પંડિત મોતીલાલ ગોહરુ', 'લાલા લજ્જપતરાય', 'ગોપાલ કૃષ્ણ જોખલે', 'દેશમધુ દાસ'. એ ઉપરાંત એ મંદરથાની 'જાસ માહિત્યમાળા'માં 'વીર વિદ્યુલભાઈ' અને 'મોતીભાઈ અમીન' એ બે અરિત્રકથાઓ પ્રસિદ્ધ થઈ છે. તે પૂર્વેના બે ગુચ્છોમાં પરદેશના અને ગુજરાતના આર-આર, મહાન પુરુષોની અરિત્રકથાઓ આપાઈ હતી.

'વર્તમાન યુગના વિદ્યાવકો' (શારદાપ્રસાદ વર્મા): એ 'અનર મહા-જનો'ની શ્રેણીમાં વિદ્યાર્થીઓને માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલું નાની અરિત્ર-કથાઓનું પુસ્તક છે. માદમ કચુરી, પાશ્વર, માર્કોની, લિટ્ટર, રેનોડ રોસ, પ્રે. વિલ્મન, વીલ્ગરદોર્મ, કેક્ટન અને ગ્રીનમનના મંદિષ્ઠ અરિત્રો તેમાં આપ્યા છે. એ જ અંથકારની 'કારમ'ની ૧૦-૧૨-૧૨ લલગીઓમાં પણ નાની અરિત્રકથાઓ વાર્તાવાપની શૈલીએ આપી છે - 'અગાજસેવકો', 'વિસ-રાની ગૃતિઓ' અને 'જીવનપ્રમતો'.

શ્રી. ધૂમકેતુની 'મગ્ની સાહિત્યવાટિકા'માં કુમારોપગોત્રી એ ચરિત્ર-કથાઓ પ્રતિદ્ધ થઈ છે : 'નગેન્દ્રી નેત્રાવિધન' અને 'પરશુરામ'.

'શ્રી રામાનુજચાર્ય' (પ્રા. પ્રતાપગય મોહી) અને 'વવ-કુશ' (શ્રીમતી મજમુદાર) : એ એ ચરિત્રકથાઓ મયાજી આવ જાનામાળામાં પ્રતિદ્ધ થઈ છે.

'બાળકોના વિવેકાનન્દ' (પ્રવૃદ્ધ પ્રા. દાંગર) ; સ્વામી વિવેકાનંદના મત્યેન્દ્રનાથ મજમુદારે લખેલા ચરિત્રનો આવલેખ સૈવીએ કરેલો અનુવાદ છે.

'લોકનાયકો' (કશનજી મણિભાઈ દેનાઈ)માં બાળકો માટે વિવેકાનન્દ, જગદીશ બોઝ, ગોખલે, દિગ્ગજ, ગન્ડે, ગદિમ, જવાદર, ટાગોર વગેરેનાં જીવનચરિત્રો છે. 'નગનાના રૂપમુદ્રી' (ચંદ્રભાઈ ભટ્ટ), 'શકગચાર્ય' (દગ-જીવન મોઘીમા), 'નીર જવાદરવાવ' (વાલુજાહેન મંદેતા), 'માચી વાતો' (આપણી બાલમયમાળા-ભાગ્ય)માં મોનીભાઈ અમીન, મીલુભાઈ અને ત્રણ મહારાષ્ટ્રીયોની જીવનકથાઓ છે 'લુપસીદાન' (મૂર્તર બાલમંથાવલિ : કાર્નિફાળકેન દીવાનજી).

'અશોક બાલપુત્રકમાલા' (મં. નાગરદામ પટેલ)માંની આવલેખક ચરિત્રકથાઓની નામાવલિ નીચે મુજબ છે—ગમ્ભીર (રમણલાલ નાના લાલ શાહ), મમ્મદ મિર્ઝા (નાગરદામ પટેલ), મીરાંબાઈ (નાગરદામ પટેલ), ક્ષેમરાજ (માધવગવ કર્ણિક), નબ્બા પ્રતાપ (નાગરદામ પટેલ), ચેનિન (કપિયો દાકોર). નર્સેયો (નાગરદામ પટેલ), ગયો ગાધી (ગતિ-લાલ વિદુલદામ દલાલ).

'વિદ્યાર્થી વાચનામાળા' (મૂર્તર અચનન કાર્પાવય)ની નાની પુસ્તિકાઓની એકરે ૧૦ શ્રેણીમાં ૨૦૦ પુસ્તિકાઓ બહાર પડી છે. આ પાંચ વર્ષમાં તે ૧૦ પાંચ શ્રેણીની ૧૦૦ પુસ્તિકાઓ બુકબુક લે મહેને દ્વારે બખાઈ ને પ્રતિદ્ધ થઈ છે જેમાંની મોટા ભાગની ચરિત્રકથાઓ છે અને બીજી બૂજોગ તથા મધનકથાઓ છે તમાની ચરિત્રકથાઓની નામાવલિ નીચે મુજબ છે (શ્રેણી ૧) મહાદેવી મીતા, નાગાર્જુન, કમંદેવી, ચીંગ વનગજ, હૈદર અલી, મહાકવિ પ્રેમાનન્દ, મન ટી માધવરાવ, મમ રમણજી, ઝડુ ભટ્ટ, શિંડી કરમારકર, દવિ દલપતનામ, કમનાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાય, વીંગ વધાલા (૩) મી ઝવબખેષ, જોગલનાથ, વીંગ કુલુવ, અકળ-ચાહ, મહામતી મુગલ, દવિ દ્યારામ, જ્યકૃષ્ણ ઇચ્છ, મી અચાજરાવ ગાયકવાડ, મહાવીરપ્રમાદ દિવેલી, મહાકવિ નાનાલાલ, આચાર્ય મિદનાની, અગદુલ મહારખાન, મારડી મતો. (૮) મુરુ દત્તાવલ, ઉદયન-વત્સરાજ, મહાત્મા આનંદ રન, વનુપાલ-તેમપાલ, શામગ ભટ્ટ, કરિ નર્મદ, વીંગ નાસરકર, જમમદજી ટાટા, કવિ

કવાપી, પ્રેા મી વી નગન, શાહ સોદાગ-જમાવ, શ્રી રાજગોપાલાચાર્ય,
 શ્રીમતી કરતુરજા (૯) શ્રી જ્ઞાનદેવ, શ્રી મિલ્લમેન દિવાકર, ઉપાં યજ્ઞો
 વિજયજી, વીર જાલાજી, નાના કેડરીમ શ્રી દિગ્ગેન્દ્રલાલ ગેય, રામ
 રામમોહનરાય, શ્રી અમૃતવાવ દક્કર, ૫ વિષ્ણુ દિગ્ગર, શ્રી ગમાન
 ચેટરજી, ભગવાનજીવ હદ્રજી, શ્રી પ્રફુલ્લચંદ્ર રોય, શ્રી અંબુલકયામ આઝાદ,
 (૧૦) શ્રી એકનાથ, હજરત મહમ્મદ પયગમ્બર, અજો જરથુસ્ત્ર, અદલા
 જાઈ, શ્રી અવર્નોદ્રનાથ, શ્રી રમેશચંદ્ર દત્ત, શ્રી ગૌરીદાસર ઓઝા, શ્રી ટૂંબ
 મર્તિ, મેતમ્મિ પદિયાર, ચિત્રકાં રવિચર્મી, ડો. અન્સારી, હિંદના અદ
 જ્ઞાન યોગીઓ.

બોધ-વિનોદની કથાઓ

“અરુણ પુરતકથાગા”-“હજીય મને સાબરે ૭” (ગીજીભાઈ) જાળરપના
 મહારજા, ‘નાના છોકરા’, ‘આપણા ભાડુઓ’ સર્વ મમો અને વર્ગોનું ઐક્ય
 પોપતી વાર્તાઓ, ‘કલગી’ (સોમુભાઈ જાનમાર) ટૂંકી વાર્તાઓ, ‘મોડી
 વાતો’ (૧-૨) જુદાજુદા લેખકોની જાવવાર્તાઓનો મગ્ગ, ‘જગનના
 મુગલ’ (૧-૨) (દરજીવન સોમૈયા) પ્રાણીકથાઓ, ‘કસૂબ’ (શુનાળમિલ્લ આરોડ)
 જાનવાર્તાઓ, ‘તુનમીના પાન (લાભુજહેન મહેતા) જાવવાર્તાઓ, ‘એન
 નામ નરેન્દ્રકુમાર’ (લાભુજહેન મહેતા) જાવકથા

‘ગૂર્જર જાનમંધારાલિ’-‘આદની’ (મોઘી મેા) ‘શિકારકથાઓ’ (જી
 રામ જોષી), ‘રમકન (મિયરદન બક્ષા), ‘કાગિયાર અને બીજી પ્રાણિકથાઓ
 (મનુભાઈ જોષાણી) નર જંગલી પ્રાણીઓના રોમાચક સાહ્યમકથાઓ,
 ‘શરદયામુની જાળનાતો’ (રમણનાથ સૌની)

‘માલ વિનોદમાના’-‘અનકા ‘મેનાસતી’ (મેહિ પરીમ્થજીઓ), ‘૧૦
 નાગો’, ‘કાગમતી’ (પ્રાણીમ્થાઓ), ‘ધન્તીમાતા’, ‘ઝોરિયો’ (પ્રાણીકથા)
 ‘જાપના વેણ’, ‘કુલારી’ (સુમતિ ના પટેલ), ‘સોનાના પગલા’, ‘નર્દેનિયો’,
 ‘લકાની લાડી’, ‘કનૈયો’, ‘રાજહસ’, ‘ધનિયો (આમાની એક મિત્રાપી
 બધી પુરિતકાઓના વખક શ્રી નાગરનાસ પટેલ છે)

‘અજોક જાન પુરતકથાગા’-‘ચિત્તાનો શિકાર’ (જીરામ જોષી) સાદમ
 કથા, ‘મઠાણિયો’ (ભાનુશંકર પડયા) પ્રાણિકથા, ‘કુલમજરી’ (હિગિયારકર
 પડયા) મનુષ્ય, પશુ પક્ષી વિશે જાવપાયો, ‘નાડી મોડી વાતો’ (રમણ
 લાલ ના શાહ), ‘અમારી સર્તોઝા ખંડ ૧ થી ૬’ (નાગરનાસ પટેલ તથા
 સુમતિ ના પટેલ), ‘હારથતરંગ ખંડ ૧-૨-૩’ (નાગરનાસ પટેલ) રમજી
 કુચકાઓ, ‘મનુડિયા’ (કેશવનાથ ન શાહ) ‘નીરડી નોધગોધી’ (રમણ

લાલ શાહ) સામાજિક શબ્દચિત્રો, 'ચિત્રરેખા' (નાગરદાસ પટેલ), 'સાગરની રાણી' (સોમાભાઈ પટેલ), કુદરતના ચાનની કથાઓ, 'ત્રણ દુગ' (શિવપ્રભાદ ત્રિવેદી), 'લાલાનો બેળ' (નાગરદાસ પટેલ)."

'ગાંધીજી બાલોદ્યાનમાળા'ના બોધવિનોદના કથાવાહ્યમયમાંથી સીધી વંધારે મહત્વનો ભાગ 'અકોર પટેલ' ના ૨૦ બાગો રોકે છે. પ્રાણીપાત્રોના ઓદા નીચે વાસ્તવ જીવનના અંગે તથા દુકીકતોને તેમાં રમજી રીતે ઉતારવામાં આવે છે. વહેવાર-કુશળતાપૂર્વક જીવનના કેટલાક કાવ્યકાવ્યોનો ઉકેલ તે બાલવાચકો સમીપે રમજી રીતે કરે છે. કથા સચિત્ર છે અને બધા ભાગો શ્રી. હરિપ્રસાદ બ્યાંમે લખેલા છે. 'મુચુંની ચતુરાઈ' (જીવરામ જોષી) એ પ્રાણીપાત્રોમાં લખાયેલી બાલવાર્તા છે.

'દંતિશ્યામુર્તિ બાલસાહિત્ય વાર્તાકા' - 'બાલ જોડકાઓ', 'પરીની નીંદી', 'ગિરીશભાઈની વાર્તાઓ', 'જંગલની શોકકથાઓ', 'દારમન'.

'બોલીઓ મત' અને 'ઓખવટથી વાત કરવો' (દિનેશ દાકોર) : એ મૂખ્યોના પરાક્રમેની ગમત આપે તેવી કથાઓ છે.

'ત્રણ દુગ' (ડૉ. શિવપ્રભાદ ત્રિવેદી) મોજા જાગવાતાંઓનો મંત્રક 'અભયકુમારની વાર્તાઓ' (વિ. હ. અભયકુમાર) : જાગકોને કહેવામાં આવતી કેટલીક પ્રચલિત વાતોને પોતાની શૈલીએ લખીને લેખકે આપી છે.

'શેક્ષપિયરના કથાકાંડો' (રમણલાલ શાહ) : એ સુપ્રસિદ્ધ નાટ્ય-લેખકની નાટ્યવસ્તુઓને વિદ્યાર્થીઓ મમજી શકે તેવી સરસ શૈલીએ રજૂ કર્યાં છે. આ ઉપરાંત તેમના 'બાલજીવન' કાર્યાલય તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલાં મુખ્યત્વે કથાનાં પુસ્તકો નીચે મુજબ છે : 'રામજીનો ખગતો', 'વરુન મંગીત', 'દૂધવાળી', 'વાંદરાનો ન્યાય', 'ગિન્દીરાણી', 'વાધ નગત', 'અનુનવાજ', 'વિકરાગ વન' (મૈ. કીર્તિદા દીવાનજી), 'પોચાનાં પરાક્રમે', 'મૂર્ખમંડળ', 'બોળીઆ રામ', 'અટક્યાળા વાદરા', 'મહેલી વાતો', 'રમ-મય કહાણીઓ', 'આસાક ચોર', 'દમતાં બાલ', 'વાપણની બોડમા', 'કિશોર વાતોવસિ', 'પન્નાકુમારી' (મી. ભા. કર્ણિક).

'ભાઈ બહેન', 'બાલચિત્રો', 'નાનપણની વાતો' : એ ત્રણે ભરચની 'આપણી બાલમંથમાળા'નાં પ્રકાશનો છે.

'સુંદર બાલવાતો' મુજબની ન્યૂ એરા રફ્ટ તરફથી (સુંદર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર) પ્રસિદ્ધ થયે છે.

ભૂગોળ-પ્રવાસ

'કુમારેશની પ્રવાસકથા' (ધીરજલાલ ટો શાહ) રેલ્વે અને પગપાળા પ્રવાસ-

ની સાદસગિશિલ કથા. 'પ્રવાસપત્રો' (રામનારાયણ ના. પાઠક : અરુણ પુસ્તક-માળા) રેલ્વેમુખારીનું મનોરંજક વર્ણન. 'મુખ્ય' (બાલ વિનોદમાળા : નાગરદાસ પટેલ) 'પ્રવાસકથાઓ' અને 'ગરવી મૂલરાત' (અશોક બાલ પુસ્તકમાળા : નાગરદાસ પટેલ), 'ધંચગનીના પત્રો' (રવ. ચમનલાલ વૈષ્ણવ : અરુણ પુ. મા.).

'વિદ્યાર્થી વાચનમાળા'ની પુસ્તિકાઓ (મૂર્તર અંથરત્ન કાર્યોલય) — (શ્રેણી ૧) સૌદર્શકાગ કાશ્મીર, નૈનિતાલ, ગિરનાર, દ્વારકા, પાટનાગર દિલ્હી, મદૈસર, તામ્રમહાલ. (૭) જેપાળ, મંદાળજેશ્વર, અમરનાથ, બદ્રિકેશ્વરનાથ, કલકત્તા, પાટણ, અનુપમ મહુરા. (૮) દાહલિંગ, ઉટાકામંડ, જગન્નાથપુરી, કાશી, જયપુર, દેવપ્રાદ, કાવેરીના જલધોધ. (૯) સિલોંગ, પંજાગઢ, રામેશ્વર, તારંગા, સુબર્ષ, આમ્રા, અજંતાની શુદ્ધાઓ. (૧૦) આણુ, શત્રુંગથ, ગોગટેશ્વર, અમદાવાદ, લખનૌ, વડોદરા, ગીરનાં જંગલો.

સામાન્ય જ્ઞાન

'ક્રાયકા મંત્રદ' (ધીરજલાલ રો. શાહ) ગણિતની મુખ્ય. 'જાતુના કંગો' અને 'સૌદર્શની દષ્ટિઓ' (દક્ષિણામર્તિ બાલસાહિત્ય વાટિકા) : એ બેઉ વર્ષ-નાત્મક સુન્દર શબ્દચિત્રો છે. 'આતશબાજી' (ગાડીવ બાલોદ્યાનમાળા) : વાર્તા, કવિતા, ક્રાયકા, મૂળના બાલોપયોગી લેખો.

'અશોક બાલપુસ્તકમાળા'ની પુસ્તિકાઓ—'કાગળના કીમિયા', (પ્રિય-વદન બાક્ષી), 'રેબાનુ રસોઈધર-ખંડ ૩'—(સુમતિ નાગરદાસ પટેલ), 'ઓ-પગાની દુનિયો ખંડ ૧-૨' (રમણલાલ નાનાલાલ, શાહ) જુદાંજુદાં પ્રાણી-ઓએ રંગ-કરેલી આત્મકથાઓ, 'વિદ્યાનવિહાર ખંડ ૩-૪-૫' (નવલકાંત બાવસાર), 'દગાબાજ દુરમન' (ચંદ્રબાઈ બટ્ટ) 'ઉપર્જન છવન' 'પત્રપેટી' (મણલાલ શાહ), 'કુતૂહલ-ખંડ-૨' (પદ્મકાન્ત શાહ), 'વડવાઈઓ' ખંડ ૧-૨ (દિમતલાલ મર્ચંક) વૃક્ષ વનરપતિની વાતો, 'કાણુ, કેમ અને શું ?' (પુરષો-ત્તમ હ. પટેલ), 'નવી નવાઈઓ' (રમણલાલ શાહ), 'છેતરાતી નગર ખંડ ૧-૨' (નાગરદાસ પટેલ), 'આપણી મદાસલા' ખંડ ૧-૨ (નાગરદાસ પટેલ).

'આપણી બાલગ્રંથમાળા' (બડચ)ની પુસ્તિકાઓ—'કેમ અને શા માટે ?', 'શું શીખ્યા ?', 'દિલ્લી રાષ્ટ્રીય મદાસલા'.

'મૂર્તર બાલગ્રંથાવલિ' ની પુસ્તિકાઓ — 'ચાલો ચામડામા' (સોમા-બાઈ બાવસાર), 'સુનનસૌરભ' (રમણલાલ વહોરા)

'ધૂમકેતુ'ની પ્રૌઢશિક્ષણમાળા—નાની પોથી, પહેલી ચોપડી, બીજી ચોપડી, ત્રીજી ચોપડી

'બાળપોથી : બહેરા વિદ્યાર્થીઓ માટે' / બહેરા મૂલાનીશાળા અમદાવાદ

વિજ્ઞાન

‘દક્ષિણામૂર્તિ ખાલસાહિત્ય માળા’માં ‘અસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકો:—’વિજ્ઞાનના ડ્રાઓ’ ભાગ ૧-૨ માં સમર્થ વૈજ્ઞાનિકોની પ્રેરક છબીઓ સાથે તેમના સંશોધનોનો પરિચય ખાલખોધક શૈલીએ આપ્યો છે. ‘વિજ્ઞાનની રમનો’: એ બાળવિદ્યાર્થીઓમાં વિજ્ઞાનની દષ્ટિ ખીલવવાના આશયથી લખાયેલી છે જેહનાં અનુવાદક શ્રી. મોંઘીએન છે. ‘તારા અને મહો’ (મગનભાઈ પટેલ) બાળકોને બગેચની પ્રાથમિક સમજ આપે છે.

‘માર્બુસ’ (હિંમતલાલ યુ. શાહ) : એ બાળકોને માનવશાસ્ત્રની પ્રાથમિક સમજ આપે છે.

‘આલમની અગત્યખીઓ’ (ધાર્મલાલ ટો. શાહ): એ દુનિયાની વૈજ્ઞાનિક અને પ્રાકૃતિક નવાઇઓની માહિતી આપે છે.

‘કૃમ અને ક્યારે’ (અરુણ પુ. મા : ફૂગરંસી સંપદ) વિજ્ઞાનનો ઇતિહાસ, ‘જોડો આઠાશમાં’ (આપણી ખાલમંથમાળા-ભરથ): એ બલૂન, એપેલીન અને અને વિજ્ઞાનની શોધનું વર્ણન આપે છે. ‘વિજ્ઞાનની વાતો’ (શુર્જર બાળ અંધાવલિ : નવલકાન્ત નેમચંદ બાવસાર) એરાધેનની રચના વિશેની માહિતી.

‘આપણાં પક્ષીઓ’ (નરેંદ્ર બધેકા)માં કેટલાંક સામાન્ય પક્ષીઓનો ખાલરોચક શૈલીએ પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. ‘પક્ષીમિત્રો’ (મગનભાઈ પટેલ : શુર્જર બાળઅંધાવલિ)માં પણ સામાન્ય પક્ષીઓ વિશેની માહિતી છે.

‘પૈડું’ (કિરતન લટકારી)માં પૈડાની કાલ્પનિક અને ઐતિહાસિક વિકાસ-કથા વિદ્યાર્થીઓને રમ પડે તેવી રીતે આપી છે.

‘પતંગ પોથી’ (ગાડીવ બાલોદ્ધાન માળા) મતંગ બનાવવાની અને ઉડાડવાની કળા વિશે સંક્ષિપ્ત સમજૂતી આપતા પડો; એ જ અંગમાળાના પુસ્તક ‘હુત્તરિકા’ (બાબુલાલ મા શાહ)માં બાળકો ઘેર બનાવી શકે તેવા નાના હુત્તરો તથા તુરખાઓ સંગ્રહેલા છે.

‘ભવ્ય જગત’ (શુર્જર ખાલ અચાવલી : રમણુલાલ નાનાલાલ શાહ) જગતની ભવ્ય રચનાની વૈજ્ઞાનિક માહિતી.

‘રેડિયો’ (બાલવિનોદમાળા નાગરદાસ પટેલ) રેડિયોની સંવાદરૂપે માહિતી.

‘વિજ્ઞાનવિદાર ખંડ ૩-૪-૫’ (નવલકાન્ત બાવસાર) અને ‘કુતૂહલ ખંડ ૨’ (પદ્મકાન્ત શાહ) લોકમા પ્રચલિત અને નિત્ય ભેગવામાં આવતી મંત્રરચનાઓ, પ્રયોગો, કાર્યો વિશેની વૈજ્ઞાનિક માહિતી સરસ રીતે આપે છે. ‘અશોક ખાલ પુસ્તકમાળા’નાં એ પ્રકાશનો છે.

પાંચ વર્ગના સાહિત્ય પર દ્રષ્ટિપાતની વિષયસૂચિ .

પાંચ વર્ગનો કાળ	પૃષ્ઠ ૧	ત્રમક : ૬૯, અનુવાદિત : ૭૦
કવિતા	૨	અંકપાદિત : ૭૨
નવીન પેઢી : મંવિતાસમ્રહો-૪,		સાહિત્યવિવેચન ૭૩
મુજકસમ્રહો-૧૦, આપાતરો-૧૦		શુવનચરિત્ર ૮૧
મધ્યમ પેઢી : કવિતાસમ્રહો-૧૧,		સ્વદેશ : ૮૧, વિદેશ : ૮૬
આપાતરો-૧૪, કલાસકાન્તો-૧૪,		ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન ૮૮
મુજક સમ્રહો-૧૫, સંપાદિત કાવ્ય-		સામાન્ય ધર્મ : ૮૮, વેદાંત : ૯૦,
સમ્રહો-૧૫, ભક્તિના કાવ્યે ના સ-		જેન : ૯૨
મ્રહો-૧૫, રાસસમ્રહો-૧૬		ઇતિહાસ અને રાજતંત્ર : ૯૩
જૂની પેઢી : ૧૭		ગુજરાત : ૯૩, હિંદુસ્તાન : ૯૫,
નાટક	૧૮	સમાજ-૯૮, રાજતંત્ર-૯૯,
નાટકો : ૧૯, અનુવાદો-૨૧,		પરદેશ : ૯૯
નાટકાઓ-૨૧		પ્રવાસ અને ભૂગોળ ૧૦૧
નવલિકા	૨૪	ક્રેશ-વ્યાકરણ ૧૦૩
અનુવાદિત નવલિકાઓ-૨૦,		દેશચર્યા : ૧૦૩, વ્યાકરણ-
હાસ્ય-કથાઓ-૩૫		દિના યંચો : ૧૦૪
નવલકથા	૩૬	વિજ્ઞાન ૧૦૫
ઐતિહાસિક : ૩૭, સાંસારિક :		કલાવિજ્ઞાન : ૧૦૫, આરોગ્ય-
લગ્ન, પ્રેમ અને દાપત્ય-૪૫, શુવન-		વિજ્ઞાન : ૧૦૭, ભૌતિક વિજ્ઞાન :
ના પ્રશ્નો-૪૬, સામાજિક : ૫૩,		૧૧૦, અર્થવિજ્ઞાન : ૧૧૨
મનોર્થજઃ ૫૭, હાસ્યરસિક : ૫૭		ઉદ્યોગ : ૧૧૨, પ્રકૃતિ : ૧૧૩
અનુવાદિત : અમેજ ૫૮, બગાળી-		બાલવાક્રમ ૧૧૫
રાસબાજી-૬૦, બગાળી : બકિમ		કવિતા : ૧૧૭, નાટક : ૧૧૭,
બાજી-૬૧, બગાળી : હવર લેખકો-		જૂહત કથાઓ-૧૧૭, ચરિત્ર-
૬૨, હિંદી-૬૨, મરાઠી-૬૩, ઉર્દૂ-		કથાઓ-૧૧૮, બોધ વિનોદની
૬૩, સરકુત-૬૩		કથાઓ : ૧૨૦ ભૂગોળ-પ્રવાસ :
નિમ્નો તથા લેખો	૬૪	૧૨૧, સામાન્ય જ્ઞાન : ૧૨૨,
મૌલિક : સામાન્ય-૬૫, વિનોદા-		વિજ્ઞાન : ૧૨૩

ગુજરાતી શબ્દોની વ્યવહારુ જોડણી

[ગુજરાત વિદ્યાપીઠના નિયમોનું વિવરણ]

કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી

પ્રાસ્તાવિક

કુવિ નર્મદાશંકરના સમયથી ગુજરાતી ભાષામાં શબ્દોની જોડણી વ્યવસ્થિત કરવાના પ્રયત્નો શરૂ થયેલા અને અનેક વિદ્વાનોના પ્રયત્નો પછી હાલમાં આઠ દાયકે મ. ગાંધીજીના આશ્રમ નીચે ગુજરાત વિદ્યાપીઠ તરફથી જોડણીના વ્યવહારુ નિયમો અને શબ્દાવલી પ્રસિદ્ધ થયાં. છેલ્લાં દસ વર્ષમાં આ શબ્દાવલીનાં નાનાં મોટાં ચાર પાંચ સંસ્કરણ થઈ ગયાં છે; તે દરમિયાન નિયમોમાં પણ સુધારાવધારા થયા છે. “ જોડણી માટે ખિરસાકોશ ” ની નવી આવૃત્તિમાં આપણને છેલ્લામાં છેલ્લું એ સુધાગવધારાનાળું સ્વરૂપ મળે છે. અહીં મુખ્યત્વે તે એ નિયમોનું ટૂંકું વિવરણ આપવાનો જ પ્રયત્ન છે; પરંતુ સુધારાનાં દ્વાર કાયમને માટે બંધ ગણવામાં નથી આવ્યાં તે સત્યને આધારે કેટલાંક આવશ્યક સૂચન અને સુધારાનો નિર્દેશ કરવાનો પણ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. “ શાસ્ત્રોચ્ચાર-પરિશુદ્ધ જોડણી ” ના મારા ઘોડાં વધે ઉપર પ્રસિદ્ધ થયેલા નિયમોના મોઝે મારા તરફથી સ્વયં જ અપવાદે ગુજરાત વિદ્યાપીઠની જોડણીના નિયમોનો સર્વથા સમાદર કરવામાં આવ્યો છે, એ મુખ્યત્વે બારમા ગુજરાતી સાહિત્ય સંમેલનના પ્રમુખપદેથી મ. ગાંધીજીએ “ આથી જોડણીમાં સુધારાનાં દ્વાર બંધ થતાં નથી ” એ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા, તે આસ્વાસનથી, અને જોડણીકોશની નવી નવી આવૃત્તિઓમાં નિયમોમાં તેમ જ છૂટક શબ્દોની જોડણીમાં ઉરવખતે સુધારા કરવામાં આવ્યા છે તે સહૃદય વૃત્તિના દર્શનથી. હું જે સુધારા સૂચવવા આહું છું, તે મારા નિયમોની તદ્દન ઉપેક્ષા કરી, છેલ્લાં આઠ વર્ષમાં “ ભાષાશાસ્ત્ર ” ના અધ્યયન-અભ્યાસનને લીધે આ વિષયને અનેક રીતે જોવાગળણવાનો જે લાભ મળ્યો, તેના જ કલરૂપે બતાવવા માગું છું. મારા જૂના મતનો હું તેમાં વંશ પણ આગવી નથી તે કાર્ષ્ણ્ય પણ સંજ્ઞાન જોઈ શકશે.

ત્રિપિમાં દેશનાં સ્વાભાવિક ગ્રંથાં જ ઉચ્ચારણે જાળવી રાખતા સંજોનો આભાવ હોવાથી, વળી પ્રાંતિક ઉચ્ચારણોમાં એકનો એક શબ્દ

અનેક રીતે વ્યક્ત થતો હોવાથી, અને ગુજરાતી ભાષાશાસ્ત્રનો પ્રાંતીય બોલીબોલોના વિવરણ સાથેનો એક પલ્લુ અંથ નહિ હોવાથી ગુજરાતી શબ્દોની આખરી જોડણી નક્કી કરવાનું અત્યાર સુધી બની શક્યું નથી; એટલે જ વ્યવહારુ જોડણી-નિયમોની આવશ્યકતા સ્વીકારાઈ છે. એમાં થોડા અપવાદે શુદ્ધિની નજીકમાં નજીક જવાનો સત્પ્રયત્ન છે, અને તેથી જ એ સત્પ્રયત્ન સમાદરણીય છે. સુધારાવધારા પલ્લુ શુદ્ધિની વધુ અને વધુ નજીક લઈ જવાને માટે જ ગુજરાત વિદ્યાપીઠ તરફથી અવારનવાર આપવામાં આવે છે; અને તેથી જ દેશના કોઈપણ ભાગમાં જે ઉચ્ચારણ કંઈ પલ્લુ જાણીતું ન હોય તેવું કવચિત્ જોડણીમાં પેસી ગયું હોય તો તે સર્વથા ત્યાજ્ય બને છે.

નિયમો

૧. તત્સમ શબ્દો

[સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દો]

૧. સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દોની જોડણી મૂળ પ્રમાણે કરવી. ઉદા. મતિ; યુગ; વિદ્યાદિ'ની.
૨. ભાષામાં તત્સમ તથા તદ્ભવ બંને રૂપો પ્રચલિત હોય તો બંને સ્વીકારવાં. ઉદા. ઠઠિન-ઠઠણ; રાત્રિ-રાત; દશ-દસ; લલ-લાળ; નહિ-નહી; ફાંફ-આંગ્રેફ; ફર્શ-ફરસ.
૩. જે બ્યંજનાંત તત્સમ શબ્દો ગુજરાતી પ્રત્યયો લેતા હોય તેમને અકારનાંત ગણીને લખવા. ઉદા. વિદ્વાન, જગત, પરિપદ.
ના નિયમ અંગ્રેજી, ફારસી, આરબી વગેરે ભાષાના શબ્દોને પણ માન્ય પડે છે.
૪. પશ્ચાત, કિંચિત્, અર્થાત્, કવચિત્, એવા શબ્દો એકલા આવે અથવા બીજા સંસ્કૃત શબ્દોની સાથે સમાસમાં આવે ત્યારે બ્યંજનાંત લખવા. ઉદા. કિંચિત્કર, પશ્ચાત્તાપ.

આવાં અભ્યયો પણ જ્યારે 'જ' આવે ત્યારે તેમને બ્યંજનાંત ન લખવાં. ઉદા. કવચિત્ જ.

આ ચાર નિયમોમાં સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દોની જોડણી કેવી રીતે કરવી તેનો નિર્ણય આપવામાં આવ્યો છે. આમનો માત્ર બીજો નિયમ જોડણીનો નિયમ નથી. એ તો માત્ર એવું એક વિધાન નોંધરૂપે જ કરે છે કે પ્રચલિત ભાષામાં મૂળની ભાષામાંથી અવિકૃતરૂપે સ્વીકારાયેલા શબ્દોની સાધોસાધ

વિકૃત સ્વરૂપે પણ તેના તે શબ્દો રૂઢ થઈ ગયેલા હોય તેના પણ સ્વીકાર કરવો. અને હિદાહરણોથી એ વાત સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. અને તેથી જ સ્પષ્ટ થાય છે કે સિદ્ધ બોલીમાં ન સ્વીકારાયેલાં ‘સુખ’નું ‘સખ’, ‘દુઃખ’નું ‘દખ’, વગેરે રૂપોનો અસ્વીકાર કરવાનો છે. પણ આ વસ્તુ, લખનારની શક્તિ અને શૈલી ઉપર આધાર રાખે છે. પ્રયોગમાં કયાં કયું રૂપ: તત્સમ કે તદ્ભવ સ્વીકારવું તે લખનારની મુનસૂરીનો વિષય છે. બાકી રહે છે ૧ અને ૩-૪ એ નિયમો. આ નિયમોની સમજૂતી વધુ જગ્યાની છે. નિયમોથી કેટલીક વસ્તુ સંદિગ્ધ રહે છે.

એમ તો ૧ થી નિયમ ચોખવટ કરી આપે છે કે “સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દોની જોડણી મૂળ પ્રમાણે કરવી.” અને ખરેખર મોટા ભાગના સ્વરાંત શબ્દોમાં આવી કોઈ ખાસ ખુરકેલી નથી; (ખાસ કરીને દ્વંસ્વ-દીર્ઘ ‘ઈ’ અંતે હોય તેવા શબ્દોનો જ પ્રશ્ન જરા વિકટ છે; પણ તેનું નિરાકરણ શબ્દકોશ આપી દે છે. બેમાંથી સંસ્કૃતમાં જે રૂઢ હોય તે ‘ઈ’ સ્વીકારી લેવી. જોડણીકાશમાં “શતાબ્દી” જેવો મળે દ્વંસ્વ ‘ઈ’ થી છપાયો છે, તેવી બીજા સુધારી લેવી.) પણ સંસ્કૃતમાં જે વ્યંજનાંત શબ્દો છે અને સ્વરાંતમાં પણ તેનું વિભક્તિ રૂપ જુદું થાય છે તેવા શબ્દોના વિષયમાં ચોખવટ જરૂરી બને છે. ૩ ની નિયમમાં વ્યંજનાંત વિશે કાંઈક ચોખવટ કરવામાં પણ આવી છે; પણ તે કાંઈક અપૂર્ણ છે. ખરી સ્થિતિ એ છે કે સંસ્કૃત શબ્દોની પ્રથમા વિભક્તિનાં એકવચનનાં રૂપો, વિભક્તિનો પ્રત્યય જે કાંઈ તેમાં હોય તો તેનો લેાપ થયો હોય તેવા સ્વરૂપમાં સ્વીકારવાનાં છે. સંસ્કૃત વ, અ, ઇન્, વિન્, વસ્, વત્, મત્, અને સ્ જેડાવાળા શબ્દોનાં પ્રથમા વિભક્તિના એકવચનમાં નેતા, કર્તા, માતા, પિતા, આત્મા, અહ્યા, નામ, વિદ્યાર્થી, હસ્તી, યગસ્વી, મનસ્વી, વિદુષી, ભગવતી, શ્રીમતી, અને સ્ના લોપે ચંદ્રમા, યશ, મન, એવાં સ્વરાંત રૂપો વપરાય છે તે આપણે તત્સમ તરીકે સ્વીકારવાનાં છે. વ્યંજનાંત બનતાં વિદ્વાન્, ભગવાન્, શ્રીમાન્ અને બાકીના વ્યંજનાંત બીજા બધા શબ્દો—મરુત, જગન્, વાક, પરિપદ, સંસદ, ધનુષ, આશિષ, આયુષ, અકસ્માત, એ બધા શબ્દો એકલા વપરાય ત્યારે અંત્ય વ્યંજનમાં ‘અ’ ઉમેરી જોડણી કરવાની છે; મરુત, જગત્, વાક, પરિપદ, સંસદ, ધનુષ, આશિષ, આયુષ, અકસ્માત એ રીતે. “આયુષ” ઉપરાંત, ‘આયુ’ અને “વપુષ”ને બદલે તો “વપુ” સ્વીકાર્ય થયો છે, તે લક્ષ્યમાં રાખવું.

શબ્દોમાં પણ અતિ અકાર ઉમેરી જોડણી કરી સકાય છે; અને તે જ પ્રમાણે આને થાય છે. પરંતુ સમ્મતા મધ્યમાં આતા જોડાકારોના વિષયમાં કેટલીક અગત્ય છે તે વિશે મમત્રૂતી ન્દરી બને છે. ઉપરના ૫ માં નિયમમાં એ વિશે કાંઈ પણ સૂચન નથી. આ વિષયમાં નીચેની ચોખ્ખવટ ઉપયોગી થઈ પડશે.

અકબર, અખગાર, અદ્વાનૂત, અમ્મનક, અરજ, અશરફી, આખ-કારી, આખર, આસમાન, હલકાન, કસર્ગત, કારકુન, કુદરત, ખુશખો, ખિદમત, ગિરદી, ચક્રમક, ચરખી, નનવર, તકગર, તદખીગ, તરસીર, તોહમત, ફરજ, ફરદી, દિલગી, પરહે-ર, કારગી, ખાદશાહ, બિલકુલ, દૂરમીન, વફૂજનર્ય, શેકરાપીવર (જેવા અગ્રેજ સમાસાંત શબ્દોમાંનો પૂર્વશબ્દ વ્યંજનાત હોય છે ત્યાં)—આ શબ્દોમાં કાળા છાપેના અક્ષરો મૂળે અકાર વિનાના છે તેમાં ‘અ’ ઉમેરી જોડણી કરવી પડે છે. અહીં સર્વત્ર અત્ય વ્યંજનમાંનો અ ઉમેરી તેવામાં આવ્યો જ છે, જે વિશે ઉપર સૂચન આપી જાય છે, ઉપરાંત નવ કાળા છાપેના વ્યંજનોમાં પણ ‘અ’ ઉમેરી જોડણી કરી તેવામાં આવી છે.

અગ્રેજ શબ્દોમાં અત્ય નં ‘હ’ કે ‘ઉ’ દાખ છે તો તે ગુજરાતીમાં દાખ જ લખાય છે, યુનિવર્સિટી, મોસાપટી, દિનોમોશી વગેરે અગ્રેજ મોક્ષસ ઉચ્ચારણાને કાળે નજ વચ્ચેના ‘હ-ઉ’ માં જોડાકાર પૂર્વે ‘હ-ઉ’ હ્રસ્વ જ હોય છે એ વસ્તુ ખાનખા રાખી યાદુ—છગ અતે હોય છે તે શબ્દોમાં ‘હ’ હ્રસ્વજ વિગ્રિટ, મિનિટ, નૈમ જ વિદ્યાનના સ્ખમામધ શબ્દો વ્યંજનાત છે તેની પૂર્વેના આ ‘હ’ અસ્વગિત હોય તો હ્રસ્વ જ સ્વાભાવિક છે. અહીં કેરોસિન, મેડિસિન, વિટામિન વગેરે સંખ્યામધ શબ્દો લક્ષ્ય કરવા, જ્યારે સ્વસ્થિ ‘હ’વાળા કિવનીન, બોગીન, ઠવોરેન્ડીન વગેરે જાણવા.

[તત્કાલ શબ્દોમાં અનુસ્વારનું ઉચ્ચારણ]

૩ અનુસ્વારના બિલ બિન્ન ઉચ્ચારો દર્શાવવા, ચિહ્નો વાપરવા નહિ

નોંધ—સમ્ય હોય ત્યાં અનુસ્વારના ચિહ્નપ્રમા અનુનાસિકો વાપરી સમય હદાં અત, અન્ત, દંડ, દંડ, સાત, સાન્ત, બેં, બેન્

આ નિયમથી તદ્દભવ શબ્દોના વિષયમાં તો ચોખ્ખવટ આપમેળે જ થઈ જાય છે કે માત્ર બિદુથી જ આ ઉચ્ચારણો ખતાનવા અનુસ્વારના

લિન લિન હિચ્ચારો એ પારિભાષિક દષ્ટિએ કાંઈક ગ્રામક છે, એ વિશે વિચાર નીચે ૧૮-૧૯ માં નિયમોના વિવરણ વખતે થશે. અહીં તો માત્ર અનુસ્વારનો જ પ્રશ્ન સ્પષ્ટ હોઈ તે વિશે જ ખુલાસો આવગ્યક બને, છે.

સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દોમાં તો સંસ્કૃતના નિયમ પ્રમાણે એક જ શબ્દમાં પરસવર્ણ અનુનાસિક વ્યંજન નિત્ય થાય છે; માત્ર એ જુદા શબ્દો જોડાતાં તેવા પ્રસંગમાં જ તે વૈકલ્પિક છે. એ રીતે અન્ત, દ્વડ, સાન્ત, એ જ સાગી જોડણી તત્સમ લેખે છે. પણ સૈકાંઓ થયાં આમાં વ્યાકરણશાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ જઈને પણ સરળતા ખાતર અનુસ્વારનો ઉપયોગ થતો આવ્યો છે. પ્રાકૃત ભાષાઓમાં તો તેથી જ વિકલ્પ સ્વીકાર્યો છે. આપણે પણ એ જ વાત ખ્યાલમાં રાખી વિકલ્પ સ્વીકારવા તૈયાર હિયે. આમાં સરલ માર્ગ આવા બધા જ સંયોગોમાં અનુસ્વાર લખવો એ છે. આજે મોટે ભાગે એ જ રીત પ્રચારમાં છે. પ્રશ્ન હોયો થાય છે તે સંસ્કૃત સિવાયની ભાષાઓના તેવા ઉચ્ચારણવાળા શબ્દોને વિશે.

મૂર્ધન્ય વર્ણ પૂર્વે સંસ્કૃતના નિયમ પ્રમાણે અનુસ્વારને સ્થાને છુ થાય, નહિ કે નુ કંઠ્ય પૂર્વે હુ શાળ, નહિ કે નુ આવી સ્થિતિમાં બેન્ક. સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, હોબેન્ડ વગેરેમાં નિયમની મુશ્કેલી જીભી થાય છે. આ મોટે ભરલ માર્ગ તો એ છે કે ઉચ્ચારણમાં જગ પણ સંદેહ રહેતા, થા સંદેહ ન હોય તોપણ અનુસ્વાર કરવો. તેથી જંગ, તુંદ, તંદુરસ્તી, તંબૂ, જાંણ જેવા શબ્દો પણ અનુસ્વારથી જ લખાશે. અંગ્રેજી શબ્દોમાં નગર અને મકાર અંબદ સમજાતા હોય ત્યાં તે લખવામાં બાધ નથી. સંદેહમાં તો સર્વત્ર અનુસ્વાર લખાવ તે સરળ થશે.

૨. હચ્ચતિ તથા યચ્ચતિ

[હચ્ચતિ]

૮. બહેન, વહાણ, વહાણુ, પહોણુ, મહાવત, શહેર, મહેરબાન, મહાવરો, મહોર જેવા શબ્દોમાં તથા રહે, રહે, પહેર, પહેરજ જેવા શબ્દોમાં હુદો પાડીને લખવો.
૯. નાનું, મોટું, બીડ, સાચું, બિન, મોર (અળાળો), મો, મોણ (હોઠને), ન્યાં, ત્યાં, ક્યારે, ન્યારે, મારુ, નમારુ, તાર, તેજું, અમારું, આખું, વગેરેમાં હદાર ન દર્શાવવો.

નિહિ છે કે, હ ન્યા દર્શાવવો ત્યા જુદો પાડીને દર્શાવવો બને ન દર્શાવવો ત્યાં મુદત ન દર્શાવવો. હ ને અગ્રજા અક્ષર સાથે જોડવો નહિ.

પસુસ્થિતિએ ૧ લા અને ૩ ના નિયમથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દો ગુજરાતીમાં નામ તરીકે કે વિશેષણ તરીકે જે કોઈ પણ સ્વીકારાયેલા છે તે સ્વરાત હોય કે વ્યંજનાત હોય તે સ્વરાત તરીકે સ્વીકારવાના છે સુદિ, વદિ જેવા સ્વરાત અવ્યયો પણ ગુજરાતીમાં વપરાય છે ત્યાં તે શુદ્ધ વ્યવસ્થામાં જ આવે તેનું તદ્દભવ રૂપ સ્વીકારવાની ઇચ્છા હોય ત્યાં 'સુદ' 'વદ' એમ નખી મકાય. બેશક પ્રચલિત હિચ્ચારણમાં નધુપ્રયત્ન યકાર સાથે 'સુઘ' 'વઘ' એવા રૂપ વ્યાપક છે, પણ નીચે ૧૨ માં નિયમમાં સર્વસામાન્ય વિધાન કરવામાં આવ્યું છે કે "૧૨ કટલાક શબ્દોના હિચ્ચારમાં ગુજરાતના કટલાક ભાગમાં યચ્ચુતિ થાય છે x x x પણ તે લખવામાં દર્શાવવાની જરૂર નથી" એટલે પ્રચલિત વ્યવસ્થાને જોડણીમાં નધુપ્રયત્ન યકાર સ્વીકારવામાં નથી આવ્યો.

પ્રશ્ન રહે છે કટલાક વ્યંજનાત અવ્યયો ગુજરાતીમાં નપરાય કે તેનો 'પ્રક્રાત્,' 'કિચિત્,' 'અર્થાત્,' 'કરચિત્,' એવા નામો એકલા આવે ત્યારે શું કરવું? ['અકરમાત્' સંસ્કૃત પ્રમાણે અવ્યય (૧૫માં વિભક્તિનું રૂપ) છે, પણ ગુજરાતીમાં તે નામ તરીકે પણ સ્વીકારાઈ ગયેલો છે, એટલે નામ હોય ત્યારે 'અકરમાત્' એવી સ્વરાત જોડણી સ્વીકારવામાં આવી છે અવ્યય તરીકે તે 'અકરમાત્' છે] પ્રશ્ન ઉપરના જેવા અવ્યયો એકલા આવે ત્યારેનો છે. ૪ થી નિયમમાં એ વિશેષ સૂચન છે કે એને વ્યંજનાત લખવા, માત્ર 'જ' અવ્યય ઉમેરાય ત્યારે જ તેને સ્વરાત લખવા, જેમ કે કરચિત્ જ^૨ હિચ્ચારણ જ અહીં અ^૩ ઉમેરણ કરી તે છે "અકરમાત જ માડુ આવવું ચુ" નગેરે

[સંસ્કૃત સિવાયની ભાષાના તત્સમ શબ્દો]

૫ આરબી, ફારસી તથા અંગ્રેજી ભાષાના શબ્દો લખવા તે તે ભાષાના વિશિષ્ટ હિચ્ચારો દર્શાવવા વિદ્વનો ન વાપરવા લક્ષ્ય ખિદમત, વિચિત્ર, નજર

૧. "જ" અને "ચ" એ અવ્યય જ્યારે પણ કોઈ શબ્દની પછી આવે છે ત્યારે "જ-ચ" માનો અગર લઘુપ્રયત્ન હોવાને કારણે પૂર્વ સ્વર ૩૫૨ લાર આવે છે, પરિણામે લઘુપ્રયત્ન અકારવાળા શબ્દોનો તે આ લઘુપ્રયત્ન બને છે "રામ," પણ "રામ જ" આ સ્વરભાર એટલે પ્રબળ છે કે પૂર્વના ૩૨૫ ૬-૩ પણ દીર્ઘ હિચ્ચારણનાં ભાષાશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ એ ત્યાં દીર્ઘ બને છે પણ લેખનમાં એ દ્વસ્વ રજાવ છે તેમાં સરળતા જે જ પ્રધાન કારણ છે સરળતા ખાતર કેટલોક ભાગ હિચ્ચારણનો અપવેગ પડે છે બેશક ભાષાશાસ્ત્રની ચર્ચામાં એ સ્વાભાવિક હિચ્ચારણો નોંધવા અનિવાર્ય જ બને છે

૧. એ તથા એ ના સાંકડા તથા પહોળા ઉચ્ચારની ભિન્નતા દર્શાવવા ચિહ્નો વાપરવાં નહિ. પરંતુ અંગ્રેજી શબ્દોના એઓના ઉચ્ચારમાં શ્રાંતિ ન થાય માટે, તે દર્શાવવા જીંથી માત્રાનો ઉપયોગ કરવો. ઉદા. દોડી, ઓગરટ, જોલમ.

અરબી, ફારસી અને અંગ્રેજી ભાષાના શબ્દોની ગુજરાતીમાં પ્રમાણ-મા ફીકડીક આવાત થઈ છે. મૂળ શબ્દોમાં વિચાર થયે આવેલાં શબ્દ-સ્વરૂપોની જોડણીનો પ્રશ્ન વિકટ નથી; કેમકે આપણે ત્યાં જે રીતે ઉચ્ચારણુ થતું હોય તે રીતે તદ્દભવ શબ્દોના નિયમોને અનુસરી તેના જોડણી સંસ્કૃત તદ્દભવની જેમ કરવાની હોય છે. પણ મુશ્કેલી શુદ્ધ શબ્દો પૂરતી છે. સંસ્કૃત ભાષાનાં બધાં જ ઉચ્ચારણો ગુજરાતીને ગળાણીતાં અને વારસામાં મળેલાં હોઈ મુશ્કેલી નથી; ન્યારે આ ભાષાઓનાં કેટલાંક ઉચ્ચારણો ગુજરાતીને તદ્દન અપરિચિત, તેા કેટલાંક પ્રાંતીય ઉચ્ચારણોને મળતાં છે, તે શિષ્ટ જોડણીમાં સ્થાન પામી શક્યાં નથી; અને સ્વરૂપ અપવાદે પામી શકવાની સ્થિતિમાંએ નથી. આવાં ઉચ્ચારણોને ખ્યાલમાં રાખી ગુજરાતીમાં નજીકનું નજીક ઉચ્ચારણુ હોય તે સ્વીકારવામાં આવે છે. અરબી, ફારસીનાં અ હ ખ ગ ળ વગેરેને માટે આપણે ત્યાં સાદા અ હ ખ ગ ળ થી ચલાવી લઈએ છિયે; તે જ રીતે અંગ્રેજી ફ પ બ વગેરેને માટે સાદા ફ પ બ થી ચલાવી લઈએ છિયે. માત્ર વિવૃત એ-ઓ સાંચવતા શબ્દો આપણે ગુજરાતીમાં લઈએ ત્યારે તે ચલાવવાની જરૂર સ્વીકારાઈ છે અને તે જીંથી માત્રાથી. આ ઉચ્ચારણુ તળપદા ગુજરાતી શબ્દોમાં પણ ગળાણીતું છે, પણ તે સમગ્ર ગુજરાતમાં સર્વત્ર વ્યાપક નહિ હોવાથી ગુજરાતી જોડણીમાં સ્વીકારાયું નથી; પણ પરિચિત હોવાને કારણે અંગ્રેજી શબ્દો પૂરતું સ્વીકારવામાં આવે છે તે ખાસ અપુક્ત નથી. (જો કે મને પાકો ભય છે કે આમળનતા એને સમગ્રમાં મુશ્કેલી અનુભવશે જ.)

અરબી, ફારસી, અંગ્રેજી ઉપરાંત ઉર્દૂ, પોચુંગીઝ, ફ્રેંચ વગેરે શબ્દોની જોડણીમાં સ્વરના વિષયમાં તેા મુશ્કેલી નથી. જે પ્રમાણે સ્વરનાં તે તે ભાષામાં ઉચ્ચારણો થાય છે તે પ્રમાણે આપણે અપનાવી લઈ જોડણી કરી શકીએ છિયે, પણ મુશ્કેલી શબ્દોના મધ્યમા આવતા જોડાક્ષરા અને અંત્ય વ્યંજનના વિષયમાં ઊભી થાય છે. સંસ્કૃત ત્વસમ શબ્દોના વિષય-માં કે જે નિયમ આખી વ્યંજનાંત શબ્દોમાં અમ ઉમેરી તેવા સં. વ્યંજ-નાંત શબ્દોની જોડણી સ્વીકારી લેવામાં આવી છે તે જ પ્રમાણે આ વિદેશી

આ બેઉ નિયમો બે વિભાગ પાડી આપે છે, એનું વિચરણ એ ૬ મા નિયમ નીચેની નોંધ છે. એનો આશય સ્પષ્ટ છે કે ૮ મા નિયમમાં બતાવેલા શબ્દોમાં લઘુઅપ્તન 'હ' બતાવવો. અને તે એવી રીતે કે જે વ્યંજનમાં એ હોય તે વ્યંજનમાં 'અ' ઉમેરી લખવો અને દક્ષર મુળ સ્વર સહિત લખવો. ૬ મા નિયમમાં ક્યાં ન લખવો એ બતાવવામાં આવ્યું છે. એટલે કે નહાનું, મહોડું, મહોર, મહોં, ત્યદાં, ત્યદાં, ક્યદારે, ત્યદારે, મહારું, તમહારું, તકારું, તકેનું, અમહારું, અકારું એમ જોડણી કરવાની સ્પષ્ટ મનાઈ કગવામાં આવી છે. [જોડણીની દૃષ્ટિએ બધા જ સંયોગમાં ગંભીરતાં જ "કાશ" જેવું લેવો જરૂરી છે.]

આ પ્રશ્ન ઉચ્ચારણની દૃષ્ટિએ બહુ જટિલ છે. વસ્તુસ્થિતિએ આખો 'હ'નો પ્રશ્ન પ્રાંતીય છે. ત્યાં એનું ઉચ્ચારણ થાય છે ત્યાં પણ એ સ્વરમાં જ અંતર્ગત છે; એટલે 'વકારું' લખવા છતાં માત્ર ચાર નહિ, પણ ત્રણ જ ઉચ્ચારણમાં છે. આમાં ૮ મા નિયમ જેમ તળ ગુજરાતનું તત્વ બતાવે છે, તેમ ૬મો નિયમ તળ કાઠિયાવાડનું તત્વ બતાવે છે. ગુજરાતમાં ૮મા-૬મા બંને નિયમોમાં આવતા શબ્દોમાં દક્ષરનું લઘુઅપ્તન ઉચ્ચારણ છે, તો કાઠિયાવાડમાં એ બેઉ નિયમોમાંના શબ્દોમાં દક્ષરનું ભેગ પણ ઉચ્ચારણ નથી. શિષ્ટ બાપામાં દક્ષર સ્વીકારાયો તો છે જ. એમાં ત્યાં છોકાં ૮૦ વર્ષોમાં ૩૬ થઈ ગયો છે ત્યાં ૮ મા નિયમમાં દક્ષર સ્વીકારાયો છે; ૩૬ નથી થયો ત્યાં ૬ મા નિયમમાં નથી સ્વીકારાયો. જોડણીની એકવાક્યતા કરવા આ પ્રકારની જે બાંધછોડ કગવામાં આવી છે, તે ખાસ ગેરવાજબી નથી. ૬મા નિયમમાં જે અપરાધ આપવામાં આવ્યો છે તેવા શબ્દો બાપામાં બહુ જ જૂજ છે એટલે પાદ ગણવા મરદેસ નથી. ૧ શંકામાં "કાશ" જેવું લેવો

૧. જોડણીના આરંભથી માટી અત્યારમુધીમા દક્ષરને જોડણીમા બ્યક્ત કરવાની અનેક રીતો બતાવાઈ છે. મ્વ. ક્વિ નર્મદાશંકરે પ્રથમ અર્ધા વ્યંજન કે સ્વર જ માત્ર દોષ તો 'અ' અર્ધા લખી સ્વર સાથે 'હ' લખવાનો કપાય બતાવી; પછીથી 'હ'ને સ્થાને તે તે વ્યંજન કે સ્વર નીચે નુકતો કરવા સુચવેલું. મ્વ. નવલરામ પંડ્યાએ સ્વગ પછી વર્ણસાપદસંક્રિષ્ટનું (apoptrophe) લખવા નિર્દેશોલું. પછી 'હ'ને લખવા તરફ વલણ થયું સ્વ. ગોવર્ધનરામે નર્મદાશંકરની પ્રથમની પદ્ધતિ સ્વીકારી. એ ફરી જુનવાણી બન્યું અને મ્વ નરસિંહરાવે પેલા અર્ધા 'અ'નો અસ્વીકાર કરી 'હ'ને સ્થાને 'દ'ને વગેરે રીત

[હકારવાળાં ક્રિયાપદો]

૧૦ નાહ, ચાહ, સાહ, મોહ, ઘોહ, દોહ, મેહ, ચોહ એ માતૃભાષે અનિયમિત ગણી તેમના નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે રૂપો સામિત કરવા —

નાહ—નાહું છું, નાહીએ છીએ, નહાવું છે, નાહો છો, નાહો, નાહી, નાહીશું, નાહીશો, નહાવો, નહાવો, નહાવો, નહાવો, નાહનાર, નાહવાનો વ્યવહાર નાવાનો, નાહેલો, નાહી, નાહ, નહા, નહાવે, નાહવું

નવહા—(૧)વહુ, નવાવહુ, નવ ચ, નાવણુ, નાવણિયા, નવેહ, નવાખુ

ચાહ—ચાહું છું, ચાહીએ છીએ, ચાહે છે, ચાહે છો, ચાહો, ચાહી, ચાહીશું, ચાહીશો, ચાહાવ, ચાહાવો, ચાહી, ચાહ, ચાહનાર, ચાહવાનો, ચાહેલો, ચાહી, ચાહ, ચાહવે, ચાહવું

મહવહા—(૨)વહુ, ચાહવા, ચાહવાય એ રૂપો સામ્ય અને વ્યાકરણશીલ પ્રમાણિત છે, પણ આવા પ્રયાગો પ્રચલિત નથી

ગ્રામીણી ના બધામાં બાધાદાની નીતિએ છેવટ “જોડણી” આપેલા અને ૮ મા—૯ મા નિયમ પ્રમાણે અમુક રાષ્ટ્રોમાં ‘દ’ લખવો અને તે ૮ મા નિયમમાં બતાવ્યા પ્રમાણે, અને અમુક રાષ્ટ્રોમાં ન જ લખવો, ૯ મા નિયમમાં બતાવ્યા પ્રમાણે આમાં નિષિની મુજબીનો પ્રશ્ન પણ મૂકવો બતાવાયો છે તે વિશે શ્રી માધાસાહેબ “જોડણી”ની પ્રસ્તાવનામાં નિર્દેશ કર્યો પણ છે હમર સ્પષ્ટ બતાવવા પૂર્વના વ્યવહારે અર્થ જ આપવા પડે હવે જેમાં કાનો છે તેવા વ્યવહારો તેમાં અર્થ મળે જ છે, પણ ‘દ’ સિવાયના કતા વિનાના ક, ટ, ડ, દ, ર એ વ્યવહારો ખોટા ગ્રંથવા જોડે, તે જ સાચી રીતે તેમાં અર્થ અને તેમ જ આ બધા રચનામાં એ લખવલ હમર છે, એ તે સમગ્ર અર્થ નહિ આનો સરળ ઉપાય એ જ છે હારણ એ લખવલ સ્વરિત હમ્વારણ પતાવવા સરળ સાધામાં વિચાર બતાવવાને વપરાડ [] હપર નીચે બિહુ-ચાહુ બિહન રવીમરી લેવામાં આવે તે આ આખો પ્રશ્ન સરળ થઈ પડશે માત્ર આપણે ત્યાં લખવિસમ (નેન)નું નિયમ [] એવું છે તે ગુજરાતીમાં જોડી દેણ જોડે પૂર્વે તેના વિના આપણું હવે અને અત્યારે આવી પણ સારો તેનું રજાન અર્થવિસમ થા ગર્હદેણ લેશે સ્વ નવગમનાથુ વર્ણલોપ-ચિહ્ન વર્ણનો લોપ બતાવે છે, જ્યારે આ વિસર્ગચિહ્ન તે વર્ણનું અસ્તિત્વ બતાવશે હમ્વારણ તે બંધીન જ છે માપબાનાની મુશ્કેલી પણ કાયમને માટે ટળી જશે, જેમ જે ન, વા હું, વા હું, મો જી, મા વત, રો ર, મે રજાન, મા વરો, મો ર કે, રે, પે ર, પો જ પવળધની રિતિએ આની સંજ્ઞા પણ સ્પષ્ટ છે બાકી આવા રાષ્ટ્રોમાં સ્વરિત કે લખવલ ‘દ’ મ્યા ખરેખર છે તે હોવું નહીં મુશ્કેલ છે છતાં પ્રથમ દુનિમાં કે પછી, તે સ્પષ્ટ છે. કાલુ, લોહી વગેરે લેવાથી બને રિયત સ્પષ્ટ થઈ જશે

સાહ:—સાહ પ્રમાણે.

સવડા(-રા)વડું; સવાડું; સવાય.

મોહ:—મોહું છું; મોહીએ હીએ; મોહે છે; મોહો છા; મોહો, -હા, -હી, -હું, -તાં; મોહીય; મોહીયું; મોહયો; મોહયો; મોહવ; મોહવો, -તી, -વું; મોહનાર; મોહવાનો; મોહવો, -લી, -હું; મોહ; મોહને; મોહવું.

મોહડા(-રા)વડું; મોહડું; મોહડાય.

લોહ:—લોહું છું; લોહીએ હીએ; લોહે છે; લોહો છા; લોહો, -હા, -હી, -હું, -તાં; લોહીય; લોહીયું; લોહયો; લોહયો; લોહવ; લોહવો, -તી, -વું; લોહનાર; લોહવાનો અથવા લોવાનો; લોહવો, -લી, -હું; લોહ. લોહને, લોહવું.

લોવડા(-રા)વડું; લોવાય; લોવણિયું.

દોહ:—દોહું છું; દોહીએ હીએ; દોહે છે; દોહો છા; દોહો, -હા, -હી, -હું, -તાં; દોહીય; દોહીયું; દોહયો; દોહયો; દોહવ અથવા દોહવ; દોહવો, -તી, -વું; દોહનાર; દોહવાનો અથવા દોવાનો; દોહવો, -લી, -હું; દોહ; દોહને.

દોવડા(-રા)વડું; દોવાય; દોવણ; દોણી.

કોહ:—કોહ પ્રમાણે.

કોવડા(-રા)વડું; કોવાય; કોવણ; કોવણ; કોવણ.

સોહ:—સોહ પ્રમાણે.

આ ૧૦ મો નિયમ નાહ, ચાવ, સાહ, મોહ, લોહ, દોહ, કોહ અને સોહ એ આઠ ક્રિયાપદોનાં રૂપો પૂરતો છે. અર્ધા જ રૂપો કેવી રીતે લખવાં તે આપી દીધું હોવાથી તેમાં વિશેષ સૂચન અપેક્ષિત નથી રહેતું. એક વસ્તુ આ અર્ધા રૂપોમાં ખ્યાનમાં રાખતી જ જોઈએ કે સર્વાન હકાર ભંધુ-પ્રમત્ત એટલે કે સ્વરમાં અંતર્હિત રીતે જ ઉચ્ચારિત છે; બાકી એમ કદિમે તો બોલું નથી કે તે તે સ્વર મદાપ્રાણિત ઉચ્ચારવામાં આવે છે. અને તેથી જ અગાઉ બતાવ્યું તે પ્રમાણે લેખનમાં કવચિત્ જુદો બતાવાય છતાં માત્રાની દૃષ્ટિએ હકારતું જુદું સ્થાન નથી.^૧

૧. એટલે જ એ લક્ષ્યમાં લેવા જેવું છે કે 'નાહું છું' શબ્દવાળી એનું ઉચ્ચારણ 'ના:હ' યુન્વાદાઈ 'હું' એવું જ છે. આ ક્રિયાપદોનાં આટલાં બધાં રૂપો જુદી જુદી રીતે યાદ રાખવાં પડે તેવી સિદ્ધિ છે ત્યાં આ વિષયમાં ચિદ્નથી આખો પ્રશ્ન સરળ થઈ નય તેમ છે. એને લીધે 'હ' ચિન્હનાં રૂપો: નાવાનો, નવડા(-રા)વડું; નવાડું, નવાય, નાવણ, નાવણિયા, નવેણ, નવાણ, સવડા(-રા)-

[મૂર્ધન્યતર ૬]

૧૧. કેટલાક ૬ ને બદલે ૮ અને ૮ છૂટા પાડીને લખે છે જેમકે, કઢાડવુ, વઢાડવુ. તેમ ન લખતા કાઢ, વાઢ, કઢી, ટાઢ, અઢાર, કઢવુ જેમ લખવું. પરંતુ લઢવું, દાઢમ ન લખતા લડવુ, દાડમ એમ લખવું. ચડવું, ચઢવું બંને માન્ય ગણવાં.

આ નિયમ બીજી રીતે ખૂબ સરળ છે. કાઠિયાવાડનાં ઉચ્ચારણોમા આ મૂર્ધન્યતર ૬ ને સ્થાને શુદ્ધ મૂર્ધન્ય ૬ ન ઉચ્ચારાય છે. ત્યાં ત્યાં કાઠિયાનાડમાં શુદ્ધ મૂર્ધન્ય ૬ છે ત્યાં તે જોડણીમા પણ ૬ ન બતાવવો. કાઢ, વાઢ, કઢી, ટાઢ, અઢાર, કઢવુ, સોડું, મોડું, લઢણ (લઢવું ક્રિયા-પદ=ટેવ પડવી), ઢેઢ, દોઢ, અઢી, ગઢ, દાઢ વગેરેમાં ૬ ન લખવો. ત્યાં નથી એટલે કે મૂર્ધન્યતર ૬ ન ઉચ્ચરિત થાય છે કાઠિયાવાડમાં, ત્યાં સર્વત્ર ૬ ન લખવો. એને લીધે આપોઆપ ‘ચઢવું’ જોડણી નિરર્થક થઈ પડશે. કાઠિયાવાડમાં સર્વત્ર ‘ચડવું’ ન ઉચ્ચરિત થાય છે મૂર્ધન્યતર ‘ડ’ થી. એ રીતે ‘ગઢ’ નહિ, પણ ‘ગડ’, શેઠડીનો ‘વાઢ’ નહિ, પણ ‘વાડ’ વગેરે

[ચક્રતિ]

૧૨. કેટલાક શબ્દોના ઉચ્ચારમા શુભરાતના કેટલાક આચાર ચક્રતિ થાય છે ઉદા. નલ, આખ્ય, લાખ્ય, દ્યો, ઘો, કો. પણ તે લખવામા ફર્કાવવાની જરૂર નથી. બત, આખ, લાવ, લો, દો એમ જ લખવું

નારી જાતિના બધા જ આકારાંત શબ્દો અને આત્માર્થ બીજા સુરુપ એકવચનનાં રૂપોમાં મૂળમાં હ્રસ્વ ઇ પ્રત્યય પડ્યો છે, જેની અત્રાધિત ઊમા સમગ્ર દેશમા પ્રાયઃ સર્વત્ર વ્યાપક છે; શુભરાતના કેટલાક જ ભાગમા એ ચક્રતિ છે એ કહેવું બરાબર નથી જેવી સ્થિતિ આ ચ ની છે તેવી ન જ કમણે જૂત કદંતના યુ—યો—યી પ્રત્યયની પણ છે. ત્યાં આ લુપ્ત-પ્રયત્ન યકાર નથી ત્યાં “ગયો”નું ‘ગો’, ‘કયો’નું ‘કો’ જેવાં જ ઉચ્ચારણ છે. ઉપરના અત્ય લઘુપ્રયત્ન યકારને અને ‘લ્યો—ઘો’ અને

વવું, સવાવું, સવાચ, લોવાનો, લોવડા(-રા)વવું, લોવાય, લોવણિયુ, દોવાનો, દોવડા(-રા)વવું, દોવાવું, દોવણ, દોવણી, કોવડા(-રા)વવું, મેવાવું, કોવાય, એ વગેરેમાં આગાહિક વિસર્ગ આવી જ્યાં તેવા સહિ-વ રૂપોની લેખનમાં જરૂર નહિ રહે.

‘લો’, ‘લે’, ‘લ્યા’માંના ચકારને દર દરવામાં માત્ર લેખનસાધ્ય જોઈ શકાય કારણ કે તેનું વાળખી છે. અને એ જ કારણે એ શાનાતિઃ ઉચ્ચારણ નોડખીમાંથી કાપીને માટે શુભ થયું છે.

૩. તદ્ભવ શબ્દો

[અપ્રાણ + મદાપ્રાણ]

૧૩ અપ્રાણ અને મદાપ્રાણ સંયુક્ત હોય એવા તદ્ભવ શબ્દોમાં મદાપ્રાણનું દિવ્ય ક્ષરું, હ્રાં ધ્રુવ્યું, ચિટ્ટી, પચ્ચર, ઝંઝા, બોધો, મુધ્યા, સંજ્ઞર, પળુ, ચ તથા બેના નામ હોય તો “અપ્રાણ”, ઉચ તદ્ભ. હ્રાં અચ્ચર, પચ્ચર, અચ્ચુ.

“લોડખીકાશ”માં લોડખી-ચોડી સમાયેલ છે. તે આ રીતે લોડખી-ચોડી સમાયેલ છે.

આ નિયમ માત્ર સરજતા ખાતર જ છે. સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષાઓમાં આ નિયમ વૈકલ્પિક છે. અને અપ્રાણ+મદાપ્રાણ એ રીતે લોડખી એ બે જ ભાષાઓમાં વધુ સંભવિત થયેલી છે. એનું જ યુગ્મસતીમાં અનુસરણ હોવાથી નિયમના આરંભમાં “અપ્રાણ અને મદાપ્રાણ સંયુક્ત હોય એવા તદ્ભવ શબ્દોમાં” એમ કહેવું જ પડ્યું છે. આ નિયમની ખાસ તેથી ઉપયુક્તતા નથી લાગતી.

[ચતુર્થિની જ્ઞાતિ]

૧૪. કેટલાક શબ્દોમાં (હ્રાં પાણુ, બાણુ, હેરડી, હોરડું, ખાંડખી, જળખું, પાળખી, રોડખી) ર, ટ, ળ, લ ને બદલે ચ ઉચ્ચાર થાય છે; ત્યાં ચૂં ૧૫ જ લખવું.

આ નિયમમાં “ચ ઉચ્ચાર થાય છે” એમ કહેવા કરતાં “અપ્રાણી યોલાતાં ઉચ્ચારણમાં ચતુર્થિની જ્ઞાતિ છે” એમ કહેવું વધુ યોગ્ય છે.

“લોડખીકાશ”માં પણ શબ્દોમાં વિકલ્પ છે, ખાસ કરીને ‘ર’ ~વાળા શબ્દોમાં. આ બધે દેકાણે ‘ર’ રાખાને યા ‘ર’ લેખાડીને લોડખી થઈ છે. ઉત્તરડું, —ઉત્ત(ત)ડું, આસરડું—આસડું વગેરે. આ શબ્દોમાં ‘ર’ સચવાઈ રહે એ વધુ વાળખી છે.

૧. આ ઉચ્ચારણ જગ્યામાં અવિચ્છિન્ન છે અને તેથી બહુ જ યશસ્વી છે. તેથી જ આ નિયમ ‘ર-ર’ સુધારાથી બચાવવા વાળખી છે. તેમ આ લઘુ-પ્રવલ ચકાર પળુ બાધાકે રીતે ‘ર’ના રૂપમાં નીચે સુકલા સાથે પ્રચલન થઈ છે.

[સ-શ નાં ઉચ્ચારણ]

૧૫. અનાદિ સ ના ઉચ્ચારની બાબતમાં કેટલાક સંદેહમાં પ્રાંતિક ઉચ્ચારભેદ છે. હાશ-હાશી-હાસી; માશા-માસી; બે'સ-બે'સ; બાસ-બાસ; બારસ-બારસ; એ'શા-એ'શી. આવા સંદેહમાં સ અને સ નો વિકલ્પ રાખવો.

૧૬. શક, શોધ, શુ' માં રક સ રાખવો; પણ સાકરમાં સ લખવો.

૧૭. વિશે અને વિષે એ બંને રૂપો આવે.

સામાન્ય રીતે પ્રાંતીય ભેદે છતાં તાત્કલ્ય સ્વરના યોગમાં સકારને રચાને સકાર ઉચ્ચારવાનું વલણ છે. એ રીતે આ સંદેહમાં વિકલ્પે તાત્કલ્ય ચાર છે. હાસ, બારસ વગેરેમાં તાત્કલ્ય સ્વર દેખાતો નથી, પણ તેમાં લઘુપ્રયાતન યકાર છે જ, જે નારી જાતિના હ પ્રત્યય ઉપરથી આવ્યો છે. તેથી જ ઉચ્ચારણમાં તાત્કલ્ય રાને રચાન મળે છે. આ વિકલ્પ કાંઈક સમાદરણીય બને છે. એ રીતે વીશ—સ, અને વીશ—સ—અંતવાળા, પગીશ—સ, હવીશ—સ, મીશ—સ અને નીશ—સ—અંતવાળા, ચાળીશ—સ અને ચા(—તા)ળીશ—સ અંતવાળા, ઓગણપચાસ—સ, પચાસ—સ વગેરે બધામાં વિકલ્પ સ્વીકાર્ય છે. પણ ચકારની પ્રાંતીયતાને કારણે આ બધા સંદેહમાં સકાર લખવો વધુ આભાસિક છે.

શક, શોધ તો તત્સમ સંસ્કૃત ધાતુઓ છે. બેશક આને એનાં સ્વાભાવિક ઉચ્ચારણો દ્વંત્ય સકારવાળાં જ છે. પણ તત્સમની શુદ્ધિ જાળવવાને પ્રધાન હોવાથી તે વિશે કાંઈ વિશેષ વિવેચન અપેક્ષિત નથી.

૧૭ માં નિયમમાં 'વિશે' અને 'વિષે' બંને રૂપ સ્વીકારવાનું નિધાન છે. પણ "વિષે" એ રૂપ ગુજરાતી ભાષામાં કદી રાક્ય નથી; તેમ એ તત્સમ નથી; કેમકે તત્સમ તો 'વિષયે' છે. મધ્યકાલીન ગુજરાતીમાં 'વિષ્ણિ'—ઉચ્ચારવાળું 'વિષિ' રૂપ લખાણેનું મળવાથી અને 'વિષે'—ઉચ્ચારવાળું 'વિષે' પત્રી પણ પ્રયોજનયુગ દરમિયાન એટલે માત્ર સ્વરૂપ ઉપરથી 'વિષે' આપણે સાં સ્વીકારાયેલું. પણ આને તો કાંઈ 'વિષે' ઉચ્ચાર કરતું જ નથી. એટલે જૂના 'વિષે'—ઉચ્ચારવાળા 'વિષે'ની જરૂર આપોઆપ મળે છે. સ્વાભાવિક રૂપ 'વિષે' ઉપરાંત તાત્કલ્ય એકારને કારણે 'વિશે' એવું વૈકલ્પિક રૂપ છે. એટલે જે વિકલ્પ જોઈતો જ હોય તો 'વિષે' 'વિશે' એવો જોઈયે. નવીનતા ન જ જોઈતી હોય તો 'વિશે' રૂપ સંભાનિત યત્ન યોગ્ય છે; 'વિષે' તો નહિ જ. આ બે રૂપોમાંથી

તેથી હવે 'ધિરો' એ એક બ રૂપ ઝીકરી લેવું વાગ્યો છે. આ બ રીતે 'કુભાધિરો' નહિ, પણ 'કુભાગિરો' રીકાર્બ બને છે.

[સાનુનાસિક નિરનુનાસિક ઇ-ઉ]

૧૮. તદ્દન સખોગ્યાં અંત્ય ઈ તથા ઉ, આનુસ્વાર કે નિરનુસ્વાર, એ અનુક્રમે દીર્ઘ અને ઋસ્વ લખવાં. ઉદા० મી; ધ્રુ; યુ; ઋ; ઋણી; ઋંગી; અઠી; દહીં; પિયુ; સાહુ; છુદું.

નોંધ—સામાન્ય રીતે ગુજરાતીમાં ૩ અપવાદુ લખવાનો રિવાજ નથી; ૩ વિશેષ પ્રચલિત છે. ૫૪૮ નવાં નિયમ પ્રમાણે ઋસ્વ ૩ લખવાને દોષ ત્યાં ૩ અપવાદુ લખવું. ઉદા० ઊકકું-ઊકકું; બેકું-બેકું.

અપવાદ—એમફરી સખોગ્યા નિરનુસ્વાર ઇ દીર્ઘ લખવો. ઉદા०, જૂ, ઘૂ, ઘૂ, જૂ, ઘૂ, ઘૂ.

૧૯. અનંત્ય ઈ તથા ઊ ખરેખરે આપતા અનુસ્વારનો ઉચ્ચાર પોતો થતો હોય ત્યારે ઈ કે ઊ દીર્ઘ લખવાં. ઉદા० જહું; હીંડાડ; મુજવાવ, સીંચણિયું, પીંછું; લહે; પૂંછું; વચ્ચું, મીંચામણ.

અપવાદ—કુંવારું, કુંવાર, કુંવર, કુંવરી, સુંવાણું.

'સાનુસ્વાર' કે 'નિરનુસ્વાર' એ સંદર્ભથી 'સાનુનાસિક' અને 'નિરનુનાસિક' ઇ—ઉ સમજવાના છે. ૨૧. નરસિંહરાવે પણ આ શ્રેણી કર્યા પછી તેમને આવડત પડેલું કે અનુસ્વાર અને અનુસ્વારનો ડામળ ઉચ્ચાર એ જુદી વસ્તુ છે. અનુસ્વારનો કહેવાનો ડામળ ઉચ્ચાર તે અનુનાસિક, કે કેમ 'નાસિક્ય' કહે છે તે છે. અનુસ્વાર એ સ્વર પછી વધી પડતું ઉચ્ચારણ છે, જ્યારે આત્રામાં કંઈપણ વૃદ્ધિ ન કરતો નાકમાંથી બેસાતો ઋસ્વ કે દીર્ઘ સ્વર એ સાનુનાસિક છે. એટલે ૧૮-૧૯ એ બેઉ નિયમોમાં અનુસ્વારથી સાનુનાસિક ઉચ્ચાર જ સમજવાનો છે. અને તેની જ અહીં વાત છે.^૧

૧. ગુજરાતી સખોગ્યા ઉચ્ચારણમાં વધુમાં વધુ મુજબનારો પ્રત ઋસ્વ કે દીર્ઘ 'ઇ-ઉ' નો છે. કર્યા એ ઋસ્વ ઉચ્ચારાય છે અને ક્યા એ દીર્ઘ ઉચ્ચારાય છે એ પ્રચલિત ઉચ્ચારણો ઉપરથી સામાન્ય રીતે નક્કી કરવું પડેલું છે. ખાસ કરીને દીર્ઘ ક્યા એ નક્કી કરવું તો જૂન જ સ્પષ્ટ છે. અહીં ૧૮ માં નિયમમાં અંત્ય સાનુનાસિક 'ઇ-ઉ' માં ઉચ્ચારણની દૃષ્ટિએ થેય પણ કદ નથી; એટલું જ નહિ 'ઇ' કે 'ઉ' પોતે સાનુનાસિક હોય કે નિરનુનાસિક હોય, તેમણે ઉચ્ચાર

૧૮મો નિયમ એ અત્યંત સ્પષ્ટ કરી આપે છે કે એકાક્ષરી કે એકથી વધુ અક્ષરવાળા શબ્દોમાં અંત્ય 'ઇ' દીર્ઘ જ લખવો, ત્યારે એકાક્ષરી શબ્દોમાં માત્ર નિરનુનાસિક 'ઉ' દીર્ઘ લખવો; તેવા શબ્દોમાં સાનુનાસિક 'ઉ' દ્વંસ્વ જ લખવો. એકથી વધુ અક્ષરવાળા શબ્દોમાં અંત્ય સાનુનાસિક અને નિરનુનાસિક 'ઉ' દ્વંસ્વ જ લખવો. માત્ર સરળતાના ઉદ્દેશ ઉપર

શબ્દોમાં લાપાસાસની દૃષ્ટિએ કાંઈ પણ ફેર પડતો નથી. નિયમો કરવામા આવ્યા છે તે માત્ર લેખનમાં સરળતા લાવવા માટે વ્યવહાર પૂરતા છે; અને તેથી જ આપણી સામે એ અવહાર નિયમો પ્રમાણે અંત્ય સાનુનાસિક-નિરનુનાસિક 'ઈ' દીર્ઘ અને તેવા 'ઉ' દ્વંસ્વ આવે છે; તે જ 'ઉ' ને નિરનુનાસિક ઢોય અને તે એકાક્ષરી શબ્દોમાં ઢોયે તે "અપવાદ"માં બતાવ્યા પ્રમાણે દીર્ઘ જ લખવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. અનંત્ય દશામાં તો સાનુનાસિક 'ઇ-ઉ'નું સરખાપણું તેમ તેનાંથી સ્વતંત્ર રીતે નિરનુનાસિક 'ઈ-ઉ'નું સરખાપણું લેખનમાં વ્યક્ત કરવાનું નાથે ૧૬ થી ૨૪ સુધીના નિયમોમાં વિધાન છે.

સિદ્ધાંત તરીકે એક વસ્તુ અત્યંત સ્પષ્ટ છે કે ગુજરાતી લાપાસાનાં ઉચ્ચારણોમાં અંત્ય 'ઇ-ઉ' નાં ઉચ્ચારણ દ્વંસ્વ તરફ વધુ અને વધુ ઢળી ગયાં છે. માત્ર 'જ' અને 'ય' એ જ અવ્યયો જ એવાં છે કે તેમણે પણ દ્વંસ્વ 'ઇ-ઉ' પછી આવતાં એ 'ઇ-ઉ' દીર્ઘ જ ઉચ્ચારિત થાય છે. લઘુ-પ્રયત્ન અંત્ય અક્ષર પછી આ જ અવ્યય પહેલાં પૂર્ણપ્રયત્ન બની જાય છે, એ પૂર્વે સ્થપાયું છે જ.

અંત્ય 'ઇ-ઉ' જેમ હાલ સામાન્ય રીતે દ્વંસ્વ ઉચ્ચારિત થાય છે, પછી બંને વ્યુત્પત્તિથી તે દીર્ઘ જ આવતા ઢોય (અને "શાસ્ત્રોચ્ચારપરિચય નોંધણી"માં મને આ તરફ પક્ષપાત પણ દેનો, પ્રાંતીયતાને કારણે; પછી તો ઉચ્ચાં આઠ વર્ષના વધુ વ્યાપક અનુભવથી તે તરફની સમર્થક શુદ્ધિ આસરી પણ મળે છે.) તે રીતે અનંત્ય 'ઇ-ઉ' અસ્વરિત દશામાં દ્વંસ્વ ઉચ્ચારિત થાય છે. આને જ કારણે ૧૬ માં નિયમમાં અનંત્ય 'ઇ-ઉ' સાનુનાસિક ઢોય ત્યારે દીર્ઘ કદા છે તે અસ્વરિત દશામાં દ્વંસ્વ છે કે એવા નિરનુનાસિક તે 'ઇ-ઉ' દ્વંસ્વ છે. "અપવાદ"માં કુંવારું, કુંભાર, કુંવર, કુંવરી, કુંવાણું આપણામાં આગળ છે, એ સાચા પરિચિતનો ખ્યાલ આપે છે. એ રીતે જોતા "લીંડાડ"માં 'લી' દીર્ઘ નહિ, પણ દ્વંસ્વ જ છે. "રિસાચણું" અને "સીંચણું" કે "મીંચા-મણું"માંના આદિ શ્રુતિમાંના નિરનુનાસિક કે સાનુનાસિક 'ઈ'માં કાંઈ પણ તફાવત નથી; તે જ રીતે "કતરડ" અને "મુંજવળું"માંના નિરનુનાસિક કે સાનુનાસિક 'ઈ'માં પણ અને ત્રિશ્રુતિ શબ્દોમાં "ચિતાર" "મીઠાઈ" "મૂંઢેણું" "ઉતાર" અને "જાણું"માં આદિ શ્રુતિના ઉચ્ચારણમાં ફેર છે એમ કોણ કદી શકે તેમ છે.

રચાયેલા આ નિયમનો શાસ્ત્રીયતા વિશે શંકા કરવાની નથી. જોડણીના નિયમોમાં આ 'ઇ-ઉ' વિદ્યના નિયમો એ માત્ર કામચલાઉ છે, એ વાત કોઈપણ સમજુ વિદ્વાન જૂઠી નહિ શકે; કેમકે તેમાં ઉચ્ચારણનો વિષય ઉપેક્ષિત થયેા છે.

નિયમ તરીકે આ નિયમ અત્યંત સ્પષ્ટ છે, તેવો જ ૧૬મો નિયમ પણ સ્પષ્ટ છે. ૧૮મા નિયમમાં અંત્ય 'ઇ-ઉ'—નો પ્રશ્ન પતી જાય છે, ને માત્ર અનંત્યનો જ રહે છે. તેવા અનંત્ય સાનુનાસિક 'ઇ-ઉ' દીર્ઘ જ લખવાનું ૧૬મો નિયમ વિધાન કરે છે, અને કોઈપણ સંયોગોમાં તેમાં ફેરફાર ન કરવાનો પણ આદેશ કરે છે. અપવાદમાં જે પાંચ ગણ્ઠો છે તે જ યાદ રાખવાથી ભેખનમાં આવા અનંત્ય સાનુનાસિક 'ઇ-ઉ'નો પ્રશ્ન નિરાકૃત થઈ જાય છે પણ એટલાથી પૂરતું નથી. "જોડણીકાશે" દીર્ઘ અને હ્રસ્વ 'ઇ-ઉ' હોય તેવા સંજ્ઞામય ચિહ્નો આપ્યા છે. તેવા ગણ્ઠમાં સ્વરભાર 'ઇ-ઉ' ઉપર ન હોય અને પછીની ક્રિતિમાં હોય છે, તેવા તે બધા જ ગણ્ઠો હ્રસ્વ સાનુનાસિક 'ઇ-ઉ'થી લખાયા તે વાજખી છે. ઉંદર, ઉંખર, જિંગોડી, શિંગાળા વગેરે. અહીં અનુસ્વાર ઇ એમ બંધાય કરવો નિરર્થક છે.

[ચક્રકાતો ઇ-ઉ]

૨૦. શબ્દમાં આવતાં યુક્તાક્ષરથી જ્યાં આવતાં સ્વરને ચક્રકા લાગતો હોય ત્યાં ઈ કે ઊ ને હોય તે હ્રસ્વ લખવો. અનુસ્વારનો ઉચ્ચાર અનુનાસિક ભેદ થતો હોય ત્યાં યુક્તાક્ષર બધુંવો. ઉદા. કિન્ની, શિસ્ત, કુંકર, જુરસો, ઘુસ્ત, ઉત્તરપિટી, ગિલ્ખી, જિંગોડી, હુંડી, કુંદ, વડાઈ

નોંધ—સામાન્ય રીતે ગુજરાતીમાં બિ લખવાનો રિવાજ નથી; છ જ વિશેષ પ્રચલિત છે પરંતુ જ્યાં નિયમ પ્રમાણે હ્રસ્વ બિ લખવાનું હોય ત્યાં બિ લખવું. ઉદા. બિન્દની; બિલાડવું; બિલાડવું

જોડાક્ષરની પૂર્વનો ચક્રકાનો સ્વર હ્રસ્વ લખવો. ચક્રકાતો સ્વર ન હોય તો તે અસવ જે સ્વરપ્રમાં હોય તેમ લખવો 'કપો', સ્કુર્પુ' આ શબ્દોમાં જૂલકાળનો ય સામે છે, જોડાક્ષર પણ બને છે, પણ પૂર્વના સ્વરમાં ઝાંઠ પચ પડાડે નથી, તેથી "ક" ને "ચ" લખતાં 'કપો' 'ક'માં અકાર લખુ જ છે. તે જ રીતે 'સ્કુર'માં ઉકાર લખુ જ છે.

આ નિયમ અત્યંત સ્પષ્ટ છે, પણ તે તદ્દન પૂરતો જ છે, એ ન બુધ્ધિ જોઈયે. સંસ્કૃત તત્સમ-શબ્દોમાં જોડાક્ષરમાંના પૂર્વનો ઇ-ઉ

દીર્ઘ ન સામાન્ય રીતે હોય છે. કીર્તિ, પૂર્ણ, મૂર્ણ, વીર્ધ વગેરે. સંસ્કૃત સિવાયની બાપાઓમાંથી આવેલા શબ્દોમાં યેગ્ય લખવાનું ન વનજી છે; જેમકે શિરી, ઉર્દૂ વગેરે.

નોંધમાં 'નિ' વિશે ન છે. વંજીમાંનું પડેલું ઉદાહરણ તત્સમ શુદ્ધ રાગ છે; ખીનું—ચીનું ઉદાહરણ રજમા નિયમ પ્રમાણે છે.

[દ્વિશ્વતિવાળા શબ્દોમાં અતંત્ય ઇ-ઉ]

૨૧. જ્યાં વ્યુત્પત્તિને આધારે જુદી જોડણી ન થતી હોય 'એ' કે, ઉદાહરણ, દિવ, પુદ્ગલ) તેવા બે અક્ષરના શબ્દોમાં ઉપાત્ય ઈ તથા ઊ દીર્ઘ લખવા ઉદાહરણ, ચર્ચ, વૃત, જૂનો, ઝીણું, છનો

અપનામ—સુધી, દુષા, હુઓ

નોંધ—મુમત્, ભુવાત્, ગિચાત્, એવા કર્યાંબિ રૂપાંગા યેગ્ય થાય છે. હુઓ નિયમ રજ મા

વ્યુત્પત્તિને આધારે ઇપાંત્ય ઇ-ઉ માં યસ્વતા ન મળતી હોય તે સિવાયનાં અનોમાં પ્રાચ વ્યુત્પત્તિથી ન આ 'ઇ-ઉ' દીર્ઘ મળે છે, એટલે આ નિયમ માત્ર વ્યુત્પત્તિને ન વગનતી ગણાયો છે; તેથી માત્ર અનુક્રમગાનો છે. આપણને અસ્તિ કે અસ્વસ્તિ અતંત્ય 'ઇ-ઉ' ઉચ્ચારણની રીતે પ્રાચ યેગ્ય મળે છે, એ અનુભવનો જ માન વિધય છે.

[ત્રણ શ્વતિવાળા શબ્દોમાં ઇ-ઉ]

૨૨. જ્યાં વ્યુત્પત્તિને આધારે જુદી જોડણી ન થતી હોય (એમ કે, ઉપર, મુગર, હુત્ત, મુત્ત, અશુર) તેવા ત્રણ વધારે અક્ષરના શબ્દોમાં ઇ કે ઉ પડી

૧ એક સરખા માપ ધરાવનારા શબ્દોમાં ઉચ્ચારણની દૃષ્ટિએ ભેદ મળી રાખે નહિ દા ત 'સુધી', 'જૂનો', 'ઝીણું', ત્યાં ઇ કે ઉમાં ઉચ્ચારણની દૃષ્ટિએ કામચળ ભેદ નથી. આ આઓ પ્રશ્ન સ્વરભાગના તત્વને આધારી છે ગુજરાતી બાપામાં સ્વરભાર ને અત્ય સ્વર ઉપર જતો હોય તો અન્યન્તિ મળે. દીર્ઘ રહેવાની રિયલિતા નથી હોવા ઉપરના વહે શબ્દોમાં સ્વરભાર નહિ મળે. રજમા છે કે અત્ય સ્વર ઉપર ન પડે છે એટલે ઉચ્ચારણની દૃષ્ટિએ ઉપાત્ય સ્વર યેગ્ય ન આવતી રહે છે

આ પછીના નિયમોમાં એ તન્ન એટલેને અસી સ્વીકાર્યામાં આવ્યું ન છે મુમત્, ભુવાત્, ગિચાત્ એ ત્રણ શ્વતિવાળા શબ્દોમાં એ ન તન્નને લીધે આદિ શ્વતિ યેગ્ય મળે છે

લઘુ અંગ ગાને તો તે દીર્ઘ લખવા, ને જુદા અક્ષર આવે તો તે લઘુ લખવા ઉદાહરણ, નીલજ, મનર, વિભાસ, મનુર, ખેડત, હુમળ, સુતાર, તરુ, કિનારો, બલાય, મિત્ર, તરુણ

અપવાદ ૧—વિસપ્ત પદ્યી થતા નામાં તેમજ નામ પદ્યી બનતા બાક વાગક નામાં મળે સંબંધી દોહડી કાયમ રાખવી ઉદાહરણ—રીપાઈ, વળીન—અવળવાત, ચીકચ—ચીમપાઈ, ચીમરા, ચીકું—ચીકારા, મીકાલ નકું—મીકાણું, ચીકું—ચીમરા, ચીકું—ચીમવ

નોંધ—વેધિ વેધિત્વ, અભિમાની—અભિમાનિત્વ, એવા રાખે તત્સમ સંસ્કૃત હોય કે અક્ષર કરવામાં આવે

અપવાદ ૨—દોહડાં રાખે બાલતા ઉપાત્ત અક્ષર ઉપર બાર આવે છે ત્યાં હ કે ણ હોય તે દીર્ઘ કરવા ઉદાહરણ, દાડીનો, બારડોનો, દલુગી વગેરે

નોંધ—એમાં આ બંનેનો બાર નથી આવતો એવા રાખે હકુમે, હકી મહકુ.

નિયમમાં બેથી વધારે અક્ષરોથી ત્રણ અક્ષરા—શ્રુતિઓ સમજવાની છે, કેમકે આર અક્ષરોમાં માટે રકમો નિયમ છે ન અક્ષી ઉદાહરણમાં “તડુકાવ” આર અક્ષરોમાં અપાયો છે, એ નિયમમાં એના વ્યાપક તત્વને આભારી છે. આ નિયમથી જે કાંઈ સમજાય છે, તે એ ન છે કે જે દીર્ઘ અક્ષરો લાગતગાઠ શ્રુતિમાં આવી ગયતા નથી તે ન પ્રમાણે ઉદાહરણો બારે બાર અપાયા છે “તડુકાવ” માં તેથી આપણે “તડુકા—” અંગ પૂરતું લક્ષ્ય આપવાનું રહે છે

અક્ષી “તડુકાવ” માં હિકા અપદ્ધ હમ નિર્ણીત થયા પછી નીચે રજા નિયમની નોંધમાં “તડુકાવ(વ), તડુકા(વ)” નોંધાયા છે, તે પ્રમાણે જણાય છે

આ નિયમમાં અરબાર્જી તરફ એકદરે નિયમક છે જે રાખેને છેડે લઘુપ્રત્ય અક્ષર છે, તે રાખેમાં અમુક રીતે ઉપાત્ત શ્રુતિ ઉપર બાર પડે છે ખુશાન, વિભાસ, હુકાળ, સુતાર, કિનારો, છતાન, મિયાન એ એના આગળ ઉદાહરણો છે ત્યારે “નીકા”, “મન” માં સ્વરભાર કયા છે? ઉચ્ચારણુ બેતા ઉપાત્ત અક્ષર ઉપર છે અને તેથી કરી આદિ શ્રુતિના ધ—ઉ અરવરિત બનતા દર્ધ ટકી ચકતા નથી અને તેથી ન નિકળ, મુલવ, ઉતર, નિષળ, ઉપળ જેવા શ્રિષ્ટિપદોમાં બેડણીમાં પૂર્વે હસ્ય સ્વર સ્વીકારાયેલો આજે તો બે દીર્ઘ શ્રુતિ સાથે ન આવે, તેમ બે હસ્ય પણ,

એવી માન્યતાથી આ શબ્દોમાં આદિ શ્રુતિમાં ઇ-ઉ દીર્ઘ માત્ર વ્યવહાર-પૂરતા જ રહીકારાયા છે. એ જ રીતે અપવાદ રમાં સાધિત નામ અને વિશેષણોમાં ભેટણી ન ફેરવવાનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે.^૧

અપવાદમાં આપેલાં ઉદાહરણોમાં ‘ઝીણું’ ઉપરથી “ઝીણવટ” આપવામાં આવ્યું છે, તથા આદિ શ્રુતિનો ‘ઈ’ દીર્ઘ જ રાખવામાં આવ્યો છે. ઉચ્ચારણમાં શી સ્થિતિ છે તે અહીં જતાવવા પ્રયોજન નથી, કેમકે માત્ર વ્યવહાર જ અહીં લક્ષ્ય છે. અહીં તેથી જ પ્રયત્ન બિન યાય છે કે “ભેટણીકોરા” માં “જૂનું” ઉપરથી “જૂનવટ” અપાયું છે તે વાગળી કે આ ? “-વટ” પ્રત્યય બેયમાં જુદો તો નથી જ. “ઝીણું+વટ” અને “જૂનું +વટ” તે આપણને જુદાં રૂપ આપી શકે ખરાં ! એટલે અને લાગે છે કે

૧. અહીં પણ સ્વાભાવિક ઉચ્ચારણ એટલે કે સ્વરભારના સિદ્ધ તત્ત્વને ધ્યાનમાં આપ્યું છે. આપેલાં ઉદાહરણોમાં કયાંય પણ ‘ઈ-ઉ’માં દીર્ઘ ઉચ્ચારણ રહ્યું નથી. પરંતુ સ્થિતિએ રજા નિયમમાં આ અપવાદ રનો પણ સ્વાભાવિક સમાવેશ છે, અને સ્વરભાર પૂર્વની શ્રુતિમાં તે ‘ઈ-ઉ’ આવી જતા હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે જ દૂસ્વ સ્વરૂપમાં જ એ ઉચ્ચરિત છે. અહીં એ પણ લક્ષ્યમાં લેવા જરૂર છે કે જે સ્તુતિવાળા શબ્દોમાં, અગાઉ બતાવ્યું તેમ, સ્વરભાર ઉઠે હોય તો ઉપાંત્ય ‘ઈ-ઉ’ દૂસ્વ ઉચ્ચરિત થાય છે, તેના ઉપરથી પાછા ધડાતાં તે દૂસ્વતા દૂસ્વ જ રહે છે. તથા સ્તુતિવાળા શબ્દોમાં તો, ચાર સ્તુતિવાળા શબ્દોની જેમ જ દ્વિતીય શ્રુતિ ઉપર સ્વરભાર હોય કે પ્રથમ શ્રુતિના તે ઈ-ઉ ઉપર સ્વરભાર હોય, એ દીર્ઘ ઉચ્ચારી શકાતા નથી. તેથી પણ આ સાધિત સ્વરૂપમાં ઈ-ઉ ની દૂસ્વતા જ રહે છે.

ખરી રીતે સ્વરભારને કારણે પૂર્વનો ઈ-ઉ જ માત્ર નહિ, ગમે તે સ્વર આવ્યો હોય તે દૂસ્વ થઈ જાય છે. જેમકે ચારવું-ખરાવું, ખારવું-ખરાવું, પાટવું-ખટાવું, દેખવું-દેખાટવું, જેસવું-જેસાટવું, બેસવું-બેસાટવું, બોલવું-બોલાવું, ખેરવું-ખેરાવું; ખેરવું બાજુએ નૂકતાં કર્મણિરૂપમાં પામવું-ખમાવું, ધાળવું-ધળાવું, ગારવું-ગારાવું; એ પ્રમાણે વિશેષણો વગેરે ઉપરથી સાધિત શબ્દો રાગ-રતાશ, ખાદું-ખટાશ, વગેરે પણ લક્ષ્યમાં લેવા જવા છે. (“કાળાગ” જેવા કોઈક જ અપવાદ જમે તે કારણે ગદી જવા છે.)

આમાં સ્વરભારનું તત્ત્વ કેટલું પ્રબળ છે તે સમજાય છે. દિંદીના દેગ-દિસાના, ચોલ-ચુલાના, કેઠ-વિઠના, સોદ-સુદવના એવાં સ્પષ્ટ ઉદાહરણો છે. આપણે ત્યાં દૂસ્વ ‘એ-ઓ’ હોવાને કારણે ‘એ-ઓ’ રહ્યા છે, પણ તે દૂસ્વ જ, આ તટન ઉચ્ચારણશાસ્ત્રનો વિષય છે. સરખાવો વળી “ઘોંઘાર” જેવા શબ્દો, ત્યાં “ઓ” દૂસ્વ છે.

“અપવાદ ૧” માં મુકાયેલ આ “ઝીણવટ” શબ્દને દૂર કરવો જોઈએ, જેને જોઈને દષ્ટિએ “ઝીણવટ” થઈ રહેશે. ૨૪મા નિયમમાં ક્રિયાપદો ઉપરથી આવેલા સિખામણ, બુઝામણી, ઉઠમણ વગેરે જેવી જ આની સ્થિતિ છે.

નોંધમાં આપેલા “વેધિત્વ—અભિમાનિત્વ” વગેરે તત્સમ જ હોઈ તેના ‘ઈ’ નો પ્રશ્ન આવશ્યક નથી જ.

અપવાદ ૨ને વ્યવહારપૂરતો જ મને લાગે છે. ખરી રીતે ઉપાંત્ય શ્રુતિ ઉપર બાર ઉચ્ચારણુમાં નથી; અપવાદ ૨ જ જેવી જ એવી સ્થિતિ છે. “અધુરું” અને “અધૂરું” ના ઉચ્ચારણુમાં જો ફેર હોય તો આમાં હોઈ શકે.

[ચાર શ્રુતિ અને તેથી વધુ શ્રુતિવાળા શબ્દોમાં ઇ-ઉ]

૨૩. ચાર અથવા તેથી વધારે અક્ષરના શબ્દોમાં આદિ ઇ કે ઉ દ્વય લખવાં. ઉદા. ગિજલસ, કિંવચાસ, કિલકિવાટ, ગિરામણી, ટિપણિયો, ટિટિયાદો, ટિથકારી.

વિકલ્પ—ગુજરાત—ગુજરાત

નોંધ ૧—આ નોંધનો શબ્દ સંભાસ હોય તો સમાસના અંગભૂત શબ્દોની જોડણી કાયમ રાખવી. ઉદા. બલવાપ; બીજવર; હીણકમાડ; પ્રાણીપિયા, મ્વાનીદ્રોહ, મીઠામોહ,

નોંધ ૨—ફાફ, બમામ, બલબુલામણી, એવા દ્વિર્ભાવથી થતા શબ્દોમાં દ્વિર્ભાવ પામતા પદની જોડણી જ કાયમ રાખવી.

‘ઇ-ઉ’ ને લગતા નિયમોમાં સ્વાભાવિકતાની નજીકનાં નજીક આવતો જો કોઈ નિયમ હોય તો આ છે. લાંબા શબ્દોમાં સ્વરિત કે અસ્વરિત ઇ-ઉ હોઈ ઉચ્ચારી શકાતા નથી; અને એથી જ વ્યુત્પત્તિથી એક મતે આવતો “ગુજરાત” શબ્દ વિકલ્પે સ્વીકારાયો છે. મને લાગે છે કે ઉચ્ચારણુની દષ્ટિએ અને એ શબ્દની ઐતિહાસિક દષ્ટિએ સંસ્કૃતેતર મૂળ “ગુજરાત” ઉપરથી “ગુજરાત” એવી વ્યુત્પત્તિ વધુ સ્વાભાવિક હોવાથી એ શબ્દ અત્યારે ઉચ્ચારણુમાં છે તેવી જ રીતે “ગુજરાત” તરીકે જ માત્ર સ્વીકારાય એ વધુ વાજબી છે; એટલે “ગુજરાત” એ વિકલ્પ છોડી દેવો જોઈએ.

નોંધ ૧લી સમાસાત ચાલેને મારે છે. તે વિશે કાંઈ વિશેષ સ્પષ્ટતા અપેક્ષિત નથી. માત્ર તત્સમ શોધ પ્રાણીવિદ્યા, સ્વામિદોષ' નોંધાયે

નોંધ રજૂ માત્ર વ્યવહારપૂરતી છે. ઉચ્ચારણ્યો આદિ શ્રુતિમાં દીર્ઘ-
તાની કોઈ સંભવિતતા નથી.

[આધિત સખ્દોમાં ઇ-ઉ]

૨૪ પ્રાથમિક શાળા પૈકી મહાતા શાળામાં તથા ધાતુના ઘેર અને કમ્પોઝિટ પ્રયોગના શાળામાં પ્રાથમિક-શાળા બંધવા ધાતુની નીચે જોડણી મધ્યમ ન રાખતા ઉપર ૧૧મ ૨૦, ૧૧, ૨૨, ૨૩, પ્રમાણે જોડણી કરવી હતાં બુલ-ભુલામણી, શીખ-શીખાડ, શિખામણ, નીચ-નિચાવ, જોડ-જોડાડ, જોડાવ, ઝડમણ, ન-મુઝાણ, મુઝાણ, મુઝાવણ, ચૂચણ, નૂંધાણ, વૂંધાવણ, કિંગનાણ, ગિંગવાણ, કિંગનાવણ .

નોંધ—ધાતુના અક્ષરો અલ્પવાચી તેના સામાન્ય ફલવત્તુ ૩૫ નહિ, પણ મૂળ ૩૫ હેતુ. જેમ કે, બિચલ(લુ), મૂલવ(લુ), ઉચ-નાવ(લુ), તડ(લુ), તડનાવ(લુ), તડકા(લુ)

અપવાદ ૧—કર્મણિ રૂપેને નિયમ ૧૧મા અપવાદ ગણી હવે હવા જેમકે,
ગિયા(૩), સુધા(૩), સુવા(૩)

અપવાદ ૨—ક્રિયાપદના કૃદત રૂપોમાં મૂળ જોડણીના નયન રાખવી જોગડે,
બંનનાર, બોલુ પ્રસાવનાર, બુલાયેલુ મૂંડનાર, મૂંડેલુ, મુ યેલુ, મુકાવનાર,
મુમાવડાવેલુ.

આ નિયમનો મુદ્દો જુદું જ્વાભાવિક છે. અવસ્થાના નિયમ પ્રમાણે જ્વાભાવિક ધ-ઉની હસ્તતા આમાં અભિપ્રેત છે, એટલેજ “ધાતુની મૂળ જોડણી કાયમ ન રાખતા” એ શબ્દો નિયમમાં અપાયા છે. આ નિયમોમાં ૧૬મી કનમ સંતુનાસિક ‘ધ-ઉ’ ને દીર્ઘ રાખનારી જાણવામાં આવી નથી, એટલે નિયમથી તો તેના ‘ધ-ઉ’ની હસ્તતા આવી જાય છે, પણ જ્યારે ઉદાહરણો જોઈએ છિયે, ત્યારે જ માન્ય પડે છે કે “ધાતુની મૂળ જોડણી કાયમ ન રાખતા” ને મદને “કાયમ રાખતા” એવો વિકલ્પ પણ ધૃષ્ટ થયો છે. ચૂચુ, ચૂચાવુ, ચૂચાવવું વગેરેમાં ‘૧’ અવિકૃત રાખ્યો છે ૧૬મા નિયમ પ્રમાણે તે.

૧. પરંતુ રિથિતિએ સાનુનાસિક હોય કે નિરનુનાસિક હોય “૬-૩”ની એક જ દશા છે, તેણે અગાઉ જણાવ્યાથી છે નિરનુનાસિકમાં ફેર થાય અને સાનુનાસિકમાં ફેર ન થાય, એ જગ્યાવાચિક હોવાથી ૨૫ વરસિદ્ધરાવવાઈએ નિરનુનાસિક કે સાનુનાસિક કે. ૭ જણી રી “૬-૩” સાધિત જાન્દોમાં ન જ ફેરવવા મત આપેલો.

આ નિયમ પ્રમાણે સાધિત ક્રિયાપદોમાં જે દોરું અવસાથે ન આવે
આ નિયમનું પાલન મોટે ભાગે ગમેત્યે થયું છે. ઉચ્ચ-જિજ્ઞાસુ, નિષ્કાંક્ષ
વગેરે છતાં દીપતુ-દીપામતુ, પૂજતુ-પૂજનવતુ-પૂજનવતુ જેવી જૂનો પશુ ગમે
કે, જે અસાધ્યપણ વાગે કે તદ્વત્તમતાની દનીન તેઓ માટે નમાવી દે,
કેમકે 'હરતુ'થી તે બેહિની સમાન મિથિતા છે.

ઉત્તરારણ્યમાં 'નીકજ' ઉપરથી 'નિકાર' બતાવ્યું છે, તે વાગ્યની
નથી એક શુદ્ધગતી રાહ નમ્હારે બીજાં અન્ય નિર્ણય નક્કમ છે. આની
કોણી વાતો સમજાવી અનિવાર્ય છે.

"નોધ" માત્ર સૂચન નિયમની અપૂર્ણતા માટે છે, છતાં "અપના"
૧" એ ખરી રીતે અપનાદ નથી, એ ગ્રંથમાં નિયમથી પ્રાપ્ત દશા સામે
સૂચન માત્ર છે, જે ગ્રંથમાં નિયમથી "જો છો કાયમ ન" ગમતાની
વાતમાં એકરૂપ ધર્મ નમ છે,

"નોધ" માં "તદ્ગુણ(વુ), તદ્ગુણ(વુ)," મા ઉકાર ગ્રંથમાં નિયમ
પ્રમાણે ક્રમ જોઈએ તેનું સૂચન ઉપર થઈ ગયું છે.

"અપનાદ ગ્લે" માં અવધારુ છે.

[ઈ-ઉ વિશે દેહનિક પ્રકીર્ણતા]

૨૫ ગાંધના બધારામાં ઈ પછી સ્વર આવતો હોય તો તે ઈને ક્રમ
કરી સ્વરની પહેલાં થઈ ગયેલાં સખતુ "દા" ક્રિયા, ક્રિયા ક્રિયા, માનિડ
ક્રિયાવાદ પિયર અધિયર, ક્રિયા, અધિયર, પિયર

શુદ્ધતાની સાદિત્યપરિદા બડો ક્રમિકીની ગેઝાનીમાં પણ આ જ વિધિ જોવી
જાણે શુદ્ધ બની શોભાયેલાં બાથા ખરડામાં આવ્યા બધા સરોગોમાં વિશ્વ
સમયવામાં માંડે હતા. મળતા ન ફેરવવામાં છે ફેરવવા હોય તો ઉચ્ચારણ
પ્રમાણે એ બધા અસ્વચિત હેતુવાળી કેઈપણ અસ્વચિતવાળી શ્રુતિ
પહેલાની શ્રુતિમાંના 'ઈ-ઉ' ક્રમ જ અધીકારવા જોઈએ તત્કાલ
માંડે ઉપરથી થતા શુદ્ધતાની સાધિત સંદેશમાં પણ આ જ નિયમ સ્વીકારવો જોઈએ.

૧ "અપનાદ ગ્લે" પ્રમાણે માત્ર ઉપરથી બનતા ફરતોમાં જોડવામાં
ઈ-ઉ હીલ હોય તેમાં ફેરફાર ન કરવાનું સૂચન છે તે અસ્વચિત છે ફરત
અસ્વચિતમાં સ્વરમાર હોય તો તે ફરતશ્રુતિમાંના ઈ-ઉની ક્રમમાં જ માંડે છે
"શુદ્ધ", "શુદ્ધ" એમ 'શુદ્ધ', 'શુદ્ધ' માં ઈ-ઉ રહી
શકેતા જ નથી.

૨૫૬નાર જેવા બાધાના નિવારક વાતના અભ્યાસને અજાણે જોડવામાં
કેદરિક ગાંધાભાવિન્યા પેલી ગઈ છે તે આવા પ્રસંગથી વધુ ખારી રીતે મમજરી

અપવાદ—પીયો, તથા જુઓ પછીનો નિયમ

વિકૃપ—પિયળ-પીયળ

૨૬ વિભક્તિ કે ઘટનાના પ્રલયો લગભગ સમાસ બતાવતા શબ્દોની મૂળ જોડણી કાયમ રાખવી હતાં નહીં-નહીઓ, નહીંમા ૦૦ સ્ત્રી-સ્ત્રીઓ, સ્ત્રીને ૬૦ ખમી ખૂમીઓ બારીબારણા

૨૭ વં વરી, છોએ, ખાઈએ, વોઈએ ગઈએ, જોઈએ, ઠોઈએ, મારીએ એવા ક્રિયાપદના રૂપો બતાવ્યા પ્રમાણે લખવા પણ થયેલું ગઈએ, ગયવાયેલું એવા રૂપો દર્શાવ્યા મુજબ લખવા

આ નજી નિયમો “૫+૨+૨” વિશે મુખ્યત્વે છે માત્ર ૨૭ ક્રમાં દ્વિતીય ભૂતકૃદ તો વિશે લખ્યું છે, એ માન લખુપ્રયત્ન ચકાગ પૂરતો એક-દેગળ આપે છે આ આખો પ્રશ્ન ચકાગના લખુપ્રયત્ન ઉચ્ચાર સાથે સળધ ધરાવે છે ૨૫મા નિયમમા આપેલા રાહોમા એ લખુપ્રયત્ન ચકાર ઉચ્ચારિત થાય છે, અને વ્યંગમાર અલ્પ શ્રુતિ ઉપર હોવાને કારણે પૂર્વ શ્રુતિ માની ‘હ’ હ્રસ્વ જ ઉચ્ચારિત થાય છે અને અલ્પ સ્વાભાવિક ગીતે આ, નિયમથી કાનને માટે ગુજરાતી બાસમા સ્થાપિત થઈ ગય છે “પીયો (એપડો)” અપવા મા અપાયો છે, એ ખામ મદત્તનો નથી, તેમ જ વિકૃપ “પિયળ-પીયળ” આપ્યો છે, તે પણ મદત્તનો નથી આપણે વ્યવહારપૂરતો “પીયો” સ્ત્રીકાચ્છિએ અને “પિયળ-પીયળ” માથી ન “પિયળ” ને કાયમ માટે સ્ત્રીકાગે લઈએ પણ મદત્તનો અપવાદ તો ૨૬મો નિયમ છે જ નહીં નહીંમા ૫-માએ સ્વરથી રાહ થતો પ્રત્યય લાગતા અલ્પ ‘હ’ ને હ્રસ્વ કરવાનો નિયમ ઉચ્ચારની સ્વાભાવિકતાને કારણે સ્વીકારેલા “નહીઓ” માઈ ઉચ્ચારતું નથી, એ “નહિયો” ઉચ્ચારાય છે બીજા સરળતા ખાતર આ અપવાદ સ્વીકારનામા આપ્યો છે ૧

૧ આની ખરી દસોટી તો ૪૪ સુવિદ્યાના દીપ હમરાત રાહોને ‘૦’ પ્રત્યય થાય છે ત્યારે સમજાય છે જી વ રાહી રાહ જો ચોપડીઓ= ચોપડિયા મૂળ ચોપડી મન્દગા ‘પ’ મા અમર લખુપ્રયત્ન છે એ ‘પ્રત્યય’ સાગતા ને હ્રસ્વપ્રયત્ન બને છે એટલે કે ‘ગ’ પરનો સ્વરભાર ખમી ‘પ’ અને ‘યો’મા વડે થાય નહીં છે આ કિંમત વ્યવહાર પ્રત્યયમા નથી થતી, તે સમજાસ જો છે, જેમકે ચોરગીતમા ચોપડીમા, આમા ‘પ’ માનો અમર લખુપ્રયત્ન જ છે આથી જી ને વાતા સમજાસો પ્રયત્ન થાય તો જ જોડણીના નિયમો બદલે સ્વાભાવિક બની રહે

૨૭ ક તરીકે નોંધાયેલા નિયમ પણ અપવાદ ન છે. પણ એ અપવાદ તદ્દન વિચિત્ર જાતનો છે. ૨૬મા નિયમમાં તો ‘ઞ’ પ્રત્યય છે અને તે પૂર્વેના ‘ધ’ ને ઙ્ગસ્વ કરવો કે નહિ, તે અર્થનો વિષય હોય છે; જ્યારે અહીં તો અસ્વાભાવિક ‘ધ’ એ ‘એવો’ પ્રત્યય માની લેવામાં આવ્યો છે. એવો પ્રત્યય શક્ય નથી. મધ્યકાલીન ગુજરાતીમાં કર્મણિફ્ય ઉપરથી આવેલાં ફરીદ, ચોરીદ એવાં રૂપો પરથી કે નોંધે થયે, વસ્તુરિશિતિએ વચ્ચેની ફે ઉપરથી સ્વરભાર ખસી જ ઉપર જતાં લઘુપ્રથમ પકારવાળું રૂપ ફરિયં, ફોલિયે આવ્યું; અશુદ્ધ લખાણોમાં ફરીદ વાંતોદ એવાં પણ રૂપો લખાયેલાં. હોય વાંચનમાળાએ એ આંધળિયાં રી સ્વીકાર્યાં અને પછી તો વ્યુત્પત્તિ કે ઉચ્ચારણ કાઢ્યાં પણ આધાર વિનાનો “ધ” એ “પ્રત્યય” નામે કે છે, એમ સ્વીકારવામાં આવ્યું. ૨૫મા નિયમમાં પ્રાપ્ત સંસ્કૃત ફૂંવ પ્રત્યય જેવી જ આ રિશિતિ છે. એમાંનો ફ જેમ ઙ્ગસ્વ બની ગુજરાતીમાં ફું-ફું-ફું તરીકે આવ્યો તેમ જ પેલા મધ્ય-ગુજરાતીનો ફૂંદ પ્રત્યય ફું તરીકે ગુજરાતીમાં અગાધિ-રીતે વ્યુત્પત્તિ અને ઉચ્ચારની એકતાથી વારસામાં મળ્યો છે. એટલે વર્તમાનકાળ રલા પુરુષ બહુવચનનાં રૂપો ફરિયે છિયે, ખાઝયે, ઘેઝયે, મૂઝયે, જોઝયે, હોઝયે, મારિયે એવાં જ સ્વીકારવાં જોઈએ. દિંદીમાં આ પ્રકારનાં કર્મણિફ્યો છે તે સરખાવો.

વહેલામાં વહેની તરીકે આ અસ્વાભાવિક રૂપનો ત્યાગ કરી નિરપવાદ રીતે, જરાપણ પ્રાંતીક્તાના ગંધ વિનાનો ‘ઝયે’ પ્રત્યય આ રૂપોમાં સ્વીકારવાની હું ભલામણ કરું છું. ૨૫મા નિયમને અનુસરી પેલ પણ અપવાદ વિના ગુજરાતી બોલતી સમગ્ર પ્રજાના કંઠમાં આવે રૂપ સ્વાભાવિક છે.

[૨૭] જ. જુઓ, ધુઓ નહિ, પણ જુઓ, ધુઓ લખવું. તેમ જ જાણું, રાણું, જેવાં સાદશત ધાનુઓના જુઓ, કઓ લખવું, અને જુએ છે, ધુએ છે, જુએ છે, કએ છે, જોએકું, જોવ, જોવેજુ, જોવ, ધોવેકું. ધોવ વગેરે રૂપો ફરિયા મુજબ લખવા.

ગ. રણું, પાણું જેવાં કિલાવટોમાં અએ છે, મુએ, સદ, ચતેન, રાનાર, અને પીએ છે, પીએ, પીવ, પીધેલ પીનાર એ પ્રમાણે લખવું.

૨૫મા નિયમમાં જે વાતનું વિધાન છે એટલે જ મળતું આ સ-ગ નિયમનું વિધાન છે, પણ તેનાથી જલદું, એટલે તાક્ષવત છે. ‘ધ’ પછી યત્નિ ગતાવધી આવશ્યક માનવામાં આવી છે, તેથી જલદું અહીં ‘કે’ પછી સામાન્યિક આવતી વ્યત્તિનો અવરોધ કરવામાં આવ્યો છે. એટલે આ નિયમ માત્ર અવહારપૂરતો જ છે, ઉચ્ચારણથી વિરુદ્ધ છે.

૨૭ ક-ત મા દ્વિતીય જૂતકૃદતમા અસત ધાતુઓ પછી “એલું”-
તુ “યેલું” થાય છે, તે જતાનાનું વાળખી વિધાન થયું છે આ સાથે
એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે ઉચ્ચારણની દૃષ્ટિએ આ ‘યે’ હરન છે અસત
જાનું “જોયતુ” ને નજીકનું ઉચ્ચારણ છે

તમા જતાવ્યા પ્રમાણે રૂપો પણ વ્યવહારુપૂરતાજ છે, એને પણ
ઉચ્ચારણ સાથે સમઘ નથી

[કેદલીક પ્રકીર્ણ ચચના]

૨૮ પેમાં, ચોટ, પેદ, રવેયો એમ લખવું પણ પાઈ. પાઉડ જાઈ,
સઈ એવા રાખ્દો દર્શાવ્યા પ્રમાણે લખવા

“અઈ,” “અઉ”નું ઉચ્ચારણ ‘ઐ’, ‘ઔ’ જેવું થાય છે જ,
એટલે પૈસો, ચૌદ, વગેરે અરોપર છે “પાઈ, પાઉડ” મોટે પ્રશ્ન નથી,
પ્રશ્ન ફરી જાઈ, સઈ, બધઈ, અને ચઈ, જઈ, લઈ, ઈઈ જેવા જ અધક
જૂત કૃદતનો રહે આમાં સ્વરભાર ઉપાત્ય ‘અ’ ઉપર હોનાથી દીર્ઘ ‘ઈ’
ઉચ્ચારી શકાતી નથી પણ બ્યહાર પૂરતો ‘ઈ’ દીર્ઘ રાખ્યો છે, એટલે
બ્યહારપૂરતી આવી જોડણી મરવી, એવું સમાધાન છે

આનો જ સ્થિતિ ઉપાત્ય સ્વર ઉપર બાર ૭ તેના ઇકારાત રાખ્દો-
જોઈ, સમાઈ, સઈ, વગેરે મગધક જૂત કૃદતો, કેઈ, કાઈ જમાઈ જેવા રાખ્દો,
અને ‘આઈ’ અતવાળા જાનવાચક નામેનો ૭ ઉચ્ચારણથી ‘ઈ’ હરન જ
આવે છે માત્ર બ્યહારપૂરતો જ દીર્ઘ ‘ઈ’ સ્વીકારાઈ છે

[‘જ’ કે ‘ઝ’]

૨૯ સગ્ન જિહ્વી સમજ એમાં જ, તમા મોઝાડુ મોઝરમાં ઝ, અને સાગ્ન-
ક મળ-ઝા, એમ લખવ

સગ્ન, જિહ્વી જેવા વિદેશી શબ્દોનો પ્રશ્ન જરૂરી નથી ખરે
પ્રશ્ન તો તદ્ભવ ગુજરાતી રાખ્દો વિગેનો છે આ શબ્દોમાં ‘જ’ કે
‘ઝ’ એનો નિર્ણય ઉચ્ચારણ તો આપે જ છે “સદમજ” એવી જૂની
એકદેશી જોડણીને ધ્યાનમાં લેતા માન્ય પડમે કે શબ્દમાં કયાક મદા
પ્રાણ ઉચ્ચારણ છે. પણ એ સા મો છે ? મૂળમાં ‘ઞ’ ઉપરથી ‘જ્ઞ’
ચઈ એ રાખ્દો ગુજરાતી ઉચ્ચારણમાં આ યા છે, એટલે વસ્તુસ્થિતિએ
‘જ’ નો વિચાર જ આવશ્યક નથી સગઝ, મોઝાર, સાઝ, ઝઝ, જઝ,
વાઝણી, એ સૌ રાખ્દોમાં ‘ઝ’ જ છે અડી વ્યુત્પત્તિ અને ઉચ્ચારણ બંને
એક જ વસ્તુ આપે છે

[કેદલીક વિષયો]

૩૦ આગ-ની-લાળવી લીમડો-લીખડો, લગડ-લગડ લખી-લાળી, લામડુ-
લામડુ, પૂમડ-પૂમડ, ચાલો-ચાલો સાલો-સાલો એ બંને
રૂપો માલે

૩૧. કહેવડાવણું-કહેવરાવણું, અવડાવણું-ગવરાવણું, હડાટણું-હરાડણું, ખેસાડેણું-ખેસારણું, જેમાં પ્રેરક રૂપોમાં ૩ અને ૨ નો વિકલ્પ રાખવો.

૩૦ માં નિયમમાંના વિકલ્પો સ્વીકાર્ય છે. જાને રૂપો વ્યાપક થઈ ચૂક્યા છે.

૩૧ માં નિયમમાં દ્વિત્વપ્રેરક રૂપોમાં તેમજ થોડાં સાદાં “આડ” પ્રત્યયવાળાં પ્રેરક રૂપોમાં વિકલ્પ છે, તે સ્વીકાર્ય જ છે.

[ઇ-ઉ વિશે સ્પષ્ટ અધીર્ણતા]

૩૨. કવિતામાં નિયમાનુસાર નેહણી વાપરી કંઈક બતાવનારાં ચિહ્નો વાપરનાં.

ખરી રીતે આ નેહણીનો ઠાંધ નિયમ નથી. કવિતામાં યથેચ્છ નેહણી કરનારને અટકાવવા પૂરતું આ નિયમન છે. ગદ્ય કરતાં પદ્ય એ મુખપાઠમાં વધુ આવે છે, અને તેથી ઉચ્ચસ્થિત શબ્દોમાં કંઈક દીધું થયા રહેતે આવે એ આવશ્યક છે. ન લાવી શકનારને માટે ચિહ્નોનો ઉપયોગ આવશ્યક બને છે, જે પણ પ્રયોજકની કામી હથોડી મૂકવે.

અહીં નમૂના તરીકે ‘કરીએ, નદીઓ, મીંચાવણું’ વગેરેને સક્ષમ કરિયે. ઉચ્ચારણમાં તે ‘કરિયે, નદિયો, મિચાવણું’ છે, અને સિદ્ધહસ્ત કવિ તે જ પ્રમાણે પ્રયોગ કરવાનો. તેને માટે ‘કરીએ, નદીઓ, મીંચાવણું’ તેથી ઉચ્ચારણ વિરુદ્ધ નેહણી કરવાથી કેવું વિચિત્ર વક્ષણ અપભ્રંશ કરવું પડે છે!

‘કરીએ શું આવે! કડપ સદ્ય પાણી પ્રવહતાં,

નદીઓ વીંઝાતી ગગન સહ વાતે વળગતાં.”

આમાં ‘કરીએ, નદીઓ; વીંઝાતી’ માં અનંત્ય “ઈ”નું દીધું ઉચ્ચારણ કાનને સાડું લાગે છે ખરું?

આ જ વસ્તુ નેહણીને વધુ સ્વાભાવિક કરવાનું નિમંત્રણ એટલું જ નહિ, નિયંત્રણ પણ આપી લે છે, માત્ર વ્યવહાર રાષ્ટ્રિક થઈ શકતો નથી. ૩૩. જે શબ્દોની નેહણી કે ઉચ્ચારણ વિષે એકરૂપતા આવતી હોય તે શબ્દોની, ઉપરના કોઈ નિયમો અનુસાર નેહી નેહણી થતી હોય ત્યાં, પ્રચલિત નેહણી કાવચ રાખવી. હાલો મુખ, તંબુ, દુકાનો, દુકાનો, મુઝા, પૂનરી, મુદત, કુમળું, કુસમી, મુકો, કુલમી.

માત્ર “કુમળુ” અને “પૂનરી” સહ કિંવાય બાકીના આ બધા શબ્દોમાં ઉચ્ચારણ પ્રમાણે ગ્વરમાર અંત્ય સ્વર ઉપર હોવાને કારણે જ આદિ શ્રુતિમાં “ઉ” દ્રવ્ય જ છે. આમ સ્વાતંત્ર સાચું કારણ શોધી પૂર્વે થયેલાં વ્યવહારુ નિયમોમાંનાં વિધાનોને સ્વાભાવિકતા તરફ લાવવાનો પ્રયત્ન આવશ્યક બને છે.

ઉપસંહાર

જોડણીમાં સુધારાનાં દ્વાર હજી બંધ થયાં નથી, મધ્ય કે હોષ પણ ન શકે; કેમકે ગુજરાતી ભાષાને હજી સાચીય વ્યાકરણ મળ્યું નથી. શાસ્ત્રીય વ્યાકરણ મળ્યા પછી જ આખરી નિષ્કર્ષ મેળવી શકાશે. અને જોડણીનો જટિલ વિષય નક્કી કરનારા ભાષા અને ભાષાસાહિત્યના અંતરમાં ભિન્નતા માણસો જોઈએ. કહેવાનો જરૂર નથી કે નિષ્કર્ષ લાવનારો એવો વિદ્વાન, કે વિદ્વાનો ન હોય ત્યાંસુધી આ વિષય આખરી શુદ્ધ અને સ્વાભાવિક રૂપ ન પામી શકે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠના નિયમોમાંના જે જે સ્વાભાવિકતાની વધુ નિકટ છે એ સ્વાભાવિક છે તે બતાવવાની ઉપર એક પણ તક જતી કરવામાં આવી નથી. જે નિયમોનાં વિધાન અને અસ્વાભાવિક જણાયાં છે, તે પણ, સૂચવવાની ફરજ સમજી આપ્યાં છે. આ વિષય ભાષાશાસ્ત્રીઓનો છે અને એઓ જ આ વાતને સમજી શકશે. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ જેવી જવાબદાર સંસ્થા એ જવાબદારી સમજે જ છે અને તેથી દર આવૃત્તિએ કાંઈ અને કાંઈ સુધારા સ્વીકાર્યાં છે, જે વસ્તુસ્થિતિએ ઉચ્ચારણની સ્વાભાવિકતા તરફ વધુ અને વધુ આવતા જાય છે. એ માર્ગદર્શક પ્રયત્નોના કાણુ નીચે જ વધુ સુધારા સૂચવવાનો આ નામ પ્રયત્ન મારા તરફથી થયો છે. આ સત્ય સ્વીકારતાં હું ગૌરવ લઉં છું.

શબ્દસૂચી વાપરનારને સૂચના ,

૧. ગુજરાતી ભાષાની વ્યવહારુ જોડણીમાં શબ્દને અંતે આવતી 'ઇ' દીર્ઘ છે, અને નિરનુનાસિક એકાક્ષરી શબ્દો સિવાયનો તેવો અંત્ય 'ઈ' હસ્ય છે. એટલે બહુ જ જરૂરી જણાયા છે તે સિવાયના શબ્દો આપનામાં આવ્યા નથી.

૨. સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દોમાંના 'ક્ષ' નો ગુજરાતમાં 'જ' બોલાય છે. એ ઉચ્ચારણવેદ જ માત્ર હોય એવા શબ્દો તત્સમ ગણ્યા છે.

૩. સંસ્કૃત, અરબી, ફારસી, અંગ્રેજી, તુર્કી વગેરે ભાષાના તત્સમ શબ્દો સામે કૌંસમાં ટૂંકાક્ષરે તે તે ભાષાનો આદાક્ષર આપવામાં આવ્યો છે. તે તે ઉપરથી જોતરી આવેલા શબ્દો સામે કાંઈ પણ સૂચવ્યું નથી. માત્ર થોડા જરૂરી અરબી ફારસી શબ્દો પાસે નજીકનું મૂળ બતાવવા શબ્દ તત્સમ શબ્દો સૂચવ્યા છે.

૪. વિકલ્પાક્ષર બતાવવા નાના કૌંસમાં, અને સમાસના ઉત્તર અંગમાં આવતો જૂદો શબ્દ બતાવવા અર્ધી રેખા-સાથે અક્ષર, કે તે શબ્દ આપવામાં આવ્યો છે; તેમ શબ્દાક્ષરોમાં કાંઈક ઉમેરણથી નવા શબ્દો તે જ અર્થના કે અન્ય અર્થના બનતા હોય તેવા ઉમેરવાના અક્ષરો મીડાં ૦ થી બતાવવામાં આવ્યા છે.

૫. નિયમોનું સુરત રીતે પાલન કરતાં નિતજરૂરી વિકલ્પો જતા ક્યાં છે,

આપણા નિત્યના શબ્દોની જોડણી

અમ

અમરું, -કવાડો

આણુ (સં.)

અમરોઈ

અમળુ

આણું (-છો)એ

અમરોંતિયું

અદલું

આતિ (સં.)

અમરીર (અ.)

અઠવાડિક

આતિયિ ,

અઠિંચન (સં.)

અઠવાડિયું

આતિરિચા ,

અઠીક (અ.)

અઠિંગણુ

આતિ(-તી)રેક ,

અઠો(-છો)દિખી (સં.)

અઠિંગું

આતિશય ,

અમણિયાકં

અઠિયું

આતિ(-તી)સાર ,

અખતરો

અઠા(-ઠા)ઈ

આતીત ,

અખત્યાર

અઠા(-ઠા)ણુ

અખીંદ્રિય ,

અખિયાણુ

અઠા(-ઠા)વન

અખરી, -રિયું, -રિયો

અખિલ (સં.)

અઠા(-ઠા)ખીસ(-સા)

અત્યુકિલ (સં.)

અખિલુત

અ(-અ)કો(-કયો)તેર

અથેતિ ,

અખખધિયું (-અધિ)

અઠાસી(-સી)

અઠાવતિયું

અખરિ(-રેય) (સં.)

અઠાળીસ(-સા)

અઠીક(-કું)

અગાક

અઠરિયો

અઠેખું

અઘાસી(-સી)

અઠ(-ર)ધિયું

અઠુત (સં.)

અગિયાર

અઠપડિયાળી

અઠાપિ ,

અગિયારસ(-સા)

અઠ(-ઠ)ફાક

અઠાપું (-પું)પ(-પી)

અગિયારવિઠ(-સી)યું

અઠખાક

અઠાપા

અગિયારા

અઠાણિયું

અધિક (સં.)

અગિયારી

અઠાળીક

અધિધારી

અઘિમ (સં.)

અઠિયલ

અધિધાકં

અઘરખિયાત

અઠાણું, અઠિયું

અધિવેદાન (સં.)

અધિંદ્ર(-દ્ર)

અઠીખા

અધીન ,

અધિંદ્ર (સં.)

અઠીજું

અધીર(સં.), -કં, -શાક

અઠુ

અઠી(-ઠી)ક

અધુસારું

અઠોર, -રિયું, -રિયો

અઠકકક(-કિયું)

અધુકું

અઠુત (સં.)

અઠાર

અધુકં(-રિયું)

અઠુલ

અઠી

અધુર, અધુર

અઠામાયગ

અઠાકોટ

અધ્યાપિકા (સં.)

અઠાખાણિયું

અઠી

અધ્યાક

અઠામિગ (સં.)

અધિમા (સં.)

અધુવું (સં.)

અઠાચલ, -ખી

અધિયાણું

અઠાચલ ,

અનામિક, -ઠા (મં.)	અમાઠે (સર્વં)	અવતરણિમ (સં.)
અનાવિલ	અમીન (અ.)	અવધિ
અનિવાયં	અમીર(-અ), રી, -રાઈ,	અવધૂત
અનુદ્ધ(-અ)	-સાત	અવનતિ
અનુદ્ધમૂર્તિ(-મૂર્તિ)	અમુદ(સં.), ૦ તમુક	અવવંખિત
અનુષંગ	અમુ(-મૂ)મીપુ	અવલિપ્ત
અનુશાયિની, અનુયાયી	અમુ(-મો)વખ, અમુ વુ	અવલોકિત
અનુદ્ધા(-અ, -અ)	અમે(-મો) (સર્વં)	અવરિષ્ટ
અનુરવાર	અમેરિકા (અં.)	અવરથંભાવિ(-વી)
અપાત્સિ(-સિ)યુ	અરધિયુ	અવસ્થિત, -તિ
અપરાધિની (સં.)	અરકસી(-શી), -સો	અવાજ
અપલ્લભ્ય	અરવિંદ (સં.)	અવાહો, અવેહો (હવાહો)
અપલ્લભ્ય, -નિયુ, નિવાન	અરિ	અવાળુ (કાતળું)
અપીલ (અં.)	અરિષ્ટ	અવિષય (સં)
અપૂર્વ	અરિદંત	અવેશ, -જી
અપેક્ષિત (સં)	અરીઠી, -ઠો	અરણ્ડી (અ)
અર્ધધાન	અરીસો	અરોગિયો
અર્ધધાનિત્તાન	અરણ્ય, અરણ્યિત (સં.)	અશુ (સં.)
અર્ધસાનન (મીક)	અરણ્યં	અર્ધસીલ
અર્ધીયુ, -લિયુ, -ણી	અરુધતી (સં.)	અર્ધસંધા
અખરક (અ)	અરુંપરું	અર્થ
અખીલ	અર્ચનીય, અર્ચિત (સં.)	અર્થત્થ
અર્પણ (સં)	અર્ચ(-રચ) (અ)	અર્થત્થમા
અર્ચક	અર્ચુન (સં.)	અર્ચિની
અભાગિયુ, -યણુ	અર્ચાત્	અસાકં, (આપાકં, સં)
અભિદા (સં.)	અર્પિત	અસ્તીય
અભિધાન	અર્ચાચીન	અસ્તુર (સાક્ષ)
અભિલાષ, -વી, -વી	અસક્ષાકે	અસ્તુર(-કં) (મોકં)
અભિપ્રેક	અલબત(-ત, -તા)	અસ્તુર
અભિદિત	અલભારી	અસ્તુરો, અસ્ત્રો
અભીચિત	અલાલિ(-સ)કં (અ)	અસ્તુ (સં.)
અસ્તીય	અલબુ	અસ્તિય
અસ્તુત્યાન	અલેલકાપુ	અસ્તિત્વા
અસ્તુદય	અલેલોકિત (સં.)	અલ્લિંશ
અસ્ત્રક (અખરક)	અલ્લાયો (અલ્લાયો)	અલ્લુ
અભામુષ, -પી	અવમુલી, -લિયુ	અલ્લમલ્લમલ્લ

અહાલોક	અંતિમ	(સં.)	આજમ	
આહીર (આનીર)	અંતિયુ		આજી	
આહીં(બંધાં)	અંત્યેષ્ઠિ	(સં.)	આજીવિકા	(સં.)
અદેવાલ, હેવાલ	અંદાજ	(ફા.)	આજીવું(-મદ્) બાજીવું(-મદ્)	
અહેસાન, -શાન	અંદેશ(-રો)	"	આજીવુંકું (આજીવું)	
અજસી(-શી)	અંધારિયુ		આજીવિત	(સં.)
અજસિ(-સિ)યું (તેલ)	અંજરીપ	(સં.)	આજીવું, -દી	
અજસિયું (કીડો)	અંજુજ	"	આજીવિકા	(અં.)
અજાઇ	અંરુ	"	આજીવું	
અંકિત (સં.)	અંરાંચિસાવ	"	આજીવિયા	
અંકુર, -રિત	અંસ (ખસો)	"	આજીવિસ(-રા)	
અંકુશ	અંક		આજીવુંકું (-રિયુ)	
અંગાંચિસાવ	આઇત(-આત)વાર		આજીવું	
અંગિરા(-રસ)	આઇ (પશુનું યાન)		આજીવાડી	
અંગીઠી(-કું)	આકરું		આજીવિયા	
અંજુલ, અંજુલી (સં.)	આકર્ષિત	(સં.)	આજીરા, -સ	(ફા.)
અંજુલ	આકર્ષિતક	"	આજીવિય	(સં.)
અંમૂઠા	આકળું (અધીરું)		આજીર	"
અંમૂઠિયું, અંમૂઠી	આકાંક્ષિત	(સં.)	આજીવિક	"
અંમૂઠો	આજીવ (અર્ધા)		આજીવિય	"
અંમેજ, -જી	આકુવ (-ળ)	(સં.)	આજીવિતક	"
અંમૂર (ફાંફા), (ફા.)	આકુચન	"	આજીવિયાં	
અંમૂલિ(-ળિ) (સં.)	આકુચિત	"	આજીવિય (સં.)	
અંમૂર	આકુતિ	"	આજીવિ(-આ)ગીર	
અંમૂરગન	આકુષ	"	આજીવિ	(સં.)
અંતરિ(-લી)કું (સં.)	આકુંદ, -દિન	"	આજીવિ	"
અંતરિયાળ	આજીવચિકા	"	આજીવ	"
અંતર્ગત (સં.)	આગર (એક રોગ)		આજીવ	"
અંતર્ગોષ(-ળ)	આજીવો, -ળિયો		આજીવર	"
અંતર્ધામી	આગર્તુક	(સં.)	આજીવિ (મનની પીડા),	"
અંતર્ધાન	આગમી	"	આજીવિય	"
અંતર્દિત	આગિયો	"	આજીવિવિક	"
અંતર્ધનુ	આગુ(-અ)વો		આજીવિય	"
અંતરપુર	આગરકુચર		આજીવિયોતક	"
અંતરપ્રવેશ	આગરકુચી	(સં.)	આજીવિક	"
અંતરસ્ફુટિ	આજીવિત	"	આજીવિય	"

આનંદિત	(સં.)	આરિયાં	આરો
આનુભવી	"	આરિયું (આબહુ)	આરોપાલન
આનુવંશિક	"	આરંભ (સં.)	આસ્તિક (મં.)
આનુષંગિક	"	આરંભ, -તિ	આસ્થિક
આપત્તિ	"	આરિયંક	આહીર, ઠી, -રાણી
આપખુદી	"	આપ	આહુતિ (હોમ) (સં.)
આપમતીયુ, -તિયુ	"	આલબમ	આદ્યનિક
આપવોતી	"	આલંકારિક	આહવાદિત
આર્કતાબ	(કા.)	આલેખ (અ.) (વિદ્વાન)	આહવાન
આર્કરકું, આર્કું	"	આલિ(-લે)શાન (અ.)	આળવીતક
આર્કરીન	(કા.)	આલિંગન (સં.)	આળસુ
આ(-હા)કૃસ	"	આલિંગણ	આમંત્રિયું, -યાત
આક્રિહ	(અં.)	આલ (કા.) (મેલા)	આંગિક
આક્રિહી	"	આ(બહુ)લેક	આમંત્રિયો (અહ)
આબાશ	(કા.)	આવરણ	આંઠિયાણું
આબેદુબ	"	આવિર્ભાવ (સં.)	આંદીપંઠિયાણું
આબિહક	(મં.)	આવિષ્કાર	આંદીપંઠી
આબીર, -રી	"	આવૃત્ત, -ન	આંતરસી(-સે)ને
આબૂપણ	"	આશય	આંતરિક (સં.)
આમચૂર	"	આશરોગતિયું	આંદોલિત
આમંત્રિયું	"	આસાવરી (રાગ)	આંધળિયું, -યાં
આમંત્રિત	(સં.)	આસિષ	આંખલિયો
આમંત્રિયું	"	આશીર્વાચન, -વાંક	આંખાવારિયું
આમિલ (અ.) (એક કામ)	"	આશુતોષ	આંસુ
આગિષ	(સં.)	આશ્રમી	ધ
આમીન	(હિયુ)	આમિત	ઇકખાસ (અ.)
આમુખ	(સં.)	આશ્ચિન	ઇકરાર
આમોશ	"	આપાદ	ઇ(-એ)કાત(-તે)ર
આયને	"	આસક્તિ	ઇ(-એ)કાતેર
આયું, -ય	(સં.)	આમનિયું	ઇકવાકુ (સં.)
આયુધ	"	આસરણ	ઇખલાસ (અ.)
આયુરેદિક	"	આસાએસ	ઇચ્છુ
આયુગાન	"	આસિષ્ટ (અં.)	ઇચ્છા, ઇચ્છાત (સં.)
આરબ	"	આરપિરિયા	ઇચ્છ (ઇક)
આરબી (કા.) (ઇચ્છા)	"	આસુર, -રી	ઇજન
આરાસુર	"	આસુરેશ	ઇજનેશ, -રી

ઇબ્નફત	(અ.)	ઇલામ, -મી	(અ.)	ઈ	
ઇબ્નર	"	ઇલાકો (અ), -જો		ઈશાજી	(સ.)
ઇબ્નરો	"	ઇલાજ, -જી	(અ.)	ઈશા	"
ઇબ્નરો	"	ઇલાયતી, -ચો		ઈશિત	"
ઇબ્નરાયય		ઇલાહી	(અ.)	ઈબ્ન	(અ.)
ઇલાલિયન	(અ.)	ઇલેક્ટ્રિક	(અ.)	ઈતરાતું	
ઈલા(-ટી)		ઇરાક, -કિયુ, -કી		ઈયર	(અ.)
ઈલરિયો		ઇરાશી, -રત	(અ.)	ઈદ, ગમાઈ	(અ.)
ઈદી	(સ.)	ઈજ, -ડી	"	ઈરિસત	(સ.)
ઇતખાદ, -વી	(અ.)	ઈદય	(અ.)	ઈમાન, ઈદારી	(અ.)
ઈતર	(સ.)	ઈદ	(સ.)	ઈરાન, -ની	(સ.)
ઇતરાજ, -જી	(અ.)	ઇમમ		ઈરા	(સ.)
ઇતિમી	(અ.)	ઇસ્માઇલ		ઈરાન, -ની	"
ઇતિહાસ	"	ઇસ્કોતરો, -રિયો		ઈરાતા, -ય	"
ઇયાદિ (૦૦)	"	ઇસ્કુ (સ્ક)		ઈશુ(-સુ), ઈશિન	
ઇફતીયન	"	ઇસ્લામી		ઈશર, -રી	(સ.)
ઇનામ, -મી	(અ.)	ઇસ્તરી, ઇસી		ઈચ્છા (સ.), ઇછુ	
ઇનાયત (અ.)		ઇસ્તયુવ (સુ ૧)		ઈસ	
ઇન્સા ટેકસ	(અ.)	ઇસ્પતાય		ઈસવી, ઇસ્વી	(અ.)
ઇન્સા, -રિયત	(અ.)	ઇસ્લામ, -મી	(અ.)	ઈસાઈ	"
ઇન્સાબ	(અ.)	ઇહ, ઇહોઈ	(સ.)	ઈરદર	(અ.)
ઇન્સાબાહ	"	ઇગિનસ	(અ.)	ઈર, ઇરાબો	
ઇન્સાન, (ઇનિયત)	(અ.)	ઇ (અ)મેજ-જી		ઈફ, ઇદાળ	
ઇન્સા, -ફી	"	ઇન્ડ	(અ.)	ઈદીયી	
ઇન્સેક્ટર	(અ.)	ઇન્ (અ), -ચિયુ		ઈમજી(-યુ)	
ઇન્સેક્શન	(અ.)	ઇતેભમ	(અ.)	ઈ	
ઇબારત	(અ.)	ઇતેભર, -રી	"	ઇકરી, -ડો	
ઇમલો	"	ઇરિસ	(સ.)	ઇકરાટો	
ઇમામ	"	ઇદીયર	"	ઇન્સાબજી	
ઇમારત, -ની	"	ઇદુ	"	ઇકગાર(-ટા)	
ઇમિતહાન	"	ઇદ	"	ઇકબાવુ	
ઇવતા	(સ.)	ઇદ્રિજી	"	ઇકબજી	
ઇવળ		ઇદ્રાહી	"	ઇકાબો	
ઇરાક	(અ.)	ઇદ્રાહુ		ઇકાટો	
ઇરાકો	(સ.)	ઇદ્રિય (સ), ઇદ્રી		ઇકેસ	
ઇરાબ	(અ.)	ઇધન	(સ.)	ઇકેલ	

કોણવું, કોણવું, -વું	કચ્છવું	કચ્છવું, કચ્છવું
કોત, -કોત (સં.)	કચ્છરિત (સં.)	કચ્છરિત, કચ્છરિત
કચ્છામણ	કચ્છાટન	કચ્છાટિની (સં.)
કચ્છાવણ	કચ્છાર (સં.), વણ	કચ્છાવણ (-ળ), -સિત
કચ્છરંડો	કચ્છાવન (સં.)	કચ્છરંડવું
કચ્છળિયો	કચ્છીકરણ	કચ્છરંડો
કચ્છાણ, -ણો	કચ્છીઃકચ્છા	કચ્છરંડો
કચ્છે, કચ્છેડાવું, -વણ	કચ્છું (-છ) ન, -મી	કચ્છરંડો, -મણ
કચ્છેળવું, કચ્છેળાવું, -વણ	કચ્છિત (સં.)	કચ્છરંડવું
કચ્છેળ (સં.)	કચ્છિત	કચ્છરંડ (-ટાં) ન
કચ્છ, વણ, વણ	કચ્છીવણ (-ન) =	કચ્છ (-ટાં) ન, કચ્છની
કચ્છાવું,	કચ્છે (સં.) કચ્છેરિયું	કચ્છાંરિયું, -યો
કચ્છામણ	કચ્છવસિત (સં.)	કચ્છાવું
કચ્છાર, વણ	કચ્છાવસ	કચ્છાર, વણી
કચ્છારો	કચ્છરંડ, -મી	કચ્છાવું
કચ્છાવો	કચ્છામણી, -વણ	કચ્છાવ, વણ
કચ્છ (સં.)	કચ્છામણી, -વણ	કચ્છાવડા (-ર) વણ
કચ્છાવણ	કચ્છાળો	કચ્છાવરી
કચ્છરંડ, -ન, -રંડી, -ણ	કચ્છાંડવું	કચ્છાવ
કચ્છરાવણ	કચ્છીવ, -વણ	કચ્છા (-ર) વણ
કચ્છાવણ	કચ્છેવણ	કચ્છામ (-વ) મી
કચ્છાં, વણ	કચ્છેરિયું	કચ્છાવડા (-ર) વણ
કચ્છાં	કચ્છેર, વણ	કચ્છાવણ, કચ્છાવું
કચ્છામણ, -ણી	કચ્છમ (-વ), વણી, વણ	કચ્છાવન, (સં.)
કચ્છાવણ	કચ્છામણ	કચ્છા (-ર) મી, -ણ
કચ્છરાવણ	કચ્છાવણ	કચ્છરંડ, વણ
કચ્છા (-ળ) -વણ	કચ્છાવિષાત	કચ્છરંડિયું
કચ્છાં, -રિયું	કચ્છામરો	કચ્છરંડ, -યો
કચ્છાવણ	કચ્છાં, વણ	કચ્છરાવણ
કચ્છારવણ	કચ્છાંરિયું	કચ્છરાવણ
કચ્છાળવું	કચ્છાળી	કચ્છાવ, -યો
કચ્છાળો	કચ્છાસ (-શ)	કચ્છારણ, -ણી
કચ્છિત (સં.)	કચ્છાસવું	કચ્છારણ
કચ્છે (-ધ) વણ, -કચ્છાવણ	કચ્છાળવું	કચ્છારવણ
કચ્છે	કચ્છેરવું	કચ્છાર, -યો
કચ્છ (સં.)	કચ્છાસ (-શ)	કચ્છાવણ, -ણી

ઉન્મીલન ^૧	(મં.)	ઉપરવાટિયો, ઉપર(ન્ની)	ઉફડં
ઉન્મીલિત	"	—રા છાપરી	ઉફાલો
ઉન્મુખ(મં.),—ખુ	"	ઉપસાણું	ઉફાંદ
ઉન્મૂલન	(સં.)	ઉપસમણી	ઉબડક
ઉન્મેષ, બહુ	"	ઉપ(—ફ)સાંદું	ઉબાટિયો
ઉપકાર, ની	"	ઉપરી	ઉબય, —યાન્વરી (સં.)
ઉપકૃત, નિ	"	ઉપ(—ફ)કં	ઉબરાટ, —રા(મહુ, —વડુ
ઉપકંગ	"	ઉપચુકા	(સં.) ઉબાટણું
ઉપક્રમ	"	ઉપલક, કિયુ	ઉબાહુ
ઉપચાર, નિ, નિકા	"	ઉપલાણુ, —ણું	ઉબાવું
ઉપભવ	"	ઉપલો, —લી, —લુ	ઉમહા (અ)
ઉપભવિતિ	(સં.)	ઉપલેટ	ઉમર
ઉપભવણું	"	ઉપવાસ, —સી	(સં.) ઉમરા(અ.), બું
ઉપભવકા(—રા)વણું	"	ઉપવીત	ઉમળા
ઉપટણું(—ણું)	"	ઉપસમ	ઉમ'ગ, ની
ઉપટામણી	"	ઉપસાવણું	ઉમા(સં.), —મિયા
ઉપટાવણું	"	ઉપરકર, —રકાર	(મં.) ઉમેદ, વારી (ફા.)
ઉપટાઈ, —મણી, —મણ	"	ઉપરિત, નિ	ઉમેશ્વરી, —ણું, —વડું
ઉપકાવણું	"	ઉપાર(—ડો), —ડણું	ઉમેરો
ઉપજીવણું	"	ઉપાધિ	(સં.) ઉમેળણું
ઉપજીયુ	"	ઉપાધ્યક્ષ, —ધ્યાય	" ઉર, ૦૩, ૦૪
ઉપદંશ	(સં.)	ઉપાન	ઉરખાવણું
ઉપદિષ્ટ	"	ઉપાય	(સં.) ઉરસ
ઉપદેશ, ૦૩(સં.), ૦હું	"	ઉપાનંત, નિત	" ઉર(—ર)સ્થલ(—ળ)(સં.)
ઉપદેષ્ટા	(સં.)	ઉપાલંબ	" ઉરાડણું
ઉપદ્રવ, ની	"	ઉપાશય, નિત	" ઉરાંચકાંચ
ઉપનિવર્તકાર	"	ઉપાસક, નિસા, નિસિત,	ઉફું (ઉપી)
ઉપનિવર્ત	"	—સી (સં.)	ઉફું (અ.), ફું
ઉપપતિ	"	ઉપાંચ	" ઉવંશી (સં.)
ઉપબુદ્ધિ	"	ઉપાંત, ન્ય	" ઉલટાવણું
ઉપમિત, નિ	"	ઉપેક્ષા, નિસક	" ઉલ(—લે)મા (અ)
ઉપયોગ, ની, નિતા	"	ઉપેંદ્ર	" ઉલળાવણું
ઉપર, ૦ચોટિયું, ૦હું	"	ઉપોદ્ધાત	" ઉલાળ
૦વાસિયો	"	ઉફળાવણું	ઉલાળણું
ઉપરજી, ને	"	ઉફાટ, —ટો, —ટણું	ઉલાળિયો
ઉપરિતિ	(સં.)	ઉફરાંટિયું, નિયો, ફું, —ટો	ઉલાળો

દવાંચો	ભિલવવું	ભટ્ટાક, -ટિય
દલાંટ, બુલાંટ	ભિક્ષવું	ભટ્ટવું
દણી (મં.)	ભિખડવું	ભટ્ટાગેટ(-ડી)
દલેચ(-ચો), -ચણી,	ભિખડેલ	ભિલ્પ
-ચણો, -ણિયો, -ચવું	ભિખર (ખાકું)	ભિલ્પું
દલકા (મં.)	ભિખળ, -ભિયો	ભલકવું, -ડાવ
દલ્લવ	ભખાવવું	ભિતરચડ
દલ્લસિત (મં.)	ભખળી, -ણું, -ભો	ભિતરવું, -રાવું
દલ્લધન (સં.), -વું	જગલ, -ટો	ભલવું
દલ્લકાસ, -રો, -સિની	ભગર, -રવું, -રાવ	ભલજું
(સં.), -વું	ભગવું, -વવું	ભિયડવું
દલ્લેખ (સં.), -વું	ભધડ, -વું	ઢધમું (ભલકું)
દલ્લણ, -ણો	ભધર	ભિયળ, -પાયલ
દલાટ	ભપલવું	ઢિયળવું, -લાવું
દલેખ, -વું	ભચક	ભિયો
દ(-ચો)સી(-શી)કું(-ચું)	ભચકવું, -કાવું	ભયો, -કયો
દરો(-રો)કવું	ભચકવું, -કાવું	ભિ
દરેરણ, -ણી, -રવું	ભચરવું, -રાવું	ભિઈ, ભિઈ, ઝધી
દરેરણ, -વું, -વવું	ભચવ(-જ)વું, -વા(-વા)વું	ભધકું
દલ્લકાવ(-ળ) (સં.)	ભિજરવ	ભધરવું, -રાવું
દલા	ભજગવું, -ગાવ	ભધળવું (ખખ ધવું)
દભણ	ભજમ	ભન
દખણીપધિ	ભજમાવું	ભનવા, -વું
દસરકવું, -કાવું, -કાવવું	ભન(-જ)રવું	ભનું, -નાથ
દસરકો, -ધ	ભનવવું, -વાવું	ભપળ, -વું
દસરાવવું	ભનવાઈ, -સ(-રા)	ભપલવું, -ટો
દરોડવું, ઉસેટું	ભનવાઈ, -મણ	ભપલવું
દસ્તાઈ, -ઈ (ફા.)	ભનજું	ભપલુવું, -ણાવું
દહાર	ભજરવું	ભપસવું, -સાવું
દહર	ભટ(-ટ)કવું, -કાવું	ભપણ (ગાઠાનું)
દહરકાળી, -ણિયું	ભટવાવું	ભફણવું, -કાવ
દહરિયું	ભટોકટો	ભફરું
દળરી, -રું	ભટ (સાટાગણ), -કું, -કાં	ભલ
દળર(-રો)	ભટમેલ	ભલક, -કો
ભ	ભટવું	ભલ(-બ)ગવું
ભક(-પ)ટો	ભટણ	ભમક, -મેયું

એ'રો(-રો)	એ	આરસિ(-રિ)થો	ઠ
ઐકાંતિક	(સં.)	આરિસા (અ.)	ઠઈ (સવં૦)
ઐચ્છિક	"	ઐડિંગ-સ (અ.)	ઠઠગારિયું
ઐતિહાસિક	"	ઐ(-હો)વપ્ત	ઠવ્યકથિયું, ઠથિયું
ઐતિહ્ય	"	ઐ(-હો)જાણુ(અ.)	ઠવ્યપથિયું
ઐરાવત	"	ઐલિયું, -ગા	ઠવ(-અ)રકટ
ઐલિક	"	ઐલિયું, ઠહોલિયું	ઠચામ
ઐદ્રભસિક	"	ઐલ્યું	ઠચિવાણુ
ઐ		ઐસ(-સ)રી	ઠચિવારો
ઐ		ઐસ(સ)દો	ઠચુંબર, ઠચૂમર
ઐઘ(-હિ)યાં, ઠોઘયાં		ઐસિચામ, -યું	ઠચૂરો
ઐઠળી		ઐસિ'ઠળ, -ગણુ	ઠચૂરકચૂર
ઐઠ્ઠાબર (અ.)		ઐસી(-સી)કં, (-સુ)	ઠચૂરો
ઐખરી, -રિયું		ઐપથિ (સં.)	ઠચૂરો
ઐખામ		ઐષ્ટ	ઠચ (સં.)
ઐગણુચાળીસ(-સી)		ઐસરિયું	ઠચ્છો
ઐગણુત્રીસ(-સી)		ઐરટ્ટેલિ(-લેગિ)ચા(અ.)	ઠછોક
ઐગાળીસ(-સી)		ઐજ	ઠજિયો, -પાણું
ઐ(-અ)ગણુતર		ઐજળીટું, ઠપાજળીટ	ઠઠકરિયું
ઐ(-અ)ગવધાએ'ની		ઐ(-હો)ગતું	ઠઠરિયું
(--સી)		ઐજાથો (દોઢોગ)	ઠટાકિત (સં.)
ઐગરક (અ.)		ઐગિયા, -યું	ઠટી
ઐચારિયું (બીગર)		ઐગિયાપરી(ટી)	ઠટું, ઠઠ
ઐચિતું		ઐજાળીથો	ઠટગ(-સી)રી
ઐચ્છવ		ઐ	ઠટિન (સં.)
ઐગરિવતા, -ની (સં.)		ઐગિલથ (સં.)	ઠટિવારી, -રણ, -ઠં, -રો
ઐજરની	"	ઐત્તુકથ	ઠટકિયું
ઐઠીગણુ		ઐઠાગીનથ	ઠટાકટ, -ટો, ઠિયું
ઐઠીવાર		ઐઠીચ, -અ	ઠટાજૂટ, ઠટાળીટ
ઐઠિંગણુ		ઐટુંબર	ઠટિયણુ
ઐટ		ઐસોનિક	ઠટિયા(-યા)કોટ
ઐણુ ડં, -કાં		ઐપચારિક	ઠટિવાળી
ઐપખીર		ઐપચનિપદ	ઠટિયું, -યા
ઐપવ		ઐર'મટેળ (સં.)	ઠટિ'મધીન
ઐપિા, -પિદાર		ઐ'બ'ટ (-ટ)નિ (સં.)	ઠટું
ઐપિસ, ઠર (અ.)		ઐ'સ (અ.)	ઠટું

કહ્યુંયો	કહતર, -રી	કહણાહુ (-હુ) (સ')
કહેણિયું	કહધ, -ધિયું	કરપ (-પુ)
કહિયવ	કહલ (અ), ઠાહી, ઠહું	કરોળિયો
કણિક	કણલત (અ), -લાત	કર્તરિ પ્રયોગ (સ')
કણિકા (સ')	કહગતાન (અ)	કર્તૃત્વ "
કણિયુ, -યો	કમલિયુ	કર્તૃવ્ય "
કથનીય (સ')	કમનીય (સ')	કર્તા "
કથિત ,	કમળખન(ફી), -ખત	કર્મણિ પ્રયોગ "
કથોર, -રી, -રો	કમર (કા)	કર્મિષ્ઠ "
કથ્યાઈ	કમલિની (સ)	કમલિયા
કઠરેયુ	કમ રહુ(-હુ)(સ), -લ(-ળ)	કમળુ
કઠાવિત્ (સ)	કમાઈ, -ક	કમો (અ)
કઠાપિ "	કમિટી (અ')	કલરા (સ')
કઠીક, -મઠી	કમિરાન, -ર (અ)	કવિત્, -ની "
કઠુવા	કમીન, -નું, ની (ફી)	કવાપી "
કષ્ટિ (સ)	કમુરત -તા	કલિ(-ળિ) "
કદૂપ (સ), -પુ	કધુ (સવ'૦)	કિ (ળિ')ગઠ, -ઠં
કનિષ્ઠ, ષિઃ (સ')	કરકરિયાનર	કલ્પ, -ધિત (સ)
કપાલિયા ,	કર-રા	કલિક(-કલી)
કપાસિ(રિ)યુ, યો	કરગીરી	કલિપત "
કપાસ, -સિયુ', સિયો	કમક	કલમથ "
કપાસી(શી)	કરદ, ઠહું	કલોલિની "
કપાળકંઠ, િયુ	કરમીય (સ')	કલિત્રી "
કપાળકંઠ, ા	કરદ	કલિ "
કપિવ, -વા (સ)	કપી, ઠહું	કલિતા (સ), -ત
કપૂત	કરમિયો, -યુ	કપોથર, કપીઢ (સ)
કપૂર, -રી રિયા	કરવલિયો	કરો(-રી)દો (ફી)
કષોત, -તિની (સ)	કરશણ, -લી	કરમ(-રમ)વ (સ')
કષોત	કરસન ઠહું	કલિત "
કષાલિયત (અ), યાત	કરડિય (સ'), -યો	કલ (અલીની), ઠહું
કષલે (અ)	કરિયી (સ')	કસમો (અ)
કષર, ઠરતાન	કિયાણ'	કસરિયુ'
કષાડિયુ, -ડા	કરિયાણ	કસરતી(અ), -તિયુ'
કનીર, -રો (અ)	કરિવાવર	કમુતર(-ર)
કપીયો "	કરીમ (અ)	કમુવામુ
કમુલાહું, -વવ	કરમ, -ધા (સ)	કમુવખર

કરુણ(—ડી)	કાકડી	કાખરું,—રિયું	
કરુણી,—બો	કાકડોનો	કાખલ,—ભી	(અ.)
કરુણી,—રિકા (સં.)	કાખવારા	કાખ, (તુખી), ઠંડાર	
કહાળી	કાખજિયું,—બો	કાખેલિયત	
કહાન(—બો)	કાખરૂગર	કાખ(—બી)રી	
કહી, ઠંડ	કાખ(—ગિ)રો	કાખવાઉ	
કહેળી,—બું,—બી	કાખિયો,—ચાખ	કાખરકાટિયું	
કહેવું	કાખ,—કી	કાખમુદ્દગાળુ,—ખિયું	
કહ્યાર (સં.)	કાખુ, ઠંડગિયા	કાખ, ઠંડુધા, ઠંડુક	
કહ(—બ)રા	કાટખીટિયો	કાગર, ઠંડ	
કળસિયો, કળસડી	કાટખૂખ,—લો	કાખળી,—ગિયો	
કળસી (માખ)	કાટલિયો	કાગિની	(સં.)
કળાયુનો	કાઠિન્ય	કામુક	„
કળુંકું(—કું)	કાઠિયાળી	કામેચુ, ઠંડ	„
કંઈ, ઠંડ	કાઠિયાવાટ	કાવટું,—ટિયો	
કંઠસિયું,—ચખ	કાણિયું,—ચત	કાયાકૂટી	
કંડ	કાણું,—ખિયું	કાચિક	
કંડો	કાતરિયું	કારકિદી	(સં.)
કંઠાની,—તરી	કાતિલ	કારકુન,—ભી	„
કંઠાસિ(—ગિ)ચત	કાધી,—ચિયું	કારતક,—કી	
કંચુક,—કી (સં.)	કાનક(ઠંડ)ડિયું, ઠંડાચિયું,	કારતુસ	
કંઈ(—ઝ)રી	—ચા, ઠંડાઠંડ, ઠંચિયટિ-	કારિકા	(સં.)
કંઈસા,—ચાઈ	યું, ઠંચિયારી, ઠંડ(—રો)-	કારીગર,—મરી	(સં.)
કંઈકી,—કિન (સં.)	રિયાં, ઠંઈકું, ઠંઈસિયાં,	કારુણિક	(સં.)
કંઈ(—ક)ચાળો	ઠંઈસિયું, ઠંચિ(—ચોરિ,	નાર્તાતિક	„
કંટિકા (સં.)	—સિ)યાં, ઠંચરી	કાર્તિક,—કી	„
કંટિયો, કંટિયો	કાનુલો	કાર્તિકેય	„
કંટી(—કી)ક,—સિયું	કાનુલો	કાચ્ચાનિક	(અ.)
કંટોઈ,—ચણ	કાનન,—બી	કાલનેમિ	(સં.)
કંઠાઉક, ઠંડ (અ.)	કાનો	કાલિક,—કા	„
કંપિત (સં.)	કાખકુચ	કાલિ(—ગિ)કાસ	„
કંપોડીટર (અ.)	કાખડી,—રિયા	કાલિમા	„
કાઉ, ઠંડ(—ચા)ક	કાખલાકુચી	કાલિય	„
કાકચિયો	કાખાકુપ(—પી)	કાલિ(—ગિ)ચુડું,—રો	
કાકડાશી(—સી)ન,—બી	કાખાલિક	કાલિંદી	(સં.)
કાકડાલીય (સં.)	કાખચીતકું	કાલી(—બી)	„

હાલપનિક	(સ.)	હિનાર(-રી)	કાચ, ૦૬	
હાલરિયુ, -યા		દિત્તર, -રી	(અ)	કીચક (સ)
હાલતું		હિંદાચત	(અ)	કીટ, ૦૬
હારા(-સ)	(સ)	દિગ્ધ(સ), -સા		કીટલી
હારમીર, -રી	"	દિગ્ધાર		કીટી, -રિયુ, -ટ
હાયાય	"	કિરમન, -ન		કીટો, ૦૬
હાપ્ક, -ધિક	"	કિરમાળી(-ની)અનમો		કાટિયાક'
હાપ્કીપધિ	"	કિગત, -તિની, -તી (સ)		કાટિયુ
હાસદુ, -દિયુ		કિસાયુ (અ), ચાદા		કાટી, -ડો
હાસ દ્રો, -દ્રો		કિતીટ દી (સ)		કાટુ (કથુ', કથુ)
હાળમી ૬	"	કિન્નિનાટ(ર)		કીનો, -નાખોર (કા)
હાળિયાર		કિલિન(-રિમ, -રિવ) (સ)		કામત, -તી (અ)
હાળીછરી		કિલો, ક્યેદાર (કા)		કામિયા (અ), -યામર
હાળીનામ		કિલેળ દી (ધી)	"	કીચ
હાળુ દિખામ		કિરોગ, -રી (સ)		કીરનનિયા, -ચો
હાળોતરિયો, -તરા		કિની (-ની)		કીર્તન (સ)
હાળોત્રી, -તરી		કિન્ધા (અ)		કીર્તનીય
હાઈ, ૦૬		કિસમ (કા)		કીર્તિ
હાઈરિયુ, -યાયુ		કિસમિસ	"	કીવ, ૦૬, (સ), ૦૬
હાફિત	(સ)	કિસાન (કિ)		કુકુટ (સ)
હાગાક	(અ)	કિસમત (અ)		કુફિ
હાચળિયા પય		કિરસો	"	કુચ (સ્તન)
હાયા	(સ)	કિંકર -રી (સ)		કુછ દી
હાટા-અરોમિરો		કિન્નપ્પત	"	કુદામલ, કુદારો
હાટા-સરિ(-જિ)યો		કિલિંકી	"	કુદાવુ -વવુ
હાતિ	(સ)	કિ ગણાણુ, -ણુ		કુદિ(-રી), ૦૨ (સ)
હાવ(-વા)નિયા		કિ જિત, ૦૬	(સ)	કુદિવ
હાશિયા		કિ દરવાટન	(અ)	કુળ, -ળી, -ળિની
હારી, ૦૬		કિલ	(સ)	કુદની (સ), -ણી
કિમિયારી, -રો		કિ પુરુષ	"	કુદિવ (સ)
કિચુકો		કિ જલુના	"	કુદાર, -રી
કિચૂંચિયો		કિ વદલી	"	કુડ(-ર)લ
કિચૂ(-ચો)ડો		કિ વા	"	કુડલી, -લુ કુડલી, -લુ
કિલાખ	(અ)	કિ શુક	"	કુવચિયુ
કિતો		કીકો, -લી		કુતકી, (સ)
કિનખાખ	(કા)	કીકી, -કો		કુતુબ, ૦મીનાર

કુદલલ, -સી	(સં.)	કુવેતર		કુકવા, -વો	
કુતો, -તી		કુચ	(સં.)	કુખ, -ખિયો	
કુતિસત	(સં.)	કુશકા, -કી		કુચ	(સી.)
કુહકારો		કુસલ(-ળ)	(સં.)	કુચ, બકી, બકો	
કુદરત, -ની		કુસમખુદિ	"	કુચાખાળી	
કુદાતું, -પતું		કુકડ, -ધી	"	કુચો	(સી.)
કુદધિ	(સં.)	કુખાંડ	"	કુજડો	
કુનેહ	(સી.)	કુસુમ, -મિત	"	કુજન (સં.), -વું	
કુપિત	(સં.)	કુસી		કુજિત	(સં.)
કુપી, -ખો		કુડાડી, -ડો		કુટ	"
કુમર	(સં.)	કુહો, બકુહો, બકાર		કુટલખાતું	"
કુખ, -ખન	"	કુકુમ	(સં.)	કુટ(સં.), બણાં	
કુખારભ		કુજ, (સં.) બકી, બકુ, બકો		કુટખી, -ણું, -ણો	
કુખાંડ, -ડી	(સં.)	કુજર	(સં.)	કુટલું	
કુખક (તુકી)		કુજર		કુટકુટ	
કુખણું, -ખારા		કુજો		કુટી, -ટો	"
કુખાર, -વિકા, -રી	(સં.)	કુકન, કુકિલ	(સં.)	કુટ, બું	
કુખાળી	"	કુટ	"	કુટું, -કિયું	
કુખાસ	(અ.)	કુટલ(-ળ), -લિની	"	કુજું, -ણપ, -ણાશ	
કુખુદ, -ફિની, -ફી	(સં.)	કુટલી(-લી)	"	કુતરી, -રું, -રો	
કુરકુર, -રિયું		કુટખિયો		કુચલી	
કુરખાન, -ની	(અ.)	કુતી (સં.), -તા		કુચો, -ચલો	
કુરન, -ગી (સં.), -ગી		કુદન	(સં.)	કુદો	
કુરાન, -ની	(અ.)	કુદો		કુદવું, -વડું	
કુર	(સં.)	કુબ, બક	(સં.)	કુદાકુદ	
કુનિંશ	(સી.)	કુબાર, બખુ		કુપ, બમંડક	(સં.)
કુવ, બકુલાં		કુબી, -લિયો	-	કુપી, -પો	
કુલ(-ળ)	(સં.)	કુબીપાક	(સં.)	કુપડું	
કુવટા	"	કુવર, -રી		કુખો	"
કુવડી, કુવડી, -ટો		કુવાર, બકા, બકુ		કુર, -રિયો	
કુલી (મનુર) (તુખી)		કુવારી, -રું		કુર્મ	(સં.)
કુલીન	(સં.)	કુઈ		કુલ (સં.) (કાંટો)	
કુલે(-લે)		કુટલેલ, -ણું, -લો		કુલો, -વાયલ	
કુલે(-લ)ર (ખાવાનો)		કુકુટ(-રે) કુક		કુચી	
કુવચની	(સં.)	કુકડો, -ડી, -ડાં		કુચી	"
કુવચાપીટ	"	કુકર, -રી	(અ.)	કુજડી, -ડું, -ટો	

કંઠડો	કાટિ, -ટી	(સં.)	કાલ, વખામ, વવાટ, વવારો,
કંઠડી (-ળી), -ળિયો	કાટપવધિ	"	વવ (-વા)ળ
કંઠાળી, -ળુ	કાઠારિયું		કાઠવું
કંઠી, -ડું	કાઠીમ (-કીં)ળી, -ડું		કાઠિનર (સં.)
કંઠવું, કંઠાવું, -વવું	કાઠીજી		કાઠિનતાની
કંઠવું, -વો	કાઠ, કાઠિયું		મઠેલું, કાઠુ
કંપળ, -વો	કાઠિયું (-વેવ)		કાઠુ'કસું
કંપી, -વો	કાથમી, વર		કાળી
કંબિયો, -બી, -મુ	કાન્દેળલ	(અં.)	મળીનાળી
કંવળ (વડાંનું ખરાળ)	કાપરિયું		કાળું
કંવાડિયો,	કાપાવિપ, કાપિત	(સં.)	કામેસ (અં.)
કૂકવારા (-સ) (સં.)	કોપીસદટ	(અં.)	કાટો
કૂમરું	કોફી	"	કોપ (-પી)કથ (સં.)
કૂતિ	કોળી, વલ		કોફુ બિક
કૂતિહા	કોથડો		કોતુક
કૂતિમ	કોરડો (આળુક)		કોપીત
કૂતિ	કોરુંકટ		કોમુદી
કૂપિ, વક, વકાર	કોરુંમોરુ		કોવત
કૂટિયું	કોલમ	(અં.)	કોચ
કેવું (સં.)	કોવર	"	કોશવ (અં.)
કેવલિક	કોણ		કોશ (-સ)ગા
કેન્વાસ	કોલેરા	(અં.)	કોશિક
કેફિયત	કોવાડ		કોમુલ
કેળિત	કોવાનું (મટવું)		કોસ
કેમેસ	મવિહ	(સં.)	કપારે
કેલી (સં.)	કોસ	"	કમિક (સં.)
કેસ (-સ)ર	કોસ (કેસી)		કાકન (અં.)
કેસરિયું, ચા	કોસિ (-સ)ચા		કાંતિ (સં.)
કેસ, વડાં, વડી, વડાં	કોસિયાળો		કિકેટ (અં.)
કેળવળી	કોસિરા	(સં.)	કિયા, -ચમાણુ
કેદ્ર, કેદ્રિત (સં.)	કોસેટા		કોસન (સં.), -વું
કેસરિદેહ	કોષક	(સં.)	કોડા (સં.)
કોઈ (વ્યે)ક	કોષકાગાર	"	કુધિલ, કૈષ
કોકિલ, -વા (સં.)	કોસ (ચાક; કવાનો)		કૂર
કોકેન (અં.)	કોસિયા, -ચો		કોધી, -ધિષ
કોગળિયું	કોસીયું		કોસ, -સિન (અં.)

કિલક	(સ)	ખપાટિયુ	ખાટસવાહુ(-ફિયુ)
કપીળ	=	ખપૂવો	ખાતૂન (તપી)
કલચિત્	,,	ખફૂંચી (ફા)	ખાપરિયુ
કિવની(-નાઇ)ન	(અ)	ખફા (અ)	ખાળટખૂબટ
કરોરેન્ડીન	,,	ખમીર,-રી (અ)	ખામલિયુ,-ચો
કમ્બુઅ ચુર	(સ)	ખમીગ	ખામોશ(-શી) (ફા)
કાણિક	,	ખરગોન(-સ)	ખાગીયુ
કાનિ	,	ખચઈ(ફા),ખરચ,ગુ	ખાલિક (અ)
કાનાઈ(-નિયા)ગી	,,	ખરચખૂટણુ	ખાવિડ "
કાનીવટ		ખરચા(-ચી)ક(-ળ,-ળ)	ખારાડિયુ
કાલિત,ગળ,-નીશ	(અ)	ખની,ખરની (ફા)	ખાસાપીમી
કાશ	=	ખરચુ (મળચાન)	ખાસિયત
કાશર,-રોફ	,	ખરીતો (અ)	ખાટલિયુ -ચો
કુદ	,,	ખરીફ (ફા) ગુ	ખાલિચો
કુધા,-ધિત	,,	ખરીદાણુ,-વણુ	ખિચડિયુ
કુબધ,-ધિત	,,	ખરીદી (ફા) -દિગ	ખિજમત,ગાંધી
કેત્રી,-નિય	,,	ખરીફ (ગ)	ખિજખાટ
કોખિત,-ની	,	ખલીતો (રા)	ખિજાણુ,-વણુ
ખ		ખરીફ(-ફા) -ફી,-ફાત	ખિટમે
ખગિત (જહેજુ) (સ)		(અ)	ખિતાબ (અ)
ખચીત (જરેર),-તાર્થ		ખલીસ	ખિન્ન (સ)
ખચૂક ખચૂક		ખસિ(-સિ)નાજુ	ખિખખિચ
ખલ(-જ)નો (અ)		ખસિયુ,-ચેન	ખિનવટ,-ની,-ટો
ખલ્લર,-રી -ક		ખસી(-સી)	ખિલાફ,-ફી,-ફાત (અ)
ખટપટી,-ટિયુ		ખમૂસ (અ)	ખિલાવટ
ખટમધુર(-ક)		ખ ખાળિયા	ખિલાણુ,-વણુ
ખટાક		ખ ટિત (સ)	ખિલોતી
ખટ્ટ બટ્ટ, ખટ્ટમટ્ટ		ખ ડિયુ	ખિસમેલી
ખટ મચ(-ચુ) -ચી		ખ ડિયેર, ખ ડેર	ખિસિયાણુ
ખટવટ્ટ		ખ તી(ગુ)	ખિસગું,-સામાતર
ખટસિ ગી		ખાલિ, ખાલ્યા -કો	ખિમરી,-ફ,-ટો
ખટસલિયા		ખાલધર(-ક)	ખીચા(-નો)ખીચ
ખટખાલુટ્ટ,-લેટ્ટ,-સટ્ટ		ખામોશ	ખીચી
ખટિયુ,-તો		ખાખાનીખી	ખીજ,ગેર
ખટ્ટક ખટ્ટક		ખાટખટ્ટ બટ્ટ,-ટો,	ખીજણુ,-વણુ,-યાણુ
ખનિ(-ની),ગળ (અ)		ખખટ્ટમટ્ટ,-ટો	ખીધુ

ખીમી	ખૂજડી	ખેપિયા
ખીર, -રું	ખૂટ, ઠંડા	ખેરિયત
ખીલ, ઠંડો, ઠંડું, ઠંધું, ઠંવાવું	ખૂટકું, -ટી	ખેસિયું
ખીલી, -લો	ખૂટલ, -લાઈ	ખો
ખોસ(-સ)ર (ઉતરાણ)	ખૂટવું	ખોમયું, ખોઈ
ખીટું, -સામતરું	ખૂટ(-ટે)વ (-હ)	ખોડીયા
ખીટુંકિ(-લિ)યાણું	ખૂણ, -ખિયું, -ખો	ખોડીખમચી
ખીટી, -ટો	ખૂલ, -લું	ખોડીખાકું
ખૂટાડવું, -મખ	ખૂનખાર, (ફી.), ઠંડેજ	ખોડીલું
ખૂટદો	ખૂની (ફી.)	ખોખો, ઠંડું
ખૂણિયાણું	ખૂળ	ખોખિયું
ખૂળાડું, -ડક	ખૂળસૂરત, -લી	ખ્યાતિ (સં.)
ખૂડ (ફી.)	ખૂળી, ઠંડાર	ખિસ્ત, -રની
ખૂડા, ઠંઈ	ખૂશખો	ખ
ખૂતામરકી	ખૂલવું	ખગિ(-ખિય)યું
ખૂનસ, -સી	ખૂં(-ખો)ખારવું	ખચ્છ (જમો) (મં.)
ખૂમારી	ખૂં(-ખો)ખારાડું, -વડું	ખચ્છની
ખૂરખૂર, -રાટ	ખૂં(-ખો)ખારો	ખજળ, -ખી (અ.)
ખૂરચન, -ની	ખૂંખૂં	ખજિયામી
ખૂરદો (ફી.), -દિયા	ખૂંચ, ખાંચ	ખજનવી (ફી.)
ખૂરસી(-લી)	ખૂંચવું, -વડું	ખજલ, -સિસ્તાન, (અ.)
ખૂરશેદ	ખૂંચાવડું	ખડિયું, -ધો, -પાણ
ખૂરાસાની (ફી.)	ખૂંટ, ઠંડી, ઠંડું, ઠંણ, ઠંણ	ખડો
ખૂલાડું, -વડું	ખૂંટી	ખડ(-ર)ખડિયું
ખૂલાસો (અ.)	ખૂંટાડું, -વડું	ખડાડ
ખૂલ્લું, ખૂલ્લો	ખૂંટાક, ખૂંટિયું, -ધો	ખડકાવડું
ખૂલ્લું, ખૂલ્લોખૂલ્લું	ખૂંટી, -કું, -ટો	ખડકુંકું
ખૂવાર, -રી	ખૂંતવું	ખડચી
ખૂરા, ઠંડમા (ફી.)	ખૂંદલું, -વું	ખડડવું
ખૂરાકી	ખૂંદાખૂંદ	ખખૂતરી
ખૂરાખો (ફી.), ઠંઈ	ખૂંદાવડું, -વડું	ખખૂનીચ (સં.)
ખૂરામત (-દ), -તિયું, -તિયા	ખૂંધ, -ખિયું, -કું	ખખૂકા
ખૂરાલ, -લી	ખૂંપ, ઠંડી, ઠંડો	ખખૂલ, -લી
ખૂરા, -સી (ફી.)	ખૂંક, ખૂંકત	ખખૂસિયું, -ધો
ખૂખલો	ખૂંતરાકું (-ક)	ખખૂતિયા
	ખૂંતીવ	ખખૂનુખતિ (સં.)

ગતિ	(સ)	ગલિત	(સ)	ગાઠિયો	
ગતિયું, ગતીલુ		ગલિ(નિ)યારો		ગાઠિયું	
ગદગ(અ)દિયા		ગવીટ(અ)ચો		ગાઠીવ	(સ)
ગદિયાત્રો		ગવીચ, ની (ગવીચ, અ)		ગાઠિયાટ (અ)	
ગદગદ	(સ)	ગરીચો(ગાલીચા, રી)		ગાયબો	
ગદા(ધે)ડિયું, ગદેડું		ગવીપની		ગિદટ	
ગદ્દો, ગદ્દી		ગગડિયું		ગિનની	(દિ)
ગદ્દયું, ગદ્દેયું		ગલ્લદ (દી), અ		ગિની	(અ)
ગનીમ, ગની	(અ)	ગલેખા(સ), અ		ગિન્નાણુ, અણ	
ગનીમત	,	ગણુ ૧૭, ગિયું		ગિરિદ (સ), ગિરમ	
ગપતાળીસ(અ)		ગગચિયું		ગિરદી	(દી)
ગપોચિયું		ગગિયું		ગિરનાર, અ, ની-રખ	
ગફલની, તિયું		ગગિયેવ		ગિરનાર, ની	
ગકુર	(દી)	ગલેપડું		ગિરમીઠ, ઠિયું, ઠિંધા	-
ગખ(અ)ર		ગહિરગ બાર		ગિરા	(સ)
ગખાર	(સ)	ગગાગિયું		ગિરિ, બળ, ગીરાં	,
ગગાનીટ, ની, (અ + દી)		ગગાની		ગિરિધર, ખારી	,
ગગલડ		ગગિયું		ગિલા(અ)ખોર	
ગગલ(અ) ગિયું, અણ		ગગકશક		ગિલેટ	(અ)
		ગગકો		ગિલવી	
ગગસિ(અ)ચા, અણ		ગગ - ઠિયું		ગિસ્ત	
ગગસ		ગધીત		ગીગનાણુ	
ગગિયો		ગધીર	(સ)	ગીઝી, ની	
ગગિય	(સ)	ગાઠ		ગીચ ગેગીચ	
ગરીખ(અ) ખાઈ, બી		ગાઠરિયું, ખો		ગીત, તા, તિ	(સ)
ગરીખ(અ) રણ		ગાઠ(અ)ગી	(અ)	ગીધ	
ગરુડ	(સ)	ગાઠરિયું		ગીરમી	
ગર(અ)ગો		ગાઠિયું	(સ)	ગીરવણુ, અણ	
ગર્ભિણી	(સ)	ગાઠી - લિયન		ગીરવી ઠંડાર	
ગર્ભિત	,	ગાઠિયું - યા, અણ		ગીરો (ગિરા દી)	
ગર્ભિત, અઠ	,	ગાઠિકા	(સ)	ગીર્વાણ	(સ)
ગર્વી(સ), અણ		ગાઠી		ગીની	
ગર્ભીય ગર્ભિત (સ)		ગાઠપચોરિ(ગિ)યા		ગીમ, અણ	
ગવગલિયા		ગાઠમચ (અ)રિયું		ગુચપુચ(અ)	
ગલ(અ)ગળી		ગાઠીચો	(દી)	ગુચ(સ) - રંગ	
ગવ(અ)ધી		ગાઠુ		ગુચ(અ, અ)ર	

ગાફળિયું	ગ્રીવા	(સં.)	ધિમેલ	
ગાફીરો	ગ્રીભ	"	ધિયો	
ગાફુલ(-ળ)(સં.),-બિયો	ગ્વાનિ	"	ધિસોડી,-ડું	
ગામરૂ	ધ		ધિરાતું,-તું	
ગાટપીટ (અં. અનુકરણ)	ઘડું		ધિસોડી,-ડું	
ગાદી(-દી)મડું,-દી	ઘગૂમ, ંસો, ંલ		ધી, ંતેડ	
ગાદીલુ,-લો	ઘડિકા	(સં.)	ધીન,-ગાધીય	
ગાદિશો,-યણ	ઘડિત	"	ધીસ, ંડું, ંહું, ંહું	
ગાડાકન	(અં.) ઘટી	"	ધીસાધીસ	
ગાત્રી, ંધ	(સં.) ઘડિયાળ, ગી,-ળું		ધુધરવટ	
ગાથિક	(અં.) ઘડિયું, ંયા, ંયો		ધુધવાવડું	
ગાઠકિયું	ઘડુટાટ		ધુધરિયાણું	
ગામ્ભિક	(સં.) ઘડુડઘડુડ		ધુધવાટ(-ટા)	
ગાગાનીય	" ઘડૂલી, ંગો, નસિયો		ધુણ	(સં.)
ગાવાલી, નલિકા	" ધનિષ્ઠ	(સં.)	ધુમરડવું	
ગાપી, નપિકા	" ધંરકૂકડી, નડિયું		ધુમસંદિયો	
ગાપુર	" ંખૂણિયું, ંખતુ(-તુ, ંધુ),		ધુમરડી	
ગાફણિયું, ંયો	ંધરાક, ંમાલુ, ંડિયું,		ધુમસાઈ	
ગાધ(-ર)ણી	ંભાણુ, ંરણ,		ધુમરાવડું	
ગારકું, નિયુ	ંવણ		ધુમાતું, ંવડું	
ગારાકું	ધરાક, ંધી		ધુમર	
ગારિયા	ધરણી		ધુરકાવડું	
ગારીસો	ધરિણિયું, ંયાત		ધુરકિયુ	
ગાવાળ, નિયો	ધર્મર	(સં.)	ધુરધુર, ંરાટ	
ગાવિંદ	(અં.) ંચિયું, ંયા		ધુવટ (ધુટ)	
ગારત(કા), ગોસ	ધસીટ		ધુસણિયુ	
ગામ	(સં.) ંગોડિયો		ધુસપુસ	
ગાદિ(-દી)	" ધાદીલુ		ધુસાડતું	
ગોસાઈ, ંચણ	ધાતી, ંતિની	(સં.)	ધુસાતું, ંવડું	
ગાદિલ	ધાતુક	"	ધુમટ	
ગોરાગિતી	(સં.) ધાધણણ, ધાળાનરિયુ		ધુપર, ંમાળ	
મથિત	" ધાલમેલિયુ		ધુધરી	
મસિત	" ધાસતેલ, ંસેટ		ધુધવણ, ંવાડું	
મહ, મહણ, મહીવા	" ધાસલેટિયુ, ંયો		ધુધ	
મથિ	" ધાસે(-સો)ટિયુ		ધુડ	
મમીણ	" ધારોમી		ધુમ	
મીઠ	(અં.) ધાદી, ંધુદી		ધુમચી, ંગો	

ધૂંગાટ, -ટી, -ટો	અડભિતર	અર્વિત	(સં.)
ધૂમડતું, -ડાતું	અડતી	અસાઉ	
ધૂમરાતું	અડતું	અલિત	(સં.)
ધૂમરી, -વું	અડસાઅડસી	અરમ, -રમું	(ફા.)
ધૂમાધૂમ(-મી)	અડધઈ, -ડ	અરમે(-સમે)	(કરે)
ધૂરકતું, -કાતું	અડાભિતર(-રી)	અઠેરો	
ધૂરકાપૂરકી	અડીલુ	અંચુ(-ચૂ)	(સં.)
ધૂસ	અડિયાતું	અંડિ(ઠકા), -ડી	"
ધૂસણ, -તું	અણિયાતું	અંદ્રચૂડ, -દામણિ	"
ધૂંધટ(-ટો)	અણિયો	અંદ્રિંકા	"
ધૂંટ, ઠોડો	અતુર (સં.), -રાઈ	અંધુ, અંધૂડી, -ડિયો	
ધૂંટણ, -ણિયું	અતુર ની, -નિણી (સં.)	આડસ (આપૂરા, ફા.)	
ધૂંટણું, -ટાતું, -ટાવણ	અતુય, -યી	"	આકરિયાત
ધૂંટી, -ટો	અતુવિંધ	"	આક(-ક)
ધૂપૂર	અતુકલ	"	આઅરિયા
ધૂખ(-વ)ક, -રિયું	અતુકોણ	"	આટણિયું
ધૂંસ(-સા)	અતુકેય	"	અંકિત (સં.)
ધોડાર, -રિયો	અતુપ્પથ	"	આકંડી, -કું
ધોડિયું	અતુપ્પ(પા)ક	"	આડિયું, -યણ, -યો
ધોયક, -રો	અતુપ્પલી	"	આડીકું
ધોરખોડ, -કિયો	અપાણું, -ણિયું	"	આતરી
ધોધ, ંણા	(સં.) અપ્પ	આતુર્માસ	(સં.)
ધોળોનિદ્રથ	" અળશકિયું	આતુર્થ	"
ધ	અળતરી, -રો	આપવીપ, -પિયું	
અકઅકિત	અમકિત	આપવસી	(ફા.)
અકચૂર	અમકારી, -રિક	(સં.) આપાવીપ, -પિયું	
અકભિંદ	અમત્તિ	"	આબકો(-ખો)
અકિત	અમેડિયું, -ડી	આબક	(ફા.)
અકમ (અકમ સં.)	અરણાકુવા(-ળ)	(સં.) આમડિયો, -યણ	
અકવતિ(વ, -તી) (સં.)	અરણ્ય, -ણ્યો	આંખાચીડિયું	
અકુ	" અગ્રીકું	આમુંડા	(સં.)
અગ્રીકું	" અગ્રીકું	અગ્રીકું	
અગ્રીકું(-ડો)	અગ્રી, -ગ્ર	(સં.) આગ્રીકું	(સં.)
અઠપટિત	અઠ, -ડી, ઠોડો	આગ્ર-અવણિયું, -અઠાઉ	
અટીલ	અરોતરિયું	આલિત	(સં.)
અટક	અર્વિત	(સં.) આલુ	

ચાપ(-અ)	ચિત્રાંશલ	(સ.)	ચિત્રણું,-વણું
ચાસ(-હં,ન)	ચિત્રિણી	"	ચિત્તા,-તિત,-ત્ય (સં.)
ચાસિયા	ચિત્રિત	"	ચીકક,-કું,-ટો
ચાહેવું	ચિત્રો, ચીતરો		ચીકણું,-ણાઈ(-સા)
ચાળીસ(-સા),-સાં	ચિત્તાવન	(સ.)	ચીકસ
ચાચિયું,-યો	ચિત્તાકિત	"	ચીકુ
ચાંદલિયો, ચાંદલો, ચાંદલો	નિ(-મી) પરિયું,-રિયો		ચીચો (ઉકું)
ચાંદિયો,-યેલ	ચિત્તાકાસ	(સં.)	ચીજ,-જ (ફા.)
ચિકટાવડું	ચિત્તામા	"	ચીટપી
ચિકાખાઈ	ચિદામાસ	"	ચીરિયું,-યો
ચિકાર,૦ડું	ચિદુધન	"	ચીક,૦ડું
ચિકિરસક,-નીય (સં.)	ચિદુપ	"	ચીરિયું
ચિકિસા	ચિકિલાસ	"	ચીળ
ચિકીર્ષા,-પિંત	ચિનાઈ		ચીળ(-ન)ની,-ગો
ચિખ(-ખખ)ધ	ચિન્મય	(સં.)	ચીણુવું
ચિચિયારી	ચિન્માન	"	ચીણો (ધાન્ય)
ચિચુકા(-ટો)	ચિખાણું,-વણું		ચીતરણું,-રાણું
ચિચોટો	ચિખાણું,-દારા		ચીતરી(-ળી),-રો
ચિટનીસ,-મી	ચિખક	(સં.)	ચીતવણું,-ચાણું,-ણું
ચિટ્ટી	ચિખગાવણું		ચીતળ,-ળી,-ળો
ચિટકણું	ચિમિ(-મો)ક		ચી(-ચી)પડું,-કે,-રી
ચિટાવું	ચિમોડણું		ચી(-ચી)પરેલાસ
ચિટિયલ	ચિર,૦કલ(-ળ)	(સં.)	ચીન
ચિખું(-ન) ગી,-ગારી,	ચિરંજીવ,-મી	"	ચીનણું
-ખારો	ચિરંજીવિની	"	ચીની,-નો
ચિખાણું,-નણું	ચિરાઈ		ચીપ,૦ક,૦ડી,૦ટો
ચિતકું	ચિરામ		ચીપડું,-ટો, ચેપટો
ચિતરામણ,-મી	ચિરાયો		ચીપડી,-નકું
ચિતરાવણું	ચિરામણ,-મી		ચીપણું
ચિતરાવણું	ચિરાણું,-વણું		ચીપાન્તીપ
ચિત્ત	ચિરોડી		ચીપિયો
ચિતાર, રો	ચિલનોન્ન	(સં.)	ચીપડી(-રી)
ચિતાણું,-વણું	ચિલાણું,-વણું		ચીપું,-ખડું
ચિલાર	ચિટન,-દિનન	(સં.)	ચીમડી,-ફ
ચિનો	ચિણ,-સ		ચીમડી,-ટો
ચિન	ચિનક,-નીય	(સં.)	ચીમડી

ચીમની	(અ.)	ચૂંબક	ચૂંચી, -ચિયાં
ચીમળવું, -ળાવું		ચૂંબત, -વું	ચૂંચું
ચીર (અ.) (વસ્ત્ર)		ચૂંબિત	ચૂંટ, ઓળી, ઓડી, ઓથો
ચીર, ઓણું		ચૂંબાળાં	ચૂંટકું, -ટાવું, -ટાવડું
ચીરી, -ચિયું, -ચે		ચૂંબાળીય (અ)	ચૂંટી
ચીસ, ઓચીસ		ચૂંમોતેર	ચૂંધ, ઓંધું
ચીસો		ચૂંમ્યાખોર	ચૂંધાચૂંધ
ચીવટ		ચૂંઈ	ચૂંધાળું, -ચે
ચીવર, -રી	(સ.)	ચૂંમો(-ચે)	ચૂંધાવું, -વડું
ચીસ, ઓચામું		ચૂંક	ચૂંથો
ચીસાચીસ		ચૂંકવું, -તો	ચૂંઈડી, ઓચર
ચીંમડી		ચૂંકવડું, -વાવું	ચૂંધણું
ચીંચી		ચૂંકવું	ચૂંધી
ચીંઈરડી, -ડું, -ડો		ચૂંકો	ચૂંવાળ
ચીંઈરી		ચૂંચવડું	ચૂંવાળાં, -ણું
ચીંધવું, -ધું		ચૂંટકી, -ચે	ચૂંવાળીસ(-ચે)
ચીંધાવું, -વડું		ચૂંટ, ઓચર, ઓથો	ચૂંવોતેર
ચુકાદો		ચૂંડા, ઓમળિ	ચૂંટિયાં, -ટી
ચુકાવું, -વડું		ચૂંડી, ઓચર, -ડો	ચૂંટિ, ઓચાલ
ચુગલ, -લી		ચૂંન, ઓખડી	ચૂંપા
ચુટેય		ચૂંની (નાની ચૂંક)	ચૂંક(-ક)મ
ચુનંદા(-ડું)	(સી.)	ચૂનો	ચૂંકસાઈ
ચુનારી, -ચણ		ચૂંમવું, ચૂંની	ચૂંકિનાત
ચુનારું, -ચે		ચૂંર, ઓણ, ઓમું	ચૂંખાદિ(-ચિ)યું, -યાત
ચુનાવું, -વડું		ચૂંરી, -ચે	ચૂંખુંટ
ચુનાળું, -ળેચો		ચૂંણું	ચૂંખણું, -ખખાઈ
ચુપ, ઓડી, ઓડીડી		ચૂંણિયા	ચૂંખરિયાં
ચુપચાપ, ચુપાચુપ		ચૂંલ	ચૂંકવું
ચુમાવું, -વડું		ચૂંલી, -લો	ચૂંત્રીય (-ચે)
ચુવડા(-ચે)વડું		ચૂંવાચંદન	ચૂંચિયું, -ચે
ચુસાણિયું		ચૂંવું, -ચે	ચૂંપચીની
ચુસાડ(-વ)વડું		ચૂંસ, ઓણ, ઓળી	ચૂંપાનિયુ
ચુમાવું		ચૂંસવું	ચૂંફાણ, -લો
ચુસ્ત	(ફા.)	ચૂંક	ચૂંબીક
ચુંગ(-ગા)ક (ફા.), ચુંગા		ચૂંકવું, -વડું	ચૂંમામું, -ચું
ચુંગી		ચૂંચા	ચૂંચાડ

ચોરાણ	હિ	કુરી-(નિમ)
ચોગ(ચી)ખી(-શ)	હિ ૩-૫૩	કુ(-કો)વડાવણ, -વાડણ
ચોવટિયણ ચુ, -ચો	હિટ, ંહિટ	કુ(-છો)વાણ
ચોવિદ્યાર	હિટ, -હિટ	(સ) ૫
ચોવીસ(-ગ)	હિનાળ ંણ	કુટ
ચોળિયા -ચુ	હિનાળી -જી	કુટ, ૦૨ ૦૩
ચાંદિયો, ચાંદિયો	હિના	(સ) ૫૨૫
ચૌદ	હિચીની	કુમી, -કું
ચૌદસ(-સ)	હિવર	કુતઅકુત
ચપુત -તિ (સ) ૭	હીડું -રડ	કુપુ, -પકુ
	હીમી	કુમતર
કધુ ૨(-ક)	હીતમી	કુપુ
કઠિયાળની	હીદરી -ડુ	કુલ
કઠ્ઠી -કું -કિધુ	હીનવડ -વાવ	કુધ
કાંચાત -	હીનડ	કુદડ, -લી -કુ
કઠિધુ	હીપ	કુમીડ -વકુ
કાગેરો	હીપ બી, -પુ	કુદો
કીસ(-સ)	હીપ, -ક	કુતરપિદી
કન્નુ	હીચુ	કુ(-કો)નાળીમ(-ગ)
કાપનિરો	હીપો	કુદડાકિધુ
કાળાંબિધુ	હીમ	કુદબદાકુ
કની ૦૬	હીવડ	કુવપદેડ
કમ ચિયા	કિ ૦૩	કામરિધુ
કાવ(-વિ)ડ	કાંકરડ -કુ	કાકિધુ
કા(ળ)વિપ(ગ)(સ) ૭	કાંમક, -રી	કાતે(-તે)ક, કાતેર
કવિ(ગિ)ન (સ) ૭	કાં -કો	કાખીકુ
કાંદીસ(-ગ)	કાંચી -ક	કાદ
કનીડ	કુડક	કામી(-ગી)
કાંજિયા	કુડાચકુ	કા
કારિત (સ) ૭	કુટમરો	કાંકે -ગી (સ) ૭
કાન ૧ કિયા	કુટકુ	કાંકિધુ(કાંકો)
કાંચિધુ	કુદી -કું	કાંકીની
કારિડ કાસ -કું	કુદી કામખ	કાંકીનો
કાંતિડ	કુપા (-વ)ડ	કાંકખ
કા(-સ) -કા(-ચી)ડ	કુપાકુ -વકુ	કાંક -કા
કાસટિયો	કુખ ૦૬ ૨ ૦૩	કાંકિયા -વાંકેરો

જટિ(-ટી),-ઠિત (સં.)	જમન સિદ્ધવર (અં.)	જરિની (સં.)
જટિયું,-યાં	જસ(-જ)પરિયો	જરી (અ.)
જટિય (સં.)	જવનિકા (સં.)	જલિમ (અ.)
જડએસુલાક(-ખ),-સલાહ	જવાહિર	જવત્રી,-તરી
જડાક(-વ)	જહનમ(અ.), જહાનમ	જસુ, જસુદ(-રી)
જરિત(-ત) (સં.)	જહેમત	જસુત્ર,-રી (અ.)
જરિયો	જળાઉ	જલિયુ,-યો
જરિ	જહો	જનંધિયો
જરથો,-કથો	જહો	જનં, જી, જડ, જટિયુ, જરો
જડ	જહર,-રો, જરો(ફા.)	જનંધિયો
જનમ,-જારો, જુ	જનુ (સં.)	જનંધનક (સં.)
જનમોત્રી,-તરી	જનુ(-જ), જડ (મં.)	જિહર(જિહ, અ.)
જનયિત્રી (સં.)	જનકરીકટ,-કું	જિહર (ફા.)
જનિત (અ.)	જાડી	જિનીયા,-યુ (સં.)
જનમ(સં),-જારો, જુ	જનરક્ષિયો	જિહિયા,-યુ (સં.)
જનમોત્રી,-તરી	જનરિત,-યો	જિહાસા,-યુ (અ.)
જપિયો	જનરક (મં.)	જિત (અ.)
જમપ્રમિ (મં.)	જનીર (કં.)	જિલાવુ,-(અ)જુ
જમમોત્રી	જનરિત, (જનરિત, સં.)	જિહ,-રી (અ.)
જમરૂખ	જનમત (અનમ, મં.)	જિલ (સં.)
જમાદિલ અવસ	જનર	જિનનત
જમિયત	જડ, જાડિયુ	જિહરી
જમીન, જહાર (ફા.)	જાડીયું	જિમાળા(-યુ)
જમિની,-યો (સં.)	જાતિ,-તીય (મં.)	જિયકિલ (અ.)
જરજરિયું	જાતિયું	જિયારત
જરયુજડ,-યુજ	જાતુધાન (સં.)	જિરવાવજુ
જરકાલ(-યુ)	જાતુ(-યુક)	જિરાર
જરપુ (સં.)	જડ(-ક), જડ	જિરો
જરિત	જનીવારો	જિરક (અ.)
જરિયાન	જનુ (સં.)	જિરો
જરીક(જરીય, અ.)	જનંધુચારી (અં.)	જિવાઈ
જરીમરી	જપો,-ખતો	જિવાડલુહાર
જરપો	જપાલિ (સં.)	જિવાડજુ
જરર(અ), જડ(અ.)	જમિની	જિવારી,-રો
જરિયાવ	જમિ(-મી)મી, રી-ની	જિવાવુ
જરરિય (સં.)	જપાપત્રી (સં.)	જિવાગ, જી, જુ

નિપથ	(સં.)	જુનઘ	નૂન	(અ.)
નિષિવા	(સં.)	જુગાર, -રિગો	નૂનામઠ, -દી	
નિઝોડો		જુગુપ્સા, -મિસત (સં.)	નૂનું	
નિઝર(પીણું)	(અ.)	જુગ્મ	નૂરી	(અ.)
નિઠ્ઠી, નિઠ્ઠાની (ન)		જુજગારો	નૂવો (જવડું)	
જી, -જો		જુલ	જોષ્ટકા	
જીત, ઠું		જુતાવું, -વડું	જોમિનિ	
જી		જુદાર્થ, -ચીરી	જોધો	
જીન(બૂત, ધોડાતું પવાણું)		જુદું (જુદા, ફા.)	જોજર	(અ.)
જીમ, ઠી, ઠણી		જુધ	જો?	(કિ.)
જીમ્મોડી(-ચી, -ગી)		જુનવટ, જુનવાણી	જોસ, -ચી	
જીસિયા		જુખાન, -ની (જખાન, ફા.)	જોસ (ફા.)-સ (છાજો)	
જીમ્મ	(સં.)	જુમસો	જોસી(-ચી)નું	
જીરણ		જુમા, ઝમસી(-રિજ)ઠ	જોસ, ઠડું, ઠડું	
જીરણું, -વાવું		જુમેશત	જાતિ	(સં.)
જીરું, -રિયા કેમી		જુમ્મો, -મ્મોજા(-વા)ર	જાપિત	"
જીરું	(સં.)	જુલકું	જાયાદા(-દે)(જિયાદદ, અ.)	
જીરખે		જુલમ, -બી	જયારે	
જીવ, ઝન(સં.)ઠું		જુલાર્થ	જયાં	
જીવંત		જુલ્યાબ (જુલ્યાબ, અ.)	જ્યુબિલી	(અ.)
જીનાતુખન	(સં.)	જુલ્ગા, -જી (ફા.)	જ્યોતિ, ઝપ, ઝપી	(સં.)
જીવાતમા	(..)	જુલગી	જ્યોતિષ્ટોમ	"
જીવાદોરી		જુલાન, -નિયું	જ્યોતિષ્માન	"
જીવિકા	(સં.)	જુલાર	જ્યોત્ના	"
જીવિત, ઝબ	(..)	જુલોજ	જ્યોત્તિષકા	"
જીલી		જુરસો	જવલિત	"
જીસમ, ઠાઠરઠ (અ.)		જુલાર, ઠવું	જ	
જીડવું		જુ, ઠઈ	જી બ, ઠેયા	
જીલરા, -રિયું		જુજ, ઝબજ	જી બવું, -બાવવું	
જીજા(-વા)(જુજાર)		જુડી, -ડી	જમજ(-મ)મિયું	
જીજા(-ગત), -મિ,		જુઠ, ઝવું	જીગાવું, -વવું	
	ગતિ	જુઠાબોલું	જીંમવું	
જીમ, ઠડું		જુકું, જુકું	જીંચું	
જીમરિયું, -ગી		જીલવું	જીન, -ની	(અ)
જીમવું		જીલી, -ડ, -તિયું	જીડ, ઠવું	
જીમગ		જીલ	જીકો	

હમોનિયુ'	હુઝાર	૯
હરમરિયુ'	હુઝાણુ',-વડુ'	૨૬૧૩
હળજળિયુ'	હુઝાણુ',-વડુ'	૨૭૩૩૩
હંજાનિલ	હુણુહુ	૨૮૬૬૬
હંડાહુણુ	હુમખડુ	૨૯૫૬૬
હંડિયુ'	હુસાપો	૩૦૬
હંદ અવેરતા (ભાપા)	હુસાણુ',-વડુ'	૩૧૫(-૫)કિયુ'
હામિયુ'	હુલણિયુ'	૩૨૫૬૬
હાકટહુટ(-૫,-૫)ક	હુવાવણુહાર	૩૩૫૬૬
હાકકહુમક(-૫)	હુલાણુ',-વડુ'	૩૪૫ ૩૫૫
હાક, હાડિયુ'	હુટ,-ડો	૩૫૬૬૬
હાક	હુમેરા	૩૬૬૬૬
હાપટહુપટ	હુમર	૩૭૬૬૬
હાપટિયુ',-પો	હુકણુ'	૩૮૬૬૬
હાંકરિયાળ(-હુ')	હુક,૦હુ'	૩૯૬૬૬
હાંકરિયાં	હુક,૦હુ'	૪૦૬૬૬
હિંહાણુ',-વડુ'	હુકિયુ',-પો	૪૧૬૬૬
હિંહાળો,-ળો	હુકી,-ડો	૪૨૬૬૬
હિંહાવટ	હુમ	૪૩૬૬૬
હિંહા(-૨૫,૦૫)હુ'	હુમખુ',-પો	૪૪૬૬૬
હિંહાણુ'	હુમણી,-હુ'	૪૫૬૬૬
હિંહાણુ',-વડુ'	હુમણુ'	૪૬૬૬૬
હિંહાકિલી,	હુરણુ,૦હુ'	૪૭૬૬૬
હિંહાબાદ (કા)	હુલ,૦હી	૪૮૬૬૬
હી(-હી)ક,૦હુ',-હુ'	હુલણુહાર	૪૯૬૬૬
હીણુ,-હુારા	હુલણુ,,-હુ',-હુ'	૫૦૬૬૬
હીપટો	હુલો	૫૧૬૬૬
હીત,૦હુ,૦હુ'	હુટ,૦હુ'	૫૨૬૬૬
હીયો	હુટ(-હા)વડુ'	૫૩૬૬૬
હીંહાણુ',-વડુ'	હુટ-હુટ(-હા) હુટાહુટ	૫૪૬૬૬
હીંકા	હુટાણુ',-વડુ'	૫૫૬૬૬
હીંકર,,-વો	હુટાહી,-હુ'	૫૬૬૬૬
હીંકાદી	હુટરી,-હુ'	૫૭૬૬૬
હીંયરાં,-૨હાં	હુટકચૂરા(-હો)	૫૮૬૬૬
હુકાવડુ'	હુટીણુ	૫૯૬૬૬
હુકાણુ'		૬૦૬૬૬

(સં.)

(અ.)

૨૬૧૩

૨૭૩૩૩

૨૮૬૬૬

૨૯૫૬૬

૩૦૬

૩૧૫(-૫)કિયુ'

૩૨૫૬૬

૩૩૫૬૬

૩૪૫ ૩૫૫

૩૫૬૬૬

૩૬૬૬૬

૩૭૬૬૬

૩૮૬૬૬

૩૯૬૬૬

૪૦૬૬૬

૪૧૬૬૬

૪૨૬૬૬

૪૩૬૬૬

૪૪૬૬૬

૪૫૬૬૬

૪૬૬૬૬

૪૭૬૬૬

૪૮૬૬૬

૪૯૬૬૬

૫૦૬૬૬

૫૧૬૬૬

૫૨૬૬૬

૫૩૬૬૬

૫૪૬૬૬

૫૫૬૬૬

૫૬૬૬૬

૫૭૬૬૬

૫૮૬૬૬

૫૯૬૬૬

૬૦૬૬૬

ટિંટિટ	(અં.)	ટીલડી	ટેલિઆફ	(અં.)
ટિફલ		ટીલિયો	ટેલિફોન	=
ટિની		ટીલુ',-લી,-લો	ટોલલી	
ટિનો		ટીમી(-લી,-સલી)	ટોચ	(અં.)
ટિંગારી,-રો		ટી'ગજાતુ',ટી'ગાતુ'	ટાળકિયો	
ટિંગાતુ',-વતુ'		ટી'ગાડ(-વ)તુ'	ટોકાર(૦૫),ટોકો	
ટિટિયાણુ,-રો		ટી'ટી	ટોલ્લટોલ	(અં.)
ટિટોડી,-ટો		ટી'ટોક	ઠ	
ટિલ (અં.) (કપાઈ)		ટુક(ટુકડો)	ઠચૂક,ઠઠચૂક	
ટિપણિયા		ટુકડી	ઠકા	
ટિપાઈ		ટુકડો	ઠરડ,૦તુ'	
ટિપાતુ',-વતુ'		ટુચપી,-કો	ઠાકરિયો (પી'ડી)	
ટિપાણુ,-ળી(-ની)		ટુમટુમી	ઠાકિયું	
ટિંગિનબોલકસ	૫ (અં.)	ટુપાલ	ઠાડીયું	
ટિંગક		ટુટ,૦ક(-કાર)	ઠાણિયો	
ટિંગજાતુ'		ટુ'કાર,-કો	ઠાપા(-ગ)ક	
ટિંગાટાળી		ટુ'મા(ટોળો)	ઠિંકિયારી	
ટિંગાડ(-વ)તુ'		ટુક	ઠિકાળી	
ટિંગાતુ'		ટુટુ(ટ'ટુ)	ઠિંચિયારી	
ટિંગકે',-રેનો,-રતુ'		ટુચાસ	(અં.) ઠિંગુજ,-મી	
ટિંગા		ટુમપુ	લીક,૦કાક	
મીકડી		ટુનો	લીકાડીક	
મીકતુ'		ટુ'ક,-તુ'	લીકરી,-ક	
મીમ	(અં.)	ટુ'કાણુ,-કાતુ'	લીકિયુ,-યા	
મીમી,-ગો		ટુટુ(-તુ)	લીડી	
મીમજ,-ગી		ટુ'ટિયું	લીબ,૦ડી	
મીમકુ'		ટુ'ક'(-ક')	લીમ',-ભક'(-તુ)	
મીમતુ'		ટુ'ડી,-ગો	લીસક',-રો	
મીંગા		ટુ'ચ,-પીક'ચ	લી'મણુ	
મીક'		ટુ'ચમુ,-ચુ,-તુ	લી'મરાતુ',-તુ	
મીમ,૦'ડી,૦ક		ટુ'ચાતુ',-તુ	લી'વારોગી	
મીમડી		ટુ'ચિંચા	કુપાણુ	
મીપુ'		ટુ'ચો	કુનો	
મીબક		ટેલીક	કાંચા,-ચાતુ'	
મીમ	(અં.)	ટેનિસ	(અ) કમડી,-ગો	
મીમપુ		ટેરતુ'(-ચા'ડી)	કમડી,-ગો	

કસ(-ગ)	કિયોડિ	(અ.)	કમેા
કસક(-ળી),-કું	કિલ (કારીર)		કલ,૦કું
ક'કું	કિમે'બર	(અ.)	કમકું
કેસ, કે'મ	કિમ,૦માક		ક'દી,-દા.કું,-કે
કેલિ(-લિ)યું	કિમળ		ક'દી,-કું,-કે
ક	કિલિમ	(સ.)	ક'મારણું
કપુચયુ	કિલ,૦દી,-દી		કેલી,-કું,-કે
કચકિયું	કિલિયું,કિલું		કેલિયું
કચૂરો	કિમચું		કેલ(-ર)ણું
કફર(-ક)	કિ'લી,-યું		કેલમચ'(-ચિં,-ચી)ગે
ક'લક,૦કું	કિ'લ,૦દી,-દી,૦રદી		કેલમિયું
કજકિયુ	કિ'લું,-કિયું		કેલર (અ.) (કિલો)
ક'લ્યા	કિલવાણું		કેલરિયો
કલક	કિલું	(સ.)	કેલું (કિલુકું)
કળે'કું	કિલણું,-વડું		કેલી(-લી),-લો
કલોળકું	કિલર		કેલપાણું
ક'બીયું	કિમકું, -મિયું		કેલિયું,-યો
ક'માલિયું	કિમણું,-વડું		ક
ક'ગી(-ક)ી	કિલકુંબા,-બી		કચુપચુ
કાકિની	કિલા(-ગ)કું	(સ.)	કચૂક,૦કચૂક
કાકિયું,-યો	કિલામણું		કચ(-કડી)
કાકું	કિલાણું,-વડું		કચ(-બચ)
કાપાક'ગી	કિમકુંબ		કચડી
કાલિયું,-યો	કિલાણું,-વડું		કચયો
કામુ	કિ'ચર,-સો,-સાળ		કચકો,-કું
કાપાક'ગો	કિ'મરી		કસ(૦ર)કું
કાચાકિલિયુ	કિ'ગળી		કાકેકું બો, કાકોકમેા
કાકેલિ(-લિ)યું	કિ'ગો(-ગ)		કાલિયું,-યો
કાલભિ(-રિ)યુ	કિ'કું		કાલિયુ,-યો
કાલલિયાળ(-જી)	કિ'ગે (કડ ગી જેવો)		કાલિયોડો
કાલિયેળ	કિ'ગયું		કાકેવક'કેવ
કાલો(-લો)કિયું	કિ'લી		કાકેકું બો, કાકેકમેા
કાલમુલિયુ	કિ'લગી,-કું		કિલાણું,-વડું
કામીન(-સ)	કિ'લણું		કિલાણું,-વડું
કાલિયો,-ચાસ	કિ'લાકુંબ		કિમલિયો
કાલિયા માળ	કિ'મકો,-ચી		કિ'મલી,-લો,-કું

ઢીક,૦ણું,૦લી	તડાવીટ	વરરયું(—૧યું)	
ઢીકો,—કાખાકું	વટિત (સં.)	વરંગિણી,—વ	(સં.)
ઢીચણું	વટિંગ,૦મૂઝ	વરિયાતોરણુ	”
ઢીખ,૦ણું	વડુંકાણું,—વણું	વરી	
ઢીમ, ઢીમણું	વડુંકણું	વરીટ્ટ,—કો	(અ.)
ઢીમચું	વડકો	વરુ,૦વર	(સં.)
ઢીમણું	વણખિયો	વરુણ	”
ઢીમર	વણડિયું,—યો	વર્કિત	”
ઢીમ,—કું	વણુદી,—કું	વર્ધિત	”
ઢીંકનો	વણાપિ, વળપિ (સં.)	વઘમગિંતા,—શીં	”
ઢીંચણું,—ખિયું	વણીર (અ.)	વઠકીન	”
ઢીંચણું	વણુપરિ (સં.),—સંત	વસરીખ	(અ.)
ઢીચાણું,—વણું	વર્ધિત (સં.)	વસરીફ	(અ.)
ઢુંકાણું,—વણું	વઢપ (સં.)	વસળી(—વી)	”
ઢુંકું,—ણું	વઢનુ	વસું	
ઢુંદાળી	વણુ(—ન) (સરીર)	વસદી	(અ.)
ઢુંદણું	વને (સવનામ)	વડકુળ,—ખી	
ઢુંદાણું,—વણું	વપળીર,—રિયું,—રી	વઢસીવ	(અ.)
ઢુંદિયો	વપસીવ (વડસીવ, અ.)	વણી	
ઢુંદી	વપચી,—રિવની (સં.)	વઢેનાત	
ઢેકાઢે(—દળિ)યા	વખિવત (વખીવત,અં.)	વઢેવાર	
ઢેક,૦ડી	વખીખ,—ખી (અ.)	વઢોમત	
ઢેકિયું,—યો	વખાકું (વંખાકું, કા.)	વળાવિયો	
ઢેકળિયું	વખાસ(—સ) ગીર,—રી	વળિયું,—યાકું	
ઢીઓ(—વો)	(વખાસા,અ)	વંનિયો	
ત	વરકટિયું	વંકું(—કું)વ	
તકનીર (અ.)	વરખીખ (અ.)	વંતુ	(સં.)
તકમરિયા	વરખૂણિયું	વંકુરત,—સેતી	(કા.)
તકસારિયું (તકાર, અ.)	વરખુમે (અ.),—મિયું	વંકાણુ(—ણું)	(સં.)
તકસીફ (અ.)	વરખીખ (અ.)	વંખાકું	(કા.)
તકસીર	વર્ધિંગદી	વંખ	”
તકિયો	વરકુટિયું	વંખરો	”
તખકસ (અ.)	વરચચ,—ખી	વંખાળિયું,—ખી	
તખળીખ (અ.),—ખિયું	વરલિત (સં.)	વાકીક	(અ.)
તકતડિયું,—યો	વર(—ક)વાર,—રિયો	વાકેકું	
તકાદુમ	વરસ(—ધ)	વાચકમિના	

ताजियो, -यां	तिजेठ (तिजेठ देग)	तुनावुं, -ववुं
तानुज, -जी (अ.)	तिभिर (सं.)	तुनियाठ
तापुनू (-तो) सी (-री), ०ने	तिभिजव (-ग)	तुमाथी
तारकावि (-वि) क (सं.)	तिरकम, -सियुं (तीकं स. दा.)	तुमार, -री (तुमार, दा)
तानिक	तिररकार (सं.)	तुमुल
ताप (-पो) डिमु	तिररुत	तुर (-र) । (सं.)
तापन (अ.)	तिरोधान, तिरोभाव	तुर (-र) ठ
तामसिक (सं.)	तिरोपन, तिरोहित	तुसनी
तामिस, ०नाड (-ड)	तिवक, -डा (सं.)	तुरा (अ.), -तोरा
तारकि (सं.)	तिवकिपुं	तुक, -की
तारसियो	तिववाडा	तुलना (सं.)
तारीअ (अ.), -जियुं	तिवज (सं.)	तुव (-ग) सी
तारीअ (अ.)	तिवाठ	तुवा, -वित
तारीक	तिवाग्नवि (सं.)	तुवय
ताकण्य (सं.), -जी	तिसगारभा	तुव (-वे) र
ताडुं (सर्वनाम)	तिनिं तुडा	तुपित, तुध, तुष्टि (सं.)
ताकिं क (सं.)	तीकम (मोदयानो)	तु, ०कार (-री), ०कारव
तासमेवियुं	तीदेलु (सं.)	तुम, -यागुम (सं.)
तादीम	तीभठ	तुट, -ट, -व, -डुं (तुट, दा)
तालीश (-स) गत्र	तीभाट, -ग	तुना
ताळ (सं.)	तीभुं, ०भनभुं	तुण, ०डु, ०दी
ताळक, -डा	तीड	तुणी (सं.), -पुं
तापीअ	तीथुं	तुणुके (माधय)
तासीर (अ), -री	तीनपाथ	तुर्क
ताविक (सं.)	तीर (सं.) (हाडा)	तुके
ताहुल	तीर (भाळ), ०कस	तुट, ०क, ०वुं
ता (-त्रा) भु, ता (-त्रा) जियो	तीरधु	तुडकुं
ताजव, -ली	तीरं हाव, -छ (दा.)	तुध
तासजियुं	तीर्थ, -व, -कर, -विह (सं.)	तुलु (-न) वुं
तिकटम	तीम	तुभियो
तिकट	ती (-त्री) ग (-ध)	तुत
तिभारो	तुफा	तुतक
तिजेरी	तुय (सं.)	तुतियो
तिताली, -जियुं	तुव, ०ने (सर्वनाम)	तुनी
तितिक्षा, -पु (सं.)	तुनतुनी	तुद
तिमि	तुनारो	तुदेदव

પૂની	ત્રિ, ૦૬	(સં.)	ધૂ, ૦૫, ૦૬	
પગડી, -ડું	ત્રિકમ		ધૂગડું, ધૂંબડું	
પરાઈ, -શ	ત્રિકોણ	(સં.)	ધૂલી, -હું	
પરિધું	ત્રિજ્યા	"	ધૂવર	
પરી	ત્રિપુરાસરિ	"	ધૂંક, ૦૬ની, ૦૭	
પડું	ત્રિપુંડ, (૦૬)(સં), -ડ	"	ધોધારિયું	
પાનીય	(સ) ત્રિવિધ	(સં)	ધોભિયા, -યાં	
પૃથિ	ત્રિરોપિયા		ધોરિયો, ધોર	
પૃથાકુ(-ણ)	ત્રીજ, -નું		ધ	
પૃથિત	ત્રીસ(-સ)		દક્ષિણ	(સ)
પૃથ્થાકુ(-ણ)	ત્રુટ, ૦૭		દક્ષિણી	"
તેજરિવતા, -ની	ત્રુટિ (સં), -ટો		દખલ, -સિયું	
તેજિયક	ત્રુકાવણું		દખિયું	
તેજ્ય	ત્રુક		દખખણ	
તે(-ત્રે)ગાળીસ(-સ)	ત્રુકટ		દડિયો	
તેત્રીસ(-ગ)	ત્રેવદિયું		દડકાણું, -વણું	
તેનું, તેમણે, -ને (સર્વં)	ત્રેકાવિક	(ગં)	દડક, ૦૬ક, ૦૭	
તે(-ત્રે)પન	ત્રેણુવ	"	દડડી, -ડો	
તેરીખ	ત્રેભાસિક	"	દડડી, -ટો	
તેરીજ	ત્રેવણુંક	"	દધીચિ	(સં)
તેલ(-હ)યુ	ત્વરિત	"	દધિય(-યે)ય	
તેનિયું	થ		દધાણુ(-ણ)	(સં)
તે(-ત્રે)વટ	મદિયું		દવિત, -તા	"
તેણું, -વામાં	મપોલિયું		દરગુજર	
તે(-ત્રે)સક	મરગોમિટર	(અં)	દરબિયો	
તેં	મરગોસ	"	દરમિયાન(દર્મિયાન, ફા)	
તોનિય	માનડથીનડ		દસગિયુ	
તોસાખાનું	ચિલ્લણું, -વણું		દરી (ગ્રહી)(સં), (શેત્ર)છ	
તોતેર, તોતેર	ચિત્રરિયુ		દરિદ્ર, -દ્રી	(સં)
ત્યા(પા)સી(-શી)	ચિત્રોસોફી, -ફિટ (અં)		દરિયાઈ	
ત્યાં	ચીતવાગટ		દરિયો, -યાવ	
ચાબૂડું (તથાજૂડાં)	ચીમડી, -ડું		દર્ષિ, -ત	(સં)
ચાણુ	ચીજણું		દર્શનિયુ	
ચાહિ, -વ	ચીતું		દર્શનીય	(સં)
ચાહિત	ચુકાર	(સં)	દર્મિત	"
ચાસિયો	ચુવેર, -રિયો		દધાવિયું (દદસાલ, અ.)	

નવિત	(સં)	દારદી	નિવાધ	(સં)
દલીવ	(અ)	દારાનિક	(સં) નિવેટ,-ટિયું	
દશ(સં),-સ,૦થુ		દાર્શનિક	" નિવેવ,-લિયું	
દસામ,-મી	(સ)	દાસમીની	દિવેલી,-લો	
દગ્ગ(-ગો)ર,-દી		દાગિયું,-ચો	દિવ્ય	(સં)
દમ્પર,-રી	(ફા)	દાદિયો	દિશ,-મા	"
દહાડિયુ		દાતિયુ,-ચો	દિશે(-શે)દિશ	
દલી પડું		દાબિક	(સં) દિન	
દલીફિયુ		દિક(-બ)	" દિંદી	
દહેશત		દિગ્ગાળી	દીકરી,-દે	
દડિત	(સં)	દિગ્ગ	(અ) દીક્ષા,-ફિત	(સ)
દંડમે		દિગર, દીગર (ફા)	દીક,-ફું,-ડેલ (-ડ)	
દંડી		દિગંબર	(અ) દીદાર	(ફા)
દંડશ,૦ળ,-સળ		દિગ્મ(-ફમ્)ડ	" દીવ,-ડું,-મેવ(-યું)	
દંડી,-ડો		દિતવાર	દીન (સ) (-રીખ)	
દંશિત(અ),૬ શીયુ		દિદક્ષા	(સં) ગીનાનાથ	(સ)
દાહયણ,દાહ યાગી		દિન(સ) (દિવમ્),-ગોદિન	દીનાર	(ફા)
દાઠખાની		દિધાવણ	દીપ	(સ)
દાગીદી(દાગી, અ)		દિમાઠ,-ટ	દીપગંદી (લાવ)	
દાક્ષિણ્ય	(સં)	દિવ(-ચે)ર,-ચે	દીપડો,-ડી,-ડું	
દાક્ષિણ્ય	"	દિવ,૦કરા(ફા),-સ	દીપન	(સ)
દાગીમે		દિલગીર,-રી	(ફા) દીપણ	
દાગીડું		દિલકળા	" દીપાવળી	(અ)
દાડમ		દિલાવર,-રી	" દીપિકા	
દાડિયાળો		દિલાસો	" દીપેત્સવ (સં),-અળ	
દાણિયા,-યુ,-યો		દિલીપ	(સં) દીમ,-મિ	(સ)
દાતણિયો		દિલેર,-રી	દીખાવો	(ફા)
દામરિયુ,દામડું		દિલોબન,-ની	(ફા) દીધું,-ધાંયુ(૦૫) રૂ(સ)	
દાકુર		દિલ્લગી	દીપડું,-ડો	
દાનેસ(-શ)રી		દિલ્લી,-ફડી	દીવાદાડી	
દાબોળિયુ		દિવ(-વે)ટિયુ,-રો	દીવાન,-લી	(અ)
દામિની	(સં)	દિવટિયુ,-ચો	દીવાનુ,-લી	(ફા)
દારિદ્ર્ય	"	દિવસ	(રૂ) દીવાલ (દીવાર, ફા)	
દારમ્	"	દિવ ગત	" દીવી,-વો	
દારુહળદર		દિવાસો	દીસડું	
દાર(ફા),૦ટિયો		દિવાળી	દીંટ,-ટિયું,-ડું	

દુઆ(અ),(-વા)	દુલ્હન	(હિ.)	દુબતું,-વતું	
દુઆગો,-ગાર(અ.+કા.)	દુવારી,-રો	"	દુર	(સં.)
દુકાન,-ની(દુકાન,કા.)	દુલ્હો,-લિલ્હન	"	દુરખીન,-ની	(કા.)
દુકાળ,-ખિયુ	દુવાઈ		દુર'દેસ,-રો(કા.),~રો	
દુલ્હ (સં.)	દુસાવો	(કા.)	દુર્વા	(સં.)
દુખ,દુઃખ,દુઃખી,દુઃખી,	દુરગત	"	દુપક,-ણ	"
દુખતું,-વતું	દુષ્કર,-ર્ગ	(સં.)	દુપિત	"
દુખાડતું	દુકાલ(-ગ)	"	દુંડી,-ટો	
દુખાવ,-વો	દુષ્ટ	"	દુઢ, દુઢીખત	(સં.)
દુખાવું,-વતું	દુષ્ટ	"	દુરવ,બમાન	"
દુખાણું, દુખી	દુષ્ટિભ્રામ	"	દુષ્ટ, દુષ્ટિ	"
દુખિયું,-યાંકું	દુષ્ટાપ	"	દેણિયાત	
દુગદુગી	દુષ્ટેશ્ય	"	દેખીપ્યમાન	(સં.)
દુગન (હિ.)	દુસ્તર	"	દેનીડો (દિયર),દેર	
દુગ્ધા	દુહાઈ		દેડું,-રી	
દુઝીણું	દુઝાગી		દેવધિ	(સં.)
દુઝાવતું	દુહિતા	(સં.)	દેવાળિયું	
દુધારો	દુહો		દેસા(-સા)ઈ,ગારી	
દુધાળ,-ણું, દુધેલ	દુંદુ,-દાળ(-ણું)		દેલહી (સં.) (ક'બરો)	
દુધેલી	દુંદુભિ	(સં.)	દેનિક	(મં.)
દુનિયા (દુન્યા,કા)	દુઃખ,-ખિલ	"	દેલિક	"
દુન્યવી	દુઃખી,-ખિની	"	દોદિયું	
દુગ્ધો	દુઃસાસન	"	દોલિયો	
દુષ્ટ, દુષ્ટ	દુઃશીલ	"	દોપિસ્તા	
દુખાશ (કા.)	દુઝો,-વો(કાકી-દુલ્હો)		દોરિયું,-વો	
દુખાતું,-વતું	દુઝું		દોગી(દોડા, કા),દોસી	
દુખાવો	દુઝખુ,-ણ(-ગ)		દોગી,-વિત	(સં.)
દુખાશિયો	દુઝતું		દોલયુ	
દુમદુમ	દુષ્ટ,દુષ્ટ		દોલિય,-રી	(સં.)
દુમાતું,-વતું	દુષ્ટ,-લો		દુલિ	"
દુરરત	દુત,દુક,-તિકા,-તી (સ)		દુલોપ	"
દુરિત (સં.)	દુત		દુલ	"
દુર્ગ,-ર્ગ	દુધ,-ખિયું		દુલિટ,-રી	"
દુર્ગિંદા	દુધી		દુલિત	"
દુર્મિલ	દુખણું,-વાઈ		દુખીખત	"
દુર્વાસા (સં.)	દુધણું		દુષ્ટા,-પ્રદુષ્ટ	"

દિવસ	(અ)	દાંડી	દિવાળ	(ટ)
દલીલ	(અ)	દાંડિ	(ત)	દિવસ-દિવસ
દલ(ત) - ત, મુ		દાંડિ-દાંડી	"	દિવસ-દિવસ
દશમ - ત	(ત)	દાંડી-દાંડી		દિવસ-દાંડી
દસ(-ત) , -તી		દાંડિ-દાંડી		દિવસ (ત)
દસ-તી	(પ)	દાંડિયા		દિવસ-દાંડી
દસ-તી		દાંડિયા-દાંડી		દિવસ(-ત) - દાંડી
દસ-તી		દાંડિયા	(સ)	દિવસ
દસ-તી		દિવસ (૧)	"	દિવસ
દસ-તી		દિવસ-તી		દાંડી - ત
દસ-તી	(સ)	દિવસ	(અ)	દાંડી-દાંડી (ત)
દસ-તી		દિવસ, દાંડી (૧)		દાંડી-દાંડી-દાંડી (૩)
દસ-તી		દિવસ-તી	(ત)	દાંડી-તી
દસ-તી-દસ-તી		દિવસ (૧) - ત	"	દાંડી-તી-દાંડી-તી
દસ-તી-તી		દિવસ-તી		દાંડી (ત) (દાંડી-તી)
દસ-તી-તી, દાંડી		દિવસ (સ)	(સ)	દાંડી-તી (૧)
દાંડી-તી		દિવસ (સ) (દિવસ) - તી		દાંડી-તી (૨)
દાંડી-તી		દિવસ-તી		દાંડી-તી (૩)
દાંડી-તી (૧, ૨, ૩)		દિવસ-તી		દાંડી-તી (૪)
દાંડી-તી	(સ)	દિવસ-તી		દાંડી-તી (૫)
દાંડી-તી	"	દિવસ, દાંડી-તી	(૫)	દાંડી-તી (૬)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૭)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૮)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૯)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૧૦)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૧૧)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૧૨)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૧૩)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૧૪)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૧૫)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૧૬)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૧૭)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૧૮)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૧૯)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૨૦)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૨૧)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૨૨)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૨૩)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૨૪)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૨૫)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૨૬)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૨૭)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૨૮)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૨૯)
દાંડી-તી		દિવસ-તી	"	દાંડી-તી (૩૦)

દુઘા(અ.),(-વા)	દુધહન	(દિ.)	દુધતું,-તણું	
દુઘાગી,-ગીર(અ.+ફા.)	દુધારી,-રો	"	દુર	(સં.)
દુકાન,-ની(દુકાન,ફા.)	દુલ્હો,-લિહન	"	દુરખીન,-ની	(ફા.)
દુકાળ,-ખિયું	દુવાઈ		દુરદેસ,-શી,(ફા.),-રો	
દુકલ (સં.)	દુસાલો	(ફા.)	દુર્વા	(સં.)
દુખ,૦ફ,૦ભૂં,૦ખી,૦ભૂ	દુરમન	"	દુર્વક,-ણ	"
દુખતું,-વણું	દુધર,-ગ	(સં.)	દુષિત	"
દુખાકતું	દુધાલ(-ગ)	"	દુંદી,-ટો	
દુખાવ,-વો	દુધૂલ	"	દુદ, દુદીખૂલ	(સં.)
દુખાતું,-વણું	દુધ	"	દુરય,૦માન	"
દુખાણું, દુખી	દુખરિખામ	"	દુધ, દુધિ	"
દુખિયું,-યાંકું	દુખાગ	"	દેણિયાત	
દુખદુખી	દુખેદય	"	દેલીધમાન	(સં.)
દુખન (દિ.)	દુસ્તર	"	દેરીડો (દિયર),દેર	
દુખા	દુધાઈ		દેરું,-રી	
દુખાણું	દુધાખી		દેવધિં	(સં.)
દુખાવણું	દુહિતા	(સં.)	દેવાળિયું	
દુખારો	દુલો		દેસા(-સા)ઈ,૦ગીરી	
દુધાળ,-ણું, દુધેલ	દુંદ,-દાળ(-જી)		દેલવી (સં.) (૩'બરો)	
દુધી	દુંદુભિ	(સં.)	દેનિક	(મં.)
દુનિયા (દુન્યા,ફા.)	દુઃખ,-ખિત	"	દેલિક	"
દુન્યવી	દુઃખી,-ખિની	"	દેલિયું	
દુપદો	દુઃસાસન	"	દેલિયો	
દુપદ, દુપટ	દુઃશીલ	"	દોપિસ્તા	
દુખારા (ફા.)	દુખા,-વો(કાલી૦દુખો)		દોરિયું,-યો	
દુખાતું,-વણું	દુખું		દોશી(દોસા, ફા),દોસી	
દુખાલો	દુખા,-ણું(-ગ)		દોશી,-ખિત	(સં.)
દુખારિયા	દુખું		દોશાતું	
દુખદુખ	દુખ,૦તું		દોલિય,~મી	(સં.)
દુખાતું,-વણું	દુખ,-લો		દુલિ	"
દુરત	દુત,૦ક,-લિય,~ની (સ)		દુલેક	"
દુરિત (સં.)	દુત		દુલ	"
દુર્મ,-માં	દુધ,-ખિયું		દુલિદ,-ડી	"
દુર્મિદ	દુખી		દુનિત	"
દુર્મિલ	દુખાતું,-ખાઈ		દુનીખૂલ	"
દુર્વાસા (સં.)	દુખાતું		દુધા,-૦૫	"

દાગિદ	(સં.)	ધરિત્રી	(સં.)	ધીવર	(સં.)
દુત	"	ધરુ, ંવાડિયુ		ધીંગાલુ, -ગરની	
દુપદ (સાન)(સં.), (તાલ)		ધર્માલુ(-જી)	(સં)	ધી'યુ	
દુમ	(સં.)	ધર્મિ'ક (સં.), મર્મો'લું		ધુલરી, -રો	
દોર(-રિ)ઃ	"	ધવલિત	(સં)	ધુનતું, -વતું	
દિ, ંઅધી		ધ'ત્રો, -રી		ધુખાલું, -વણું	
દિયુ	(સં.)	ધ'માયુ		ધુતકારતું	
દિન	"	ધામડિયાં, -યો		ધુતાઈ	
દિનીય	"	ધાડિયુ		ધુતાડું, -રો, -રી, -રણ	
દિધા	"	ધામિયુ, -યો		ધુતાડું, -વણું	
દિધ (હામી)	"	ધાતુ	(સં)	ધુન, -ની	(સં.)
દિરુકત, -જિ	"	ધાળકમિયુ		ધુપેલ, -લી	
દિરેં	"	ધામધૂમ(-મી), -મિયુ		ધુપેલિયુ, -યો	
દીપ (મટ)	"	ધારણિયો		ધુમાડી, -ડિયું, -ડો	
દેગાસિક	"	ધારિયું		ધુમાણું, -વણું	
ધ		ધારિંક	(સં.)	ધુમાયુ	
ધકેવિયું		ધાપલિ(-ગિ)યું		ધુમ્મસ	
ધકાપીર		ધિક	(સં.)	ધુર, -રા	(સં.)
ધડીમ, ંધડીમ, ંયો		ધિધવણું		ધુરીણ, ધુયં, ધુર'ધર	"
ધકકાણું, -વણું		ધિકાર (સં.), ંલું		ધુસળમુસળ	
ધકકાણું, -વણું		ધિરાજું, -વણું		ધુસકો	
ધકકાણું		ધિનકટ, ંધિમા		ધુસમુસ	
ધકમ, ંધકસ, ંકુ		ધિ'મકમલ(લ)		ધુખાડો	
ધણિયાણી		ધિ'માઈ, -જી		ધુજેમી	
ધણિયાણ, -મું, -યો		ધિ'મામરની		ધુ'મો, ધખો	
ધળીરખી		ધિ'યુ		ધૂમણું	
ધનિંગ		ધીકધીકતું		ધૂન, ંકુ	
ધત્રો, ધ'ત્રો		ધીકું		ધૂડ, -ડિયું, -ડી	
ધનિક	(સં.)	ધીર		ધૂણતું	
ધનિકા	"	ધીમું, -આસ		ધૂળી	
ધતું, ંય	"	ધીર (સં.), ંન		ધૂનજું	
ધનું(ંય)-વાન(મ), ંર, ંવાં		ધીરધાર		ધૂધ	
ધનવ'તરિ	(સં)	ધીરપ		ધૂન, -ની	
ધમની	"	ધીરણું		ધૂપ (સં.), ંકું, -ગિયું	
ધમાલિયું		ધીકું, -સસ		ધપિયું	
ધરખી	(સં.)	ધીરો		ધૂગ(સં.)(ધુમાડો), (ધૂખૂળ,	

મૂગર(-સ)		નડુ ન(-જ)	(સં.)	નસદડું	
મૂઝ	(સં.)	નડુની, -ચી		નસાળ	
મૂર્ત	"	નફી	(અ)	નવા(-૦-૧)યુ	
મૂતી	"	નખસિખ	(સ.)	નખરસુ, -સિયુ, -ગું	
મૂચર	"	નખિયુ		નચીન	(મં.)
મૂળ, ૦૬(-કો)ડ		નખોલિયુ		નચેમિયુ	
મૂળાપૂઆ, ૦૦૬ પા		નનીન (ફા), -નો		નચેળિયુ, -ળા	
મૂઘવાદ		નચુધુ		નચેળર	(અં)
મૂઘવાહુ, -વડું		નચુરું		ન(-ને) -ગા(-ના)રી(-શી)	
મૂઘવાહુ		નચિકેત(-તા)	(સ)	નચો(ટેક)(નચઆદ, ફા)	
મૂઘણું		નચિત	"	નચિયત(નચીડન, અ)	
મૂંબારો		નચ્ચીક(ફા), નચ્ચ		નચીળ	(અ.)
મૂવામૂંવા -ફવા		નચ્ચિયુ		નચીયુ	
મૂવો		નચ્ચુ		નદાર, -રી	
મૂસ(-સી)		નદ્દર, -મી(નુદ્દર, અ)		નદિ(સં.), -દો, ૦તર, ૦તો	
મૂસરી, -રું, -ળ		નનીલો	(અ)	નદિવન	:(સં.)
મૂસો		નખમિયુ, -ચાણ		નદુપ	"
ધતિ	(સ)	નખામિયુ		નદેર, -રી, -ડું, -રિયુ	
ધેણ, ૦૬	"	નપુ સક	(સં.)	નદોણ, નહેણ	
ધોતિયુ		નફિરું		નદોપ	
ધારીટો		નગીરો	(ફા)	નદોર, -રિયુ	
ધોગિયા		નગાજ(-ક)	"	નદોરા, -રા	
ધોસરી, -ડુ		નગિત		નળિયુ	
ધોતિ(-લી)		નખુડિયુ		નળિયુ	
ધુભટ, -રો, -રી		નખુનો	(ફા)	નદી	(સ)
ધુભણ, -વણ		નચસિયુ	(સ)	નફિની	"
ધુપડ, -દિયો		નચહરિ	"	નાઇટ્રોજન	(અ)
ધુપ	(અ)	નચાધિપ	"	નાપુફા, -દો	(ફા)
ધુવપ(-સ), -દિયો		નચિસ	(અ)	નાચરિક	(સં)
ધુસડો		નચિ(-ળી)કા, ઢી(-ળા)		નાકુ પૂકુ	
ધૂજ, ૦વણ, ૦કુ		નચિન, -ની	(સ)	નચોલિયુ	
ધવનિ, ૦ત	(સ)	નચડાવણ		નાચલિયુ	
ધ		નચનીત	(સ)	નાચીજ	(ફા)
નકલિયુ		નચલિકા	"	નાચીન	"
નચરી, -રો	(અ)	નચલોલિયુ, -ચાળ		નાચુક	"
નકીળ	"	નચાલિયુ	(ફા)	નાચિયુ, -યો	"

નાટકીય	(સં.)	નિકાલ,-લી	નિધાન,નિધિ	(સં)
નાટિકા	"	નિકાસ(-સ),-સી(-સી)	નિષ્કલ્પ	
નાતરિયું		નિકુન્ન	(સં.)	નિષ્કલ્પનું
નાનીયું		નિકુલ	"	નિષ્કલ્પનું
નાદાનિયત	(સં.)	નિકેત,ન	"	નિષ્કલ્પ (સં)
નાદીર,૦શાદી	"	નિક્ષિપ્ત	"	નિષ્કલ્પ,નિધિ
નાનડિયું		નિક્ષેપ,-પી,-મા	"	નિષ્કલ્પ
નાપિત(સં),-ક		નિષાદ	"	નિષ્કલ્પ
નાપુક,-દી	(કા.)	નિષાર,૦નું	નિષ્કલ્પ(-મા)ગી	
નાભિ	(સં.)	નિષ્કલ્પસ	નિષ્કલ્પ,-વો,૦નું	
નામચીન	(સં.)	નિષ્કલ્પ	(સં.)	નિષ્કલ્પનું
નામાકિત	(સં.)	નિષ્કલ્પ	"	નિષ્કલ્પનું,-વો
નામિક,-પી	"	નિષ્કલ્પ,૦ન(સં),૦નું	નિષ્કલ્પ (નમક,અ)	
નામી(સં,કા),૦નું		નિષ્કલ્પવતું	નિષ્કલ્પક	
નામુક(-ક)ર	(અ)	નિષ્કલ્પ	(કા)	નિષ્કલ્પાણી,જી
નામોશી(નામુસ,અ)		નિષ્કલ્પ,-વો,૦નું	નિષ્કલ્પિત	(સં)
નાયિકા	(સં.)	નિષ્કલ્પ	(સં.)	નિષ્કલ્પ(નામુસ,કા)
નારકીય	"	નિષ્કલ્પ	"	નિષ્કલ્પ
નારિયળ,-ળી		નિષ્કલ્પ (અં.) (સીદી)	નિષ્કલ્પ,-વતું	
નાવજી,-ધિયું		નિષ્કલ્પ	(સં)	નિષ્કલ્પ (સં.)
નાવસિયા		નિષ્કલ્પ		નિષ્કલ્પ(-મે)ય
ન વિક	(સં.)	નિષ્કલ્પ,નું		નિષ્કલ્પિત
નાસિકા,-કથ	"	નિષ્કલ્પ,નું		નિષ્કલ્પ
નાસિપાસ	(કા.)	નિષ્કલ્પ		નિષ્કલ્પ
નાસર	(અ)	નિષ્કલ્પ	(સં.)	નિષ્કલ્પિત
નાસેકું		નિષ્કલ્પ	(અ)	નિષ્કલ્પિત
નાસિત,૦ક	(સં.)	નિષ્કલ્પ (નિષ્કલ્પ)		નિષ્કલ્પ
નાજિયું		નિષ્કલ્પ(૦મ)જી		નિષ્કલ્પવતું
નાજિયેર,-રી		નિષ્કલ્પવતું		નિષ્કલ્પ,૦નું
નાધડિયું		નિષ્કલ્પ,-બિની	(અ)	નિષ્કલ્પિત
નિકટ	(સં.)	નિષ્કલ્પ		નિષ્કલ્પિત (સં.)
નિકર (સમુદ્ધ)	"	નિષ્કલ્પ	(સં.)	નિષ્કલ્પ,-વતું
નિકપ (કરોળી)	"	નિષ્કલ્પ	"	નિષ્કલ્પિત (સં.)
નિકંદન	"	નિષ્કલ્પ,૦ન	"	નિષ્કલ્પ
નિકા(૦દ્)	(અ)	નિષ્કલ્પ(૦દ્),-દિત(સં)		નિષ્કલ્પ
નિકાય	(સં.)	નિષ્કલ્પ	"	નિષ્કલ્પ,નું(સં),-કું

નિરીક્ષા(સ),-વૃ,અવ	નિવડાવવું	નિઝપૃદ(સ),-દી
નિરીક્ષક(-રી) (સ)	નિવર્તવું	નિહાળવું
નિકળ,-જી	નિ(-ન)વાળવું,-અવું,-વવું	નિર્દય(સ)-વ
નિકાર	નિવાર,-વાગલિ (સ)	નિહ,-વ (સ)
નિકાર્યાદ	નિવાર,અ(સ),-અવું	નિશુદ્ધ (સ)
નિકલ	નિવારિત,નિવાર (સ)	નિસીમ
નિકલમ(સ),-મી	નિવનિ	નિઝપૃદ(સ),-દી
નિકલોગ(સ),-મી	નિવેડા	નીક
નિકપદ્મ(સ),-મી	નિવેશન(સ),-વું	નીકર(અનિવર)
નિકષમ (સ)	નિસ,-સા (મ)	નીકળવું નીખાવું
નિકષયોગ(સ),-મી	નિશાન,-મી	નો(-ની)નળવું
નિકષાય (સ)	નિશાવ,-નિગે	નો(-ની)દડવું
નિરદ	નિમિશસર (સ)	નોગ(સ),-વું
નિરૂપણ,-પિત-૨	નિશય	નીચું,-પાછ
નિર્ઝર(સ),-વું	નિશય	નીડર
નિર્ઝરી-શી (સ)	નિશાયક	નીતરવું
નિર્ઝય	નિશ્ચિત	નીતિ (સ)
નિર્ઝયક	નિશ્ચિત	નીપજ,વું
નિર્ઝયિત	નિશ્ચય	નીજવું(-નમવું)
નિર્ઝય	નિપાદ	નીમવું
નિર્ઝય(સ),-વું	નિમિદ્ધ	નીમે(નીમ,કા)
નિર્ઝન(સ),-નિયુ	નિર(-સ)દન	નીર (સ)
નિર્ઝર(સ),-વું	નિરેધ	નીરખ,વું,-ખાવું
નિર્ઝરિત (સ)	નિર્ઝય	નીરખ
નિર્ઝામિય પી	નિરિક્ષ્યન	નીરખ (મ)
નિર્ઝેય	નિરિક્ષ્ય	નીરવું
નિર્ઝવું	નિષ્ઠા	નીરસ (સ)
નિર્ઝલ(-ળ) (સ)	નિષ્કુર	નીસજબ,-તા
નિર્ઝાલ	નિષ્ઠાનિ,-ન	નીરો
નિર્ઝાલ	નિષ્ઠાસ્થિત	નીરામ(સ),-મી
નિર્ઝાવું-વવું	નિસખત,નિઝમત (સ)	નીરમ
નિર્ઝિત-લિ (સ)	નિસરપી	નીવમું
નિર્ઝય (સ)	નિસર્ગ (સ)	નીચરવું,નીસ ૧૨
નિર્ઝયિ (આનદ) "	નિસરો	નીડર,-રિય (સ)
નિવય	નિસદ્દન (સ)	નીંદવું
નિલવટ	નિસાર(સ),-રો	નીંદર

પાસ્ય	(નં.)	પિપરમીટ	(અં.)	પીપરમીટ
પાપિવ	=	પિપાસા, -મુ	(સં.)	પીપ, -મુ, -મી
પાસંભેન્દ	(અં.)	પિપાલિકા	"	પીપલિકા
પાસિ(ભાવા)		પિપૂઢી		પીપૂઢી
પાસિત	(અં.)	પિપળાક, -નું		પીપળું, -નું
પાસીસ	(અં.)	પિપ(-મી)ર, -રિયુ		પીપિસ (કં)
પાવિય	(સં.)	પિવળ		પીલ
પાશુપત	"	પિવાન	(કા.)	પીક (પૃષ્ઠભાગ)
પાદિ, -પાદિ	"	પિવાનો	(અં.)	પીડી, -કું
પાનિયો, પાનિયો		પિવાનો		પીડ
પાંક, -રોડી		પિયુ		પીડા, -ડક, -ડન, -ડિત (સં)
પાંકુ		પિસમ, -મી, -લું		પીડ, -ડિયું
પાનિયુ		પિસાવનું		પીલું
પાંદિય	(સં.)	પિસામિડ	(અં.)	પીત(સં. પીટ)(શુભાશીન)
પાંડ, -ર	(,)	પિસાર્થ, -મી, -મળ		પીતળ(પિતળ)
-પાંત્રીસ(-સ)		પિવાનું, -વનું		પીત્તાંબર(સં), -ત્રી
પિ(સં), -દાની		પિવડાવનું		પીત્ત, -તો
પિકેટિય	(અં.)	પિવાનું		પીપ, -ધા
પિમળાવનું		પિસામ	(સં.)	પીપુ, -પિલ(-કું)
પિમળાની		પિસિત	"	પીપ (પીપ, કાઠી)
પિ(-મી)ગ્રામી		પિમન	"	પીપર, -ત્રી(-મી)મળ
પિમ	(સં.)	પિમ	"	પીપર(-મી)(કાઠ)
પિતવાઈ		પિસાનું, -વનું		પીપળ(-મી)
પિછામ(-ન), -નું		પિસ્તાળીસ(-સ)		પીમળ, -નું
પિછામી, -રો		પિસ્ત		પીપૂપ (સં.)
પિછામિયુ		પિસ્તોલ		પીપો(ચીપટો)
પિટાનું, -વનું		પિતન(-મી)	(સં.)	પીર(કા), -રાઈ
પિટાનું, -વનું		પિંચાણી		પીરસનું
પિતપાપટો		પિમર		પીસાઈ, -નપીર
પિત(-સ)નિયુ		પિંડ(સં), -તો, -નું (સં.)		પીરોન (કા)
પિત	(સં.)	પિંડાર, -સ, -રિયો		પીલનું, -વો
પિતલ(-ન)	"	પિડી		પીલ, -મી, -નું
પિતો	"	પિંડ, -ઝો		પીનું
પિત્રા(-નરા)ઈ		પિંડોત્રી, -નિયુ		પીસાણી, -નું
પિન(અં)(રાકણી)		પી(-મી)નનું, -પાનું		પીળક, -ચક
પિનાક, -કી	(સં.)	-પાનનું		પીળું, -નિયુ, -પાસ

પાંખતું, -ખી-લું	પુરખિ(-ખી)	(સં)	પુંસવન	(સં)
પાંખાતું, -વણું	પુરુસર	"	પુંરતવ	"
પાંખણું	પુરાણ	"	પૂતણું	"
પાંછ, -છાણું	પુરાતત્ત્વ	"	પૂગીફલ(-ળ)	(ગં.)
પાંછી, -છું	પુરાતન	"	પૂંગ, ઠુંઠી	"
પાંજણ, -ખી	પુરાવણું	"	પૂંગા(-પા) , પૂંગપૂંગ	"
પાંજરું	પુરાવિદ	(સં.)	પૂંગુ	"
પાંજરું	પુરાણું, -વો	"	પૂંગપૂંગ(-છી)	"
પાંજમણ, -ખી	પુરાંત, પ્રાંત	(સં.)	પૂંગ, -ન(સં), -નિક	"
પાંનરો, -રણ, -રી	પુરી	"	પૂંગનીય	(સં)
પાંનણું, -વણું	પુરીય	"	પૂંગણું	"
પાંડાળો	પુરુ	"	પૂન(સં), -વો	"
પુ(-ધા)કાર, ઠું	પુરુષ	"	પૂનરી, -રણ, -રિખી	"
પુખ્ત (ફા)	પુસખ, -ગાગી	(સં)	પૂનિત, પૂન્ય	(સં.)
પુખાડણું, પુખાણું	પુરોડાસ	"	પૂન્યાશાધ(સં), -ધે	"
પુચ્છ (સં.)	પુરોદિત	"	પૂક, -કિયું, -કું, -કે	"
પુછડિયું	પુષ	(ફા.)	પૂકો, -કો	"
પુછાણું, -વણું	પુષક(સં), ઠું	"	પણણું	"
પુભણું, -વણું	પુષકિત	(સં)	પણિયું	"
પુટ (સં.)	પુલાવ	"	પૂની	"
પુન્ય	પુલિન	(સં.)	પૂત(પુત)	"
પુતળિયું	પુલોખા	"	પૂત, ઠંડા	(સં)
પુત્ર, -ત્રિકા, -ત્રી, -ત્રિણી(સં)	પુકર, -રિખી	"	પૂતળી, -ણું	"
પુત્રેષ્ટિ	પુકજ	(સં.)	પૂનમ	"
પુદ્ગલ	પુક્ટ, -ષ્ટિ	(સં)	પૂમ, ઠી, ઠું	"
પુનમિયું	પુદ્ગીકરણ	"	પૂર(પૂર્ણ)	"
પુનઃ, પુનર (સં.)	પુષ્પ, -ષ્પિત	"	પૂરક, -ણ	(સં)
પુનિત	પુષ્પ	"	પૂરણુપોળી	"
પુર (સં.)	પુરતક(સં), -કિયું	"	પૂરણી, -ત, -ગ	"
પુરબકાર	પુરતો	"	પૂરપાટ	"
પુરખિવો	પુરુસર	(સં.)	પુરવછાવો, પૂર્વછાવો	"
પુરવણી	પુજ	"	પૂરવણું	"
પુરવાર, -રી	પુરુષિક	"	પૂરણું	"
પુરથરણ (સં.)	પૂર્વ	"	પૂરી(ખાવાની)	"
પુરરકરણ, પુરરકાર	પુ વિંક, -દી	"	પૂરું, -રૈપૂરું	"
પુરંકર	પૂર્વલી	"	પૂણું, -ણીકૃતિ, -ણિ, માસ	"

ની(-ને)નમણુ,-ની	પચરકિયું	પત્રિકા	(૩)
નીબાટો	પચર'મિયું	પચિક	"
પુકસન,-ની	(અ.) પચીસ(-સ),-સી(-સી)	પચર,-રિયું,પચરો	
પુકી,-તો	" પચ્ચીસી(-સ)	પદવી	(૪)
પુકતે-ની,-ની	" પચ્ચમ-પચિયું(-પચિ)	પદ્ધતિ(સ'),-ત	
પુસબો	" પચીત,-તિયું	પદ્મિની	(૫)
પુચક'	પચ્ચસણ	પનિયા(-ડા)રી	
પુતન	(સ') પટકસ(-ળ)	(સ') પનીર	
પુચર(સ'),નેપુર	પટક	પપ્લિક	(અ')
પુર(અ.),ત,-રી	પટિયાં	પપો(૦નિ)ધિ	(૬)
પેતિ	(સ') પટ(મ'),પટ	પરડીય	"
પેનચક	પટેલિયો	પરમજી	
પેતુ	પટ્ટ	પરચૂર(-હ)મ,-ણિયું	
પે(-ન)પદા(-વા)સી(-સી)	પટિત	(સ') પરલિયો	
પેતનાબદ	પટ્ટ	પરદો,-ડિયો	
પેમિતિક	(સ') પટપટિયાં	પરણિયત	
પેયાધિક	" પટપુ	પરનાનિકા	
પેયું,નલિયુ	પડ(-પ)રસી	પરબિયો	
પેમ'ત્ય	(સ') પડાઈ	પરબીડો,-ડિયું	
પેધિક	" પડાક	પરમાણુ	(સ')
પેસવિક	" પડિકમણુ,-ટું	પરમાણુ (માપ)	
પેકરિયાત	પડિયું,-યો	પરમિયો	
પેટિસ	(અ') પડીમી,-ટું	પરવરદિમાર	(અ)
પેતરિયો	પટિયાર	પરજી	(સ')
પેળિયો	પટ(-સ)રવેલિયું	પરસાદિયું	
પેયડીક	પટરાલી,-ટું	પરસરી	
પેયાવ(નિકાક્રા.)	પટ'મિયું	પરદેઝ	(કા)
પેયાગડું	પટ'બલિ	(સ') પડ'ટું	(સ')
પૂત	(સ') પલિ,૦નત,-તા	" પર'પરિત	"
પૂસપેપર	(અ') પલિત	" પરાગિત	"
	પલિયું,-વવ	પરાધીન	"
પઈ,પાઈ	પીકું	પરાવર્તિત	"
પક્ષીય	(સ') પીન,૦યું	પરાબ્ધ	"
પખવાડિક,-ટું	પીક	પરિધ	"
પમયાવિયું	પતર,૦વાડિયું,૦વેલિયું	પરિવય	"
પમરવિયું	પત્રકાર,૦ત્વ	(સ') પરિચિત	"

પારિચ્છન્ન	(સ)	પનાહ	(મ)	પંચીકરણ	(સ')
પરિભ્રુતિ(સ),-મયુ		પરીત(સ'),-ની,-નો		પરિવ(સ'),-તા ૦,-નિયુ	
પરિબીત	(સ)	પરો(-વા)ડી,-ડો		પતિ નાજુ,-નો	
પરિધિ	"	પર-નિવિત	(સ)	પવન	
પરિપાઠ	"	પ(-આ)ર્થ,-રેથો		પાકડર	(અ')
પરિમિત,-તિ	"	પરિન,-રિત	(સ')	પાકડ	"
પરિચટ		પરિયુ		પાકી	
પરિયાણુ (પ્રયાણ)		પરુ(સ),-ડું		પાકિલ	(સ)
પરિયો		પરિમ	(સ)	પામિથો	
પરિ(-રી)નાદ	(મ)	પસીનો		પાછોટિયુ	
પરિ(-રી)વાર	"	પહાડ,-ની		પાછોપાટિયુ	
પરિમાલિકા	"	પહાણુ(-તો)		પાટવન	
પરિસિદ્ધ	"	પહા ૦,૦૫ ૧૨		પાકિમ	(મ)
પરિહ	"	પહેરણ,-યુ		પાસમુડિયુ	
પરિ(-રે)સ્તાન		પહેરવેસ		પાણુ(-સે)ત્રિથો	
પરિરિમિતિ	(સ)	પહેરામણી		પાણિનિ	(મ')
પરિહું		પહેરો,-રે ૦૨		પાણિચારી,-ર'	
પરીપદ,-ધ્વ(સ)-યુ		પહેન,૦વાન		પાણીયુ	
પરીક્ષા,-મિત,-સ્વ(સ)		પહેવ-રી(ભાષા)		પાતળિનો	
પરીખ		પહેનવહેલુ		પાતાળિયુ	
પર (પાથ)		પહેના,-હુ		પાતિવચ	(સ)
પરમ	(સ')	પદોર,-નો		પાદુમ	"
પર		પદોળુ		પાનહાનિયુ	
પર(-નો)રો		પદોથ,૦નુ ^૧ ,૦નુ		પાનફેરિયુ	
પરિવ		પદોથાણુ		પાનખાન્નરિયુ	
પરિહિયુ		પદોથાણુ		પાનિયુ	
પદોપહારી,-રિતા	(સ.)	પદોથી,-નો		પાપરિથો	
પદોપજીવી,-વિતા	"	પનિયુ,-ય(-થે)વ		પાપિપ(સ'),-યુ	
પદ્યકુટી	"	પકિત	(સ)	પાટણ,-યુ	
પદોનરીન	(સ)	પગિત	"	પાનમાથિક	(સ.)
પદ્યચક્રાથ,-યિની	(સ)	પગિત	"	પાન-ગીરિક	"
પદ્યકન(-ળ)	"	પંચુ,૦૧	(સ)	પાન-ગીરિક	"
પદ્યપિત્ર	"	પન્થાણુ		પારિબર્ત,૦ક	!
પદ્યપલ	"	પન્થાણુ		પારિતોષિક	"
પદ્યલિનો		પન્થાણુ,-થો		પારિશર્થ(-રિક)	"
પદ્યવિવ	(મ)	પન્થા(-યા)પી(૩૦)		પારિશર્થ(-રિક)	"

બદારશિયો	બાથોડિયું	બિર(-રૂ)દ,-દાર્દ
બદારવસિયો	બાથિયાન	બિર(-રૂ)દાર(-દ),-દિ
બદારવાસિયો	બાથિત (સં.)	(-દી,-ગિ,-ની)
બદારબદાર	બાનૂ (દી)	બિરયાની (દી.)
બહિરંબ (અં.)	બાપલિયા	બિરંબ
બહિરંકાર	બાપી(-પૂ)કું	બિરાજડું,-ગાન
બહુ,૦લ	બાપુ, બા'પકું	બિરાદર,-રી (દી)
બહુગીઢિ	બાપૂડિયું, બાપ (-પી)કું	બિચ (સં,અં.)
બદેશું	બાબુચિયાપાડ	બિવદુવ (અં.)
બહેડું (દી)	બાબિયોન (અં.)	બિવાદી,-કું,-ટો
બદેતર	બાબુ,૦મીરી	બિંદાવદ (સં.)
બદેત,-ની,૦પાડી	બામણિયુ	બિંદોર,-રી
બદેર,-રં	બારિયો, બારેયો	બિંદી
બહોળું,-ગાપ	બારીક(દી.),-કાર્ક,-બી	બિંદુ,-ટો
બાઢિયો	બારિહા (સં.)	બિંદવ(બીંદીતું)કાઢ, સં.
બાગિયા,૦દાહા	બારિહા	બિવદ(-રે)રડું
બાગિયુ	બાવળિયો	બિસમાર
બાગિયેલ	બારીસ(-સ)	બિસાત (ગિસાત)
બાપુકું	બાસું(-સું)દી	બિરિક(-કું)દ (અં.)
બ(-બા)ગોલિયુ	બાદુ, ૦ક, ૦રથ (સં)	બિરતર-રે, બિઓ
બંબીય (સં)	બાગોલિયુ	બિરિમલ્લા (અ)
બંદિયો	બાટિયું	બિહાર (સામ)
બંદી (દેદી) (સં.)	બાટુ (અં.)	બિહારણું
બંદુક(અ),૦ચી	બાથ,૦ધર,૦ધરી	બિહાર,-રી
બંદુ(-પૂ)કિયુ	બિ(-બ)પાડ, ૦વું	બિહિરત (અવર્ગ)
બંધિયાર	બિંદા(૦થ)ત (દિં.)	બિંદી
બંધુ (સં.)	બિંદાકું (દિં.)	બિંડુ
બંધુર	બિંદાવટ,-વું	બિબ
બાઈસિંહ	બિંદોરી,-કું	બી
બાડ,૦વો	બિર(સંદેત), ૦વું (દિંગવું)	બીક, ૦પ, ૦વું
બાડ(-વ)કું	બિંદ, ૦લવણ	બીગારું (દી)
બાબરિયુ,-યો	બિંદાવું,-વવું	બીક(-ધ)વા
બાબર,-રી (સં)	બિંદા (બીંદી) (અ.)	બીજ, ૦ક (સં.)
બાબુ (સં)	બિંદાસ (સાવ) (અ.)	બી-વડ
બાબો(-બ)કિયુ	બિંદાબાઝ	બીબંકર (સં)
બાણ	બિયુ-યો	બીનું,-બંડુ

આલસિયું		અસ્મસાત્	(સં.)	બિધુ, ૦૬, ૦૫, ૦૫, ૦૫ (મં.)
અવ (પુત્ર)	(સં.)	અમ્મીભત	"	બિખાડ(-વ)ડું
અરિશ	"	અળખળિયું		બિખારણું, -ગાંડ, -મ
બીડ	"	બંગી (સં.) (પ્રકાર)		બિખારી
બ્રહ્મકૃત	"	બંગી, -ગિયો		બિખાડું, -વડું
બ		બંગુર	(સં.)	બિખખ (પાલિ)
બક્તિ	(સં.)	બંકડિયું		બિલાડું, -વડું
બસાળીય, બસિત	"	બડારિયુ		બિભારિયો
બખખડ		બંટોળિયું, -યો		બિભિ (સં.)
બગિની	(સં.)	બાગળિયો		બિનાડું, -વડું
બગીચ	"	બાગિયું, -વળ, -યો		બિન્ન (સં.)
બજનિક (સં.), -યાં, -યા		બાગીચાર, -રી		બિવાડું, -યો
બજિયું		બાગીચી	(સં.)	બિહુ
બઠકિયાં		બાનેકુ		બિહુ, -મ, -ન (સં.)
બઢરિયું		બાટિયો, -વળ		બિહુ
બટોળિયું		બાટગાત, બાટ		બિહુ, -રી
બઢિયારી, -શય, -રો		બાટબૂંટો, -વળ, -છ		બિહુ(-ટિ)માળ
બઢી, -કો		બાટત, -તી		બિહિયાલ (સં.)
બડાબડ		બાજિયો		બીખ, ૦વું
બડુયું		બાગીચર(-ળ), બાગીતું		બીડ, ૦વું
બગીછ, -જો		બાગ	(સં.)	બીડબીડ, બીડબીડ
બગુપાવડું		બાગ, -બી		બીડો
બબૂકડું, -યો		બાગિની	(સં.)	બીત, -તિ (મ.)
બગલ, -તી		બામડો		બીતર, -રો
બરમજી		બાર(-રો)ટિયું, -યો		બીનવડું
બરડકું, બેટકું		બારણીય	(સં.)	બીનાસ, બીનું
બરનીંગળ		બારવટિયો		બીમ (સં.)
બરપૂર		બારોટિયુ, -યો		બીમપલાસ(-રી, -શી)
બરિત	(સં.)	બાવિ, -વી	(સં.)	બીમા (સં.)
બર(-રો, -રો)સો		બાવિક, -વ	"	બીર
બરલુ(-રડ)ક	(સં.)	બાલુક	"	બીર, ૦ડી, -લી
બવલીય	"	બાવિત	"	બીધળ (સં.)
બવભૂતિ	"	બાબોટિયું, -યા		બીધ
બવાટની	"	બાવગ(-ય)ટિયુ		બીંછા
બવાબિધ	"	બાડુ		બીંછણું, -વડું
બવિધ, -તવ	"	બિશા, ૦ચી	(સં.)	બી બડું, -તું

મક્ષિકા	(સ')	મમિયુ ૦, મા, ૦થો	મરુત	(સ')
મગદળિયુ'		મધુ	મરુટિયો	
મગરિમ	(અ)	મધુચ દિ, -ની	મરુચો, મરુચો	
મગરિયુ		મધુપ, -મક્ષિ	મગરિવધી, -ધિતા	(સ')
મગરર-રી (અ), બ, -ળી		મધુર(સ'), -રુ	મર્યાદિત	"
મમિયુ'		મધુસાગર	મગરુદ્ધ	
મમ્યકલિયુ'		મધ્યમિમ	મવધાદિ, નનિય	(સ)
મમ્બરિયો		મનનીય	મ(-મુ)નાજો	
મમ્મર	(અ)	મનસિજ	મલિદ, -કા	(અ)
મમ્મર	(કા)	મનસુમો	મલિન	(સ)
મમ્મનુ (મમ્મનુ, અ)		મનસુર	મરીદો	
મમ્મનુ, -તી	(અ)	મનસિવની, -તા	મનુક	(અ)
મમ્મમર	"	મન પૂત	મલ્લિકા	(સ)
મમ્મમુ (મમ્મમુ, અ)		મન સિન	મસચન	
મ(-મુ)મરે		મનીબોડેર	મ(-મુ)વાધી	(અ)
મમ્મપિસ	(અ)	મનીયા, -ધી	મસર (મમ્મઅ, અ)	
મમ્મ, -ઓ, (મમ્મ, વા,)		મનુ	મસદર	(અ)
મનિયાક, -રો		મનુદોર, -રી	મસિ(સિ)ધાઈ	
મમ્મ, -કિયુ		મને (સર્વનામ)	મમ્મન-ન	(અ)
મમ્મર, ૦થ, -રી		મન્યુ	મસવત, -તિયો	
મમ્મર		મદ્ધિયુ'	મસાલિયુ', -યો	
મમ્મ, -ઝે, ૦ યુ		મધુખ	મસિ(-સી)(સ), મસ	
મદ્ધી		મધુર, -રી	મસિયાઈ, મસિયાયુ	
મકિયુ, -યા		મરુજિયાત	મસી(સિ)ફ	
મદ્ધી (મદ્ધી)		મરુજ	મમ્મર	
મમ્મિ, ૦કલિયુ'		મરુજો	મમ્મરો	
મમ્મિયાર, -રો		મરુટિયો	મસિદ	(અ)
મમ્મિક, -રો		મગલિયુ	મમ્મ, મરિત	(સ)
મત મલિયુ		મદ્ (કા), મરદ	મદ્દા, નવ	
મતિ (પ્રદિ)	(સ')	મરસિ (-સિ) યો, યા	મદ્દમ્મ(અ), મદ્દમ્મ	
મનીત		મરમ	મદ્ધિ	(સ)
મત્કુલ	(સ)	મરીચિ, ૦કા	મદ્દાનુભાવ	"
મધિત	"	મરીચી (સર્વ')	મદ્દાપોધિ	"
મમ્મરો	"	મરીનો	મદ્દાવત	
મદ્દનીરા, મદ્દિયુ		મરુ, ૦મ્મિ	મદ્દાવરો	(અ)
મદિરા	(સ)	મરુદી	મદ્દિનો(મદ્દિનો, કા)	

મુખ્ય	(સં.)	મુનીમ (મુનીમ, અ.)	મુસદો
મુગટ		મુનીયર, મુનીદ્ર (સં.)	મુસલ(-ળ)(સં.), -ળ
મુગડી, -ટો		મુફતી (અ.)	મુસલમાન (સં.)
મુગવ, -લાઈ(મુગવ, મુગી)		મુફ્તિસ, -રી	મુસાફર, -રી
મુગ્ધ	(સં.)	મુખારક	મુસાર(-રી), -રિયુ
મુયરકો		મુગકિન	મુસીબત (અ)
મુયુકંદ	(સં.)	મુ(-મો)મો	મુરહાતું
મુખાળો		મુમુસા, -હુ (સં.)	મુસ્તાફીન (મુસ્તાફીમ, અ)
મુજ (મારુ, સર્વં)		મુમૂર્ષા, -યુ	મુસ્તાફ
મુજબ (મુજબ, અ.)		મુ(-મ)મી, -યા	મુસ્લિમ (અ)
મુજરો (મુજા, અ)		મુરજ	મુફત (સં.)
મુનકંત		મુરખાવતું	મુજ(સં.), -નિયા
મુનવર (મુનવિર, અ)		મુરત, -તિયો	મુક, બન, બક (સં.)
મુકી, -કો		મુરતિયો	મુકી
મુકદ્દારિશ(-શી, -સિ, -સી)મ		મુરબી (અ)	મુખાઈ (નમરી)
		મુરબ્બા	મુબ(-મા)ઈ (દવા)
		મુરલી, બધર (સં.)	મુક, -એયું, -ઈ
મુકડુ, -દાસ		મુરસિદ (અ.)	મુક (સં.)
મુતરડી		મુગદ	મુકલું, -વતું
મુતરાવતું		મુસારિ (સં.)	મુક
મુતરાળ		મુરીદ, -દી (અ.)	મુક, -કિયું, -રી, -ટો
મુતરિયું		મુવક, -ખી (મુક, અ)	મુકી (પૂછ)
મુસદી (અ.)		મુલતવી (અ)	મુકો
મુદ(-દા) (સં.)		મુલખાની	મુક
મુદત, -તિયું, -ની		મુલવણી	મુતર, બધું, -રાતું
મુદિત, -તા (સં.)		મુલવાવતું	મુત, બલ (સં.)
મુદગર		મુલાકાત, -ની (અ)	મમતી
મુદત (મુદત) (અ.)		મુલાવમ (મુલાઈમ, અ.)	મુરખ, -યુ
મુદલ		મુલકમશદ્દર (અ)	મુરખાતું
મુદામ		મુલ્લા(અ.), -લ્લાં	મુરત (મુતિ)
મુદો (મુદબા, અ.)		મુસ(-સ)ળ, બધાર	મુખ(સં.), -ખાઈ
મુદ્રક, -લુ, -લાવય (સં.)		મુલાયરો (મુલાઈર, અ)	મુચ્છક, -ના (સં.)
મુદ્રા, -દ્રાકિત, -દિત		મુરકેયટ	મુચ્છા
મુનશી (અ.)		મુરકેલ, -લી	મુચ્છાતું
મુનસફ, -શી		મુષ્ટિ (સં.)	મુષ્ટિત (સં.)
મુનાસિબ(અ.), -સબ		મુસદી	મુર્ત, -તિ
મુનિ	(અ.)		

મૂર્ધન્ય (સં.)	મેદની (ટાળું)	મોહનીય (સં)
મૂર્ધા, -ધરમાન	મેદિની (પૃષ્ઠી) (સં)	મોહકમ (મુકુકમ, અ)
મૂલ(-ળ) (સં), ૦ચું	મેધાવિની, -વી	મોહતાન(મુહતાન, અ)
મૂલવણું	મેગ(-રિ, -રૈ)યુ	મોહરમ (અ)
મૂલા(-ળા)સર (સં)	મેરુ (સં)	મોહ, -ની(સં.), -ડું
મૂલા(-ળા)ધાર	મેલેરિયા (અં)	મોહિત, -ની (સ.)
મૂલ્ય(સં.), લ, મોલ	મેવલિયો	મોળિયુ
મૂષ(-પિ)ક, મૂષિક(સં.)	મેસ(-રા)	મો, ૦ચાજીયું
મૂસળી	મેહુલો	મૌખિક (સં)
મૂસો (નાગ, મૂસા, અ)	મેથિલી (સં)	મૌમ્તિક
મૂળાડું, -ડિયુ	મેથુન	મીલિ
મૂળી, -ળિયુ, -ળો	મેઝાનિમ	મીલિક
મૂળાસાદી	મોડુક, -કી	મ્યુનિસિપાલિટી (અં)
મૂળું	મોછડું	મૌનિ (સં.)
મૂળ	મોબ્દ	
મૂંઝડો	મોટિવાર	ચક્રીન (અ)
મૂંઝવણ(-ણી), -યુ	મોડું, -ડેક	ચક્ષિણી (સ)
મૂંઝારી, -રો	મોઢિયુ	ચતુર, -વેદ
મૂંઝાવ, -વણ	મોડું, -ડો	ચતિ
મૂંઝકા(-કા)	મો(૦વ)જી	ચતીય (અ)
મૂંઝણ, -ણ	મોતિયો (આખનો, લાકડું)	ચત્તિક ચિત્ત (સં)
મૂંટાગણ	મોતીચૂર, ૦ચુ	ચયોચિત
મૂંડાવ, -વણ	મોતીદામ	ચદપિ
મૂંડિયો	મોનિટર (અં)	ચદિ
મૂંડી, -ડું, -ડો	મોનિયુ	ચદુ
મૂંદર	મોભારિયુ, મોલિયુ	ચદપિ
મૂંગલિયુ	મોર, -રે (પૂર્વે)	ચમકિલ
મૂંગશિર, મૂંગશીર્ષ(સં)	મોર (પક્ષી, આખાનો)	ચવાતિ
મૂંગાનિન	મોરયુધ	ચવનિકા
મૂળાવિની	મોરપ્રદી	ચરાન્વિની
મૂતિકા	મોરિ(-રે)યો	ચરિ, ૦મ
મૂત્યુ	મોણ (દાણાને તેવ દેણ)	ચદ્દી (અ)
મૂદ, ૦વ	મોસરિયુ	ચિત (સ.)
મોનિટર (અં)	મોસાળિયુ	ચાકત, -ની (અ)
મોટિક	મોસિયાવ	ચાચિત (સં)
મોથિયા, -યુ	મોદનિયુ	ચાક્ષિક

માણક		મિલિત	(સં.)	મી'(-વી)યાતું, -વડું
માનિયું		મિલિદ	"	મી'(-વી)યામણું
માંકક, ઓમ્મું, ઓમ્મું		મિત્ર, ઓમ્મું	"	મી'ન
માંકરિયું		મિલિત	"	મી'ક
માંકવિ(-ગ)ક	(સં.)	મિષ	"	મી'કલો, -લો
માંકવિ(-ગ)ક	"	મિષ્ટ, -મીઠાન	"	મી'કું
માંકવિયો		મિશન, ઓરી	(અ.)	મી'કળ
માંકિય	(સં.)	મિસર, -રી(મિસ, અ.)		મી'કિયાવળ
માંકી(-કે, -ક)		મિસરી (સાકર)		માંકી, ઓચાવળ
માંકે(-ક)યું		મિસલ (ગિરલ, અ.)		મી'કું, -કાઈ
મિમરો	(અ.)	મિસાલ	(અ.)	મી'કી, મી'ની, -કું
મિમરો		મિસી		મુકદમ, -મી, -મે (અ.)
મિ(-ચિ)યામણું		મિલિર	(સં.)	મુકદર
મિ(-ચિ)યાતું, -વડું		મી'(-વી, -મી)યતું		મુકરર
મિમળા(-મી)ન, -મી		મી'(-મી)ન		મુકાળ
મિમલસ, -સિયો, -સી		મીઠ, -સામીઠ		મુકાદમ, -મી
મિ(-મ)મમક		મીઠવું, મરવું		મુકાળયો (અ.)
મિમલ, -મ	(અ)	મીઠિય	(અ.)	મુકમ
મિમલું, -વડું		મીઠકું, -સ, -લું		મુકાવું, -વડું
મિદી	(દિ)	મીકું		મુકક
મિમ્મલું		મીજ		મુકર
મિદ, -વાદાર, -વિ (સં)		મીમ્મિયું		મુકલ, -લિન
મિમ		મીલું, -મિયું, -મે		મુકલ
મિમ્મન, -મી		મીન	(સં)	મુકર
મિમ્મ		મીનાકારી		મુકી, -કો, -કાટું
મિનર, -રો (મીનાર, અ.)		મીની		મુકા, ઓ
મિનિટ	(અ.)	મીનાર, -રો	(અ)	મુકા
મિમ્મક		મીનો (મીના, ફા.)		મુમિત
મિમ્મલું		મીમ્મસા, -સક	(સં.)	મુખ
મિમન	(સં.)	મીર (સા.), ઓચાલ (અ.)		મુખતેસર
મિમ્મ	(સં.)	મીરલ	(સં)	મુખતવાર
મિમલ		મીસાસ, -સી	(અ)	મુખર, -રિત
મિમલ	(અ.)	મીલ (સામે પડ)		મુખારવિદ
મિમલ	(અ)	મીલન	(સં.)	મુખિયું, -મે
મિમન, ઓચાર		મીલિત	"	મુખી
મિમપ, -વડ, -વડું		મી'(-વી)યતું		મુખેમુખ

મૂખ-ચ (સં.)	મેહની (ટાણું)	મોહનીય (સં.)
મૂર્ખા, -ધંરપાન "	મેહિની (પૃષ્ઠી) (સં.)	મોહકમ (મુહુકમ, અ.)
મૂલ(-ળ) (સં.), મૂલ્ય	મેધાવિની, -ની "	મોહલગ (મુહલગ, અ.)
મૂલવતું	મેશ(-વિ, -રૈ)યું	મોહરમ (અ.)
મૂલા(-ળા)ફાર (સં.)	મેઠ (સં.)	મોહ, -ની(સં.), -તું
મૂલા(-ળા)ધાર "	મેઘરિયા (અ.)	મેઘિત, -ની (સં.)
મૂલ્ય(સં.), -ત, મોલ	મેવલિયો	મેઘિયું
મૂપ(-પિ)ક, મૂપિકા(મં.)	મેઘ(-શ)	મેં, ંસઝલું
મૂસળી	મેઘલો	મૌખિક (સં.)
મૂસો (નામ, મૂસા, અ.)	મેધિલી (સં.)	મૌક્રિક "
મૂળાડું, -નિયુ	મેધન "	મૌલિ "
મૂળી, -ભિયું, -જો	મોઆબિન	મૌલિક "
મૂંઝાસાડી	મોઝક, -ડી	મુનિસિપાલિટી (અ.)
મૂંઝું	મોઝતું	મ્થાનિ (સં.)
મૂંઝ	મોન્ડ	મુ
મૂંઝો	મોટિયાર	મધીન (અ.)
મૂંઝવણ(-ળી), -તું	મોટું, -ટક	મસિણી (સં.)
મૂંઝારી, -રો	મોટિયું	મળુર, -વેંદ "
મૂંઝાણું, -વતું	મોટું, -ટો	મતિ "
મૂંઝા(-ળી)	મો(૦૫)તુ	મતીમ (અ.)
મૂંઝાણું, -તું	મોતિયો (આખલો; લાડું)	મતિંગિન (સં.)
મૂંઝામળ	મોનીમૂર, ંયું	મથાથિત "
મૂંઝાણું, -વતું	મોનીલામ	મથિ "
મૂંઝિયો	મોનિટર (અ.)	મદિ "
મૂંઝી, -ડી, -ટો	મોનિયું	મદુ "
મૂંઝર	મોઆરિયું, મોનિયું	મયપિ "
મૂંઝવિયુ	મોર, -રે (પૂરં)	મમસ્તિ "
મૂંઝવિર, મૂંઝગીયું(સં.)	મોર (પક્ષી; આંખાનો)	મવાતિ "
મૂંઝાગિન	મોરપુષ્પ	મવનિકા "
મૂંઝાલિની	મોરમુદી	મગરિજતી "
મૂંઝા	મોરિ(-રૈ)યા	મરિ, ંસા "
મૂંઝ	મોતું (દાખાને નેજ ટેક)	મદદી (અ.)
મૂંઝ, ંગ	મોસરિયું	મનિત (સં.)
મોંઝમોંઝ (અ.)	મોસાલિય	મમત, -ની (અ.)
મોંઝ	મોસિવાત	મમિત (સં.)
મોંઝિયાં, -યું	મોદનિયું	મમ્મિક "

ચાતુધાન	(મં.)	રગશિયુ	રશિમ	(મં.)
ચાદગીરી	(ફા.)	રગિયું, રગીલું	રસના (અમ)	"
ચાદચિહ્ન	(સં.)	રધવાટિયું, -યણ	રસાક્સી (-સી)	"
ચાગિની	"	રધુ (સં.)	રસિક, -ત	(સં.)
ચાવચ્ચંદ્રદિવાકરો	"	રચચિતા	રસિયું, -યણ	"
ચાન્નિક	"	રચિત	રસીદ	"
ચુકત, -કિ	"	રજની	રસીલું	-
ચુગ, ૦૩	"	રજપૂત, -નાઈ, -તાણી, -ની	રસુવ, -લેખકા	(અ.)
ચુગમ, ૦૬	"	રલણ	રસો (૦૬) યો, -યણ	"
ચુત, -તિ	"	રન્નિયું	રલિત	(સં.)
ચુધિધિર	"	રન્નિરર	રહીમ	(અ.)
ચુલ્લ	"	રન્ન, ૦આત (રુલ્લ, અ)	રહીસ (-સ)	"
ચુનાન, -ની (ચુનાન, ફા.)	"	રનોઠિ (-દિ)યું	રહોમિયત	"
ચુનિવસિંદી (અં.)	"	રન્નુ (દોરડું)	રહોંટ (રેંટ)	"
ચુરોપ, -પિયન (અં.)	"	રડાકૂટ, -ટો	રહોંસવું	"
-પીધ, -પી	"	રડાપીટ, -રોળ	રગાક	"
ચુવક, -તી (સં.)	"	રઢિયાર	રગિયાત, -મણુ	"
ચુવરાજ, -ફી	"	રઢિયાણું	રગિયામણું	"
ચુવા, ૦૧	"	રણિત (સં.)	રંચરક	"
ચૂષ	"	રણિયું (મણી)	રંચાદિયું	"
ચૂપ	"	રતાણ	રંમિત (સં.), રંચીન	"
ચોગિની	"	રતિ, ૦૬ (સં.)	રંચીલું	"
ચોગીશજ, ચોગીશર	"	રની (ચલોડી)	રન્નિત	(સં.)
ચોજનીય	"	રણબુડું, રણમડું	રતિદેવ	"
ચોધો	"	રહિયો	રાધ (-ય)તું	"
ચોનિ (સં.)	"	રડું, ૦ચકર	રાપિત (રાવત)	"
ચોપિત, -તા	"	રડું, ૦ચર (અ)	રાગિની	(સં.)
ચૌગિક	"	રમખાણિયું	રાચરચીલું	"
ર	"	રમચિ (-નિ)યું	રાજકીય	(સં.)
રકાવાહિની (સં.)	"	રમબન (અ.), -નિયું	રાજપિ	"
રકિ, ૦મા	"	રમણી (સં.), ૦૬	રાજસૂચ	"
રક્ષિત, -હી	"	રમદિયાળ, રમગીલું	રાન્નિત	"
રમકું, -સા	"	રબજ, -જ (રુમજ, અ.)	રાનિયો, -યા	"
રખી (-ખે)સર	"	રવઈ, રવેથો	રાજનાયું (અ. નંદા)	"
રખોપિયો	"	રવી (સિયાણુ પાક)	રાક (બુમ, કનિયો)	"
રગતપીતિયું	"	રચ (-સ)ના (દોરી) (સં.)	રાકારડી	"

રાતડિયુ		રીઝ, ૦૭, ૦૫૭	૩, ૦૬૫૦
રાત્રિ	(સ)	રીડ, -ડિવારમણ	૩એ (હાથે)
રાધિન	"	રીફ	૩શ (સ)
રામણદીનો, -વડો		રીતિ(સ), -ત, -તે	૩જ, ૦૬, ૦૩: (જાડ)
રામાનુજ, -જી (સ.)		રીબલ, -વલ	૩ઝ, ૦૭, ૦૫૭
રામણહથો		રીમ (અ.)	૩ઠવ
રાવળિયો		રીસ	૩ડપ
રાશિ	(સ)	રી ખલ, -વલ, -ખાડલ	૩ફ, -ડેડુ
રાશી (ખરાબ) (અ)		રી ગણી, -ણ, -ણી	૩દ, -દિ (સ)
રાષ્ટ્રિય(સ), -ષ્ટ્રીય		રી ગલ	૩પ, ૦જીખા(-વિની) "
રાહુ	(સ)	રી ખાડલ	૩પાળુ
રાહુડો (એ: ખાસ)		રી છ, ૦ડી, ૦ફ	૩પાવર (સ)
રાહીફંદી		રુઆળ	૩પિયો
રાધણિયુ, -યો, રાધણ		રુમવટ	૩પુ, -પેરી, -પેળ
રિફા (ખાધી) (સ)		રુફો	૩ખર (ફા)
રિક્ષા, ૦ખાડી		રુફમાગદ (સ)	૩ળવ
રિખળ, -વહેવ		રુફમિણી "	૩મ (લુધાં દેશ)
રિઝવટ, -ણ		રુફમી(સ), -ફમીયો	૩મઝૂમ
રિજામણ		રુખ (ખલ્લર બાવ) (અ)	૩મશામ (૩મ દેશ)
રિજાવ, -વલ		રુખમત (અ), -દ	૩માવ, -વી (ફા)
રિજિ (ખાધી)		રુખ, -ખુલવ (સ)	૩સણ
રિપુ (સ)		રુથવ	૩દ, -લાની (અ)
રિપોઈ (અ)		રુથિ, ૦ર, ૦શ (સ)	૩થ
રિબામણ, -ણી		રુઝાવ, -વલ	૩ફ, -જફ
રિબાવ, -વલ		રુદન, રુદિત (સ.)	૩ધ, ૦ણ(-ન)
રિયાસત		રુદ્ર "	૩ધવ
રિવાજ (રવાજ, અ)		રુદ્ર, -દ્રાસ, -દ્રાણી, દ્રી "	૩ધામણ
રિવોલ્વર (અ)		રુધિર, -રામિસરણ "	૩ધાવ, -વલ
રિગ્તેદાર, -રી (ફા)		રુખામત	૩વ, -વાડ
રિશ્ત (રસવત) (અ)		રુવાદી, -દ	૩ફેટ (અ)
રિષ્ટ (૫૩) (સ)		રુથેલ, -લ	૩જિઠ (અ)
રિસામણી, -ણ		રુશનાઈ	૩ખીડ
રિસાવું -વલ		રુશવત (રિશ્ત)	૩રિવમ (અ)
રિસાળ, ૦વ		રુષ્ટ (સ)	૩રિયો
રિસીવર (અ)		રુડ, ૦જુડ "	૩રિયાળ
રીખણ, -વું		રુધન "	૩રિયુ, ૩રુ

રેણુ, ૦૬, ૦૬૧	(સં.)	લધુમતી	લહિરે
રેણવે	(અં.)	લઘુ, -ચેડા	લહે
રેશમ, -મી		લલ્લમદુ(-નુ)	(સં) લહેકા, -કું
રેસિડેન્ડ	(અં.)	લલિત	લહેત
રે ચિયુપે ચિયુ, રેંછપેંછ		લટકણિયુ, -ચાળ	લહેને
રેંટ (રહેંટ)		લટકિલ	લહેર, ૦૩
રેંટિયો, -ચાખા રસ(-શ)		લટિયુ, -ચા	લહેરિયુ
રેંડુડા		લટું	લખરિયુ
રેાહિયુ		લહિયુ	લંગર, -રિયો
રેાફ		લહિયું	લંગાહિયુ, -ચો
રેાગિયુ(સં.), -યુ, રેાગીયુ		લક, -કી, -કું, -કો	લખનીય (સં.)
રેાગિયાર		લટપ(-ખ)ડિયુ	લખસ(-શ)
રેાગિયું		લડકું (લડકુ=યુધ્ધ કરુ,	લકરિયુ
રેાપિત	(સ)	લડકુ=મેક બાલૂનમયુ)	લોસણિક (સં)
રેાપીટ		લડાઈ, -કું	લખિયુ, -ચા
રેામાચિત	(સં)	લલિત	(સં.) લાગુ
રેાચલ	(અ)	લગીફ	(અ) લાગિત (અ)
રેાપિત	(સ)	લથડિયુ	લાડિયુ, લાડીયુ
રેાહિયુ	"	લપલપિયુ	લાડું, લાડવો
રેાહિત	"	લપસિ હર	લાપ(-પો)ટિયુ, -ચો
રેળાકાળા		લપાટિયો	લાથ (આગ)
રેાચુ		લપિયુ, લખી	લાલપૂમ
લ		લપૂડું	લાનચુ, -વી
લડખા (લોચો)		લખનખખનિયુ	લાલિલ (સં)
લક(-ક)ડિયુ		લખુલખુ, લખુલખુ	લાગિત "
લકીર		લગકિયુ, લખરો	લાસરિયુ
લકુંબો		લખિયું	(સં) લાહી (મેળ)
લકૂટી, લખોટી		લલિત, -તા	" લાગિયુ
લકડિયું		લહુવા	લાનય (સ)
લલિત	(સ)	લવારિયા	લાગિયુ
લખલુટ		લવિત, -ગિયુ	લાહિત (સ)
લખિત ન, લિં		લખ	(સ) લાખટ (-ટા)ગિયુ
લખનિયો		લસણિયુ, -ચો	લિખિત(સ), -તં
લગીર, -રેક		લહરી (લહેર)(સ)	લિખત
લખિત	(સ)	લહાપી, -હું	લિપિ (સં.)
લધુ		લહાવ(-વો)	લિસ "

લિખ્યા	(સં.)	લુટાવું, -વણું		લેપકું (ખજેપકું)	
લિખાસ	(અ.)	લુટા	(સં.)	લેખાગ્ર	
લિખિટેક	(અં.)	લુખ્ધ	"	લેખક	
લિલાઈ, -મ		લુસ(-સ)લુસ(-સ)		લેખકર્યા	
લિરોહી, -ટો		લુહાર		લેહિ(-મી)ક	
લિંગ, -માયત્વ, -મી		લુંગી	(દિં.)	લોકેટ	(અં.)
લિખુ, બી, -ભાઈ		લુંગન, લુંગિત	(સં.)	લોકાન્તિ	(સં.)
લિંગાળી		લુંગી		લોચણિયું	
લીખ, -ખિયું		લ, બહ(-ખ)		લોટરી	(અં.)
લીટી, -ટો		લગા		લોટિયું, -ગો	
લીધું, -ધિલ, -ધું		લખરી, -સ		લોટિયો, લોટું, -ટો	
લીએ		લખિયું		લોભિયું	
લીન	(મં.)	લખું, બખ(-પ)પું		લોલુપ	(સં.)
લીમડી, -ટો		લખકું		લોલિલ	"
લીરો		લખરી		લોલિયાળ(-પું)	
લીલ, બંધાયું, બંધાયું		લ(-લ)લણું, -લું		લોલિયું (બહરિયું)	
લીલગ		લ(-લ)લાલ(-લ)ટ		લોલીલ(-લો)કાણ	
લીલવણું		લણ, બંધા		લોલિયું	
લીલવો		લખી, બંધાટ		લોલિયું, લોલું	
લીલા	(સં.)	લણો		લોલિક	(સં.)
લીલાણ, -સ		લમ, બપું, બંધા		લોલો	
લીલું, -લેક		લમચંચ		લયાનત	
લીલાતરી		લમચંચવું			
લીલું, લાલું		લલી, -લું		લગીલ, -લાલ	
લીલ (રેખા)		લંટ, બંધિયું		લકુંબલું	
લીંટ, -રિયું		લંટલું		લકી-ભાવન, -ભાવ	(સં.)
લીંટી, -કું		લંટાલ, -ર(-સ)		લકી, બધ	"
લીંગણ, બંધપણ		લટાવું, -વણું		લખારિયો	
લીંગણ, બંધપણ		લ(-લો)ટી, -કાઈ, -ટો		લખકું, લિખકું	
લીંગી, -ટો		લેખાવરિયો		લગિયું, લગીયું	
લુકમાન	(અ.)	લેખની(લલમ)	(સં.)	લગેરે	
લુચું, -ચાઈ		લેખિકા(સં), -ત		લગુતાવળું	
લુહણિયું		લેખિતનાર		લગુતાવળું, લગુતાવળું	
લુહાવું, -વણું		લેખ	(અં.)	લગુલ	
લુહણિયું		લેટિન	"	લખારિયું	
લુટાઈ, -ર(-રો)		લેણિયાટ, -ત		લગનિકા, -નીચ	(સં.)

વજૂંદ(-ધ)તું, વજૂંદ(-ધુ)	વાયુ	(સં.)	વિકસતું
વજૂંભતું	વારિ(વધિ)		વિકસાવું, -વતું
વંચિત	(સં.) વાસ્તુ	,,	વિકસિત (સં.)
વંદનીય, વંદિત	,, વારુ, -ણી		વિકાસ ,,
વંશાવલી(-બી)	,, વારોવારિયું		વિકાસ ,,
વાએ(-ય, -યે)	વાર્તિક, વાર્તર	(સં.)	વિકૃતિ ,,
વાકુંબા(-બો)	વાર્નિશ	(અ.)	વિક્રિયા ,,
વાગ્નિક્રિય	(સં.) વાર્ષિક	(સં.)	વિષ (સં.), -ખ
વાગીય, -ચરી	,, વાસિ(-લી) (વાનર),,		વિખ(-ખે)રાવવું
વાગ્ધે (વાગતાં)	વાલો (રજક)	(અ.)	વિખવાદ(વિપવાદ, સં.)
વાગો (વસ્ત્ર)	વાલુકા	(સં.)	વિખેરવું
વાચસ્પતિ	(સં.) વાતોગિયો		વિખેરાવું, -વતું
વાચિક	,, વાલ્મીકિ	(સં.)	વિખ્યાત, -તિ (સં.)
વાહ(-છ)રિયું	વાવડિંગ		વિખ્યાપન ,,
વાહુટ	વાસકૂ(-કો)ટ		વિમડન ,,
વાજ (હારેલું)	વાસણકુસણુ		વિગત (સં.)
વાજિ(-ગિ)ત્ર	વાસંતિક	(સં.)	વિગત, વીગત (હકીકત)
વાટપાકું	વાસિત	,,	વિગલિત (સં.)
વાટિકા	વાસીકું		વિશુદ્ધ ,,
વાટિક	વાસુ, વાપી, વાપિયા		વિમલ ,,
વાઠ (-શેરીનો)	વાસુકિ	(સં.)	વિધાદિત ,,
વાઠી-વજાફો	વાસુદેવ	,,	વિશેષી
વાઠ, વજું	વાસ્તવિક	,,	વિમ્ન, -મિત (સં.)
વાઠકુટિયો	વાસ્તુ	,,	વિચક્ષણ ,,
વાદિયું(-યો)	વાદિની	,,	વિચરવું
વાહિન્ય	,, વાદિયાલ	(અ.)	વિચર(-ગ, -લિત) (સં.)
વાહિયા, -યણ, -વાણી	વાગાહુચી		વિચાર, -રિત ,,
વાતચીત	વાણુ (આંતરું જોળના)		વિચિત્ર, -ત્રિત ,,
વાતુલ	(સં.) વાંકેચૂકું		વિચિત્ર ,,
વાતુ(-તો)કું(-કિયું)	વાહિત	(સં.)	વિચ્છેદ ,,
વાહિત	(સં.) વાંક, વળી		વિછળામણુ
વાદીગર	વાહિયું		વિછળાવણું
વાદીકું	વાંધાખેરિયું		વિદાહ, -હી
વાધુકું	વિકટ	(સં.)	વિનમ (સં.)
વાપી	(સં.) વિકરાલ(-ળ)	,,	વિનય, -વિની ,,
વામકુશિ	,, વિકટ(-ળ)	,,	વિનમિત ,,

વિભરી	"	વિદેહ	(સં.)	વિનોદ, -દિની	(સં.)
વિનિગીધા, -પુ	(સં.)	વિદ્ધ	"	વિન્યસત, વિન્યાસ	"
વિન્નેતા	"	વિદ્યમાન	"	વિપરૂ	"
વિન્નેત્ર, -ગિયુ	"	વિદ્યા, ંપીક	"	વિપત, -તિ, -દ, -દા	"
વિદ્યક્ષિ	(સં.)	વિદ્યાથી, -વિની	"	વિપથ	"
વિદ્યાત, -ન	"	વિદ્યુત	"	વિપરીત	"
વિદ્યાપક	"	વિદ્યાવંશ	"	વિપચંચ, વિપચાંસ	"
વિદ્યાપન, -ના	"	વિદ્યુત (મણિ)	"	વિપવ (-ળ)	"
વિદ્યાપિત	"	વિદ્યજ્જન	"	વિપાક	"
વિંટ	"	વિદ્યતા	"	વિપિન	"
વિંટપ	"	વિદ્યાન	"	વિપુલ	"
વિંટ'જ, ંના (સં), ંધુ	"	વિદ્યેષ, -વિતા	"	વિપ્ર	"
વિંટામિન	(અ.)	વિધર્મ (સં), -મી	"	વિપ્રતિપત્તિ	"
વિંટુલ	(સ.)	વિધવા	"	વિપ્રયોગ	"
વિંટ'જક, -ના	"	વિધા, -ધવિલ	"	વિપ્રશબ્ધ	"
વિંટારણ, -વું	"	વિધાતા, -ત્રી	"	વિપ્રસંભ	"
વિધુ	"	વિધાન, -યક	"	વિપ્રિય	"
વિધુમણ, (-ભી)	"	વિધિ	"	વિપ્લવ	"
વિજાવું, -વડું	"	વિધુર (સં), -ક	"	વિદ્યુતવડું	"
વિતરણ (સં), -વું	"	વિધેય	(સ.)	વિદ્ધ (-ળ)	(સ.)
વિતક	(સં)	વિધ્યય	"	વિધુધ, -ધ	"
વિતલ (-ળ)	"	વિનય, -થી	"	વિલક્ષ, -ક્ષિ	"
વિતંડા, ંવાદ	"	વિનવભી	"	વિલવ	"
વિતાડ (-વ) વું	"	વિનવાયણ	"	વિશાકર	"
વિત	(સં)	વિનધર	(સં.)	વિશામ, -ગીય,	"
વિંદવ	"	વિનષ્ટ	"	-નન, -નય	"
વિંદ્ય	"	વિનિ, (વીનવી)	"	વિશાવ	"
વિદામ, ંગીરી	"	વિના	(સં)	વિશાવરી	"
વિદારક, -ધુ, -વું	"	વિનાયક	"	વિશાયા	"
વિદારી	(સં.)	વિનાશ, -શિની	"	વિભિન્ન	"
વિદિત	"	વિનિપાત	"	વિભુ	"
વિદુર (પાડુના બાઈ)	"	વિનિમય	"	વિભૂતિ	"
વિદુપી	"	વિનિયોગ	"	વિભૂષણ, વિભૂષિત	"
વિદુર	"	વિનિર્મિત	"	વિભેદ	"
વિદ્વંધક	"	વિનીત	"	વિભ્રમ	"
વિદેશ, -શી, -શીલ	"	વિનોદિ	"	વિમનરક	"

વિસ્તારણ (સં.), -વું	વીસ, (-ય), વીસી (-ગી)	વેગવાળ	
વિસ્તાર (સં.), ઓવું	વીસી (બોજનમૃદ)	વેણિત	(સં.)
વિસ્તીર્ણ (સં.)	વીસમવું, -માવું	વેઢ (ઢાણ)	
વિસ્તૃત, -તિ	વીસરવું, -સવું	વેળુ (રેતી)	
વિસ્ફોટ	વીંજવું, વીંજાવવું	વેંત, -તિયું	
વિરમય	વીચવું, વીંચાવવું	વેકલ્પિક	(સં.)
વિસ્મરણ (સં.), -વું	વીંછિયો	વૈચિત્ર્ય	"
વિરિમત (સં.)	વીંજણો	વૈજ્ઞાનિક	"
વિસ્મૃત, -તિ	વીંજવું	વૈતરણી	"
વિહંગ	વીંજાવું, -વવું	વૈતાલિક	"
વિહરવું	વીંટલી, -લો, -ણું	વૈદિક	"
વિહંગ, ઓમ (સં.)	વીંટાવું, -વવું	વૈદુષ્ય	"
વિહાર, -રિણી	વીંટાળવું, -ળો	વૈદ્ય (મણિ)	"
વિહિત	વીટી, -ટો	વૈયક, -ગીય	"
વિહીન (સં.), વિહોણું	વીંધ, ઓળી, ઓણું	વૈવિધ્ય	"
વિહ્વલ (-ળ) (સં.)	વીંધવું	વૈશાખ	"
વિંચ	વીંધાવું, -વવું	વૈશિષ્ટ્ય	"
વીજરવું, -સવું	વૃંક	વૈચેષિક	"
વીધરવું, -સવું	વૃત્ત (ખબર, છંદ) તાત (સં)	વૈશ્ય	"
વીધું, -પો	વૃનિ	વૈશ્વદેવ	"
વીછળવું, -ળાવું	વૃક્ષ હિં, -હિંગત	વૈરંદ	(અં.)
વી (-વી) ડી, -છડો	વૃક્ષિક	વૈડંર	"
વીજ, ઓળી	વૃષ્ટિ	વૈજાવિયો, વૈજાવો	"
વીણું	વૃષ્ટિ	વ્યક્તિ	(સં.)
વીણા (સં.)	વૈકર (રેતી)	વ્યતિરિક્ત	"
વીતક, -હું	વેગીણ	વ્યતિરેક	"
વીનવવું, -વાવું	વેચવું, -ણિયું	વ્યતીત	"
વીફરવું	વેચાણ	વ્યતીપાત	"
વી પી. (અં.)	વેણી (સં.)	વ્યભિચાર, -રિણી	"
વીમો (બીમહ, ફા)	વેણુ (વાસળી)	વ્યવસાય, -યિની	"
વીર (સં.)	વેત (સરખાઇ)	વ્યવસ્થિત, -તિ	"
વીરો	વેદિક, વેદી (સં.)	વ્યવહાર (સં.), -રુ	"
વીરાસન (સં.)	વેર (સત્તુલ)	વ્યવહિત (સં.)	"
વીરાગના	વેવણિયું, -ણું	વ્યંહિ	"
વીચ	વેવિશાળ	વ્યન્નિત	"
વીકું	વેશ (સં.)	વ્યવસ્થ (-ળ)	"

વાલુ, ઠંડું		મંદિત	(સં)	સિસા	(સં)
વ્યાધિ	(સં)	સંકુ	"	સિદ્ધિકા, -ત	"
વ્યાધિ	"	સંજિની (સં), સંજળી	"	સિખર, -રિણી, -રી	"
વ્યાવહારિક	"	સંજુ	(સં)	સિખવત્રુ(-ણી)	"
વ્યુત્ક્રમ	"	સાકિની (સં), સાકળી	"	સિખવાડતું	"
વ્યુત્ક્રાંતિ	"	સાગિદ્ (ફા.) ગાવરીદ, -દ	"	સિખંડ, -ડી	(સં)
વ્યુત્થાન	"	સાગિત	(સં)	સિખા	"
વ્યુત્પત્તિ, -મ	"	સાખાસ, -ચી (ફા.)	"	સિખાડ	"
ખૂંડ	"	સાખિદક	(સં)	સિખાડ(-વ)તું	"
મજ, ઠંડાસ, ઠંડાસ	"	સા(-સા)મળ, -નિયો, -નો	"	સિખામણ	"
મત, મતિની	"	સામિલ, ઓપરી	(અ)	સિખાતું	"
શ		સારદીવ	(સં)	સિ(-સ, -સિ)મશામ	"
શકુન, -નિ	(સં)	સારીર, ઠંડ	"	સિધિલ (સં), ઓધિલ	"
શકુંત, ઠંડા	"	સારીરિક	"	સિખિ	(સં)
શક્તિ	"	સાફૂંલ, ઓધીકિત	"	સિખિક	"
શખસ (શખસ, અ.)	"	સાલ	(ફા.)	સિખિર	"
શતાબ્દી	(સં)	સાલિઆમ	(સં)	સિયળ	"
શત્રુ	"	સાલિની	"	સિયા, સિયા (શીખડ અ.)	"
શનિ	"	સાલિવાહન	"	સિયાવિયા	"
શબ્દાલુ(-ણ)તા	"	સાલિહોત્ર	"	સિયાળ, ઓતું, -નિયું	"
શમરોર (લલચાર) (ફા.)	"	સાસિત	"	સિયાળુ, -યો	"
શમિત	(સં)	સાસીવ	"	સિર	(સં)
શ(-સા)મિયાંયો (તંજ.)	"	સાહી, ઓચસ	"	સિરચ્છ(-ય)ત્ર, સિરચ્છદ	"
શમી, ઓજળ	"	સાહકર	"	સિ(-સિ)રેતેદાર, -રી	"
શમ્ભુલં ઉચમા (અ.)	"	સાહુચી	"	સિ(-સિ)રેતેદાર	"
શયનાનિયત	"	સાહેદ, -દી (સાહિદ, અ.)	"	સિસા	(સં)
શરત (હોડ)	"	સાહિદ્ય	(સં)	સિ(-સિ)શ(-રો)ઈ	"
શરગિંદુ, -દગી (ફા.)	"	સાંતિ	"	સિસામણ(-ણી)	"
શરાદિ(-ધિ)યાં (સા)	"	ગિકસામણ	"	સિસાવડું	"
શરિયત(સારીઅત, અ.)	"	સિકસાતું, -વડું	"	સિરીય	(સં)
સરીફ	(અ)	સિકસ્ત	(ફા.)	સિરોજિંદુ	"
સરીર, -રી	(સં)	સિકાયત	(અ)	સિરોઆગ	"
સર (શુરઅ, અ.) વ્યાત	"	સિકાર(ફા.), -રી, -ડું (ફા.)	"	સિરોમણિ	"
સર્ગીયા	(સં)	સિકારતું	"	સિરોમાન્ય	"
સશી	"	સિકોતર(-રી), -ઈ	"	સિલા (સં), ઓનિત	"
સહીદ, -દી	(અ.)	સિકાક, -જી, -ણીય (સં)	"	સિલોષ	(સં)

શ્રોત્રિય	(સં.)	સતબુધિયું	સમર્થિત	(સં.)
મિલિત	"	સતિસમ્પન્ન	સમર્પિત	"
મહાપદ	"	સતિયું	સમવેદન,-દી,-નદિય	"
મજ્જેય	"	સત્તોસતિયું	સમદિ	"
મશુર	"	સનાધિકારી, સનાધીસ,	સમાધિ(સં),-ધ	"
મલેખ,-મા	"	સત્તા(-તા)યું	સમાપ્તિ	(સં.)
મસિત	"	સત્ત (સાથે)	અર્ભારોપિત	"
મસ	"	સત્વાનાથ	સમાપિષ્ઠ	"
માસોન્નવાસ	"	સ(-સિ)-યાસી(-યા)	સમાસાત્મક,-ત્રિમા	"
મક(-ક)રહેરી	"	સદરકુ (સદકુ) (અ)	સમિતિ	"
મક(-ક)શ્વારો	"	સદોદિત	સમિધ,-ત્પાણિ	"
મક(-ક)રિયું	"	સધર	સમીક્ષણ	"
સકન્તુ (સાપનો)	"	સનાન,-નિયું	સમીક્ષણ, સમીક્ષા	"
સકિય	(સં.)	સનેપાત (સનિપાત)	સમીચીન	"
સખત,-ખી,-ખત,ખતાઈ,	"	સમોદિ	સમીપ	"
ખતાઈ,-ખી	"	સપાટિયું	સમીર, ઠણુ	"
સુખવિયું	"	સપિંડ,-લીકરણ (સં.)	સમીસંખ્યા, સમીસાંખ્ય	"
સગીર	(અ)	સપૂરુ	સમુચિત	"
સચિવ (પ્રેમન) (સં.)	"	સપૂત	સમુચ્ચય,-મિચિત	"
સચીકણ (ચીકણ)	"	સપ્તેર્વર	સમુદાય	"
સચ્ચિદાનંદ	(સં.)	સપ્તર્ષિ	સમુદ્ર	"
સજા(-જા)ક	"	સજમરીન	સમુદત,-તાં	"
સન્નતિ,-તીય	(સં.)	સગૂર,-ઠાઈ,-રી	સમુનમું	"
સન્ન (તિયાર)	"	સજમર, સમર	સમુદાન્દી	(સં.)
સન્નિપત	"	સમસવીન	સમુવ(સં),-સુ,નમું	"
સટકલિયું	"	સમકિત (સમ્યક્ત)	સમુદ્ધ,-લિ	(સં.)
સટકિયું	"	સમકોલિક	સમૃદ્ધિ (પ્રસન્ન)	"
સટરપટરિયું	"	સમચ(-છ)રી	સમોપરિયું,-ત્રાજ	"
સટીક	(સં.)	સમચ(-છ),ઠણુ,ઠું	સરકસ	"
સટીકિ(-રિ)યા	"	સમચુ(-ચુ),-ચુ(-ચુ)ક	સરકિયું	"
સકો	"	સમચુ (-ચુ)વ(-લી)	સરજન, ઠહાર,-જનું	"
સકસ	"	સમટી	સરજ (રખારીતુંગીત)	"
સક	"	સમદર્શિતા,-શી (સં.)	સ(-સિ)રત્નેર,-રી	"
સકીન	"	સમન્વિત	સરકો (સેડકો)	"
સ(-સ)લિયું	"	સમખુલ,-જય	સરણી	(સં.)
		સમર્થોચિત	સરવ, વચુરુ	"

સરનરીન	(કા.)	સરૂક,-હાઈ	સનિયો, સળી		
સરમુખત્યાર,-ની	„	સરૂણુ,-ણી	સંકલિત,-લયિતા	(સં.)	
સરયૂ (નદી)	(સં.)	સરૂન	(અ.)	સંકલ્પિત	„
સર(-રૈ)વરિયું		સપાલિયું		સંકીર્ણ	„
સરવા(-વે)યુ		સપારયિયુ		સંકીર્તન	„
સરસિ(-સિ)ફારસ		સપાર (પ્રાતઃકળ)		સંકુચિત	„
સરસિ(-સિ)યું		સપાર,-રી (ચોડાન્ધી)		સંકુચ	„
સરસિજ (કમલ) (સં.)		સપાસરિયું		સંકેત	„
સરસિયું		સચિતા	(સં.)	સંકાંતિ	„
સરસીધું		સવિસ્તર	„	સંક્ષિપ્ત	„
સરસુમે (કાનખ.)		સહકારિતા,-ત્વ	„	સંકુલ્પ	„
સશાસ્ત્રિયો		સહવારિણી	„	સંગઠિત	„
સસ્તિ(-તા) (સં.)		સહધર્મવારિણી,		સંગતિ	„
સસ્થામ		સહધર્મિણી	„	સંમનનીય	„
સસ્થો (સરેયો)		સહભાગિની	„	સંગાથ,-પી	
સરીખું,-રખું,-રહું		સહમત(સં.),-તી		સંગીત	(સં.)
સરૂ (કાડ)		સહાનુભવિ (સં.)		સંગીન	(કા.)
સરૂં (અંત)		સહાય (મદદગાર)(સં.)		સંગૃહીત	(સં.)
સરેશસ		સહિત	„	સંગેમરમર	„
સરેસ	(કા.)	સદિયર	„	સંગ્રહણી	(સં.)
સરેનિની	(સં.)	સદિધાઈ		સંપટિત	„
સર્ગન(સં.), બહાર		સદિધ્યુ	(સં.)	સંવરણી	„
સર્ગહું		સહીસલામત		સંપાડિયો,-ડો	„
સર્નિત	(સં.)	સહુ (સી)		સંપાત (સં.),-તી	„
સર્ટિફિકેટ	(અ.)	સહુલિયત		સંચારિત	(સં.)
સર્પિણી	(સં.)	સહકૃત્ય		સંચિત	„
સર્વકાલીન	„	સહેજ,-જે		સંવદિ	„
સર્વગામિત્વ,-મી	„	સહેણી		સંતાડકી	„
સર્વગ્રાહિત્વ,-તી	„	સહેરો		સંતુષ્ટ	(સં.)
સર્વદેશી, બ્ય,-ચિતા	„	સહેલ,-હાઈ		સંવસિ	„
સર્વાનુમતિ	„	સહેવાણી		સંત્રી (પહેરગીર)	„
સર્વગીર્ણી (બહુ)	„	સહેલું, સહ		સંવિગ્ધ	(સં.)
સર્વોપરી, બપણું		સહેલું (સહલું)		સંદીપન,-ની	„
સલામિયા		સદોક્તિ	(સં.)	સંદીપ	„
સલિલ (પાણી) (સં.)		સલાદિ	„	સંકુલ	(અ.)
સક્ષીત (રમતમા)	„	સળ (કરચળી)		સંધિ(સં.), બપ	

સંધુકાવતું	સંહારિણી (સં.)	સામયિક (સં.)
સંધુકળુ, -ણું	સંહિતા "	સામાજિક "
સંધુકતું	સાધકલ (અં)	સામાનસુમાન
સંનિકષં (સં.)	સાકર, -રિયું, -રિંગા	સામાગિક (ઐન વિધિ, સં.)
સંનિધિ, -ધાન "	સાક્ષાત્ (સં.)	સામીપ્ય (સં.)
સંનિપાત "	સાંખ્યું, -યો	સામુદાયિક "
સંન્યસ્ત "	સાગરીત	સામુદ્રધુની "
સંન્યાસ, -સિની "	સાજનિવા	સામુદ્રિક "
સંપત્તોડુ	સાન્નિદો	સામૈયું
સંપત્તિ (સં.)	સાજખાર	સાધુન્ય (સં.)
સંપાદિત "	સાદીન (અં)	સારથાદિતા, -હી "
સંપીણું	સાદલો, સાદલો	સારણી "
સંપુટ (સં.), -રિયું	સાક્ર (અ) (સાધં)	સારથિ "
સંપરિત (સં.)	સાદુ	સારિકા "
સંપૂર્ણ "	સાદ્દુ	સારીગમ
સંખંધિત "	સાજુસી (-શી), -યો	સાક (કાન)
સંશ્રાધિત "	સાતવારિયું	સાક (માટી)
સંભવનીય, સંભવિત, "	સાદ (સાધવો)	સાર્થ (સં.)
સંભારણું (યાદ કરણું)	સાત્વિક, -ગ્રી (સં.)	સાવંજનિક, સાવં-
સંભારિયું	સાત્યકિં "	જનીન "
સંભાવિત, -ભ (સં.)	સાધિયો	સાવંનિક "
સંભાગણું (રસણું)	સાદરિયું, -યો	સાલ-શુદ્ધત (ફા.)
સંભતિ (સં.)	સાધિત (સં.)	સાસિયાણું
સંભાનિત "	સાધુ "	સાક, -લિયું "
સંભીક્ષન "	સંનુકૂલ (-બ)	સાવસિયું
સંપ્રખ "	સાનુકવ "	સાવિની (સં.)
સંપ્રકત, -ત "	સાથેલિયું	સાસરિયું
સંયોગી ભાગિ "	સાપ્તાહિક (સં.)	સાસુ
સંયોગિત "	સાકસક, -કી	સાહજિક (સં.)
સંવર્ધિત "	સાનિત, -તી (અ.)	સાદતું
સંવાદિતા, -તી "	સાખ (સાન, અ.)	સાદસિક (સં.)
સંવેદ, સંવેદન "	સાખા	સાદારથ "
સંસાર, -ત્રી, -રિણી "	સાખત, -તી	સાદિત્ય, ઓકાર, -ત્યિક "
સંસૃતિ "	સામિયાગ (સં.)	સાહુડી
સંસ્કાર, -ત્રી, -રિતા "	સાલિયાન "	સાદેખ, -ખા, -ખી, -ખો
સંસ્કૃતિ "	સામનસમન	સાલ (મદન)

સાગ,ગી		સિ(-સા)નો(-ત્થો)તઠં	સિંદ	(સં.)
સાથ		ગિ(-સા)તો(-ત્થો)તેર	સિંદલ,ગદીપ,-લી	„
સાંઈ,ગુ		સિ(-અ)ત્થાસી(-સી)	સિંદરથ (ખાં)	„
સાંઈ,ગીલા		સિદાવું,-વું	સિંદાવલોકન	„
સાંઘિયું		સિદ્ધ(સં),-દ્ધાઈ	સિંદાચન	„
સાંઘેતિક	(સં.)	સિદ્ધાંત	(ગં.) સિંદિકા,ગદી	„
સાંઘાગિક	„	સિદ્ધિ	„ સીકર (છાટો)	„
સાંઝ,ગે		સિધાર(-વ)વું	સીતલ	
સાંઘિયા,-ગી		મિત્રેયા	(અ.) મીઝવું,-વવું	
મીનીડું		સિપાઈ,-લી (સિપાઈ,ફા)	સીઈ (મુખબનિ)	
સાંધ,-ધી,-ધિયો,-ધીઝ		સિક્ક	(અ.) સીડી	
સાંધીપનિ	(સં.)	સિધારસ (સિધારિસ, ફા)	સીના	
સાંધિવિમલિક	„	સિ(ગર)ખંદી	સીતામળ,-ળી	
સાંનિધ્ય	„	સિમેન્ડ	(અ.) સીત્કાર(સં),-રો,ગું	
સાંપ્રતિક	„	સિક્ક	(અ.) સીદી(-ધી),-દામ	
સાંપ્રદાયિક	„	સિલક	સીધવું	
સાંભવવું (યાદ આવવું)		સિતસિલો	(અ.) સીધું (કાચું અન્ન)	
સાંભળવું (અવળ કવવું)		સિલાઈ	સીધું,-ધેરીધું	
સાંવત્સરિક	(સં.)	સિવડામણ,-ળી	સીનો (દિખાવ)	
સાંસારિક	„	સિવડાવવું	સીપ (ખીપ)	
સાંસ્કારિક	„	સિવાઈ	સીમ,-મા,-માટો	
સાંસ્કૃતિક	„	સિવાય	સીમંત,-તિની	(સં.)
સાંસ્થાનિક	„	સિવાડું	સીમંતોન્નયન	„
સિક(-અ)વ		સિવિલ,-લિયન	(અ.) સીમોદ્ધાન	„
સિકંદર	(ફા)	સિસકારો	સીલ	(અ.)
સિક્કે (સદિત)		સિચુક્કા	(સં.) સીચાવું,-વું	
સિક્કો	(અ.)	સિસોટી (-લી)	સીસકો	
સિગાર,-રેટ	(અ.)	સિસોળિયું	સીસ(-ચા)પેન	
સિન્ધ	„	સિંગ (ફળી)	સીસમ	
સિંગાવવું		સિચન(સં),-વું	સીસું	
સિદી (શહેર)	(અ.)	સિંદર(સં),-રિયું,-ની	સીચલિયું	
સિલ	(સં.)	સિધ	સીચવું (ખેચવું)	
સિલમ,ગમ(-ગા)ર	(ફા)	સિંધન	સીચાલો	
સિલાર(ફા),-રિયો,-ની		સિંધી	સીંદરી	
સિલારો	(ફા)	સિધુ	(સં.) સુકર	(સં.)
સિતેર, સિતેર		સિંધુડા	સુકલકી	

સુકવણી, -ણું	સુધારણું		સુવર્ણ માણિક	(સં)
સુકાન, -ની	સુધાંશુ	(સં.)	સુવર્ણ (સં.), -ણું	
સુકાવું, -વણું	સુધી (ધની)		સુવા	
સુખ, -ખી (સં), સુખાણું	સુધાં, વત		સુવાડણું	
સુખડ	સુનાવણી		સુવાણું	
સુખરિયો	સુન્નત	(અ.)	સુવારોગ	
સુખરી	સુન્ની	"	સુવાવટ, -ડી	
સુખપાલ (સં.)	સુપરત		સુવાણું	
સુખાણું, સુખિયું (-ચારું)	સુમ, -મિ	(સં.)	સુવાસણ, -ણી	
સુગત (સં)	સુદિવાણું		સુવાંગ (પોતીકું)	
સુગમ	સુભગ	(સં.)	સુસ્થિય	(સં.)
સુગ(-ધ)રી	સુયાળી		સુચિર (વાધ)	"
સુગાવું	સુર (દેવ)	(સં.)	સુષુપ્ત, -મિ	"
સુગાળ, ંવું, -ણું	સુરખ, -ખી		સુષુમ્ણા	"
સુધીય (સં)	સુવત (મેથુન)	(સં)	સુસવાટ, (-ટા)	
સુધડ	સુરતા		સુસ્વ, -સ્તી	(શ)
સુનણ	સુર(-લ)ફાફ(-ગ) (લાલ)		સુરથ	(સં)
સુનવણું (શોભે કરવા)	સુરભિ	(સં.)	સુહાગ, ંજ	
સુદ	સુરમે	(શ.)	સુહામી, -ગિયું	
સુઝોડણું (વાદ કરાવણું)	સુરવાવ(-ળ)		સુહાણું, -વણું	
સુ(-સ)ડતાળીસ(-શ)	સુરંગ	(ભાંગડું, દારૂનો ખાડો)	સુહાસિની	(સં)
સુ(-સ)ડતાળો			સુહૃદ	"
સુડોલ	સુરા (સં.)		સુંદર, -રી	"
સુધ, ંજ	સુસહી (અ.), -ઈ		સુવાળી, -ણું	
સુધાણું, -વણું	સુસ(-વા)ખ (સુસાખ, ફા.)		સુક, ંલ	
સુત, -તા	સુસાધીસ	(સં)	સુકવણું	
સુતર(-કં)	સુસારિ	"	સુકડું	
સુતરાડ	સુસવટ		સુકર (ફકર)	(સં.)
સુતરિયો	સુસાખા	(સં.)	સુકો	
સુતાર, -ચણ	સુતીય		સુક્ત, -કિત	(સં.)
સુદિ(સં.), -દ, -ય	સુરખ, -ખી	(સં.)	સુદૃઢ	"
સુધારણું	સુરેશ, સુરેન્દ્ર	"	સુગ	
સુધારાઈ, -વટ, -વણું	સુવતાન, -ની	(અ)	સુશક, -વ, -ના	(સં.)
સુધા (સં)	સુવલ	(સં)	સુચવણું	
સુધાર, -રો	સુવેદ		સુચવાણું, -વણું	
સુધારણ, -ણા	સુવડા(-સ)વણું		સુચી, -ચિત	(સં.)

સૂચ, સૂચનીય (સ)	સૂચક, -ક	સોટવુ	
સૂજ (સોજો)	સૂચર (કુકર)	સોડિયુ	
સૂજવુ (સોજો આવવો)	સૂચ	સોદાગીરી	
સૂઝ, ંડુ (થાંદ આવવુ)	મૂસવવુ	સોનેટ	(અ)
સૂડ	સૂળ, ણી	સોપપત્તિ	(સ)
સૂડવુ	સૂધાવી	સોપાધિ, ંક	"
સૂડી, -ડો	સૂધણ, સૂધા'ડ	સોયાનીન	(અ)
સૂણવુ (સોજો આવવો)	સૂધાવુ	સોરઠિયો, -યાળી	
સૂત (સારથિ) (સ)	સૂઠ	સોરવુ	
સૂત, -હી	સૂડવી, -લો	સોવિસિટર	(અ)
સૂતર ંફેળી	મૂડો	સોલ્જર	"
સૂતરશાળ	મૂઠ	સોબિયેટ	"
સૂતળી	મૂ (સો) ંડ	સોભાયગી	"
સૂતિકા, ંગૂઢ (સ*)	સૂ (-સો) ંડવુ	સોલિબી	
સૂત, -ત્રિત	સૂટાણ	સોલુટ રો	
સૂધ, ંયધ	સૂઢિયુ	સોપણ	
મૂધુ	સૂધણી -થુ	સોસર, રડ	
સૂઘ (હીકરો) (સ)	સૂધિયુ	સૌ	
સૂઘ, ંસઠ	સુધિ	સૌગતિક	(સ)
સૂઘવ	સેકેટરી	સૌદાગિની	"
સૂપ	સેલ (પુલ)	સૌધવ	"
સૂપડી, -કુ	સેટર	સકાકઠ	(અ)
સૂફ, -હી	સેનાધિપતિ, ત્ય	સફ	"
સૂળાગીરી	સેમિટિક	સખવિત	(સ)
સૂમેદાર, -રી	સેવડ	સદીખર	(અ)
સૂમો	સેવાવ (ળ) નિયુ	સટોપ	"
સૂમ, ંસામ	સેવિકા, -ત	સતવનીય	(સ)
સૂર (સ્વર)	સેવિ અ બેન્ક	સત સિત	"
સૂરજ	સેગ્મેનિયુ	સુતિ, -ત્ય	"
સૂરજમુખી, -પુ	સેદ્રિય	સુપ	"
સૂરધુ	સેનિક	સિયારાજ	
સૂરત (ચહેરો) (અ)	સેચક, -ક, -ક	સ્થગિત	
સૂરિ, -નીધર	સોઢયો, સોયો	સ્થવિર, ણ	(સ)
સૂરોખાર	સોગિયુ	સ્થિતિ	"
સૂય	સોગુ, ંગુ	સ્થાપુ	"
સૂયાસ્ત, સૂયોદય	સોડ (ર)મ	સ્થાનિક	"

સ્થાપિત	(સં.)	સ્વરાભિધાન	(સં.)	હથરિયું
સ્થાયી, -ચિત્ત	"	સ્વસ્તિ	"	હઠીકું, -સાઈ
સ્થિત, -તિ	"	સ્વચીંચ	"	હડતાલિ(-જિ)યો
સ્થિત્યંતર	"	સ્વસ્તિ, ૦૬	"	હડધૂત
સ્થિર	"	સ્વાતિ, ની	"	હડિયાપટી
સ્થૂલ (-ળ)	"	સ્વાદિયું, -વણ	"	હડકાઠ, હડકું
સ્નાયુ	"	સ્વાદિષ્ઠ	(સં.)	હડકલું
સ્નિગ્ધ	"	સ્વાદુ(સં.), -દીકુ	"	હડેક (ચુરત)
સ્તુષા (પુત્રવધૂ)	"	સ્વાધીન	(સં.)	હથિવાર
સ્પર્ધા(સં.), ૦થુ	"	સ્વાનુભતિ	"	હથુ, -થુ
સ્પષ્ટીકરણ	(સં.)	સ્વાભાવિક	"	હનુ(-નુ), ૦માન (સં.)
સ્પષ્ટાક્તિ	"	સ્વામિતા, -ત્વ, -ની	"	હરતો (ફા.), હપતો
સ્પષ્ટિ	(અં.)	સ્વામીનારાયણ(સં.),	"	હજસી(અ.), -શી, -સણ
સ્પૃશ્ય, સ્પૃષ્ટ	(સં.)	-ધિયો	"	હમકરી (ફા.)
સ્પૃહણીય	"	સ્વાચિંક	(સં.)	હમીર
સ્પેનિશ	(અં.)	સ્વાધી(સં.), ૦હું	"	હ(-હ)મેરા, -સાં
સ્ફટિક	(સં.)	સ્વીકરણ	(સં.)	હરખપદ્ધતું
સ્ફાટિક	"	સ્વીક ૨, ૦૬	"	હરજિત, -સ
સ્ફુટ, -નિત	"	સ્વીકારણ	"	હસણિયુ, -યો
સ્ફુરણ, -ણા(સં.), -તું	"	સ્વીકારણ, -વણ	"	હરડે
સ્ફુરાયમાન, સ્ફુરિત (સં.)	"	સ્વીકાર્ય	(સં.)	હસનિશ
સ્ફુલિત	"	સ્વીકૃત, -તિ	"	હરિ (સં.)
સ્ફૂર્તિ	"	સ્વેચ્છાચારિણી	"	હરિષ્, -ણાફી, -ણી
સ્મરણીય	"	સ્વેચ્છી	"	હરિત
સ્મિત	"	સ્વોપાનિત	"	હરિતાલ (સં.), હરતાળ
સ્મૃતિ	"	હ	"	હરિયાળી, -ણું
સજ (માળા)	"	હકીકત	(અ.)	હરિશ્ચંદ્ર (સં.)
સપ્તા	"	હકોમ, -મી	"	હરીફ(અ), -ફાઈ
સુમ (સરવો)	"	હકમત (હકમત, અ.)	"	હરેક(-ક)
સુવ, -વા	"	હક(અ.), -હક	"	હપિંત (સં.)
સોતરિવની (નદી) (સં.)	"	હજમ, -મો	"	હલ્લો
સૌપર	(અં.)	હજરત	(અ)	હલકા, -ડે, -ણા
સ્વકીય, -યા	(સં.)	હજ, હજુ	"	હ(-અ)વા(-વે)ટા
સ્વચ્છંદ, -દી, -નિતા	"	હજરો	(અ)	હનાતિયું
સ્વભાવોક્તિ	"	હનુર, -ની, -રિયો	"	હવિ, ૦૫ (સં.)
સ્વયંબુ	"	(હનુર, અ.)	"	હસનીય

દગમુખ		દિગુ.-તેમુ, નેપો (સં.)	દીડું	
દસિન	(સં)	દિનેપિપી, -તા	દીન	(સં)
દન્તિનાપુર		દિના, નો	(કા)	દી(-તે)મપુ, દી(-તે)મ
દન્તિની	(સં)	દિનુ (ભાષા)	દીમળ	
દાડુંડીન	(અ.)	દિમ .	(સં.)	દીર
દાઈકોઈ	"	દિમાયત, ની	(અ)	દીરક (સં)
દાડુ	"	દિમાલય	(સં.)	દીરાકમી
દાડ, દાડ		દિમાડું, નેડું		દીરાકમી, (-શી)
દાડાડાડાડાડા		દિમાળું, નો		દીરાગળ
દાનિયામી		દિમાગુ	(સં)	દીરે
દાનિયો		દિરમય	"	દીદી
દાદિયુ		દિરમય, મસિયુ, નવાકા	"	દી'ય, ઠંકડું, ઠંકા, ઠંકાવડ
દાદક્યારિયુ		દિરવણી		દી'યવડ, વડું
દાદિયો, દાદી		દિવચાલ	"	દી'ચાવડું, દી'ચાળડું
દાદિમ, દાદક		દિસોમડું		દી'કડ, દી'કાડ
દાદિયો		દિસોજો		દી'કાડ(-વ)ડું
દાનિ	(સં)	દિરોત્ત(-ન), વડું		દી'સ
દાદિન	(અ)	દિસાન(અ), બનીશ(-સ)		દી'સારવ, વડું
દારસિંગાર		દિસાની	(અ)	દુકમ (દુકમ, અ)
દાદિ'ક	(સં)	દિસો, નેસેદાર	(અ)	દુકો (અ)
દાદોનિયમ	(અ)	દિ'મ, ટો		દુલ્લમ, ની "
દાદાદીદી		દિ'મયો, ઠંક, ઠંકિયુ		દુકુંકું
દાદેકું		દિ'નોકું		દુતાભા (સં.)
દાસિયું, નો		દિ'ટોલ(-ન), નો		દુતાસ(બ), બની "
દાસિય (દાસવ)	(અ)	દિ'દ, વવાણી, વવી		દુલ્લમ
દિકમત(અ), ની		દિ'કું(દિ'કું, કા), બેવાન		દુલ્લર, ની(કુનર, કા)
દિવકાકું		દિ'ટોલ(તાન)	(સં)	દુમલો (દુમલ, અ)
દિવકાવડું		દિ'મત	(અ)	દુમા, વડું (અ)
દિવાડું, વડું		દિ'સક, ની	(સં.)	દુરમ (દરમ, અ)
દિનરત(અ), ની		દિ'સા	"	દુરિયો
દિનરાડું, વડું		દિ'સ	"	દુવરાવડું
દિનરી	(અ)	દીક		દુલામલ, ની
દિડિ'બા	(સં)	દી'ગડા		દુવાવડું
દિત, નાપી	"	દીલુ, ઠંકગાડ		દુવાડું
દિતાવડ	"	દીલુપન		દુલ્લક, નીકું
દિતાદિત	"	દીલુવર, ને		દુસેન

હુસહુસ	હંવહં	હેરુ
હું (સર્વં)	હુંક	હેવાનિચત
હુંકાર(સં),-રો	હુંદિયામણ	હેચિયત
હુંપદ,-હું	હુંડી	હેયાકકવત
હુંસાગ્રશ(-શી,-રી)	હુંડે,-ડા	હેયાહટ
હુંક, હુંક	હુંક-કોણ	હેયુ
હુંકાહુંક	હુંકળ(-ળું)	હોઈશ,-ગું
હુંકો	હુંકય (સં)	હોકીસ, હોકારો
હુંકહુંક	હુંકયું	હોમાબિ (સં)
હુંલુ	હુંપીકેશ (સં)	હોલિયા, (સં) હોળી
હુંપ, હોકાર	હેરિયારો	હોશિયાર,-રી
હુંપાહુંપ	હેરિયો	હોરિપટલ (અં)
હુંબહું (અ)	હેતાળ, હું	હોશ, હોશી(-શી), હું
હુંરી (હું, અ)	હેતુ (સં)	ફૂસ્વ
ફલવહું	હેરિયું,-યા	ફૂસ

શુદ્ધિપત્રક

પૃ.	કોલમ	ભીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૦	...	૧૧	ચાર અત	ચાર અતિ
૨૫	..	૭	સૂચના	સૂચના
૨૬	૧	૮	અક્ષી(-એ)દિખી	અક્ષીદિખી
"	૨	૨	-કવાડ	-કવાડ
૩૩	"	૨૩	ઉ-(અં)મેજ-છ	ઉ-(અં)મેજ,-છ
૩૪	૧	૨૭	ઉચ્ચા(-ળા)-વગુ	ઉચ્ચા(-ળા)વગુ
"	"	૩૬	ઉચ્ચે(-ધે)હુ,	ઉચ્ચે(-ધે)હું,
"	૨	૨૪	ઉચ્ચમ(-વ), હું, હું	ઉચ્ચમ,-મ(-વ)હું, હું
૧૫	૩	૩૦	ઉનાળું,	ઉનાળું,
૩૬	૨	૧	ઉપાર(-રી)	ઉપરાઉપાર(-રી),
૪૬	"	■	ખૂનખૂન,	ખૂન, ખૂન
૪૭	૩	૧૮	ખિલા(લા)ખોર	ખિલા(-લા)ખોર
૫૦	૨	૩૦	-લેયો	-લેયો
૫૧	"	૩૪	-લિનત	-લિનત
૫૪	૧	૧૫	-મારો,	-મારો,
"	૩	૮	નિધિયો	નિધિયો

પા.	કોલમ	લીટી	અરુદ્ધ	રુદ્ધ
૫૫	"	૩૨	અરૂંમતુ	અરૂંમતુ
૫૬	૧	૧૦	ઝાડકમુમક(-૯)	ઝાડકમુમક(-૯)
"	૨	૨૩	ઝરણ, ંગુ	ઝરણ, -ગુ
૬૫	"	૩૦	, -ની(-ળી)	, -ની(-ળી)
"	૩	૨૪	નમિયુ	નમિયુ
૬૭	૨	૨૨	નિપુ(-સુ)દન	નિપુદન
"	"	૩૫	નિયુદન(સ')	
"	૩	૬	નીકર(નલિવર)	નીકર(નલિવર) નહી
૬૮	૧	૧૮	નલિયુ	નલિયુ
૭૦	૩	૧૫	ન-ની	-ની
૭૧	૧	૨૭	પુનર	પુનર
"	૩	૩૬	-ભિં, માસ'	-ભિંમા(સ)
૭૨	૨	૨	પોદ્ડ'ગીજ	પોદ્ડ'(-દ્ડ')ગીજ
"	૩	૨૬	પ્રથતિ	પ્રથતિ
૭૪	૧	૧૨	-ગુ	ગુ
૭૫	૨	૩૬	જિયુ-યો	જિયુ, -યો
૭૮	"	૧૬	ંણ	-ણ
"	૩	૨૬	ભોળિયુ-યો	ભોળિયુ, -યો
૭	૨	૧૧	મધિયુ ં, મા, ંયો	મધિયુ, -યા, -યો
૮૦	૧	૩૫	મંદલિ(-નિ)ક	મંદલિ(-નિ)ક
૮૧	૨	૧૦	અ	અ
"	"	૧૪	-મી')	-મી, -વી')
૮૩	૩	૫	-ની	ની
૮૬	૧	૨૪	(લોલો)	(લોલો)
૮૭	૨	૨૩	લમઝમતુ	લમઝમતુ
૮૯	૧	૧	લળૂદ(-ધ)ગુ,	લળૂદ(-ધ)ગુ,
"	૨	૪	વારુ, ંણી	વારુ, ંણી
૯૧	૧	૧૬	વિચરણુ	વિચરણુ
"	"	૨૯	-ગુ	ગુ
૯૨	૨	૧૯	તાત(સ)	, -તાત(સ)
"	"	૨૧	વૃદ્ધ, -લિ, -લિ મત	વૃદ્ધ, -લિ, -લિ મત
૯૩	"	૩૩	, -રી, -ગુ(સ)	, -રી, -ગુ
૯૪	"	૨૭	શર(સ) -ઠ,	શર(સ), -ઠ,
૯૫	૩	૧૭	સમારોપિત	સમારોપિત

અંથકાર - ચરિતાવલિ

વિદેહ અંથકારો

અકબરઅલી નૂરાની

૨૬૦ અકબરઅલી નૂરાનીનો જન્મ બાવનગરમાં ઈ. સ. ૧૮૬૧માં થયો. તેઓ શીઆ હસ્નાઅચરી ખોલ કામના શુદ્ધ દત્તા. તેમના પિતાનું નામ દાઉદખાઈ અને માતાનું સુમંગલાઈ. તેમણે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શૈક્ષણ બાવનગરમાં લીધી હતી અને મેટ્રિક સુધી અંગ્રેજી અભ્યાસ કર્યો હતો.

સાહિત્યના તે ખૂબ શોખીન હતા, એટલે મુબઈમાં ફરનીગરની કુશાન ચલાવતા હોવા છતાં જુદાં જુદાં વર્તમાનપત્રોમાં લેખો અને વાર્તાઓ લખતા. 'સાંજ વર્તમાન'માં એમની "જગદાદનો બાદશાહ" નામની વાર્તા પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. એ ઉપરાંત ખીજાં મુબઈ લખાણો છે પરંતુ તે પ્રસ્તુતકારે મંપ્રદાયાં નથી. ૧૯૧૮માં "જગદાદનો બાદશાહ" અને ૧૯૧૯માં "સુદરી કે ચપતાન" પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયાં હતાં. વધુ સાહિત્યસેવા બજાવી ચકાવ તે પૂર્વે ૩૦-૪-૧૯૨૦ને રોજ માત્ર ચોતીસ વર્ષની જીવાન વયે બાવનગરમાં તેમનું અવસાન થયું હતું. ૧૯૧૬માં બાવનગરમાં સુમંગલાનું સાથે તેમનું લગ્ન થયું હતું. તેમના રમરખામાં એક દંડ બેળું કરવામાં આવ્યું હતું, જેમાંથી "અકબરઅલી દન્યાલાખા" બાવનગરમાં આવે છે.

૪

કાશ અનવરમીયાં

કાશ અનવરમીયાંનો જન્મ વિસનગરમાં સંવત ૧૮૬૬ ના વૈશાખ વદ ૭ ને શુક્રવારને રોજ થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ આગમીયાં અનુ-મીયાં હતું. તેમના વડીલો મૂળ અરમસ્તાનના વતની હતા અને અરબોમાં કુરેશી વંશના ખાનદાન પૈદાના હતા. દિંમાં ત્યારે મુસ્લીમ રાજ્ય થયું ત્યારે તેમના વડીલો પહેલાં દિલ્લીમાં આવીને વસેલા અને પછી લસકરની સાથે ગુજરાતમાં પાટણ ખાતે આવી વસેલા. તેઓ કાશનું ન્યાયાધિપતિ કામ કરતા હતા અને તે કામગીરી માટે તેમને વિમનગર કરમામાં જમીન-જમીર બક્ષવામાં આવતાં તેઓ વિસનગરમાં આવી રહેલા.

આદ્યાવરયાનો થોડો સમય મયા પછી અનવરમીયાનું ધ્યાન વિદ્યા-
ભ્યાસ તરફ અને પછી ધર્મ તરફ વિશેષ આકર્ષાયું હતું. જેમ જેમ ઈશ્વર
પ્રત્યે પ્રેમ વધવા લાગ્યો તેમ તેમ મંત્ર, સાધુ, સંન્યાસી, યતિ, પીર, ક્ષીર
વગેરે વૈરાગ્યવાન પુરુષોનો સમાગમ તેમને વધુ આકર્ષવા લાગ્યો. પરિણામે
ઈશ્વરપ્રેમના આવેશમાં તે વધુ એકાંતવાસ સેવતા થયા. જ્યારે તેમની
બાર વર્ષની વય હતી ત્યારે સિંધ તરફથી એક પ્રેમમસ્ત સૈયદ સાહેબ
વિસનગરમાં આવેલા, તેમની-સેવામાં અનવરમીયા ખૂબ રમ્યાપમ્યા રહેવા
લાગ્યા. તે સૈયદે અનવરમીયાને પ્રભુપ્રેમનો રંગ ખૂબ ચડાવ્યો.

ત્યારપછીથી અનવરમીયા જંગલમાં કે કચરસતાનમાં રહી એકાંત-
વાસ સેવતા, પ્રભુધ્યાનમાં મગ્ન રહેતા અને કઠિન તપશ્ચર્યા કરતા. બે
ત્રણ દિવસે એક વાર ખોતાં પાછળથી તેમને સ્નેહી મનુષીઓ તથા ભક્તો
મામમાં લઈ આવ્યા અને તેમને આગ્રહ કરીને કાજવાડાની એક જૂની મસ્જિદ
માં રાખ્યા. સંસાર વ્યવહારના બધાં કામોનો ત્યાગ કરીને તે ત્યાં રહીને
પ્રભુભજન કરતા. સંવત ૧૯૩૭ માં તે મસ્જિદ અને મદીના જમીને હજ
કરી આવ્યા. તેમના પોતાના મકાન પાસે એક જૂની મસ્જિદ હતી તે
તેમણે નવી બનાવી અને ત્યાં રહી તે આત્મકલ્યાણનાં અને પરાપકારી
કાર્યો કરવા લાગ્યા. ત્યાં શિષ્યો અને ખીમ્મો પોતાના સ્વાર્થી અભિલાષો
તૃપ્ત કરવાને તેમને ઠટાળ્યા આપવા લાગ્યા એટલે તેમણે દેડવાડાની પાસે
એક મકાન રાખ્યું અને ત્યાં રહેવા જવાનો વિચાર કર્યો પણ શિષ્યોના
આગ્રહથી એ વિચારે તેમણે પાછળથી મંદ રાખ્યો.

અનવરમીયા પડદર્શનના જ્વલકાર તથા યોગવિદ્યામાં પારંગત હતા અને
પ્રેમભક્તિનાં કાવ્યો તથા ભજનો સરસ લખતા તે તેમના એકના એક
પુસ્તક "અનવરકાવ્ય" પરથી જાણી શકાય છે. તેમને કીર્તિ પ્રિય નહોતી.
તેમની કવિતાઓ શેઠ મહાસુખભાઈ સુનીલાલે સંપાદિત કરીને તેનું પુસ્તક
પડતર બાવે વેચવા બહાર પાડેલું જેની સંખ્યાબંધ આવૃત્તિઓ થઈ છે.
તે સર્વધર્મો પ્રત્યે સમભાવ રાખતા. રામ-કૃષ્ણની સ્તુતિઓ પણ તેમણે રચી છે.

તેમને ગુદાનું દર્દ હતું. વિસનગરમાં તેમની જિભારી વધી એટલે
શરીરત્યાગ કરવાને તે થોડાં કપડાં સાથે પાલણપુર ગયા. ત્યાં નવાજ
સાહેબે તેમને પોતા પાસે રાખીને અનેક ઉપચારો કરાવ્યા પણ જિભારી
મટી નહિ. સં. ૧૯૭૨ ના પોપ વદ ૨, તા. ૨૨-૧૦-૧૯૧૬ ના દિવસે
તેમણે પાલણપુરમાં જ દેહત્યાગ કર્યો. પાલણપુરમાં તેમની દરગાહ ઉપર
મુઢર શાન્ને બનાવેલો છે અને ત્યાં દર વર્ષે ઉરસ ભરાય છે.

અનંતપ્રસાદ ત્રીકમલાલ વૈષ્ણવ

સુપ્રસિદ્ધ ભક્ત નરસિંહ મહેતાના ઠાકા પરવતદાસથી અગીઆરમી પેઢીએ કદાનંત નામના વૈષ્ણવ થયા. તે રાધનપુરનાં રાણીસાહેબના કારબારી થયેલા, અને તે કદાનંત બક્ષીને નામે જ્ઞાણખાતા. તેમના પુત્ર ત્રીકમલાલ તે શ્રી. અનંતપ્રસાદ વૈષ્ણવના પિતા. તે પણ રાધનપુરમાં જુદા જુદા અધિકારો શોગવીને દિવાનની પદવીએ પહોંચેલા, તેઓ ન્યાતે વડનગરા નાગર હતા.

શ્રી. અનંતપ્રસાદનો જન્મ સંવત ૧૯૧૭ માં ૧૬ વદ ૧૧ ને દિવસે થયો હતો. તેમનાં માતૃશ્રીનું નામ ઝકિમણી હતું. ઘેર તથા પ્રાથમિક શાળામાં ગુજરાતી ૬ ધોરણ પૂરાં કરીને તેમણે ઘર આગળ ખાનગી રીતે અંગ્રેજી ત્રણેક ધોરણનો અભ્યાસ કરેલો. તે ગુજરાતી છઠ્ઠા ધોરણમાં પિંગળ શીખ્યા ત્યારથી તેમને દોહરા, ચોપાઈ અને જૂના ભક્ત કવિઓનાં પદોનું અનુકરણ કરીને નવાં પદો લખવાનો રસ લાગ્યો હતો. હિંદોળાના સમયમાં રાજ નવું નવું હિંદોળાનું પદ બનાવીને તે માતા અને તેથી વૈષ્ણવસમાજ પ્રસન્ન થતો વધુ અંગ્રેજી ભણવા માટે તે વડોદરા ગયા. પણ ત્યાં તથિયત સારી નહિ રહેવાથી અમદાવાદ જઈને લગભગ મેટ્રિક સુધીનો અભ્યાસ કર્યો. તે અરસામાં તેમનું લગ્ન થયું.

સં. ૧૯૩૫ માં તેમણે “ હિમતવિનય ” નામનું નાટક રમી પ્રસિદ્ધ કર્યું. તે સમયે તેમની વય ૧૭ વર્ષની હતી. આ નાટક જૂનાં વાચ્ય નાટકોમાં પ્રથમ પક્તિમાં આવે તેવું અને સાત અંકમાં લખાયલું છે.

સંવત ૧૯૪૧માં અને સંવત ૧૯૪૫માં એમ બે વાર તેમણે ઉત્તર ભારત તથા દક્ષિણ ભારતના તીર્થસ્થાનોની યાત્રા કરી હતી. સં. ૧૯૪૪ માં તેમને રાધનપુરનું દિવાનપદ આપવામાં આવ્યું હતું. સં. ૧૯૪૬ માં તેમને રાવસાહેબનો ખીતાગ મળ્યો હતો. આ બધા વખતમાં વૈષ્ણવ ધર્મના પ્રયોગો અભ્યાસ અને તેમના કટલાકનો અનુવાદ તે કર્યો કરતા. તેમણે “આનંદ” નામનું એક માસિક પત્ર બહાર પાડવા માટેનું જે સાત વર્ષ ચાલ્યા પછી બંધ પડ્યું હતું. સં. ૧૯૫૭ માં તેમણે નિવૃત્તિપરાયણ જીવન માળવાની શરૂઆત કરી અને જુદા જુદા તીર્થસ્થાનોમાં વસી સતસંમ તથા પ્રભુચિંતનમાં જ બધો સમય માળવા માગ્યો એ ૧૯૭૩માં મુળર્ષમાં આખડી પરથી પણ લપસી જવાથી તેમની પાસળી તૂટી ગઈ હતી તેથી તે ગુજરાતમાં જાણ કર્યા. એ જ વર્ષમાં આપાદ સુદ ૩ ને દિવસે મહેસાણામાં તે મૃત્યુ પામ્યા.

તેમણે લખેલાં પુસ્તકોમાં વિશેષ ભાગ ધર્મસાહિત્યનો છે. યૌવનકાળમાં તેમણે રસમાહિત્યથી શરુઆત કરી હતી. તે વખતે તેમણે 'હિંમતવિજય' નાટક, દલપતરામ કવિએ લખેલા 'વિજયવિનોદ' ના જેવું 'જોરાવરવિનોદ', 'રાણકદેવી' નાટક, એટલાં પુસ્તકો લખી પ્રસિદ્ધ કરેલા. પછી 'યાત્રાવિલાસ' પોતાની યાત્રાના વર્ણન માટે લખ્યું હતું "ત્રીદપતી" અને "વિદ્યાવદ્ધમી" એ તેમની નવલકથાઓ હતી. આ પુસ્તકો સં ૧૯૩૩ થી ૧૯૩૬ સુધીમાં પ્રસિદ્ધ થયાં હતાં. 'ઉપનિષદર્થ', 'ભગવદ્ગીતા', 'વિષ્ણુસહસ્રનામ' એ મઘ ભાષાતરમયો તથા 'રામાયણ', 'મહાભારત', 'દશમ સ્કંધ' નાં પદ્ય ભાષાતરો તેમણે કરેલા છે. 'સચ્ચરિત્ર', 'ચુરખોધ', 'ધવલસાર' એ મૌલિક મઘ પુસ્તકો, 'ત્રીનાથમાળા', 'વેંકટનાથમાળા' ઇત્યાદિ ૨૦ પદ્યમાળાઓ તેમણે લખી છે. તેમણે કેટલાક હિંદી પુસ્તકો પણ લખ્યાં છે, જેમાં મુખ્ય 'લક્ષ્મણ', 'ગણપત', 'સહસ્રગીતિ', 'સંકલ્પ સૂર્યોદય' નાટક એ ભાષાતરો છે અને 'અદૈત વિવેચન', 'ચુરપરપરા પ્રભાવ', 'રંગનાથ માલા', 'પદ-પકિત', 'પદમાલા પ્રસાદી' એ મૌલિક પુસ્તકો છે.

શ્રી. અનંતપ્રસાદજીએ કેટલાક આખ્યાનો લખ્યા હતા, તે ઉપરાંત તે મહારાષ્ટ્રની હરિકથાઓની જેમ રસભરી રીતે હરિકથાઓ કરી જાણુતા અને તેમાં ખદ્ધા પોતે લખેલા આખ્યાનો તથા પદોનો ઉપયોગ કરતા.

તેમણે પ્રથમ લગ્ન કરેલું તે પત્નીના અવસાનથી બીજું લગ્ન વીસ વર્ષની વયે કરેલું. તે પત્નીનું નામ હમનગૌરી હતું. તેમને ઠસી સંતતિ નહોતી.

આશારામ દલીયંદ શાહ

સ્વ. આશારામભાઈનો જન્મ વિ. સં. ૧૮૬૮ ના માધમાસની શિવરાત્રિએ (તા. ૮-૨-૧૮૪૨) રાજકોટ કેમ્પમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું દલીયંદ રાયયંદ અને માતાનું નામ વખતગા. તે ન્યાતે દશાશ્રીમાળા વણીક હતા.

રાજકોટ કેમ્પની શુજરાતી મિશનસ્કૂલમાં તેમણે પ્રાથમિક કેળવણીની શરુઆત કરી હતી, અને પછી તે સરકારી શાળામાં દાખલ થયા હતા. શુજરાતી અભ્યાસ પૂરો થતા દુરત જ તે અંગ્રેજી શાળામાં દાખલ થયા હતા. ૧૮૫૪ માં શુભર્ષની યુનિવર્સિટી સ્થપાઈ અને તેની પહેલી એન્ટ્રન્સ પરીક્ષા રાજકોટમાં ૧૮૫૬ માં લેવાઈ, તેમાં બેસીને આશારામભાઈ પસાર

ધ્યા. એ પરીક્ષાનું ધોરણ મેટ્રીક જેવું મનાતું વધુ અભ્યાસ માટે તે વખતે મુંબઈ જવું પડતું એટલે તેમનો અંગ્રેજી અભ્યાસ એટલેથી અટકી ગયો.

. શાળાના શિક્ષક તરીકેનો વ્યવસાય તેમણે તે જ વર્ષમાં-૧૮૫૬ માં જ સ્વીકાર્યો અને લીંચડીમાં તેમણે નોકરી લીધી. ૧૮૬૩ માં તે જામ નગરની અંગ્રેજી શાળામાં શિક્ષક તરીકે ગયા ૧૮૬૫ માં તેમણે જામનગરની નોકરી છોડી દીધી અને રાજકોટમાં આવી કાયદાનો અભ્યાસ કરી વકીલાતની સનદ મેળવી. એ અરસામાં એમને સગકારી નોકરી માટેનાં કોટણ મળેલા પણ્ય તેમણે તે સ્વીકારેના નહિ રાજકોટથી તે મોરબીમાં ત્યાના પોટવી કુવર વાઘજીના શિક્ષક તરીકે અને હાકોર રવાજીના ખાનગી મંત્રી તરીકે ગયા હાકોર રવાજી ગુજરી જતા અને મોરબીમાં એકમિનિ-સ્ટ્રેશન આવતા આશારામભાઈ મોરબીની શાળાના હેડમાસ્ટર તરીકે રહ્યા માળીયાના હાકોર પોતાના કારભારી તરીકે તેમની નોકરી મોરબી રાજ્ય પાસે હાજીની અગતા આશારામભાઈ ત્યા ગયા. માળીયાના ખીંચાણ તે વખતે ખૂબ લૂટફાટ કરતા, તેમના હથિયાર બંને કરીને નહિ પણ કબ્જે કરીને છોડાવવાના હતા તે કામગીરી તેમણે ત્યા કુશળતાથી બજાવી લાંબી પાછા ફરી તે મોરબીમાં પાછા હેડમાસ્ટર તરીકે રહ્યા અને ત્યાંથી એજન્સીએ તેમને જાંચી પાયરીએ ચડાવી ઝાનાવાડ પ્રાંતના ડેપુટી એજન્ટ. ઈન્સ તરીકે નીમ્યા એ એાંધીથી તેમને ૧૮૮૬ માં લાકીના મેનેજર તરીકે નીમવામાં આવ્યા જ્યાં તે ૧૮૯૨ સુધી ત્યાના હાકોર સુરસિંદજી (કલાપી) ની સગીર અવસ્થા દરમ્યાન રહ્યા. લાંબી છોડ્યા બાદ તે ચૂડા, ખાટવા અને સરદારગઢમાં નીમવામાં હતા અને પચાવન વર્ષની ઉંમર ચતાં ૧૮૯૬ માં નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા હતા.

ઉત્તર જીવન તેમણે ગ્રુખ્મત્વે સાહિત્યસેવામાં અને ધર્મપરામણતામાં માળખું હતું આ સમયે તેમણે “કહેવતમગ્ધ” નામનું જાણીતું પુસ્તક તૈયાર કર્યું હતું. ૧૯૧૧ માં એ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થઈ હતી, પરંતુ પાછળથી તેમાં આશારામભાઈ જોમેરો કરતા રહેતા હતા તેથી બીજી આવૃત્તિ ૧૯૨૭ માં તેમના પુત્ર એ પ્રસિદ્ધ કરી હતી. આ નિવૃત્તિકાળમાં તેમણે જૈનોની આજુકાજુ કલ્યાણજીની ચેટી તથા પાલીતાણા રાજ્ય વચ્ચેની તકરારનો નિવેડો લાવવામાં અને અમદાવાદની સ્વામીનારાયણજીની ગાદીના આચાર્યના હક્કોનું રક્ષણ કરવામાં સારી પેઠે સમય તથા શક્તિનો ઉપયોગ કર્યો હતો.

આશારામભાઈ તા. ૨૬-૩-૧૯૨૧ ના રોજ ૮૦ વર્ષની વયે અવ-

સાન પામ્યા. તેમનાં પત્નીનું નામ મંજાયા. તેમના બે પુત્રોમાંના મોટા પુત્ર શ્રી. મૂળચંદ્રભાઈ (બી. એ., એલ. એલ. બી., એડવોકેટ) અમદાવાદના જાણીતા વકીલ તરીકે વિદ્યમાન છે અને બીજા પુત્ર સુપ્રસિદ્ધ નરેન્દ્રસ લાલુભાઈ શાહ મુંબઈ હાઈકોર્ટના જજ હતા તે મૃત્યુ પામ્યા છે.

ઈબ્રાહીમ લાખાણી

૨૧. ઈબ્રાહીમ લાખાણીનો જન્મ બાવનગરમાં સને ૧૮૭૫ ની સાલમાં થયો હતો. તે મુસ્લીમ મેમ્બર કોમના ચંદ્રચંદ્ર હતા. તેમના પિતાનું નામ વલીમોદ્દીન અને માતાનું નામ આબેશાબાઈ. તેમણે પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને હિન્દુ કોલેજથી બાવનગરમાં સીધી હતી. બાવનગરની શામળદાસ કોલેજમાં બી. એ. થયા પછી તેમણે એલ. એલ. બી. નો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. આર્થિક મુશ્કેલીને કારણે વધુ અભ્યાસ મૂકી દેવો પડ્યો હતો. કોલેજ છોડ્યા બાદ તે જૂનાગઢની મોહનચંદ્ર મહેસા દાઈરેક્ટમાં શિક્ષક નીમાયા હતા, પાછળથી તે તેના હેડમાસ્ટર થયા હતા (૧૯૦૩) અને ૧૯૩૦ માં જૂનાગઢના એજ્યુકેશનલ ઓફીસર બન્યા હતા. ૧૯૩૨માં તે રાજકોટ ખાતેના જૂનાગઢના સ્ટેટ વકીલ થયા હતા.

ફારમી સાહિત્ય અને ધાર્મિક સાહિત્ય ઉપર તેમની વિશેષ પ્રીતિ હતી. બાવનગરના મો. ઉરમાન બિન અ. કાદર અને જૂનાગઢના મો. મુહમ્મદજાનની તેમના જીવન ઉપર વિશેષ અસર હતી. બાવનગરમાં તા. ૨૪-૧૨-૪૧ ના રોજ તેમનું અવસાન થયું હતું.

સને ૧૮૯૪ માં બાવનગરમાં તેમનું લગ્ન રાખિયાબાઈ સાથે થયેલું. તેમના ૩ સંતાનો વિદ્યમાન છે. એક પુત્ર બી. એ., એલ. એલ. બી. થયા છે અને કુતિયાણામાં ન્યાયાધીશના ઓફીસ પર છે. બીજા પુત્ર મુંબઈમાં દાંતના ડાક્ટર તરીકે વ્યવસાય કરે છે અને ત્રીજા પુત્ર બી. એ., એલ. એલ. બી. હોઈ જૂનાગઢમાં વકીલાત કરે છે.

તેમણે લખેલાં પુસ્તકોમાંનું પહેલું ૧૯૧૪ માં (૧) “ કન્યાશૂપણ ” પ્રસિદ્ધ થયું હતું. (૨) કન્યાશૂપણ યાને અકબરી અસગરી (ઉર્દૂ ‘ મિરાતૂલ અરુસ ’ ઉપરથી), (૩) ટૂંક ઇસ્લામી તવારીખ (૧૯૩૬), (૪) હું અને મારી વહુ (૧૯૩૬), (૫) બોધક કિસ્સાઓ (૧૯૩૮), (૬) કુરાને મજીદ-માંથી નિર્ગમો (૧૯૪૧).

કીલાભાઈ ધનસ્વામ ભટ્ટ

૨૧. કીલાભાઈ ધનસ્વામ ભટ્ટનો જન્મ સંવત ૧૯૨૫માં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ ધનસ્વામ રાંઝારામ ભટ્ટ અને માતાનું નામ મહાકાર. તે ન્યાતે રાયકવાળા બ્રાહ્મણ હતા. તેમનું મૂળ વતન દસકોઈ તાલુકાનું ભુવાલડી ગામ. વતનના ગામડામાં પ્રાથમિક કેળવણી લઈને અને માધ્યમિક કેળવણી અમદાવાદની હાઈસ્કૂલમાં લઈને તેમણે મેટ્રીકની પરીક્ષા પસાર કરી હતી, પરંતુ ત્યારપછી સંસ્કૃત અને અંગ્રેજીનો સારી થેડે અભ્યાસ કર્યો હતો. મુળધની પોલીસ કોર્ટમાં તે ઇન્ટરપ્રીટર તરીકે નોકરી કરતા હતા.

સાહિત્યના અભ્યાસ ઉપર તેમને પુષ્કળ પ્રીતિ હતી અને તેથી સંસ્કૃતનો જે વિશાળ અભ્યાસ તેમણે કરેલો તેના ફળરૂપે તેમણે 'પાર્વતી પરિણય', 'ધિક્મોર્વશી' અને 'ત્રેધાત' એ ત્રણ મંસ્કૃત સાહિત્ય-ક્રંધાના કરેલા અનુવાદ સુપ્રસિદ્ધ છે. તે ઉપરાંત સામયિકોમાં તે છટક કવિતાઓ લખતા, જેનો સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થયો નથી.

તેમનાં પત્નીનું નામ સરસ્વતી. તે બરુચ જીલ્લાના આમોદ ગામનાં હતાં. ૨૧. કીલાભાઈને એક પુત્રો મનોરમા અને એક પુત્ર નામે દ્વીશ છે જે બી. એ., એલ. એલ. બી થયા છે. ૨૧. કીલાભાઈનું અવસાન અમદાવાદમાં ૧૯૧૪ ના ઓગસ્ટ માસમાં થયું હતું.

કૃષ્ણરાવ ભોળાનાથ દિવેદીયા

૨૧૦ કૃષ્ણરાવનો જન્મ અમદાવાદમાં રા. બ. ભોળાનાથ સારાભાઈને ત્યાં, વડનગરા નામર ગૃહસ્થ ઘાતિમાં ઇ. સ. ૧૮૭૬ ના ડિસેમ્બરની ચોથી તારીખે થયો હતો. પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક શિક્ષણ અમદાવાદમાં અને પ્રીવિયસ સુધીનું શિક્ષણ મુળધની એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાં લઈ તેઓ વિલાયત જઈને બેરિસ્ટર થયા હતા અને એમના સમયમાં મુળધ-અમદાવાદમાં અનુભવી બેરિસ્ટર ગણાતા હતા. ૨૧. વિદ્વજભાઈ પટેલ નગેરે કાયદામાં તેમના સહ-અનુયાયી હતા. એ ઉપરાંત કુટુંબની જાગીરાની વ્યવસ્થા તથા રા. બ. ભોળાનાથ સારાભાઈથી પેઢીનો વહીવટ એ એમના મુખ્ય વ્યવસાય હતા.

અમદાવાદની નામરી ન્યાતર્થાથી વિલાપત જનાર એ પહેલા જ દેવાથી એમને ૪ વર્ષ ન્યાત બહાર રહેવું પડેલું. અમદાવાદની સંસાર-સુધારા હીલચાલમાં એમનું કુટુંબ અપ્રસૂી હતું અને ઇષ્ટધુરાવ એ પ્રવૃત્તિમાં મઘનિરેધ વગેરે હીલચાલોમાં તેમજ એમના પિતાની રથાપેલી અમદાવાદની પ્રાર્થનાસમાજમાં આગળ પડતો ભાગ લેતા.

બંગાળી અને મરાઠી ભાષાના તેઓ સારા વિદ્વાન હતા, અને બહો સમાજનાં મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુર તથા કેશવચન્દ્ર સેનની અને દુકારામ બ્રહ્માનંદ આદિ બકતોની કૃતિઓ તેમને ખૂબ પ્રિય હતી. રમેશચંદ્ર હતા, પ્રતાપચન્દ્ર મનુભદ્રાર, સત્યેન્દ્રનાથ ઠાકુર, ડો. બાંડારકર આદિના નિકટ પરિચયમાં તેઓ હતા.

સંગીતમાં તેઓ નિષ્ણાત હતા અને સંમીર્ત-ઉપરનો એમનો કાબૂ એક સંગીતાચાર્ય જોડેલો હતો. એટલે જ એમની કૃતિઓમાં કવિત્વની સાથે સંગીતની ધીમી પણ સંવાદમય લહેરી જણાયા કરતી. શુન્દરાતમાં બંગાળી હળથી ગીતોના ઢાળ ઉતારનાર તેઓ પ્રથમ હતા. પ્રાર્થનાસમાજ માટે તેમના પિતાની રચેલી “પ્રાર્થનામાળા” ના બીજા ભાગના અધૂરા રહેલા અંકો કર્તાના અવસાન પછી પૂરા કરવામાં તેમના વડીલ બંધુ નરસિંહરાવની સાથે તેમનો પણ મોટો ફાળો હતો એ બહુ ઓછા જાણે છે. - પહેલી સાહિત્યપરિષદમાં ‘રંગજૂમિ’ ઉપર એમણે નિબંધ વાંચેલો. તે ઉપરાંત જ્ઞાનસુધા, સુદ્ધિપ્રકાશ આદિ માસિકોમાં એમના લેખો અવારનવાર આવતા.

એમનું લગ્ન સુરતમાં સૌ. પ્રિયંવદા સાથે થયું હતું. એમના બે પુત્રોમાંથી એક વિપિનવિહારી સ્વર્ગસ્થ થયા છે. બીજા શ્રી. સુધાકર વ્યાપારી લાઈનમાં છે. પુત્રી સૌ. પ્રતિભા એ સ્વ. આચાર્ય આનંદશંકર કુવળા પુત્રવધૂ થાય.

મુળધર્મમાં ૨૦મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૧ ના રોજ એમનું અવસાન થયું. એમના ગ્રંથોની નામાવલિ નીચે મુજબ છે :

સેરદાર રા. બ. બોળાનાથ સારાભાઈનું ચરિત્ર	ઈ. ૧૮૮૮
મુકુલમર્દન (નવલકથા)	ઈ. ૧૮૯૫
વિરાજભોદન (બંગાળી પરથી ભાષાંતર)	
બ્રાન્તિસંહાર (નાટક)	ઈ. ૧૮૯૯

કેપુશરો નવરોજી કાખરાજી

સ્વ. કેપુશરો કાખરાજીનો જન્મ તા. ૨૧-૮-૧૮૪૨ના રોજ મુંબઈમાં થયો હતો. તેમના બાપદાદા અસલ સુરતના વતની હતા. તેમના પિતાનું નામ નવરોજી અને માતાનું નામ મેહરબાઈ હતું. તેઓ કામે પારસી હતા.

અગાઉના વર્ષની વયે ગુજરાતી અભ્યાસ પૂરા કરીને તેમણે અંગ્રીજ અભ્યાસ શરૂ કરેલો, પરંતુ સોળમે વર્ષે તેમણે અંગ્રેજી અભ્યાસ છોડી દીધેલો. તેમના પિતાની જીંદગી છાપખાનાના કામમાં ગએલી, જે ધંધાનો વારસો તેમને મળ્યો હતો. જીવાનીમાં તે “પારસી મિત્ર” ના તંત્રી થએલા. પાછળથી તેમણે ૧૮૫૬ થી ચોટા પત્રોમાં મદદનીશ તંત્રી તરીકે કામ કરવા માંડેલું. સને ૧૮૬૨-૬૩ માં સ્વ. સોરાજીજી જંગાણીના પરિચયથી તે “રાસત ગોસ્તાર” સાથે જોડાયા અને સ્વ. કરસનદાસ મૂળજીના સહવાસમાં આવ્યા. તેમની જીવામણથી તે “રાસત ગોસ્તાર”ના મદદનીશ તંત્રી ર. ૫૦ ના પગારથી થએલો. કરસનદાસ મૂળજી ઈંગ્લાંડ ગયા, ત્યારે એ પત્રના મુખ્ય તંત્રી તે બનેલા. “રાસત ગોસ્તાર” માંના તેમના લેખોથી એ પત્રને સારી પ્રતિષ્ઠા મળી હતી ખાસ કરીને તેમના લેખો પારસી કુટુંબોમાં હોશભેર વંચાતા.

સ્વ. કેપુશરોએ પોતે હિન્દી કેળવણી લીધી નહોતી પણ કેળવણીના તે સુરત હિમાયતી હતા. અંગ્રજીની કેળવણીને હિતેજન આપવાને તેમણે “સર દિનશાહ પિટિટ જિન્નેલિટક ઇન્સ્ટીટ્યુશન”ના ઉપરી તરીકેનું કામ માથે લીધું હતું. મુંબઈની મુનિસિપલ કોર્પોરેશનના તે સભ્ય હતા. સને ૧૯૦૦ માં તેમને ઇંગ્લાંડમાં “બ્રિટિશ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ જર્નેલિસ્ટ્સ”ના સભાસદ થવાનું માન મળેલું. ૧૮૮૬ માં તેમને ઇરાનના શાહે એક ચાંદ એનાર્પિત કર્યો હતો. સંસારસુધારાનાં કામોમાં તે અત્રેસર ભાગ લેતા.

સ્વ. કેપુશરો એક સારા નવલકથાકાર અને નાટ્યરચક પણ હતા. અંગ્રેજીમાંથી હિંદુ અને મુસ્લીમ સંસ્કાર ઉપર કિતરેલી તેમની મેટલીક નવલકથાઓ તે કાળ સારી પેઠે લોકપ્રિય નીવડી હતી. તેમણે લખેલાં નાટકોમાંનાં ચોટાં “શાહનામા” ઉપરથી લખાયેલાં તે પણ લોકપ્રિય નીવડ્યાં હતાં. પરદેશી પુસ્તકોમાંથી અનુકરણરૂપે લખાતાં પુસ્તકોમાં પણ તેમની સમવટ અને મિલાવટ એવી હતી કે તેમાં પરદેશીપણની ગંધ ભાગ્યે જ આવે. તેમનું એક નાટક “નંદનવીસી” તેમણે પોતાના મિત્ર સ્વ. રણછોડભાઈ ઉદયરામને અર્પણ કર્યું હતું.

તેમની કૃતિઓની યાદી નીચે મુજબ છે :

નવલકથાઓ—ગાલીસ હજરનો ચાનજી, દુષ્પ્રમારી બચ્ચુ, ગુલી મરીજ, ગાંડી મોડી, બોલો દોલો, બીજો ભરબરિયો.

નાટકો—જમશેદ, નિંદાખાનું, બોલી બન, વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ, બેજાન અને મતીબેદ, નંદળત્રીસી.

શ્રીઓ માટેનું પહેલુંજ ૧૧ “શ્રીબોધ” તેમણે રચાણું હતું, જે ૨૫-૪-૧૯૦૪ ને રાજ તેમનું અવસાન થયા પછી તેમનાં પુત્રી શ્રીરીતબાઈ દામરાજી અભાવતાં હતાં. થોડા સમય પહેલાં તેમનું પણ અવસાન થયું છે.

કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રિવેદી

સ્વ. કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રિવેદીનો જન્મ મં. ૧૯૧૫ના વૈશાખ સુદ ૪ ને રાજ પ્રોળ (ઠાકિયાવાડ)માં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ વિશ્વનાથ ભૂદાભાઈ ત્રિવેદી અને માતાનું નામ માનકુંવર હતું. ન્યાતે તે શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ હતાં. સ્વ. વૈષ્ણરાજ બટાસંકર લીલાધરના તે મારીઆઈ ભાઈ હતા.

સાત વર્ષની ઉંમરે પ્રોળની ગામડી શાળામાં તેમણે અભ્યાસ શરુ કર્યો અને મેવત ૧૯૨૪માં સરકારી શાળા બિઘડતાં તેમાં દાખલ થઈને મુજરાતી ચાર ધોરણનો અભ્યાસ કર્યો, પરંતુ કુટુંબના નિર્વાહનો જોમના પર આધાર હતો તે તેમના પિતાના કાકાનું અવસાન થતાં તેમના પર એ બોલે બાવી પડ્યો અને અભ્યાસ છોડવો પડ્યો. એક સોનીને ત્યાં ટૂંક પગારે નોકરી શરુ કરી. ચાર વર્ષ વીતી મયાં પણ ભણવા વિના આગળ વધી શકાશે નહિ એવો અનુભવ થતાં તેમણે ફરીથી નિશાળે બેસી બહુવા માંડ્યું, અને અંગ્રેજી બે ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો. ૩. ૫ ના પગારથી તેમને આસિ. શિક્ષકની નોકરી મળી, પછી સરપદડ મહાલમાં મુખ્ય શિક્ષક થયા. ટ્રેઈન્ડ શિક્ષક થવાની સલાહ મળતાં તેમણે તે માટેની પ્રાવે, શિક્ષક પરીક્ષાનો અભ્યાસ શરુ કર્યો અને ઇ. સ. ૧૮૭૮માં તે પરીક્ષા પાસ કરીને રાજકોટની ટ્રેઈનિંગ કોલેજમાં પ્રવેશ મેળવ્યો. તે વખતે કોલેજના પ્રિન્સીપાલ સ્વ. નવલરામ લક્ષ્મીરામ હતા. ૧૮૮૦માં ટ્રેઈન્ડ શિક્ષક થઈને તે ઠાકિયાવાડ પ્રાંતના સરકારી કેળવણી ખાતાની નોકરીમાં જોડાયા. સને ૧૮૯૨માં એ નોકરી છોડી ત્યારથી તેમણે અંથજીવનનું જ કાર્ય કર્યું હતું અને એ જ તેમના નિર્વાહ માટેનો મુખ્ય વ્યવસાય હતો.

તેમનું પહેલું પુસ્તક "સતીમંડળ અને સ્ત્રીપુરુષોનો ધર્મ-ભાગ પહેલો" સને ૧૮૯૨માં બહાર પડેલું. એ પુસ્તકની નવ આવૃત્તિઓ થઈ છે. 'સતી-મંડળ ભાગ ૨' ની પાંચ આવૃત્તિઓ થઈ છે. બીજાં પુસ્તકોમાં 'ચરિત્ર ચંદ્રિકા' (ચાર આવૃત્તિ) અને 'શ્રીમાળ પુરાણ' એ મુખ્ય છે. 'સતીમંડળ ભાગ ૧'ની બે હિંદી આવૃત્તિઓ પણ થઈ છે. સ્વર્ગસ્થે પોતાની શાંતિનું "શ્રીમાળા મુખેચ્છક" માસિક પત્ર ફેટલોક સમય ચલાવ્યું હતું. તેમનું અવસાન અમદાવાદમાં તા. ૭-૮-૩૪ ને રોજ થયું હતું.

તેમનું પ્રથમ લગ્ન જામનગરમાં શિવકુંવર સાથે અને બીજું લગ્ન મીઠીબાઈ સાથે થયું હતું. તેમના મોટા પુત્ર શ્રી. ગોમીલાલ અમદાવાદની સેન્ટ્રલ બેંકની શાખામાં આસી. એકાઉન્ટન્ટ છે અને બીજા પુત્ર શ્રી. અનંતરાય નાગપુરમાં સેક્સમેન તરીકે કામ કરે છે. તે ઉપરાંત તેમની એક પુત્રી વિધવા છે.

ગજેન્દ્રરાય શુલાબરાય ખુચ

સ્વ. ગજેન્દ્રરાય શુલાબરાય ખુચ ગોંડળના વતની હતા. તેમનો જન્મ સં. ૧૯૫૮ના બાદરવા સુદ ૧૩ ને રોજ તેમના મોસાળ વસાવડમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ શુલાબરાય કુલેરાય ખુચ અને માતાનું નામ વાલી બહેન હતું. ન્યાતિ તે વડનગરા નાગર હતા.

તેમના પિતા જસદણમાં પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ હતા તેથી તેમની પ્રાથમિક કેળવણી જસદણમાં પૂરી થયેલી. તેમની માધ્યમિક કેળવણી ગોંડળની સંપ્રાગળ હાઈસ્કૂલમાં તથા ત્યાંની ગીરાસીયા કોલેજમાં પૂરી થઈ હતી. અભ્યાસમાં તે ખૂબ તેજસ્વી હતા. હાઈસ્કૂલમાં તેમને દરમાસે રોલ-રશીપ મળતી અને મેટ્રીકની પરીક્ષા તેમણે ૧૯૧૬ માં યુનિવર્સિટીમાં આઠમા નંબરે પસાર કરેલી. ત્યારપછી ઉચ્ચ કેળવણી તેમણે જૂનાગઢની 'બહાઉદ્દીન કોલેજ'માં લીધી હતી. ૧૯૨૩માં બી. એ માં સંસ્કૃત એનર્સ સાથે તે પહેલા વર્ગમાં પહેલે નંબરે પસાર થયા હતા, અને તેથી તેમને બાકી હાજ પ્રાઈઝ મળ્યું હતું તથા ધીરજલાલ મથુરાદાસ રોલરશીપ મળ્યા હતા. ૧૯૨૩ થી ૧૯૨૫ સુધી તે બહાઉદ્દીન કોલેજના ફેલો હતા. ૧૯૨૫ માં તેમણે એમ. એ. ની પરીક્ષા પસાર કરીને વેદાંતમાં મહેલા આવવા માટે 'સુર મોકુળજી કાલા વેદાંત પ્રાઈઝ' મેળવ્યું હતું.

૧૯૨૫ થી ૧૯૨૭ ના નવેમ્બરની ૧૩મી તારીખે ટાઇફોઇડની જિભા રીથી તેમનું અવમાન થયું ત્યાંસુધી તે સુરતની હોસ્પિટલમાં અંગ્રેજીના પ્રોફેસર હતા. અંગ્રેજી, ગુજરાતી અને સંસ્કૃત એ ત્રણે ભાષાનું તેમનું વાચન વિશાળ હતું બદાલિદીન હોસ્પિટલના મંરકૃતના માછ પ્રોફેસર સ્વ મદાદેવ મ દાર જોષીની તેમના જીવન ઉપર વિશેષ અસર હતી

અંગ્રેજીમાં રોકસપિયર, દુભા, ઈમરસન, સંસ્કૃતમાં કાનિદાસ, અને ગુજરાતીમાં યુનશી, નાનાલાલ તથા કાન્ત એ તેમના પ્રિય ભેખડો હતા તેમની એક જ પુત્રિ “ગજેન્દ્ર મોખિડો તેમના અવસાન પછી થી રમણ સાક્ષ પાસિકની લખેલી પ્રસ્તાવના સાથે પ્રસિદ્ધ થઈ છે એ પુસ્તકમાં તેમનાં કાવ્યો, નિબંધો, પત્રો વગેરેનો સંગ્રહ છે

તેમનું જન્મ તા ૨૧-૪-૧૮૨૦ ના રોજ વસાવડમાં કચ્છના નક્ષત્રી નૃસિંહપ્રસાદ દેસાઈ વેરે થયેલું તેમનો એક પુત્ર ભાઈ અનિનકુમાર અને પુત્રી સૌ સરલા નક્ષત્રી વિદ્યાવાન છે

પડિત ગદુલાલજી

ભારતમાર્તક પડિત ગદુલાલજી મૂળ કોટાના વતની હતા તેનગી બાકાજી ધનરયામ બદજીને ત્યાં જૂનામઢમાં તા ૮-૨-૧૮૦૧ ના રોજ તેમનો જન્મ થયો હતો મોટપણે શીશકવિ તરીકેનું જિરુદ પામનાર એ બાળકે પાંચ વર્ષની વયે જ ‘શાન્તી પાળી ધરી મગી તથેવ આઠણિયુ’ એવી કવિતા રચી હતી ‘સાતમે વર્ષે તો તેમણે ‘અમર કોપ’ કદમ્બ કથેઈ હતો આવા પ્રતિભાશાળી બાળકની આખો નવમે વર્ષે શીવજાના ઉપદ્રવથી ગઈ, પરંતુ તેના પ્રઠાચક્ષુ ખુલી ગયા પિતા પાસેથી સંસ્કૃત ભાષાના સર્વ અંગો ભણી લઈને ૧૪ વર્ષની અંદર તો તેમણે યમુનાનદરી, નકિમણી ચ પૂ, વેદાન્ત ચિંતામણિ, ભારતસંક્રિત વગેરે ત્રણે લખ્યા અને સરિત્સિદ્ધાન્ત માર્તક નામક ઓઢ પાદત્રયમાં છપાવના લક્ષ્મણુગિરિના ડર મોઢોનું ખડન કર્યું જોધપુરના મહારાજા સમક્ષ પડિતોની સભામાં ‘કસવધ’ કાવ્ય શીઘ્ર કવિતાના પ્રયોગરથે રચી તેમણે પ્રયત્ન પડિતના શીશકવિ તરીકેનું જિરુદ જોળવ્યું સંસ્કૃત અને ધ્રોજ બાપા ઉપરાત ગુજરાતીમાં પણ તે કવિતા રચતા જોનો સંગ્રહ ‘સુભાષિત લહરી’ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો છે શીશકવિ ઉપરાત તે અદ્વૈત વ્યાખ્યાતા અને શતાવધાની પણ હતા ૧૮ વર્ષની વયે તેમણે કાશીના પડિતો પાસેથી ૧૦૦ શુદી શુદી જ્ઞાનતોનાં અવધાને

કરીને એ પદવી મેળવી હતી. સંગીતમા પણ તે સરસ જ્ઞાતા હોવા ઉપરાંત મૃદંગ જાગવવામાં કુશળ હતા ૧૮૮૭ મા ભારત ધર્મમહામંડળમાં વૈદિક ધર્મ ઉપર મંરૂતમા આપાવવા એમના વ્યાખ્યાને મોટા મોટા પડિતોને પણ મુગ્ધ કર્યા હતા, અને 'ભારતમાર્તંદુ'નું પદ તેમને આપવામાં આવ્યું હતું તેમની કૃતિઓની નામાવલિ-સુભાષિતદ્વરી (ગુજરાતી), યમુનાદ્વરી (સં), ઋક્મિષ્ટીયપ્ (સં), વેદાન્ન ચિતામણિ (મ), કસવધ (મ), કૃષ્ણા-ભિસાર કાવ્ય (સં.)

પડિતજી મળતાવગ, શાંત, નિરભિમાની તથા સાદા હતા તેમની પહેલી સ્ત્રીનું નામ પાર્વતી હતું તેના મૃત્યુ પછી તેમણે ઋક્માવતી નામની એક સતી-સાધ્વી કન્યા સાથે લગ્ન કરેલું ઇ. સ. ૧૯૯૮મા તે ભાવનગર ગયેલા તે વખતે તેમને પાચ-સાત માસની એક પુત્રી હતી અને તેમના પત્ની મિમાર હતા. તે વખતે પંડિતજીની પ્રકૃતિ એકાએક બિમાર થઈ આવી અને તે હરિનામ જપતા મૃત્યુ પામ્યા. તેમના પત્ની તેજ ક્ષણથી મૌન ધારણ કરીને બીજે દિવસે સૂર્યોસ્તકાળે મૃત્યુ પામ્યા હતાં

ગણુપતરામ અનુપરામ ત્રવાડી

૨૯ ગણુપતરામ અનુપરામ ત્રવાડીના જન્મ તેમના વતન આમોદમાં મે ૧૯૦૫ના કાર્તિક વદ ૬ (તા. ૧૬-૧૧-૪૮)ના રોજ થયેા હતા. તેમના પિતાનું નામ અનુપરામ હરિરામ ત્રવાડી અને માતાનું નામ ગવાયમા હતું તેઓ ન્યાતે અમદાવાદના ઓદીઅ સદસ બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિના હતા તેમના પિતામહ હરિરામ ત્રવાડી આમોદના કારભારી હતા અને પિતા પણ કારભાર ગુલાબસિંહજીના કારભારી હતા પાછળથી તેમણે મુસ્લિમ વસવાટ કરેલો ગણુપતરામ ત્રવાડીનાં પ્રથમ પત્ની ઋક્મિષ્ટી મીર્યાગામ નજીક આવેલા એક ગામડાના હતા પહેલું લગ્ન મ ૧૯૨૫મા અને બીજું લગ્ન સ. ૧૯૪૬મા થયેલું તેમને કાર્ત સંતાનો નહોતાં.

તેમણે પ્રાથમિક કેળવણી આમોદમાં તથા સુરતમાં અને માધ્યમિક કેળવણી સુરતમાં લીધી હતી સને ૧૮૬૫મા તેમણે મેટ્રીકની પરીક્ષા પસાર કરી હતી તેમનો અભ્યાસ તેજસ્વી હતો કોલેજમાં જઈને ઉચ્ચ કેળવણી લેવાનો એમને અત્યંત ઉમંગ હતો, તે માટે તેમણે મેટ્રીક તરફ ડાટ પણ કરેલો, પરંતુ અનુકૂળ સંયોગોને અભાવે તે કોલેજમાં જઈ શક્યા નહિ.

૧૯૨૫ થી ૧૯૨૭ ના નવેમ્બરની ૧૩મી તારીખે ટાઇફોઇડની બિમારીથી તેમનું અવસાન થયું ત્યાંસુધી તે સુરતની કોલેજમાં અંગ્રેજીના પ્રોફેસર હતા. અંગ્રેજી, ગુજરાતી અને સંસ્કૃત એ ત્રણે ભાષાનું તેમનું વાચન વિશાળ હતું. બહાઉદ્દીન કોલેજના સંસ્કૃતના માણ પ્રોફેસર ૨૫ મહાદેવ મહાર જોધીની તેમના જીવન ઉપર વિશેષ અસર હતી.

અંગ્રેજીમાં શેક્સપિયર, કુમા, ઈમરસન, સંસ્કૃતમાં કાલિદાસ, અને ગુજરાતીમાં સુનશી, નાનાનાથ તથા કાન્ત એ તેમના પ્રિય લેખકો હતા. તેમની એક જ કૃતિ “ગજેન્દ્ર મૌકિયાકો” તેમના અવસાન પછી શ્રી રમણુ લાલ યાસિકની લખેલી પ્રસ્તાવના સાથે પ્રસિદ્ધ થઈ છે એ પુસ્તકમાં તેમનાં કાવ્યો, નિબંધો, પત્રો વગેરેનો સંગ્રહ છે.

તેમનું જન્મ તા. ૨૧-૪-૧૮૨૦ ના રોજ વસાવડમાં કચ્છનાદશી ત્રિસિંહપ્રસાદ દેસાઈ વેરે થયેલું. તેમનો એક પુત્ર બાઈ અનિલકુમાર અને પુત્રી સો સરલાનાદશી વિદ્યમાન છે.

પડિત ગદુલાલજી

ભારતમાર્તંડ પડિત ગદુલાલજી મૂળ ઠોડાના વતની હતા. તેનગી બાહ્યશુ ધનસ્થામ બટજીને ત્યાં જન્મગદમાં તા. ૮-૨-૧૮૦૧ ના રોજ તેમનો જન્મ થયો હતો. મોટપણે શોધકવિ તરીકેનું ચિરંજીવ પામનાર એ બાળકે પાંચ વર્ષની વયે જ ‘ધાગી પાળી ધગી બંગી તથેવ ખાડણિયુ’ એવી કવિતા રચી હતી. સાતમે વર્ષે તો તેમણે ‘અમર ઠોડ’ કંઠસ્થ કર્યો હતો. આવા પ્રતિભાશાળી બાળકની આજો નવમે વર્ષે શીતળાના ઉપદ્રવથી ગઈ, પરંતુ તેનાં પ્રદાન્યશુ પુણી મયા પિતા પાસેથી સંસ્કૃત ભાષાના સર્વ અંગો ભણી લઈને ૧૪ વર્ષની અંદર તો તેમણે યમુનાનદરી, નકિમણી ચ પૂ, વેદાન્ત ચિંતામણિ, મારુતશક્તિ વગેરે ગ્રંથો લખ્યા અને સરિત્સિદ્ધાન્ત માર્તંડ નામક પ્રોફ. પાદમથમા ભાષાના લક્ષમણગિરિના ઠર મોઢોનું ખડન કર્યું. જ્ઞેષ્ઠપુરના મહારાણા સમક્ષ પડિતોની સભામાં ‘કસવધ’ કાવ્ય શીખ કવિતાના પ્રયોગરૂપે રચી તેમણે પ્રથમ પકિતના શીખકવિ તરીકેનું ચિરંજીવ મેળ પુ સંસ્કૃત અને મજ ભાષા ઉપરાંત ગુજરાતીમાં પણ તે કવિતા રચતા જોતો સંગ્રહ ‘સુભાષિત તદરી નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. શીખકવિ ઉપરાંત તે અદ્વૈત વ્યાખ્યાતા અને સ્તાવધાની પણ હતા. ૧૮ વર્ષની વયે તેમણે કાલીના પડિતો પામેથી ૧૦૦ જુદી જુદી બાગતોનાં અવધાનો.

કરીને એ પદવી મેળવી હતી સંગીતમા પણ તે સરસ જ્ઞાતા હોવા ઉપરાંત મૃદંગ યનવવામા કુશળ હતા ૧૮૮૭ મા ભારત ધર્મગદામંડળમાં વૈદિક ધર્મ ઉપર સંસ્કૃતમા અપાયવા એમના વ્યાખ્યાને મોટા મોટા પંડિતોને પણ મુગ્ધ થયા હતા, અને 'ભારતમાર્તણ્ડ'નું પદ તેમને આપવામા આવ્યું હતું તેમની કૃતિઓની નામાવલિ - સુભાષિતલક્ષરી (ગુજરાતી), યમુનાવદરી (સં), ઋક્મિષ્ટીયમૂ (સં), વેદાન્ન ચિંતામણિ (મં), કસવધ (મં), કૃષ્ણા-નિસાર કાવ્ય (સં)

પંડિતજી મળતાવડા, શાંત, નિરબિમાની તથા સાદા હતા તેમની પહેલી સ્ત્રીનું નામ પાર્વતી હતું તેના મૃત્યુ પછી તેમણે ઋક્માવતી નામની એક સતી-સાધ્વી કન્યા સાથે લગ્ન કરેલું ઇ સ ૧૯૯૮મા તે ભાવનગર ગયેલા તે વખતે તેમને પાંચ-સાત મારાની એક પુત્રી હતી અને તેમના પત્ની મિમાર હતા તે વખતે પંડિતજીની પ્રકૃતિ એકાએક બિમાર થઈ આવી અને તે હરિનામ જપતા મૃત્યુ પામ્યા તેમના પત્ની તેજ લાણથી મૌન ધારણ કરીને બીજે દિવસે સ્વયંસ્તકાળે મૃત્યુ પામ્યા હતા

ગણપતરામ અનુપરામ ત્રવાડી

૨૧ ગણપતરામ અનુપરામ ત્રવાડીનો જન્મ તેમના વતન આમોદમાં સં ૧૯૦૫ના કાર્તિક વદ ૬ (તા ૧૬-૧૧-૪૮)ના રોજ થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ અનુપરામ હરિરામ ત્રવાડી અને માતાનું નામ મનાનબા હતું તેઓ ન્યાયે અમદાવાદી ઔદીપ્ય સહસ્ર આઠાણ જ્ઞાતિના હતા તેમના પિતામહ હરિરામ ત્રવાડી આમોદના કાઠોરના કારભારી હતા અને પિતા પણ કાઠોર ગુલામસિંહજીના કારભારી હતા પાછળથી તેમણે સુરતમા વસવાટ કરેલો ગણપતરામ ત્રવાડીનાં પ્રથમ પત્ની ઋક્મિષ્ટી મીયાંગામ નજીક આવેલા એક ગામડાના હતા પહેલું લગ્ન સ ૧૯૨૫મા અને બીજું લગ્ન મ ૧૯૪૬મા થયેલું તેમને ઠાઈ સતાનો નહોતા.

તેમણે પ્રાથમિક કેળવણી આમોદમા તથા સુરતમા અને માધ્યમિક કેળવણી સુરતમા લીધી હતી સને ૧૮૬૫મા તેમણે મેટ્રીકની પરીક્ષા પસાર કરી હતી તેમનો અભ્યાસ તેજસ્વી હતો કૅલેજમા જઈને ઉચી કેળવણી લેવાનો એમને અત્યંત ઉમંગ હતો, તે માટે તેમણે કેટલોક તરફ-ડાટ પણ કરેલો, પરંતુ અનુકૂળ સંયોજોને અભાવે તે કૅલેજમા જઈ શક્યા નહિ

મેટ્રિક પાસ કરીને તે સુરતની મિશન હાઈસ્કૂલમાં નોકરીમાં જોડાયા ત્યાં ૬ માસ નોકરી કરીને સુરતની ગોપીપુરાની ખામ રૂઢના, પછી ને. ને. એ. એ. વનોડીકુલર સ્કૂલમાં અને પછી સોરાગઢ હાઈસ્કૂલમાં પણ તેમણે શિક્ષકની નોકરી કરી હતી પછી રાદેરમાં અને કતારગામમાં તે અંગ્રેજી સ્કૂલમાં હેડમાસ્ટર થયા હતા એ વખતે તેમણે કોલેજમાં અભ્યાસ માટે જવા રાજીનામું પણ આપેલું પણ શ્રી નંદગર વૃદ્ધાશ્રમની સત્તા હતી રાજીનામું પાછું ખેંચી લીધું અને અકલેશ્વરની અંગ્રેજી શાળાના હેડ માસ્ટર તરીકે થએલી બદલી સ્વીકારી લીધી ત્યારપછી તે ખેડાની અને ખીજી એમણે શાળાઓમાં બદલાયા હતા અને ૧૮૭૩-૭૪માં સુરતની સર ને ને બેરોનેટ પારસી પચાવત સ્કૂલના હેડમાસ્ટર થયા હતા ત્યાર પછી સને ૧૮૭૬ થી ૧૮૮૩ સુધી તે કાઠિયાવાડના હાલાર પ્રાંતના ડેપુટી એક્ઝીક્યુટીવ ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે ગયા હતા અને ૧૮૮૩ થી ૧૮૯૦ સુધી સોરાઠ પ્રાંતના ડે એક્ઝીક્યુ ઇન્સ તરીકે તેમણે કામ કર્યું હતું ત્યારબાદ ત્રણ વર્ષ સુધી બાવનગરના તે વખતના યુવરાજ શ્રી બાવસિંહજીના ઇન્સ્ટ્રક્ટર તરીકે સંતોષકારક કામ કર્યું હતું અને ૧૮૯૩ થી ૧૮૯૬ સુધી તે પાછા સોરાઠના ડે એક્ઝીક્યુ ઇન્સ તરીકે ગયા હતા ૧૮૯૬ થી ૧૮૯૯ સુધી તે રાજકોટની મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ તરીકે નીમાયા હતા જ્યાં પણ તેમની કામગીરીની ઉપરી અધિકારીઓએ પ્રશંસા કરી હતી ૧૮૯૯માં તે જૂનાગઢ રાજ્યના ડેપુટી પ્રાંતના ઉપરી અધિકારી તરીકે ફા ૨૫૦ના પગારથી ગયા હતા અને ત્યાં બે વર્ષ નોકરી કર્યા બાદ ૧૯૦૧માં ૫૩ વર્ષની વયે એકદર ૩૬ વર્ષની નોકરી કરીને નિવૃત્ત થઈ સુરત આવ્યા હતા એ વર્ષની અડતા પગારની રકમ બાદ ૧૮૦૩ થી તે પેન્શન પર જીત્યા હતા

ખીનખાવાળા શ્રી નયુરામ શર્માને તેમણે ગુરુપદે સ્થાપ્યા હતા અને તેમના ઉપદેશ તથા મન્દોની શ્રી ગણપતરામ ઉપર વિશિષ્ટ અસર હતી આદિત્ય આદ્યાણુ પ્રાંતિ પ્રતિ તેમનો ખૂબ સેવાભાવ હતો મ ૧૯૬૮માં તેમણે બા. ઓ. બ્રહ્મસમાજનું દશમું સંમેલન સુરતમાં પોતાને ખર્ચે નોતર્યું હતું તેમણે આશરે ૫૦ હજારની સખાવતો કરી હતી, જેમાંનો એક સારો ભાગ પ્રાંતિસેવા નિમિત્તે હતો સુરતની મેસૂત પાઠશાળાને, ઓદિત્ય બ્રહ્મસમાજને, પ્રાંતિના વિદ્યાર્થીઓને રોજ નરશ્યાપ આપવાને, ન્યાતના ઓગલવ માટે, એમ નાની મોગી રકમો તેમણે પ્રાંતિસેવા માટે આપી હતી. તે ઉપરાંત સુરતની મ્યુ કન્માશાળા માટે મકાન, ફ્રી લાયબ્રેરી માટેનું મકાન તથા નિભાવની રકમ, સુરત કોલેજનો લેકચર હોલ, અને જાહેર

વ્યાખ્યાન તથા જ્ઞાતિની વાડી માટે ઉપયોગમાં આવે એવું મકાન, એવી રીતે તેમણે અકંદરે રૂ. ૩૫૦૦૦નું દાન કર્યું હતું. સંવત ૧૯૭૫ના જ્યેષ્ઠ સુદી ૧૪ ને રોજ (તા. ૧૨-૬-૧૯૧૬) ૭૦ વર્ષની વયે સુરતમાં તેમનું અવસાન થયું હતું.

શુભરાત્રી સાહિત્યમાં તેમનાં ૪ અનુવાદિત પુસ્તકોનો કાળો છે જે સુંદર છે. તેમનો પહેલો ગ્રંથ 'ગાદીગાદી વાતો' જે મિસ એન્જલના 'પેરન્ડ્રસ ઓસરવેટ'ના અનુવાદરૂપ છે તે ૧૮૮૫માં બહાર પડ્યો હતો. રમાધરના 'સેલ્ફ હેલ્પ'નું ભાષાંતર 'જાતમહેનત' નામથી ૧૮૮૯માં અને 'કેરેક્ટર'નું ભાષાંતર 'સદ્વર્તન' નામથી ૧૮૯૬માં શુ. વ. સોસાયટી તરફથી બહાર પડ્યું હતું. 'દરિયાપારના દેશોની વાતો' અથવા 'યુરોપ ખેડતું વર્ણન' (Across the sea or Europe described) એ પુસ્તક ૧૮૯૨ માં બહાર પડ્યું હતું.

ગણેશજી જેઠાભાઈ દુબળ

૨૧. ગણેશજી જેઠાભાઈ દુબળનો જન્મ તેમના વતનના ગામ લીંબડીમાં મંવત ૧૯૦૯ના પોષ સુદ ૩ (તા. ૧૨-૧-૧૮૫૩)માં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ જેઠાભાઈ ડાહ્યાભાઈ દુબળ અને માતાનું નામ શામળા હતું. ન્યાતે તે અભ્યાસપ્રિય હતા.

તેમણે પ્રાથમિક અને થોડી માધ્યમિક કેળવણી લીંબડીમાં લીધી હતી. તેમની સ્થિતિ સાધારણ હતી એટલે થોડી અંગ્રેજી કેળવણી લાંબાં દુરંત શિક્ષક તરીકેની નોકરી લીધી હતી અને પછી કાપડાનો અભ્યાસ કરી વક્રીલાતનો વ્યવસાય કર્યો હતો. ગીતા અને શમાયણ એ એમનાં પ્રિય પુસ્તકો હતાં. ૨૧. ગૌરીશંકર ઓઝા બાવનગરના દિવાનપદે હતા તેમની તેમના જીવન ઉપર મુખ્ય અસર પડી.

વક્રીલાતનો વ્યવસાય કરતાં અને તે છોડ્યા પછી તેમણે જીવોગોનાં કારખાનાંઓ સ્થાપવાની શરૂઆત કરી હતી. લીંબડીમાં જીનિંગ ફેક્ટરી, ગ્રેસ અને છાપખાનું તેમણે પ્રથમ શરૂ કર્યાં હતાં. એક વખત તેમનું 'જસવતસિંહ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ' કાઠિયાવાડનાં સારાં છાપખાનાંઓમાંનું એક બેખાતું ઉત્તર વયમાં તેમણે તેની સાથે ટાઇપ ફાઉન્ડરી પણ જોડી હતી. તેમના પ્રેસમાં ફેટલાક માસિક પત્રો છપાતાં જેમાંનાં ફેટલાકનું સંચાલન તે કરતા. ફેટલાક વખત 'અભ્યાસપ્રિય શુભેચ્છક' માસિક તેમણે ચલાવેલું

પ્રેતાની ન્યાતના ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને તે સ્કોલરશીપ આપતા. તેમની બહેર સેવાઓના બદલામાં ૧૯૧૧માં તેમને સરકારે 'કોરોનેશન મેડલ' અને ૧૯૧૫માં 'રાવસાહેબ'નો ખીતાબ પણ આપેલો. લોન્ડોની મ્યુનિસિપલ કોલેજમાં તેમણે ધણી વર્ષો સુધી કામ કર્યું હતું.

સાહિત્યમાં તેમનો ફાળો મુખ્યત્વે "કૌતુકબાળા અને બોધવચન" પૂરતો છે. એ પુસ્તક એ કાળે ખૂબ લોકપ્રિય થયેલું અને તેની સંખ્યાબંધ આવૃત્તિઓ થઈ હતી. એ પુસ્તકનું અંગ્રેજી ભાષાંતર 'Indian Folklore' નામથી અને તેનું હિંદી ભાષાંતર પણ તેમણે પાંચળથી બહાર પાડેલું. કેટલાંક કામદાનાં ગુજરાતી પુસ્તકો તેમણે લખેલાં જેમાં 'લિમિટેશન લૉ' અને 'કાઠિયાવાડ લૉ રિપોર્ટ્સ' મુખ્ય છે.

તેમનું લગ્ન લોન્ડોમાં થયેલું. તેમનાં પત્નીનું નામ માર્કેટબાર્થ. તેમને ચાર પુત્રો અને એક પુત્રી હતાં. સ્વ. મૂળજી ચરોડા રેકર્ડમેટરી સ્કૂલના મુપરિન્ટેન્ડન્ટ હતા. શ્રી. દયારામ લોન્ડોમાં મ્યુ. ચેરમેન છે. શ્રી. જમજીવનદાસ લોન્ડોમાં પ્રેતાના ઉદ્યોગોની બાંધરખા સંભાળે છે. સ્વ. જૂહારદાસ એક સારા લેખક હતા. તેમણે કેટલીક નવલકથાઓ લખી હતી. તેમનું છેલ્લું પુસ્તક 'હિમ્મર અધ્યાત્મની રૂપાધ્યાત'ના કાવ્યાનુવાદનું છે.

ગોપાળજી કલ્યાણજી દેલવાડાકર

સ્વ. ગોપાળજી દેલવાડાકરનો જન્મ તા. ૧-૬-૧૮૬૬ ને રોજ કાઠિયાવાડના દેલવાડા ગામમાં થયો હતો. ન્યાતે તે ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ હતા. તેમનાં માતૃકીનું નામ વ્હાલીબાર્થ હતું, જે તેમને ૬ દિવસના મૂકીને મૃત્યુ પામ્યાં હતાં. દેલવાડામાં ગુજરાતી સાત ધોરણનો અભ્યાસ કરીને ૧૬ વર્ષની વયે તે મુબઈ ગયા હતા. મુબઈમાં વાઝાગાંધીને ત્યાં નાનું લખવાની નોકરીમાં જોડાયા હતા, તે સાથે તેમણે ખાનગી રીતે અંગ્રેજી અભ્યાસ કરવા માંડ્યો હતો.

કવિતા અને નાટકો લખવાના રસને કારણે પછીથી તે મી. નાનાબાર્થ રુસ્તમજી રાણીનાની 'આલ્ફ્રેડ નાટક મંડળી'માં નાટક લખવા માટે રહ્યા હતા. ત્યારબાદ તેમણે 'સ્વદેશી નાટક મંડળી', 'વિક્ટોરિયા ગુજરાતી નાટક મંડળી'ને માંડે પણ કેટલીક નાટકો લખ્યાં હતાં. તે અરસામાં અને તે પછી તેમણે કેટલાંક વાર્તાનાં પુસ્તકો તથા ક્રિસ્ટિયન શિક્ષણપદ્ધતિનાં પુસ્તકો લખી પ્રસિદ્ધ કર્યાં હતાં. એ શિક્ષણપદ્ધતિના પુસ્તકો તૈયાર કરવામાં ગુજરાતીઓમાં તે પહેલા હતા, અને તેમના પુસ્તકો બાળકોનવણી

માટે તે અરસામાં સારી ચેડે લોકપ્રિય નીવડ્યાં હતાં. નાનપણથી સંગીતનો તેમને શોખ હતો તેથી આગળ જતાં શાળામાં સંગીતશિક્ષક તરીકે પેણું તેમણે કામ કર્યું હતું. તેમની કવિતાશક્તિ તથા લેખનકાર્ય માટે તેમને સાત અંદરે મળ્યા હતા; બાલીવાલા નાટક કંપની, વાંકાનેર નાટક કંપની, દેશી નાટક સમાજ, જૂનાગઢ સ્ટેટ, બાવનગર સ્ટેટ, વડોદરા સ્ટેટ, અને ૧૯૧૧ માં બરામલા દિલ્હી દરબાર તરફના એ આંદો હતા.

મહુમ ગર્ભશ્રીમંત હતા. તેમના દાદા મેધજી ગોવિંદજી એક શ્રીમંત શરાદ હતા અને વહાણો રાખી રંચું તથા આફ્રિકા સુધીનો વેપાર ખેડતા. સ્વ. ગોપાળજીને સાત સ્ત્રીઓ થઈ હતી, તેમાંથી ચોથી સ્ત્રી કમલા ઉર્ફે કુસુમબાઈની કન્યા મધુમતીનું લગ્ન શ્રી. ગોપાળજીની હયાતી પછી બાલુભાઈ સ્યામજી પુરોહિત બી. એ. સાથે થયાં હતાં. તેમનાં છેલ્લાં પાત્રી ઝોતમ હાલમાં વિદ્યમાન છે. તા. ૧૭-૨-૩૫ ને રોજ સ્વ. દેલવાડાકરનું ૬૬ વર્ષની વયે મુંબઈમાં અવસાન થયું હતું. મૃત્યુસમયે તેમણે આંદેહ હળર રૂપિયાનું દાન પોતાની યાત્રિને કર્યું હતું, જેમાં 'મોડિંગ માટે જમીનનો અને પોતાના એક મકાનનો સમાવેશ' થાય છે. તેનાં દસ્તીઓ તરીકે શ્રી. જયાપ્રસાદ, પુરુષોત્તમરાય ઝાલા અને શ્રી. કે. કે. જોશી કામ કરે છે.

સ્વ. દેલવાડાકરે ૨૨ નવલકથાઓ, ૧૩ નાટકો, ૯ ચિત્રપટ માટેની કથાઓ, અને કિંગ્ડમર્ગન અંથમાળાની વીસેક પુસ્તિકાઓ લખી પ્રસિદ્ધ કરી હતી. તેમની કૃતિઓની યાદી નીચે આપી છે :

નવલકથાઓ:—નીલમ અને માણેક ૮ ભાગ, નીલમમાણેક સંતતિ ૪ ભાગ, ચંદ્રકળા, નિર્જની અથવા વરધેલી વનિતા, મધુરી અથવા પ્રેમ-ધેલી પ્રમદા, મંદારિકા, બેરીસ્ટરની બેરી, બ્રીક્લેસ બેરીસ્ટર, શાન્તિપ્રિયા, સાલન વણજારી, બદાકુર કલો ૨ ભાગ, નંદકિશોર, નવલગંગા ૨ ભાગ, વિક્રમ રાગનો મંથન ૨ ભાગ, સ્ત્રીઓની મદતા, સદચરી, પૃથુકમાર, મહિલાસમાજ, કુસુમ વાધેલી.

નાટકો:—રાગ શીવાળ, વસંતમાધવ, રમણમુંદરી, મદનવર્મત, મનો-દરી રંભા, નીલમ-માણેક, તારામુંદરી, મધુર બાળા, ગદકળા, મનદર મેના, મુંડલીક, રાગભક્તિ, ચોમબાયા.

ચિત્રપટ કથાઓ:—પિત્રોદાર, ઈંદુભારી, દેવી ટોડી, સાલન વણજારી, જનકવિદેહી, ઠાસ્મીરા, દિલ્લરોસ, નીલમ-માણેક, કુસુમ વાધેલી.

બાળઅંધાવલી:—કિંગ્ડમર્ગન શિક્ષણપદ્ધતિનાં મૂળતત્ત્વો, કિંગ્ડમર્ગન

૪ ભાગ, બાળકસરત, શિશુશિક્ષણ, બાળકદાણીઓ, બાળભાગ ૨ ભાગ, ક્રિસ્ટમ્સન પાઠશાળા, બાળશિક્ષણ મરજાવળી, સંગીત સતીમંડળ, સંગીત રાજમંડળ, બાળબેલ, બાળકોની રમણમિ, બાળગ્રાન, બાળગીત, ક્રિસ્ટમ્સન પદાર્થપાઠ, વાંચનશાળા-શળ ભાગ, પહેલી ચોપડી, બાળશિક્ષણ ૩ ભાગ.

ગંગાશંકર મણિસંકર વૈષ્ણવ

૨૧. ગંગાસંકરનો જન્મ કાચિદામાં તા. ૧૫-૬-૧૮૭૬ ને રોજ થયો. તેમનું મૂળ પતન રાજકોટ. તેમના પિતાનું નામ મણિસંકર હવાળજી વૈષ્ણવ અને માતાનું નામ કાલીબહેન. તે ન્યાતે વડનગર નાગર મુદ્રક હતા. તેમણે પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક શેળવણી રાજકોટમાં લઈને ઉચી શેળવણી વડોદરા કોલેજમાં લીધી હતી. નાની વયમાં પિતૃમૃત્યુ છોડતું પડ્યું હોવાથી તે અભ્યાસમાં અને વ્યવસાયમાં આપણે આગળ વધ્યા હતા. આશોચોળ અને કેમિસ્ટ્રી તેમના પ્રિય વિષયો હતા, અને સાહિત્ય તમા સંગીતનો તેમને રસ હતો. જીવનગર શિક્ષણનો વ્યવસાય તેમણે કર્યો હતો. તેમના જીવન ઉપર ૨૧. કમળાશંકર પ્રાણસંકર ત્રિવેદીની પ્રજ્ઞા અસર હતી.

તેમનું લ્લ અને ૧૮૯૪માં રાજકોટમાં સોબાગયગોરી સાથે ધણું હતું. તેમને ત્રણ પુત્રીઓ અને એક પુત્ર છે. શ્રી. ગંગાસંકર સુરતમાં તા. ૧૦-૧-૧૯૧૭ ના રોજ અવસાન પામ્યા હતા.

૧૮૯૬ માં (૧) 'બાળવળાવ' નામનું તેમનું પહેલું પુસ્તક બહાર પડ્યું હતું. લાગભાદ તેમનાં પ્રસિદ્ધ યજ્ઞેશ્વર પુસ્તકોની નામાવલિ નીચે મુજબ છે: (૨) બાળવળાવ, (૩) પદાર્થપાઠ, (૪) જ્ઞાનમંડીપ, (૫) મુન્દરાવી વ્યાકરણ, (૬) English Essays, (૭) આશોચોળ તથા કેમિસ્ટ્રી, (૮) મુદ્ધવ્યવસ્થા.

છોટાલાલ ચંદ્રશંકર શાસ્ત્રી

૨૧. છોટાલાલ ચંદ્રશંકર શાસ્ત્રીનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૬૮માં થયો હતો. તે ન્યાતે સતપેલી ધીમાળી બાલક હતા. પ્રાથમિક શેળવણી લીધા બાદ માધ્યમિક શેળવણીમાં તેમણે વડોદરાની કોલેજમાં પ્રવિષ્ટ સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો. સરકારે આપ્યું રૂબ તેમણે નિરોપકરે ચોલાન પિતા પાસેથી મેળવ્યું હતું.

અભ્યાસ છોડ્યા પછી તેમણે મુખ્યમાં ગોકળદાસ તેજપાળ દાઠરદુ-લમાં શિક્ષક તરીકે નોકરી લીધી હતી. ત્યારપછી તેમને સ્વ. ઇન્દિરામ સૂર્યરામ દેસાઇએ પોતાના મુદ્રણાલયમાં શાસ્ત્રી તરીકે અને મુદ્ર સંશોધનકાર તરીકે રાખ્યા હતા. અહીં તેમને કાર્યને અંગે ધાર્મિક ગ્રંથોના અભ્યાસ તથા સંશોધન ખાટેની સારી તક મળી હતી.

સંસ્કૃતમાંથી તેમણે અનેક ગ્રંથો અનુવાદિત કર્યા હતા. અથર્વવેદ, સામવેદ અને યજુર્વેદનું ભાષાંતર તેમણે પૂરું કર્યું હતું અને ઋગ્વેદનું ભાષાંતર અધૂરું રહ્યું હતું. તે વેદાંતી ઉપરાંત કર્મકાંડી અને શાસ્ત્રી પણ હતા. સાદું જીવન તથા ઉચ્ચ વિચારો તેમણે જીવનમાં ઉતાર્યાં હતાં.

તેમણે લખેલાં અને પ્રસિદ્ધ યજ્ઞેલાં પુસ્તકોમાંનાં મુખ્ય નીચે મુજબ છે: “શ્વત્સુત્ર-શાંકર ભાષ્ય”, “આત્મપુરાણ”, “જોગદેવોપનિષદ”, “તત્વાનુમધાન”, “પતિવ્રતા ઓઓ”, “વિવાદકોમુદ્રી”, “મહાશિવપુરાણ”, “વિચારસાગર”, “કૂટસ્થાદેશ”, “સમ્પત્તી”, “આદિત્યહૃદય”, ઇત્યાદિ. તેમનાં પુસ્તકો મુખ્યત્વે સંસ્કૃત આદિમાંથી કરવામાં આવેલાં ભાષાંતરરૂપ છે.

તા. ૨૭-૮-૪૨ ના રોજ મુંબઈમાં તેમનું અવસાન થયું હતું. તેમના એકના એક પુત્ર શ્રી. સુનીલાલ તથા તેમનો પરિવાર વિદ્યમાન છે.

જગજીવન કાલિદાસ પાઠક

સ્વ. જગજીવન કાલિદાસ પાઠકનો જન્મ તેમના વતન ભોળાદમાં મ. ૧૯૨૮ (ઈ. સ. ૧૮૭૨) ના વૈશાખ સુદ ૫ ના રોજ યજ્ઞેશ્વરો. તેમના પિતાનું નામ કાલિદાસ રાધવજી પાઠક અને માતાનું નામ ગોદાવરીબાઈ. ન્યાતે તે પ્રભોરા બ્રાહ્મણ હતા.

તેમણે ભોળાદમાં પ્રાથમિક કેળવણી મુંબઈની સાત ધોરણ સુધી લીધી હતી. ત્યારપછી રાજકોટની ટ્રેનિંગ કોલેજમાં અભ્યાસ કરી તે સીનિયર થયા હતા. તેમને રાજકોટ રાજ્યની સ્કોલરશિપ મળતી હતી. અભ્યાસ બાદ તેમણે કેળવણીખાતાની નોકરી લીધી હતી. પહેલાં તે પોરબંદરના મદા-રાજાના ટપૂટર હતા અને પછી મુખ્ય તાલુકારૂઢલના હેડમાસ્ટર થયા હતા.

દિગ્દી, નંગાચી સાહિત્ય અને કાર્તિકાવાહી બોકસાહિત્ય તેમના અભ્યાસના પ્રિય વિષયો હતા. પચમઅરોના જીવનમાં તેમને સારી પેઠે રમ્મ હતો તેને પરિણામે તેમણે “મુસ્લીમ મદાતમાઓ” પુસ્તક લખેલું. સંસ્કૃત નાટકોના

અભ્યાસથી તેમણે ટેલ્લક નાટકો લખેલાં તેમાનું ‘ગમાવણ’ તખ્તા પૃ ૫૭ સંજ્ઞના ગેદવી ચક્ર્યું હતું ઇતિહાસસંનોધનના રસના પરિણામરૂપે તેમણે જેઠવાઓના ઇતિહાસનું સંગ્રોધ કરીને “ મહારખજવણી મહીપમાના ” પુસ્તક બહાર પાડ્યું હતું એતીવાડી અને તુનાત્મક ધર્મનો પણ તેમને ઠીક અભ્યાસ હતો.

તેમનું પહેલું લગ્ન વારણા (ભાન)મા સ્વ ઉમયા સાથે સં ૧૮૫૮ માં થયેલું, જેમનાથી થયેલા પુત્ર તે શ્રી શાન્તિનાથ પાઠક ખીજું લગ્ન મેં ૧૯૭૨મા પાલીતાણામા વિજયાગડેન સાથે થયેલું તેમનાથી તેમને ૪ પુત્રો અને ૨ પુત્રીઓ થયાં હતાં ચિત્તરજન, જનકરાય, પ્રભાશકર, હરિકૃષ્ણ, અનસુયા અને અપા.

સંવત ૧૯૮૮ ના આવાહ સુદી ૯ ને રોજ પોરબદર હાઈસ્કૂલમા જીવણીનો સમારભ હતો તેમા બાપણ કરતા હંદય મધ પડવાથી તેમનું અવસાન થયું હતું.

તેમની કૃતિઓની નામાવલિ નીચે મુજબ

(૧) મુનાબુદ્ધય, (૨) વિજ્ઞાનચત્રક, (૩-૪) ઉપનિષદોનો ઉપદેશ ભાગ ૧-૨ (૫) નૌકાફૂખી (મગાળીમાંથી બાસતર), (૬) લાવણરતા અને કામાધ કામિની, (૭) રાણી મજમુંદરી, (૮) રાયચપક (ઐતિહાસિક નવન થયા), (૯-૧૦) બ્યવહાર નીતિર્પણ ભાગ ૧-૨, (૧૧) બકીમ નિમધમાળા (મગાળીમાંથી અનુવાદ) (૧૨) મહારખજવણી મહીપમાળા, (૧૩) બાળકોનો આનંદ, (૧૪) મુરલીમ મહાભાઓ.

ટેલ્લક શાળાપયોગી પુસ્તકો પણ તેમણે લખેલાં, જેવાં કે સંસ્થાન પોરબદરની સંક્ષિપ્ત જૂગાળ, ઐતિહાસિક ચરિત્રમાળા ૩ ભાગ, પદાર્થપાઠ ૩ ભાગ, ઈત્યાદિ તે ઉપરાંત લોકગીતો, રાસો, કુહાઓ ઈત્યાદિ તેમણે સંશોધેના તે અને તેમણે પોતે લખેલા હોદામદ અને ગ્રેમ ડાંગોનો સંમલ અપ્રસિદ્ધ રહ્યો છે.

જહાગીરજી નસરવાનજી પટેલ—“ગુલફામ”

પારસી સાહિત્ય જગતમા ‘ગુલફામ’ના તખ્તપુસથી જાણીતા લગભગ પોણોસો જેટલા પુસ્તકો (નાટકો અને નવલો)ના લખનાર અને એટલે જ એકધારે કાળો પારસી પચકારત્વમા આપનાર સ્વ જહાગીરજી નસરવાનજી પટેલ મુખધના એક વિખ્યાત કુટુંબના નજીરા હતા જેમના નામ પરથી મુખધમા

સી. પી. ટૅક (કાવસજી પટેલ ટૅક) ના મહોદ્ધાનું તથા ઢાટમાં કાવસજી પટેલ રટીટનું નામ પડેલું તે કાવસજી રુતમજી પટેલ એમના પ્રપિતામહ થાય. એ કાવસજી પટેલે ઢાળાઓની સરદારી લખીને મુળધને જંજીરાના સીદીઓના હુમલામાંથી બચાવેલું.

જહાંગીરજીનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૬૧ ના જુલાઇની ૧૪મી તારીખે મુળધમાં થયેલો. એમના પિતાનું નામ નસરવાનજી જહાંગીર પટેલ.

પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક શિક્ષણ તેમણે મુળધમાં જ લીધેલું અને ઢાટની અંગ્રેજી સ્કૂલમાંથી ચારેક ધોરણ અંગ્રેજી બધી અભ્યાસ હોટી લીધેલો. પણ લેખન-વાચન અને ખાસ કરીને નાટકનો નાદ એમને નાન-પણથી જ લાગેલો. છેક ૧૫ વર્ષની ઉંમરે વયથી એમણે લખવા માંડેલું અને 'શુભ અદ્ધાન', 'અપસપ', 'જાનવર્ધક', 'ઢોંગસેંગ', 'કુરસદ', 'મધુર વચન', 'માસિક મળદ', 'લક્ષ્મી', આદિ અનેક પત્રોમાં તે લખતા. શાળામાં એક નાટકમાં 'શુભકામ'નું પાત્ર પોતે બજાવેલું એ જ 'તખ્તુસ' થી લખ્યું શરુ કરેલું જે જીવનસુધી એમણે ચાલુ રાખ્યું.

'મુળધ સમાચાર' અને 'અખબાર સોદાગર'માં પત્રકાર તરીકે એમણે જીવનની શરુઆત કરી અને જીવનભર એમનો વ્યવસાય એ જ રહ્યો. ઈ. સ. ૧૯૦૩ થી તે 'જામે જમશેદ' પત્રમાં જોડાયેલા તે છેક ઈ. સ. ૧૯૩૫ માં કામકાજ છોડ્યું ત્યાંસુધી તેના તંત્રીમંડળમાં રહેલા. ઈ. સ. ૧૯૩૬ ના ઓગસ્ટની ૨૪મી તારીખે મુળધમાં એમનું અવસાન થયું. એમનાં પત્ની પીરોજ તે પીરોજશા દીનશાજી મુકાદમ (મુકસેલર)નાં બહેન થતાં હતાં.

એમની પહેલી નવલકથા 'સોનારમઢ' ઈ. સ. ૧૮૭૬માં પ્રકટ થયેલી; ચારપછી "ખંડેરાવ ગાયકવાડ અથવા તાત્યાની જાંગીર ઢાણુની?" એ ઈ. સ. ૧૮૯૦ માં, "બાનુ અને સજીવન થયેલો આસક" ૧૮૯૭ માં અને "રશીની આગાહી" તથા "રજપુતાંણી અને લક્ષ્મી" ૧૯૦૦ માં પ્રકટ થઈ હતી. એમનાં પુસ્તકોની મળી તેટલી યાદી આ નીચે આપી છે :

નવલકથાઓ:—સોનારમઢ, દુગાઇનો વારસ, રજેલુ લાજણ, શાપુરનું કિરમત, પાંકુરમ હરિ, સરોવરની સુંદરી, મહેલુજી અને સુના વજ્ર, ઓ ધન તું ક્યાં છે?, દિલમેઝ દોસ્ત, નવલ નાણાવડી, કાળો નાગ, એક ઝેરનો કોરો, જરની જંગળ, બેજન મળીજેહ, કબિયાનું કાળપુદ, મહોળતી જાગર, શુભદસ્તે રમજ, જ્યારદસ્તીનાં લગન, ગાંડા પટેલ, એ કદાનજી ઢાણુ! મોટે ધરના બાઈસાહેબ, ઉદાવગીર, હમીદા યાને તકદીરનો

તોર, આલી માસીનાં ઓચરિયાં, પ્રતાપી લક્ષ્મી-પ્રતાપ, સુરજ પૂજનારી પ્રજા યાને અદેખી દમશીર, જોકે ટ્રેવર્સ, ખુદાએ બનાવી જોડી, ખેણકોટક, તકરમચી ત્રગડી, મૂર્તિની આંખનો હીરો, તલેરમાતી વીંટી, જંગમર પુખરી, હૈદાબાદનો હજમ, મારી બચગીના દહાડા, નરગીસ, હરીફનું કાવંતું, રાજ-માતાની સેવા, ઘેલો ગણેશ, પવિત્ર નાવીજ, દરિયાની ડાકણ, લકદારનો હક યાને જુલમી જાફર, ફિતૂરી દિલાવર, જ્ઞાકાર, સ્વપનાની તાસીર, અસ્મ ચોર, જંગલમાં મેંગલ.

નાટકો:—આધજો બહેરું, અંડાળ ચોકડી, કાંટાનું કટેસર, જોહાડી દોર, મરતાન મનીજેહ, જેન્ટલમેન લોકર, કડકા બાકુસ, ધણિયાણીનો ધાક, ગરબડ ગોટો, પાતાળ પાણી, મધરાતનો પરાણો, છુટ્ટા ભુબખ, ધસેલો ધાંખરો, ટોપ્સીટવી, ફાંકડો ફિતૂરી, ભમતો જૂત, ચટાપટી, બહેન કે બસા, હાડા મારતર, ઓ મારો માટી, ચાનજી ચક્કર, ધરનો ગવર્નર, ધનધન ધોરી, સુખશે જામાસ, કુવારું માળ, વાજતો ધુધરો, ખૂખીનું બોળિયું, લફંગો લવજી.

જાફરઅલી મિસ્ત્રી (અસીર)

સ્વ. જાફરઅલી મિસ્ત્રીનો જન્મ તા. ૧૧-૧-૧૯૦૫ ના રોજ થયેલો. તેમના પિતાનું નામ શુલામલુસેન. તે ઇસ્લામસરી બોળ ઠામના મુહરર હતા.

સાહિત્યના અપાર શોખને લીધે તેમણે શાળાનો અભ્યાસ છોડી દીધેલો. ઇ. સ. ૧૯૨૦ માં સોળ વર્ષની વયે તેમણે પોતાની ઠામ માટે “ઔદમી સદી” માસિક શરુ કરેલું અને સને ૧૯૨૧ માં “મહાદ સીરીઝ” નામની અંધમાળા શરુ કરેલી જેમાં ત્રણ પુસ્તકો આપેલાં. ૧૯૨૭માં તેમણે “મુસ્લીમ લિટરેચર” અંધમાળા શરુ કરી હતી. તેમનો ધાર્મિક અભ્યાસ સારો હતો. તા. ૫-૨-૧૯૨૯ ને દિવસે મુંબઈમાં તેમનું ૨૪ વર્ષની નાની વયે અવસાન થયું હતું. તેમના સ્મરણાર્થે મુંબઈમાં તેમનાં અગ્રકૃત પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવા માટે ‘અસીર સાહિત્ય કાર્યાલય’ની સ્થાપના થઈ છે.

તેમનાં પુસ્તકોની નામાવલિ નીચે મુજબ છે:—

- (૧) કુરદાનની ફિલોસોફી, (૨) જગતનો માર્ગદર્શક, (૩) ઉમવી દરબારના બેદબરમો, (૪) હરમ અથવા પરદો, (૧૯૨૭), (૫) તવહીદની ફિલોસોફી, (૬) જિહાદ, (૭) હજરત મોહમ્મદ, (૧૯૨૭), (૮) પ્રેમનું પરિણામ.

જેઠાલાલ ચીમનલાલ સ્વામીનારાયણ

ગણિતના અધ્યાપક તરીકે ગુજરાતમાં વિખ્યાત પ્રો. સ્વામીનારાયણનો જન્મ સં. ૧૯૪૦ ના બાદરવા સુદ આઠમ ને શુક્રવાર, તા. ૨૮ મી ઓગસ્ટ ૧૮૮૪ના રોજ અમદાવાદમાં ઠગવા પાટીદાર ક્ષાત્રિના એક ઉચ્ચ ધનિક કુટુંબમાં થયો હતો. ‘બળવા’ વખતે તેમના દાદા હરિવલ્લભદાસે મશરુના વેપારમાં ખૂબ કમાણી કરેલી. તેમના પિતાનું નામ ચીમનલાલ અને માતાનું નામ મહાકોર.

પિતાનો વેપાર પણ ધમધાકાર ચાલતો હોવાથી તેમનું બાળપણ બહુ સુખમાં ગયું અને અભ્યાસમાં પણ તેમણે કુશાલ શુદ્ધિને લીધે આગળ રહી સ્કોલરશિપો અને ઈનામો લીધેલાં. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ અમદાવાદમાં જઈ ઈ.સ. ૧૮૯૯માં મેટ્રિક થઈને તે ગુજરાત કોલેજમાં દાખલ થયા ત્યારે આખી કોલેજમાં સૌથી નાના કોલેજિયન તે હતા. સંસ્કૃત અને ગણિતમાં તેજસ્વી હોવાથી તે તે વિષયના પ્રો. આનંદચંદ્ર અને દારુવાળાના તે પ્રિય શિષ્ય હતા. એમની મુગદ નો આઈ. સી. એસ. માટે જવાની હતી, પણ પિતાને એકાએક વેપારમાં જોડ આવી અને એમના અભ્યાસ કાળમાં જ તે ઈ. સ. ૧૮૯૮ માં ગુજરી ગયા એટલે તે બર ન આવી. ઈ. સ. ૧૯૦૦ માં ગુજરાત કોલેજમાંથી પ્રીવિસમાં પડેલા વર્ગમાં આવી, બેરોડાલ સ્કોલરશિપ મેળવીને તે મુંબઈ એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાં ગયા, અને ત્યાંથી ૧૯૦૩ માં વડોદરા કોલેજમાં જઈ બી. એ. થઈને ૧૯૦૪માં ત્યાંના ફેસો થયા.

‘૧૯૦૫ માં એમ. એ. ના અભ્યાસ માટે તે પૂના ઈર્થુસન કોલેજમાં ગયા, પણ મંદબોહને લીધે અભ્યાસ છોડી પાછા આવવું પડ્યું એક વર્ષ માંદગી બોગવી ૧૯૦૬ માં તે અમદાવાદની સરકારી લાઈસેન્સમાં શિક્ષક તરીકે રહ્યા, પણ ત્રણ જ માસમાં દાદાબાઈ જયતીમાં ભાગ લેવાથી રાજીનામું આપ્યું, એક ખાનગી ગુજરાત લાઈસેન્સમાં શિક્ષક થયા, ‘સ્વદેશી મિત્રમણ’ રચાણી અમદાવાદની પહેલી રાષ્ટ્રીય ચળવળમાં અગ્રણી કાર્ય કર્યું, ‘હિંદોષન’ નામનું માસિક ચલાવ્યું અને ૧૯૦૭ માં સુરતની મદાસનામાં જઈ આવી નોકરી છોડી ફરી એમ. એ. ના અભ્યાસ આદર્યો. ૧૯૦૮ માં ચાંદોદના જાણીતા ગંગનાથ ભારતીય સર્વવિદ્યાલયમાં તે શિક્ષક તરીકે રહ્યા, પૂનામાં સિનિયર રેમલર સર પરાંજયે પાસે મણિતના અભ્યાસ માટે જઈ આવ્યા અને એમ. એ. માં પડેલા વર્ગમાં પડેલે નંબરે પસાર થયા.

ભાગ), “ રમુજી ફકરા મંત્રહ ”, “ જીલુ ગોરાણી ”, “ નીમકહરામ ”, “ ઘેરના ઘેલા અને બાહેરના ડાલા ”, “ બસો કે ભુંડો ”, “ ધણી કે ઢોર અને બાકરનો બાપ ”, “ પંચ કથા ”, “ માકી ચવીત્રી ”, “ પારકી આશ સદા નિરાશ ”, “ સુના માય વઢકણી ” (ચાંદન ચલકતી), “ કમનખત કાણુ ? ”, “ તોફાની બારકસ ”, “ મોદીબાનેથી મારસેસ ”, “ ગોરું વિલાયત ”.

મહુમનાં પુત્રી જરબાઈ “ મટલાંની મેહરા ” એ તખલ્લુસથી વર્તમાન પત્રોમાં કટાક્ષમય લેખો લખતાં. તેમના મોટા પુત્ર પીરોજશા બહેરામજી મરજબાન “ પીખમ ” પણ એક સારા લેખક હતા. નાના પુત્ર જલ મરજબાન ૧૯૨૬ ના મે માસમાં મીસીસ કરાકાને જીલ્લા દરિયામાં ડૂબતાં જમાવવા જતાં પોતે ડૂબી મરણ પામ્યા હતા.

ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ

‘ મારે મહાન (great) નથી થવું; સારા-બલા (good) થવાય તો ધણું છે ’ એવું નામ ને મર્યાદિત જીવનસૂત્ર નજર આમળ રાખીને અંત ઉદ્યોગ અને ચીવટથી યુજાતંતના પત્રકારત્વમાં તથા સાહિત્યમાં મૂંઝું કામ કરી જનાર, ‘ નિર્જીલ ’ ના તખલ્લુસથી લખનાર અને અમદાવાદની ‘ બંધુ-સમાજ ’ ના એક માત્ર અ-નાગર સભ્ય શ્રી. ડાહ્યાભાઈનો જન્મ મૂળ વડનગરની લેઉઆ કણુખી જ્ઞાતિના શ્રી. લક્ષ્મણભાઈ જીવાભાઈ પટેલને ત્યાં, ઇ. સ. ૧૮૭૪ના અરસામાં, ધણું કરીને અમદાવાદમાં થયેા હતા. કેળવણી પણ એમણે અમદાવાદમાં જ લીધી અને યુનિવર્સિટીની રકૂલ શાર્દનલ પરીક્ષા પસાર કરીને વકીલાત માટે કાયદાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો, પણ સંભોગવશાત્ તે પડતો મૂકીને પોતાના પ્રિય વ્યવસાય પત્રકારત્વ અને સાહિત્યલેખનમાં તે જોડાયા અને અવસાનપર્યંત એમાં જ રત રહ્યા.

‘ બહુ અભ્યાસ ન કરી શકવા છતાં તીવ્ર જ્ઞાનપિપાસાને લીધે એમણે જીવનપર્યંત વિદ્યાવ્યાસંગ રાખ્યો હતો અને સ્વ. નગસિંદરાવ દીવેટિયાના નિકટ પરિચયમાં હોવાથી એમની છાપ ડાહ્યાભાઈના જીવન પર ડીક પડી હતી. ઉપરાંત ફ્રેન્ચ રેવોલ્યુશનના વાચનને પરિણામે તેના નેતાઓની તેમ જ ડિકન્સ, લુખા, એકન અને એમર્સનના વાચનની એમના મન પર સારી અસર હતી.

‘ લગભગ આખી જિંદગી એમણે પત્રકારત્વમાં જ પસાર કરી હતી. થોડાંક વરસ યુજરાત વર્ગીકપુલ્લર સોસાયટીના આસિ. સેક્રેટરી તરીકે પણ

એમણે કામ કરેલું. 'સુન્દરી સુખોષ', 'આર્પવતસલ', 'વાતાવારિધિ-સરસ્વતી' ના તંત્રીમંડળમાં તેઓ હતા. ઈ. સ. ૧૯૦૩ થી ૧૯૧૭ સુધી 'ગુજરાતી પંચ' સાપ્તાહિકના એ ઉપતંત્રી હતા. ચંદ્રેશ્વર એન્ડ્સકેશન સોસાયટી તરફથી શ્રી. મોતીભાઈ અમીને જાણકા માટેનું સચિત્ર પત્ર 'જ્વાલમિત્ર' કાઢવાની યોજના કરી એમના હાથમાં મૂક્યું અને કાજાભાઈએ એનાં ચરુનાં વર્ષોમાં તેની ખીલવણી કરી. જિંદગીનાં છેલ્લાં-વર્ષોમાં તે 'કચ્છકેસરી' પત્રના ઉપતંત્રી હતા. ઈ. સ. ૧૯૦૨માં અમદાવાદમાં મળેલી રાષ્ટ્રીય મહાસભા (કોંગ્રેસમાં) 'અજ્ઞાન'નાં પ્રતિનિધિ તરીકે પણ એમણે કામ કરેલું.

અમદાવાદમાં એક કાળે સંમાજ અને સાહિત્ય માટે જોવા પ્રકારનું કામ કરનાર 'અંધુસમાજ'ના સંપર્કમાં તેઓ છેક ૧૮૮૯ થી આવેલા અને છેવટસુધી તેના સભ્ય હતા. અમદાવાદની ગુજરાત સાહિત્ય સભા તથા સાહિત્ય પરિષદના સ્વરૂપક સભ્યોમાં તથા તેના સહમંત્રીઓમાં પણ કાજાભાઈ હતા, અને પહેલી સાહિત્ય પરિષદના પ્રદર્શનને સફળ બનાવવાનો યશ-પણે અંશી-એમને હતો. અમદાવાદના પત્રકારમંડળના તે ઉત્સાહી સભ્ય હતા, અને અવસાન પૂર્વે થોડાંક વર્ષ એમણે પેસા ફંડ તથા રાત્રિ-શાળાઓને અંગે પણ સારું કામ કર્યું હતું.

આ ઉપરાંત સામાજિક ક્ષેત્રમાં પોતાની ગ્લાતિ અને ગામની સેવા પણ એમણે ઓછી નથી કરી. વડનગરની સંપૂર્ણ પ્રવૃત્તિના તો તેઓ પિતા અને નેતા હતા. ત્યાંની લાયબ્રેરી અને બોર્ડિંગ એમના જ પરિશ્રમનું ફળ છે. વડનગર કચ્છળી હિતવર્ધક સભાના તેઓ સ્થાપક અને ધણાં વર્ષો સુધી તેના પ્રમુખ હતા. ત્યાંની ખેડૂત સભામાં પણ એમની સેવાઓ મહત્ત્વની હતી. એક વખત તો એમને વડનગરની મ્યુનિસિપાલિટીના ઉપપ્રમુખ નીમવાની પણ માંગણી થયેલી.

ધણાં વરસ સુખી આનારોગ્ય પ્રકૃતિ રહેવા છતાં દિનચર્યા અને આહારવિહારમાં ખૂબ ચોક્કસ રહી તે વાજવત બળવરી રાખતા. એમનું સંસારચક્રવન પણ સામાન્ય હતું. એમનું પ્રથમ લગ્ન જાલકાળમાં થયેલું, તેઓ ત્રણ વખત પરણ્યા હતા અને ત્રીજી વખતનાં એમનાં પાત્રી સંતોક અદેનથી એમને બે સંતાન થયાં હતાં: પુત્ર નિરંજન અને પુત્રી ચન્દ્રિકા. ઈ. સ. ૧૯૨૬ ના ડિસેમ્બરની ૨૨મી તારીખે 'કચ્છકેસરી' પત્રની અંદરિસમાં કામ કરતાં કરતાં જ એમના પર પક્ષાઘાતનો હુમલો થયો અને એમનું જીવન વર્ષની વયે અવસાન થયું. તે પછી થોડાં વર્ષ એમનો પુત્ર નિરંજન પણ અવસાન પામ્યો.

તરત જ ૧૯૦૯ માં ગુજરાત કોલેજમાં ગણિતના અધ્યાપક તરીકે તેમની નિમણૂક થઈ. ત્યાં ૧૨ વર્ષ સુધી ખ્યાતિ મેળવ્યા બાદ ૧૯૨૧ માં અસહકાર આવતાં તે નોકરી છોડી દીધી. ત્યાં તે એમને માટે પ્રિન્સિપાલ થવાની તક દતી, પણ અભ્યાસકાળથી જ અસવિદ થોપ, લોકમાન્ય તિલક આદિની પ્રગળ અસર જીવન પર પડેલી, એટલે દેશપ્રેમને પહેલો ગણી તે નોકરી તેમણે જતી કરી અને ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં ગણિતાધ્યાપક બન્યા. તે પછીથી તે ૧૯૩૩ સુધી તેમણે જુદા જુદા રાજકીય ક્ષેત્રના તબક્કાઓમાં કાર્ય કર્યું. ૧૯૨૩ માં વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ સાથે સ્વરાજ પાર્ટીમાં જોડાઈ મુખ્ય ધારાસભામાં ગયા, ૧૯૨૭ થી ૧૯૩૦ સુધી વિધાનીને કામે મામડાઓમાં રખડ્યા, ૧૯૩૦ માં દાંડીકૃત્ર યતાં ધારાસભામાંથી રાજીનામું આપ્યું અને નેક્ષમાં ગયા, ૧૯૩૧ માં છૂટકા પછી મેદવાડ આવ્યો.

૧૯૩૩ માં બોચાસણના સ્વામીનારાયણ પંથના સંત યજ્ઞપુરુષદાસજીનો સમાગમ થતાં તેમનું જીવન ધર્મ તરફ દળી ગયું. છેલ્લાં ચાર વર્ષ તેઓ અમદાવાદની લાલભાઈ દક્ષપતભાઈ કોલેજમાં ગણિતના અધ્યાપક અને મુખ્ય યુનિવર્સિટીમાં એમ. એ. અને એમ. એસ. સી. ના પરીક્ષક હતા.

ગણિત અને સંસ્કૃત એમના પ્રિય વિષયો, અને ગણિતની પેઠે સંસ્કૃત ઉપર પણ એમનો એટલો કાબૂ હતો કે ચાહે ત્યારે શીષ્ય કાવ્ય પણ રચી શકતા. 'મતાપ ચરિત્રમ્' નામનું ૧૯૧૪ માં લખેલું એમનું સંસ્કૃત નાટક હજી અપ્રકટ છે. જીવનનાં છેલ્લાં વર્ષોમાં સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના મહાન આચાર્યનું જીવન 'અક્ષર પુરુષોત્તમ ચરિત્ર' નામે સંસ્કૃતમાં ૧૨૮૨ શ્લોકો જેના ૧૬૦૦૦ શ્લોકો લખાએલા પડ્યા છે.

ઈ. સ. ૧૯૦૧ માં એમનું પ્રથમ લગ્ન શંકરલક્ષ્મી સાથે અમદાવાદમાં એલું જેનાથી એક પુત્ર છે. ૧૯૧૭ માં બીજું લગ્ન ડાહીગોરી સાથે થયું જેનાથી ચાર પુત્રો અને બે પુત્રીઓ હયાત છે.

ઈ. સ. ૧૯૪૧ના જૂનની ૨૪મી તારીખે અમદાવાદમાં એમનું અવસાન થયું. એમના અંધોની યાદી:—

"મહારાણા પ્રતાપસિંહ" (નાટક) ઈ. સ. ૧૯૧૫

"પરાક્રમી પૌરવ" (નાટક) ઈ. સ. ૧૯૨૦

જેહાંગીર બહેરામજી મરઝ્યાન

“ જામે જમશેદ ” નામના જાણીતા પારસી દૈનિક પત્રને નામચીન બનાવીને તે દ્વારા એ ક્ષેત્રની સેવા કરનાર અને પારસી પત્રકારત્વમાં નામના મેળવનાર સ્વ. જેહાંગીરજી મરઝ્યાન મૂળ સુરતના વતની ગરીબ પારસી માળાપના ફરજંદ હતા. તા. ૨-૬-૧૮૪૮ ને રોજ તેમનો જન્મ થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ બહેરામજી ફરદુનજી મરઝ્યાન હતું.

હ. સ. ૧૮૬૭ માં મુખર્મી મેટ્રિક થઈને તેમણે એન્ટ્રીન્સટન કોલેજમાં ઘોડો અભ્યાસ કર્યો. પછી તે પત્રકારત્વના વ્યવસાયમાં પડ્યા હતા જેમાં “ જોર્જે ગ્રેસેટ ” વાળા મી. ગીઅરીએ એમના જીવન ઉપર મુળજી અસર કરી હતી. ગરીબીમાંથી આપણને આગળ વધીને તે મહાન થયા હતા અને પારસી કામની ગરીબીના નિવારણ માટે પોતાના પત્ર દ્વારા તથા જાતમહેનતથી તેમણે લાખો રૂપિયા એકઠા કરીને તે કાર્ય પાછળ ખર્ચ્યો હતા. સરકારે તેમને સી. આઇ. ઇ. નો ખીતાબ આપ્યો હતો.

તેમની કલમમાં જેવી સરલતા હતી તેવાં રમુજ અને કટાક્ષ પણ હતાં. તેમનાં ઘણાં પુસ્તકોમાં તેમની કલમની એ નિશેષતા જોવા મળે છે. તેમણે આખા હિંદનો અને યુરોપ-અમેરિકાનો પ્રવાસ કર્યો હતો અને પ્રવાસીનાં પુસ્તકો પણ લખી પ્રસિદ્ધ કર્યાં હતાં. તે એક સારા નવલકથાકાર પણ હતા, જેમાં તેમની પારસી ભાષા મુખ્યત્વે એ કામના વાચકોને સારી પેઠે રસ ઉપજાવતી, કારણકે તેમની ઘણીખરી નવલકથાઓમાં મુખ્યત્વે પારસી સંમારતું આલેખન થયું છે. તેમનું અવસાન તા ૫-૧૨-૨૮ ના રોજ મુખર્મીમાં થયું હતું.

તેમનાં પુસ્તકોની નામાંવલિ નીચે મુજબ છે:

“ તારાગાઇ ” (મેડોઝ ટેલની ‘ તારા ’ નો તરજૂમો) ૧૮૮૬,
“ મુખર્મી ડસ્તીર ” ૧૮૮૬, “ બુલ બુવામરી ” (હેનરીયુડની “ વિધિન ધી મેઇઝ ” નો તરજૂમો) ૧૮૯૦, “ અકલના સમુદ્ર ” (ડિકન્સ ‘ પિકવિક રેપર્સ ’) ૧૮૯૦, “ ટોચકા મંત્રદ ” ૧૮૯૦, “ શીરીન મઝમ ” ૧૮૯૦,
“ વેગાતી વેદજન ” (વેગાતનું ગળ્યું હારતાન) ૧૯૧૫, “ ચોર્ચો માર ” ૧૯૨૦, “ મુકેલ આમાન ” ૧૯૧૭, “ તલેસ્તમ ” (હુમાની ‘ કાઉન્ડ ઓફ મેંટીકીસ્ટો ’ નો ભાગમાં), “ કૌતક મંત્રદ ” ૧૮૮૪, “ ચંડાળ ચોકડી ” (‘ પિકવિક રેપર્સ ’) ૧૮૮૮, “ કો મે લે ”, “ ખુશ દર્પણ ”, “ શીયાની શીરીન ”, “ આદાની મુક ”, “ એ મારી બદેન ” (બે

ભાગ), " રમુજ કકરા મંગલ ", " જીવું ગોરાણી ", " નીમકહરામ ",
 " ઘેરના ઘેલા અને બાહેરના ડાલા ", " બમેા કે શુંડો ", " ધણી કે દોર
 અને બધરનો બાપ ", " પંચ કથા ", " માકી મવીત્રી ", " પારકી આરા
 સદા નિરાશ ", " સુના માય વહકણી " (આદન ચલકતી), " કમખખત
 ઠાણુ ? ", " તોફાની બારકસ ", " મોટીખાનેથી મારસેલ્સ ", " ગોઠ વિલાપત ".

મહુમનાં પુત્રી જરણાઇ "મટલાંની, મેદરા" એ તખ્તલુસથી વર્તમાન
 પત્રોમાં કટાક્ષમય લેખો લખતાં. તેમના મોટા પુત્ર પીરોજશા બહેરામજી
 મરજખાંત "પીઝમ" પણ એક સારા લેખક હતા. નાના પુત્ર બલ મરજ-
 ખાંત ૧૯૨૬ ના એ માસમાં મીસીસ કરાકાને જીવુના દરિયામાં ફૂખતાં
 બચાવવા જતાં પોતે ફૂખી મરજી પામ્યા હતા.

ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ

'મારે મહાન (great) નથી થવું; સારા-બલા (good) થવાય તો
 ઘણું છે' એવું નમ્ર ને મધોદિત જીવનસૂત્ર નજર આગળ રાખીને ખેત
 ઉદ્યોગ અને ચીનટથી યુજરાંતના પત્રકારત્વમાં તથા સાહિત્યમાં મૂર્ચ્છ કામ
 કરી જતાર, 'નિર્જીણ'ના તખ્તલુસથી લખનાર અને અમદાવાદની 'બંધુ-
 સમાજ'ના એક માત્ર અ-નાગર સભ્ય શ્રી. ડાહ્યાભાઈનો જન્મ મૂળ
 વડનગરની લેઉઆ કણબી ગ્રામિણ શ્રી. લક્ષ્મણભાઈ જીવાભાઈ પટેલને
 ત્યાં, ઇ. સ. ૧૮૭૪ના અરસામાં, ઘણું કરીને અમદાવાદમાં થયો હતો.
 કેળવણી પણ એમણે અમદાવાદમાં જ લીધી અને મુનિવર્સિટીની સ્કૂલ
 કાર્ફનલ પરીક્ષા પસાર કરીને વડોલાત માટે કાયદાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો,
 પણ સંજોગવશાત્ તે પડતો મૂકીને પોતાના પ્રિય વ્યવસાય પત્રકારત્વ અને
 સાહિત્યલેખનમાં તે જોડાયા અને અવસાનપર્યંત એમાં જ રત રહ્યા.

બહુ અભ્યાસ ન કરી શકવા છતાં ત્રીય જ્ઞાનપિપાસાને લીધે એમણે
 જીવનપર્યંત વિદ્યાભ્યાસેય રાખ્યો હતો અને સ્વ. નરસિંહરાવ દાવેટિયાના
 નિકટ પરિચયમાં હોવાથી એમની છાપ ડાહ્યાભાઈના જીવન પર ઠીક પડી
 હતી. ઉપરાંત કેન્ય રેવોલ્યુશનના વાચનને પરિણામે તેના નેતાઓની તેમ
 જ ડિક્ન્સ, ઘુમા, બેકન અને એમર્સનના વાચનની એમના મન પર સારી
 અસર હતી.

લગભગ આખી જિંદગી એમણે પત્રકારત્વમાં જ પસાર કરી હતી.
 થોડાંક વરસ યુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના આસિ. સેક્રેટરી તરીકે પણ

એમણે કામ કરેલું. ‘સુન્દરી સુખોપ’, ‘આર્પાત્સવ’, ‘વાતીવારિમિ-સરસ્વતી’ ના તંત્રીમંડળમાં તેઓ હતા. ઈ. સ. ૧૯૦૩ થી ૧૯૧૭ સુધી ‘યુગ્મરાત્રી પંચ’ સામાજિકના એ ઉપતંત્રી હતા. ગરોતર એન્યુએચન સોસાયટી તરફથી શ્રી. મોતીભાઈ અગીને બાળકો મારેનું સચિત્ર પત્ર ‘બાલમિત્ર’ કાઢવાની યોજના કરી એમના દાથમાં મુક્યું અને ડાહ્યાભાઈએ એનાં ચરનાં વર્ગોમાં તેની ખાસવણી કરી. જિંદગીનાં છેલ્લાં વર્ગોમાં તે ‘કચ્છકેસરી’ પત્રના ઉપતંત્રી હતા. ઈ. સ. ૧૯૦૨માં અમદાવાદમાં ગંગેવી રાષ્ટ્રીય મનાસભા (મોંઝિસમાં) ‘પ્રજાબંધુ’ના પ્રતિનિધિ તરીકે પણ એમણે કામ કરેલું.

અમદાવાદમાં એક કાગે સંભાળ અને સાહિત્ય માટે જોગા પ્રકારનું કામ કરનાર ‘બંધુસંગમ’ના સંપર્કમાં તેઓ છેક ૧૮૮૯ થી આવેલા અને ઉવટમુધી તેના સભ્ય હતા. અમદાવાદની યુગ્મરાત્ર સાહિત્ય સભા તથા સાહિત્ય પરિષદના મંરથાપક સભ્યોમાં તથા તેના સદમંત્રીઓમાં પશ્ચુ ડાહ્યાભાઈ હતા, અને પહેલી સાહિત્ય પરિષદના પ્રદર્શનને સફળ બનાવવાનો યશ-ધણે અંરો-એમને હતો. અમદાવાદના પત્રકારમંડળના તે ઉત્સાહી સભ્ય હતા, અને અવસાન પૂર્વે ચોડાંક વર્ષ એમણે પૈસા ફંડ તથા રાત્રિ-શાળાઓને અંગે પણ સારું કામ કર્યું હતું.

આ ઉપરાંત સામાજિક ક્ષેત્રમાં પોતાની યાતિ અને ગામની સેવા પણ એમણે ઓછી નથી કરી. વડનગરની સંધળા પ્રવૃત્તિના તો તેઓ પિતા અને નેતા હતા. ત્યાંની લાયજેરી અને બોર્ડિંગ એમના જ પરિશ્રમનું ફળ છે. વડનગરા કણુથી હિતવર્ધક સભાના તેઓ સ્થાપક અને ધણાં વર્ષો સુધી તેના પ્રમુખ હતા. ત્યાંની ખેડૂત સભામાં પણ એમની સેવાઓ મદરવની હતી. એક વખત તો એમને વડનગરની મ્યુનિસિપાલિટીના ઉપપ્રમુખ નીમવાની પણ માંગણી થયેલી.

ધણા વરસ સુધી અનારોગ્ય પ્રકૃતિ રહેવા છતાં દિનચયી અને આહારવિહારમાં ખૂબ ચોક્કસ રહી તે તાજિયત જાળવી રાખતા. એમનું સંસારજીવન પણ સામાન્ય હતું. એમનું પ્રથમ લામ બાલકાળમાં થયેલું. તેઓ ત્રણ વખત પરણ્યા હતા અને ત્રીજી વખતના એમનાં પત્ની સંતોક બહેનથી એમને બે સંતાન થયાં હતાં: પુત્ર નિરંજન અને પુત્રી ચન્દ્રિકા. ઈ. સ. ૧૯૨૬ ના ડિસેમ્બરની ૨૨મી તારીખે ‘કચ્છકેસરી’ પત્રની ઓફિસમાં કામ કરતાં કરતાં જ એમના પર પક્ષાઘાતનો હુમલો થયો અને એમનું બાવન વર્ષની વયે અવસાન થયું. તે પછી ચોડાં વર્ષ એમનો પુત્ર નિરંજન પણ અવસાન પામ્યો.

રસમરી વાતાઓ અને ઉત્કર્ષક નિબંધો લખવા માટે ડાહ્યાભાઈ બાણીતા હતા. એમનું પ્રથમ પુસ્તક 'ચંદ્રાનના અથવા સુવાસિની' બદાર પડ્યું હતું. એમનાં લખાણો મોટે ભાગે સચિત તથા અનુવાદિત હતાં, પણ એમની શૈલી સરળ, સંસ્કારી ને સંયોદ હતી.

એમના અંથો અને લખાણો :
 ચંદ્રાનના, સુવાસિની અને બીજું દૂધ વાતાઓ (સચિત).
 હૃદય-તરંગ (કાવ્યોન્મીતા).
 યુગનમરા કથુબીની ઉત્પત્તિ.
 મંમારમાં સ્ત્રીની પદવી (અનુવાદિત).
 વડોદરા રાજ્યની સ્ત્રી કવિઓ. (સાહિત્ય પરિષદના નિબંધ).
 દૂધ વાતા (અનુવાદિત).
 સામાજિક સેવાના સન્માર્ગો (અનુવાદિત)
 આગળ ધસો (અનુવાદિત)

ત્રિભુવન પ્રેમશંકર ત્રિવેદી

'મરુત કવિ'ના નામથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં બાણીતા આ કવિનો જન્મ-ભીમોળી ખાણેશ્વ ગાંધિયા બાવનગર તામે મહુવા ગામમાં સં. ૧૯૨૧ ના આસો સુદિ ૩ ને સન્નિવાર, તા. ૨૩મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૬૫ ના રોજ થયો હતો. એમના પિતાનું નામ પ્રેમશંકર બાણેશ્વ ત્રિવેદી અને માતાનું નામ અમૃત બહેન ધુનેશ્વર ઓઝા.

મહુવામાં જ અંગ્રેજી ૧લા ધોરણ સુધીની પ્રાથમિક ડેબલ્યુ હાઈ તેમણે અભ્યાસ. મુકી દીધો. ફરી ચારપાચ વર્ષે અભ્યાસની વૃત્તિ થતાં ધેર અભ્યાસ કરી ગુજરાતી પાંચમા ધોરણની પરીક્ષા ઓળી પાસ થયા; પણ બાળપણથી જ કાવ્યના શ્રવણ, વાચન અને આધ્યાત્મિક ગ્હાન માટેની પિપાસા એવી હતી કે જીવનભર બીજો કોઈ વ્યવસાય ન કરતાં તેની પાછળ જ એ રત રહ્યો હતા. એમના માતા અમૃતબા બૂનાં મૌખિક કાવ્યોના બંડાર રૂપ હતા અને ઘણું સારુ ગાતાં. તેની તેમજ મહુવા કાશીવિશ્વનાથ મહાના સાહિત્યવિવાસી મહન્ત સમવનજી ધર્મવનજીના સંસર્ગની કવિના જીવન અને કવન ઉપર છાંટી અસર થઈ. એ ઉપરાંત નરસિંહ મહેતા, રવિદાસ આદિ બ્રહ્મ કવિઓ, 'પ્રવીણસાગર'નો વિખ્યાત અથ અને કવિ નર્મદાશંકરના કાવ્યોની પણ એમના પર પ્રબળ છાપ પડી.

એમનું લગ્ન એ વખત થયેલું : સંવત ૧૯૩૦ માં દીર્ઘાગાખાઈ સાથે અને સંવત ૧૯૪૫ માં ભાગીરથીખાઈ સાથે. બંને લગ્ન બાવનમરંમાં થયાં હતાં. સંતાનોમાં સૌ. અનસૂયામહેન અને સૌ. હીરાચંદ્રમીમહેન એ બે પુત્રીઓમાંથી ખીજનું હાથ દયાત છે.

૨૪ વર્ષની વયે અમરેલીમાં એમને સ્વ. હરિલાલ, દર્ગદરાપ મુવંની મુદ્રાકાત યદ્ય. તેમણે વડોદરાના દીવાન મણિભાઈ નરસિંહાઈ ઉપર બલામણુ-પત્ર લખી આપ્યો અને કવિએ સંભળાવેલી કવિતાઓથી ખુશ થઈ દીવાન સાહેબે તેમને ઠાઈ સારા લેખક પાસે આગળ અભ્યાસ તથા માર્ગદર્શન મેળવવા બલામણુ કરી, તેમજ આસિક સાડાગાર રૂપિયાની સ્કૉલરશિપ બાંધી આપી. સ્વ. હરિલાલ મુવંની બલામણુથી કવિ 'જટિલ' (જીવનરામ લક્ષ્મી-રામ દવે) પાસે બાવનગરમાં જઈને કવિ રહ્યા. છએક માસ વીત્યે હરિલાલ મુવે તેમને ૪૦ રૂપિયાના દરમાયાથી વડોદરા સંસ્થામાં જૂના શિક્ષાલેખોની નકલ કરવા માટે રોક્યા, પણ ટૂંક સમયમાં એ કામથી કંટાળી તે છાડી દહને ફરી તે 'જટિલ' પાસે સાવરકુંડલા જવા નીકળ્યા. માર્ગમાં લાડીમાં પોતાના રોટી ચૂંમણીકર શુકલને ત્યાં બિતરતાં તેમની બલામણુથી કલા-પીની મુદ્રાકાત યદ્ય અને તે પછી કલાપી સાથેનો સંબંધ ગાઢ થતો ગયો.

૪. સ. ૧૮૯૫માં કલાપીએ ગાદીએ આવતાં જ કવિને વર્ષોસન બાંધી આપ્યું તથા તેમની બલામણુથી બાવનગરના મહારામ બાવસિંહજીએ, વડિયાના દરગાઠ કલાપીમિત્ર બાવાવાળાએ તથા કલાપીના જમાઈ રાજકોટ ઠાકોર સાહેબ લાખાશુરાજે પણ તેમને વર્ષોસનો બાંધી આપ્યા જે તેમના જીવનપર્યંત આપુ હતાં.

આ દરમ્યાન, સ્વ. મણિરત્ન રત્નજી બદ (કાન્ત) કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા તે પોતાના મોટા ભાઈ માધવજી રત્નજી બદ (મિ. હરિલાલ બદના પિતા) પાસે મહુવામાં વૈકેસન ગણવા આવતા તેમનો પણ કવિને 'પરિચય થયો, અને પાછળથી બાવનગરમાં તે એટલો લાડો થયો કે કલાપીનું અવસાન થતા કવિને જે આઘાત લાગેલો તેમાં એ 'કાન્ત'ની મૈત્રીએ જ એમને સાચું આશ્વાસન આપ્યું. આ ઉપરાંત રાજકોટ ઠાકોર સાહેબે વર્ષોસન બાંધી આપ્યા પછી કવિને વારંવાર ત્યાં જવાનું ચતા કવિ નાનાજાલ તથા જન-વંતરાય ઠાકોર સાથે પણ એમને એવો જ પરિચય બધાથો, જે એમના જીવનપર્યંત કાયમ રહ્યો હતો. સંવત ૧૯૭૯ ના આપાદ સુદી ૧૫ ને શુક્રવાર તા. ૨૭ મી જુલાઈ ૧૯૨૩ના રોજ રાજકોટ મુકામે એમનું અવસાન થયું.

એમના જીવનવિષયક વિશેષ માહિતી સ્વ. 'કલાપી'એ ભાવનગરના મહારાજા ઉપર એમનો પત્રિકા આપતો એક પત્ર લખેલો છે તેમાં મળે છે. એક આદર્શપત્ર તરીકે ગણાતો એ પત્ર 'કલાપીના પત્રો'માં છે.

એમનું પહેલું કાવ્યપુસ્તક 'વિભાવરી સ્વપ્ન' ઇ. સ. ૧૮૯૪ માં બહાર પડ્યું. તે પછી ઇ. સ. ૧૮૯૫ માં 'મિત્રનો વિરહ', ઇ. સ. ૧૯૦૧ માં 'સ્વપ્ન પુષ્પાંગલિ' અને ઇ. સ. ૧૯૧૩ માં એમને વિશેષ ખ્યાત કરનાર 'કલાપી વિરહ' બહાર પડ્યું.

ત્રિભુવનદાસ કલ્યાણદાસ મનજર

શુભરાતના સુપ્રસિદ્ધ રસાયનશાસ્ત્રી સ્વ. ત્રિભુવનદાસ કલ્યાણદાસ મનજરનો જન્મ શુભરાતની સુતાર યાત્રિમાં અગ્રેસર લેખાતા મનજર કુટુંબમાં ઇ. સ. ૧૮૬૩ના ઓગસ્ટ માસમાં થયો હતો. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક અભ્યાસ પૂરો કરીને તે ૧૬ વર્ષની વયે મેટ્રિક પાસ થયા હતા અને મુબમ્બની એલ્ફીન્સ્ટન કોલેજમાંથી રસાયનશાસ્ત્રના પ્રથમપત્રમાં ૩૦૦ માર્કથી ૨૨૫ માર્ક મેળવી પી. એસ સી. ની પરીક્ષામાં પહેલા વર્ષમાં પાસ થઈ કોલેજના ફેલો નીમાયા હતા. એ દરમિયાન એમ. એ. થઈને કાવ્યાદાનો પથ થાડો અભ્યાસ તેમણે કર્યો હતો. તેમનું ધ્યેય હિંદમાં લોકહિતાયે વિજ્ઞાનનો અને ખાસ કરીને રસાયનશાસ્ત્રનો વિકાસ કરવાનું હોવાથી તેમણે આગળ અભ્યાસ મૂકી દીધો હતો, અને કરાંચીની સિંધ કોલેજમાં રૂ. ૩૦૦ ના પગારથી પ્રાધ્યાપક તરીકેની નીમણૂક જતી કરીને મી. સયાજીરાવ ગાયકવાડને આશ્રયે રાસાયનિક ઉદ્યોગો ખીલવવાની તક મળે તેમ હોવાથી વડોદરા કોલેજમાં રસાયનશાસ્ત્રના પ્રાધ્યાપકની રૂ. ૨૦૦ ની નોકરી તેમણે સ્વીકારી હતી.

વડોદરા રાજ્યમાં તેમણે રાજ્યના રંગાટી ઉદ્યોગનો અહેવાલ તૈયાર કર્યો, તેના અમલ માટે છાપકામ ને રંગાટી કામની પ્રયોગશાળા કાઢી અને મોટા પાયા પર હુજર ઉદ્યોગની સંસ્થાની યોજના મૂકી કાઢી, જે પરથી શ્રી. ગાયકવાડે ઇ. સ. ૧૮૯૦ ના જૂન માસમાં 'કલામવન'ની સ્થાપના કરી. પ્રો. મનજર એ સંસ્થાના આચાર્ય નીમાયા અને ૧૮૯૬ સુધી તે સંસ્થાને આગળ વધારવાને તેમણે પુષ્કળ શ્રમ ઉઠાવ્યો. એ ઉપરાંત રંગાટીની વિદ્યામાં પારંગત થવા માટે તે જર્મન ભાષા શીખ્યા અને એ જ્ઞાનના બળે 'રંગરહસ્ય' નામનું ત્રિમાસિક પત્ર પણ કાઢવા માંડ્યું. કલામવન વિકાસ પામી ઉદ્યોગ-ધંધાની એક વિદ્યારીહ અને એ હેતુ બર લાવવા તે રાત

દિવસ પ્રવૃત્તિશીલ રહેતા; પણ ખીજાં ખાતાઓની ડખલને લીધે એ સ્વમાની પ્રાધ્યાપકે સને ૧૮૯૬માં ઠળામવન છોડ્યું.

વડોદરાથી મુળધર્મ આવીને તે વિલ્સન કોલેજમાં કેમિસ્ટ્રીના પ્રોફેસર નીમાયા. ત્યાં 'યુનિવર્સિટી રિફોર્મ'ની ચળવળ કરીને રસાયનશાસ્ત્રનો જુદો અભ્યાસવિષય બનાવ્યો જેને પરિણામે એ શાસ્ત્રના નિષ્ણાત રનાતકો યુનિવર્સિટીમાંથી નીકળવા લાગ્યા. એવામાં મુળધર્મમાં ખરડી કાઢી નીકળી તેના હિપચાર માટે પ્રો. મળ્જરે 'આયોડિન ટરક્યોરાઈડ' નામની દવાની શોધ કરી, અને પરદેશી કંપનીઓએ એ દવાના પેટન્ટ માટે મોટી હોંમત આપવા છતાં તેમણે પોતે પેટન્ટ લીધું નહિ, કામને વેચ્યું નહિ અને જનતા માટે તેની બનાવટ ખુલ્લી રાખી. ૧૮૯૮ માં મુળધર્મમાં મહારાણી વિક્ટોરિયાના બાવલાનું મુખ્ય કામએ સળ્જડ કાળા રંગે રંગેલું, તે કામ બક્ષમસાથી પણ ન નીકળ્યા, તે પ્રો. મળ્જરે-કાઢી નાંખીને સૌને હજી કરી નાંખેલા.

દેશમાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ તૈયાર કરવાની જરૂર લાગવાથી તેમણે ૧૮૯૯ માં 'ટેકનો-કેમિકલ લેબોરેટરી' નામની સ્વતંત્ર પ્રયોગશાળા મુળધર્મમાં ઊભી કરી. પોતાની અંમત આવક આ પ્રયોગશાળામાં નાંખીને તેમણે તેને સમૃદ્ધ કરી. યુનિવર્સિટી અને મેડિકલ કોલેજ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને ત્યાં જ કામ કરવા મોકલતાં એવી એની ખ્યાતિ હતી. તે પછી જાંખાં પડી ગયેલા ખરાં મોતીને ધોવાનો ગુસખો તેમણે શોધી કાઢ્યો. આથી દુનિયાભરના રસાયનશાસ્ત્રીઓ હેરત પામી ગયા એ ધંધામાં તે લાખો રૂપિયા કમાયા, જે તેમણે રસાયનશાસ્ત્રના પ્રચાર માટે વાપરી. ૧૯૦૨ પછી તેમની જ પ્રેરણા, યોજના અને અવિઘાત શ્રમથી વડોદરાનું 'એલેખિક કેમિકલ વર્ક્સ' સ્થાપવામાં આવેલું.

૧૯૦૨ની સાલમાં શ્રી. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી સાથે તેમણે મુખ્યવસ્થિત સમાજ, કારખાનાં અને વૈજ્ઞાનિક પરખ રૂપી શાળાઓવાળા એક આદર્શ સંસ્થાન 'કલ્યાણગ્રામ' નામની યોજના ઘડેલી, પણ પાછળથી આર્થિક રિયતિ નમળા થતાં એમની એ મુસદ્દા બર ન આવી. ૧૯૧૦ માં તેમનાં પત્ની કાશીબહેન ગુજરી ગયાં, આત્મિક જીવન કલેસમય તથા દુઃખી બની મર્યું અને અશાન્ત ચિત્તને લીધે તેમને અનિદ્રાનું દર્દ લાગુ પડેલું. પ્રો. મળ્જરના અંતિમ દિવસો ખૂબ કરણ, એકાકી અને આયિક સંકટામળ-વાળા નીવડ્યા હતા. ૧૯૨૦ના જુલાઈ મામની ૧૬ થી તારીખે એમણે સ્વર્ગવાસ દયો.

(ડૉ.) ત્રિભુવનદાસ મોતીચંદ શાહ

ગુજરાતી બાપામાં વૈદકશાસ્ત્ર ઉપર સૌથી મોટા પ્રભાવુભૂત અને અદ્વિતીય એવો “ શારીર અને વૈદ્યશાસ્ત્ર ” નામનો હજાર પાનાનો પ્રથમ લખી બદાર પાડનાર અને ગર્વ સદીની છેલ્લી પન્થીશીમાં એક પ્રતિભાશાળી અને નિષ્ણાત દાકતર તરીકે સમસ્ત ગુજરાત-ઠાકિયાવાડમાં નામના ઠાકનાર ડૉ. ત્રિભુવનદાસનો જન્મ ઈ સ ૧૮૪૮માં (વિ સ ૧૮૦૫માં) જૂનાગઢની દશાથીખાળી વણિક કામમાં ગરીબ માતાપિતાને ત્યા થયો હતો એમના પિતાનું નામ શાહ મોતીચંદ પાનાચંદ

પ્રાથમિક શિક્ષણ જૂનાગઢમાં લઈ તે માધ્યમિકની શરૂઆત કરતા હતા ત્યાં માતાપિતાનું સુખ ઊમતી વયમાં જ ગુમાવી બેઠા, એટલે રાજકોટમાં માસા-માસીની દૂરે ઊછરી મેટ્રિક સુધી ત્યાંની આલ્ફ્રેડ હાઈસ્કૂલમાં અભ્યાસ કર્યો અને ત્યાંથી મુંબઈ માન્ટ મેડિકલ કોલેજમાં જઈ ત્યાં ઈ સ ૧૮૭૨માં એન એમ ની ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરી ત્રીજી શુદ્ધિના હોવાથી આખા અભ્યાસ કાળમાં તે મોખરે જ રવા રતા અને અધ્યાપકોનો આહ મેળવ્યો હતો મેડિકલ કોલેજમાં પણ તેમણે ઈનામો અને સ્કોલરશિપ મેળવ્યા હતા

પાસ થઈને કેવળાભાઉમમાં, વઢવાણ કૅમ્પમાં અને પછી અમદાવાદની સિવિલ હોસ્પિટલમાં આસિસ્ટન્ટ મર્જન તરીકે તેમણે કામ કર્યું ત્યાંથી તેમની નોકરી જૂનાગઢ સ્ટેટ સરકાર પાસેથી ઊછીની લીધી અને તે પછી ધૃત્યુ પર્યત તેઓ ત્યાં જ સ્થિત મેડિકલ ઓફિસર તરીકે હતા એમની વૈદકીય કારકીર્દિ જૂનાગઢમાં જ પ્રકાશી અને તેને કળશ ચાચો આખા ઠાકિયા વાડમાં તે વખતના વૈદકીય ક્ષેત્રમાં એ પ્રથમ પકિતના ને અનુભવી દાકતર ગણાતા ઠાકિયાવાડના રામરજવાડા ને શ્રીમતો એમની સલાહ લેતા સમાજના છેક છેલ્લા થર સુધી તેમના કૌશલની નામના હતી, અને એ જમાનામાં જ્યારે ઠાકિયાવાડના ડોઈ પણ રાજ્યના દવાખાામાં દોઢ એ ડઝનથી વધુ ‘ ઈનડોર દરદીઓ ન હતા એ સમયે જૂનાગઢની ઇસ્પિતાન સેંકડો દરદીઓથી ભર્યાક રહેતી આખના કામ અને પથરીના આપરેશનમાં તેઓ એકા ગણાતા, અને એ વખતે ઠાકિયાવાડના બહારવટિયાઓએ નાક કાપવાનો ત્રાસ શરુ કરેલો હોઈ તે સમા કરીને Rhinoplastic Operation દ્વારા એમણે સેંકડો સ્ત્રીપુરુષોને જલ્દીથી જીવનથી બચાવી લીધા હતા એ કાર્યમાં તેમની કીર્તિ ઠેઠ યુરોપ સુધી પહોંચી હતી અને એમ કહેવાય છે કે એમનાં નેટલા નાક સર્જા કરવાનું કામ એ સમયે

દુનિયાભરમા કોઈ સર્જને કયાંનું નોંધાયું નથી એમનાં જ્ઞાન અને અનુભવને લીધે તે જીવ્યા ત્યાંસુધી મુખર્ષ યુનિવર્સિટીમા એલ એમ એન્ડ એસ ની ઉલ્લા પરીક્ષામાં પરીક્ષક તરીકે નીમાતા

રાજકારણમા પોતે પડ્યા ન હતા, છતાં જૂનાગઢના રાજ્યધુરાવાહકો એમની સલાહ લેતા, આટલી પ્રતિષ્ઠાવાળું સતત હિતોગશીલ જીવન હોવા છતાં તે સામાજિક કાર્યો માટે પણ વખત કાઢતા જૂનાગઢના ગિરનાર પર્વત પરના છેકસુધીના પમથિયાનું બાધકામ એ એમના જ શ્રમ ને લાગવગનું પરિણામ છે. રાજ્ય પાસેથી તેમ જ લોટરી કઢાવીને લાખો રૂપિયા ઊભા કરી તેમણે મહામહેનતે એ કામ પાર પાડ્યું

એમનું લગ્ન ધોરાજીમા ઈ.સ ૧૮૭૪ (સ ૧૬૨૫)મા શ્રી પાનકુવર સાથે થયું હતું એમને ચાર પુત્રો અને ત્રણ પુત્રીઓ છે, જે સર્વે કેળવાયેલા અને સંસ્કારી છે જૂનાગઢમા વૈદકીય પ્રેમીસ ઉપરાંત રૂના ધધામા પડી એમણે જીર્નિંગ અને ટ્રેસિંગ કારખાનાં કાઢેલાં તેમ જ ચરાણી પેઢી પણ ચલાવેલી. ઈ. સ ૧૯૦૩ના સપ્ટેમ્બરની ત્રીજી તારીખે જૂનાગઢમા હૃદયના દુખાવાને લીધે એમનું અવસાન થયું.

એમનેા અથ 'શારીર અને વૈદકશાસ્ત્ર' વૈદકના અભ્યાસીઓમાં તેમ જ જનતામાં સર્વત્ર લોકપ્રિય થયો છે. એના પઠનપાઠનથી અનેક વૈદ્યો પોતાનો ધધો ખીલવી શકેલા એમના અવસાનસુધીમા એની ચાર આવૃત્તિઓ થઈ ગયેલી અને પાંચમી તૈયાર થતી હતી, તેમ જ તેનો મરાઠી અનુવાદ પણ થયો હતો.

એમના પુરતકો : "શારીર અને વૈદકશાસ્ત્ર" અને "માને શિખામધુ "

રા. સા. દલપતરામ ગ્રાણજીવન ખખખર

રા. સા. દલપતરામ ખખખર ન્યાતે બ્રહ્મક્ષત્રિય હતા મેં ૧૮૬૨ના કારતક સુદ ૧૨ (સા ૧-૧૧-૧૮૭૫)ને દિવસે દેવ સંત્યાનમ્મ તેમનેા જન્મ થયો હતો એમના પિતાનું નામ ગ્રાણજીવન પૂર્ણોદ્ધ ખખખર અને માતાનું નામ ધનકુવર હતું

એમનાં ત્રણ લગ્ન થયા હતા પ્રથમ લગ્ન સુરતમા ડાહીબાઈ સાથે, બે વર્ષમા તેમનું અવમાન થવાથી બીજું લગ્ન મુંબઈમા ચંદનાગા સાથે અને તેમનું ચોથા વખતમાં અવમાન થવાથી ત્રીજું લગ્ન ભાવનગરમાં ૧૯૧૧ મા દેવકોરબાઈ સાથે થયું હતું

માતાનું અવસાન તેમની બાલ્ય વયે થવાથી તે પોતાનાં માતામઝી પૂતળીબાઈ પાસે બિહારી ગોટા થયા હતા. દમણની શાળામાં તેમણે પ્રાથમિક અભ્યાસ કર્યો હતો, અને શીરંગી બાપાનું શિક્ષણ પણ લીધું હતું. બાર વર્ષની વયે મુંબઈ આવી સને ૧૮૫૧ માં તેમણે એલ્ફીન્સ્ટન ઈન્સ્ટીટ્યૂટમાં અભ્યાસ કર્યો હતો અને રમેલરશીયો તથા ઈનામો મેળવ્યાં હતાં. ૧૮૫૯માં એ જ ઈન્સ્ટીટ્યૂટમાં તે શિક્ષક નીમ્યાયા હતા. સં. ૧૯૧૬માં તેમના પિતાનું અવસાન થયું. તે અરસામાં શેરના વેપારમાં તે ઠીક કમાયા હતા, ધર પણ ખરીદ્યું હતું, પરન્તુ પાછળથી મોટી ખોટ આવતાં ધર વેચી નાંખ્યું પડ્યું હતું. સને ૧૮૬૪માં તેમણે 'શકુંતલ' નાટક લખી પ્રસિદ્ધ કર્યું જેમાં તે થોડું કમાયા હતા.

મુખ્યમાં સને ૧૮૫૧ માં છુદ્ધિવર્ષક સભા રચાઈ તેના આરંભકાળથી તે તેમાં રસ લેતા. તેમાં તે નિમંત્રિ વ્યક્તિ અને બાવણો કરતા. ૧૮૬૨માં તે એ સભાના મેંત્રી અને 'છુદ્ધિવર્ષક' ના તંત્રી થયા હતા. ૧૮૬૮ સુધી તેમણે એ પત્ર ચલાવ્યું હતું. ૧૮૭૧ માં તેમણે સિવિલિયનો માટે એક ટેકસ્ટ બુક લખી હતી.

૧૮૬૦ માં તે ગો. તે સરકારી સ્કૂલના હેડમાસ્ટર નીમ્યાયા હતા. ૧૮૬૮ માં તે રાજકોટના ઠાકોર બાવાજીરાજના શિક્ષક તરીકે રાજકોટ ગયા હતા. ૧૮૭૧ માં તે કચ્છના એળ્યુ. ઇન્સ. અને હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્ટર તરીકે જૂજ ગયા. તે વખતે કચ્છમાં માત્ર ૧૨ શાળાઓ હતી તે વધારીને તેમણે ૧૨૧ શાળાઓ ઉઘાડી, અને તે માટે શિક્ષકોને રાજકોટ ટ્રે. કોમેન્સમાં મોકલી સારા શિક્ષકો તૈયાર કર્યા. પાછળથી તે મહારાવ સર પ્રાગમલજીના કુમાર ખેંગારજીના શિક્ષક નીમ્યાયા હતા. કચ્છના કેળવણીખાતાની નોકરી દરમ્યાન તેમણે કચ્છની બુગોળવિદ્યા, નકશા વગેરે તૈયાર કર્યા અને જૂના લેખો, પાણિયા વગેરે પ્રાચીન વસ્તુઓની ખૂબ શોધખોળ કરી. એ સંગોધન તેમને 'કચ્છની આર્કીઓલોજી' તૈયાર કરવામાં ખૂબ મદદમાર બન્યું. ડો. બર્નેસ અને સર કેમ્પબેલની મુલાકાતથી તેમણે એ વિષેનું પુસ્તક માત્ર ૩૫ દિવસમાં રાત-દિવસ શ્રમ લઈને લખી મોકલી આપ્યું હતું. આ ઉત્તમ સેવા માટે સરકારે તેમને આભાર માન્યો હતો. "લાખા કુલાણી" વિષેનો તેમનો એક લેખ, જુના સીક્રાઓ વગેરે ડો. બર્નેસને ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડ્યાં હતાં. સને ૧૮૮૬માં તે તળિયતને કારણે કચ્છની નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા, અને જનતાએ તેમને જંગી સભા બરી માનપત્ર આપ્યું. રાણી વિક્ટોરિયાની ન્યુબિલી પ્રમીએ તેમને સરકાર તરફથી રાવ સાહેબનો ખિતાબ મળ્યો હતો.

નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા બાદ સાહિત્યસેવા ચાલુ રાખી ઇન્ડિઅન એન્ટીકવરી, ટાઇમ્સ, યુજરાતી, તથા માસિક પત્રોમાં તે સેવો લખતા. શાળાઓમાં પરિક્ષા લેવાનું કામ અને ગો. તે. ચેરીટી ટ્રસ્ટમાં ટ્રસ્ટી તરીકે સને ૧૮૮૮ થી તે કામ કરતા. સરકારે તેમને એ અરસામાં જી. પી. બનાવ્યા હતા. તા. ૧૪-૧૧-૧૯૦૨ ના રોજ ૭૦ વર્ષની વયે તાવની બિમારીમાં તેમનું અવસાન થયું હતું. તેમના સ્મરણાર્થે તેમના પુત્ર શ્રી. મગનલાલ ખખખરે રૂ. ૨૬૦૦૦ નું ફંડ સ્થાપ્યું છે જેના વ્યાજમાંથી ન્યાતના છોકરાઓને ણવણી માટે સ્કોલરશીપો આપવામાં આવે છે.

સ્વ. દલપતરામ પોતાની પાછળ બે મેતાનો મૂકી ગયા છે : શ્રી. મગનલાલ ખખખર અને શ્રી. દુલ્લમગૌરી. શ્રી. મગનલાલને રા. સા. તથા જી. પી. નો ઇલકાબ મળ્યો છે. તે પણ એક સેવક અને મંથકાર છે.

સ્વ. દલપતરામનાં પુસ્તકોની યાદી નીચે મુજબ છે :

‘શાકુન્તલ નાટક’, ‘કચ્છની આકાંક્ષાઓ’ (અંગ્રેજી), ‘કચ્છની બૂગાળ વિદ્યા’, ‘કચ્છનો નકશો’, ‘બૂજનો નકશો’, ‘શેઠ હરજીવનદાસ માધવદાસનું જીવનચરિત્ર’.

દામોદર ખુશાલદાસ બોટાદકર

સ્વ. દામોદર ખુશાલદાસ બોટાદકરનો જન્મ તેમના વતન બોટાદમાં તા. ૨૭ મી નવેમ્બર ૧૮૭૦ ના રોજ થયો હતો. ન્યાતે તે મોઢ વણિક હતા. પાંચ વર્ષની વયે તેમના પિતાજીનું અવસાન થયું હતું. ણવણીમાં તેમણે યુજરાતી છ ધોરણ જેટલો અભ્યાસ સ્વ. દેવશકર વૈકુણ્ઠ બદ પાસે કર્યો હતો. ગરીબ સ્થિતિને કારણે તેર વર્ષની વયે જ તેમને શિક્ષકનો અવસાય લેવો પડ્યો હતો. સને ૧૮૯૩ માં તે મુખર્જી ગયા હતા, અને “પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકાશ” નામના વૈધ્યવ મંપ્રદાયના એક માસિક પત્રનું તંત્ર હાથમાં લીધું હતું. અહીં તેમને સંસ્કૃત જાપાનો અભ્યાસ કરવાની તક મળી હતી. સંસ્કૃત અને યુજરાતી કાવ્યસાહિત્ય એ એમનો પ્રિય વિષય બન્યો હતો. સને ૧૯૦૭ માં તે વતનમાં પાછા ફર્યા હતા કારણકે મુખર્જીનાં દવા-પાણી તેમને અનુકૂળ જ-માં નહોતાં. ત્યારથી તેમણે ભાવનગર રાજ્યના ણવણીખાતામાં નોકરી લીધી હતી, અને અવસાન યતાંસુધી જુદે જુદે સ્થળે મદદનીશ શિક્ષક તથા મુખ્ય શિક્ષક તરીકે ફંકા ખચારમાં નોકરી કરી હતી.

તેમની પહેલી કવિતા 'ગ્રેમ અને સત્કાર' સને ૧૮૯૬ માં છપાઇને 'અંધ' તથા 'દાવ્યમાધુર્ય'માં પ્રકટ થઈ હતી. તેમણે લખેલા કવિતાસંગ્રહો "કદ્મોસિની" (૧૯૧૨), "સોતસ્વિની" (૧૯૧૮), "નિર્ઝરિણી" (૧૯૨૧), "રાસતરંગિણી" (૧૯૨૩) અને "શૈવલિની" (૧૯૨૫) એ પ્રમાણે છે. "રાસતરંગિણી" ખૂબ જ લોકપ્રિય રચાણી યુગ્મરાતે તેમને સારો સત્કાર કર્યો હતો. તે ઉપરાંત તેમણે "લાલસિંદ સાવિત્રી" એ નામનું એક નાટક (૧૯૧૬) પણ લખેલું. "મોહમલોહ્ય" નામના ચાતિપત્રનું તંત્ર તેમણે પાંચેક વર્ષ સુધી સંભાળેલું.

ઇ. સ. ૧૯૦૩માં ૩૩ વર્ષની વયે તેમનું લગ્ન થયું હતું. તા. ૭-૯-૧૯૨૪ ને રોજ ૫૪ વર્ષની વયે તેમનું અવસાન થયું હતું. અવસાન સમયે તેમની સ્થિતિ ગરીબ જ રહી હતી. તેમની કવિતાસેવાની કદર કરીને ભાવનગર રાજ્યે તેમના કુટુંબને નાનું પેન્શન બાંધી આપ્યું છે.

દુર્લભ રયામ ધ્રુવ

૨૧૦ દુર્લભજી રયામજી મુવનો જન્મ સંવત ૧૯૧૭ ના માહરવા સુદી ૧૨ ને રોજ રાજકોટમાં થયો હતો. તે ન્યાતે દસા સોરઠિયા વંશીક હતા. તેમનાં માતૃશ્રીનું નામ માનખાઈ હતું. તેમના પૂર્વજે જામનગરમાં જામ શ્રી રાવળની સાથે કબજામાંથી આવેલા. તેમના પિતાજી વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના અનુયાયી હતા અને ભક્તિનાં કાવ્યોના અભ્યાસી હોવા ઉપરાંત નવાં પદો રચી જાણતા. એ વારસો મી. દુર્લભજીને મળેલો.

શ્રી. દુર્લભજીભાઈનું પ્રાથમિક શિક્ષણ રાજકોટમાં થયેલું. તે ૧૧ વર્ષની વયે અભ્યાસકાળ દરમિયાન જ તેમને કવિતા રચવાનો છંદ લાગેલો. અભ્યાસ આગળ વધે તે પહેલાં તેમના ઉપર કુટુંબીનવોદનેા ભાર પડ્યો હતો. તેમની કવિતારચના અને લેખનકાર્યના પહેલા ક્ષણ રૂપે 'સુસોચના સતી આપ્યાન' તેમણે પોતાની ૧૭ વર્ષની વયે પ્રસિદ્ધ કરેલું.

૨૩ વર્ષની વયે તે મુજબ આવ્યા અને સૌથી પહેલાં 'મુજબ સમાચાર'માં પ્રકાશિત કરી નોંધીમાં જોડાયા. ૨૫. નારાયણ હેમચંદ્રનાં પુસ્તકોની ક્લિષ્ટ યુગ્મરાતી બાબા તેમને હાથે કેટલાક પ્રમાણુમાં સુધરેલી. માતાના મૃત્યુથી તે પાછા જામનગરમાં આવ્યા અને ત્યાં 'આર્ય પ્રબોધ નાટકમંડળી' સ્થાપી, જેને માટે તેમણે કેટલાંક દસ્ય નાટકો લખ્યાં. સં. ૧૯૪૩માં શ્રી. ઝંકુ બદલે તેમને મેળાપ થયો અને તેમની સલાહથી તેમણે વૈદ્યકનેા અભ્યાસ આરંભ્યો અને આગળ જતાં તેમણે 'રસેશ વૈદ્યવિજ્ઞાન' નામનું

દ્વિમાસિક શરુ કર્યું. ઝડુભટ્ટના બાર્ધ મણિશકરભાઈએ અમદાવાદમાં રસશાળા સ્થાપી ત્યાં પાચેક વર્ષ રહીને તેમણે વૈદ્યકનો અભ્યાસ વધાર્યો, અને મુખર્ધ આવી આયુર્વેદિક ઔષધાયત્ર સ્થાપ્યું એ જ અરસામાં મૂળજી આચારામતી નાટકે મહાળીમાં કવિ તરીકે કેટલોક વખત કામ કરેલું, પરંતુ રિયર નિવાસ તો મુળર્ધમાં જ કર્યો અને વૈદ્યકનો ધંધો સફળતાથી ચલાવ્યો.

કવિતા અને નાટકના લેખનકાર્યમાં તેમનો પોતાના વૈદ્યક વ્યવસાય જેટલો જ રસ હતો આ રસને વશ રહીને તેમણે નાનાં મોટાં પંચાસેક પુસ્તકો લખીને પ્રસિદ્ધ કર્યા છે તેમની કવિતા દલપતશૈલીની હતી. ગુજરાતી ઉપરાંત હિંદીમાં પણ તેમણે ૫૬૦ કુઠળિયા વગેરે લખ્યા છે. તેમના મુખ્ય ગણી શકાય તેવા અને પ્રસિદ્ધ થયેલા પુસ્તકોના નામ નીચે આપ્યા છે તેમનું અગ્રકટ લખાણ પણ ધણું છે.

(૧) સુલોચના સતી આખ્યાન (૨) બાલોપદેશ (૩) ભક્તિબોધ (૪) મુખર્ધ દર્પણ (૫) વિદ્યા ગુણ વર્ણન (૬) સુરમોહન શુભારમોહના (સંગીત નાટક) (૭) અનાર્ધ સોના લક્ષણ (૮) ગોપીચંદ નાટક (૯) મૃચ્છકટિક નાટકસાર (૧૦) રસચંદ્ર-રતિત્રિયા (નાટક) (૧૧) પ્રમીલા રાણી (૧૨) જામહિમા (૧૩) ઉપદેશી સંગીતમાળા (૧૪) વિજળા વિલાપ (૧૫) તેમનાથ-રાજેમતી ચરિત્ર (૧૬) શિક્ષક અથવા મસાર-સાગરનો રસ્તો દેખાડનારો દીવો (૧૭) વચનસિદ્ધિ અથવા સત્યનુ બુદ્ધિ (૧૮) ગોરક્ષા શતક (૧૯) ગોરક્ષા પ્રબોધ (૨૦) કેદ નિરેધક (શુ વ સો નો ધનામી કવિતા નિગમ) (૨૧) વિવેકબુદ્ધિ વાણીઓ (૨૨) પવિત્ર મનની પ્રેમકુવર (૨૩) અહ્યર્થ મહિમા (૨૪) સન્માર્ગ મહિમા (૨૫) આચારદર્શન (૨૬) પાપી પિતાને પનારે પડેલી પ્રેમકાર (૨૭) ફૂલભ દ્રવ્ય (બજતો) (૨૮) સ્વામસુદર (૨૯) અહિંસાનું અલૌકિક બળ (૩૦) હિંદી અહ્યર્થ બાવની (૩૧) પ્રભુ અને (૩૨) નવનિધનો સંસાર (વાર્તા) (૩૩) કન્યાવિક્રય (૩૪) સર્વાર્થસિદ્ધિ આમાના ઘણાખરા પુસ્તકો પદ્યમાં છે અને શ્લોક ૪૮ અક્ષરો છે.

તેમનું અવસાન મુળર્ધમાં ઈ સ ૧૮૩૪ માં થયું હતું તેમને જે પુત્રો હતા, મોટા રતિનાન અને નાના જીવજીલાલ રતિનાલ બિપગ્વરની પદવી મેળવી પિતાનો વ્યવસાય કરતા, તેમનું ઈ સ ૧૮૩૫ માં અવસાન થયું નાના પુત્ર જીવજીનાન ડોક્ટર હતા જેમનું ૧૮૩૬ માં અવસાન થયું હો જીવજીનામના પુત્ર શ્રી નટવરલાલ આજે મુળર્ધમાં વ્યવસાય કરે છે

દેવશકર વૈકુંઠજી ભટ્ટ

માત્ર થોડા પાછલ પુસ્તકોના કે 'ગુજરાત શાળાપત્ર' અથવા 'ગુજરાતી'ના દીવાળીના અગ્રમાના શિક્ષણવિષયક લેખોના લેખક તરીકે નહિ પણ ખાસ તો કાઠિયાવાડમાં એક ચારિત્ર્યશીલ અદર્શ શિક્ષક તરીકે જાણીતા દેવશકરભાઈનો જન્મ પ્રચોરા જિલ્લાના જાતિમાં પચ્છેમામર્મી સંવત ૧૮૧૪ ના માહ સુદ પાચમ (વસંત પચમી) ને રોજ થયો હતો એમના, પિતાનું નામ વૈકુંઠજી અગારામ ભટ્ટ અને માતાનું નામ જીવીબા નાનાભાઈ ભટ્ટ

તળ પચ્છેમામર્મી ગુજરાતી શાળામાં પ્રાથમિક અભ્યાસ કરી તે બાવનગરની તાનુકા શાળામાં અને ત્યારનાદ રાજકોટ અને અમદાવાદની ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં આખળ અભ્યાસ કરવા ગયા ત્યાં સ્વ નવલરામભાઈ, સ્વ રા. સા. મહીપતરામભાઈ અને સ્વ દિ. જ. રજુદોડભાઈ ઉદ્યતરામના સસર્ગમાં તેઓ આવતાં એ વિદ્વાનોની અસર એમના જીવન ઉપર ઊંડી ધર્મ અને એમને પગલે પોતે પણ જીવનભર શિક્ષણ અને સાહિત્યના વ્યવસાયમાં રહ્યા.

ધર્તિહાસ, જૂગોળ, પિંગળ અને ગણિત એ એમના અભ્યાસના પ્રિય વિષયો હતા ધર્તિહાસ મળધે સરોધન અને ગુજરાતી સાપ્તાહિકમાં તેમ જ સાહિત્યપરિષદ મંમેલનોમાં નિબંધો તથા લેખોનું લેખન એ એમની પ્રવૃત્તિ હતી સ્વ કવિ દામોદર ખુશાનદાસ એટાદકર જેવા એમના મર્મ પેદીના અનેક શિષ્યોના જીવન પર એમના શિક્ષણ અને સૌજન્યશીન ચારિત્ર્યની ઊંડી છાપ હતી.

અમદાવાદ જિલ્લામાં ભોળાદ મામે સં ૧૮૨૮ માં એમનું લમ થયું એમના પત્નીનું નામ પાર્વતીબા એમના મોટા પુત્ર સંતોપરામ બાવનગર રાજ્યમાં ડોક્ટર છે અને બીજા પુત્ર ઉદયશકર એ જ રોટ્ટની રેલવેમાં નોકરી કરે છે ઈ સ ૧૮૨૨ ના આગસ્ટની ૨૨ મી એ એમનું અવસાન થયું.

શ્રી મુનિકુમાર મણિશકર બટ્ટે સંપાદિત કરેલા એમના લખેલા 'શિહોરની હકીકત' નામક પુસ્તકના પ્રવેશકમાં, 'છાત્રાનન' માસિકના ૧૮૩૭ ના એપ્રિલ અંકમાં તેમ જ એમના વિષે 'ગુજરાતી' પર લખેલી અવસાન નોંધમાં એમના જીવન વિષયક હકીકતો આપેલી છે.

એમના પુસ્તકો

બાવનગરની જૂગોળ	(પાછલ પુસ્તક)	ઈ સ ૧૮૧૧
બાવનગરનો ધર્તિહાસ	"	ઈ સ ૧૮૧૧
શિહોરની હકીકત		ઈ સ ૧૮૧૫
ભાગ્ય મહોદય (નાટક)		

દોલતરામ કૃપારામ પંડ્યા

૨૧. દોલતરામ કૃપારામ પંડ્યાનો જન્મ એ. ૧૯૧૨ ના શ્રાવણ સદ ૨ (ઈ. સ. ૧૮૫૩) માં થયેલો. તેમનું પતન નડીયાદ હતું. તેમના પિતાનું નામ કૃપારામ અબ્બાદત્ત પંડ્યા અને માતાનું નામ હરિલક્ષ્મી હતું. ન્યાતે તે વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ હતા. તેમનાં પત્ની આરતલક્ષ્મી નડીયાદનાં હતાં. તેમને કાંઈ સંતાન નહોતું.

તેમણે પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક શૈક્ષણિક અનુક્રમે નડીયાદની પ્રાથમિક શાળામાં અને ત્યાંની ગવર્નમેન્ટ હાઈસ્કૂલમાં લીધી હતી. ઉચ્ચ શૈક્ષણિક સેવા માટે તે સુંબઈની એલ્ફીન્સ્ટન કોલેજમાં દાખલ થયા હતા. તે કોલેજમાંથી તે બી. એ. ના બીજા વર્ષમાં ઉડી ગયા હતા કારણકે તે અસ્થામાં પિતાનું અવસાન થવાથી તેમના સિરે કુટુંબનો ભાર પડ્યો હતો.

નાની વયમાં કુટુંબનો ભાર માથે પડ્યા હતાં, આપંખણે તે સારી રીતે આગળ વધ્યા હતા. સરઆતમાં થોડાં વર્ષ તેમણે વકીલાતનો અભ્યાસ કર્યો હતો. શ્રી. માધવતીરથ સાથે તેમણે એક વાર શાસ્ત્રાર્થનો વિવાદ કરેલો. વડતાલના સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના તમોમુણી આચાર્ય સાને તેમણે બેંક ઉઠાવ્યું હતું અને છેવટે તેને પદબ્રહ્મ કરાવી નવા આચાર્યની નીમણૂક કરાવી હતી. ત્યારપછી તે હુણાવાડા રાજ્યના દિવાન નીમાયો હતા. ત્યાં ૧૩ વર્ષ સુધી તેમણે નોકરી કરીને યશસ્વી કારકર્દી સાથે જીવન પૂરું કર્યું હતું. સંવત ૧૯૭૨ ના કાર્તિક વદી ૮ (તા. ૩૦-૧૧-૧૯૧૫) ને રાજ તેમનું અવસાન નડીયાદમાં થયું હતું.

ઇતિહાસ, શીક્ષક અને સાહિત્ય એ તેમના અભ્યાસના ત્રિય વિષયો હતા. માગવત અને ગિજન તથા ધરકીલસનાં પુસ્તકો તેમનાં ત્રિય પુસ્તકો હતાં. સ્વર્ણસ્થ મન. સુખરામ સુરરામ ત્રિપાઠીને તે પોતાના સાહિત્યગુરુ માનતા. તેમની સંસ્કૃતપ્રચુર લેખનશૈલીનો વારસો જાણે ૨૧. દોલતરામ પંડ્યાને મળ્યો હોય એમ તેમની કૃતિઓ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. તેમનું પ્રથમ પુસ્તક "કુસુમાવલિ" જે કાદંબરીની શૈલીથી સળંગ કથા છે તે સને ૧૮૮૯ માં બહાર પડ્યું હતું. ત્યારપછીનાં તેમનાં પુસ્તકો "ઉદ્ગિત વધ" (૧૯૦૫), "સુમન્થુ" (કવિતાગ્રંથ) અને "અમરસન નાટક" હતાં. છેલ્લું પુસ્તક ૧૯૦૨ માં બહાર પડેલું. તે ઉપરાંત તેમણે કેટલાક અંગ્રેજી અને ગુજરાતી લેખો લખેલા જેનો સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ પામ્યો નથી.

નથુરામ સુંદરજી શુક્લ

૨૧. કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ વાંકાનેરના ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ હતા. તેમનો જન્મ વાંકાનેરમાં સંવત ૧૯૧૮ માં થયેલો. તેમનાં માતૃશ્રીનું નામ આશુંદીમાર્ધ.

તેમણે પ્રાથમિક કેળવણી ગામઠી શાળામાં લીધેલી. નાની વયમાં અને ગરીબ સ્થિતિમાં તે વેદિક કર્મ શીખીને શુક્લવૃત્તિનું કામકાજ કરતા અને કુટુંબનિર્વાહ ચલાવતા. જૂનમાં લખપતની પાઠશાળામાં તેમણે કાવ્યશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હતો. ધન અને સંસ્કૃતનો અભ્યાસ પાછળથી કર્યો હતો. ધનખાપાના અભ્યાસ માટે મહુમ બ્રાહ્મણાનરેડે તેમને કાશી મોકલ્યા હતા જ્યાં તે રસ, અસંકાર અને નાયકાજોડ આદિશીખ્યા. સંસ્કૃત અભ્યાસ તેમણે બાવનગરમાં સ્વ. પ્રાણજીવન મોરારજી પાસે કર્યો હતો. વરલના ઠાકોર શ્રી. હરિસિંહજીએ તેમને અભ્યાસ માટે મદદ કરી હતી. તેમની કાવ્યશાસ્ત્રમાં નિપુણતા અને કેવિતારચના પરથી તેમને દેશી રાજઓ તરફથી 'સાડું ઉત્તેજન મળતું થયું હતું. બાવનગર પોરબંદર તથા વાંકાનેરના રાજવીઓએ તેમને રાજકવિ તરીકે નીમીને સારી પેઠે ઉત્તેજન આપ્યું હતું.

તેમણે સાહિત્યનાં બધાં અંગોનો ધનમાંથી અને સંસ્કૃતમાંથી અભ્યાસ કર્યો હતો. તે શૃંગારરસપ્રધાન કવિ હોવાતા. તેમણે સંખ્યાબંધ નાટકો લખેલાં. તેમાં તેમની શૃંગારપ્રિયતા ચમકતી. તેમનાં લખેલાં નાટકો મુખ્યત્વે શુજરાતી નાટક કંપની, વાંકાનેર વિદ્યાવર્ધક કંપની, વાંકાનેર સત્ય-ઓધ કંપની, પાલીતાણા શક્તિવર્ધક નાટક કંપની, વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક મંડળી વગેરેએ બજાવેલાં.

તેમનાં લખેલાં પ્રસંગોની યાદી :—

કાવ્યગ્રંથો—મહુવર્ણન (૧૮૮૮), શૃંગારસરોજ (૧૯૦૦), કૃષ્ણ-બાળલીલા સંગ્રહ (૧૯૦૭), કાવ્યશાસ્ત્ર, સંગીતશાસ્ત્ર, નાટ્યશાસ્ત્ર (૧૯૧૨), કાવ્યસંગ્રહ (૧૯૧૬), વિવેકવિજય (૧૯૧૫), જાલાવંશવારિધિ (૧૯૧૬), પ્રતાપપ્રતિષ્ઠા નાટક (૧૯૦૫), તખ્તયશ ત્રિવેણિકા, તખ્તવિરહ બાવની, બાવ આશીર્વાચન કાવ્ય, અમર કાવ્યકલાપ, બાવસુધશ વાટિકા, ગંડ વિરહ, ત્રિભુવનવિરહ શતક, બાવવિરહ બાવની.

નાટકો—કૃમુદ્યંદ્ર, કામલતા સ્વયંવર, હલામણુ જેઠવો, હરિશ્ચંદ્ર, રાજયોગી, લાલખાની હુમ્મયાર્ધ, સતી સરોજિની, આધવ કામકંદલા, શુભાન-

નયુરામ સુંદરજી શુક્લ

સ્વ. કવિ નયુરામ સુંદરજી શુક્લ વાંકાનેરના ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ હતા. તેમનો જન્મ વાંકાનેરમાં સંવત ૧૯૧૮ માં યજ્ઞેશ્વર તેમનાં માતૃશ્રીનું નામ આંબુદીપાર્ષી.

તેમણે પ્રાથમિક કેળવણી ગામઠી શાળામાં લીધેલી. નાની વયમાં જાને ગરીબ સ્થિતિમાં તે વૈદિક કર્મ લીખીને શુક્લવૃત્તિનું કામકાજ કરતા અને કુટુંબનિર્વાહ ચલાવતા. જૂનમાં લખપતની પાઠશાળામાં તેમણે કાવ્યશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હતો. મળ અને સંસ્કૃતનો અભ્યાસ પ્રાણધી કર્યો હતો. મળભાષાના અભ્યાસ માટે અર્ધમ પ્રાગ્ધ્રાનરેશે તેમને કાથી મોકલ્યા હતા જ્યાં તે રસ, અસંકાર અને નાયકાભેદ આદિ શીખ્યા. સંસ્કૃત અભ્યાસ તેમણે ભાવનગરમાં સ્વ. પ્રાણુજીવન મોરારજી પાસે કર્યો હતો. વરલના કોકર શ્રી. હરિસિંહજીએ તેમને અભ્યાસ માટે મદદ કરી હતી. તેમની કાવ્યશાસ્ત્રમાં નિપુણતા અને કવિતાશયના પરથી તેમને દેશી રાગઓ તરફથી સારું ઉત્તેજન મળતું થયું હતું. ભાવનગર પોર્ટમંદર તથા વાંકાનેરના રાજવીઓએ તેમને રાજકવિ તરીકે નીમીને સારી પેઠે ઉત્તેજન આપ્યું હતું.

તેમણે સાહિત્યના બધાં અંગોનો મળમાંથી અને સંસ્કૃતમાંથી અભ્યાસ કર્યો હતો. તે સુંગારસપ્રધાન કવિ હોવાતા. તેમણે સંખ્યાબંધ નાટકો લખેલાં. તેમાં તેમની સુંગારપ્રિયતા ચમકતી. તેમનાં લખેલાં નાટકો મુખર્ષી ગુજરાતી નાટક કંપની, વાંકાનેર વિદ્યાવર્ધક કંપની, વાંકાનેર સત્ય-બોધ કંપની, પાલીતાણા બક્તિવર્ધક નાટક કંપની, વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક મંડળી વગેરેએ બજાવેલાં.

તેમનાં લખેલાં પુસ્તકોની યાદી :—

કાવ્યગ્રંથો—ઋતુવર્ણન (૧૮૮૮), સુંગારસરોજ (૧૯૦૦), કૃષ્ણ-બાળલીલા સંગ્રહ (૧૯૦૭), કાવ્યશાસ્ત્ર, સંગીતશાસ્ત્ર, નાટ્યશાસ્ત્ર (૧૯૧૧), કાવ્યસંગ્રહ (૧૯૧૬), વિવેકવિજય (૧૯૧૫), કાલાવંશવારિધિ (૧૯૧૬), પ્રતાપપ્રતિજ્ઞા નાટક (૧૯૦૫), તખ્તમસ ત્રિવેણિકા, તખ્તવિરહ આવની, ભાવ આશીર્વાચન કાવ્ય, અમર કાવ્યકલાપ, બાવસુમય વાટિકા, અંડ વિરહ, ત્રિભુવનવિરહ શતક, ભાવવિરહ આવની.

નાટકો—કેમુદ્યંદ, કામલતા સ્વયંવર, હલામણ જેઠવો, હરિશ્ચંદ્ર, રાજયોગી, લાલખાની લુચ્ચાર્ષ, સતી સરોબિની, માધવ કામકંડલા, ગુમાન.

સિંહ, ભક્તકુટુંબ, કળીરવિજય, તુકાગમ, નદી, નટવર, ભક્તિવિજય, નાગર ભક્ત, બિલ્વમંગળ અથવા સુરદાસ, શહેનશાહ અકબર, યોગકન્યા.

કવિ નથુરામે બે લગ્ન કરેલાં. એક લુણ્ણસરમાં બાઈ રળિયાત સાથે અને બીજું વાલાસણમાં મં. ૧૯૫૯ માં બાઈ ગોદાવરી સાથે. પ્રથમ લગ્નથી તેમને બે પુત્રીઓ થયેલી, ઉમયા અને કમળા. બીજી પત્નીથી તેમને પુત્ર થયેલો તેનું નામ ઉત્તમરામ છે. કવિએ આ બે લગ્ન ઉપરાંત એક ત્રીજું પ્રેમલગ્ન ભાવનગરમાં પાર્વતીબાઈ નામનાં એક સધવા બાઈ સાથે કરેલું. આ માટે તેમને ન્યાતબદાર મૂકવામાં આવ્યા હતા. પાછળથી તેમને ન્યાતમાં લેવામાં આવ્યા હતા. આ પ્રેમલગ્નની એ સધળતા હતી કે સપત્નીનાં ત્રણે બાળકોને પાર્વતીબાઈએ પાછળથી ચોતાની દૂધમાં લઈને બેઠેલાં. કવિ નથુરામ સંવત ૧૮૭૯ માં વાંકાનેરમાં ૬૧ વર્ષની વયે અવસાન પામ્યા હતા.

નલિનકાન્ત નરસિંહરાવ દિવેટિયા

અમદાવાદમાં વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ શ્રાતિમાં સહગત સાક્ષરવર્ધ નરસિંહરાવ બોળાનાથ દિવેટિયાને ત્યાં મ. સ. ૧૮૮૮ના ઓગસ્ટની ૨૫ મી તારીખે એમનો જન્મ થયો હતો એમનાં માતાનું નામ સૌ. સુશીલા.

પ્રાથમિક શિક્ષણ અમદાવાદમાં અને માધ્યમિક મુખ્યમાં લઈ તેઓએ મુખ્યમાં વિક્ટોરિયા બ્યુગિલી ટેકનિકલ ઈન્સ્ટીટ્યૂટમાં ઇલેક્ટ્રિકલ એન્જીની-અરિંગનો અભ્યાસ કર્યો હતો; પણ વિદ્યાન પિતાના વિદ્યાભ્યાસંગી વાતા-વરણથી એમનું માનસ સાહિત્યસેવી બન્યું હતું.

એ આશરપદ યુવાનની એક જ કૃતિ “નરજહા” યુજરાતી સાહિત્યને મળી-ન મળી ત્યાં ૨૭ વર્ષની બચ્ચુવાન વયે મુખ્યમાં મ. સ. ૧૯૨૫ ના માર્ચ માસની બીજી તારીખે એમનું અવસાન થયું. તેઓ અપરિણીત જ હતા.

નારાયણ મોરેશ્વર ખરે

દક્ષિણ સત્રાગ જિલ્લાના તાસગાંવ નામના ગામમાં એમનો જન્મ થયેલો. મૂળ એ ઠાંકણના રત્નાગિરિ જિલ્લાના ગુદાગર ગામના ઠાંકણુરથ બ્રાહ્મણ. એમના પિતાનું નામ મોરેશ્વર નાગેશ ખરે અને માતાનું નામ સરસ્વતી હતું. એમનું લગ્ન કર્ણાટ ગામે મ. સ. ૧૯૦૬ માં થયેલું.

વીટે નામના આમદારી પ્રાધિકારી ડેવણ્ડી લઈ ચીરજ દાઉડકુલમાં એમણે મેટ્રિક સુધીનો અભ્યાસ કર્યો. ચીરજના મહારાજ તરફથી એમને સ્કોલરશિપ મળતી. સંગીત તરફનું એમનું વલણ જોઈ મહારાજએ એમને સંગીત શીખવાનો જ આગ્રહ કર્યો, અને મોટકની પરીક્ષાનું ફોર્મ ભરેલું હોવા છતાં મહારાજના મોકલ્યા તે સંગીત શીખના ગયા અને પરીક્ષા આપી સફળ નહિ. પરંતુ સંગીતના અભ્યાસમાં તેમણે એટલું પ્રાવીણ્ય મેળવ્યું કે એમના યુર પંડિત વિષ્ણુ દિગંબર પળુસ્કરના એ પ્રીતિપાત્ર બન્યા; અને મહાભાણએ આગ્રમને માટે ત્યારે કોઈ શીલવંત કુશળ સંગીતજ્ઞની માગણી કરી ત્યારે પંડિતજીએ મહાભાણને એમની બેઠ કરી.

સંગીત પ્રત્યેના અતુલ્ય અને સ્વદેશભક્તિની લગની એ બંનેનો આશ્રમમાં આવ્યા બાદ એમનામાં જ સુમેળ થયો તેને લીધે દેશમાં છેક આમંજતતાની નીચમા થર સુધી સંગીતપ્રચાર કરવાની તમના જગીડી. અમદાવાદમાં અગ્રમ અભિષેક દિવસ સંગીત પરિષદ ભરવામાં, કે 'લોકસંગીત' જેવાં પુસ્તકોનું સંપાદન કરવામાં એમની એ લગની જ પ્રેરક બળરૂપ હતી. સંગીત હિપરાંત સંસ્કૃત અને ગણિત પણ એમના ગ્રિપ વિષયો હતા, અને આશ્રમની શાળામાં એના અધ્યાપન કર્મમાં તેઓ સદાય પજુ રહેતા. એમના હલામરત, દેશભક્ત અને સાધુચરિત્ર જીવન પર પંડિત વિષ્ણુ દિગંબર, પૂ. ગાંધીજી અને તુલસીકૃત રામાયણની પ્રબળ અસરો પડેલી એથી જ એમનું જીવન ધ્યાનિયું.

ઈ. સ. ૧૯૩૮ની ૬ ફી ફેબ્રુઆરીએ હરિપુરા કોંગ્રેસ વખતે એ પૂર્વ તૈયારીઓ માટે ત્યાં ગયેલા અને ત્યાં જ આશરે ૫૦ વર્ષની વયે એમનું અકાળે અવસાન થયું. એમનો પુત્ર રામચંદ્ર અને પુત્રી બહેન મધુશ બંને અમદાવાદમાં ગંગોતના અધ્યાપનકાર્યમાં જ પ્રવૃત્ત છે. એમનાં પુસ્તકોઃ "આશ્રમ-બજનાવલિ" (સંપાદિત), "લોકસંગીત."

ઠક્કર નારાયણ વિસનજી

૨૧. ઠક્કર નારાયણ વિસનજીનો જન્મ સને ૧૮૮૪માં યચેશો. તેમના પિતા ઠક્કર વિસનજી અરજુન જેપારી હતા, અને તેમના વડવાઓ અશી-જીના સરકારી ઈન્જિનિયર હતા. ન્યાયે તે કચ્છી બોલાણા હતા અને મુળમાં રહેતા હતા, ૧૯૦૩થી તેમણે સંન્યાસ લઈ જમનાથપુરીમાં નિવાસ કર્યો હતો. ઠક્કર નારાયણની માતાનું નામ લાલબાઈ હતું. નિશાળમાં બંધીને તો ઠક્કર નારાયણે યોગી શુભરાતી અભ્યાસ જ કર્યો હતો પરંતુ અંગ્રેજ અને મંસ્ફતનો

અભ્યાસ તેમણે ખાનગી રીતે કર્યો હતો પુસ્તકવાચનનો અત્યંત શોખ હોવાથી તેમણે સંખ્યાબંધ પુસ્તકો વાંચ્યા હતા, ખૂબ વાચન કર્યું હતું, તેમજ શેખન વ્યવસાય પણ સને ૧૮૭૮માં તેમનું મૃત્યુ થયું ત્યાંસુધી ચલાવ્યો હતો.

નાટક કંપનીઓમાં તેમણે નાની વયે એકદર તરીકે કામ કરેલું, અને એ જ વખતથી તેમણે વાચન-લેખનમાં રચનારચના રહેવા માડ્યું હતું. શેખનવ્યવસાય દસ્તગત થયા પછી નાટક કંપનીઓમાં કામ કરવાનું તેમણે લગભગ છોડી દીધું હતું મરાઠી, હિંદી, ઉર્દૂ અને બંગાળી ભાષાનું જ્ઞાન પણ તેમણે રક્તેરક્તે મેળવ્યું હતું અને એ ભાષાઓના ધ્રુવો પુસ્તકોનો અનુવાદ પણ કર્યો હતો. ઉર્દૂ જમાન ઉપર તેમનો સારી પેઠે કાબૂ હતો, તે ઉર્દૂ નાટક કંપનીઓમાં કામ કરવાને લીધે હતો. શેખનવ્યવસાયમાં તેમને 'યુજરાતી'ના તત્ત્વો રવ ઈન્દ્રારામ દેસાઈએ સારો ટેકો આપ્યો હતો. 'યુજરાતી'ના ઐતિહાસિક નવનમ્યાના બેટ પુસ્તકો તથા ચાનુ સાંસારિક વાર્તાઓના લેખનથી તેમની કનમે સારી પેઠે પ્રમિદ્ધિ મેળવી હતી તેમની કનમનો એક મોટો વાચક વર્ગ પણ તેથી જ બિભો થવા પામ્યો હતો. તે કાગે શેખનવ્યવસાય ઉપર નિર્વાહ કરનારા ગણ્યાગાંઠ્યા યુજરાતી લેખકોમાંના સુખ્ખ હકકર નારાયણ હતા.

'યુજરાતી' કાર્યોલક્ષની બિતરતી કળા થતા અને સાહિત્યનિર્માણમાં નવીનતર દૃષ્ટિ આગમન થતા તેમની કનમનું આકર્ષણ જનતામાં ઓછું થવા પામ્યું, ત્યારે તેમણે 'હિંદુ મૌરવ અથમાળા' બહાર પાડીને હિંદુત્વને લક્ષતા પુસ્તકો બહાર પાડ્યા હતા. તે ઉપરાંત તેમણે લોહાણા કોમનું એક સાપ્તાહિક પત્ર લાખમાં લીધું હતું અને લોહાણા કોમના નામાકિત પુસ્તાના શ્રવણરિત્રો એક ન કરી એક મોટા મથ તૈયાર કરવાનું કામ આરંભ્યું હતું. એ કામ છેવટે અધૂરું જ રહેવા પામ્યું હતું એક જ ગતમાં હૃદય બધ પડવાની બિમારીને લીધે તેમનું અવસાન મુમર્ષમાં થયું હતું તેમની પહેલી સદગત પત્નીનું નામ ગંગાનાઈ હતું, અને બીજી પત્નીનું નામ રાધાનાઈ હતું.

તેમના બહાર પડેલા પુસ્તકોની સંખ્યા સો ઉપરાંતની છે. તે ઉપરાંત પત્રીમેક અપ્રસિદ્ધ પુસ્તકો 'યુજરાતી કાર્યોનય પામે છે સામયિકોમાં બહાર પડેલી પણ મયારદ નદિ ચએલી તેમની કૃતિઓ પણ પત્રીમેક હોવાનો સંભવ છે. ઐતિહાસિક નવનમ્યા, મામારિક નવનમ્યા, દ્રુડી વાર્તા, કવિના, નાટક, કર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન, દર્શન વિજ્ઞાન, ઈત્યાદિ અનેક પ્રકાર

રનાં તેમણે લખેલાં અને અનુવાદ કરેલાં પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે. મહત્વનાં અને માહિતી મળી શકી તેવાં પુસ્તકોની નામાવલિ નીચે ઉતારી છે.

ઐતિહાસિક નવલકથાઓ—આનંદાશ્રમ (અંકીમકૃત આનંદમહનો અનુવાદ), ચંદ્રશેખર અથવા બંગાળાની ડગમગતી નૃવાળી, શાહજહાંના છેલા દિવસો અથવા માધવી કંકણ, પ્લાસીનું યુદ્ધ, હલદીધાટનું યુદ્ધ, પશ્ચિમી અથવા બરખીબૂત ચિત્તોડ, કલ્સેઆમ, બદ્રકાળી અથવા પાવામહનો પ્રલય, જગન્નાથની મૂર્તિ, વિશ્વગ (પાંચ ઐતિહાસિક વાર્તાઓ), ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વેનું હિંદુસ્તાન, ચક્રવર્તી બાપ્પા રાવળ, ચાણક્યનંદિની અથવા ચચ્ચ અને સુંદધી, હમ્મીરહદ અથવા રણથંભોરનો ઘેરો, અનંગબદ્રા અથવા વલ્લભીપુરનો વિનાશ, બેગમ બાઝાર—૩ ખંડ, બાદશાહ બાબર, ચક્રવર્તી હમ્મીર અથવા ચિત્તોડનો પુનરુદ્ધાર, નાદિરનો દોરહમામ, કચ્છનો કાર્તિકેય, યોવનચક્ર—બે ખંડ, ભયંકર બદ્ર—ત્રણ ખંડ, મહારાષ્ટ્રીય ઉપકાળ, અનારકલી, મહારાણી મયણ્ડલા, પરાધીન ગુજરાત, નાનાસાહેબ, મુરીદે શયતાન, સિતમગર સુલતાન, કચ્છનો કેસરી, શુરુ ગોવિંદસિંહ, વીર વૈરાગી અથવા મંદાવલાદુર, જયંતી અથવા સંતાલવિદ્રાહ, રત્નદેવી.

સામાજિક નવલકથાઓ—આજકાલનો સુધારો કે રમણીય ભયંકરતા, વિલાયતી વિલાસમાં ફેસનબાર્ષ ખલાસ, ચુડેલનો વાંસો અથવા એક નદીની આત્મકથા—બે ખંડ, મુઘલા મીનાક્ષી, સંસાર સમસ્યા, મારી ભયંકર મંસારયાત્રા, આજકાલનું હિંદુસ્તાન—૪ ભાગ, કેસુમ કંટક અથવા રમણી કે રાક્ષસી, વીસમી સદીની વર્મવસેના—બે ભાગ, બાળવિલ્લવા કુદપાણી.

ઇતિહાસ ધર્મ, અને તત્ત્વજ્ઞાન—શ્રમણીય અને વેદોમાં આર્યોનો ઉત્તરધ્રુવનિવાસ, જ્ઞાનેશ્વરી ગીતા, અશ્રુતાનુભવ, વિવેકાનંદ વિચારમાળા—પાંચ ભાગ, અમરલાલ ચરિત્ર, અરવિંદ વિચારમાળા—બે ખંડ, નારાયણ ગદ્યગંગા, બાવળા એટલે રણવંશી, ધર્મભણોનું શુદ્ધીકરણ, દંપતીશાસ્ત્ર, હિંદુ સંગ્રહન, સોબાગ્ય રાત્રિ, દિરણ્યમર્બ હિંદુ.

લોકકથાઓ—ભારત લોકકથા—ભાગ ૧ થી ૧૦.

કવિતા—કાવ્યકુસુમાકર.

નાટકો—માલવકેતુ, કૃષ્ણબક્ત બોડાણો, સંસાર પારિભત.

અપ્રસિદ્ધ મંપૂર્ણ નાટકોના પ્રસિદ્ધ ચએલા એપેરા—પરશુરામ, વસુંધરા, બ્રહ્મપિં વિશ્વામિત્ર, ચાતુ જમાનો, દગાજાજ દુનિયા, દેવી દમયંતી, દેવી દ્રૌપદી, દેવી બદ્રકાલી, સાધુ કે શયતાન, માયા મોહિની, અનંગ પદ્મા, અર્વર્ણકન.

નારાયણરાંકર દેવરાંકર વૈદ્યશાસ્ત્રી

એકલા ગુજરાતમાં જ નહિ પણ કમશ દેશભરમાં વિદ્વાન વૈદ્ય-શાસ્ત્રી તરીકે પ્રતિષ્ઠા રચાવનાર અમદાવાદના આ વૈદ્યશાસ્ત્રીનો જન્મ રાયકવાળ બ્રાહ્મણ ગ્રામિમાં, અમદાવાદના સ્વામિનારાયણ મંદિરના શાસ્ત્રી સેવકરામ જેમણે 'સત્સંગ જીવન' નામના પુસ્તક ઉપર સંસ્કૃત ટીકા લખી છે એવા પ્રસિદ્ધ પ્રપિતામહના કુટુંબમાં, સંવત ૧૯૩૦ ના ભાદરવા સુદ પાંચમના રોજ, ગરોતરમાં આયુંદ પાસે આવેલા જોર ગામે થયો હતો. એમના પિતા દેવરાંકર શાસ્ત્રી પણ વિદ્યાવ્યાસંગી અને પ્રાચીન શાસ્ત્રોના અભ્યાસી હતા. એમની માતાનું નામ દુર્ગાબાઈ.

ગુજરાતી ત્રણ ચોપડીનો અભ્યાસ અમદાવાદમાં કરીને તે વડોદરામાં રાજકીય સંસ્કૃત પાઠશાળામાં વ્યાકરણ સાહિત્ય અને મર્મશાસ્ત્રના અભ્યાસ માટે ગયા. ઘરની સ્થિતિ ધણી આધારણ હોવાથી ત્યાં ભિક્ષુત્વદેહિ કરીને જ નિર્વાહ ચલાવતા અને ભણતા; પણ બુદ્ધિ તેજસ્વી હોવાથી અભ્યાસમાં ઉત્તમ નંબરે પાસ થતા ગયા અને વડોદરા રાજ્ય તરફથી તેમને આવજી માસ દક્ષિણા મળતી મર્મ. ત્યાં ત્રણે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ પૂરો કરી તે વ્યાકરણના અભ્યાસ માટે કાશી ગયા, અને ત્યાંની ઉત્તમ પરીક્ષા પસાર કરી અમદાવાદ આવ્યા; બાદ સં ૧૯૪૬માં ગરોતરના પ્રસિદ્ધ પુરાણી અને સમર્થ વૈદ્ય રામરામ બાપુજીનાં મોટાં પુત્રી જીવકોર જોડે એમનું લગ્ન થયું. લગ્ન બાદ ફરી એમણે જયપુર રાજકીય આયુર્વેદ પાઠશાળામાં વૈદકનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો અને તે સંપૂર્ણ કરી અમદાવાદમાં આવીને 'આયુર્વેદ ગિહિત્સાલગ' નામનું દવાખાનું સ્થાપ્યું, તે સાથે જ આયુર્વેદ પાઠશાળા પણ સ્થાપી. ક્રિયા અને કુશળતા બંને હોવાથી દવાખાનાની પ્રવૃત્તિ વધતી મર્મ અને અમદાવાદના તે લોકપ્રિય વૈદ્ય મર્મ ગયા.

પણ ધંધા ઉપરાંત વિદ્યાવ્યાસંગ અને વૈદ્યસમાજની ઉભતિ એ એ પ્રિય પ્રવૃત્તિઓ એમણે જીવનભર આજી રાખી. ૧૯૧૧ માં અમદાવાદમાં સ્થપાઈને બંધ પડેલી સ્થાનિક વૈદ્યસભાને પુનર્જીવિત કરી તેના મંત્રી, પ્રધાન અને માનદ પ્રમુખ પોતે થયા; ગુજરાત પ્રાંતના વૈદ્યોનું મંગલન કરી ઈ. સ. ૧૯૨૫માં તેનું પહેલું સંમેલન અમદાવાદમાં બર્ધુ. મુંબઈમાં ભરાએલા તેના બીજા સંમેલનના અધ્યક્ષસ્થાનેથી આપેલા મનનીય વ્યાખ્યાનના જોડા માનથી તેમણે એવી છાપ પાડી કે ત્યાંની પ્રજુરામ આયુર્વેદિક દોસેને એમને પ્રાણાત્મ્યની ઉપાધિ એનાયત કરી. કરાંચીમાં ભરાએલા એલ ઇડિયા વૈદ્ય-સંમેલનમાં 'સ્વસ્થ-સંભાષ' પરિપક્વતા તેમજ ૧૯૩૧માં

મૈસુરમાં ઓવ છડિયા વૈદ્ય-સંમેલનના 'આયુર્વેદ-અભ્યાસ' પરિપદના પ્રમુખ તરીકે તે સુટાયા; અને સીકેનમાં બરાએલા ઓવ છડિયા વૈદ્યમંમેલનમાં ત્રિદોષના નિર્બંધ માટે તેમને સુવર્ણપદક મળ્યો. પાટણની તથા મુખર્ષીની પ્રભુરામ આયુર્વેદિક કોલેજે તેમજ નિખિલ ભારત આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠે તેમને પરીક્ષક તરીકે નીમેલા ૧૯૩૫માં તેમણે ઓવ છડિયા વૈદ્યમંમેલનને અમદાવાદમાં આમંત્રી તેને સૌધ્યમદોત્સવ ૧૫ દશદશ્યથી ઊજવ્યો. સને ૧૯૩૬ માં ૫. મદનમોદન માવરીયજીએ કાઠીમાં આમંત્રેલા ઓવ છડિયા વૈદ્ય-સંમેલનના પ્રમુખ તરીકે તે સર્વાનુમતે સુટાયા, ને એમની કીર્તિને કળશ ચડ્યો.

ઈ. સ ૧૯૩૭ના સપ્ટેમ્બરની ૨૩મી તારીખે અમદાવાદમાં એમનું અવસાન થયું એમને ચાર પુત્રો છે, જેમાંના મોટા વૈદ્યરત્ન માધવપ્રસાદ ગુજરાત, કચ્છ, કાઠિયાવાડ વૈદ્યમંમેલનના ૧૯૪૧ના વર્ષના પ્રમુખ અને મ્યુનિસિપલ આયુર્વેદિક દવાખાનાના મેડિકલ ઓફિસર છે. બીજા નટવર-પ્રસાદ, ત્રીજા જયતીલાલ અને ચોથા ઈન્દ્રવદન અભ્યાસ કરે છે. એમના જીવનવિપયક વિશેષ માહિતી 'વૈદ્યસભા રત્નતન્વતી ત્રય' તેમજ 'ઓવ છડિયા આયુર્વેદ મદામકળ રત્નત્રય'માંથી મળે છે.

ઈ સ ૧૯૧૮માં એમનું પ્રથમ પુસ્તક 'ધ્યેય સુદર્શનચક્ર' બહાર પડ્યું. એમની કૃતિઓની યાદી નીચે મુજબ.

ધ્યેય સુદર્શનચક્ર, જ્વરચિકિત્સા, શ્વેતચિકિત્સા, અનુભૂત ચિકિત્સા, આક્ષેપક જ્વર, પચ્ચૂત, ત્રિદોષ.

પીરોઝશા જહાંગીર મરઝ્યાન (પીજનમ)

મર્ઝમ પીરોઝશા જહાંગીર મરઝ્યાન (પીજનમ) પારસી દૈનિક પત્ર " જામે જમશેદ " વાળા મર્ઝમ જહાંગીરજી બહેરામજી મરઝ્યાનના પુત્ર. તેમનાં માતાનું નામ જામજીબાઈ હતું તેમનો જન્મ તા. ૬-૫-૧૮૭૬ ને રોજ થયો હતો.

મુખર્ષીની ન્યુ હાઈસ્કૂલમાં તેમણે મેટ્રિક પસાર કરેલી અને સારપછી કોલેજમાં ઉચી ડેગ્રેવણી લઈ સને ૧૮૯૯ માં એમ. એ. પાસ થયેલા. અંગ્રેજી સાહિત્ય પ્રતિ તેમનો ખાસ રસ હતો. પિતાના જીવનકાળ દરમ્યાન તેમણે " જામે જમશેદ "ના તંત્રી તરીકેનો બાર હિપાડ્યો હતો અને પિતાએ શરુ કરેલા બધા કાર્યોને સારી પેઠે આગળ વધાર્યા હતા મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેટર તરીકે તેમણે મુખર્ષી શહેરની અને કામના એક આગેવાન તરીકે

પારસી કામની સારી સેવાઓ બજાવી હતી મગકારે તેમની મેવાઓ માટે તેમને સી આઈ ઇ. નો ખીતાબ આપ્યો હતો.

પિતાની સગલ કલમ અને રમૂજ સૈનીનો વારસો તેમને મળ્યો હતો. "જાગે જાગશે" દૈનિક ઉપરાત "ગપસપ" નામનું રમૂજ પંખવાડિય પત્ર તેમણે ચલાવ્યું હતું જે તેના દળવા વાચન માટે લોકપ્રિય બન્યું હતું તેમણે ટેલીફ નવલકથાઓ તેમજ નાટકો લખ્યા હતા. તા ૧૧-૪-૧૯૩૩ ના રોજ મુમર્ઝિયા તેમનું અવસાન થયું હતું.

મરુમના પત્નીનું નામ બાઈ રતનબાઈ તેમના મોટા પુત્ર શ્રી અરેશર મરઝવાન હાનમાં "જાગે" ના તની તરીકે અને બીજા પુત્ર ફરતમ મરઝવાન તેના વ્યવસ્થાપક તરીકે નામ કરે છે.

મરુમે લખેલા પુસ્તકોની યાદી નીચે મુજબ છે :

"માઝનદગાન", "નસીમની લીલી", "જીવ પર જોરાવરી", "કાચીનો સાહુકાર", "ધડી ચપકો", "ખેમાન મંચદ", "વારસે નાકબૂન", "મોહમત કે મુસીબત", "હેન્ડસમ બેગાર્ડ" (નોવેલ અને નાટક), "અમીમેન્યુસ સાથ એમીમેન્ટ", "ગાસીનો માકો" (નાટક), "કુહીઆઈ સાસનું કનઈસાઈ", "અફવાતુન" (નાટક), "આઈતા પર મોઈતુ", "દેવનું ડોક", "મખખર મોહરો" (નાટક), "મેકમ દીચકુ" (નાટક), "ધી રહેન્જ ઓફ ડૂમા", "ધી કોર્સ ઓફ ઇમગન્સ", અને "ઇફ શી ઓનલી ન્યુ". ઉલ્લા તથા શીલ્પ માટેના નાટકો છે.

પીંગળશી પાતાભાઈ નરેલા

બાવનગર રાજ્યના આ રાજ્યકવિનો જન્મ સવત ૧૯૧૨ના આસો સુદ ૧૧ને દિવસે, ચાલણ ગ્રામિયા, બાવનગરની જૂની રાજધાની સિહોરમાં થયો હતો. એમના પિતાશ્રી પાતાભાઈ મળુભાઈ પણ બાવનગરના રાજ્યકવિ હતા એમના માતાનું નામ શ્રી આઈબા એમનું લગ્ન બાવનગર તામે તાળાજ મહાજમ સેવાજીના મુકામે શ્રી જીજીના સરથે સવત ૧૯૩૮માં થયેલું એમને હરદાનભાઈ અને જોગીદાનભાઈ એમ બે પુત્રો તથા બે પુત્રીઓ છે. મોટા પુત્ર આજે બાવનગર રાજ્યના રાજ્યકવિ છે.

પ્રાથમિક કેળવણી એમણે સિહોરની શાળામાં મહારાજ તખ્તસિદ્ધજી ની સાથે જ લીધેલી ત્યારબાદ પોતે સંસ્કૃત, વ્રજભાષા, હિંદી, ચારણી વગેરે ભાષાઓનો ઘેર આપણે અભ્યાસ કરી એમાં પારંગત થયા રામાયણ, મહાભારત, અવતાર ચરિત્ર અને ગીતા એ એમના નિત્યરહસુના ગ્રંથોએ

એમના જીવનધડતરમાં ગોટા ફાગો આપ્યો હતો. એ ઉપરાંત સ્વામી મસ્તરામજીએ એમના જીવન પર સારી અસર કરેલી. બાવનગરના ત્રણે મહારાજ-શ્રી. તખ્તસિંહજી, બાવસિંહજી તથા કૃષ્ણકુમારસિંહજી, ત્રણે દિવાનો શ્રી. સામળદાસ, શ્રી. વિઠ્ઠલભાઈ અને સર પ્રભાશંકર, તેમજ કર્નલ જોરાવરસિંહજી અને ગોડેલ હરિસિંહજીની પણ એમના જીવન પર અસર પડી હતી.

કાવ્યશાસ્ત્ર, પિંજણશાસ્ત્ર, રસશાસ્ત્ર, અલંકારશાસ્ત્ર, જ્યોતિષ તેમજ ખગોળશાસ્ત્ર એ એમના અભ્યાસના પ્રિય વિષયો હતા અને કાવ્યશાસ્ત્રની પ્રાચીન પ્રણાલિ પર તેમજ ચારણી દળે એમણે ઘણા ગ્રંથો રચ્યા છે. એ ઉપરાંત તેઓ જૂની ચારણી દળના સમર્થ વાતીકાર હતા.

રાજ્યમાં તેમનું સારું માન હતું અને પોતાની જ્ઞાતિની પણ એમણે સારી સેવા બજાવી છે. બાવનગર તાળાના ચારણોનાં બધાં ગામોને તેમણે વારસાહક અપાવ્યો, અને ૧૬૭૫માં બાવનગરમાં 'શ્રી. કૃષ્ણકુમારસિંહજી ચારણી વિદ્યાલય'ની સ્થાપના કરી. તેની કદર તરીકે ૧૮૭૭-ક્રાઈસ્ટવાડ અને ગુજરાતની સમગ્ર ચારણ જ્ઞાતિએ તેમને માનપત્ર આપેલું. ૧૯૮૮માં બાવનગર યુવરાજશ્રીના જન્મપ્રસંગે મહારાજ કૃષ્ણકુમારસિંહજીએ એમને શેઠાવદર ગામ વસપરંપરા બક્ષિશ કર્યું. સંવત ૧૯૬૫ના ફાગણ સુદ ૧૪ ને શનિવાર તા. ૪થી માર્ચ ૧૯૭૬ના રોજ બાવનગરમાં એમનું અવસાન થયું. એમના અવસાન બાદ શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણીએ તા. ૧૦-૩-૭૬ના 'કુલછાજ' તથા તા. ૬-૩-૭૬માં 'જન્મશ્રુતિ'માં લખેલા અંજલિલેખો તથા 'શારદા'માં શ્રી. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યાએ લખેલા લેખોમાં એમના જીવનવિષયક માહિતી પ્રકટ થઈ છે. એમના ગ્રંથો—

તખ્તપ્રકાશ, બાવજૂવણ (અલંકાર ગ્રંથો), કૃષ્ણકુમાર કાવ્ય, શ્રી. સત્યનારાયણની સંગીતમાં કથા, હરિરસ (ટીકા સહિત), સુખત ચરિત્ર સતી મણિ (નવલ), ઇસર આખ્યાન, સુખોદમાળા, પિંજણ કાવ્ય ભાગ ૧-૨, કૃષ્ણ બાળલીલા, ચિત્ત ચેતાવની, પિંજણ વીરપૂજ.

પુરુષોત્તમ વિશ્રામ માવજી

પ્રાચીન ઇતિહાસના અભ્યાસી, પ્રાચીન ઐતિહાસિક અને કલાત્મક સામગ્રીમાં આપણા ઇલાકાનો અગ્નેઃ તથા સમૃદ્ધ સંગ્રહ એકઠો કરનાર અને સાહિત્ય તેમજ કલાપ્રચાર માટે સક્રિય પ્રયત્નો કરનાર આ ગર્ભધીમંત ગૃહસ્થનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૭૬ ના નવેમ્બરની ૧૧ મી તારીખે, સંવત

૧૯૩૫ના આશિન વદ ૧૨ના રોજ કાલિયાવાડમાં દારકા પામે આવેલા વરવાળા ગામમાં તેમના વતનમાં બાટિયા ગામમાં યગો દત્તો. એમના પિતાનું નામ વિશ્વામ માનજી અને એમની અટક સંપટ, પરંતુ એઓ મધ્યે દરોવેલા પિતા તથા દાદાના મંદુકત નામ સાથે જ એળખાતા. એમનાં માતાનું નામ માળેકમાઈ.

માધ્યમિક શિક્ષણમાં મેટ્રિક પસાર કરીને એમણે મેર મિ. નેમ્સ મેકડોનલ્ડ નામના અંગ્રેજ પાસે અભ્યાસ કર્યો અને એ અભ્યાસને પરિણામે જ એમનામાં ઇતિહાસ-અન્વેષણ, કલાપ્રેમ અને ગ્રામીન વસ્તુ-મંદ્રદનો રોષ પ્રકટમાં. એમના જીવન પર મુખ્ય અસર પણ એ મિ. મેકડોનલ્ડની, અને એ ઉપરાંત સ્વ. જીવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી તથા સ્વ. સર વિદ્યુલક્ષ દામોદર દાકરસીની પડેલી. એ ત્રણેના ગાદ પરિચયમાં તે હતા, અને એ ઉપરાંત પણ પોતાના મંરકારી સ્વભાવ અને ઇતિહાસના અભ્યાસને કારણે તેઓ ધણી રાજનિવાસીઓ, દેશપરદેશના વિદ્વાનો અને રાષ્ટ્રપ્રેમી રાજકીય આગેવાનોના મંસર્ગમાં આવેલા.

એમનું પ્રથમ લગ્ન મુળમમાં મંવત ૧૯૫૨માં થયેલું; દ્વિતીય લગ્ન સાનોલીમાં મંવત ૧૯૬૨માં થયું, એ એમનાં પત્નીનું નામ મી. પ્રમ-દુવરણાઈ છે. એમને દંસરાજ નામના એક ગુલાન પુત્ર હયાત છે, જેમણે બી. ડોમ. તથા એલ. એલ. બી.ની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે.

એમનો મુખ્ય વ્યવસાય તો વ્યાપાર અને ઉદ્યોગ, અને ઉદ્યોગોમાં મુખ્યત્વે મીસો સંબંધીનો. એ ઉપરાંત આજે ધીખતી ચાલતી દારકાની પ્રથંક અને વિખ્યાત સીમેન્ટ ફેક્ટરીના મૂળ સ્થાપક અને મંથોજક પણ તેઓ જ હતા, અને પરદેશો સાથે પણ વ્યાપારનું વિશાળ ક્ષેત્ર એમણે ચોળ્યું હતું.

ઇતિહાસ, રાજકારણ, સાહિત્ય, કલા, પુરાવસ્તુ (antiquities) અને શિક્ષણસંસ્થા એ એમના અભ્યાસના ત્રિય વિષયો હતા, પરંતુ તેમાંયે ઇતિહાસ અને કલા એમને વિશેષ રિયસ હતાં, અને એ વિષેનું શિક્ષક રીત એમણે સંપાદન કર્યું હતું. મુળમની રોયલ એશિયાટિક સોસાયટી નામના વિખ્યાત વિદ્વંસજનના તેઓ એક અગ્રણી સભ્ય હતા. મદારાષ્ટ્રના ઇતિહાસના તેઓ અગ્રણી અભ્યાસી ગણાતા અને ગ્રામીન ઇતિહાસ-અન્વેષણ તથા તેની સામગ્રીના મંદ્રક પાછળ એમણે કરેલો વ્યવસ્થા બીજા મંરકારી શ્રીમંતોને અનુકરણીય અને તેવો છે. ઐતિહાસિક અને કલાત્મક સામગ્રીનો એમનો મંદ્રક કોઈ પણ એક વ્યક્તિની માલિકીના મંદ્રક તરીકે અત્યંત

ઠહી શકાય તેવો હતો. એ જોવાને આપણા દેશના તેમજ યુરોપ-અમેરિકાના અનેક ઇતિહાસ-કલાપ્રેમી વિદ્વાનો આવતા. એમના એ અણુમોલ સંપ્રદરશાનનો એક મહત્ત્વનો ભાગ મુળધર્મના પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ મ્યુઝિયમમાં છે, અને ખીન્નો એમના પુત્ર પાસે છે.

એ જ કલાપ્રેમે એમની પાસે ઠકાવેલું મુળધર્મનું જાણીતું 'લક્ષ્મી આર્ટ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ' તથા તેનાં કલામય પ્રકાશનો તો જનતામાં જલ્દી જોડે સુધી એમનું નામ પ્રસારી ગયાં છે. આ ઈલાકામાં સચિત્ર સાહિત્યપ્રકાશનનો જ્યારે કેવળ અભાવ હતો એ કાળમાં 'સુવર્ણભાળા' નામનું સામયિક ચિત્ર-પ્રકાશન પ્રકટ કરવાનો અને તે પછી સુંદર ચિત્રોવાળાં સુશોભિત પુસ્તકો પ્રથમ બહાર પાડવાનો જસ પણ એમને વર્ષો છે.

અમદાવાદની છઠી મુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમથી ચોખ્ખાએલા કલાપ્રદર્શનને અધ્યક્ષસ્થાનેથી એમણે આ દેશની તળપદી કળાઓના અભ્યાસ અને સચ્ચુદ્ધાર વિશે મનનીય બાપણ આપ્યું હતું; અને મુળધર્મી બીજી સાહિત્ય પરિષદના સત્કાર-પ્રમુખ તરીકે પણ તેમણે વિદ્વાતભરેલો શ્રેષ્ઠ વાંચ્યો હતો. ત્રીજી સાહિત્ય પરિષદમાં 'ઐતિહાસિક સાહિત્યનું સ્વરૂપ' નામનો નિર્મલ પણ મનનીય છે.

આ ઉપરાંત દક્ષિણ દિશના પ્રસિદ્ધ શાસ્ત્રીજી શ્રી. ટી. સુખારાયા અનેકલ પાસેથી એમણે આપણાં જૂનાં વિદ્યાનર્નો શાસ્ત્રોના પણ ઉતારા કરાવ્યા હતા.

પોતાની બાટિયા શાંતની ઉત્તિ મટે પણ એમણે સતત પ્રયત્નો કર્યા હતા, અને શાંતિની સેવામાં તેમના તંત્રીપદ નીચે 'બટ્ટી હિતેન્દ્રુ' માસિક નીકળતું અનેક ભગતા કલાકારો તથા સાહિત્યકારોને આર્થિક તેમજ બીજી સહાય કરીને તેમણે પોતાના ધનનો સાર્વ વ્યય કર્યો હતો. સાહિત્ય તેમજ કળાનાં ક્ષેત્રોમાં તથા બીજાં લોડોપયોગી કાર્યોમાં આપેલી આ સેવાની કદરશનાસીમાં વડોદરા રાજ્ય તરફથી તેમને 'રાજ્યરત્ન'નાં ઉદ્દેશ્ય આપવામાં આવ્યો હતો.

સંવત ૧૯૮૫ ના જ્યેષ્ઠ વદિ ૧૧, તા. ૩ જી જુલાઈ ૧૯૨૬ના રોજ મુળધર્મી એમનું અવસાન થયું. એમનો પ્રથમ અંથ ઇ. સ. ૧૮૯૮ માં-સંવત ૧૯૫૭-૫૮-માં-સાંસ્કૃતિક-સ્થળે-એમના-સ્નેહીતા-તમકા-તદ્દી-તદ્દિને મુજરાત-એ.

(૧) રજપુતાનાના દેશી રાજ્યો વિ. સં. ૧૯૫૪

(૨) રણવીરસિંહ " ૧૯૫૬

(૩) પ્રબોધ ભારત, ૧-૨ " ૧૯૫૭

(૪) સુરસાગરની સુંદરી	વિ. મં. ૧૯૬૦
(૫) શિવાજીનો વાધનખ	" ૧૯૬૨
(૬) માનવ ધર્મમાત્રા	" ૧૯૬૨
(૭) સંખ્યા યાને મરાઠા રાજ્યનો સૂચીસ્ત	" ૧૯૬૫
(૮) રણવણ યાને પગીસ વર્ષનું શુદ્ધ	" ૧૯૭૫
(૯) નીતિવચન	" ૧૯૭૮
(૧૦) વળાધાત યાને વિજયનગરનો વિનાશકાળ	" ૧૯૭૯
(૧૧) ચાર સં-ચારી	
(૧૩) વતનપત્રે, નિવાડપત્રે (મરાઠી)	
(૧૪) કેશિયસ અને ચાલીઝ	
(૧૫) નોટવ એડમિનિસ્ટ્રેટિવ જીનીઅસ ઓફ નાઈટીન્થ સેન્ચુરી (અંગ્રેજી)	
(૧૬) વોટ લિટરેચર ડૂ વી વોન્ટ	"
(૧૭) શિવાજીનું સ્વરાજ્ય	
(૧૮) ધી ઈન્ડિયન રેલ્વે યોદ્ધા સીરીઝ ૧, ૨, ૩	"

પૃથુલાલ હરિકૃષ્ણ શુક્લ

૨૧. પૃથુલાલ હરિકૃષ્ણ શુક્લનો જન્મ તા. ૧૯-૯-૧૮૯૫ને રોજ થયેલો. તે મૂળ નડિયાદના વતની હતા, અને બાળ ખેડવાળા ગણિતના હતા. તેમના પિતાનું નામ હરિકૃષ્ણ મોતીલાલ શુક્લ અને માતાનું નામ પ્રસન્નમા. તેમણે લગ્ન કર્યું નહોતું.

તેમના દાદા નડિયાદના રેશનમાસ્તર હતા તેથી તેમનું વતન નડિયાદ થયેલું. તેમના પિતા હરિકૃષ્ણ સુરત જીલ્લામાં પોસ્ટ માસ્તર હતા એટલે તેમના પિતા સાથે બાલ્યાવસ્થા સુરત જીલ્લામાં તેમણે ગાળી હતી. પ્રાથમિક કેળવણી તેમણે ગ્રીષ્મલી અને મથુદેવીમાં લીધી હતી. માધ્યમિક કેળવણી પણ એ જ જીલ્લાનાં જુદાં જુદાં ગામોમાં અંગ્રેજી ૬ થોડા સુધી લીધી હતી. પદરથી અઠારમા વર્ષ સુધી તે સુરત જીલ્લામાં રહેલા. એ વખતે પિતાનું અવસાન થતાં તે નોકરી માટે એક વર્ષ સુધી મદ્રાસ, કલકત્તા, રંચન, રામેશ્વર વગેરે સ્થળે ફર્યો અને ત્યાંથી તેમને સુરત તેડી લાવવામાં આવ્યા. ત્યાંથી ૨૧મા વર્ષે તે નડિયાદ આવ્યા.

નડિયાદમાં થોડો વખત તેમણે અંત્યજ્ઞાણામાં કામ કર્યું. સને ૧૯૧૮ના અરસામાં તેમણે છાત્રાગ્રાથ પરીખ અને સંકરલાલ શુક્લની સાથે

મળીને 'બારન' પત્ર તથા પ્રેસની પ્રવૃત્તિ ઉપાડી. એ પત્રના પ્રથમ તંત્રી પૃથુલાલ શુક્લ દત્તા. ત્યારપછી તે ગાંધીજી પાસે સત્યાગ્રહાગ્રમમાં આવીને રહ્યા અને એક વર્ષ પછી ત્યાંથી છૂટા થઈ પાછા નડિયાદ ગયા. ત્યાંથી મુંબઈ જઈને ૧૯૨૬માં કોઈ સ્ટીમરના વાપરક્ષેસ વિજામમાં તેમણે કામ કર્યું. છેવટે ૧૯૨૮માં તે 'સાજ વર્તમાન' પત્રની ઓફીસમાં જોડાયા. તા. ૧૫-૧૧-૧૯૩૧ ને રોજ સાંતાક્રુઝમાં ન્યુમેનિયાની બિમારીથી તેમનું અવસાન થયું.

તેમની મુખ્ય કૃતિઓ "કુલપાંદડી" (૧૯૨૪) અને "આરામગાદ" (૧૯૨૮) છે. તેમની કલમ પ્રતિ થી કવિ નાનાલાલે 'કુલપાંદડી'ની પ્રસ્તાવનામાં અનન્ય પ્રેમ દર્શાવ્યો છે. તેમનાં કેટલાંક લખાણો હજી અપ્રકટ અવસ્થામાં છે. સ્વીન્નનાથ અને ટોલસ્ટોયનાં લખાણોએ તેમના જીવન અને લેખન ઉપર અસર નીપજાવી હતી.

‘ખડેચરલાલ ત્રિકમજી પટેલ (વિહારી)

ખડુ પ્રકાશમાં નહિ આવેલા, પણ જિંદગી મેધા ધરાવનાર અને 'વિહારી' નામથી કાઠિયાવાડમાં જાણીતા આ કવિનો જન્મ બાવનગર રાજ્યના સિહોર ગામમાં પાટીદાર ગણિતમાં મે. ૧૯૨૨ના ચિત્ર સુદ ૬ તા. ૨૨ મી માર્ચ ૧૮૬૬ના રોજ થયો હતો. એમના પિતાનું નામ ત્રિકમજી પુરુષોત્તમ અને માતાનું નામ ગંગાજીઈ.

શુભરાત્રી સાત ધોરણ સિદ્ધેશમાં અને અંગ્રેજી ૭ ધોરણ બાવનગરમાં કરી રાજકોટ અને અમદાવાદની ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં એમણે અધ્યાપનનું શિક્ષણ લીધું અને અંતિમ પરીક્ષામાં ૮૦ ટકા મુજબ લઈ પડેલા વર્ષમાં પહેલે નંબરે આવ્યા. તરત તે કેળવણી માતામાં જોડાયા અને જીવનભર એ જ વ્યવસાયમાં, તાલુકા શાળાના હેડમાસ્ટર અને ગોંડલ અધ્યાપન મંદિરના આચાર્ય તરીકે રહ્યા.

સંવત ૧૯૪૧ માં શ્રી મણિગાંધી સાથે એમનું લગ્ન થયું. એમને ત્રણ પુત્રો છે; ત્રણેય એન્જીએટ છે. મોટા પુત્ર શ્રી ચંદુલાલ પટેલ ગોંડલ રાજ્યના વિદ્યાઅધિકારી અને વચેટ પુત્ર નૃસિંહલાલ તથા નાના ધીમતલાલ વકીલાત કરે છે.

એમના પિતા વ્યવહારકુશળ, વાચનના શોખીન અને વેદાંતશાસ્ત્રી હતા, અને એમણે જાળપણથી જ એમનામાં સારા વિદ્યાસંસ્કાર તથા ઉચ્ચ જીવનબીજ રોપ્યા હતાં. તે પછી અભ્યાસકાળ દરમિયાન કુમાર વયે સાક્ષર

વિવેચક શ્રી નવલરામભાઈ, પિંગળકાર રણુભાઈ ઉદયરામ, કેશવ દર્પદ્રવ અને ડાહ્યાભાઈ દેરાસરી જેવા ગુરુઓના જોવા મંરકાર એમણે ઝીંટ્યા હતા. તે ઉપરાંત સ્વયંચિદાણુમા કવિ નર્મદની પ્રેમશૌર્યબીની સંરકારિના, ઇન્દારામ સૂર્યરામ દેસાઈ કૃત 'દિંદ અને છિટાનિયા', ગોવર્ધનરામ કૃત 'સરસ્વતીચંદ્ર' અને મણિયાવ નળુભાઈ કૃત 'ગુનાગસિંદ્ધ' આદિની અસર જીવન પર અદ્દભુત થઈ, અને જીવનમય સાહિત્યની ભૂમિકા બધાઈ. સંરકૃતના તે સારા યાતા હોઈ મહાભારત, ભાગવત, અઢાસૂન, ગીતા આદિનો પણ એમણે સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કર્યો હતો અને ગુરુ શ્રી પ્રકાશાનંદજી મહારાજ તથા અન્ય સન્ધ્યાસીઓ ને સંતો સાથેની આધ્યાત્મિક ચર્ચા વગેરેથી એમની પ્રતિભા પોષાઈને પુષ્ટ બની હતી.

એમની કૃતિઓમા મંરકૃત ગુજરાતી કાવ્યો ઉપરાંત કેટલાક બાળ્ય-ગ્રંથો પણ છે. સાહિત્ય ઉપરાંત વેદાંત એમનો પ્રિય વિષય હતો. એમની પ્રથમ કૃતિ 'વીરસિંહ અને પ્રેમરાય' નામનું સળમ લાંબુ કાવ્ય સ. ૧૯૪૩ માં ૨૧ વર્ષની વયે પ્રસિદ્ધ થયું પણ એમનું જાણીતું કાવ્ય તે 'વીરસૂ' અને એમને ખ્યાતિ મળી તે એમણે મેઘદૂતના રચેલા સમયોદી ભાષાતરથી એ ઉપરાંત એમના 'આત્મોત્તતિ' નામના કાવ્યસંગ્રહમાં એમની વિવિધ કૃતિઓ સંગ્રહાણેલી છે.

એમનું જીવન અનેકવિધ હતું અને એમની તીવ્ર જીવિસંકિત જીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રોમા અમઢી જડી હતી. સમ્કૃત ઉપરાંત ગણિત એમનો પ્રિય વિષય હોઈ તે સારા ગણિતશાસ્ત્રી અને વ્યાપારી નામામા નિષ્ણાત હતા, અષ્ટાવધાન કરી શકતા, હતાક્ષરપરીક્ષાગા પણ તે નિષ્ણાત ક્ષેત્રાતા અને જ્યોતિષી તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા, -એવા કે પોતાના અવસાનની તિથિ, વાર, સમય એમણે ૨૦ વર્ષ પૂર્વે જાણી રાખ્યા હતા, અને તે જ મુજબ સ. ૧૯૯૩ ના કાર્તિક વદિ ૪, તા ૨૨ મી નવેમ્બર ૧૯૩૭ ના રાજ સધ્યાસમયે એ ગોડલમા અવસાન પામ્યા.

અખડ ખાદીધારી અને દેશની જાડી દાઢ ધરાવનાર એ કવિના રાજૂભક્તિના કાવ્યો અને હુદા જાણીતા છે. સાહિત્યસેવક, કેળવણીકાર ઉપરાંત રાજૂ પ્રત્યેની ભક્તિને લીધે એમની અન્ય પ્રવૃત્તિઓ યાતિ અને દેશહિતના કાર્યોની પણ હતી.

એમની કૃતિઓની વર્ણવાર યાદી નીચે મુજબ છે :

૧. વીરસિંહ અને પ્રેમરાય	૧૯૪૩	(૧૮૮૭)

૨. પંચાંગી ભાષાંતર	૧૯૪૯	(૧૮૯૩)
૩. ભાગવત પુષ્પાંજલિ	૧૯૫૧	(૧૮૯૪)
૪. મહિષરતોત્ર ભાષાંતર	૧૯૫૫	(૧૮૯૯)
૫. નૃસિંહર રતોત્ર ભાષાંતર	૧૯૫૫	(૧૮૯૯)
૬. ધીરમ્	૧૯૬૩	(૧૯૦૭)
૭. મેઘદૂત ભાષાંતર	૧૯૬૪	(૧૯૦૮)
૮. રાજતોત્સવ	૧૯૬૪	(૧૯૦૯)
૯. શ્રાવણ ભાષાંતર	૧૯૬૬	(૧૯૧૦)
૧૦. પ્રેમસદાશુઃ ભક્તિ	૧૯૬૮	(૧૯૧૨)
૧૧. આત્મોન્નતિ	૧૯૭૧	(૧૯૧૫)
૧૨. ગીતાટ્પવિદારી ભાષાંતર	૧૯૭૪	(૧૯૧૮)
૧૩. રાષ્ટ્રગીત	૧૯૭૭	(૧૯૨૧)
૧૪. ઉપનિષદ ભાષાંતર	૧૯૮૧	(૧૯૨૫)
૧૫. સંગીત ગીતા પુષ્પાંજલિ	૧૯૮૪	(૧૯૨૮)
૧૬. ગીતા પંચામૃત	૧૯૮૪	(૧૯૨૮)
૧૭. ગીતા પુષ્પાંજલિ	૧૯૮૪	(૧૯૨૮)
૧૮. વૃત્તવિદ્યારિણી ગીતા (મંસ્કૃત)	૧૯૮૬	(૧૯૩૦)
૧૯. શિવસપ્તકમ્ (મંસ્કૃત)	૧૯૮૮	(૧૯૩૨)
૨૦. શ્રીકૃષ્ણશરણમ્ (મંસ્કૃત)	૧૯૮૮	(૧૯૩૨)
૨૧. ગીતાશુવનમ્ (મંસ્કૃત)	૧૯૮૯	(૧૯૩૩)
૨૨. સૌવર્ણસૌદર્ય	૧૯૯૦	(૧૯૩૪)
૨૩. ઉત્તરરામચરિત (ભાષાંતર)	૧૯૯૧	(૧૯૩૫)
૨૪. શાકુંતલ (ભાષાંતર)	૧૯૯૧	(૧૯૩૫)
૨૫. વિદારી આર્ષવર્ત યાત્રા	૧૯૯૨	(૧૯૩૬)

બહેરામજી મલખારી

સ્વ. બહેરામજી મલખારીનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૫૩ માં વડોદરામાં થયો હતો. કુટુંબમાં ખટરાજને કારણે તેમનાં માતા વડોદરેથી સુરતમાં આવી વસ્યાં હતાં ત્યારે બહેરામજી એ વર્ષની વયના હતા. સુરતમાં બહેરામજી કુસંગમાં પડી ગયા. બાર વર્ષની વયે માતાનું મૃત્યુ થતાં તેમની આંખો ઉઘડી ગઈ અને તેમણે બધાં દુર્વ્યસનોનો ત્યાગ કર્યો માત્ર મેળવવાની ઝંખના થતાં સુરતની મિસન સ્કૂલમાં તે દાખલ થયા. ત્યાં તેમણે મેટ્રિક

સુધી અભ્યાસ કર્યો પરંતુ ગણિતમાં નાપાસ થવાથી આમજ અભ્યાસ મુક્તવી રાખવો પડ્યો.

તેમનું વલણ સાહિત્ય તરફ વિશેષ હતું. રોકસ્પિયર, મિસ્ટન, વર્ડ્ઝ-વર્થ, ર્પેન્સર આદિ કવિઓનો તેમણે ખૂબ અભ્યાસ કર્યો. પોતે કવિ હતા અને અંગ્રેજી સાહિત્યના અભ્યાસ પછી તે અંગ્રેજી-ગુજરાતી બેઉ ભાષામાં કવિતાઓ રચવા લાગ્યા. ડૉ. વિલ્સને તેમની શક્તિ જોઈને સર કાવસજી જહાંગીરને બયામણ કરી 'ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા'ના તે વખતના તંત્રી મિ. માર્ટિન વૂડના હાથ નીચે નોકરીમાં રખાવ્યા. સામાજિક અને રાજકીય સુધારણા વિષેના તેમના લેખો શિક્ષિત વર્ગમાં હેંઘમેર વંચાતા હતા. ઈ. સ. ૧૮૭૫ માં મિત્રોની સલાયથી તેમણે 'ઇન્ડિયન ર્પેક્ટેટર' નામનું અંગ્રેજી સાપ્તાહિક શરુ કર્યું હતું ઈ. સ. ૧૮૭૮ માં મિ. માર્ટિન વૂડ 'ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' માંથી છૂટા થતાં તેમની મદદથી 'ગુજરાત અને ગુજરાતી' નામનું બીજું પત્ર તેમણે શરુ કરેલું. ૧૮૮૩ માં દાદાભાઈ નવરોજીના આશ્રય હેઠળ 'વૉર્ધસ ઓફ ઇન્ડિયા' પત્ર શરુ થયું તેના મુખ્ય લેખક તરીકે પહેલેથી શ્રી. મલગારી રચ્યા હતા. સ્ત્રી-શિક્ષણ, વિધવાવિવાહનો પ્રચાર અને સેવાસહનની સ્થાપના એ બધું કેટલેક અંશે એમના જમને આભારી છે. તેમની ગુજરાતી કવિતાઓ સાદી, સરલ અને બોધક હતી.

ઈંગ્લાંડની મુસાફરી તેમણે ત્રણ વખત કરેલી. 'ઇન્ડિયન આર્થ ઓન ઈંગ્લીશ લાર્ષર્ફ' નામનું તેમનું પુસ્તક ઈંગ્લાંડની સોઠસ્થિતિના દર્શનને આધારે તેમણે લખેલું જે ખૂબ વખણાયેલું. છેલ્લે તેમણે 'ઈસ્ટ એન્ડ વેસ્ટ' નામનું પ્રખ્યાત માસિક પત્ર શરુ કરેલું પરંતુ તેની લાંબી કારકીર્દી તે જોઈ શક્યા નહિ અને તા. ૧૧-૭-૧૯૧૨ ના રોજ સ્ત્રીમલામાં અવસાન પામ્યા.

જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ જીવિસાગરજી

સ્વ૦ શ્રીમદ્ જીવિસાગરજી જૈન યુનિ સાંસ્કારિક સ્થિતિમાં ગુજરાતના વીજપુરના પાટીદાર (કર્મકર્ત્રિય) હતા. તેમનું નામ બહેચરદાસ હતું, પિતાનું નામ પટેલ શિવગમ હતું અને માતાનું નામ અંબાત્રાણ હતું. તેમનો જન્મ મં. ૧૯૩૦ના મહા સુદી ૧૪ને રોજ થયેલો. તેમણે પ્રાથમિક કેળવણી વીજપુર, મહેસાણા અને આજેવમાં લીધી હતી. નાની વયથી તે

સંતસમાગમના રસિયા હતા. અવધૂત રવિસાગરજીનાં દર્શન થયા પછી તેમને સંતસમાગમ વધુ પ્રિય થયો હતો અને સંસાર પ્રતિ હિદાસીનતા તથા ત્યાગ. ધર્મ પ્રતિ પ્રેમ જાગ્યો હતો. શ્રી રવિસાગરજીના શિષ્ય થી. સુખસાગરજી મદારાજ પાસે તેમણે ૧૯૫૭ના માગશ્વર માસમાં જૈન સાધુત્વની દીક્ષા લીધી હતી. પ્રથમ વ્યાત્રીમાંસ તેમણે સુરતમાં કરેલું અને પુસ્તકલેખનનો પ્રારંભ પણ ત્યાં જ કરેલો. તેમનું પ્રથમ પુસ્તક હતું: “જૈન ધર્મ અને ખ્રિસ્તી ધર્મનો સુકામલો.”

દીક્ષા પછી અધ્યયન, વિદ્યાનો-સંતો-શીલસુકોનો સમાગમ અને અર્ચા વગેરેમાં તે ખૂબ આગળ વધવા લાગ્યા હતા. સુઅસિદ્ધ મુસ્લીમ સંત કાજી અનવરમીયા તેમના સમકાલીન હતા. વેદ, ગીતા, કુરાન, હૃદયસૂત્ર, જૈનાગમો વગેરેના જ્ઞાનનો સુંદર સમન્વય તેઓ કરતા અને પોતાનાં જાહેર વ્યાખ્યાનોમાં તે ઉતારતા. સંવત ૧૯૭૦માં તેમને આચાર્ય પદવી આપવામાં આવી હતી.

શ્રી. બુદ્ધિસાગરજી તત્ત્વજ્ઞાન અને યોગનાં પરમ અભ્યાસી હતા. નદીતટ કે સાગરકાંઠો, જંગલ, કોતર કે શુદ્ધાઓમાં નિવાસ તેમને પ્રિય હતો. તેમની યોગ-ધ્યાનપ્રિયતા તેમની અંધરચનાઓમાં અને ઉપદેશોમાં પ્રતીત થતી. ૨૪ વર્ષ સુધી સાધુદશા પાળીને સં. ૧૯૮૧ના જોઈ વદ અને રાજ તે કાળધર્મને પામ્યા હતા.

તેમની પ્રેરણાથી સ. ૧૯૬૪માં અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ સ્થપાયું હતું. તેમની જન્મજૂભિમાં એક વિશાળ જ્ઞાનમંદિર તેમની પ્રેરણાથી બંધાયું હતું જેમાં છાપેલા અને દસ્તલિખિત મૂલ્યવાન પુસ્તકોનો સંગ્રહ વિદ્યમાન છે. તે એક સારા કવિ પણ હતા અને અત્યંત સરલતાથી કવિતારચના કરી શકતા હતા. તેમણે સૌ ઉપશંત નાનામોટા ગ્રંથો લખ્યા તથા પ્રસિદ્ધ કરાવ્યા હતા. સં. ૧૯૮૧માં જ્યારે તેમને લાગતું હતું કે હવે પૃથ્વી પરથી પ્રસ્થાન કરવાનો તેમનો સમય નજીક આવે છે તે વર્ષમાં તેમણે એકી સાથે ૨૭ પુસ્તકોનું પ્રકાશન આરંભ્યું હતું. તે પોતાની જન્મ-જૂભિમાં જ સ્વર્ગવાસ પામ્યા હતા. સંખ્યાબંધ ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ થવા છતાં તેમનું પુણ્જ લખાણ હજી અપ્રસિદ્ધ રહ્યું છે.

તેમણે રમેશ ગુજરાતી તથા સંસ્કૃત પુસ્તકોની મંજ્યા મોટી છે, જેમાંથી મદસ્વના ગુજરાતી પુસ્તકોની નામાવલિ અત્ર આપી છે:

દાવ્યગ્રંથો—જનનમંત્રદ્વ બાગ ૧ થી ૧૧ (આશરે ૩૫૦૦ પૃષ્ઠ), અધ્યાત્મ જનનમંત્રદ્વ, પૂજનમંત્રદ્વ, બાગ ૧-૨, મર્દુલી મંત્રદ્વ બાગ ૧-૨,

ગુરુગીત ગ્રંથીર્મઅહ, સાધ્યરમતી ગુણ શિક્ષણકાવ્ય, દેવવેદન રતુતિ-સ્તવન સંગ્રહ, કલ્યાણિ સુબોધ, બારત સદકાર શિક્ષણ કાવ્ય, મિત્ર મૈત્રી.

ગદ્ય ગ્રંથો—કર્મયોગ (મૂલ સંસ્કૃત સાથે), પરમાત્મદર્શન, પરમાત્મ-જ્યોતિ, પત્રસદુપદેશ ભાગ ૧-૨-૩, બૃહત્ વીજપુર દર્શાંત, બૃહત્ વચનામૃત, ગુરુબોધ, શોકવિનાશક, શ્રી. રવિસાગરજી મહારાજનું ચરિત્ર, સત્ય સ્વરૂપ, ચિંતામણિ, અધ્યાત્મશાન્તિ, ગચ્છમત પ્રબંધ, શ્રીમદ્ યશોવિજયજી નિબંધ, સુખસાગર ગીતા, તપગચ્છ પટાવલિ, પ્રતિષ્ઠાપાલન, આત્મતત્ત્વદર્શન, જૈનોપનિષદ્, શિષ્યોપનિષદ્, તત્ત્વવિચાર, પદ્મવ્યવિચાર, આત્મપ્રકાશ, જૈન-ખ્રિસ્તી ધર્મનો મુકાબલો અને સંવાદ, તત્ત્વચિંતુ, લાક્ષા લજપતરાય અને જૈન ધર્મ, અનુભવ પચ્ચાશી, તત્ત્વજ્ઞાન દીપિકા, કન્યા-વિક્રમ દાસ તથા બાળલક્ષ્મી નિબંધ, આત્મશક્તિ પ્રકાશ, યોગદીપક, ધાર્મિક ગદ્યસંગ્રહ.

વિવેચન ગ્રંથો—આનંદધન પદસંગ્રહ, આત્મદર્શન, સમાધિરાતક, ગુણાનુરામ કુલક, શ્રાવકધર્મ સ્વરૂપ ભાગ ૧-૨, આત્મશિક્ષા બાવના-પ્રકાશ, કશિવાર્યોપનિષદ્ બાવાર્થ.

સંપાદિત ગ્રંથો—શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભાગ ૧-૨, જૈન રસમાળા, જૈન ધાતુપ્રતિમા શેખસંગ્રહ ભાગ ૧-૨, સુદિત જૈન સ્વ. ગ્રંથ નામાવલિ, જૈન સ્વાદ્વાદ મુક્તાવલિ, કર્મપ્રકૃતિ.

સુખ્ય સંસ્કૃત ગ્રંથો—સુદર્શનાબોધ, આત્મપ્રદીપ, પ્રેમગીતા, શુદ્ધોપયોગ.

શ્રી. છુદિસાગરજીએ આરબેલી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક ગ્રંથમાળામાં ઉપર જણાવ્યાં તે ઉપરાંત ખીજાં મળીને આશરે ૧૨૫ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયાં છે.

કવિ જીલાખીરામ ચકુભાઈ

કવિ જીલાખીરામનો જન્મ સંવત ૧૯૦૮ માં આસો વદ ૧૦ ને રોજ અમદાવાદમાં યથો હતો. તેમના પિતા ચકુભાઈ મંગળજી દવે ઔદિચ્ય સહસ્ત્ર બ્રાહ્મણની ન્યાતર્માં સુપ્રસિદ્ધ દત્તા. તે સ્વ. જોશનાનાથ સારાભાઈને ત્યાં ગ્રામસ્તી કરતા. જીલાખીરામે ગુજરાતી ૬ ધોરણ અને અંગ્રેજી ત્રણ ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો. નાની વયથી-નિશ્ચળના અવ્યાસ દરમ્યાન પશુ દોહરા છાપા લખવાનો અને 'ચોટાપ્રગથ' 'નાગપ્રબંધ' જેવાં ચિત્રકાવ્યો રચવાનો તેમને નાદ હતો. 'વિનાશકાળે વિપરીત છુદ્ધિ,' 'નામ તેડનો નાશ' એવાં કહેવતોને દોહરા કે હંદમા નૂથી લઈને કવિતાઓ

લખવાનો તેમને ખૂબ શોખ હતો, અને સામાન્ય કહેવતો એમ કવિતામાં ગૂંથાવાથી શ્રોતાઓ ઉપર ચમત્કારિક અસર થતી. પાછળથી કવિ દલપતરામનો સમાજમ ચવાથી તેમની પાસે રહી તેમણે કવિતારચનામાં સારી કુશળતા મેળવી હતી. કવિ જુલાખીરામ કવિ દલપતરામના અગ્ર શિષ્યો-માંના એક લેખાતા અને જાહેર સભાઓમાં તેમની કવિતાઓ સાંભળવા માટે ભોઠો ખૂબ એકત્ર થતા. તેમની કવિતા માટે તે વખતના સ્થોલકોટ ઠાંટ જન શ્રી. ગોપાળરાવ હરિએ સુંદર પ્રમાણપત્ર આપ્યું હતું.

કવિ જુલાખીરામના ત્રણ કવિતાગ્રંથો પ્રસિદ્ધ થયા હતા: (૧) ચાંદ-દર્શક કાવ્ય, (સં. ૧૯૨૫), (૨) કાવ્ય કૌસ્તુભ ભાગ ૧, (૩) કાવ્ય કૌસ્તુભ ભાગ (૨) (સં. ૧૯૬૧). તેમની કવિતાઓ મુખ્યત્વે ઉપદેશાત્મક, કટાક્ષા-ત્મક, સંસારસુધારા ચાટના ઉદ્બોધનાત્મક અને વર્ણનાત્મક હતી. કવિ દલપતરામ અને શ્રી. ગોપાળરાવ હરિ દેશમુખ ઉપરાંત દી. બા. અંબાલાલ સાકરલાલ, શ્રી. ભોળાનાથ સારાભાઈ, રા. સા. મહીપતરામ, કવિ સવિતા-નારાયણ, દી. બા. મણીભાઈ જશભાઈ, રા. બા. હરગોવિંદદાસ કાંઠાવાળા, શ્રી. છોટાલાલ નરભેરામ, શ્રી. નવલરામ લક્ષ્મીરામ, વડોદરાનરેશ શ્રી. સયા-જીરાવ વગેરે તેમના સમકાલીન વિદ્વાનોએ તેમની કવિતાને તે કાળે વખાણેલી અને ઈનામ-અકરામ દ્વારા તેમની કદર કહેલી.

કવિ જુલાખીરામનું પ્રથમ લગ્ન તેમની ૧૧ વર્ષની વયે અને ખીજું લગ્ન સં. ૧૯૪૦ માં ૨૨ વર્ષની વયે વ્યાસ હરિભાઈ લલિતુભાઈનાં પુત્રી વીજકોર સાથે થયેલું. વડોદરા ગામની ન્યાયખાતાની અને રેવન્યુખાતાની નોકરીમાં તે નવસારી, કોર અને મહુવા તાલુકામાં રહેલા હતા. તેમણે હિંદનાં મૃદ્ધિસૌંદર્યનાં કેટલાંક સ્થળો, પહાડો, વગેરેનો પ્રવાસ કર્યો હતો. પોતાની ઔદિગ્ય યાત્રિમાં સુધારા કમવવાને તેમણે એક સભા સ્થાપેલી અને તે માટે પણ કેટલીક કવિતાઓ લખેલી. સં. ૧૯૪૨ માં માત્ર ચોત્રીસ વર્ષની વયે અમદાવાદમાં તેમનું અવસાન થયું હતું.

ડા. ભગવાનલાલ ઈંદ્રજી

ડા. ભગવાનલાલ ઈંદ્રજીનો જન્મ તા. ૭-૧૧-૧૮૩૯ ના રોજ જૂનાગઢમાં થયો હતો. તે ન્યાયે પ્રખેરા હતા. તેમણે માત્ર પ્રાથમિક શિક્ષણ જ શાળામાં મેસીને લીધું હતું, પરંતુ શાસ્ત્રપારંગત પિતા તથા બાઈ પાસે મંરૂતનો અભ્યાસ કરેલો તે એમને ભાવિ જીવનકાર્યમાં ખૂબ ઉપયોગી નીવડ્યો હતો.

ગિરનાર જતાં આવતાં તેની તળેટીમાં પડેલા અશોકના શિલાલેખો ઉઠેલવાની તેમને પ્રેરણા થઈ અને જેમ્સ પ્રિન્સેપે છપાવેલા બ્રાહ્મી લિપિના મૂળાક્ષરોની કાગળ ઉપર નકલ ઉતારી લઈ તેની મદદથી એ લેખો તેમણે ઉઠેલવા માંડ્યા. કાઠિયાવાડના પોલીટીકલ એજન્ટ કર્નલ લેમ અને મુંબઈના પુરાવિદ ડૉ. બાહિ દાશના પ્રોત્સાહનથી પોતે કરેલા શિલાલેખોના ઉઠેલ લઈ તે ઈ. સ. ૧૮૬૧ માં મુબઈ ગયા, જ્યાંની રૉયલ એશિયાટિક સોસાયટીમાં એમણે કરેલો ઉઠેલ માન્ય થયો. એ નાના પંડિત જેવો દુર્લભ સહકારી મળી આવવાથી ડૉ. બાહિ દાશએ તેમને ૧૯૬૨ માં મુંબઈમાં બોલાવી લીધા.

એ જ વર્ષમાં અનંતા જઈને પોતાના બધા અંગ્રેજ પુરોગામીઓના કરતાં શુદ્ધતા લેખોની વધુ શુદ્ધ નકલો તે ઉતારી લાવ્યા અને ૧૮૬૩ માં નારિક, દાસી, ભાગ, વ્યુજર, નાનાઘાટ વગેરેની શુદ્ધઓના લેખો ઉઠેલી જેસલમેરના જૈન બંકારોના દુર્ભિલ ગ્રંથોની નકલો કરવા તે ગયા. ત્યાં સતત ભેજમાં કામ કરવાથી તે ટાઈફોઈડની બિમારીનો ભોગ થઈ પડ્યા. બાદ ડૉ. બાહિ દાશએ તેમને મંગાળ, ઉત્તર હિંદ અને વાયવ્ય પ્રાંતમાં પડેલી અઢળક પુરાસામગ્રી તપાસવા મોકલ્યા. નામપુર, જળપુર, અલાહાબાદ, બનારસ, ભિદા, મથુરા, દિલ્હી આદિ રથે ખૂબ રખડીને તે ૧૮૬૮ માં પ્રાચીન સિદ્ધાઓ તથા લેખસામગ્રી મેળવી લાવ્યા. નાણાંને અભાવે તે બગબગ પ્રવાસ કરી શક્યા નહિ એમ જોઈને ડૉ. બાહિ દાશએ તેમને રાજ્યના એક અમલદાર તરીકે માસિક રૂ. ૨૦૦ ના પગારથી રખાવ્યા અને વધુ મુમાશરીની સગવડ કરાવી આપી. ૧૮૭૧ થી ૧૮૭૪ સુધીમાં તેમણે આખા હિંદનાં બધાં મુખ્ય શહેરો જોઈ લીધાં અને ઉંઠ નેપાળ સુધી ધૂમી આવ્યા. તે માત્ર શુદ્ધ પુરાવિદ નહિ પણ પુરાણાનુષાસુ હોઈ સદર દરમિયાન પુરાતત્ત્વ ઉપરાંત પ્રાતે પ્રાંતના રીતરીવાજ, ભાષા, પહેરવેશ, ધર્મ વગેરેનું જ્ઞાન મેળવતા અને તેની નોંધ રાખતા.

૧૮૭૪ માં ડૉ. બાહિ દાશ અવસાન પામ્યા, પણ ભગવાનલાલ બાઈએ પોતાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખી. મજેલી સામગ્રી ઉપરથી ઇતિહાસ નિર્માણ કરવાની એમની શક્તિ અજગ હતી. અમંભવિત મનાતી ક્ષત્રપોની વંશાવલિ માત્ર સિદ્ધાઓને જ ઉઠેલીને એમણે સર્જન થોડું આપી હતી. ખારવેલના અધરા મનાતા લેખો થોડા વખતમાં ઉઠેલીને એમણે જે નિર્ણયો આપ્યા હતા તેમાં ઢગ્ગસુધી ફાઈ કરી દેશ્વર દર્શાવી શક્યું નથી. પરંતુ રામાં પણ તેમની કીર્તિ પ્રસરી હતી. ડૉ. બર્નેસ, પીટર્સન અને કોડ્ગટન

જેવા તેમના મિત્રો હતા. ડૉ. શુદ્ધર તેમના ગુજરાતી લેખોનું અંગ્રેજી કરતા હતા.

૧૮૭૭ માં મુંબઈની રૉયલ એશિયાટિક સોસાયટીએ એમને માનદ સભ્ય બનાવ્યા હતા. ૧૮૮૨ માં મુંબઈ યુનિવર્સિટીએ ફેલો નીમીને તેમને સન્માન્યા હતા. ૧૮૮૩ માં હેગની રૉયલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ તેમને ફારીન મેમ્બર બનાવ્યા હતા. ૧૮૮૪ માં લંડન યુનિવર્સિટીએ તેમને ડોક્ટર ઓફ લિટરેચરની પદવી આપી હતી. ડૉ. બગવાનલાલ ૧૮૮૮ માં અવસાન પામ્યા હતા.

શિક્ષાલેખોમાંથી ઇતિહાસ તારવી કાઢીને નિર્જીવ પત્રોને સજીવન કરી બતાવનાર એ વિરલ પ્રતિભાધારી વિદ્વાનની શતાબ્દી ગુજરાતે ૧૯૩૯ માં ઉજવી હતી. ૧૯૪૩ માં મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાં તેમની પ્રતિમા વડોદરાનરેણને હસ્તે પ્રુક્તી મુકાઈ હતી. તેમના મૃત્યુ પછી ૫૫ વર્ષે પણ તેમની સેવાનું સ્મારક થયું તે એ સેવાની મૂલ્યવત્તાનું નિદર્શક બને છે. પુરાતત્ત્વવિષયક લેખો તેમનો મૂલ્યવાન સાહિત્યવારસો છે.

પોતાની પાસેના જૂના લેખો, સિદ્ધાંતો તથા બીજાં કેટલીક મૂલ્યવાન વસ્તુઓ તેમણે મુંબઈની એશિયાટિક સોસાયટીને, બ્રિટિશ મ્યુઝિયમને અને મુંબઈની નેટીવ જનરલ લાયબ્રેરીને સોંપી દીધેલાં છે. તેમના વંશમાં હાલ કોઈ પણ નથી.

કવિ બવાનીશંકર નરસિંહરામ

સ્વ. કવિ બવાનીશંકર નરસિંહરામ ત્રિવેદીનો જન્મ તા. ૬-૬-૧૮૪૮ ને રોજ તેમના વતન લોંબડીમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ નરસિંહરામ મીઠારામ ત્રિવેદી અને માતાનું નામ દેવકુવર હતું. તે સામવેદી શ્રીમાળા ખાઠાણુ હતા. લોંબડીમાં તેમણે કશુ બટની ગામડી નિરાળમાં ગુજરાતી અભ્યાસ કરેલો અને બ્રિટિશ અમલ સ્થાપી થયા પછી અંગ્રેજી બે ધોરણુ સુધી અભ્યાસ કરેલો. સાહિત્યોપાસના અને કાવ્યો તથા નાટક-નવલકથાનું આદિનું લેખન એ જ તેમના વ્યવસાયો હતા.

તેમના જીવન ઉપર પ્રબળ અસર મળીતા સંસારસુધારક સ્વ. કરસનદાસ મૂળજીની થઈ હતી. સ્વ. કરસનદાસ લોંબડીના એડમિનિસ્ટ્રેટર તરીકે સને ૧૮૬૭ ની સાલમાં ગયેલા અને ૧૮૭૧ ની સાલમાં અવસાન પામ્યા ત્યારસુધી કવિનો એમની સાથે ગાઢ સંપર્ક રહેલો. એમના સંપર્કને પરિણામે કવિએ સંસારસુધારાના વિષય પર કલમ ચલાવવા માંડી. તેમની કવિતા દલપતસૈધીની હતી.

સને ૧૮૮૨માં કવિએ “યુજરાત માસિક પત્ર”, ૧૮૮૩ માં “ત્રિમાસિક દીકાકાર”, ૧૮૮૮ માં “કાઠિયાવાડી” સાપ્તાહિક અને ૧૯૦૦ માં “વિદ્યાવિનોદ” માસિક શરુ કરીને ચલાવેલાં. ‘કાઠિયાવાડી’ સાપ્તાહિકમાં જાણીતા પારસી કવિ દાદીયા એદલજી તારાપોર કવિના સાથી હતા. આ ઉપરાંત વેયોં સુધી ‘સાંજ વર્તમાન’, ‘રાસ-ગોસ્તાર’, ‘અખબારે સોદાગર’, ‘સમશેર બહાદુર’ વગેરે પત્રોમાં તે લેખો લખતા. સને ૧૯૧૩માં સર ચીનુભાઈ માધવલાલના પ્રમુખપદે કવિના સત્કારનો સમારંભ આદાવાદમાં થયો હતો, અને શુ. વ. સોસાયટીએ કવિને કેટલાક ગ્રંથો ભેટ આપ્યા હતા. ૨૧. મહીપતરામ નીલકંઠ, રા. બા. ભોળાનાથ સારાભાઈ, રા. બા. લાલસંકર, દી. બા. અંબાલાલ, ૨૧. હરગોવિંદલાલ કાંટાવાળા, ૨૧. કેપુશરો કાગરાજી, ૨૧. જહાંગીર મરઝમાન, ૨૧. ખેરામજી મજબારી, ૨૧. શાપુરજી ખંભાણી એ બધા કવિના પ્રશંસકો અને હિતેજો હતા.

કવિનું અવસાન તા. ૩-૫-૧૯૨૧ માં લોંબડીમાં થયું હતું. તેમણે લખેલાં કાવ્ય, નાટક, નિબંધ, કથાંકત્યાદિ ગ્રંથોની નામાવલિ નીચે પ્રમાણે છે:

(૧) કૃષ્ણવિરેહ (કરસનદાસ મૂળજીના સ્વર્ગવાસ નિમિત્તે લખેલાં કાવ્યો), (૨) વિધવાવિલાપ, (૩) કાવ્યરંગ, (૪) સ્ત્રીભેદ, (૫) દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન ભાગ ૧-૨, (૬) બવાનીકાવ્યસુધા ભાગ ૧-૨, (૭) સંપત્તિવિજય, (૮) હિંદુસ્તાનના વાજળી હથ્થ, (૯) ગોરીસંકર ખોઝાનું ચરિત્ર, (૧૦) અનંતજી અમરચંદનું જીવનચરિત્ર, (૧૧) આશકરણ સ્વામીનું જીવનચરિત્ર, (૧૨) હેમચંદ્ર સુરિનો મુર્દખો (કવિતા), (૧૩) સૌરાષ્ટ્ર-પ્રકાશ, (૧૪) બાવદોત વિજય, (૧૫) યુજરાતી જૂનાં ગીતો, (૧૬) યુગદાતી ગીતાવલિ, (૧૭) કમલાકુમારી, (૧૮) કુંવારી કન્યા, (૧૯) સોરડી સોમનાથ, (૨૦) મીઠા જળની માછલી કે ધીરજનું ફળ ધન, (૨૧) સરદારમહોને સરદાર, (૨૨) મણીપુરનો મહારાજ, (૨૩) ઠંઠ યુદ્ધ, (૨૪) સુદામા ચરિત્ર-પૈયાંજી નોટક, (૨૫) જશવંતવિજેતા, (૨૬) કરકસર અને ઉદારતા.

કવિ બવાનીસંકરનું લગ્ન તેમની એકત્રીસ વર્ષની વયે સાવલામાં અચરતગૌરી સાથે થયેલું. તેમને બે પુત્રીઓ અને ત્રણ પુત્રો હતા જેમાંનાં નાનાં પુત્રી સવિતાગારી, મોટા પુત્ર શ્રી. પ્રાણુદાસ અને નાના પુત્ર શ્રી. દયાસંકર વિદ્યમાન છે. શ્રી. દયાસંકર પત્રકારનો તથા ગ્રંથકારનો વ્યવસાય કરે છે. ઈટલીક ખંભાણી નવલકથાઓના અનુવાદો તેમણે કરેલા છે. ‘મુંબઈ સમાચાર’ સાપ્તાહિકના તે સહર્તગી છે.

બાઈશંકર નાનાબાઈ બટ

૨૧. બાઈશંકર નાનાબાઈ બટ (સોલીસીટર) નો જન્મ સંવત ૧૯૦૧ ના શ્રાવણ સુદી ૧૧ ના રોજ અમદાવાદ હૃદયના તેમના વતન જુવાલડી ગામે થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ નાનાબાઈ રામરામ બટ હતું. તેમનાં માણીનું નામ કૃષ્ણાબાઈ હતું. ન્યાતે તે રાષ્ટ્રવાળ બ્રાહ્મણ હતા. તેમનું લગ્ન સાણંદમાં મહાનંદ બટનાં પુત્રી રેવાબાઈ સાથે થયું હતું. તેમને ઠાંઈ સંતાન થયાં નહોતાં.

જુવાલડીમાં પ્રાથમિક ઊંચણી શેવાની સાથે તેમણે થોડું સંસ્કૃત બાપાનું જ્ઞાન પણ મેળવ્યું હતું. ત્યારપછી અમદાવાદમાં તે માધ્યમિક ઊંચણી શેવા આવ્યા હતા અને મધુકરી કરીને તથા દયુશન કરીને ચાર-પાંચ ધોરણ નેટલું અંગ્રેજી જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું. ત્યારપછી તે શીઠ્ઠ હલપતબાઈની મુળઈની પેઢીમાં નોકરી કરવા ગયા હતા હિસાબી કામના સારા જાણકાર હોવાથી તેમને ત્યારપછી સુરતની બેન્કમાં નોકરી મળી હતી. ત્યાંથી તે પાછા મુળઈમાં મેસર્સ જકગ્સન અને પેન સોલીસીટરની પેઢીમાં મેનેજિંગ કાર્ક તરીકે આવ્યા હતા. સાહેબના ઉત્તેજનથી તેમણે અભ્યાસ કરીને હાઈકોર્ટ વકીલની પરીક્ષા પસાર કરી હતી અને તેમાંથી આગળ વધીને તે સને ૧૮૭૫-૭૬ માં સોલીસીટર થયા હતા. આ બધા જ્ઞાનગી અભ્યાસ તથા પરિશ્રમનો પ્રતાપ હતો. લોકમાન્ય તિલક સામેના સરકારના કેસમાં બચાવ પણ તરફથી લડવા ઠાંઈ તૈયાર નહોતું, ત્યારે તે માટે બાઈશંકરબાઈ તૈયાર થયા હતા. ધધામાં તેમણે પુષ્કળ દ્રવ્ય મેંપાદન કર્યું હતું. મેળવેલા ધનનો સદુપયોગ પણ તેમણે અનેક શોધાપયોગી સંસ્થાઓને મોટાં દાનો આપીને કર્યો હતો સોલીસીટરના ધધામાંથી નિવૃત્ત થઈને તે ઠેલોક વખત અમદાવાદમાં રહ્યા હતા, જ્યાં તેમણે અમદાવાદ મ્યુ. ના પ્રમુખ તરીકે અને ગ્રુ વ સોસાયટીના પ્રમુખ તરીકે થોડો-થોડો વખત કામ કર્યું હતું. તા. ૬ ફેબ્રુ મે ૧૯૨૦ને રોજ મહામળશ્વર-માં તેમનું અવસાન થયું હતું.

ધર્મોદા અને વિદ્યાવૃદ્ધિનાં કાર્યોમાં તેમણે પુષ્કળ ધનનો વ્યય કર્યો હતો. પિતાને નામે તેમણે રાષ્ટ્રપૂરમાં ' નાનાબાઈ ગુજરાતી શાળા ' નું વિશાળ મકાન બંધાવી આપ્યું છે. ' અમદાવાદ સંસ્કૃત પાઠશાળા ' ને એક મકાન અર્પણ કર્યું છે. માતાને નામે અમદાવાદમાં રમશાનજીમમાં લાય-બ્રેરી અર્પણ કરી છે. તે ઉપરાંત જમાલપુરમાં સપ્તર્ષિનેા આરા અને રમશાનની પડાળાઓ તેમણે બંધાવી આપી છે. પત્નીને નામે અમદાવાદ

રેલ્વે સ્ટેશન સામે ' રેવાબાઈ ધર્મશાળા ' બંધાવીને તે શ્રદ્ધા ભોક્ષ બોર્ડને અર્પણ કરી છે. પત્નીને નામે કાશીમાં તેમણે એક વિશાળ ધર્મશાળા બંધાવી છે અને દારકા બેઠમાં નાની ધર્મશાળા બંધાવી છે. ' રેવાબાઈ ડિસ્પેન્સરી ' (રાયપુર), પાલડી મ્યુ. ડિસ્પેન્સરી તથા લાયબેરી, 'ભાઈ શંકર નાનાભાઈ લાયબેરી ' (રાયપુર) અને જળાશયપુરમાં મ્યુ. બાગ, એ બધાં તેમનાં જ દાનોનાં ફળરૂપ છે. આ ઉપરાંત તે વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશીપ વગેરે દ્વારા આર્થિક મદદ કરતા, અને શુ. વ. સોસાયટીને વિદ્યાર્થીઓને હનામ તથા સ્કોલરશીપ આપવા માટે મોટી રકમ ટ્રસ્ટ તરીકે સોંપી છે. વિશેષમાં મુબરકમાં પણ તેમણે કેટલાંક દાનો કર્યા છે.

વ્યવસાયની સાથે સાથે તેમનો સાહિત્યરસ પશુ વાચન તથા શ્રેષ્ઠ દ્વારા વહેતો. તેમણે પૂર્વાવસ્થામાં કેટલાક છૂટા નિબંધો લખેલા અને વ્યવહાર તથા નીતિના સ્થોભેનાં સમસ્યોકી બાપાંતર કરેલાં. તેમનાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકો નીચે મુજબ છે :

- (૧) કામનાથ ને રૂપમુંદરી (નાટક), (૨) સંસાર દુઃખદર્શન (નાટક), (૩) રેવા-રતિલાલ ત્રાટક (અલંકારપ્રધાન), (૪) વ્યવહાર અપૂર્ણ-બાપાંતર, (૫) શિવલક્ષ્મી ને દીપચંદ શાહ (સુધારક લઘુનિશ્ચિત વાર્તા), (૬) મારા અનુભવની નોંધ (નિધિષેયીની તારવણી).

આ ઉપરાંત " મહાભારત "નું સાદ્યંત બાપાંતર પ્રસિદ્ધ કરવા માટે તથા " રવદેશવત્સલ " પ્રાસિક પત્ર અલાવવા માટે તેમણે રવ. મણિશંકર મહાનંદને સારી પેઠે સહાય કરેલી.

ભોગીલાલ ત્રિકમલાલ વઢીલ

રવ. ભોગીલાલ ત્રિકમલાલ વઢીલનો જન્મ ખેડા શ્રદ્ધામાં આવેલા તેમના વતન આસોદરમાં સં. ૧૯૧૦ ના મામશર વદ ૦)) ને દિને થયો હતો. તે સોડોદરા નાગર ગૃહસ્થ હતા. તેમના પિતાનું નામ ત્રિકમલાલ હિજમરામ અને માતાનું નામ કાશીબા હતું.

તેમણે મેટ્રીક સુધીનું શિક્ષણ અમદાવાદની મિશન હાઈસ્કૂલમાં લીધું હતું. પાલનપુર એન્જ-સીના વઢીલની તથા વડોદરા રાજ્યની પ્રાંતન્યાયા-ધીથીઓના વઢીલની પરીક્ષાઓ પસાર કરીને તેમણે સનદો મેળવી હતી. વઢીલ તરીકે વડોદરા રાજ્યની સારી સેવા બજાવ્યા બદલ મહુમ મહારાજ સયાશ્રાવે તેમને વચિત ન્યાયાધીશના વઢીલ તરીકેની સનદ ઉપરાંત રૂ. ૩૦૦ ધનામ આપ્યું હતું. નૈદકનો ધંધો તે પરમાર્થ માટે કરતા અને અ.

બા. આયુર્વેદ મહાભંડળ તરફથી તેમણે પહેલા અધિવેશનમાં જ “ચિકિત્સક ચૂડામણિ”ની પદવી પ્રાપ્ત કરી હતી. ‘આર્યભિષક’ના કર્તા શંકર દાજી શાસ્ત્રીપદે અને સુરતના વૈદ્ય તિલકચંદ તારાચંદ તેમના પરમ મિત્રો હતા. નિસર્ગોપચાર-‘નેચરોપથી’ના તેમણે જીડો અભ્યાસ કર્યો હતો, અને એ તેમના અભ્યાસનો પ્રિય વિષય હતો.

૨૧. પ્રો. મણિલાલ નથુભાઈ દિવેદીની તેમણે વૈદ્યકીય સારવાર કરેલી તેના બહુલામાં તેમણે બોગીલાલભાઈને પ્રાણુવિનિમય (મેસોરિઝમ) વિદ્યા શીખવી હતી અને ત્યારબાદ એ વિદ્યામાં પારંગત થઈને ઘણા વિધેયોને વિશ્વદ્રષ્ટિમાં આણી જનતાને ઉપકારક થાય એ માર્ગે દોર્યા હતા.

ડૉ. મેસંટના ‘થાઓસોફી’ વિષેનાં પુસ્તકો, ઔષ્ધસાધક અધિકારી વર્ગનાં પુસ્તકો, સ્માર્કિસનાં ‘જાતમહેનત’, ‘સદ્વર્તન’ અને ‘કરકસર’ ધોરે પુસ્તકો, ડૉ.શિંચન તથા બેકનનાં જીવનચરિત્રો અને એડોલ્ફ ગુરટનું ‘રિટર્ન ટુ નેચર’ એ પુસ્તકો તેમનાં જીવનભર પ્રિય પુસ્તકો રહ્યાં હતાં.

“ધન્વંતરી” નામનું વૈદ્યક વિદ્યાનું માસિક પત્ર તેમણે કાઢેલું તેના તંત્રી તરીકે ઈ. સ. ૧૯૦૮ થી ૧૯૨૨ સુધી તેમણે સતત કામ કર્યું હતું. તેમનું પહેલું પુસ્તક ઈ. સ. ૧૮૯૮ માં “દેવી અદ્ભુત ચમત્કાર અને બાળાસ્તવન” બહાર પડ્યું હતું. ત્યારપછી તેમણે લખેલાં નીચેનાં પુસ્તકો બહાર પડ્યાં હતાં: “અનંત જીવન શી રીતે પ્રાપ્ત કરવું?” (૧૯૧૪), “હું રોગી છું કે નીરોગી?” (હુઈ કુંહેનો અણવાલ) (૧૯૧૬), “ચિકિત્સાસાગર” (૧૯૨૫), “આર્ય રસાયણશાસ્ત્ર” (૧૯૨૨).

તેમનાં પત્ની શિલ્પકર્મીથી તેમને બે પુત્રો તથા બે પુત્રીઓ થયાં હતાં. મોટા પુત્ર ડૉ. મંજુલાલ (એમ. સી. પી. એસ.; એમ. સી. એસ. સી.) ૧૯૦૮ માં ધોળધી ગુજરી ગયા હતા. નાના પુત્ર ડૉ. મહાદેવપ્રસાદ (એમ. ડી., એન. ડી.) વિદ્યમાન છે.

મગનલાલ વખતચંદ શેઠ

૨૧. મગનલાલ વખતચંદનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૩૦ માં અમદાવાદમાં મારૂ વીસાચીમાળી જૈન શાંતિમાંના શેઠ કુટુંબમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું પૂરું નામ વખતચંદ ઉર્ફે ઘેલાભાઈ પાનાચંદ હતું. તેમનાં પત્નીનું નામ રતનબહેન હતું, જે ખેરાળુ તાતુકાના ઉમતા મામનાં હતાં. તે સરકારી અંગ્રેજી સ્કૂલમાં ભણતા હતા તે વખતે જ તેમણે લેખન-વાચનનો શોખ

ગ્રંથકાર-અરિતાવલિ - વિદેહ ગ્રંથકારૈઃ

કેળવ્યો હતો, અને તેને પરિણામે તેમણે મુ. વ. સોસાયટી માટે “હોળા” ઉપર નિર્બંધ લખ્યો હતો જે સોસાયટીએ ઈ. સ. ૧૮૫૦ માં શિક્ષાધાપમાં છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. તેમણે મેટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કરી હતી. તેમની સાથે તે વર્ષમાં એ પરીક્ષા પસાર કરનાર માત્ર બે જ વિદ્યાર્થીઓ અમદાવાદના હતા.

સને ૧૮૫૧ ની સાલમાં અમદાવાદના હરકુંવર શેઠાણીએ કાદિલાં સોરઠના જૈન સંધર્મા, તેમજ તે અગાઉના બીજા સંધર્મા પણ તે મળેલા, એ સંધનું વર્ણન તેમણે ત્યારપછી લખેલું હતું. જૈનાચાર્ય શ્રી વીરવિજયજી પોતે પૂર્વાશ્રમમાં કેશવ ભટ્ટ હતા, ત્યારથી માંડીને તે અવસાન પામ્યા ત્યાર- સુધીનું જીવનચરિત્ર પણ તેમણે કેટલીક શોધખોળ કરીને લખેલું હતું. એમાંથી વિક્રમની ૧૯ મી સદીના પૂર્વાર્ધના જૈન જીવનનો કેટલોક પરિચય મળે છે. મરાઠાઓના રજતવના હેવટના ભાગનો, અંગ્રેજી સમયની શરૂઆ- તનો તથા અમદાવાદનો ઇતિહાસ તેમણે લખેલો હતો. એ જૂનો ઇતિહાસ- ગ્રંથ ‘ગૂજરાતનું પાટનગર’ એ ગ્રંથ લખવામાં શ્રી. રતનમણિરાવને કેટલેક અંશે આધારરૂપ બનવા પામ્યો હતો. આ ઉપરાંત ૨૯. મગનલાલે બીજાં પણ બે ત્રણ નાનાં પુસ્તકો લખ્યાં હતાં.

તેમણે સને ૧૮૬૪ માં રથપાયલી રાયલ જેઠની અમદાવાદની શાખાના એજન્ટ તરીકે એ ગર્વ સુધી કામ કર્યું હતું. અમદાવાદની મ્યુનિ- સિપાલીટીના કમિશનર તરીકે પણ તેમણે સેવા બજાવી હતી. સને ૧૮૬૮ ના માર્ચની તા. ૧૧ મીએ માત્ર ૪૮ વર્ષની વયે તે અવસાન પામ્યા હતા, પરંતુ એટલા સમયમાં પણ તેમણે જે કાંઈ લેખનકાર્ય કર્યું હતું તે તે કાળની દૃષ્ટિએ વિરલ પ્રકારનું હતું. તે પોતાની પાછળ વિધવા પત્ની, બે પુત્રીઓ મોતી બહેન તથા સમરચ બહેન અને છ વર્ષની વયનો પુત્ર મૂકી અવસાન પામ્યા હતા. એ પુત્ર તે ૨૯. અચરતલાલ ઉર્ફે બાલાબાઈ શેઠ. તેમના પુત્ર શ્રી. નેમીકુમાર કેટલોક અમલદાર મેશાધન કરી ૨૯. મગન- લાલના જીવનની આટલી માહિતી પૂરી પાડી શક્યા છે.

તેમનાં પુસ્તકો નીચે મુજબ છે: (૧) હોળા વિષે નિર્બંધ, (૨) અમદાવાદનો ઇતિહાસ, (૩) જૈનાચાર્ય શ્રી વીરવિજયજીનું જીવનચરિત્ર.

મણિશંકર ગોવિંદજી વૈદ્યશાસ્ત્રી

એમનો જન્મ જામનગરમાં ગિરનારા ધામણ સ્થાતિમાં સં. ૧૯૧૫ના શ્રાવણ સુદ ખીજના દિવસે થયો હતો. એમના પિતાનું નામ ગોવિંદજી સવજી જોશી અને માતાનું નામ કવેરબાઈ હતું.

જામનગરમાં તેમણે મેટ્રિક સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો; એ દરમ્યાન એમના મોટા ભાઈ કાલિદાસ ગોવિંદજી તથા વૈદ્યરત્ન એકું બદલના સહવાસથી પડેલી અસરને લીધે એમણે વૈદકનો વ્યવસાય મહણ કર્યો અને એક પાઈની પણ મૂડી વિના જીવનની શરૂઆત કરવા છતાં સુધિ અને સ્વાથય વડે જામનગરની જાણીતી 'આતંકનિગ્રહ ઔપધાલય' નામની સંસ્થા જમાવી. પરંતુ આમ મુખ્ય વ્યવસાય વૈદકનો હોવા છતાં એમના અભ્યાસના પ્રિય વિષયો અધ્યાત્મવિદ્યા અને હિંદુસ્ત્રી હતા અને હેખન પર એમને પ્રીતિ હતી. એમનું ગીતાનું ભાષાંતર લોકપ્રિય છે.

જામનગર, લાલપુર અને લુણાવાડા એમ ત્રણ રથે ત્રણ વખત એમનાં લગ્ન થયેલાં અને એ ત્રણ પત્નીનાં નામ અનુક્રમે મુંદરબાઈ, મોતીબાઈ અને અંબજીબાઈ હતાં. એમના ચાર પુત્રોમાં મોટા મોતીલાલ એન્ડ્યુએટ થઈ પિતાની દયાતીર્થ અવસાન પામ્યા; ખીજા શંકરલાલ પણ એન્ડ્યુએટ થઈ પિતાના મરણ બાદ ઔપધાલય ચલાવતા તેમ જ એક નાટક કંપની પણ ઠાકેલી, પરંતુ તેમનો ૧૯૬૪માં સ્વર્ગવાસ થયો; ત્રીજા પુત્ર શુભામરાય ફોટો આર્ટિસ્ટ છે અને ચોથા ત્રેનકલાલ એન્ડ્યુએટ છે, જે બંને આજે ઔપધાલય સંભાળે છે.

એમનાં પુરતકોની યાદી :

સુકા (મૌલિક નવસકથા), રામ અને રાવણ, પાંડવ અને કૌરવ, પાંડવાધર્મેય, મંક્ષિત મહંજરી, ચિકિત્સાબિંદુ (વૈદક-મૌલિક), આર્પાનાર્થ-ઔપધ (વૈદક મૌલિક), મણિ મનુસ્મૃતિ (સત્રીક ભાષાંતર), શ્રીમદ્ ભગવદ્-ગીતા (સત્રીક ભાષાંતર).

મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ (કાન્તા)

સ્વ. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટનો જન્મ સં. ૧૯૨૪ ના કાર્તિક વદ ૮ ના રોજ કાઠિયાવાડમાં લાડી નજીક આવેલા તેમના વતન આવંડ ગામમાં થયેલો. ન્યાતે તેઓ પ્રજોરા નામર હતા. તેમના પિતાનું નામ રત્નજી મુકુંદજી ભટ્ટ અને માતાનું નામ મોતીબાઈ. તેઓ ચાર ભાઈઓ હતા.

સૌથી મોટા રવ. ગોરીશંકર એક કુશળ વૈદ્ય અને હરિથાકાર હતા. બીજા રવ. માધવજી (પ્રા. હરિલાલ બટના પિતા) યુજ્જયતી-શિક્ષક હતા. ત્રીજા હરજીવનભાઈ અને ચોથા-સૌથી નાના મણિશંકરભાઈ. તેમને બે બહેનો હતી : દયાબહેન અને આણીબહેન.

તેમના કુટુંબની સ્થિતિ સાધારણ હતી. મણિશંકરભાઈની બાલ્ય વયમાં જ તેમના પિતા અવસાન પામ્યા હતા. તેમણે પ્રાથમિક કેળવણી માંગરોળમાં, મોરબી તથા રાજકોટમાં અને માધ્યમિક કેળવણી ગોંડલ તથા રાજકોટમાં લીધી હતી. રાજકોટની હાઈસ્કૂલમાં તેમના સહાધ્યાયીએ રવ. પ્રભાશંકર પટેલ અને મહાત્મા મોહનદાસ ગાંધી હતા. ઉચ્ચ કેળવણી તેમણે મુંબઈની એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાં લીધી હતી. લોચક અને મોરલ શીક્ષોસોશીનો વિષય લઈઈ. સ. ૧૮૮૮ની સાલમાં તે બી. એ. માં બીજા વર્ગમાં પાસ થયા હતા. શાંતિમાં એ પહેલા જ એલ્યુએટ હોવાથી તેમને માનવજ આપવામાં આવ્યું હતું. કોલેજના પ્રિન્સીપાલ વર્ડ્સ્વર્થ તથા શીક્ષોસોશીનો પ્રાઈસર મેકમિલન એ બેઉનો મણિશંકરભાઈ ઉપર પક્ષ-પાત હતો.

મણિશંકરભાઈનું પ્રથમ લગ્ન તેમની ઔદ-૫૬૨ વર્ષની વયે કુંડલાના વૈદ્ય જટાશંકરની પુત્રી નર્મદાકુંવર સાથે થયું હતું. એ બાઈ અત્યંત સુશીલ અને સ્વચ્છવાન હતાં. યે. ૧૯૪૭ માં ભરમુવાવરમાં તેમનું અવસાન થવાથી મણિશંકરભાઈના હૃદય ઉપર ખૂબ આઘાત થયો હતો. તે સમયની તેમની વિહ્વળતા બેઠકે હતી. રવ. નર્મદાકુંવરના અવસાનથી થયેલો હૃદય-ઘાત તેમની ટેટલીક કવિતામાં અનેક સ્વરૂપે ઊતર્યો છે. મણિશંકરભાઈનું બીજું વખતનું લગ્ન જામનગરમાં શંકરલાલ જ્ઞેહાભાઈના પુત્રી બાઈ નર્મદા સાથે ખંભાળિયામાં થયું હતું. તેમનાથી મણિશંકરભાઈને પાંચ સંતાનો-ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ થયાં હતાં : મુનિન્દ્રભાર, જયન્તકુંભાર, રવ. સૌ. હૃદયલક્ષ્મી, રવ. અજીતકુંભાર અને સૌ. ડોલરકલી. સૌ. નર્મદા પશુ સંવત ૧૯૭૪ માં મૃત્યુ પામ્યાં હતાં.

મણિશંકરભાઈ બી. એ. માં પાસ થયા પછી દુરત ૧૮૮૬ માં મુરતની સરકારી હાઈસ્કૂલમાં આસિસ્ટન્ટ તરીકે નીમવાયા હતા. બીજો વર્ષ ૧૮૮૭ માં તે વડોદરાના કલાભવનમાં સાહિત્યશાસ્ત્રના અધ્યાપક તથા ટ્રેનિંગ કોલેજના હેડમાસ્ટર નીમવાયા હતા. રાજકુમાર જ્ઞેહાસિંહરાવના શિક્ષક તરીકે પણ તે કામ કરતા. વડોદરા રાજ્યની નોકરી આઠ વર્ષ કર્યા પછી

તે તેમાંથી છૂટા થયા હતા. “ શિશુઓનો ઇતિહાસ ” પુસ્તક તેમણે વડોદરા રાજ્યની નોકરી દરમિયાન લખેલું.

તા. ૧-૧૨-૯૮ થી તે બાવનગરના ડેબલ્ફી ખાતામાં જોડાયા, તે પચીસ વર્ષ સુધી રહ્યા. બાવનગરમાંના તેમના જીવનકાળમાં અનેક રીતે તેમની કસોટી થાય તેવા બનાવો બન્યા. બાવનગરમાં આવ્યા પૂર્વે ખ્રિસ્તી ધર્મ તરફ તેમના હૃદયનું આકર્ષણ થયું હતું. બાવનગરમાં તેમણે એ ધર્મના સાદ્યનો અભ્યાસ વધાર્યો અને રાત્રે ૧૯૦૦ માં તેમણે ખ્રિસ્તી ધર્મ જાહેર રીતે સ્વીકાર્યો. શાંતિજનો અને રોહી જનો તરફથી તે માટે તેમના ઉપર પ્રીટકારનો વરસાદ વરસ્યો. અનેક વર્તમાનપત્રોએ તેમની સામે તરેદવાર આક્ષેપો કર્યો. સ્વભાવ અત્યંત ક્રમજળ ઠોવાથી તેઓ નિંદા સહન કરી શક્યા નહિ અને અંતઃકરણથી જે સહનશક્તિ તેઓ સ્વીકાર નિભાવી શક્યા નહિ. બાબીજીમ લીધા પછી બાવનગર રાજ્યની નોકરી પણ તેમણે છોડી દીધી હતી, તે તેમણે ૬ માસ પછી પાછી લીધી અને તે ખ્રિસ્તી ધર્મ છોડી આર્થ થયા, જોકે અંતઃકરણથી તે ખ્રિસ્તી જ રહ્યા હતા. તેમણે વેદ, ગીતા, કુરાન વગેરે ધાર્મિક પુસ્તકો ખ્યાનથી વિચાર્યા હતા, પરંતુ એ બધામાંથી પણ ખ્રિસ્તી ધર્મને અનુકૂળ જણાતી વાતો જ તેમના મગજમાં ચિતરાઈ જતી અને શાશ્વત અસર એ સિવાય બીજી કશાની રહેતી નહિ. ખ્રિસ્તી ધર્મ સ્વીકાર્યો અગાઉ તેમણે સ્વીકનખોર્ચ સંબંધે ઘણું વાંચ્યું હતું, એ વાચનની છાપ એમના મગજ ઉપર દમોશ રહી હતી. મથિયુંકર-ભાઈના મોટા ભાઈ મૌરીશંકરે આવા બધાં પુસ્તકો પોતાની પાસે રાખી લીધાં હતાં અને મથિયુંકરભાઈને તે પાછાં ન આપવાં એવો નિર્ણય કર્યો હતો. એ પુસ્તકો વિના મથિયુંકરભાઈ અસહાય જેવા બની ગયા. તેવામાં મોટા ભાઈનો પત્ર આવ્યો કે બધાં પુસ્તકો રહેવે પાર્સીસથી રવાના કરી દીધાં છે, તે જાણતાં મથિયુંકરભાઈને ધણો દર્પ થયો અને પુસ્તકો આવ્યાં. પછી એકેએક પુસ્તક પોતાના હાથે સાકર કરી, એક નવું કબાટ તે જ દિવસે ખરીદી તેમાં ગોઠવતાં ગોઠવતાં તે ખરેખરે રોયા.

મથિયુંકરભાઈનો વિદ્વાન મિત્રોમાં શ્રી. જળવેતરાય ક. ઠાકોર, સ્વ. કલાપી, કવિ શ્રી નાનાલાલ અને સ્વ. અમૃતલાલ પઠિયાર મુખ્ય હતા. કલાપી સાથેના એમનો વિશુદ્ધ અનેક માત્ર ચારેક વર્ષ રહ્યો અને કલાપીના અવસાનથી તે પૂરો થયો. કલાપી ઉપર મથિયુંકરભાઈના વ્યક્તિત્વની એવી અસાધારણ છાપ પડી હતી કે કલાપીનું હૃદય તેમની પાસે અજળ રીતે ખુલી ગયું હતું.

તેમણે મઘમાં અનેક પુસ્તકો લખેલાં અને પદ્યમાં તેમની વિશિષ્ટતા-
ખરી શૈલી આજે 'કાન્ત શૈલી'ને નામે ઓળખાવા લાગી છે. 'પૂર્વોત્તમ'માં
તેમનાં બધાં સારાં કાવ્યો સંગ્રહાયાં છેઃ બાવનગરનરેશ સંગીતના પ્રેમી
હતા અને નવી નવી તર્જો જોડતા, તે માટેની કવિતાઓ તે મણિશંકરભાઈ
પાસે રચાવતા; પણ એ રીતે લખાવલી કવિતાઓ કૃત્રિમ હોઈ સાધારણ
બનતી. યુરોપીય મદાયુદ્ધ પ્રમંડે બાવનગર રાજ્ય તરફથી 'પ્રિટિશ અને
દિલ્હી વિક્રમ' નામનું સાપ્તાહિક પત્ર પ્રચારાર્થે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવતું
તેના તેમની મણિશંકરભાઈને બનાવવામાં આવ્યા હતા.

સને ૧૯૨૩ માં તેમની બાવનગર રાજ્યની ૨૫ વર્ષની નોકરી પૂરી
થતી હતી અને પછી પેન્શન પર નિવૃત્ત થવાનો તેમનો ઇરાદો હતો,
પરંતુ જીન માસમાં તે કાશ્મીરને પ્રવાસે ગયા અને રાવળપીંડી રોશનની
નજીક તા. ૧૬-૬-૧૯૨૩ ને રોજ તેમનો દેહ પડી ગયો.

તેમનું પ્રથમ પુસ્તક 'શુભાસનું ફૂલ' સને ૧૮૮૩ માં બહાર પડેલું.
ત્યારપછીનાં તેમનાં બધાં પુસ્તકોની યાદી નીચે મુજબ છેઃ (૧) શિક્ષણનો
ઇતિહાસ (૧૮૯૫), (૨) ઇશ્વર, (૩) પ્રેસીડન્ટ લીકન (૧૮૯૭), (૪)
એક દેવીનો આત્મવૃત્તાંત (વિરેહમ મીરટરમાંથી-૧૮૯૭), (૫) લમરનેહ
(સ્વીડનબોર્ગઃ ૧૮૯૯), (૬) સ્વર્ગ અને નરક (સ્વીડનબોર્ગઃ ૧૯૦૦), (૭)
'સિદ્ધાંતસાર'નું અવલોકન, (૮) કલાપીનો કેકારવ (સંપાદનઃ ૧૯૦૩),
(૯) માંધા અને મુઢિકા (સંપાદનઃ ૧૯૦૩), (૧૦) હમીરજી ગોહેલ
(સંપાદનઃ ૧૯૦૩), (૧૧) સ્વર્ગીય સિદ્ધાંત (સ્વીડનબોર્ગ), (૧૨)
બે નાટકો, (૧૩) એરીસ્ટોટલનું નીતિશાસ્ત્ર, (૧૪) કુઃખી સંસાર, (૧૫)
પ્લેટોકૃત શીકૂસ, (૧૬) પૂર્વોત્તમ.

મધુવચરામ બળવચરામ હોરા

સ્વ. મધુવચરામનો જન્મ વડનગર નાગર પ્રાંતમાં સં. ૧૯૦૪ના
આવૃત્તિ વર્ષ ૦) ને દિને થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ બળવચરામ,
નંદવચરામ હોરા અને તેમનાં માતાનું નામ પદ્મામૃતી હતું. મધુવચરામનું
લગ્ન તેમની સાત વર્ષની વયે કરચ્છામીરી સાથે થયું હતું.

મધુવચરામના પિતા તેમના વતનઃ સુરતમાં વહીલાત કરતા. તેમને
સાહિત્યનો એટલો શોખ હતો કે તેમણે અનેક પુસ્તકો હાથે લખીને ધરમાં
સંગ્રહ કર્યો હતો.

મધુવચરામે પ્રાથમિક શિક્ષણ ગ્રામીણમાં બાળમહેતાની શાળામાં

લીધું હતું. પછી અંગ્રેજ શાળામાં અભ્યાસ કરી સને ૧૮૬૩માં મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા એમણે પસાર કરી હતી. ૧૮૬૪માં એ બીલીમોરાની અંગ્રેજી સ્કૂલમાં સોળ વરસની નાની વયે હેડમાસ્ટર નીમાયા હતા. પછી સુરતની હાઈસ્કૂલમાં તેમની શિક્ષક તરીકે નીમણુંક થઈ હતી. ૧૮૬૬માં વડોદરા અને ૧૮૭૩માં હાઈકોર્ટ પ્લીડર તથા સમજાવણીની પરીક્ષા પસાર કરી એમણે વડોદરામાં રહેવા માંડી હતી.

સને ૧૮૭૫માં એ ધોળકામાં કામચલાઉ સમજાવણી નીમાયા હતા. ત્યારપછી કપડવણુજ, બોરસદ, અંકલેશ્વર, વલમાડ, બરૂચ વગેરે સ્થળે જઈ આપ્યા બાદ ૧૮૯૦માં એ સુરતમાં સમજાવણી તરીકે નીમાયા હતા, અને ૧૯૦૩માં નિવૃત્ત થયા ત્યાંસુધી સુરતમાં જ રહ્યા હતા. માત્ર વચ્ચે ત્રણ વરસ ખેડા જવું પડ્યું હતું. સુરતમાં હતા તે દરમિયાન તેમણે રમોલ-કોળ ડાઈના જળ તરીકે પણ થોડો વખત કામ કર્યું હતું. ન્યાયખાતામાંની તેમની ૨૮ વર્ષની કારકીર્દીમાં સરકારે તેમની બાહોશીની વખતોવખત કદર કરી હતી. કોન્ટ્રાક્ટ અને એવીડન્સના એક્ટના તરજૂમામાં રહેલી જુલોનું નિવેદન કરવાનું સરકારે તેમને સોંપ્યું હતું. તે નિવેદન એમણે એટલું સરસ કર્યું હતું કે તેની રૂબરૂ એ કાયદાઓનો ફરીથી તરજૂમો કરવામાં આવ્યો હતો. કાઠિયાવાડમાં વડોદરાની પરીક્ષા લેવા માટે બે વિદ્વાન મુનસફોની માંગણી થઈ હતી ત્યારે પણ તેમની પસંદગી થઈ હતી.

૧૮૭૭ માં જામનગરના વીક જસ્ટીસ તરીકે અને વડોદરા રાજ્યના જ્યુડિશિયલ કમિશનર તરીકે મોટા પમારે તેમની નોકરીની માંગણી થઈ હતી પણ તેમણે તે સ્વીકારી નહોતી. નોકરીની સુદત પૂરી થતાં તે લંબાવવાનો સુરતના જળ મી. હાવેએ આગ્રહ કર્યો હતો પણ તેમણે તે માન્ય રાખ્યો નહોતો અને પેન્શન પર નિવૃત્ત થયા હતા.

સ્વભાવે તે પરોપકારી અને દયાળુ હતા. ૧૮૭૭ માં કપડવણુજમાં કુકાળ પડ્યો ત્યારે તેમણે પ્રજાનું સંકટ નિવારવા અધાગ શ્રમ લીધો હતો. ૧૮૮૬ માં સુરતની મોટી આગમાં મરીગોને તથા ખુલ્લી મદદ ન લઈ શકે એવા આળસદાર કુટુંબોને જાહેર તેમજ ખાનગી રીતે નાણાં પહોંચાડવાનો ખૂબ યત્ન કર્યો હતો. ૧૮૯૮ માં સુરતમાં બરાવલા પ્રદર્શનને તેમણે સફળ બનાવ્યું હતું અને તેની આવકનો બાકી રહેલો મોટો ભાગ પારખ હુન્નરશાળાને અર્પાવ્યો હતો. તે જ વર્ષે એ થીસોસાશીકલ સોસાયટીમાં બેઠાયા ત્યારથી એ મંડળની અનેકવિધ સેવાઓ વેગળે કરી હતી. બાર વરસ સુધી સુરત સનાતન ધર્મસભાના પ્રમુખ તરીકે એમણે કામ કર્યું હતું. યોગસાધના નામના ગ્રામમંડળના પણ એ પ્રમુખ હતા.

મધુવચરામના જીવન પર એ વ્યક્તિઓની પ્રબળ અસર થઈ હતી. એમના રોજગાર વરસે ૧૮૬૪માં એમને કવિ નર્મદનો પરિચય થયો હતો. તે પછી તે વારંવાર નર્મદ તેમજ નવલરામને મળતા. કવિ નર્મદની અસર તેમના પર લગભગ ત્રીસ વરસ સુધી રહી. ૧૮૯૯ માં ૪૬ મે વર્ષે તેમને વિદુષી જેમદનો સમાગમ થયો, તેની અસર પણ ૩૦ વર્ષ સુધી એટલે મૃત્યુ સુધી રહી. આથી એમનું સાહિત્યજીવન એ અવરથામાં વહેંચાઈ જાય છે.

નર્મદની અસર તોળેની પૂર્વાવરથામાં તેમણે અનેકવિધ સાહિત્ય બહાર પાડ્યું હતું. ૧૮૮૦ માં “રત્નાવલિ” નાટકનું બાષાંતર કર્યું હતું. “હલિયડ”ના ત્રણ સર્જનો અનુવાદ કરેલો તે પ્રસિદ્ધ થયો નથી. એમનાં માલિક પુસ્તકોમાં ૧૮૮૦ માં “નૃસિંહ નાટક” મહાપદ્માત્મક પાંચ અંકમાં એમણે રચ્યું હતું તે પ્રસિદ્ધ થયું હતું. ૧૮૮૫ માં “આશિરવાદ” નાટક લખ્યું હતું. ૧૮૮૮ માં “સુવાસિકા” નામનું ઉદ્ભવજાના ૩૪૪ શ્લોકોનું કાવ્ય બહાર પાડ્યું હતું. “ન્યુનિલી તરંગિણી” નામનું કાવ્ય પણ એ જ અરસામાં પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું. મેવાડના વીર ચંદોજીની કથા તે “ચંદાખ્યાન” તેર અધ્યાયમાં દરેક અધ્યાયમાં જુદું-જુદું વૃત્ત ચોળને લખી હતી, તે હ. હ. મુવના ‘ચંદ’માં છપાવા માંડી હતી. એ કથાના પાછલા ભાગો ખોવાઈ ગયા હતા તે જાદી આવતાં તે ૧૯૧૫માં પુસ્તકાકારે બહાર પડી હતી. સાહિત્યપ્રવૃત્તિના જ એક અંગરૂપે ચોક્કસ પત્રકારત્વ પણ તેમણે અંગીકાર્યું હતું. “યુજરાત મિત્ર”ના અધિપતિ તરીકે તેમણે છએક માસ કામ કર્યું હતું. “વિદ્યાવિદ્યાસ” નામનું માસિક પણ તેમણે કાઢ્યું હતું.

એમનાં મૌલિક પુસ્તકોમાં નીચેનાં છપાઈ પ્રસિદ્ધ થયાં છે. “શ્રીકૃષ્ણ-દર્શન” (૧૯૧૩), “શ્રી રામાયણ રસમિદુ” (૧૯૧૩), “મહેશ્વર મંદિર” (૧૯૧૪), “મનુષ્યજાતિનો કમવિદ્યાસ” (૧૯૧૫). ઉપરાંત તેમણે ભગવદ્ગીતા, ઉત્તરગીતા, સનતસુનીત, કટોપનિષદ, અને ઇશાવાસ્યોપનિષદનાં બાષાંતરો કર્યાં હતાં.

આ સિવાય “હૃદયવિનોદ” (ભાગ ૧-૨-૩), “ધર્મનીતિબોધિની” (ભાગ ૧-૨-૩), “નીતિરત્નમાળા” “જન્મદખ્યાના ગરબા”, “જગદ્ગુરુનું અભિગમન”, “માર્ગપ્રકાશિકા” (Light on the Path નો અનુવાદ), વગેરે નાનાં પુસ્તકો એમણે લખ્યાં હતાં. ૧૯૧૫માં સુરતમાં મળેલી સાહિત્યપરિષદના સન્માનકારિણી સભ્યના પ્રમુખ તરીકે તેમની વરણી થઈ હતી.

મધુવચરામનું અવસાન તા. ૨૮-૧૨-૧૯૨૪ના રોજ થયું હતું. ૪૬ વરસોમાં એમના જ્યેષ્ઠપુત્ર ઉદયદત્તરાય ને વડોદરામાં ઈન્ડિયન આસિસ્ટન્ટ ડુ ધિ રેસિડન્ટ હતા તેમનું ૪૨ વર્ષની વયે અકાળ અવસાન થવાથી તેમના હૃદય પર સખ્ત આઘાત થયો હતો, તેમજ આંખે પણ અપંગ થયા હતા; છતાં ઈશ્વર પર શ્રદ્ધા ગંभी એમણે મરણપર્યંત પોતાના વિદ્યાળ કુટુંબની તથા લોકોની સેવા કરી હતી.

મંત્રિભાં તેમના બીજા બે પુત્રો શ્રી. દીનસુખરામ અને શ્રી. ધીરસુખરામ (ગીતુભાઈ) અવસાને લઈને સાતાકૂઝમાં નિવૃત્ત જીવન ગાળે છે. એમનાં એક પુત્રો શ્રી. કનુજકેન આજે ૭૦ વર્ષની વયે પણ ધાર્મિક સામાજિક વિષયો પરત્વે જાડેર જીવનમાં રસ લે છે.

મહામહાશયી ભોજણી (આજિઝ)

૨૧. મહામહાશયી ભોજણીનો જન્મ ઈ. સ. ૧૯૦૨માં તેમના વતન તળજા ગામમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ દામજી. તે શિયા ઈસ્લામશરી બોજા કામના ગૃહસ્થ હતા. પ્રાથમિક શૈક્ષણિક તળાજામાં લઈને મુંબઈમાં તેમણે અંગ્રેજી છટ્ટા ધીરજી સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો. ઉર્દૂ, ફારસી, અંગ્રેજી, મરાઠી અને ગુજરાતીનું તેમનું જ્ઞાન સારું હતું.

તેમણે મોટા ભાગે જુદે જુદે સ્થળે શિક્ષક તરીકેનો અને પછી પત્રકાર તરીકેનો વ્યવસાય કર્યો હતો. ગાંધી ચિંતનના કમાલ પાશા રફલ, બોજા ખાનમહમદ હમીદ એ. વી. રફલ, પંચમનીની હિંદુ તેમજ મુસ્લીમ હાઈ-સ્કૂલો, એ બધે સ્થળે શિક્ષક તરીકેની નોકરી કરીને “ચૌદમી સદા” માસિક પત્રના કાર્યોક્ષયમાં અને પછી “બે ધડી ભોજ” ના સહતંત્રી તરીકે તેમણે કામ કર્યું હતું. વચ્ચે થોડો સમય “રમતા રામ” ના તંત્રી પણ તે થયા હતા. ૧૯૩૨માં રાદેર ખાતે મુસ્લીમ ગુજરાત સાહિત્યમંડળના કવિસંમેલનના તે પ્રમુખ હતા. તા ૧૪-૧૦-૩૪ના રોજ મુંબઈમાં તેમનું અવસાન થયું હતું. તેમનાં પત્નીનું નામ શેરબાનુ. તેમની એક પુત્રી હયાત છે.

તેમનાં લખેલાં પુસ્તકોની નામાવલિ : (૧) રજવાડાના રંગ, (૨) માતૃભૂમિ, (૩) પચ્ચીસી, (૪) ગરે સુખન (ઉર્દૂ કવિઓનાં કાવ્યો ગુજરાતી અનુવાદ સાથે).

માધવરાવ બાબારાવ દીવેટિયા

અમદાવાદમાં વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ જ્ઞાતિમાં, ઈ. સ. ૧૮૭૮ ના ડિસેમ્બરની ૨૦ મી તારીખે સરદાર બોળાનાથ સારાબાઈ દિવેટિયાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર બાબારાવ બોળાનાથને સાં એમનો જન્મ થયો. એમનાં માતાનું નામ પ્રસન્નલક્ષ્મી. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ અમદાવાદની સરકારી શાળાઓમાં હર્ષ ગુજરાત કોલેજમાં પ્રીવિયસ સુધી અભ્યાસ કર્યો બાદ એમણે સરકારી રજિસ્ટ્રેશન ખાતામાં સગરજીવદારની નોકરી લીધી અને જીવનભર એકનિઃશયી બનવી.

વાચનનો શોખ અભ્યાસકાળથી જ હોવાથી જીવનમગ્નતરમાં તેની સારી અસર થઈ અને ગુજરાતીમાં ગોવર્ધનરામ તથા નરસિંહરાવ અને અંગ્રેજીમાં વિક્ટર હ્યુગો આદિ લેખકોએ ખૂબ છાપ પાડી. મૂળથી જ સત્ય-પૂજક અને દયાવૃત્તિવાળા હોઈ શુદ્ધ ધાર્મિક જીવનનો આગ્રહ પહેલેથી જ ધરાવેલો અને તેથી બીજા વાચનની સાથોસાથ ધાર્મિક પુસ્તકો એમના અભ્યાસનો મુખ્ય વિષય બનતાં ગયાં, જેની છાપ એમનાં લખાણોમાં સ્પષ્ટ છે. સ્વામી રામતીર્થ, રામકૃષ્ણ પરમહંસ અને સ્વામી વિવેકાનંદના તે ખાસ ઉપાસક હતા.

ઈ. સ. ૧૯૦૪માં શ્રીમતી તામ્રમતી જોડે એમનું પ્રથમ લગ્ન થયું; બીજું લગ્ન પેટલાદમાં ૧૯૧૩માં શ્રીમતી સુશીલાબહેન જોડે થયું, જેનાથી એમને બે પુત્રો તથા એક પુત્રી છે. બંને પુત્રો એન્જિન્યેટ છે. મોટા રાજકોટ એન્જ-સીમાં અને નાના અમદાવાદની ટયુરોરિયલ હાર્બરકલમાં શિક્ષક છે. ધોળકામાં ઈ. સ. ૧૯૨૬ની ૨૯ મી મેના રોજ એમનું અવસાન થયું.

એમનું પહેલું પુસ્તક 'ન્યોતિપુંજ' નામની નવલકથા ઈ. સ. ૧૯૦૬માં 'ગુજરાતી પંચ'ની ભેટ તરીકે તે બહાર પડી. બીજી નવલકથા 'સેતબાનુ' એ જ પત્રની ભેટ તરીકે ઈ. સ. ૧૯૧૨માં બહાર પડી. ત્યારપછી એમનું લખાણ ધાર્મિક સાહિત્ય તરફ જ વળ્યું. એમના ગ્રંથોની યાદી:

ન્યોતિપુંજ (નવલકથા) ઈ. સ. ૧૯૦૬.

સેતબાનુ " ઈ. સ. ૧૯૧૨.

સ્વામી રામતીર્થ (ભાગ ૧) એમના સફરદેશ, સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યોલપની વિવિધ ગ્રંથમાળામાં (અનુવાદ) ઈ. સ. ૧૯૧૨.

સહગર્નદ સુબોધિની (સહગર્નદ સ્વામીનું જીવનચરિત્ર તથા વચનામૃત) ઈ. સ. ૧૯૧૬

મૂલચંદ્ર તુલસીદાસ તેલીવાલા

૨૧ મૂલચંદ્ર તુલસીદાસ તેલીવાલાનો જન્મ ભરૂચમાં તા. ૨૩-૬-૧૮૮૭ ના રોજ (મે ૧૮૪૮ ના આસો સુદ ૭) થયો હતો તેમના પિતાનું નામ તુલસીદાસ લાખભાઈ તેલીવાલા ન્યાતે તે વીણા મોઢ અડાલજ હતો તેમનો રૂનો વેપાર મુળધર્મા આવો હતો અને ભરૂચ, પાતેજ વગેરે સ્થળે તેમની સાખાપેઢીઓ હતી

શ્રી મૂલચંદ્રે સને ૧૯૦૫ માં મેટ્રીકની પરીક્ષા પસાર કરી હતી અને ત્યારબાદ હાંચી કેળવણી લેવાને તે મુળધર્મની વિનસન કોલેજમાં દાખલ થયા હતા ૧૯૦૬ માં તે વેદાંતનો વિષય લઈને બી એ આ પાસ થયા હતા કોલેજમાંથી તેમની પસંદગી રૂ ૫૦ ની શિષ્યવૃત્તિ સાથે ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે થઈ હતી આ તકનો લાભ લઈને તેમણે કાયદાનો અભ્યાસ કર્યો અને ૧૯૧૪ માં તેમણે એન એલ બી ની પરીક્ષા પસાર કરી

વકીલ તરીકે તેમણે હાઇકોર્ટની સનદ મેળવીને એપેલેટ સાઈડમાં પ્રક્ટીસ કરી હતી પરંતુ એ વ્યવસાય કરતાંય વિશેષ રસનો તેમનો વિષય વૈષ્ણવ ધર્મના મથોનું સંશોધન, મંપાદા અને પ્રકાશન એ હતું પુષ્ટિ સંપ્રદાયના તે એક સુરત વૈષ્ણવ હતા બાલપણથી જ એ ધર્મના સંસ્કાર તેમનામાં પડ્યા હતા વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં 'પુષ્ટિભક્તિસુધા' માસિક માં તે ધર્મવિષયક લેખો લખતા શ્રી મગનલાલ મણુપતરામ શાસ્ત્રીને એ માસિક અનાવવામાં શ્રી તેલીવાલા સારી ચેડે સદાયક બનતા વૈષ્ણવોની સભામાં તે 'અણુભાષ્ય' અને 'નિગધ' નું વાચન પણ જરૂર પડે કરતા ૧૯૧૫ નું 'સુર ગોકુલજી' આના વેદાંત પ્રાર્થજી તેમને "અલ્પજ્ઞોના કર્તાનો મત શકરાચાર્ય જેટલે સુધી સાચી રીતે રહ્યું કરે છે" એ વિરોધગ્રંથમાં વિદ્વાતપૂર્ણ નિગધ લખવા માટે અબુ હતું

શ્રી તેલીવાલાની સાહિત્યસેવા મુખ્યત્વે પુષ્ટિ સંપ્રદાયનાં દુષપ્રાપ્ય પુસ્તકોની પ્રાચીન હસ્તલિખિત પ્રતો મેળવી સંશોધી, પાદાતરનો નિર્ણય કરી, તેને શુદ્ધ રીતે પ્રકાશિત કરવામાં તથા તેનાં ટીકા-નીપ્પણી વગેરે દ્વારા વૈષ્ણવોમાં ધર્મબોધનો પ્રચાર કરવામાં સમાવયી છે

એ રીતે સેવાદત્ત, નિરોધ-શ્લેષ, સંન્યાસનિર્ણય, જલનેદ પચપદ્યાનિ, ભક્તિવર્ધિની, તૈત્તિરીયોપનિષદ બાબ, મિદાંતરદરૂપ પુષ્ટિપ્રવાદમયોદા બેદ, સિદ્ધાંતમુક્તાવલી, પત્રાવનન એ વગેરે પ્રકરણોએ મૂળ સંસ્કૃત

ટીકા ટિપ્પણ સાથે છપાવ્યા ગાદ, શ્રી વલ્લભાચાર્યની બાગવત ઉપરની સુખોદિની ટીકાના દશમ સ્કન્ધના ભાગો છેલ્લેથી શરુ કરી મંદરૂન ટિપ્પણો સહિત છપાવવા માંડ્યા હતા એ ઉત્તરાર્ધના અધ્યાયો છપાયા હતા, તે હરભિયાન દશમ સ્કન્ધ-સુખોદિની ઉપરની શ્રી વિદ્યનાથજીની ટિપ્પણી એના જ હરતાક્ષરની જૂની હાથપ્રત ઉપરથી ગેજવી છપાવી હતી. પણ એમના જીવનનું મદરવનું કાર્ય તે માત્ર વૈષ્ણવ સંપ્રદાયને જ ઉપયોગી થાય એટલેથી ન અટકતાં વેદાંતના અભ્યાસીઓને પણ સર્વત્ર ઉપયોગી થાય તે, વલ્લભાચાર્યના અણુમાધ્ય ઉપર ગો. શ્રી પુરુષોત્તમજીનો પ્રકાશ અને તે ઉપર છેલ્લા સૈકામાં લખાયેલી નાથદ્વારાના ગો. શ્રી ગોપેશ્વરજીની રસિમ નામક ટીકાના મંપાદનનું જટિલ કાર્ય આરબ્યુ તે હતું. તેમના જીવનકાળમાં છેલ્લા અધ્યાયથી થોડા ભાગો બહાર પડ્યા પછી છેક આ વર્ષે તેમના ભિન્ન અને સહકાર્યકર્તા શ્રી. ધીરજલાલ સાંકળિયાએ એ કાર્ય ૧૫ ભાગમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. વેદાંતની બધી શાખાઓના ગુણનાત્મક જ્ઞાનનો આ અત્યંત મહત્વનો અથ અથકતીની હાથની નકલની મદદથી સંપાદિત થયો છે. આ અથ સમજવાને ઉપયોગી શ્રી. પુરુષોત્તમજીની “વેદાંતાધિકરણ મામા,” રંગાર રસમડન, રમાબ્ધિ કાવ્ય વગેરે બીજા પણ મદરવના અથો તેમણે સંપાદિત કર્યો છે. એમણે “વેદુનાદ” નામનું સાપ્રદાયિક માસિક પણ જે વર્ષ અગાઉ હતું. વૈષ્ણવ પરિપદના તેઓ એક કાર્યકર હતા. એમના મૃત્યુ પછી તેની પ્રવૃત્તિ બધ જોડી જ થઈ ગઈ છે.

એ સપ્રદાયમાં તેમની આ સેવાનું મૂલ્ય ધણુ ઊંચું અંકાયુ હતું અને તે કાર્યમાં તેમને પ્રેમભાવથી સહાય કરનારાઓ સહેજે મળી આવતા હતા. કેટલાક પુસ્તકોની હસ્તપ્રતો ગેળવવાને તેમણે અનેક સ્થળોએ પ્રવાસ કરીને વૈષ્ણવ અથબગારો તથા ઈતર પ્રાચીન ગ્રંથોના જાહેર તથા ખાનગી સંગ્રહો દૂઢી કાઢ્યા હતા. વૈષ્ણવ સપ્રદાય માટે જ એક ખાસ સાહિત્ય-સંશોધન સંસ્થાની કેટલી અમત્ય છે તેની પ્રતીતિ વૈષ્ણવધર્મ પરિપદને શ્રી. તેલીવાલાના પ્રયત્નોના ફળો જોયા પછી હિપજી હતી. તેમનું અવસાન ૨૬-૬-૧૯૨૭ ના રોજ મુબમ્બા થયું હતું.

શ્રી. તેલીવાલાનું પ્રથમ લક્ષ સને ૧૯૧૧-૧૨ માં ઉજ્જનમાં અને બીજું લક્ષ ૧૯૨૦ માં દશા મોઢ જ્ઞાનિમાં સુરતમાં થયું હતું. તેમના બીજા પત્ની કાન્તા મૂલચંદ્ર તેલીવાલા વિદ્યમાન છે તેમના એ પુત્રોના નામો શ્રી. ચંદ્રગોવિંદ બી.એ.એલ.એલ બી. થયા છે, બીજા પુત્ર શ્રી. પ્રજેન્દ્ર સાયન્સ મેડેનમાં અભ્યાસ કરે છે.

રતિપતિરામ ઉદમરામ પંડ્યા

સંસ્કૃત સાહિત્યનાં વિરલ રત્નોને, ઘરોઘરની સ્ત્રીઓ તથા ઊગતી પ્રભ પથુ તેનો ઉપભોગ કરી શકે તેવી સાદી સરળ ને સુંદર ગુજરાતીમાં ઉતારવાના કોડ ધરીને એ દિશામાં હજુ નેએક પુસ્તકનું પગરણ કરે છે ત્યાં એ કોડ મનમાં જ શમાવીને ૩૪ વર્ષનું દૂકું આયુષ્ય ભોગવી કાળનો ઢાળિયો થઈ જનાર આ આશ્ચર્યદ વેપકનો જન્મ નડિયાદમાં વડનમરા નાગર બ્રાહ્મણ ગ્રામિમાં સંવત ૧૯૪૯ ના આસો સુદી ત્રીજને દિવસે થયો હતો. એમના પિતાનું નામ ઉદમરામ ગુલામરામ પંડ્યા અને માતાનું નામ અમૃતસદમી. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક ઢેળવણી નડિયાદમાં જ સર્વ તેમણે અમદાવાદની ગુજરાત કોલેજમાં પી. એ. સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો.

શરૂઆતમાં અમદાવાદમાં સરકારી શાળામાં શિક્ષક તરીકે કામ કર્યો બાદ તેઓ મુખર્જી એક્સિન્ડેન્ટ સ્કૂલમાં બદલાયા હતા; પથુ ત્યાં પાણી લાગવાથી એ નોકરી છોડી વડોદરા રાજ્યની પ્રાથમિક શાળાઓના ઈન્સ્પેક્ટરની નોકરી લીધી હતી, જ્યાં જીવનના અંતકાળ સુધી તેઓ હતા. ત્યાં થોડો વખત ચીમનાબાઈ બાળસરક્ષણ સંસ્થાના મંત્રી તરીકે પણ કામ કરેલું.

વિદ્યાવ્યાસંગ ઊગતી વયથી જ હતો અને સંસ્કૃત તથા ગુજરાતી એમના પ્રિય વિષયો હતા. રવામિનારાયણ સંપ્રદાયની ધાર્મિક બાવનાની પ્રબળ અસરથી રંગાએલા એમના જીવન પર ગીતા અને ‘સરસ્વતીચન્દ્ર’ એ બે ગ્રંથોની મુખ્ય છાપ પડી હતી. તે ઉપરાંત પ્રાચીન કવિઓની કૃતિઓનો રસારવાદ પણ બહુ પ્રિય હતો. ગુજરાતનાં મોટા ભાગના ખાસિયામાં લેખોથી શરૂ કરેલું લેખનકાર્ય અથલેખનમાં પરિણમ્યું અને ‘સમાલોચક’માં કટકે કટકે આવતું ‘રતનાવલી’ નાટકનું વખણાએલું ભાષાતર ઈ. સ. ૧૯૨૧માં પુસ્તકરૂપે પ્રકટ થયું એ એમનું પહેલું પ્રકાશન. ત્યારપછી એમણે મહા-ભારત અને રામાયણને સરળ ભાષામાં દુકાવીને લખ્યા અને તેના ખાત શાળાપયોગી રૂપે પણ બહાર પાડ્યા. એ ઉપરાંત ‘ઉત્તરરામ ચરિત’ અને ‘ચર્યાત્મક મહાભારત’ તૈયાર કર્યો; એવામાં સં. ૧૯૮૪ના માગશર સુદ ૬ તા. ૩૦મી નવેમ્બર ૧૯૨૭ના રોજ વડોદરામાં ટાઇફોઇડથી એમનું અચાનક અવસાન થયું; અને પુણ્યોના સમૂદ્ધમાંથી સુવર્ણ તારવવાના, ટોડના રાજસ્થાનમાંથી હીરાં વીણવાના, ઉત્તરરામને સરળ ભવ્યતાથી લોક-ભોગ્ય કરવાના એમના મનોરથો મનમાં જ રહી ગયા. એમના જીવન-વિષયક માહિતી એ અરસાના ‘શારદા’ ‘સ્ત્રીબોધ’ વગેરે ખાસિયામાં

અને 'ખાલનિમ'ના ૧૯૨૮ના જન્યુઆરી અંકમાં ડૉ. રમણુલાલ ક. યાસિકે લખેલા લેખમાં વીગતે પ્રકટ થઈ છે.

તેમનું લગ્ન સં. ૧૯૧૬માં નડિયાદમાં થી કૃષ્ણચંદર હીરાચંદર પંડ્યાનાં પુત્રી થી ચિત્તમણિલા બેડે થયેલું. એમને ત્રણ સંતાનો છે : એક પુત્ર અને બે પુત્રીઓ. સૌથી મોટી પુત્રી મંદાકિની અને સૌથી નાની પુનિતા. વચેટ બાળક પુત્ર મકરંદ હાલ ઈન્ટરમાં અભ્યાસ કરે છે.

પ્રાચીન ભાવનાઓના પાયા પર નવાં તરવો ઝીંચેલું ઉત્તમ જીવન રચવાના અભિલાષોવાળા એ યુવાન સ્વભાવે સત્પ્રિય અને તેજ હોવાથી અન્યાયની સામે ચર્તા ડરતા નહિ અને ઘણી વાર ઠકવું બોલી નાખતા. પણ એમનું નિખાલસ અંતઃકરણ કામળ અને ભાવનાશીલ હતું અને જે ધર્મશાથી સાહિત્યસેવા કરી એ જ ઉત્સાહથી એમણે નડિયાદમાં શાંતિસેવા પણ કરી હતી.

એમના કંથોની વાદી નીચે મુજબ :

રતનાવલી (હર્ષના નાટકનું ભાષાંતર) (૧૯૨૧), વિજયધ્વજ (જેમ્સ એલન કૃત 'હાઈફ ટ્રાયમ્ફન્ટ' ઉપરથી સુધારાવધારા સાથે) (૧૯૨૧), મંક્ષિત મહાભારત (૧૯૨૫), સંક્ષિપ્ત રામાયણ (૧૯૨૮), શાંતિપયોગી લઘુ મહાભારત (૧૯૨૬), શાંતિપયોગી લઘુ રામાયણ (૧૯૨૭), નાણુ (સમાજ સાહિત્યમાળા) (૧૯૨૬).

દિવાન રણુહોડજી અમરજી

દિવાન રણુહોડજી અમરજી જૂનાગઢના ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ દિવાન અમરજી કુંવરજીના પુત્ર હતા. તેમની મૂળ અટક નાણુવડી હતી, અને ન્યાતે વડનગરા નાગર હતા. સં. ૧૮૨૪ના આસો સુદ ૧૦ને રોજ કાઠિયાવાડમાં મારગેજ ખાતે તેમનો જન્મ થયો હતો. તેમના માતૃધીનું નામ ખુશાલમાઈ હતું અને પત્નીનું નામ ચોથીમાઈ હતું. તેમને બે પુત્રીઓ હતી. (૧) રૂપકુંવર જે સંતાનરહિત હતા અને (૨) સુરજકુંવર જેમને ત્રણ પુત્રો અને ત્રણ પુત્રીઓ હતા. તેમના વરાજે આજે જૂનાગઢમાં વસે છે. મુજે દિવાન રણુહોડજી મારગેજના વતની હતા પરંતુ પાઠશાળી જૂનાગઢમાં આવીને વસ્યા હતા અને જૂનાગઢ રાજ્યના એક મુત્સદ્દી તેમજ સરકારી અમલદાર તરીકે તેમણે કામ કર્યું હતું. તેમનું અવસાન ૭૩ વર્ષની વયે જૂનાગઢમાં થયું હતું.

દિવાન રણુછોડજી ગુજરાતી, દારસી અને મજ બાપાનું સરસ ગાંધે પરાવતા દત્તા અને થોડું મંસ્કૃત પણ જાણતા દત્તા. મજ બાપામાં તેમણે “શિવરદસ્ય”નામે મુંદર ગ્રંથ લખ્યો હતો, અને દારસી બાપામાં “તવારીખે સોરઠ” નામનો ઇતિહાસનો ગ્રંથ લખ્યો હતો જેનું અંગ્રેજી ભાષાંતર ડો. જેમ્સ બરનેસે કરી પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું અને તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર “સોરઠી તવારીખ” એ નામથી ઈ. સ. ૧૮૯૧માં શ્રી જાદવરાય લીલાધરદાસે વઢવાણકેમ્પમાં પોતાના છાપખાનામાં છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું. “શિવરદસ્ય”નો એક ભાગ જે મજ બાપામાં ઠવિતાગદ છે તે પણ શ્રી. જાદવરાય લીલાધરદાસે ઈ. સ. ૧૮૯૧માં પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. તેનો બીજો ભાગ છપાઈ પ્રસિદ્ધ થયો નથી. આખા શિવરદસ્યની એક હસ્તલિખિત પ્રત દિવાનજીએ રધાપેલા જૂનાગઢના ‘જુદેશ્વર’ના મંદિરમાં છે. એક ત્રીજો “શિવમાહાત્મ્ય રત્નાકર” નામનો ગ્રંથ સ્વ. દિવાન લક્ષ્મીચક્ર સંજ્ઞાપ્રસાદની વિધવા બાઈ જમનાકુંવરે જૂનાગઢના સરકારી છાપખાનામાં છપાવી ઈ. સ. ૧૮૯૨માં પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. તે ઉપરાંત તેમનાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં બીજા નાનાં મોટાં પુસ્તકો નીચે મુજબ છે, જેમાંના કેટલાક ‘શિવરદસ્ય’માં તથા ‘શિવમાહાત્મ્ય રત્નાકર’માં પણ સમાવિષ્ટ થાય છે.

(૧) ચંડીપાઠના ગરવા-ગુજરાતી. (૨) શિવરાત્રીમાહાત્મ્ય (મજબાપા), (૩) સૂતકનિર્ણય (ગુ. ગદ્ય), (૪) સંખચૂડ આખ્યાન (મ.), (૫) દક્ષ યજ્ઞબંધ (મ.), (૬) કાળખંજ આખ્યાન (મ.), (૭) કૃષ્ણરવિવાહ (ગુ. મ.), (૮) જાલધર આખ્યાન (મ.), (૯) અંધકાસુર આખ્યાન (મ.), (૧૦) ભરમાંગદ આખ્યાન (મ.), (૧૧) સોમવાર માહાત્મ્ય (ગુ.), (૧૨) જુદેશ્વર બાવની (મ.), (૧૩) બ્રાહ્મણની ચોરાસી ન્યાત (મ.), (૧૪) ત્રિપુરાસુર આખ્યાન (મ.), (૧૫) મોહિની હળ (મ.), (૧૬) કામદહન આખ્યાન (મ.).

તેમના અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો નીચે મુજબ છે:

(૧) દ્રવ્યશુદ્ધિ, (૨) શ્રાદ્ધનિર્ણય, (૩) કુવલ્યાનંદ (મ.), (૪) વિહારી સતસર્ષ (દારસી, મંસ્કૃત, મજ મિશ્રિત), (૫) ઉત્સવમાહિત્રા (મ. ગુ.) (૬) નાગરવિવાહ, (૭) શિવસાગર કીર્તન, (૮) વિશ્વનાથ ઉપરના કાગળ (મ. ગુ.) (૯) રૂકોતે ગુનાગુન, (૧૦) બક્ષામાળ (મ.).

રૂપશંકર ઉદયશંકર ઝોઝા (સંચિત)

સ્વ. રૂપશંકર ઉદયશંકર ઝોઝાનો જન્મ મ. ૧૯૨૨ના શ્રાવણ સુદ ૭ ને રોજ કાઠિયાવાડના વસાવડ ગામમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ

ઉદયશંકર જીવજીવાલ યોગી અને માતૃશીનું નામ ગિરિજાના હતું. તે ગોંડળના વતની વડનગરા નાગર હતા. તેમના પિતા દરબારી પોલીસ ખાતામાં નોકર હતા, તે નોકરી જીવાનીમાં જ હોડીને સાધુ-સંન્યાસીઓના સંગમાં તીર્થસ્થળોમાં તે ફરતા હતા, અને શ્રદ્ધસ્થળોમાંથી નિવૃત્ત થતાં કુટુંબનિવાહીની જવાબદારી રૂપશંકરભાઈ ઉપર પેદર વર્ષની નાની વયમાં જ પડી હતી.

તેમણે અંગ્રેજી ચાર ધોરણ સુધી જ અભ્યાસ કર્યો હતો, પરંતુ પાછળથી તેમણે અંગ્રેજી અભ્યાસ ખુબ કર્યો હતો અને તેને પરિણામે અંગ્રેજીમાં તે દૂરથી વાનગીત કે ચર્ચા કરી શકતા અને સાહિત્યના અંગ્રેજી પુસ્તકો વાંચીને સમજી શકતા. ગોંડળમાં અભ્યાસ કરવાની સાથે એકાદ વર્ષ તેમણે ત્યાંની ખેતી અને એ-જીનિયરિંગની શાળામાં એકાદ વર્ષ અભ્યાસ કર્યો હતો જે પાછળથી તેમને જીવનમાં જુદા ઉપયોગી નીવડ્યો હતો.

સોળ વર્ષની વયે તે જૂનાગઢના દરબારી હાખાખાનામાં ૧૫ ડેરી એટલે પોણાચાર રૂપિયાના માસિક પગારથી નોકરીમાં જોડાયા હતા. એ સમયે તેમણે 'મહોત્તવિરહ' નામનું એક કાવ્ય લખ્યું અને હપાબું, તેથી જૂનાગઢના વજીરનું ધ્યાન તેમના તરફ ખેંચાયું અને તે કૃપાને પરિણામે તેમનો પગાર વધીને ૧૦ રૂપિયાનો થયો. આ ઉત્તેજનથી તેમણે 'સુમતિપ્રકાશ' નામનું એક મંડળ રચાયું જેમાં ધર્મ-નીતિના વિષયોની ચર્ચા થતી. તે ઉપરાંત તેમણે 'જ્ઞાનદીપક' નામનું એક માસિક પત્ર પણ શરૂ કર્યું. એ જ અરસામાં તેમણે 'રાણકદેવી રા'ખે'ગાર'નું નાટક (સને ૧૮૮૪) લખ્યું અને કેટલાક મિત્રોની મદદથી બજાવ્યું. આથી સગાઓ અને ન્હાતીલાઓમાં કોલાહલ જાગ્યો કે નાગરનો હોકરો નાટકમાં વેશ બજાવે ? પાછળથી તેમણે એ નાટક દ્રાગકાની એક નાટક કંપનીને આપી દીધું.

શ્રી. ગિરધરલાલ માધવરાયે જીવાન રૂપશંકરની શક્તિઓ નિરખીને તેમને કાઢી રજવાડાઓ તરફ ખેંચ્યા. હડાળાના દરબાર શ્રી વાજસુરવાળા અને લાડીના દાકર શ્રી સુરસિંદજી (કલાપી)ની સાથે દિંદની મુસાફરીએ તે ગયા અને એ ગાઢ પરિચયે તેમને એ બેઉ રાજવીઓના મિત્ર બનાવ્યા. સુરસિંદજી લાડીની માઠીએ એકા પછી રૂપશંકરભાઈ લાડીમાં રહેતા. 'કલાપીના સાહિત્ય દરબાર'ના ને અંગ્રાવક બન્યા. સાહિત્યમંડળ સિવાય લાડીમાં નોકરી કરવાની તેમની ઈચ્છા નહોતી, છતાં અંગ્રાવશાત્ એમને

વલ્લભદાસ પોપટભાઈ શેઠ

૨૧. વલ્લભદાસ પોપટભાઈ શેઠનો જન્મ તેમના વતન મહુવા (કાઠિયાવાડ) માં સં. ૧૯૧૫ માં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ પોપટભાઈ મૂળજીભાઈ શેઠ અને માતાનું નામ પ્રેમબાઈ હતું. ન્યાતે તે દશાશીમાળા વણિક હતા. મહુવામાં ગુજરાતી સાત ધોરણ તથા અંગ્રેજી ચાર ધોરણ સુધી તેમણે અભ્યાસ કર્યો હતો. વ્યવસાયની શરૂઆત તેમણે વ્યાપારથી કરેલી, પછી થોડો વખત વડોલાવનો વ્યવસાય લીધેલો અને ઉત્તરાવરણમાં ભાવનગર સંભળના વસુલાતી ખાતામાં નોકરી સ્વીકારી ડેપુટી વહીવટદારના ઓફિસ સુધી તે પહોંચ્યા હતા. કાળ તથા તત્ત્વજ્ઞાનનો તેમને ખૂબ રસ હતો. દુલસીકૃત રામાયણ એ તેમનું પ્રિય પુસ્તક હતું. મં. ૧૯૭૭ માં મહુવામાં તેમનું અવસાન થયું હતું. તેમણે લખેલાં પુસ્તકોમાંનાં મુખ્ય આટલા છે : (૧) સુબોધચિંતામણિ, (૨) દર્શનચિંતામણિ, (૩) સૌરાષ્ટ્ર ચિંતામણિ, (૪) આર્યશરવિરહ. તે ઉપરાંત તત્ત્વજ્ઞાન તથા કાવ્યનાં થોડાં અમરકંઠ પુસ્તકો તેમના પુત્ર શ્રી. રમણિલાલ વલ્લભદાસ શેઠ પાસે છે.

પ્રથમ પત્ની માનકુંવરથી તેમને એક પુત્ર અને બીજાં પત્ની મણિબહેનથી ત્રણ પુત્ર તથા સાત પુત્રીઓ થયેલાં જેમાંના એ પુત્રો અને પાંચ પુત્રીઓ વિવશન છે.

વાપજી આશારામ ઝોઝા

૨૧. વાપજી આશારામ ઝોઝાનો જન્મ સં. ૧૯૦૬ માં મેરઝીમાં સામવેદી શ્રીમાળા ધાલજી યાત્રિમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ આશારામ જાદવજી ઝોઝા તથા માતાનું નામ અંબાબાઈ હતું.

તેમના મોટા ભાઈ હિરજીભાઈ દતા તે ગોંડલ સ્ટેટમાં નોકરી કરતા હતા અને સંવત ૧૯૪૪ માં ગુજરી ગયા હતા. નાના ભાઈ મૂળજીભાઈ ને વાપજીભાઈની પછી 'મેરઝી આર્ય સુબોધ નાટક મંડળ' ચલાવતા હતા તે સં. ૧૯૭૭ માં ગુજરી ગયા હતા, એ સિવાય તેમને એ બહેનો હતી. તેમના પિતા ધોરાજીમાં નોકરી કરતા હતા, ત્યાં તેમની પ્રાથમિક પ્રગત્તી થઈ હતી. તેમની ૧૨ વર્ષની વય થતાં તેમના પિતાજી ગુજરી ગયા હતા. પછી તેમણે મોટા ભાઈ પાસે સ્કી અભ્યાસ આગળ વધાર્યો હતો. ગોંડલ રસ્તે તરફથી તેમને રોગપ્રચરણ મળતી. અંગ્રેજી ચાર ધોરણ ગોંડલમાં ભણી તે વધુ અભ્યાસ માટે રાજકોટની દાર્શનિકમાં દાખલ થયા

હતા અને ત્યાં રહી મેટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કરી હતી. કુટુંબની ગરીબ સ્થિતિને કારણે તે કોલેજનો અભ્યાસ કરી શક્યા નહિ અને મોરબીની અંગ્રેજ શાળામાં શિક્ષક તરીકે જોડાયા. તંદુરસ્તી સારી નહિ રહેવાથી તે નોકરી તેમણે છોડી અને દસ વર્ષની નોકરીને દિસાએ પેન્શન મેળવ્યું.

વાધજભાઈની શુદ્ધ રહેણી-કરણીથી આઠપાઈ ને મોરબીના મહુમ દાકોર સર વાધજએ તેમને હેમુભાના શિક્ષક તરીકે નીમ્યા. બે વર્ષ પછી નાટક મંડળીના કામને અંજો તેમણે એ નોકરી છોડી અને પોતાની જગ્યાએ મોટા ભાઈના પુત્ર મહાદેવભાઈની જોડવણુ કરાવી.

વાધજભાઈએ પોતાના નાના ભાઈ મળજી આશારામ ઓઝા, દરિશંકર માધવજી ભટ્ટ, જટાશંકર શિવશંકર પંડ્યા, ગોવિંદજી પ્રાણજીવન ભટ્ટ, કલ્યાણજી બેચર રાવળ અને ધનેશ્વર વિશ્વનાથ રાવળની સાથે રહી ભાગીદારીમાં સંવત ૧૯૩૫ ના અરસામાં “મોરબી આર્ય સુબોધ નાટક મંડળી” સ્થાપી હતી. મોરબીમાં શેઠની વખારમાં નાટક ભજવવાનું શરુ કર્યું અને પ્રજા તરફથી પ્રોત્સાહન મળતું ગયું. તે સમયે તરમાળા ‘ભવાઈ’ રમતા અને રામલીલા થતી, પણ આ નાટકો ખીમતસતાથી દૂર રહીને પ્રજાને ઉપદેશ આપતા, તેથી લોકોને તેમાં રસ પડવા લાગ્યો. વાધજભાઈના પાળભિત્ર શેઠ વનેચંદ્ર પોપટભાઈએ તેમને આર્થિક મદદ કરી અને પછી કંપની ઠાકિયાવાડનાં મોટાં શહેરોમાં જઈ એલો ભજવવા લાગી. નાટકો ઉપદેશાત્મક હોવાને કારણે તેને સારો આવકાર મળ્યો. વાધજભાઈએ ‘સીતા-સ્વયંવર,’ ‘ઓખાદરણ,’ ‘કેસરી પરમાર’ નાટકો રચી આપ્યાં અને તેમની દેખરેખ નીચે તે ભજવાયાં. ભાગીદારો હિમંગી હતા નાટકો રચાયા પછી પાત્રોની પસંદગી થતી અને તેને અનુરૂપ જ કામ સોંપાતું. આથી કંપનીએ થોડા સમયમાં સારી કીર્તિ સંપાદન કરી. નાટકનો ધંધો મોરબી આર્ય સુબોધ નાટક મંડળીનાં નાટકોને કારણે ઉપદેશકનો પવિત્ર ધંધો લેખાવા લાગ્યો. કંપનીના બધા ભાગીદારો ગ્રીમન્ નૃસિંહાચાર્યજીના શિષ્યો હતા અને સારા આચારવિચારવાળા હતા તેની છાપ પણ પ્રજા ઉપર પડતી.

વાધજભાઈએ નાનપણમાં વાધજકૃત ‘ધંધરમદિમા’ નામનું એક પુસ્તક ઠવિતામાં લખ્યું હતું. તે ઉપરાંત તેમણે નીચે જણાવેલાં નાટકો નાટક મંડળી માટે લખી આપ્યાં હતા. તે બધાં ભજનાયાં હતાં તથા તેમાંનાં કેટલાંક ખૂરેખૂરાં પ્રસિદ્ધ થયાં હતા.

(૧) સીતાસ્વયંવર (સં. ૧૯૩૪), (૨) દ્રોપદીસ્વયંવર, (૩) ગાવણુ-વધ, (૪) ઓખાદરણ (સં. ૧૯૩૬), (૫) ચિત્રસેન ગંધર્વ, (૬) પૃથુરાજ

ડેપુટી કારભારી અને મુખ્ય કારભારી તરીકે કામ કરવું પડતું હતું. રાત્રી વાડી ખટપટને લીધે તેમને લાડી છોડી દડાળામાં વસવું પડતું હતું હતું. કલાપી અને સંચિતનો મંત્રણ એકસરખો ગાઢ રહ્યો હતો. કલાપીએ જ દડાળે જઈને સંચિત પાસે દડાળાનું મંજુરેશ્વરનું શિવાલય રથાપ કરાવ્યું હતું.

કલાપીના અવસાન પછી સંચિતે કલાપીના સાહિત્યને પ્રકાશિત કરવાનો પ્રારંભ કર્યો હતો. તેમણે પહેલાં 'કલાપીના સંવાદો' પ્રસિદ્ધ કર્યાં. પછી 'કેકારવ'ના સંપાદનમાં કાન્તને સારી પેઠે મદદ કરી. 'કલાપીનું સાક્ષરજીવન' લખીને તેમણે પ્રસિદ્ધ કર્યું. 'કલાપી મંથાવર્ષિ' ની એક વિસ્તૃત યોજના તેમણે ધરી હતી, અને તે માટે મુખર્જીમાં ઠાણે લખ પછી ખોલ્યું હતું, પણ તે યોજના થોડાં પ્રકાશનો બાદ અધૂરી રહી. કલાપીના જીવનસંબંધી તેમનું છેલ્લું લખાણ 'કલાપીની પત્રમાસ'ની ઉપોદ્ધાત હતો.

દડાળાના નિવાસ દરમિયાન તે ખેતી, અભ્યાસ અને ચિંત્નામોહીનાં પુસ્તકોના વાચન પાછળ દત્તચિત્ત રહેતા. દસેક વર્ષ તેમણે ત્યાં શાંતિમાં ગાળ્યાં. પછી દરબાર વાજસુસ્વાળા પોરબંદર ગયા એટલે તેમની સાથે સંચિત પણ ત્યાં ગયા. પોરબંદરની સીમેન્ટ કંપનીના અસ્તિત્વમાં તેમને અમગપુય દિવસો હોયો. કુષ્ઠાલ્પનિવારણના કાર્યને અંગે તે મુખર્જી ગયા હતા, એવામાં પોરબંદરનો રાજ્યકાર્યભાર બદલાયો એટલે તેમણે કુંડલને ભાવનગર રાખી પોતે મુખર્જીમાં રહેણાક કરી, ત્યાં વેપારમાં પડ્યા અને વેપાર ઠીક ચાલતો હતો, પરંતુ મોરબીના મુવરાજ પાલીતાણા રહેતા હતા તેમની તબિયત નાદુરસ્ત હોવાથી, તેમણે રૂપસંકરને પોતાની પાસે ખોલાવી રાખ્યા એટલે પાછળ મુખર્જીનો વેપાર જેમને સોંપ્યો હતો તેમણે ખરાબી કરી નાખી. સંચિત નિર્ધન થઈ ગયા પણ તે દ્વિમત હાર્યા નહિ ખેતીનાં ઓળાં છછીનાં લઈને તેનો પ્રચાર કરવાનું કાર્ય તેમણે ઠાકિયાવાડમાં શરૂ કર્યું. ખેતીનાં સુધારેલાં ઓળાં વેચ્યાં અને ફેલાવ્યાં, તે સાથે ટયુનવેલો તથા મોરિંગ કરવાનું કામ તેમણે ઉપાડ્યું અને તેમાં તેમને સારી સફળતા મળી, તે પેમેન્ટકે સુખી થયા. સને ૧૯૨૫ માં ત્યાંના મહારાજની ઈંગત ગમતાના આકર્ષણથી તે મોરબી જઈને રહ્યા. તા. ૧૩-૨-૧૯૩૨ ને રોજ તે મોરબીમાં જ અવસાન પામ્યા.

સંચિતનું લગ્ન મહુવામાં થયું હતું. તેમના પત્નીનું નામ દરિઈયા. તેમનાથી તેમને ચાર પુત્રો અને ચાર પુત્રીઓ થયાં હતાં. પુત્રો શ્રી. મન-

હરરામ, ધી. ચંદ્રકાન્ત, ધી. સૂર્યકાન્ત અને ધી. ધીમેતરામ એ બધા એન્યુએટ ■ અને જુદે જુદે સ્થળે ધંધો નોકરી કરે છે. મૃત્યુસમયે મંચિત પુત્ર-પૌત્રાદિનો આજીવન માણસોનો પરિવાર મુખી મયા હતા.

તેમણે વર્તમાનપત્રોમાં જુદા જુદા વિષયો પર અનેક લેખો લખેલા પરન્તુ તેનો કોઈ સંગ્રહ બહાર પડ્યો નથી. તેમનાં લખેલાં મુખ્ય પુસ્તકોની યાદી નીચે મુજબ છે: રાણકદેવી-સંખેગાર નાટક (૧૮૮૪), મહોબત વિરહ, ઠલાપીના સંવાદો (સંપાદન), કારમીરનો પ્રવાસ (સંપાદન), ઠલાપીનું સાક્ષરજીવન (૧૯૧૦), સંગીત લીલાવતી નાટક, ઉદય પ્રકાશ નાટક, સંચિતનાં કાવ્યો.

આ ઉપરાંત તેમના લખેલા કેટલાક સંવાદો અપ્રસિદ્ધ છે.

વલીમોહમ્મદ મોમીન

૨૧. વલીમોહમ્મદ મોમીનનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૮૨માં અમદાવાદમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ હગનભાઈ. તે શિયા ઈસ્લામધરી પંથના મોમના મોમના હતા. તેમણે અમદાવાદમાં પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક શૈક્ષણી લઈને મેટ્રિકસુધી અભ્યાસ કર્યો હતો. તે ઉપરાંત ફારસી, અરબી અને ઉર્દૂનો અભ્યાસ પણ તેમણે સારી પેઠે કર્યો હતો.

ઈ. સ. ૧૯૦૨ માં તેમણે “સિરાજ” નામનું દૈનિક પત્ર શરૂ કર્યું. તે બંધ થતાં “રાહ નગત” માસિકમાં તે જોડાયા હતા. ૧૯૦૪ માં “અલ દિલાલ” નામનું શુજરાતી માસિક પત્ર શરૂ કર્યું હતું. ૧૯૦૫ માં મંગરોળનાં સાહેબજાદીના શિક્ષક તરીકે અને ૧૯૧૧ માં માણાવદરના ખાનશી ફતેહદીનખાનના પ્રાઈવેટ સેક્રેટરી તરીકે તે જોડાયા હતા. તે શુજરાતી ઉપરાંત અંગ્રેજી અને ઉર્દૂમાં પણ સારું લખી શકતા. લખનાના શિયા આલિમોએ એમના ધાર્મિક લેખો બદલ “મુઈને ઈસ્લામ” નો ખિતાબ આપ્યો હતો. સને ૧૯૨૧ ના જુલાઈ માસમાં માણાવદરમાં તેમનું અવસાન થયું હતું. તેમને બે પુત્રો અને એક પુત્રી છે. એક પુત્ર એલ. એલ. બી. હોઈ અમદાવાદમાં વકીલાત કરે છે.

તેમનાં લખેલાં પુસ્તકોની નામાવલિ : (૧) હ. મુહમ્મદ સા. નું જીવન-ચરિત્ર, (૨) મીરઝીનું ઈસ્લામ, (૩) અરમાનુસા બાગ ૧-૨, (૪) વિશ્વ-ધર્મ ઈસ્લામ, (૫) જગતો નવાજ, (૬) અલ ઈસ્લામ, (૭) સોમનાયની મૂર્તિ, (૮) ઈસ્લામનો અર્થ, (૯) હદીસે હલીલાં (અંગ્રેજી), (૧૦) સફરનામા (ઉર્દૂ), (૧૧) તાલીમે અરબીને મિદી ખરાબ કર દી.

રોડો (સં. ૧૯૪૭), (૭) કેદારસિંહ પરમાર, (૮) ભર્તૃહરિ, (૯) ચાંપરાજ હાડો (મં. ૧૯૪૦), (૧૦) રાજસિંહ (વીરગાળા), (૧૧) સતી રાણકદેવી, (૧૨) જગદેવ પરમાર, (૧૩) ત્રિવારાજ, (૧૪) ત્રિવિક્રમ (સં. ૧૯૪૮), (૧૫) ચંદ્રદાસ, (૧૬) વિશુધવિજય.

વાધજીભાઈનું ધર્મ સંબંધી જ્ઞાન હવે પ્રકાશનું હતું. સ્વામી આત્મા-રામજી અને અચ્યુતાનંદજી સાથે તેમને પરિચય થયેલો અને તે તેમને શુરુ તરીકે માનતા. તેમણે દિંદનાં પુખ્ત તીર્થસ્થાનોની યાત્રા કરીને અનેક સાધુ મહાત્માઓનો પરિચય કર્યો હતો. શ્રીમત્ દુર્લભાચાર્યજીનો સમાગમ પણ તેમણે સારી યોરે સેવ્યો હતો. મોરબી કંપનીમાં રાજ ૨૫-૩૦ સાધુ જમાવવાનો રીવાજ હતો તેમજ ધર્મોદ્ધાર્યોમાં અનેક વખત તે નાટકની ભિખ આપતા.

પહેલાં તેમને લગ્ન કરવાની ઇચ્છા જ નહોતી એટલે નાના મૂળજી-ભાઈને તેમણે પહેલાં પરણાવ્યા. પણ પાછળથી ભાઈના તથા મિત્રોના આમહુથી તેમણે ૩૮ વર્ષની ઉંમરે કુખ્યા (તા. ધાનેરા) ના રહીશ હેતા ત્રવાડીની પુત્રી કંકુભાઈ સાથે લગ્ન કર્યું હતું.

તેમનું અવસાન વલ્લાણ શહેરમાં ૪૬ વર્ષની વયે સંવત ૧૯૫૨ ના ચોપ વદ ૧૩ ને રાજ થયું હતું. તે પોતાની પાછળ વિધવા અને બે પુત્રીઓ મૂકી ગયા હતા. દાલ તેમાંનું કોઈ હયાત નથી. તેમને પુત્ર નહોતો તેમજ તેમના નાના ભાઈ મૂળજીભાઈને પણ પુત્ર નહોતો. આને તેમના મોટા ભાઈ ધંધરભાઈનો પૌત્ર ભાઈ અમૃતલાલ વિદ્યમાન છે, અને સ્વ. મૂળજીભાઈનાં વિધવા વિદ્યમાન છે.

શ્રી વિજયકેસર સૂરિ

સ્વ. આચાર્યશ્રી વિજયકેસર સૂરિ શ્વેતાશ્વર મૂ. પૂ. મંત્રદાયના સાધુ-વર્ધ હતા. તેમનો જન્મ પાળાયાદ ગામમાં વિ. સંવત ૧૯૩૩ માં થયો હતો. તેમનું સંસારનું નામ કેશવજી હતું, પિતાનું નામ આધવજી હતું અને માતાનું નામ લક્ષ્મીબાઈ હતું. તે ન્યાયે વીશ્વાશીમાળી જૈન હતા. માતા-પિતાના અવસાન પછી સંવત ૧૯૫૦ માં કેશવજીભાઈએ વડોદરામાં આચાર્યશ્રી વિજયકમળસૂરિની પાસે સત્તર વર્ષની વયે જૈન સાધુત્વ અંગીકાર કર્યું હતું ઉત્તરોત્તર મહુડી પદવી, પન્થાસ પદવી અને સં. ૧૯૮૩ માં આચાર્ય પદવી સુધી ચડીને શ્રી. વિજયકેસર સૂરિ સં. ૧૯૮૬ માં સ્વર્ગ વાસી થયા હતા. અવસાનસમયે તેમનો શિષ્ય-શિષ્યાપરિવાર ૧૧૦ સાધુ-

સાધ્વીઓનો હતો. તેમના હસ્તે ડેટલીક પાઠશાળાઓ અને દુનરશાળાઓ રચપાઈ હતી.

શ્રી. વિનયકેસર સુરિએ સંસારી જીવનમાં શાળાએ બેસીને માત્ર ૬ ઘોરણ સુધીનો અભ્યાસ કર્યો હતો અને પિતા વેપારી હોવાથી વેપારનો જ વ્યવસાય તેમની સામે જોયો હતો; પરંતુ દીક્ષા લેવાની રકુરણા થઈ ત્યારથી તેમનું ચિત્ત જુદા જ અભ્યાસ તરફ વળી ગયું હતું. યોગ અને તત્ત્વજ્ઞાનમાં તેમનો રસ વધવા લાગ્યો હતો. પોતે યોગના સારા અભ્યાસી અને યોગવિશારદ પણ હતા. જૈન સાધુ તરીકે તેમણે બીજી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ કરવા ઉપરાંત જે સાહિત્યસેવા કરી હતી તે મુખ્યત્વે યોગ અને તત્ત્વજ્ઞાનનાં પુસ્તકોની રચનાની જ હતી. સંસ્કૃત અને અર્ધભાગધી ભાષાના તે સારા જ્ઞાતા હતા. તેમણે લખેલાં પુસ્તકોમાંથી મહત્ત્વનાં નામો નીચે મુજબ છે:

દશવૈકાલિક સૂત્રનું ભાષાંતર	(સં. ૧૯૧૦)
પ્રત્યોધર્મિતામણિ	(સં. ૧૯૧૨)
મહાપ્રસંદરી ચરિત્ર	(સં. ૧૯૧૪)
યોગશાસ્ત્ર	(સં. ૧૯૧૩)
સુદર્શના ચરિત્ર	(સં. ૧૯૧૯)
ગૃહસ્થધર્મ	(સં. ૧૯૭૦)
નીતિમય જીવન	(સં. ૧૯૭૦)
ધ્યાનદીપિકા	(સં. ૧૯૭૧)
શાંતિનો માર્ગ	(સં. ૧૯૭૬)
આત્મજ્ઞાનપ્રવેશિકા	(સં. ૧૯૭૭)
આત્મવિશુદ્ધિ	(સં. ૧૯૮૧)
મહાવીર તત્ત્વપ્રકાશ	(સં. ૧૯૮૨)
આનંદ અને પ્રભુ મહાવીર	(સં. ૧૯૮૩)
આત્માનો વિકાસ અથવા મહામોહપરાજય	(સં. ૧૯૮૫)

વિનાયક નંદશંકર મહેતા

જીવનભરની રાજપ્રકરણી કારકીર્દીમાં ૧૯૫ સાહિત્ય અને સંસ્કાર-પ્રેમને સદા જાગ્રત રાખનાર અને ઉત્તર ભારતમાં વિદ્વાન યુજરાતી રાજપુરુષ તરીકે જાણીતા વિનાયકભાઈનો જન્મ, યુજરાતી પ્રથમ ગદ્યનવલ 'કરણપેલા' ના કતી રાવબહાદુર નરસંકર દુધમ્બશંકર મહેતાને ત્યાં,

સુરતની વડનગરા નાગર શાહજી ગાંધીમાં, ઈ. સ. ૧૮૮૩ ના જૂનની ૩૭ તારીખે માંડવી (કચ્છ) મુકામે યથોન્નતો. એમનાં માતાનું નામ નંદમૌરી.

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ વડોદરા તેમજ સુરત બંને સ્થળે લીધા બાદ ઉચ્ચ શિક્ષણ તેમજે મુંબઈમાં અને ત્યારપછી કેમ્બ્રિજમાં તથા લંડનમાં લીધું. એમનું સમગ્ર વિદ્યાર્થીજીવન ઉત્તમવત્ત હતું. યુનિવર્સિટીનાં પરિણામોમાં તેમનું નામ હમેશાં મોખરે રહેતું, અને જેમ્સ ટેમર પ્રાઈઝ, નારાયણ વાસુદેવ પ્રાઈઝ, ધીરજલાલ મથુરાદાસ રૅકૉલરશિપ, એલિસ રૅકૉલરશિપ, અને કૉલ્ડન ફક્સ મેડલ આદિ ધનામો, શિષ્યવૃત્તિઓ ને અન્દ્રક તેમજે મેળબ્યાં હતાં. બી. એ. ની પરીક્ષામાં પહેલા વર્ગમાં આવી તેઓ પ્રાઈ. સી. એસ. થયા છંડેડ થયા અને ત્યાંની પડેલી જ હરીદાષમાં ઉત્તીર્ણ થયા. ગુજરાતી હિન્દુઓમાં તેઓ સૌથી પહેલા સિવિલિયન હતા.

ઈ. સ. ૧૯૦૬ માં વિલાપતથી આવ્યા કે તરત સંયુક્ત પ્રાંતો (યુ. પી.) માં અલાહાબાદમાં તેમની નિમણૂક થઈ અને એ સિવિલ સર્વિસમાં ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ સ્થાનોએ તેઓ અલાહાબાદ, લખનૌ, કાશી વગેરે મોટાં સ્થળોના કમિશનરના પદે પહોંચેલા. સૌથી પહેલા હિંદી ડિરેક્ટર એાફ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ પણ તેઓ જ થયેલા. વચ્ચે કાશ્મીરમાં ૧૯૩૨ થી ૩૫ સુધી મહેસુલી પ્રધાન તરીકે અને ૧૯૩૭-૩૮ માં એક વર્ષ બિહારના મુખ્ય પ્રધાન તરીકે કામગીરી બજાવી તેઓ યુ. પી. માં બોર્ડ એાફ રેવન્યુના સિનિયર મેમ્બર થયા હતા. સરકારી નોકર છતાં જ્વલંત રાષ્ટ્રપ્રેમને લીધે તેઓએ મંગેસ સરકારના અમલ દરમ્યાન તે વખતના પ્રધાનમંડળની ખૂબ પ્રીતિ અને વિશ્વાસ સંપાદન કરેલાં.

એમનું લગ્ન મી. ઈરાવતી મહેતા સાથે ઈ. સ. ૧૯૦૭ માં સુરતમાં થયેલું. એમને એક પુત્ર-કુમારિલ મહેતા બેરિસ્ટર-એટ-લો અને ચાર પુત્રીઓ સૌ. પૂષ્પિંગા, સૌ. પ્રેમલતા, સૌ. નન્દિની અને સૌ. અમરગંગા છે.

વિદ્વાન પિતાના પુત્ર હોવાથી જન્મથી જ મંસ્કારમયૂર વાતાવરણમાં તે લીધેલા અને સાહિત્યરસ ગળથૂપીમાં જ પીધેલો. સંસ્કૃત સાહિત્યના તેઓ સારા અભ્યાસી હતા, અને ઉર્દૂ પણ તેઓ જાણ જ સરસ બોલી-લખી જાણતા. જર્મેન બાષા અને સાહિત્ય ઉપર પણ તેમને ખૂબ શ્રાવ હતો. કાશી બાગુએ તો તેમની એક પંડિત તરીકે જ ખ્યાતિ હતી. એ ઉપરાંત અર્થશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, ગ્રામમુદ્યાર અને સદાવકારી લેણદેણ જેવા એમના રાજકીય કર્તવ્યજેતવા વિષયોમાં પણ એમનો જિંડો અભ્યાસ હતો. પોતાના પ્રવૃત્તિમય જીવનને લીધે ગુજરાતી સાહિત્યને તેઓ જાણી રાખ્યા નહિ.

પણ એમણે લખેલું એમના પિતાનું ચરિત્ર “નંદશંકર જીવનચિત્ર” આને ગુજરાતી ચરિત્રગ્રંથોમાં અનોખું સ્થાન ધરાવે છે. એ પછી ‘મેં જાગરી’ નામનું એક નાનું નાટક પણ એમણે લખેલું છે. આ ઉપરાંત અંગ્રેજી દૈનિક તેમજ સામયિક પત્રોમાં સાહિત્ય, પુરાતત્ત્વ, રાજકારણ, આમેદાર આદિ વિવિધ વિષયો પર છૂટક લેખો તેઓ લખ્યા જ કરતા.

જે અલાહાબાદમાં એમણે સરકારી નોકરીનો પ્રારંભ કર્યો ત્યાં જ ઇ. સ. ૧૯૪૦ ના જાન્યુઆરીની ૨૮ મી તારીખે અચાનક કામ કરતાં કરતાં હૃદય અંધ પડવાથી એમનું અવસાન થયું.

એમની કૃતિઓ : “નંદશંકર જીવનચિત્ર” (ઈ. સ. ૧૯૨૨), “મેં જાગરી” (નાટક), “આમેદાર.”

વિશ્વનાથ સદારામ પાઠક

૨૧. વિશ્વનાથ સદારામ પાઠકનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૫૫માં ઘોળકા તાલુકામાં આવેલા બોળાદમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ સદારામ કાશીરામ પાઠક અને માતાનું નામ કરસનબા. તે પ્રમોરા નાગર બ્રાહ્મણ હતા.

નાનપણમાં માતાનું અવસાન થવાથી તે બાવનગરમાં પોતાના મોસાળમાં જીંઘ્યા હતા. તેમના પિતા સદારામ પાઠક નિઃસ્પૃહી અને સાદું જીવન ગાળનારા હતા. તે નમાયાં બાળકોને બે-ચાર વરસ જીછેરી, મોસાળ મોકલીને યાત્રાએ ચાલ્યા ગયા હતા અને જોડુળ-મથુરામાં તેમણે દેહ છોડ્યો હતો.

વિશ્વનાથ પાઠકે પ્રાથમિક ઈંગ્લેન્ડી બાવનગરમાં લીધી હતી. થોડું ગંરૂત અને થોડું અંગ્રેજી પણ તે શીખ્યા હતા. ૧૭ વર્ષની વયે રાજકોટની ટ્રેનિંગ કોલેજમાં દાખલ થઈ બે વરસ ત્યાં અભ્યાસ કરી સીધા (કાદિયાવાડ) માં તેમણે મહેતાજીની નોકરી લીધી હતી. બે વરસ ત્યાં નોકરી કરીને અમદાવાદની ટ્રેનિંગ કોલેજમાં એક વર્ષ બણી તે સીનિયર થયા હતા અને સીધાથી રાજકોટના તાલુકા સ્કૂલ ખાસતર તરીકે તેમની બદલી થઈ હતી. ત્યાં ઉપરી સાથે અણુજનાવ થવાને કારણે ગાંધીના કુંવરના ટ્યૂટર તરીકે ગયા હતા. ત્યાં તેમણે ચાણુદારની પરીક્ષા પાસ કરી પરન્તુ ચાણુદારી ન સ્વીકારતાં રાજકોટ સદર રફલના ખાસતરનું ૫૬ સ્વીકાર્યું. ત્યાંથી તેમની બદલી રાજકોટ ટ્રેનિંગ સ્કૂલમાં થઈ જ્યાં તે ધણું વરસ રહ્યા. આ સમયમાં તેમને વેદાંતનો અભ્યાસ કરવાની અને ‘પંચદશી’ નું બાયાંતર કરવાની

સુરતની વડનગરા નાગર શાળાથી ગ્રાંથિમાં, ઈ. સ. ૧૮૮૩ ના જૂનની ૩૭ તારીખે માંડવી (કચ્છ) મુકામે થયો હતો. એમનાં ખાતાનું નામ નંદગૌરી.

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ વડોદરા તેમજ સુરત બંને રથને લીધા બાદ ઉચ્ચ શિક્ષણ તેમજે મુંબઈમાં અને ત્યારપછી કેમ્બ્રિજમાં તથા લંડનમાં લીધું. એમનું સમગ્ર વિદ્યાર્થીજીવન ઉત્તમવય હતું. યુનિવર્સિટીનાં પરિષ્કારોમાં તેમનું નામ હમેશાં મોખરે રહેતું, અને જેમ્સ ટેલર પ્રાઈમ, નારાયણ વાસુદેવ પ્રાઈમ, ધીરજલાલ મથુરાદાસ શૌહરશિપ, એલિસ શૌહરશિપ, અને હૉબ્ડન ક્લેવર મેડલ આદિ ઈનામો, શિષ્યવૃત્તિઓ ને અન્નક તેમજે મેળવ્યાં હતાં. બી. એ. ની પરીક્ષામાં પહેલા વર્ગમાં આવી તેઓ આઈ. સી. એસ. થવા ઈંગ્લંડ ગયા અને ત્યાંની પહેલી જ હરીફાઈમાં ઉત્તીર્ણ થયા. યુજરાતી હિન્દુઓમાં તેઓ સૌથી પહેલા સિવિલિયન હતા.

ઈ. સ. ૧૯૦૬ માં વિદ્યાવતથી આવ્યા કે તરત સંયુક્ત પ્રાંતો (યુ. પી.) માં અલાહાબાદમાં તેમની નિમણૂક થઈ અને એ સિવિલ સર્વિસમાં ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષ સાધી તેઓ અલાહાબાદ, લખનૌ, કાશી વગેરે મોટાં રથળાના કમિશનરના પદે પહોંચેલા. સૌથી પહેલા દિંદી ડિરેક્ટર બોર્ડ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ પણ તેઓ જ થયેલા. વચ્ચે કાશ્મીરમાં ૧૯૩૨ થી ૩૫ સુધી મહેસુલી પ્રધાન તરીકે અને ૧૯૩૭-૩૮ માં એક વર્ષ બિહારના મુખ્ય પ્રધાન તરીકે કામગીરી બજાવી તેઓ યુ. પી. માં બોર્ડ બોર્ડ રેવન્યુના સિનિયર મેમ્બર થયા હતા. સરકારી નોકર છતાં જ્યક્ષત રાષ્ટ્રપ્રેમને લીધે તેઓએ કૌશિસ સરકારના અમલ દરમ્યાન તે વખતના પ્રધાનમંડળની ખૂબ પ્રીતિ અને વિશ્વાસ મેંપાદન કરેલાં.

એમનું લગ્ન શ્રી. ઇરાવતી મહેતા સાથે ઈ. સ. ૧૯૦૭ માં સુરતમાં થયેલું. એમને એક પુત્ર-કુમારિલ મહેતા બેરિસ્ટર-એટ-લો અને ચાર પુત્રીઓ સૌ. પૂર્ણિમાં, સૌ. પ્રેમલતા, સૌ. નન્દિની અને સૌ. અમરંગા છે.

વિદ્વાન પિતાના પુત્ર હોવાથી જન્મથી જ સંસ્કારમયૂર વાતાવરણમાં તે ઊછરેલા અને સાહિત્યરસ ગળચૂથીમાં જ પીધેલો. મંસ્કૃત સાહિત્યના તેઓ સારા અભ્યાસી હતા, અને ઉર્દૂ પણ તેઓ બહુ જ સરસ બોલી-લખી જાણતા. જર્મન ભાષા અને સાહિત્ય ઉપર પણ તેમને ખૂબ ભાવ હતો. કાશી બાગુએ તો તેમની એક પંડિત તરીકે જ ખ્યાતિ હતી. એ ઉપરાંત અર્થશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, ગ્રામસુધાર અને સહાયકારી લેણદેણ જેવા એમના રાજકીય કર્તવ્યક્ષેત્રમાં વિષયોમાં પણ એમનો જોડો અભ્યાસ હલો. પોતાના પ્રવૃત્તિમય જીવનને લીધે યુજરાતી સાહિત્યને તેઓ બહુ આપી શક્યા નહિ,

પણ એમણે લખેલું એમના પિતાનું ચરિત્ર “નંદસંકર જીવનચિત્ર” આજે યુગરાત્રી ચરિત્રગ્રંથોમાં અનોખું સ્થાન ધરાવે છે. એ પછી ‘કે જાગરી’ નામનું એક નાનું નાટક પણ એમણે લખેલું છે. આ હિપરાંત અંગ્રેજી દૈનિક તેમજ સામયિક પત્રોમાં સાહિત્ય, પુસ્તકત્વ, રાજકારણ, પ્રામોદાર આદિ વિવિધ વિષયો પર છૂટક લેખો તેઓ લખ્યા જ કરતા.

જે અજાણ્યાદમાં એમણે સરકારી નોકરીનો પ્રારંભ કર્યો ત્યાં જ ઈ. સ. ૧૯૪૦ ના જાન્યુઆરીની ૨૮ મી તારીખે અચાનક કામ કરતાં કરતાં હૃદય પ્રંધ પડવાથી એમનું અવસાન થયું.

એમની કૃતિઓ : “નંદસંકર જીવનચિત્ર” (ઈ. સ. ૧૯૨૨), “કે જાગરી” (નાટક), “પ્રામોદાર.”

વિશ્વનાથ સદારામ પાઠક

૨૧. વિશ્વનાથ સદારામ પાઠકનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૫૫ માં ઘોળકા તાલુકામાં આવેલા બોળાદમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ સદારામ કાશીરામ પાઠક અને માતાનું નામ હરસનબા. તે પ્રજોરા નાગર શાસ્ત્રી હતા.

નાનપણમાં માતાનું અવસાન થવાથી તે બાલનગરમાં પોતાના ગોસાળમાં ઊછર્યા હતા. તેમના પિતા સદારામ પાઠક નિઃસ્પૃહી અને સાદું જીવન માંજનારા હતા. તે નમામાં બાળકોને બે-ચાર વરસ ઊછેરી, ગોસાળ મોઢીને યાત્રાએ વાધ્યા ગયા હતા અને ગોકુળ-મથુરામાં તેમણે દેહ છોડ્યો હતો.

વિશ્વનાથ પાઠકે પ્રાથમિક કેળવણી બાલનગરમાં લીધી હતી. થોડું મંદરૂત અને થોડું અંગ્રેજી પણ તે શીખ્યા હતા. ૧૭ વર્ષની વયે રાજકોટની ટ્રેનિંગ કોલેજમાં દાખલ થઈ બે વરસ ત્યાં અભ્યાસ કરી સીધા (કાલિયાવાડ) માં તેમણે મહેતાજીની નોકરી લીધી હતી. બે વરસ ત્યાં નોકરી કરીને અમદાવાદની ટ્રેનિંગ કોલેજમાં એક વર્ષ બહુ તે સીનિયર થયા હતા અને સીધાથી રાજકોટના તાલુકા સ્કુલ માસ્તર તરીકે તેમની બદલી થઈ હતી. ત્યાં હિપરી સાથે અણબનાવ થવાને કારણે આંદના કુંવરના ટ્યુટર તરીકે ગયા હતા. ત્યાં તેમણે શાણુદારની પરીક્ષા પાસ કરી પરંતુ શાણુદારી ન સ્વીકારતાં રાજકોટ સદર સ્કુલના માસ્તરનું પદ સ્વીકાર્યું. ત્યાંથી તેમની બદલી રાજકોટ ટ્રેનિંગ સ્કુલમાં થઈ ત્યાં તે ધણું વરસ રહ્યા. આ સમયમાં તેમને વેદાંતનો અભ્યાસ કરવાની અને ‘પંચદશી’ નું આપાંતર કરવાની

તકે ગણી હતી. ત્યાંથી તે ખંભાળિયા, ગેડિય અને જોતપુરમાં ડેટલાંકે વર્ષ શાળાની નોકરી કરીને ૧૯૦૬ માં બાવનગરમાં આવ્યા. તેમનો અને તેમના ડેટલાંક મિત્રોનો વિચાર બાવનગરમાં એક આર્ટ્સ શિક્ષણસંસ્થા શરૂ કરવાનો હતો જેમાં સદ્ગત પ્રભાકર પદ્મણીએ મદદ કરવાનું સ્વીકાર્યું. ૧૯૦૭ માં તેમણે ગુજર્ષ ઇલાકાની જુદા જુદા પ્રકારની સરકારી તથા ખાનગી શાળાઓની તથા અનેક કેળવણીકારોની મુલાકાત લીધી અને તેમના અભિપ્રાયો લખી લીધા. આ પ્રયત્નોને પરિણામે બાવનગરમાં શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ બવન રથપાશુ આ અભિપ્રાયોની કાષ્ટવનો થોડો ભાગ મળી આવ્યો છે. આ કામ માટે તેમણે એ વર્ષની રજા લીધેલી. રજાને બાકીનો ભાગ તેમણે રાજકોટમાં ગાળીને 'ભગવદ્ગીતા' ના ભાષાંતરનો અંશ લખ્યો. એ અંશમાં તેમણે શ્લોકોના ગુજરાતી અર્થ અને શાંકર ભાષ્યના અનુવાદ હિપરાંત બીજા પચીસેક અંશોનો રહસ્યાર્થ પણ તારવી બેઠેલો છે. આ કામ પૂરું કરીને તે જોતપુરમાં ગયા અને દરબાર વાજસુરવાળા પોરબંદરના એડમિનિસ્ટ્રેટર નીમાતાં તેમણે તેમને પોરબંદરના ડે. એન્સુ. ઇન્સ્પેક્ટર નીમ્યા. ત્યાંથી ૧૯૧૬ માં તે નિવૃત્ત થયા.

નિવૃત્ત થયા પછી તેમણે વેદાન્તનું વાચનમનન આશુ રાખેલું. તે હિપરાંત તેમણે ગુજરાતી લઘુલિપિના પ્રયોગ પાછળ પુષ્કળ શ્રમ લીધેલો. નાનપણથી તેમણે કુર્લેખ સંસ્કૃત અંશો લખી લેવા શરૂ કર્યા, જેમાંનો એક 'બહુક બારકર' અંશ હતો. તેમને મિત્રો કાઢવાનો પણ શોખ હતો. દક્ષિણની મુસાફરીમાં તેમણે ત્યાંની વનસ્પતિનાં વર્ણનોમાં તેનાં પાંદડાંના સુરેખ આકારો કાઢ્યા હતા. તેમને યોગનો સારો અભ્યાસ હતો. પહેલાં તે હાથેયોગ કરતા, પણ પાછળથી માત્ર ધ્યાનમાં જ બેસતા. તેમને કવિતા રચવાનો શોખ હતો. ધીમે તાલમદ્દ રીતે તે સ્વરચિત પદો ગાતા પણ ખરા. ગુરુભક્તિનાં અને યોગાનુભવનાં તેમનાં ડેટલાંકે પદો 'અદ્વિતિય કાવ્ય-કલાપ' માં સંગ્રહાયાં છે. ઈ. સ. ૧૯૧૮ માં તેમણે સંન્યાસ લીધો હતો અને આજોગ કાશી વગેરે સ્થળે રહ્યા હતા. ૧૯૨૩ માં તે દિલ્લી ગએલા ત્યાં તેમનો દેહ પડ્યો.

સ્વિકૃતિય સ્વદેશી અને સ્વદેશી જન્મ વર્ષની વયે ગાજોલ (તા. ધોળપા) માં અગ્રેલું. તેમનાં પત્નીનું નામ આદિત્યાઈ. તેમને પાંચ સંતાનો થયાં હતાં તેમાંનાં સવિતા બહેન ૧૮ વર્ષની વયે અવસાન પામેલાં. બાકીના ચાર પુત્રો વિદ્યમાન છે. શ્રી. રામનારાયણ પાંડક અધ્યાપક અને લેખક, શ્રી. ગજનન પાંડક સ્થપાત અને કલાવિવેચક, શ્રી. નાનુભાઈ પાંડક

સિવિલ ગર્મેન્ટ કટર અને એ વિષયના લેખક, અને શ્રી. પ્રાણીવન પાઠક મિલમાં રિપોનગ ખાતાના મુખ્ય અને લેખક.

તેમનાં લખેલાં પુસ્તકો નીચે મુજબ છે :

“પંચદશી” (શ્રી. વિદ્યારમ્યરવામીપ્રણીત મૂળ શ્લોક સંહિતાનું ગુજરાતી ભાષાંતર, શ્રી. રામકૃષ્ણ પંડિતની દીકાને અનુસરીને) ૧૮૯૫, “નચિકેતા કુસુમગુચ્છ” (કાદેકોપનિપદની ગુજરાતી આખ્યાયિકા) ૧૯૦૮, પુષ્પદંત-વિરચિત “મદિમ્ન સ્તોત્ર” નું ગુજરાતી સમશ્લોકી ભાષાંતર (મૂળ, ૫૬, ૫૬૫ અને વિવેચન સાથે) ૧૯૦૮, “શીમદ ભગવદ્ગીતા” (શંકર ભાષ્ય અને અનેક દીકાકારોના આશય સાથે) ૧૯૦૯.

શંકરલાલ મગનલાલ પંડ્યા (મણિકાન્ત)

સ્વ. શંકરલાલ મગનલાલ પંડ્યાનો જન્મ સં. ૧૯૪૦માં તેમનાં વતન હળધરવાસમાં થયો હતો. તે ઔદીચ્ય ટોળકિયા બ્રાહ્મણ હતા. તેમની માતાનું નામ હર્ષિકાળા હતું. તેમણે માત્ર ગુજરાતી અભ્યાસ કર્યો હતો અને શરુઆતમાં વડોદરા રાજ્યનાં ગામડાંમાં શિક્ષકની નોકરી કરી હતી. પછી તેમનું લગ્ન આંત્રીધીના શ્રી. પ્રભુરામ સિવરામ વ્યાસનાં પુત્રી મણિપદ્મન સાથે થયું હતું. ત્યારપછી તે શિક્ષકની નોકરી છોડી મુંબઈ ગયા હતા અને મંચેરજી વાઢીલાલની કંપનીમાં નોકરીમાં રજા હતા. મૃત્યુપર્યંત તે એ જ નોકરીમાં રજા હતા. હરસના દર્દથી ૧૯૮૩માં તે હળધરવાસમાં જ મૃત્યુ પામ્યા હતા.

તેમણે નીચેનાં પુસ્તકો લખ્યાં હતાં: (૧) મણિકાન્ત કાવ્યમાળા, (૨) પાપી પિતા, (૩) ગઝલમાં ગીતા, (૪) સંગીત સુખોદર્શિનું, (૫) ગંગીત મંગલમય, (૬) નિર્ભાગી નિર્ભણા, (૭) ગુજરાત સ્તોત્ર, (૮) અક્ષ-હત્યા, (૯) જ્ઞાનમવાહ.

તેઓ સરલ અને લોકપ્રિય કવિતા લખતા અને તેમની કવિતાના તે જ ગુણોને લીધે “મણિકાન્ત કાવ્યમાળા” અને “નિર્ભાગી નિર્ભણા” એ બે પુસ્તકો ખૂબ જ લોકપ્રિય થયાં હતાં. અનેક કુવળો “નિર્ભાગી નિર્ભણા”ના સંખ્યાબંધ હંદો મેંદોએ કરી રાખતા એવો પણ એમની લોકપ્રિય કવિતાનો એક સમય હતો. સને ૧૯૩૫ સુધીમાં તેમની “મણિકાન્ત કાવ્યમાળા”ની ૧૩ આવૃત્તિઓની મળા આશરે ૩૦ હજાર પ્રતો અને “નિર્ભાગી નિર્ભણા”ની ૫૩ હજાર પ્રતો પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. તેમની કવિતાની બીજી પુસ્તિકાઓ આ બે પુસ્તકો નેટલી લોકપ્રિય નીવડેલી નહિ.

આ પુસ્તકોમાંથી તેમને જે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું તેનો તેમણે પોતાના મૃત્યુ પૂર્વે જ સદુપયોગ કરી જાણ્યો હતો. “ત્રેમધર્મ મહિમાન્ત ક્રી પુસ્તકાલય” એ નામે તેમણે મહાન સાથેનું એક સારું પુસ્તકાલય પોતાના વતન હજીવરવાસની પ્રજાને ભેટ કર્યું હતું. એ ઉપરાંત ત્રેમધર્મ અંગ્રેજી શાળા, ત્રેમધર્મ ગોશાળા, ત્રેમધર્મ કુમાર આશ્રમ વગેરે સંસ્થાઓ તેમણે સ્થાપી હતી. પોતાના પુસ્તકોની આવકમાંથી તે આ સંસ્થાઓનું પોષણ કરતા. આશરે વીસેક હજાર રૂપિયા તેમણે પોતાના પુસ્તકોની આવકમાંથી પોતાના વતનને જુદી જુદી સંસ્થાઓ દ્વારા દાનમાં આપ્યા હતા.

સત્યેન્દ્રરાવ ભીમરાવ દીવેટિયા

એમનો જન્મ અમદાવાદમાં, વડનગરા નામર શ્રદ્ધસ્થ શાંતિમાં સરદાર રા. બ. ભોળાનાથ સારાભાઈના પુત્ર ભીમરાવને ત્યાં ઈ. સ. ૧૮૭૫માં -સં. ૧૯૩૧ની ચૈત્રી પૂર્ણિમાએ થયો હતો. એમનાં માતાનું નામ ચતુરલક્ષ્મી.

પ્રાથમિક શિક્ષણ અમદાવાદ તથા વડોદરામાં અને માધ્યમિક શિક્ષણ અમદાવાદમાં લઈ વડોદરા કોલેજ તથા ગુજરાત કોલેજમાં અભ્યાસ કરી તે ગ્રેજ્યુએટ થયા હતા. ગુજરાત કોલેજમાં તે દક્ષિણા ફેલો હતા.

એમનું પ્રથમ લક્ષ સુરતમાં ઈ. સ. ૧૮૯૫માં સૌ. મનુષ્યકેન સાથે થયેલું અને બીજું ઈ. સ. ૧૯૦૭માં શ્રી. અનસૂયા બહેન સાથે સુરતમાં થયેલું. સ્વ. મનુષ્યકેનનાં સંતાનોમાં એક ગત પુત્રી તથા એક પુત્ર શ્રીનિવાસ. ગં. સ્વ. અનસૂયાનાં સંતાનોમાં બે પુત્રીઓ યશોધરા અને પ્રતિભા, તથા એક પુત્ર પૂના એન્જનીયરિંગ કોલેજમાંથી પ્રથમ વર્ગમાં પ્રથમ આવે દાસ મુંબઈમાં એન્જનીયર છે.

ગ્રેજ્યુએટ થયા બાદ તે શરૂઆતમાં બ્રિટિશ સરકારની અને પાલળથી વડોદરા રાજ્યની નોકરીમાં હતા, જ્યાં તે નાયબ સુબાની પદવી સુધી પહોંચેલા. એમનું અવસાન પણ એ રાજ્યની નોકરીમાં, મહેસાણામાં સં. ૧૯૮૧ના ફાલ્ગુન વદી ૧, તા. ૨૩મી માયે ૧૯૨૫ના રોજ થયેલું.

એમની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ બહુ શાન્ત હતી. એમના પિતા સ્વ. ભીમરાવનાં ત્રણ વિખ્યાત પુસ્તકો “પૃથ્વીરાજ રાસા” (કાવ્ય), “દેવગદેવી” (નાટક) તથા “કુસુમાંબલિ” (કાવ્યસંગ્રહ)નું સંપાદન એમણે જ કરેલું. એ ઉપરાંત એમણે પોતે નીચેના અંથો લખ્યા છે: “ભૂમિમાળા,” “સરાવરની સુંદરી” (બેઠી એવ ધ બેઠક), “આત્મસંવનનું રાજ્ય.”

સૂર્યરામ સોમેશ્વર દેવાશ્રયી

સ્વ. સૂર્યરામ દેવાશ્રયી લુણાવાડાના વીસનગરા નામર ગૃહસ્થ હતા. તેમના પિતાનું નામ સોમેશ્વર કીરપાશંકર દેવાશ્રયી અને માતાનું નામ કાશીબા.

તેમણે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક ઈંગ્લેન્ડી ધોરણ પાંચમા સુધી લુણાવાડામાં લીધી હતી; ત્યારપછી અમદાવાદની આર. સી. હાઈસ્કૂલમાં અભ્યાસ કરી મેટ્રિક, સ્કૂલ ફાઈનલ અને ફર્સ્ટ ગ્રેડ પબ્લીક સર્વિસની પરીક્ષા પસાર કરી હતી.

પ્રારંભથી તેમણે શિક્ષણનો જ વ્યવસાય કર્યો હતો. વાડાસીનીર, લુણાવાડા તથા દેવગઢ બારીયાની અંગ્રેજી મિડલ સ્કૂલમાં શિક્ષક તથા હેડ માસ્ટર તરીકે રહીને પછી તે ખેડાના તથા અમદાવાદના આસી. કે. એન્ડ. ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ૧૯૧૬ થી ૧૯૨૨ સુધી હતા. અંધશ્રેષ્ઠન એ તેમનો ગૌણ વ્યવસાય હતો. ઐતિહાસિક તથા ધાર્મિક અંગ્રેજી અરાહી ગ્રંથોના અનુવાદ તે કરતા. અધ્યાત્મગ્ન અને તત્ત્વગ્નનો તેમનો અભ્યાસ સારો હતો. તે ધર્માનુશાળી, વૈરાગ્ય વૃત્તિવાન અને સર્વાત્મભાવયુક્ત જીવન ગાળતા. આઘ શંકરાચાર્યના જીવન તથા મીમન્સીસિદ્ધાચાર્યના ગ્રંથો ઉપર તેમનો ખૂબ પ્રેમ હતો. જસ્ટીસ મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે, સર ભાલચંદ્ર અને રા. નર્મદા-શંકર દેવશંકર મહેતાની તેમના જીવન પર વિશિષ્ટ અસર હતી. તા. ૬-૪-૧૯૨૨માં લુણાવાડા ખાતે તેમનું અવસાન થયું હતું.

તેમના પ્રથમ પત્નીનું નામ દુર્ગા હતું. તે મૃત્યુ પામતાં તેમણે બીજું ક્ષત્ર કપડવંજમાં શિવગંગા વેરે કર્યું હતું. તેમના ગોટા પુત્ર રવિશંકર મૃત્યુ પામ્યા છે. બીજા ત્રણ પુત્રો શિવશંકર, ઇન્દુશંકર અને કનુભાઈ વિદ્યમાન છે.

તેમના પુસ્તકોની નામાવલિ: (૧) ના. જસ્ટીસ મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેનું જીવનચરિત્ર, (૨) સરદેસાઈકૃત હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ-મુસલમાની રિવાસત, (૩) મિરાતે સિકંદરીનો અનુવાદ, (૪) Divine Revelatory Proclamation.

સોરાબજી શાપુરજી બંગાલી

સોરાબજી શાપુરજી બંગાલીનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૩૧ના ફેબ્રુઆરી માસમાં મુળધર્મા થયો હતો. તેમના જન્મ પછી બીજો વરસો તેમના પિતાનું અવસાન થયું હતું. ૧૮૪૬માં એલ્ફીરટન ઈન્સ્ટીટ્યૂટમાં શિક્ષણ મેળવી પંદર વર્ષની વયે ટેનર નામની લુસેપિયન પેઢીમાં અને પછી ગ્રેડામ કંપનીના હવાલના એસિસ્ટન્ટ તરીકે તે રોકાયા હતા. ૧૮૬૩માં વધુ વ્યાપારી

માહિતી મેળવવાને તેમને ઈંગ્લાંડ મોકલવામાં આવ્યા હતા. ઈંગ્લાંડથી પાછા ફરી વરજીવનદાર માધવદાસની કંપનીમાં બાગીદારી કરી કંપનીની પ્રતિષ્ઠા એમણે વધારી. સરકારે તેમને જે. પી. નો ઈંગ્લાંડ આપ્યો હતો. ૧૮૬૪માં તેમણે મુંબઈનો મ્યુનિસિપલ કારભાર સુધારવાની સૂચનાઓ કરી હતી જેનો પાછળથી મર્વરે અમલ કર્યો હતો. ૧૮૬૫માં તે એમ. એલ. સી. થયા હતા. ૧૮૬૭માં ૬૭ વર્ષની ઉંમરે તેમનું અવસાન થયું હતું.

૨૧. બંગાલી એકલા વેપારી નહોતા પરંતુ ગુજરાતી પત્રકારત્વના આધારસ્થાન હતા. 'જગતમિત્ર' નામનું એક માસિક પત્ર તેમણે શરૂ કરેલું અને 'મુંબઈ સમાચાર', તથા 'રાસ્ટ્ર મોકદાર'ના પશ્ચ તે સહાયક અને સ્વર્ગભૂત હતા. સામાજિક સુધારાના તે દિમાયતી હતા. જ્ઞાનપ્રચારક મેડળ અને બોમ્બે એસોસિએશન વગેરે સંસ્થાઓ તેમના પરિશ્રમથી જીભી ચમકેલી. રૂ. ૬૬૦૦૦ને ખર્ચે તેમણે મુંબઈમાં ડોટમાં એક કન્યાશાળા બંધાવી આપી હતી.

હરિલાલ માધવજી બટ

સ્વ. હરિલાલ માધવજી બટ 'ગૂજ ચાવંડ (કાઠિયાવાડ)ના વતની પ્રજોરા બ્રાહ્મણ હતા. તેમના પિતા માધવજી રત્નજી બટ તે સ્વ. મણિ-શંકર રત્નજી બટના ભાઈ. તેમનાં માતૃમીતું નામ નર્મદા હતું.

તેમણે પ્રાથમિક કેળવણી મહુવામાં, માધ્યમિક કેળવણી વડોદરામાં અને હંમી કેળવણી પૂનાની ડેક્કન કોલેજમાં લઈ એમ. એ. ની પરીક્ષા પસાર કરી હતી. જૂનાગઢની બહાલ્લિદાન કોલેજમાં તે તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રોફેસર હતા. તેમનો અભ્યાસનો પ્રિય વિષય જ શીશુસૃષ્ટિ હતો. પ્રો. સેલ્મીની તેમના જીવન ઉપર વિશિષ્ટ અસર હતી. 'ગુજરાતી વાચનમાળા' વિગેની તેમની ચર્ચા એક વખત 'ગુજરાતી' પત્રમાં કેળવણી વિષયના રસિકોમાં રસપૂર્વક વંચાતી હતી. ૧૯૨૮ના મે માસમાં જૂનાગઢમાં તેમનું અવસાન થયું હતું.

તેમણે બે લગ્નો કર્યા હતાં. બીજા લગ્નનાં પત્ની ચંદ્રપ્રભાથી તેમને ચાર પુત્રીઓ થઈ હતી; મેના, દીપાળી, સરસ્વ અને સુશોચના.

તેમની સાહિત્યકૃતિઓની નામાવલિ નીચે મુજબ: (૧) પુટાકંના જીવનચરિતો (શ્રી જ. ક. ઠાકોર સાથે), (૨) આશ્રમહરિણી (ચરાદી પરથી અનુવાદ), (૩) હિંદુ રાજ્યબંધારણ.

હરિશંકર માધવજી બટ

૨૧. હરશંકર માધવજી બટ મોરબીના વતની હતા. યાત્રિએ સિદ્ધપુર સંપ્રદાયના હિંદીય સહસ્ર બ્રાહ્મણ હતા. તેમનો જન્મ મોરબીમાં સં. ૧૮૨૨ ના જેઠ સુદ ૫ ને રોજ થયેલો. પિતાનું નામ માધવજી દેવકૃષ્ણ બટ અને માતાનું નામ રૂપબાઈ હતું. પિતાનો ધર્મ વૈષ્ણવ તથા કર્મકાંડનો હતો. તેમની સાત વર્ષની વયે પિતાનો સ્વર્ગવાસ થવાથી તે મોસાળમાં માતા તથા મામા રૂપનાથ રતનજી જોષીની દેખરેખ નીચે બીછ્યા હતા, ને સાત બહેનોનાં એક બાઈ હતા. માતાનો સ્વર્ગવાસ સં. ૧૮૬૧ માં થયો હતો.

તેમણે પ્રાથમિક કેળવણી ગામડી નિશાળમાં લીધી હતી, પરંતુ પાછળથી શુજરાતી, અંગ્રેજી તથા ડાબ્યો-નાટકોનો અભ્યાસ આગળ વધાર્યો હતો. મોરબી આર્થ સુબોધ નાટક મંડળીના તે એક બાંગીદાર હતા. કંપનીના બાંગીદાર તરીકે બહુધા તે વ્યવસ્થાનું બહારનું કામકાજ કરતા. નાટકોમાં હાસ્ય રસના પાત્ર તરીકેનું કામ પણ તે સારું કરી જાયતા. 'ત્રિવિક્રમ' માં શોભામયંદ, 'ભત્રુંહરિ' માં વિદૂષક, 'અંબરીષ' માં ઘંટાકરણ વગેરેનો ભાગ તે ભજવતા.

મોરબી નાટક મંડળીમાંથી ભાગ વહેંચી લઈને જ્યારે બાંગીદારો છૂટા થયા અને મૂળજીભાઈ એ મંડળીના એકલા માત્રેક થયા ત્યારે તેમણે મંડળીમાં નોકરી સ્વીકારી હતી. સને ૧૯૧૩ માં અર્થે મોતીઓ આવવાથી તે મોરબીમાં-વતનમાં આવી રહ્યા હતા. મૂળજીભાઈ સ્વર્ગરથ થયા પછી સને ૧૯૨૦-૨૧ માં કંપની તરફથી તેમને સલાહકાર તરીકે બોલાવવામાં આવ્યા હતા, પણ તેમની સલાહ પ્રમાણે વર્તન કરવામાં આવ્યું નહિ, તેથી તે પાછા વતનમાં આવીને રહ્યા.

તેમની કૃતિઓમાંની મુખ્ય નીચે મુજબ છે:- "બક્તરાજ અંબરીષ" (નાટક) ૧૯૦૭, "કંસવધ" (નાટક) ૧૯૦૯. બેલે નાટકો મોરબી આર્થ સુબોધ નાટક મંડળીએ ભજવ્યાં હતાં, જેમાંનું પહેલું મંપૂર્ણ આકારે પ્રસિદ્ધ થયું છે. "કુબેરનાથ ચતાવણી" (આધ્યાત્મિક ગાનના દોહરા) ૧૯૨૧, "લક્ષ્મીર યશ છંદુ પ્રકાશ" (રાજગીતો) ૧૯૨૪; તેમણે મોરબી રાજ્યનો ઇતિહાસ લખવા માંડેલો તે અધૂરો રહ્યો હતો, જે પાછળથી પૂરો કરી તેમના પુત્ર શ્રી. જીવનલાલે "શ્રી લખધીરયુગ" એ નામે ઇ. સ. ૧૯૩૬ માં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

તેમને આયુર્વેદનું પણ ઠીક જ્ઞાન હતું. હિતર જીવનમાં તે ઔષધો ખનાવીને દર્દીઓનો આશીર્વાદ લેતા. તેમના પુત્ર શ્રી. જીવનલાલ પણ એક સારા વૈદ્ય છે.

તેમનું લગ્ન વાંકાનેરમાં બાઈ જિજ્ઞમ સાથે સં. ૧૯૪૭ માં થયેલું. તેમને સંતતિ નદિ જીહરતી હોવાથી બીજાં લગ્ન કરાળા (તા. વાંકાનેર) માં બાઈ રંબા સાથે સં. ૧૯૫૮ માં થયું હતું. પોતાની પાછળ તે એક વિધવા, ચાર પુત્રો, એક પુત્રી અને પુત્ર-પુત્રીનો પરિવાર મૂકી તા. ૨૮-૯-૧૯૨૮ ના રોજ ૬૩ વર્ષની વયે મોરબીમાં સ્વર્ગવાસી થયા હતા.

હાજીમહમ્મદ અલારખિયા શિવજી

યુજરાતી સાહિત્યમાં સચિત્ર પત્રકારત્વનો નવો યુગ શરુ કરનાર અને જાગી ઠલાદટ્ટિથી વિવિધ રસવૃત્તિઓનું પોષક સાહિત્ય આપવાની પહેલ કરનાર, ‘વીસમી સદી’ માસિકના તત્ત્વ હાજીમહમ્મદ અલારખિયા શિવજીનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૭૭ ના જન-સુઆરીની ૧૩મી તારીખે મુળઈમાં એક ગર્ભશીખેત કુટુંબમાં થયો હતો. જાતિએ તેઓ ધરનાઅશરી ખોળ (મુસ્લિમ) હતા. એમનો પિતાનું નામ અલારખિયા શિવજી, અને માતાનું નામ રહેમતબાઈ.

એમના વડવાઓ મૂળ કેચ્છ-ભૂજના વતની, જ્યાંથી એમના પ્રપિતામહ માલુક મુસાશી વેપાર અર્થે મુળઈ આવેલા. ત્યાં તેમનો સારો ઉત્કર્ષ થયો અને તેમના પુત્ર શિવજી માલુક તથા પૌત્ર અલારખિયા શિવજીએ પણ વડવાના ધંધાને જોળ આપી સારી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી.

હાજીમહમ્મદને પિતાના વેપાર સાથે એમનો સાહિત્યપ્રેમ પણ વારસામાં મળ્યો હતો. નાનપણમાં જોકે એ અભ્યાસ તો મૅટ્રિક્યુલેશન સુધી જ કરી શક્યા હતા, પરંતુ જ્ઞાનની જિજ્ઞાસા અને સ્વાધ્યાય તથા સતત સાહિત્યસંપર્કથી તેઓ કારસી, મરાઠી, યુજરાતી અને અંગ્રેજી ભાષાઓ પર સારો ટાળ મેળવી શક્યા હતા.

૧૮૯૫ થી તેમણે એ ભાષાઓનો અભ્યાસ કરવાની સાથે સાથે યુજરાતી માસિકોમાં લેખો લખવા શરુ કરેલા. હિંદી સાહિત્યમાં તુલસીદાસ, કબીર, ગંગ આદિ-કવિઓના કાવ્યો અને વિશેષે કરીને ‘પ્રવીણસાગર’નો ગ્રંથ એમને પ્રિય હતો; અંગ્રેજી ભાષામાં પત્રકારત્વ એમનો પ્રિય વિષય હતો અને વિલિયમ રોડ્ઝનું ‘રિવ્યુ ઓફ રિવ્યૂઝ’ એમના સતત વાચનનું પત્ર હતું; અને કારસી સાહિત્યમાં મથહર ફિસ્ફ હિમર ખાખામ એમનો

પ્રિયતમ કવિ હો. એમના જીવન ઉપર વિલિપ્ય રહેડ અને ઉમર ખયામની છાપ ખૂબ દતી. ઉમર ખયામની રજાઈઆતોની, વિશિષ્ટ શૈલીના ચિત્રો તથા સુશોભનો સાથેની વિવિધ ઢળની રૂપસુદર આવૃત્તિઓ અનેક અંગ્રેજ પ્રકાશકોએ બહાર પાડી છે તે બધી જ વીણીવીણીને બેગી કરવાનો એમનો નાદ હતો અને પોતાના સંગ્રહમાંની એવી ૧૨૭ આવૃત્તિઓ ઉપરાંત ૧૨૮મી સુમરાતી આવૃત્તિ સુદર રૂપમાં પ્રકટ કરવાની એમની તમના હતી. એ રજાઈઆતોનો એમણે બંને ગુજરાતી અનુવાદ કરેલો, અને મળનખ ખચે એના ચિત્રો તથા શોભનો તૈયાર કરાવેલા, પરંતુ એમના અવસાને એ બધું છિન્નભિન્ન કરી નાખ્યું.

એમનું પહેલું લગ્ન ઈ.મ. ૧૮૯૬માં શ્રીમતી લાખાઈ સાથે મુખર્મિયા થયેલું. સાહિત્યરસિક પિતાના પુત્રને એ પત્ની પણ સાહિત્યરસિક મળી હતી. તે ઉર્દૂ કા-બેનાં રસિયાં હતાં અને તેના અનુવાદો પણ કરી શકતાં. એમના અવસાન બાદ એમનું બીજું લગ્ન ઈ.સ. ૧૯૧૦ માં શ્રીમતી ખેરનિસાબાઈ સાથે મુખર્મિયા થયેલું.

પિતાએ વારસામાં આપેલો વેપાર અબ્દુલના અભારખિયાની કંપનીના નામથી જાપાન સાથે ચાલતો હતો પણ સાહિત્ય અને કલા તરફનું એમનું વલણ એટલું જોશીલું હતું કે ધીરેધીરે વેપાર એમણે બાગીદારી ઉપર છોડ્યો અને પોતે સાહિત્યમંપર્કમાં જ રત રહેવા માંડ્યું.

૧૮૯૮માં એમણે એક મિત્રના નાના બાઈના અકાળ અવસાન પર 'રનેહી વિરહ પચદશી' નામે પુસ્તક હિંદીમાં પ્રકટ કર્યું ત્યારબાદ એમના પ્રિય અંગ્રેજ લેખક એડવિન આર્નોલ્ડની કૃતિનો અનુવાદ 'ઈમાનના મોતી' નામથી ૧૯૦૧માં પ્રકટ કર્યો ચિત્રમય સાહિત્ય પ્રકટ કરવાની એમની બાવિ કારકીર્દિના અકુર આ જ કાળથી પ્રકટ થવા માડ્યા હતા જે પ્રકાશન તે કરતા તે શ્રેષ્ઠ ઢળનું અને જાગી કલાવૃત્તિથી કરતા ૧૯૧૦માં તેમણે 'યુનક્ષન' નામનું સચિત્ર માસિક શરૂ કર્યું, પણ તે એક વર્ષ પછી બંધ કરવું પડ્યું. ૧૯૦૩ માં લોર્ડ કર્ઝનના દરબાર વખતે કર્ઝન સમક્ષે સોએક નેટલા સચિત્ર લેખો છપાવેલા ૧૯૦૪માં 'મહેરનિસા' નાટક એમણે લખેલું સચિત્ર પત્ર કાઢવાનો વિચાર આ બધો વખત મના પોષણ પામ્યા જ કરતો હતો અને તે હિંદીથી અનેકવિધ સામગ્રી તેઓ એકઠી કર્યે જતા હતા.

અંતે ઈ.સ. ૧૯૧૪માં સર કાઝલબાઈનો ટેકો મળ્યો અને 'વીસમી સદી' નામથી એક ઉત્તમ પકિતનું સચિત્ર માસિક, રશિમના છાપાઓની

દરોળમાં હોયું રહે તેવી ટભે કાઢવાની તૈયારીઓ કરી. એના પૂડા ઉપરનું ચિત્ર વિદ્યાવતમાં છપાવવાની યોજના હતી, પણ અકસ્માત પડેલું મદા-
યુદ્ધ હાદી નીકળ્યું, છાપસામગ્રીના ભાવ ચડી ગયા અને એ વિચાર
દિધામાં પડ્યો.

પરંતુ આખરે હાજમદમ્મદની અંતરની આકાંક્ષાએ જોર કરીને
વિનય મેળવ્યો. અનેક રનેહીઓ તથા ચિત્રોની ના છતાં એમણે એ
ખર્ચાળ પ્રકાશનનું સાદમ્મ છપાડ્યું. મદાયુદ્ધના બરોબર વચગાળાના કાળમાં,
ઈ. સ. ૧૯૧૬ના એપ્રિલમાં 'વીસમી સદી'ના પહેલો અંક બહાર પડ્યો.
સુનંદા બેખંઠે અને ચિત્રકારોની નવી જ વાનીઓ, અવનવીન ઢબથી,
સુંદર શોભનો સાથે, છત્રુષ્ટમાં છત્રુષ્ટ છાપકામની સમ્મવદ દ્વારા મુઘ્ધ કરે
તેવાં રૂપ રંગ અને ભભકથી તેના ઉત્તરોત્તર અંકમાં બહાર પડવા લાગી.
શુજરાતી સાહિત્યપ્રકાશનના ઇતિદાસમાં નવો જ યુગ શરુ થયો.

પાંચ વરસના એ માસિકના પ્રકાશનકાળમાં એની પાછળ હાજ-
મદમ્મદે પોતાની સર્વતાથુષી શક્તિઓ ખતાવી. ઊંચા અભ્યાસીથી માંડીને
અદના વેપારી સુધી સોને રસ પમાડી શકે એવા વિવિધ વિસ્તાગવાળા
સામગ્રીઓ ચૂંટીચૂંટીને પસંદ કરવી; ઉચિત વસ્તુ માટે ઉચિત લેખક કે
ચિત્રકાર શોધી, તેને જરૂરી સામગ્રી પૂરી પાડી, તેના મહેનતાણા માટે
તેને પ્રસન્ન કરીને મનધારી વસ્તુ મેળવવી; પછી તેને કલાના રંગે રંગવા
માટે અસંખ્યાત સાધનો ઉઘનાવી ચિત્રો, શોભનો, ફોટોગ્રાફી આદિ વીણવાં
કે નર્વા તૈયાર કરાવવાં; અવનવીન રૂપરંગે તેની સમ્મવદ કરવી; વિવિધ
પ્રકારોથી શૈલીમય છાપકામ કરાવવું; બહોરખખરો સુદ્ધાં નવીન ઢબથી
લખવી અને ગોઠવવી; આવાં અનેકવિધ ક્ષેત્રોનાં પૃથક્ પૃથક્ પાસાંઓ
પર હાજમદમ્મદની શુદ્ધશક્તિ, રસશક્તિ અને કલાદષ્ટિએ પોતાનો પરિચય
આપી દીધો. પાંચ વરસનો 'વીસમી સદી'ના પ્રકાશનનો એ કાળ શુજરાતી
સાહિત્યમાં અપૂર્વ હતો.

પરંતુ મોંઘાં સાધનસામગ્રી પર સવાર થઈને દર મહીને બહાર પડતા
એ અંકો પાછળ હાજમદમ્મદનું જીવન બે હોડેથી બળતી મીલુબતીની
માફક ફના થતું ગયું. એક બાજુ, વેપાર ઉપરથી બધું ધ્યાન ઉઠાવી જ
લીધું હતું અને એ આવક અટકી ગઈ હતી, તેમાં વળી 'વીસમી સદી'
આવકને બદલે ખર્ચ, ખોટ અને દેવાના ખાડામાં ઉતારી રહ્યું હતું; છતાં
કોઈ પણ રીતે આ મહેનત ઊગી આવે અને સારો ફાડો દેખાય એ
આશાના તાંતણે જીવન એચતા તે વિવિધ યોજનાઓ ધડચે જતા હતા.

ખીજ બાળુ આ નાના ક્ષેત્ર પાછળ લેવી પડતી હદ ઉપરાંતની અહેમત તથા એ સાહસને ટકાવી રાખવા પાછળની સતત ચિંતાથી શરીર ઘસાતું, જતું હતું, તેની સંભાળ કે માવજત કરવાનું આર્થિક કે, ખીજ ટેકાથી, શક્ય રહ્યું ન હતું.

અંતે શરીર તૂટી ગયું અને થોડા દિવસના તાવ પછી એ જ સ્થિતિમાં ઈ. સ. ૧૯૨૧ના જાન્યુઆરીની ૨૨મી તારીખે ધનુર્વાની ખિમારીથી ઝુંબર્માં એમનું અવસાન થયું. 'વીસમી સદી' જેમ એમનું ક્રાંતિકારી બન્યું તેમ જીવનનો અંત આણનાર નિમિત્ત પણ તે જ બન્યું. એમની એ આખી પ્રવૃત્તિના સાક્ષીઓ અને એમના અંતકાળના પત્રો રચક કરે છે કે સચિત્ર પત્રકારત્વ દ્વારા સાહિત્ય અને કલાનો સંપર્ક જન સામાન્યને પહોંચાડવાના પોતાના એ નાદ પાછળ એમણે તન, મન અને ધનની ફનાગીરી કરી હતી.

એમની પહેલી પત્નીથી ત્રણ અને ખીજ પત્નીથી એક પુત્ર થયેલો, તે ચારે હયાત છે. મોટા પુત્ર શ્રી. સુભાષદુસેને પાછળથી 'વીસમી સદી'ને સાપ્તાહિકના રૂપમાં થોડો વખત ચલાવ્યું હતું, અને આજે તે કામળ, મશીનરી વગેરેનો વેપાર કરે છે. ખીજ પુત્ર શ્રી. ફરખશાઅર મિલમેનેજર છે; ત્રીજા શ્રી. રહેમતુલ્લા ઝુંબર્માં આર. શિવજીના નામથી ગૃહીતા ફોટોગ્રાફર છે, અને ચોથા શ્રી. હખીજ સાત વર્ષથી જાપાનમાં વેપારમાં પડ્યા છે.

એમની પાછળ એમના પરમ મિત્ર શ્રી. રવિશંકર રાવળ પ્રકટ કરેલા 'હાજીમહમ્મદ સ્મારક ગ્રંથ'માં એમના વિધેની પુષ્કળ સચિત્ર માહિતી તથા ખીજનું સાહિત્ય સંધાર્યું છે.

'સુલશન' અને 'વીસમી સદી' માસિકોનાં સંપાદન તથા ધણા છૂટક લેખો ઉપરાંત એમણે લખેલા તથા અનુવાદિત કરેલા ગ્રંથોથી યાદી નીચે મુજબ ૮ :

'રનેહી વિરહ પંચદશી', 'ઈમાનનાં મોતી', 'રક્ષીદા', 'મોગલ સમયની પ્રેમકથાઓ', 'સુશીલા', 'શીશમહેલ', 'સેવાસદન'. એમનું 'હિમર ખખ્ખામની રૂપાર્પણ' નું પુસ્તક હજી અપ્રકટ છે.

હીરાલાલ મળજૂખણદાસ ટ્રોઈ

પૂર્વ તેમજ પશ્ચિમની દ્વિસ્ત્રીઓના જોડા અભ્યાસી, સમર્થ પંડિત અને વેદાન્તવિદ્ એવા આ વિદ્વાન ગુજરાતીનો જન્મ પેટલાદમાં, વીશા લાડ વણિક ઠામમાં, ઇ. સ. ૧૮૬૭ માં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ તો નરોત્તમદાસ હતું, પણ ફોઈને ત્યાં દત્તક થવાથી એમના પિતાના નામને બદલે એમના કુવાનું નામ મળજૂખણદાસ લખાનું. એમનાં માતાનું નામ ગમત્યાઈ.

પ્રાથમિક શિક્ષણ પેટલાદમાં લઈ તે વધુ અભ્યાસ માટે મુબઈ મયા અને ત્યાં એલ્ફિન્સ્ટન હાઈસ્કૂલમાંથી મેટ્રિક અને એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાંથી બી. એ થયા. ત્યારબાદ એમ. એ. નો અભ્યાસ કર્યો, પણ એમ. એ. ની પરીક્ષામાં બેઠા ત્યારે તત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કૃતના પરીક્ષક સાથે એક પ્રશ્નપત્રમાં ઠાઈ સિદ્ધાન્તની બાબતમાં પરીક્ષાના હોલમાં જ તકરાર થવાથી એ પરીક્ષા આપ્યા વિના જ હોલ છોડીને ચાલી નીકળ્યા. ડિગ્રી માટે એમને મોદ ન હતો, અને પોતે ગર્ભશીર્ષત કુટુંબના હોઈ કમાવાની ચિંતા નહોતી; વિદ્યાનો શોખ એટલો બધો હતો કે બી. એ. પાસ થયા પછી અગિયાર વર્ષ સુધી રોજ તેઓ ત્રિન્સિપાલની અનુમતિ લઈને એલ્ફિન્સ્ટન તેમજ ડેક્કન કોલેજમાં બી. એ, તથા એમ. એ. ના વર્ગમાં શીસ્ત્રી અને ઇતિહાસના વ્યાખ્યાનો સંભળવા જતા. પ્રિ. કોવર્ન્ટન અને પ્રિ. શાર્પને એ પ્રિય વિદ્યાર્થી હતા. શાંકર વેદાંત એમનો અભ્યાસનો મુખ્ય અને પ્રિય વિષય હતો, અને તેનો અભ્યાસ એમનો એટલો જોડો હતો કે પ્રિ. શાર્પને પણ ધણી વાર એ વિષયમાં ગૂંચ પડતી ત્યારે એમનો મત પૂછતા. આખું શાંકર બાળ્ય એમને કંઠે હતું. એ ઉપરાંત પચદશી, અદ્વૈતસિદ્ધિ, ચિત્રમુખી આદિ વેદાન્તના આકર ગ્રંથોનો એમણે સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. અંગ્રેજી તેમજ સંસ્કૃત તત્ત્વજ્ઞાનના એ સમર્થ પંડિત હતા તેમજ રસાયકાર આદિ સાહિત્યશાસ્ત્રનું પણ એમનું જ્ઞાન તલરપર્શી હતું આ બધું જ્ઞાન એમણે એકલા વાચનથી નહિ, પણ તે સાથે પ્રાચીન શૈલી મુજબ વિદ્વાન સંન્યાસીઓ અને પંડિતો પાસે લગભગ દસ વર્ષ સુધી બેસી ગુરુમુખ અભ્યાસ કરીને મેળવ્યું હતું બારતમાર્તંડ પ. મદુલાલજી ઉપર એમને ખૂબ પ્રેમ હતો અને એમના નામસ્મરણમાં પોતે કાઢેલા ‘પં. મદુલાલ હરિહર પુસ્તકાલય’માં દસેક હજાર રૂપિયાની કિંમતના બહુમૂલ્ય ગ્રંથો એકઠા.

કર્તા હતા, જે આખું પુસ્તકાલય એમણે પોતાના વતન પેટલાદની સાર્વજનિક લાયબ્રેરીને ખસિશ કરી દીધું છે.

નોકરી ન કરવાની એમની પ્રતિજ્ઞા હતી, પણ થોડો વખત મુંબઈમાં સખારામ મેહારામવાળા શેઠ યુનીવાર્સને ત્યાં એક્ટરી તરીકે એમણે કામ કર્યું હતું. ત્યારબાદ વડોદરામાં સયાજી હાઈસ્કૂલ નીકળી ત્યારે ૧૯૦૮ માં તેના પ્રિન્સિપાલ તરીકે પોતાના પેટલાદના મિત્રોના અત્યાગ્રહથી આવ્યા અને અવસાનપર્યંત તે રથજે રહ્યા. વચ્ચે ૧૯૧૭-૧૮ ના અમદાવાદ અને નવસારીમાં હેડમાસ્ટર તરીકે જઈ આવ્યા હતા. તેઓ નિપુણ શિક્ષક અને અદ્ભુત વક્તા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૬૨માં પેટલાદમાં માણેકખહેન સાથે એમનું લગ્ન થયેલું. એમને ત્રણ પુત્રો અને ત્રણ પુત્રીઓ થયાં છે એ સૌમાંથી હાલ એક પુત્ર કાંતિલાલ ૩૦ વર્ષની વયના છે અને માયકવાડ રેલવેમાં નોકરી કરે છે. ઈ. સ. ૧૯૩૦ના મે માસની ૩૦મી તારીખે પેટલાદમાં એમનું અવસાન થયું. ત્યારપછી 'પ્રધાન' માસિકમાં, 'ગુજરાતી' સાપ્તાહિકમાં, તેમજ 'મુંબઈ સમાચાર' દૈનિકમાં એમના જીવનવિવરણ ત્રણેક વિસ્તૃત લેખો છપાયા છે.

એમના રમણમાં ઈ. સ. ૧૯૩૫માં એમના શિષ્ય શ્રી નાનાલાલ શાહ એમ. એ. એ. વડોદરામાં 'એચ. વી. શ્રી મેમોરિયલ હાઈસ્કૂલ' કાઢી છે. સદ્ગતે પોતાના ધર્માં પોતાના વાચન અને અભ્યાસ માટે સંસ્કરણો અંગ્રેજી, ગુજરાતી અને સંસ્કૃતનાં લગભગ બેત્રણ હજારની કિંમતનાં પુસ્તકોનો જે સંગ્રહ કરેલો તે તેમના પુત્રોએ મળદૂર હાઈસ્કૂલને બેટ કર્યો છે.

Weldon Carr ના "Problem of Truth" ઉપરથી 'સત્યાર્થ મોમાંસા' નામે એમણે સ્વતંત્ર અનુવાદ કરેલો છે એ એમનો એક માત્ર ગ્રન્થ છે. પરંતુ એમણે વેદાન્ત, ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર છૂટક લેખો સંખ્યાબંધ લખ્યા છે. 'ગુજરાતી' પત્રના ત્રણેક દિવાળી અંકમાં તેમનો એક અભ્યાસપૂર્વક લેખ નિયમિત આવતો. આ ઉપરાંત 'નવલ-અન્યાવલિ,' 'ગીતગોવિંદ,' 'સંસ્કૃત સાહિત્યકથાઓ-૧' વગેરે પુસ્તકોની પ્રસ્તાવનાઓ એમણે લખેલી છે.

વિદ્યમાન અંથકારો

સૈયદ અબુઅફર બીન સૈયદ હકીમ અબુહબીબ નદવી

મૂળ તેઓ બિહાર પ્રાંતના દસના ગામના વતની છે, અને પદ્મજા બિહારના બિહારશરીફ પાસેના એ દસના ગામમાં, સૈયદ કામમા ઈ. સ. ૧૮૮૬ માં, હીજરી તા. ૩ રજબી ૧૩૦૭ ના રોજ એમનો જન્મ થયેલો એમના પિતાનું નામ સૈયદ હકીમ અબુહબીબ બિન સૈયદ હકીમ અબુહાસન.

ઉર્દૂ, ફારસી અને અરબીની પ્રાથમિક ડેવણગી દસનામાં હઈ તેઓ આમળ અબ્બાસ મારે લખનો ગયા અને ત્યાં દારૂ ઉત્પન્ન નદવણ (નદવા અરબી કોલેજ) માં શરૂઆતથી તે ઉપર સુધીનો સંગ્રામ અભ્યાસ કરી ' નદવી ' થયા, - જે અરબીમાં બી. એ. કે સ્નાતકની ડિગ્રી ગણાય છે. નાનપણમાં રમત ઉપર ખૂબ લક્ષ રહેતું, પણ એક દરીયાઈને પ્રસંગે હસમ ખાધા કે એમાં જો પોતે દારૂ લે ફરી ફરી રમતમાં ન જતરે. તેઓ કહે છે ' સદ્બાળે તે દિવસે હું દારૂ ગયો અને પછી ફિસ્સૂરી અને ઇતિહાસના અભ્યાસ પર મારું ધ્યાન લગાડ્યું. ' ત્યારથી બધી પરીક્ષાઓમાં એ પ્રથમ જ રહેતા આવ્યા છે. અભ્યાસ શિષ્ટી નૂમાની અને સૈયદ સુસેમાન નદવીના સત્તમગની તથા તેમની કિતાબોની પોતાના જીવન પર જોડી ' અસર પડેલી તેઓ જણાવે છે એમના જીવનવિષયક વિશેષ માહિતી એમના ' સફરનામ-એ-અર્મી ' તથા ' તારીખે ગુજરાત (ભા ૨) ' વગેરે એમના ગ્રંથોમાંથી મળે. એમના લખે દસના તેમ જ સરજગદ (સુધેર) માં ત્રણ વખત થયેલા, જેમાંના છેલ્લા પત્ની દયાત છે અને એમને બે નાની દીકરીઓ છે.

' નદવી ' થયા પછી એમણે શિક્ષણનો વ્યવસાય સ્વીકાર્યો છે અને મુવતાન, અમદાવાદની ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, જંગાળનું શાંતિનિકેતન વગેરેની કોલેજોમાં ઉર્દૂ, ફારસી અને અરબીનું અધ્યાપન કર્યું છે. આજે તેઓ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી આપતા અનુસ્નાતક (પોસ્ટ-ગ્રેજ્યુએટ) વર્ગોમાં એમ એ ક્લાસને ઉર્દૂ તથા અરબીનું શિક્ષણ આપવાનું તેમ જ ગુજરાતના ઇતિહાસના સંશોધનનું કાર્ય કરે છે. એમના ગ્રંથોની સાવધાર યાદી :

સફરનામ-એ-ખર્મી (૧૯૨૪), ખર્મી બોલચાલ (૧૯૨૪), મુખતસર તારીખે ગુજરાત (બાળકો માટે) ૧૯૨૭, ખાતિમ-એ-હિમરાતે અહમદી (પરિશિષ્ટ)નો ઉર્દૂ તરજૂમો ૧૯૩૩, તઝકીર-એ અકદસ ૧૯૩૩, મુખતસર તારીખે દિન્દ (વિદ્યાર્થીઓ માટે) ઉર્દૂમાં ૧૯૩૬, તોહફતુલ મન્નલિસ ૧૯૩૯, તારીખે સુઝકરશાહીનો ઉર્દૂ તરજૂમો-ઉપોદ્ધાત સાથે ૧૯૪૨

આ ઉપરાંત ગુજરાત તથા સિંધના ઇતિહાસના, હિમર ખમ્યામની રૂબારૂપતના તથા અમુક ધર્મવિષયક નાટક તથા અગ્રકટ છે.

અખંદુલ સત્તારખાન પઠાણ (બક્ત સત્તારશાહ)

બક્ત સત્તારશાહ ઉર્દૂ અખંદુલ સત્તારખાન પઠાણના પૂર્વજો મૂળે અફઘાનિસ્તાનની સરહદના વતનીઓ. એમના પિતાનું નામ ખેરન ગુલખાન, અને માતાનું નામ નનીબીબી ઉર્દૂ જનબેગમ તેમનો જન્મ સવન ૧૯૪૮ (ઈ. સ ૧૮૯૨) માં નાદોદમાં થયેલો તેન્યાતે યુસુફજી પઠાણ લેખાય છે.

નાદોદમાં તેમણે ચાર ધોરણ સુધી ગુજરાતી પ્રાથમિક કેળવણી લીધેલી અને ઉર્દૂનો અભ્યાસ પણ કરેલો તે ત્રણ માસના હતા ત્યારે તેમના પિતાનું અવસાન થયેલું એટલે માતાએ ઉઢેરી તેમને મોટા કરેલા ચુસ્ત વિચારવાળા પઠાણ સમાજોએ તેમને અચેજી જેવી 'કાફરી' જખાનની કેળવણી લેવા દીધી નહિ, રાજપીપળાના મહારાજા હજીસિદહજીના નાના ભાઈ દિગ્વિજયસિદહજીના પ્રેમપાત્ર સાથી થવાથી અને રાજવત્તી મોળે માણવાની લતમાં પડી જવાથી પણ તે વધુ બણી શક્યા નહિ ૧૯૦૮માં શોળ વર્ષની ઉંમરે તેમણે દેહી નાટક સમાજમાં 'વીણાવેલી' નાટકમાં કલિયારાનો ભાગ ભજવીને હચેક માસ સુધી રમજૂમિની જિંદગી જોઈ લીધી

સત્તારશાહ સરસ ગાતા, એટલે નાટકનો તખ્તો હોડીને તેમના મોઢા ગાને તેમને બજનો તરફ ખેંચ્યા સત્તારશાહ બખ્ત બન્યા અને બજનિકોના અખાડાઓ તરફ દોરાવા લાગ્યા આજે બક્ત સત્તારશાહનો અવધાસનો વિષય સુધી તરવગાન અને મુખ્ય વ્યવમાય બજનોપદેશ, સમાજસેવા તથા સત્સત બની રહી છે મર્દુમ કાજી અનવરમીયાની તેમના જીવન પર અસર છે અને 'અનવર કાવ્ય' તેમનું ત્રિવ પુસ્તક છે તેમનું એક પુસ્તક 'સત્તાર બજનામૃત' છે જેમાં તેમના રચેલા બજનો મંત્રદેના છે પડેનાં તે મવન ૧૯૭૬માં જહાર પડેલું, હાત્તા તેની તીજ આરતિ પ્રસિદ્ધ થઈ છે

તેમનું લગ્ન અમીના બેગમ પેરે સને ૧૯૨૦ માં અંકલેશ્વરમાં થયેલું તેમને ત્રણ પુત્રો તથા બે પુત્રીઓ છે.

અમૃતલાલ નાનકેશ્વર બટ

શ્રી. અમૃતલાલ બટ ન્યાતે કપડવણુજના મોટા બ્રાહ્મણ છે. તેમનો જન્મ તા. ૩-૧૦-૧૮૭૬ના રોજ કપડવણુજમાં થયેલો. પિતાનું નામ નાનકેશ્વર પુરુષોત્તમ બટ અને માતાનું નામ સુરજળદેવ. કપડવણુજના બટ કુટુંબને જાણુઆ રોટ તરફથી અગીર મળે છે તેમાં તેમનું કુટુંબ ભાગીદાર છે.

તેમણે પ્રાથમિક કેળવણી લેવાની શરૂઆત જાણુઆ રોટના રાણાપુર ગામમાં કરેલી અને પછી કપડવણુજની ગામડી નિશાળમાં અભ્યાસ કરેલો. અંગ્રેજી શિક્ષણ કપડવણુજમાં પાંચમા ધોરણ સુધી લઈને આગળ અભ્યાસ અમદાવાદની સરકારી હાઈસ્કૂલમાં કરી ૧૮૯૫માં મૅટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કરેલી. ત્યારપછી તેમણે હાઈકોર્ટ પ્લીડરની પરીક્ષા માટેના અભ્યાસ શરૂ કરી ૧૯૦૨માં એ પરીક્ષા પાસ કરી હતી. એકાદ વર્ષ અમદાવાદમાં વકીલાતનો વ્યવસાય કરીને પછી તેમણે ઉમરેટમાં પ્રેક્ટીસ શરૂ કરેલી, જ્યાં પાંચ વર્ષમાં જ તે વકીલોની આગલી હરોળમાં આવી ગયા હતા. સને ૧૯૦૪માં ડાહરમાં રણછોડરાયજીના મંદિરમાં રિસીવરની જગ્યાએ તે રૂ. ૩૦૦ના પગારથી નીમવામાં હતા, તે જ જગ્યાએ હાલમાં પણ તે એનેજર તરીકે કામ કરે છે. તેમનું લગ્ન સોમેશ્વર ગિરધરભાઈ પુરાણીની દીકરી રેવાબહેન સાથે થયેલું.

વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં જ તેમને કવિતાઓ લખવાનો શોખ હતો. ૧૮૯૯માં તેમણે એક કાવ્ય લખેલું તે છેક ૧૯૨૮માં પ્રસિદ્ધ થયું હતું. કવિ તરીકે પ્રસિદ્ધ થવાની કૃતિ ઉપર તેમણે સારી પેઢે મંથન દાખવ્યો છે, અને તેથી જ તેમની પ્રસિદ્ધ થયેલી કૃતિઓ કરતાં અપ્રસિદ્ધ કૃતિઓનો સંગ્રહ મોટો છે.

તેમનાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં કાવ્યોમાં પ્રકૃતિવર્ણન કરતાં વિચારપ્રધાન અને ચિંતનપ્રધાન કાવ્યો વધારે છે. 'રૂમેટિક મોનોલોગ' (નાયકની સ્વગત ઉક્તિરૂપે આખું કાવ્ય) ગુજરાતીમાં તે સારી રીતે ઉતારી શક્યા છે તે "સીતા" અને "કૃષ્ણકુમારી" એ બે કૃતિઓ ઉપરથી જણાય છે. તે ધર્મશાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન તથા સાહિત્યના સારા અભ્યાસી છે. પ્લાટિનિંગ અને રોલી, કાલિદાસ તથા દયારામ તેમના પ્રિય કવિઓ છે. તત્ત્વજ્ઞાનમાં સંકરાચાર્ય તથા રોપનકોઝરે તેમના ઉપર અસર નીપજવી છે. તેમનાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકોની નામાવલિ નીચે મુજબ :

(૧) પુષ્પાના અને ખીજાં કાવ્યો (૧૯૨૮), (૨) સીતા (૧૯૨૮), (૩) કૃષ્ણકુમારી (૧૯૨૮), (૪) રાસ પંચાધ્યાયી (ભાષાન્તર) ૧૯૩૮.

ઈશ્વરલાલ મૂ. વીમાવાળા

શ્રી. ઈશ્વરલાલ મૂળચંદ વીમાવાળાનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૬૭માં થયો હતો તેમનાં માતાનું નામ વિજયાલક્ષ્મી હતું તેમના પિતાના અવસાન-સમયે તેમની વય ૧૦ વર્ષની હતી. પ્રાથમિક કેળવણી તેમણે મુંબઈમાં અને પછી સુરતમાં લીધેલી. મેટ્રીક સુધી માધ્યમિક કેળવણી લીધા પછી વિલ્સન કોલેજમાં ઇન્ટર સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો, તે અરસામાં માતાનું મરણ થવાથી અભ્યાસ છોડી દેવો પડ્યો હતો. તેમના મોટા ભાઈ શ્રી. ચંપકલાલ ઝવેરાતના ધંધામાં પડેલા છે અને નાના ભાઈ શ્રી. નટવરલાલ સાહિત્યપ્રકાશનના વ્યવસાયમાં છે.

થોડો વખત નડીયાદમાં અને પછી મુંબઈમાં શેઠ જમનાલાલ બગજની પેઢીમાં નોકરી કરીને ૧૯૨૦માં નવજીવન એાશીસમાં તેમને સ્વામી આનંદે બોલાવેલા. ૧૯૨૧માં તેમણે સુરતમાં ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિરની સ્થાપના કરેલી, જે પાછળથી તેમના નાના ભાઈ નટવરલાલે સંભાળેલું.

માધ્યમિક શાળામાં અભ્યાસ માલતો હતો તે વખતથી જ તેમને વાચન-લેખનનો શોખ હતો ઠવિ બાસના મંસ્કૃત નાટક પરથી લખેલું પુસ્તક ' પાંડવગ્રન્થ નિવાસ ' સૌથી પહેલાં તેમણે ૧૯૨૦માં પ્રસિદ્ધ કરેલું.

સાહિત્યના શોખની સાથે તેમને ચંત્રકામમાં પણ રસ હતો. ૧૯૨૧ માં તેમણે ગાંધીવ રેડીઓ શોધી કાઢેલા અને ૧૯૩૦ માં એ રેડીઓ ગાંધીજીને મોકલેલા જેમાં કેટલાક સુધારા કરીને ' ગાંધીજી ' ' યરાગ ચક ' નામનો રેડીઓ બહાર પાડેલો.

' ગાંધીવ ' સાહિત્યમંદિરે કેટલુંક અંગાળાનું ક્રાન્તિકારી સાહિત્ય ગ્રન્થરાત્રીમાં બહાર પાડેલું તેથી પોલીસે કાર્યોચયનો કચળો લીધો હતો, અને તેમને કપડાંબેર બહાર કાઢ્યા હતા. ૧૯૩૧માં તેમણે ' સ્ત્રીશક્તિ ' સાપ્તાહિક શરૂ કર્યું, જે આજે ચાલી રહેલું છે. તે ઉપરાંત સુરતના વાચકોને ઉપયોગી અને તેવું ' દેશગ્રંથુ ' નામનું નાનું સાપ્તાહિક પણ ' તે પ્રસિદ્ધ કરે છે.

' ગાંધીવ ' બાતસાહિત્યમાં તેમણે લખેલી પુસ્તિકાઓ ' બાળ-વિદાર', ' મોનાકુમારી', ' ડાલસા કાકા', ' રેલ પાટા' વગેરે છે. ' બ્રહ્માંડનો બેદ ' નામની સાદસકથામાળા પણ તેમણે લખી છે. તેમના મંપાદન દેશની ' સ્ત્રીશક્તિ અંચમાળા 'માં આચરે ૭૫ નાનામોટાં પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે. તેમનાં પત્ની ઠા-તામૌરી ' સ્ત્રીશક્તિ ' સાપ્તાહિકના સદતંત્રી તરીકે તેમને કાર્યમાં સદાય કરે છે.

કરસનદાસ નરસિંહ માણેક

શ્રી. કરસનદાસ માણેકનો જન્મ સં. ૧૯૫૮ ના કારતક વદ ૨ ને દિને કરાચીમાં થયેલો. તેમના પિતાનું નામ નરસિંહ ડાહ્યાભાઈ અને માતાનું નામ છત્રીબાઈ. તેમનું મૂળ વતન જામનગર તાબાનું દહીઆણા ગામ, અને ન્યાત લોદાણા. ઈ. સ. ૧૯૧૨ માં તેમનું લગ્ન સૌ. ધનલક્ષ્મી વેરે થયેલું, જેમનું અવસાન થતાં બીજું લગ્ન સૌ. રાધાબાઈ વેરે કરાચીમાં થયેલું. તેમને બે સંતાનો છે, એક પુત્ર અને એક-પુત્રી.

શ્રી. કરસનદાસે પ્રાથમિક કેળવણી કરાચીની એક ખાનગી શાળામાં લીધેલી, પ્રાથમિક કેળવણી ત્યાંની 'ચિશનરૂલમા' લીધેલી અને ઉચ્ચ કેળવણી કરાચીની ડી. જી. સિંધ કોલેજમાં લઈને અંગ્રેજી તથા મંરૂત સાથે બી. એ.ની પરીક્ષા પસાર કરેલી. વચ્ચે ૧૯૨૧ માં અસહકારની ચળવળને પરિણામે તેમણે કોલેજ છોડેલી અને ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં બે વર્ષ અભ્યાસ કરેલો.

કોલેજ છોડ્યા પછી તેમણે શિક્ષણનો વ્યવસાય શરુ કરેલો અને કરાચીની બે જુદી જુદી હાઈસ્કૂલોમાં પ્રિન્સીપાલ તરીકે બારેક વર્ષ સુધી નોકરી કરેલી. ત્યારપછી તેમણે પત્રકારત્વની દિશા પકડી છે અને 'જન્મભૂમિ' કાશીલયમાં તેમણે પોતાનું સ્થાન જમાવ્યું છે. રાષ્ટ્રીય માનસને લીધે સત્યાગ્રહની ચળવળના વખતમાં તેમને બે વાર કારાગૃહવાસ વેઠવો પડ્યો છે : ૧૯૩૦માં આઠ માસ અને ૧૯૩૨ માં સવાળે વરસ.

સાહિત્ય અને માનસશાસ્ત્ર એ એમના અભ્યાસના પ્રિય વિષયો છે. ડાકા કોલેજકરની તેમના હંવન ઉપર વિસિષ્ટ અસર છે. બાઈબલ, સુરસ્વતીચંદ્ર અને શાહનો રસાલો (સિંધી) એ એમનાં પ્રિય પુસ્તકો છે.

તેમની પ્રથમ સાહિત્યકૃતિ તે રવીંદ્રનાથ ટાગોરના બંગાળી નાટક 'મુક્તધારા'નો અનુવાદ, જેની પ્રસ્તાવના શ્રી. રામનારાયણુ વિ. પાઠે લખી છે. ૧૯૨૪ માં તેમનાં 'બે બાળનાટકો' પ્રસિદ્ધ થયાં જે ટાગોરના 'મુકુટ' તથા 'શારદેકસવ' નો અનુવાદ છે.

નવીન પેઢીના કવિતાલેખકોમાં શ્રી માણેકનું સ્થાન મોખરે છે. ૧૯૩૪ માં 'પ્રાખર્ના પોયણી' નામક તેમનું ખંડકાવ્ય પ્રસિદ્ધ થયેલું અને ૧૯૩૫ માં 'આલબેલ' નામનો કાવ્યસંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થયો હતો. પત્રકારત્વમાં દાખલ થયા પછી તેમણે વ્યંગકાવ્યોના લેખનમાં સારી સફળતા મેળવી જેની વાનગી રૂપ 'વૈશંપાયનની વાણી' ૧૯૪૩ માં પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

કુવરજી આણંદજી શાહ

શ્રી. કુવરજી આણંદજી શાહનો જન્મ ધોધા (કાઠિયાવાડ) માં વિક્રમ સંવત ૧૯૨૦ ના કાગણી સુદ ૮ ને રોજ થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ આણંદજી પુરોષોત્તમ શાહ અને માતાનું નામ કંશળી બહેન. તે ન્યાતે વીસાશ્રીમાળી જૈન છે અને ભાવનગરના વતની છે.

તેમણે પ્રાથમિક જીવણી ચુજરાતી સાંત ધોરણ સુધી અને માધ્યમિક જીવણી અંગ્રેજી ત્રણ ધોરણ સુધી લીધેલી. તેમનો પ્રથમનો વ્યવસાય કાપડના વેપારનો હતો, પણ ત્યારપછીથી અઘાપિપર્ધત જૈન જાહેર સંસ્થાઓનું સંચાલન ઈત્યાદિ ધાર્મિક વ્યવસાયને તેમણે અપનાવ્યો છે. ભાવનગરની જૂનામાં જૂની લેખાતી જૈન સંસ્થા જૈનધર્મપ્રસારક સભા તથા ભાવનગરની પાંજરાપોળ એ જે સુખ્ય-સંસ્થાઓ તે ચલાવે છે. એક વખત જુદી જુદી ૩૭ સંસ્થાઓના તે સેક્રેટરી હતા, પરંતુ વય વધતાં તેમણે એક પછી એક કાર્ય છોડી દીધાં છે. આપારે તો તે શ્રી જૈનધર્મપ્રમારક સભાના પ્રાણ-સ્વરૂપ છે. આ સભા તેમણે પોતાની સત્તર વર્ષની વયે સ્થાપેલી. વીસ વર્ષની વયે પહોંચતાં તેમણે "જૈન ધર્મપ્રકાશ" નામનું માસિક પત્ર પ્રસિદ્ધ કરવાનું શરુ કરેલું, જે આજે ૪૮ વર્ષથી નિયમિત ચાલુ છે. ઉક્ત સભાના નામથી આત્મારસુધીમાં જૈન આગમો, ગ્રંથો, પ્રકરણો, નાનાં ટૂંકાં વગેરે લગભગ સાઝાત્રણસો નાનાં-મોટાં પુસ્તકો તેમણે પ્રકાશિત કર્યા છે. સં. ૧૯૪૦ થી શરુ થયેલી તેમની એ પ્રકાશનપ્રવૃત્તિ અવાવધિ ચાલુ જ છે.

તેમના અભ્યાસના સુખ્ય વિષયો જૈન ધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન, જૈન પ્રકરણ ગ્રંથોનું પરિચીતન અને જૈન ધર્મના ચારે અનુયોગ છે. તેમના જીવન ઉપર રુદ્ધિચક્ર મહારાજ તથા જૈન આગમોની સુખ્ય અસર છે.

શ્રી કુવરજીભાઈનાં પત્નીનું નામ રૂપાળીબાઈ. સંવત ૧૯૪૨ માં ભાવનગરમાં તેમનું લગ્ન થયેલું. શ્રી. કુવરજીભાઈના મોટા પુત્ર શ્રી. પરમાનંદ કુવરજી કાપડીયા એક ઉદાર દષ્ટિના જૈન એન્જીન્યર છે. તે સુભાઈના જૈન યુવકસંપના પ્રમુખ છે, જૈન યુવકપરિષદના પ્રમુખ છે અને સમાજોપયોગી સંસ્થાઓના અગ્રગણ્ય કાર્યકર છે. "પ્રજ્ઞા જૈન" પત્ર તેમના સંચાલન હેઠળ પ્રસિદ્ધ થાય છે. શ્રી. કુવરજીભાઈના બીજા પુત્ર શ્રી. નમીનદાસ કાપડીયા ભાવનગરના નિગમન રટ્ટીઓના માલિક છે.

ગિરિભસંકર મયારામ ભટ્ટ

શ્રી. ગિરિભસંકર મયારામ ભટ્ટ (ગિરીશ ભટ્ટ) નો જન્મ કુતિયાણામાં તા. ૧૨-૨-૧૮૯૧ ના રોજ થયેલો. તેમના પિતાનું નામ મયારામ જીવાભાઈ ભટ્ટ અને માતાનું નામ ત્રિવેણી. તેમનું મૂળ વતન વળા અને ન્યાતે ઔદીચ્ય સદસ્ય બ્રાહ્મણ.

તેમણે પ્રાથમિક કેળવણી કુતિયાણા, વળા અને બાવનગરમાં તથા માધ્યમિક કેળવણી અંગ્રેજી સાત ધોરણ સુધી બાવનગરમાં લીધી હતી. ૧૯૧૧ માં બી. એ. ને. પી. રહેલી નોકરીથી શરૂઆત કરીને નવ વર્ષ સુધી તે જૂનાગઢમાં રહ્યા, પછી ૧૯૨૦ થી બાવનગર દક્ષિણમૂર્તિ વિદ્યાર્થીબવનના આજીવન સભ્ય તરીકે નવીન કેળવણીના શિક્ષક તરીકે તે કામ કરતા. ૧૯૩૬ માં એ સંસ્થા બંધ થઈ ત્યારે તે 'હોમ સ્કૂલ' માં ('ધરશાળા' માં) જોડાયા અને અત્યારે તે ત્યાં જ શિક્ષક તરીકે કામ કરે છે. દક્ષિણમૂર્તિ સંસ્થાના મુખ્ય મંત્રી તરીકે તેમણે ૨૦ વર્ષ કામ કર્યું હતું અને હાલમાં તે 'ધરશાળા' મંડ્યાના મહામંત્રી છે.

શિક્ષણશાસ્ત્ર, કાવ્ય અને સાહિત્ય એ એમના અભ્યાસના પ્રિય વિષયો છે. તેમના જીવન પર તેમના પિતાની તથા ભગવદ્ગીતાની વિશિષ્ટ અસર છે. નિષ્પાપ જીવન, પ્રજા પર શ્રદ્ધા અને કર્મના ફળ પર વિશ્વાસ એ એમના જીવનસિદ્ધાંતો છે.

સને ૧૯૧૦ ની સાલથી તેમની સાહિત્યોપાસનાની શરૂઆત થયેલી. 'સુદરી સુખોદ', 'વીસમી સદી', 'ભારત જીવન', 'શુર્નર બ્રાહ્મણ', 'મર્યાદા', 'કૌમુદી', 'નવચેતન' વગેરેમાં તે લેખો લખતા હતા, અને અત્યારે બાળકોના માસિક પત્રોમાં તેમજ સાપ્તાહિકોના બાળવિભાગોમાં તે નિયમિત રીતે લેખો લખે છે. શુદ્ધ જોડણી અને વ્યાકરણની ચોક્કસાઈના તે ખૂબ આગ્રહી છે. લેખન અને પદ્ય-પાદ્યમાં તેમના જીવનનો રસ સમાઈ રહેલો છે. તેમનાં રચેલાં પુસ્તકોની નામોલખિ નીચે મુજબ :

'મહાન વિગ્રહ પછીની જર્મનીમાં કેળવણીની પ્રણાલિ' (૧૯૩૩) (શ્રી. ગજનન ઉ. ભટ્ટના અંગ્રેજી નિબંધનો અનુવાદ), 'અખિલ ત્રિવેણી' (૧૯૩૬), 'અંમત ગીતા' (૧૯૩૬), 'ગિરીશભાઈની વાર્તાઓ' ભાગ ૧-૨ (૧૯૩૭-૩૮), 'પાંખડીઓ' (૧૯૩૮), 'વાર્તાવહરી' (૧૯૩૯), ચિની પનોતી.

તેમનું લગ્ન ૧૯૦૫ માં મંતોકબહેન વેરે થયેલું. તેમને એક પુત્રી અને ત્રણ પુત્રો છે. પુત્રી ચિ. ગાધાગૌરી શ્રેયુએટ છે.

ગુલાબદાસ-હરજીવનદાસ ઓકર

જૂના પોરબંદરના વતની-પણ જે પેઢીથી મુંબઈમાં શેરદલાલી કરતા દયા શ્રીમાળી જેન વણિક કોમના ગર્ભસ્ત્રીમંત કુટુંબમાં ઇ. સ. ૧૯૦૯ ના સપ્ટેમ્બરની ૨૦ મી તારીખે પોરબંદરમાં એમનો જન્મ થયો. એમના પિતાનું નામ હરજીવનદાસ નેમીદાસ અને માતાનું નામ મંગલકુંવરબાઈ. પ્રાથમિક શિક્ષણ પોરબંદરમાં લઈ મુંબઈની બરડા ન્યૂ હાઈસ્કૂલમાંથી તે મેટ્રિક અને એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાંથી ૧૯૩૦ માં બી. એ. થયા. બાળપણથી જ તે અભ્યાસમાં આગળ પડતા હતા અને અંગ્રેજી ત્રીજા ધોરણથી હમેશાં પ્રથમ રહી બરડા હાઈસ્કૂલમાં પ્રિન્સિપલિયરની સ્કોલરશિપ પણ જીતેલી. ઇ. સ. ૧૯૨૭ માં સી. સુમનજીદેન સાથે એમનું લગ્ન થયું, અને એક પુત્ર તથા જે પુત્રી એમ ત્રણ સંતાનો એમને હાલ છે.

અભ્યાસના પ્રિય વિષયોમાં સાહિત્ય ઉપરાંત રાજકારણ પણ હોવાથી તે અભ્યાસકાળથી જ તેમાં સક્રિય રસ લેતા, અને ૧૯૩૦ માં બી. એ. થયા પહેલાં જ ૧૯૨૬માં મુંબઈ-પ્રાંતિક સમિતિની કારોબારી સમિતિમાં સભ્ય તરીકે ચુંટાયા હતા, ત્યાં ૧૯૩૪ સુધી તેમણે ઉત્સાહભર્યો કાર્યભાગ નોંધાવ્યો. ૧૯૩૦-૩૧ માં સમિતિની જાપકોટ કમિટીમાં મંત્રી તરીકે કામગીરી કરી અને ૧૯૩૨-૩૩ ની સૂત્રાગ્રહની લડતમાં ૧ વર્ષ ને ૪ માસ જેલવાસ મળ્યો.

અહીં જ તેમની લેખનપ્રવૃત્તિની શરૂઆત થઈ. વાચનનો ખૂબ શોખ ધરાવનાર પિતા તો એકે એમને ૧૦ વર્ષના મૂકાને ગુજરી ગએલા, પણ એમનાં એકઠાં કહેલાં પુસ્તકોના વાચને એમનામાં સાહિત્યનો રસ જગાડ્યો તે પોષ્યો હતો. જેલનિવાસ દરમ્યાન એ લેખનમાં પરિણમ્યો અને 'નૂના મંરકાર' નામની પહેલી વાર્તા એમણે ત્યાં લખી. 'પ્રસ્થાન'માં પ્રકટ થયેલી 'લતા' (અને તેને અનુસંધાને લખાએલી 'લના થુ ગોસે ડી' વગેરે) વાર્તાએ એમને પ્રસિદ્ધિ અપાવી અને ઇ. સ. ૧૯૩૮માં એમનો પહેલો સંગ્રહ 'લતા અને બીજી વાર્તા' બહાર પડ્યો. ૧૯૪૧ માં બીજો સંગ્રહ 'વસુધરા અને બીજી વાર્તા' બહાર પડ્યો.

વાર્તાઓ ઉપરાંત કાવ્ય, નિર્મલ વગેરે ક્ષેત્રોમાં પણ એમણે દક્ષમ ચલાવી છે, પણ બાલાડંબર વિના મનોબાપારનું સુધીર ને સ્વરૂપ પૃથક્કરણ કરતી તથા ઝીણવટભરી શુદ્ધ સંદર્ભસંદર્ભીવાળી એમની સુચોટ નવ-લિકાઓએ જ એમને વધુ સફળતા અપાવી છે.

હાજી ગુલામઅલી હાજી ઇસ્માઈલ ('રહીમાની')

હાજી ગુલામઅલી હાજી ઇસ્માઈલનો જન્મ મુબર્રમા સંવત ૧૬૨૦ માં થયો. તેમના માતાનું નામ જાનનાઈ તેમનું મૂળ વતન શીહાર હતું, હાનમાં બાવનગર છે તે ખોજ શીઆહ ઇસ્નાઅશરી કામના છે તેમણે ડેજવણી મુખ્યત્વે મુબર્રમા લીધેલી

તેમનું પ્રથમ પુસ્તક 'નરે દિવાયત' સં ૧૮૪૨માં બહાર પડેલું તેમનું એક જાણીતું પુસ્તક 'મુસનમાનો અને ગુર્જર સાહિત્ય' છે પચાવન વર્ષથી તેઓ અરબી, ફારસી, ઉર્દૂમાંથી ગુજરાતી ભાષાતર કરીને નાના-મોટા પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરે ॥ જે મુખ્યત્વે ઇસ્નામ ધર્મના છે એકાવન વર્ષથી 'રાહે નજત' નામનું માસિક પત્ર તેમના તનીપણા હેઠળ પ્રસિદ્ધ થાય છે વચ્ચે ૨૭ વર્ષ સુધી 'નરે ઇમાન' અને ૧૩ વર્ષ સુધી 'ખાગે નજત' નામના માસિક પત્રો પણ તે પ્રસિદ્ધ કરતા હતા ગુજરાતી અક્ષરોમાં 'કુરાને શરીફ' ગુજરાતી તરજૂમા સાથે તેમણે બહાર પાડેલું છે તેનો બહોળો પ્રચાર થયો છે

તેમનાં પત્નીનું નામ સફીનાબાઈ તેમને ત્રણ પુત્રો છે જેમાંના મોટા વેપાર કરે છે અને બીજા બે પુત્રો 'રાહે નજત'નું તત્ત્વ તથા વ્યવસ્થા સભાળે છે તે ઉપરાંત તેમને પાંચ પુત્રીઓ છે

ગોવિંદભાઈ હરિભાઈ ખટેલ

શ્રી ગોવિંદ હ ખટેલ (ધર્મજ, તા પેટલાહ) નો જન્મ તા ૨૮-૮-૮૦ ના રોજ થયેલો તેમણે માન ગુજરાતી શાળામાં છ ધોરણ સુધીની ડેજવણી લીધી છે અગ્રેજી તેમ જ સરકૂત ભાષાથી તે આજ સુધી અપરિચિત જ છે તેમણે કેટલાક વર્ષો સુધી ધર્મજ પુસ્તકાલયના અધ્યાપન તરીકે કામ કરેલું તે સમય દરમિયાન અને ત્યારપછીના વર્ષોમાં એમણે ધર્મ, સાહિત્ય તથા ચિંતનમાં વૃત્તિને પરાવી રાખી છે અને લગ્ન પણ કર્યું નથી એમણે સસાર-વ્યવહારની ઉપાધિથી તે અલિપ્ત રહ્યા છે

ઈ સ ૧૯૨૧માં એમના ભાવપ્રધાન મેંવાદોનો પ્રથમ ભાગ "સંવાદ ગ્રંથ" પ્રસિદ્ધ થયો અને કેટલાક વિદ્વાનોએ તેમાંનું હીર ચૂનીને તેની પ્રગણા કરી એ માહિત્યપ્રવૃત્તિ ઈ સ ૧૯૨૬ સુધી ચાલી ત્યારબાદ એક દસકા સુધી તે ચિંતાના-ધર્મપ્રધાના અભ્યાસમાં દુબેના રહ્યા ૧૯૩૫માં તેમણે ૬૦૦ થી ૧૨૦૦ પંક્તિઓનાં ખડકા ચો સ્વચ્છ માક્યા

એમનાં ખંડકાબ્ધોને ગુજરાત સાહિત્યસભાના જુદા જુદા સમીક્ષકોએ પણ મૂલ્યવાન લેખ્યાં છે.

શ્રી. ગોવિંદભાઈનાં ઘટક જોખામાં તેમની આજીવન ધર્મવૃત્તિ, અંચ-પાલ તરીકે તેમણે સેવેલી અભ્યાસરતિ અને તે દરમિયાન તેમણે કરેલું પ્રાચીન ધર્મગ્રંથો તથા ઇતિહાસનું વાચન, કિચોર અવસ્થામાં ભાટચારણો પાસેથી સાંભળેલી લોકવાર્તાઓ અને વિદ્વાનો તરફથી તેમને મળેલો આદર તથા હિતસાહ, એટલાં વાનાં ગણાવી શકાય. તેમની કૃતિઓ નીચે પ્રમાણે છે :

(૧)	સંવાદપુસ્તક-પ્રથમ પુષ્પ	ઈ. સ. ૧૯૨૧
(૨)	" " -દ્વિતીય પુષ્પ	" ૧૯૨૩
(૩)	હૃદયધ્વનિ, નાદ ૧-૨	" ૧૯૨૩
(૪)	" " નાદ ૩-૪	" ૧૯૨૩
(૫)	આત્મોદ્ધાર	" ૧૯૨૬
(૬)	જીવંત પ્રકાશ	" ૧૯૩૬
(૭)	તપોવન	" ૧૯૩૭
(૮)	મહાલક્ષ્મી	" ૧૯૩૯
(૯)	આપદધર્મ	" ૧૯૪૦

આમાંનાં પ્રથમ બેમાં સંવાદો છે; ૩, ૪, ૫ માં મલમય ભાવગીતો છે; બાકીનાં ખંડકાબ્ધો છે.

જગજીવનદાસ ત્રીકમજી કોઠારી

શ્રી. જગજીવનદાસ ત્રીકમજી કોઠારીનો જન્મ મંવત ૧૯૩૩ ના વૈશાખ વદ ૪ (તા. ૮-૫-૧૮૭૭) ના રોજ રાજકોટમાં થયો હતો. તેમનાં માતાનું નામ જવલબાઈ. તેમનું મૂળ વતન ગોંડળ જી અને ન્યાતે તે ક્ષા શ્રીમાળી વણિક છે.

તેમણે પ્રાથમિક કેળવણી ગોંડળમાં અને માધ્યમિક કેળવણી રાજ-કોટની આર્ટ્સ હાઈસ્કૂલમાં લીધી હતી. જ્યાં કેળવણી સુખર્ષમાં વીત્તન કોલેજમાં લખને તે સને ૧૯૦૩માં બી. એ. થયા હતા અને ૧૯૧૦ માં એલ. એલ. બી. ની ડિગ્રી તેમણે પ્રાપ્ત કરી હતી. ગોંડળ સ્ટેટમાં ૨૫ વર્ષ સુધી મુનસિફ તથા ફ. ક. મેજ. તરીકે અને ટ્રેઝરી ઓફીસર તરીકે કામ કરીને પછીથી ખીરસરા તથા વિઠ્ઠલગઢ સ્ટેટમાં કારભારી તરીકે કામ

કર્ણુ હતું. ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને સાહિત્ય એ તેમના પ્રિય વિષયો છે. 'પિકવીક ચેપર્સ', 'બર્દોમર' અને 'વેનચરિત્ર' એ એમના પ્રિય પુસ્તકો છે.

સાહિત્યસૃષ્ટિમાં તો 'ઓલિયા જોશી' તરીકે તે સારી પેઠે જાણીતા છે. સાહિત્યપ્રવૃત્તિ અને સંગીત એ એમના ગોણુ રસના વિષયો છે, છતાં તેમણે ખાસ કરીને હાસ્ય રસની કૃતિઓદ્વારા સાહિત્યમાં ઠીક ઠીક જાણ આપ્યો છે.

તેમની કૃતિઓની નામાવલિ નીચે મુજબ છે :

'અંદરોખર નાટક' (૧૯૧૫), 'ઓલિયા જોશીનો અખાડો ભાગ ૧' (૧૯૨૬), ભાગ ૨ (૧૯૩૨), 'ઠોઠારી કુર્ડોનો ઇતિહાસ તથા ડિસ્કવરી' (૧૯૩૬), 'નઠો નમરીઓ યાને જુની આંખે નવાં ચક્ષુ' (૧૯૩૭), 'હસહસાટ' (૧૯૪૩).

તેમનું લગ્ન ૧૮૯૬માં રાજકોટમાં મણીનાર્થ સાથે થયેલું. તેમને ચાર પુત્રો અને પાંચ પુત્રીઓ છે. મોટા પુત્રી ગુલામખેને નસિંગ અને મિકીનીક્ષીમાં બી. પી. એન. એ. નો ડિપ્લોમા મેળવ્યો છે.

જગજીવનદાસ દયાળજી મોદી

શ્રી. જગજીવનદાસ દયાળજી મોદીનો જન્મ સંવત ૧૯૨૮ના માગશર સુદ ૫ (તા. ૧૬ ડીસેમ્બર ૧૮૭૧)ને દિવસે ડોહોઈ તાલુકામાં આવેલા ફેરજીયા ગામે થયો હતો. એમનાં માતાનું નામ ડાહીમહેન. તેઓ છાતે દયા બાળ વણિક છે. મીયાગામના હાઠારનું એમના વડીલોએ મોદીખાનું કરેલું એટલે મોદી અટકથી એ ઓળખાય છે. એમનું પ્રથમ લગ્ન ૨૧ વર્ષની વયે સૌ. મણિગોરી સાથે થયેલું, પરંતુ તે બાઈનું અવસાન થવાથી ૩૫ વર્ષની ઉંમરે એમનું બીજું લગ્ન સૌ. કમળાગોરી નામની શુશિક્ષિત અને સંસ્કારી બાઈ સાથે થયું. દસ વર્ષના ટૂંકા સંમયમાં આ બાઈનું પણ અવસાન થયું, અને ત્યારથી શ્રી. મોદી વિધુરાવસ્થા ભોગવે છે. એમને સંતિતમાં સૌ. કમળાગોરીથી થયેલા માત્ર એક પુત્ર નામે જન્મમોહનદાસ છે, આ બાઈ સંસ્કારી અને સાહિત્યપ્રિય છે, ને હાલમાં વડોદરામાં એકાઉન્ટ ખાતામાં નોકરી કરે છે. એમણે બી. એ.ની પરીક્ષા પસાર કરેલી છે.

શ્રી. મોદીએ પ્રાથમિક શિક્ષણ મીયાગામમાં લીધેલું, અને ત્યારબાદ આગળનું શિક્ષણ વડોદરામાં લીધેલું. ગુજરાતી અભ્યાસ પૂરો કરી વડોદરા ટ્રેનિંગ કોલેજમાં શિક્ષણ લઈ સીનિયર શિક્ષકની પરીક્ષા એમણે પસાર કરી બાદ એ વડોદરા સંજ્ઞામાં શિક્ષક તરીકે જોડાયા. ત્યાં ૪૫ વર્ષ સુધી

હેડ મારતર અને ડેપ્યુટી તરીકે કામ કરી વડોદરા ટ્રેનિંગ કોલેજના અધ્યાપકપદેથી એ નિવૃત્ત થયા છે. અંગ્રેજીમાં મેટ્રિક સુધી ખાનગી રીતે એમણે અભ્યાસ કર્યો છે. હિંદી, મરાઠી અને બંગાળી ભાષાના પણ એ જ્ઞાતા છે.

બાલપણથી જ એમને કવિતાઓ વાંચવાનો શોખ લાગેલો. ખાસ કરીને શામળ અને દલપત શૈલીની કવિતાઓ એમને ખૂબ ગમતી. ધારિવાના શોખ ઉપરથી કમેકમે લખવાનો શોખ પણ વિકાસ પામ્યો, અને પંદર સોળ વર્ષની ઉંમર થતામાં તે નાની નાની કવિતાઓ જોડવામાં એમણે શક્તિ અજમાવવા માંડી. એ પ્રારંભની કવિતાઓમાં મરળા, મરળીઓ, પ્રાર્થના ને વર્ણનો હતાં. નજરે પડતા સામાન્ય વિષયો ઉપર હાથ અજમાવતી વખતે અભ્યાસને માટે કેટલીક કવિતાઓ લખવાની શરૂઆત પણ એમણે કરેલી. સને ૧૮૯૫માં એવી કવિતાઓ 'સામાજિક હિતબોધ' નામથી પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થઈ છે. સને ૧૮૯૬માં 'સ્તવન મંદાર' નામથી નાટકના રાગોમાં ગવાય એવાં રણુછોડણનાં પદોનો એમણે બીજો સંગ્રહ પ્રગટ કર્યો. ત્યારબાદ 'એક ઉત્તમ વિધવાની ઉક્તિ' અને 'બચાવો બાવેથી ભરતભૂમિમાં આર્ય તનયા' જેવાં ધનામી કાવ્યો એમની કલમમાંથી ઊતર્યાં. આ સમયથી ગુજરાતનાં પ્રસિદ્ધ માસિકોમાં એમનાં કાવ્યો પ્રકટ થવા માંડ્યાં અને એ સાહિત્યસૃષ્ટિમાં વધુ પ્રકાશમાં આવ્યાં.

સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં સ્વ. મણિસંકર ભટ્ટ (ઠાન્ત) અને સાક્ષર શ્રી. છગનલાલ ઠાકોરદાસ મોદી તરફથી એમને પ્રેરણા મળેલી. એ પ્રેરણા અને સાહિત્ય પ્રત્યે પોતાની કુદરતી અભિરુચિને લઈને પ્રાચીન સાહિત્યનો એમનો અભ્યાસ સરસ થયો. પરિણામે મહાકવિ ત્રેમાનંદ અને ભક્તકવિ દયારામ એમના વ્હાલા કવિઓ બન્યા. કવીન્દ્ર દલપતરામ માટેનો બાવ પણ એમનામાં જન્મ્યો આવે છે. 'દયારામ' અને વડોદરાના કવિ 'ગિરધર' ના સંબંધમાં એમણે લખેલાં ચરિત્રો ગુજરાતી સાહિત્યના ચરિત્રવિભાગમાં ખાન સાચે બેસે તેવાં છે. એમણે અત્યારસુધીની જિંદગી સાહિત્યના એક અભ્યાસી તરીકે ગાળી છે અને દૃશ્ય અભ્યાસમાં મગ્ન રહેવામાં એમને આનંદ આવે છે. પ્રગટ થયેલ સાહિત્ય કરતાં એમનું અપ્રગટ સાહિત્ય હજુ મોટા પ્રમાણમાં છે. વયોવૃદ્ધ થયા છતાં દૃશ્ય એ ગુજરાતનાં ધણાંખરાં મારિશો અને વર્તમાનપત્રોમાં લેખો તથા કવિતઓ લખે છે.

એમની સ્વતંત્ર કૃતિઓ નીચે મુજબ છે :

દયારામ (કવિચરિત્ર), ગિરધર (કવિચરિત્ર), વડોદરાનો વૈભવ

(વર્ણન), મોટી ઉમરની દિંદુ સ્ત્રીઓની કેળવણી (નિર્મલ), લાલના માડવાનો ઇતિહાસ, સ્તવન મંદાર (કાવ્યસંગ્રહ), સામાજિક હિતબોધ (કાવ્યસંગ્રહ), સતી સીતા (લઘુ કથા), મેલોપાઝંબ (ખંડકાવ્ય), રમણ રસિકા (ખંડકાવ્ય), કન્યા મંગીતમાળાની કવિતાઓ, યુગ્મરાતના ઇતિહાસની વાતો (ઉત્તમલાલ દા. મોટી સાથે), મણિબાઈ વિરલ (કાવ્ય), માતિની ઉત્પત્તિ સંબંધી વિચારો (નિર્મલ), સયાજી વાચનમાળા પુસ્તક ૧-૨-૩ (પ્રીતીપાલ નાનાલાલ ના. સાથે સાથે).

એમનાં બાપાંતરો નીચે મુજબ છે :

સુભદ્રા (નવલકથા) (જંભાળી ઉપરથી), સિદ્ધ કરામાત અથવા સાચી વિશ્વતિ (હિંદી ઉપરથી), સુલભ આરોગ્યશાસ્ત્ર (મરાઠી ઉપરથી), કરુણ વિલાસ (સંસ્કૃત ઉપરથી), વૈતાલ પંચવીસી (ગૂની મૂળરાત્રી ઉપરથી સંશોધન તથા બાપાંતર), વામન પુરાણ (સંસ્કૃત ઉપરથી).

એમનાં સંશોધન કરેલાં પુસ્તકો નીચે મુજબ છે :

• નંદમત્રીસી સટીક (સામળ કૃત), સુદામાચરિત્ર સટીક (ત્રેમાનંદ કૃત), પ્રહલાદ આખ્યાન (ગિરધર કૃત), દયારામ કાવ્યમણિમાલા (ભાગ ૩), દયારામ કાવ્યસુધા, નવલકથાવલી ભાગ ૧-૨ (હિરાલાલ મ. શ્રોફ સાથે), રામાયણ (ગિરધર કૃત), પદ્યરત્નાવલી (સંપાદિત કાવ્યસંગ્રહ), ખાલ્લ-ખોરાકીના શબ્દોની કહેવતોનો સંગ્રહ.

આ ઉપરાંત વડોદરાનો વાતીરૂપ ઇતિહાસ, સંસ્કૃત ઉપરથી લખેલું મિથ્યાજ્ઞાનખંડન નાટક, પાત્રાવર્ણન, કેટલીક કવિતાઓ, નિર્મલો હત્યાદિ અગ્રકંઠ સાહિત્ય પણ છે.

જગજીવન માવજીબાઈ કપાસી

શ્રી. જગજીવન માવજીબાઈ કપાસીનો જન્મ સં. ૧૯૫૨માં સાયલામાં થયેલો. તેમનાં માતૃશીતું નામ કેસરબાઈ. તે ન્યાયે દલા શ્રીમાળા જૈન વણિક છે. તેમનું મૂળ વતન સુડા છે કે જ્યાં હાલમાં તે દમ્પત્તિ ઝોરીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટના ઓફિસ પર છે. તેમણે માધ્યમિક કેળવણી મેટ્રીક સુધી લીધેલી. ઇતિહાસ અને તત્ત્વજ્ઞાન એ તેમના રસના ખાસ વિષયો છે. અંગ્રેજી ઉપરાંત હિંદી અને ગંગાળી ભાષાનું જ્ઞાન પણ તે કેટલાક પ્રમાણમાં ધરાવે છે. તેમનું સૌથી પહેલું પુસ્તક “યુગ્મરાતનું ગૌરવ” એ નામની ઐતિહાસિક નવલકથા સં. ૧૯૭૫માં પ્રસિદ્ધ થયેલી ત્યારપછી તેમણે લખેલાં

ખીન્ન પુસ્તકોમાં મુખ્ય “ મેવાડનો પુનરુદ્ધાર ” અને “ વીરશિરોમણિ વરુપાલ ભાગ ૧-૨-૩ ” એ છે.

તેમનું પહેલું લગ્ન સં. ૧૯૭૪માં અને ખીન્નું મૃ. ૧૯૮૫માં થયેલું. ખીન્ન પત્ની પંજી અવસાન પામ્યાં છે. તેમનાં સંતાનોમાંના મોટા પુત્ર રમણિલાલ એડવોકેટ છે અને મુંબઈમાં વ્યવસાય કરે છે.

જયંતકુમાર મણિસંકર બટ્ટ

આજે શાન્ત રહેલા પણ થોડાં જ વર્સ પર ગુજરાતી સામયિકોમાં ચોતાની ક્ષેપિનીની અમક વડે ગુજરાતના તરણોમાં આગળ પડતા ક્ષેપક ગણાયેલા શ્રી. જયંતકુમાર, કવિ ‘કાન્ત’ના ખીન્ન પુત્ર ચામ. એમને જન્મ સંવત-૧૯૫૮ના આવશુ સુદ ૧૩, તા. ૧૭ મી એાગસ્ટ ૧૯૦૨ ના રોજ ભાવનગરમાં થયો હતો. પ્રશોરા શાંતિના અને મૂળ લાકી પાસે બાળશા-ચાવડના, પણ પાછળથી ભાવનગરમાં આવી વસેલા એમના પિતા શ્રી. મણિસંકર રત્નજી બટ્ટનું નામ તો ગુજરાતી સાહિત્યમાં કવિ તરીકે અંકિત છે. એમનાં માતાનું નામ સૌ નર્મદા.

પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક ડેાવણી ભાવનગરમાં, અને ઇન્ટર સુધીની ઉચ્ચ ડેાવણી પણ ભાવનગર સામળદાસ કોલેજમાં લઈ તેમણે ત્યાંની પર્સિવલ સ્કોલરશિપ મેળવી; અને પછી મુંબઈ જઈ ત્યાંની એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાંથી તે તત્ત્વજ્ઞાન સાથે બી. એ. થયા. ત્યારબાદ ગુજરાતી અને અંગ્રેજીના વિષયોનો એમ. એ નો અભ્યાસ ધેર કરી, વિશ્વાપત જઈ તેમણે લંડનની યુનિવર્સિટી કોલેજમાંથી એમ. એ, પી. એચ. ડી. ની ઉપાધિ મેળવી. આજે તેઓ મુંબઈમાં પ્રેમચંદ રામચંદ એન્ડ સન્સ લિ.માં કામ કરે છે.

ઈ. સ. ૧૯૧૮માં અમરેલી શુકામે સૌ. મનોરમા બહેન નેડે એમનું લગ્ન થયું. આજે એમને બે પુત્રીઓ છે : રાહિણી ૬ વર્ષની અને ત્રિતા ૩ વર્ષની છે.

૨૧. કવિ કાન્ત જેવા સમર્થ પિતાની પ્રજાળ અસર તો જીવન પર પડેજ. તે ઉપરાંત માધીજી, લેનિન, માર્ક્સ, જર્જોન્ડ રસેલ અને બનીડે દોના વિચારોની છાપે એમનું માનસ પડ્યું છે; પણ પુસ્તકોમાં સૌથી પ્રજાળ અસર તો મહાભારતે કરી છે.

વાર્તાઓ, નાટિકાઓ, રેખાચિત્રો, નિમણી, અવસોજન અને વિવેચન, કાવ્યો, પ્રતિમા ગો એમ વિવિધ ક્ષેત્રોમાં એમણે કલમ ચલાવી છે એ સખાળો મોટે ભાગે આજે સામયિકોમાં જ દેખાઈને રહ્યા છે, પણ એમાં એમની વિચારધારાનું તેજ જણાઈ આવે. એ ઉપરાંત એમનું લખેલું ૨૧ ચિત્રરંગન દાસનું ચરિત્ર 'દેશમધુ' ૧૯૨૫ માં પ્રકટ થયું છે.

જયન્તી ઘેલાભાઈ દલાલ

શ્રી જયન્તી ઘેલાભાઈ દલાલનો જન્મ સં ૧૮૧૬ ના કાર્તિક સુદ ૫ (તા. ૧૮-૧૧-૧૯૦૯) ના રોજ થયેલો. તેમના પિતાનું નામ ઘેલાભાઈ દાનતરામ દલાલ અને માતાનું નામ માણેક ખેડેન વાડીલાલ તે અમદાવાદના વીસા એસવાળ જૈન વણિક છે તેમણે હજી લગ્ન કર્યું નથી.

તેમણે પ્રાથમિક કેળવણી અમદાવાદમાં, માધ્યમિક કેળવણી સુરત તથા અમદાવાદમાં અને જામી કેળવણી અમદાવાદની ગુજરાત કોલેજમાં લીધી હતી. કોલેજમાં છટકામાં તે અંગ્રેજીની પરીક્ષામાં પહેલે નંબરે આવેલા તથા જ્યુનીયર બી એ ના અભ્યાસમાં તેમને સરકારી સ્કેલરશિપ મળેલી બી એ ના સીનિયર વર્ગમાં સ્કોલરશિપ લઈ સેવામાં આવેલી અને રાજકીય અર્થાત વાતાવરણને કારણે પાછળથી અભ્યાસ છોડી દીધો તેમજ બી એ ની પરીક્ષા આપી નહિ.

ઇતિહાસ અર્થશાસ્ત્ર અને રાજકારણ એ તેમના પ્રિય વિષયો છે રાષ્ટ્રીય ચળવળને અંગે તેમને અનેક વાર તુરમવાસ કરવો પડ્યો છે 'રેખા' માસિક અને 'અતિ' ગ્રંથમાળાના સંચાલનના તે આત્મારૂપ છે કોલેજ છાત્રતાની સાથે એક બાળુએ રાષ્ટ્રીય સેવા અને બીજી બાળુએ સાહિત્ય સેવામાં તેમનો રસ દીપ્તિમાન બન્યો છે વર્તમાન રમઝૂમિના વિકાસમાં તેમનો વિશેષ રસ છે તેમના પિતા સ્વ ઘેલાભાઈ 'દેશી નાટક કંપની'નું સંચાલન કરતા અને તેમના જીવન ઉપર પિતાની વિશેષ અસર પડી હોવાથી રમઝૂમિ પ્રત્યેનો તેમનો રસ એ પિતાના એક વારસા સરખો જ.

તેમની સાહિત્યસેવાનું પહેલું કૃત્ય 'જળવાખોર પિતાની તસ્વીર' (૧૯૩૭-૩૮) હતું જે Portrait of a Rebel Father નો અનુવાદ છે ત્યારપછીની તેમની કૃતિઓ 'ઝૂંઝૂકિયા' (૧૯૩૮), 'પગનીવાની પછીતેથી' (૧૯૪૦) 'જવનિકા', (૧૯૪૧) 'ધીમુ અને વિભા' (૧૯૪૩)

જુગતરામ ચીમનલાલ દવે

નૂતન પદ્ધતિની કેળવણી અને દેશજ મંસ્કારના તળપદા તરવોનું સુયોગ્ય મિશ્રણ ધરાવતા બાળકેળવણી, ઔદ કેળવણી, અને લોકવાચનના ચૌદેક નેટલા પાઠ્ય તેમજ વાચ્ય પુસ્તકોના રચનાર અને મપાદક હોના છતાં એમના મુખ્ય વ્યવસાયને કારણે લોકો તો શ્રી જુગતરામ દવેને મહાત્મા ગાંધીજીની આમ પ્રવૃત્તિઓના એક રીઠા, મૂક અને ક્ષેત્રગદ્દ સેવક તરીકે જ વધુ ઓળખે છે.

સં ૧૯૪૭ ના બાહરવા સુદ ૧૪ ના દિવસે (ઈ સ ૧૮૯૧ માં) વઢવાણ શહેરમાં ઔદીય બ્રાહ્મણ સ્થિતિમાં એમનો જન્મ થયો. મૂળ લખતરના વતની શ્રી ચીમનલાલ ગણપતરામ દવે એમના પિતા અને ડાહીબાઈ એમના માતૃશ્રી પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ વઢવાણ શહેર, મુમર્ક તથા મામદામાં લીધું. એવામાં મુખ્યમા સ્વામી આનંદ અને કાકા કાલેનકરના સંસર્ગમાં અને ત્યારપછી ગાંધીજીના સંસર્ગમાં તે આવ્યા અને એમના જીવને મોટો પલંગ લીધો. કોટુમિત્ત કારણે અટવાએનો જન્મનો પ્રથમ પડતો મૂકી ધમશપૂર્વક એમણે દેશસેવાની પ્રવૃત્તિઓમાં જ નિહંગી બોળી દીધી. માધીજીના આશ્રમમાં બાળશિક્ષણનું કામ લઈને તે બેસી ગયા અને પછી તો ગાંધીજીની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓએ એમનું જીવન બ્યાપી લીધું. ઉપરના મહાનુભાવો ઉપરાંત રવીન્દ્રનાથની ગીતાજનિ અને ગીતાએ એમના જીવન પર ખૂબ અસર કરી, અને સાહિત્ય તથા કર્મયુગનું સુદર સંગમસ્થાન એમનું જીવન બની ગયું. ૧૯૨૨-૨૩ માં અસહકારની લડત વેળાએ સ્વામી આનંદ સુદ્ધા બધા જ જોલમાં મયા ત્યારે 'નવજીવન' 'યુગ છડિયા' આદિ પત્રો નવજીવન મુદ્રણાલય અને પ્રકાશનમંદિરનું સંચાલન એમણે ઝીંપી લીધું, દરિદ્રતા મહાસભા વખતે લાખખોની મેઢનીની ગદ્દનીની સ્પર્શ જેવું કપરું કામ એમની મૂંઝી ધીરજ અને ખડતલ ખતે સરળતાથી પાર પાડ્યું, અને આજે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનું પોતાનું મુખ્ય કાર્ય કરતા કરતા સાથેસાથ ઘનું રાનીપરજ વિદ્યાર્થીઓ અને લોકોમાં આમસેવાનું કાર્ય કરી સંભાળીને સૂરત જિલ્લાના વેડછી ગામના નાના આશ્રમમાં પાછા ક્ષેત્રગદ્દ થઈ ગયા છે. ત્યાં રહે રહે પોતાના પ્રિય વિષય "વિદ્યાર્થીઓ અને આમજનતા" નો અભ્યાસ પણ તે કરે છે, અને જે કાર્ક અવકાશ મળે તે વિદ્યાર્થીઓ અને મોટો માટેનું સાહિત્ય મેપાદન કરવામાં માગે છે.

એમના પુસ્તકોની યાદી નીચે મુજબ.

૧. કોશિકાખ્યાન (કાવ્ય)

- ૨ આંધળાનું ગાડું (નાટક)
- ૩ ચાલણુગાડી (રવ. ગિજુભાઈ સાથે) પાઠ્ય પુસ્તક
- ૪ ચણીબોર (સંપાદિત ગીતસંગ્રહ)
- ૫ રામણ
- ૬ ગાંધીજી (સમ્બચિત્રો)
- ૭ ખેડૂતનો શિકારી અને મધ્યમસરની ચાલ (નાટકો)
- ૮ આમબજન મંડળી (સંપાદિત ગીતસંગ્રહ)
- ૯ ભોકપોથી (ઔદોનું પાઠ્ય પુસ્તક) શ્રી નરહરિ પરીખની સાથે
- ૧૦ ભારતસેવક ગોખલે (જીવનચરિત્ર)
- ૧૧ વિદ્યાધીક વાચનમાળા (સંપાદકોર્મના એક તરીકે)
પહેલી ચોપડી (પાઠ્ય પુસ્તક)
- ૧૨ " બીજી " "
- ૧૩ " ત્રીજી " "
- ૧૪ " ચોથી " "

જયોત્સ્ના શુક્લ

ત્રિયમતિ શુક્લના નામે આજથી પચીસ-સત્તાવીસ વર્ષ પર લેખનની શરુઆત કરીને માસિકોમાં સુદર લેખો તથા બે મરાઠી નવલોના રાચક અનુવાદો આપનાર આ લેખિકાના જીવનનો મોટો ભાગ રાજકારણથી રંગાયેલો છતાં અને આજે એ જ મુખ્ય કાર્યક્ષેત્ર રજૂ હોવા છતાં એમની કલમ તો આ ત્રણ હસકાનાં ગાળા દરમિયાન પત્રકારત્વ, દેશમક્તિનાં ગીતો અને ખીર્તી કાગ્યો તેમજ પ્રકીર્ણ લખાણોમાં સતત ચાલતી જ રહી છે અને ' આકાશનાં ફૂલ ' નામથી મથે જ વૈ બહાર પડેલા કાવ્યસંગ્રહ દ્વારા એની પ્રતીતિ એણે આપી છે.

સંવત ૧૯૫૩ ના આવણ સુદ પાંચમે-ઈ. સ. ૧૯૬૭ ના એાગસ્ટ માસમાં સૂરતમાં વડનગરા નામર બ્રાહ્મણ શાંતિમાં વડીલ જ્વેયરામ કેશવરામ ત્રિવેદીને ત્યાં એમનો જન્મ થયો. એમનાં માતાનું નામ તારામોરી. ૫જી એમનું જીવનકાલે પિતાના જ સહવાસમાં અને એમને જ હાથે એક પુત્રરૂપે થયું, તે એટલેથી કે પિતા એમને ' ત્રિયમતિ ' કે ' જયોત્સ્ના ' ન કહેતાં ' કીકભાઈ ' કહેતા અને જીવ્યા ત્યાંસુધી એ જ નામે પુત્રભાવે મંજોરના. એમણે એમના જીવનમાં દેશસેવાની ઝંખના અને પ્રજાસેવાની ઉમ્મ મા નાનપણથી જ પ્રગટાવી હતી.

ઈ. સ. ૧૯૦૨ થી ૧૯૦૭ સુધી સુરતની યીએસીએફિકલ સોસાયટી તરફથી ચાલતી સનાતન ધર્મ કન્યાશાળામાં શુજ્ઞતાની ૭ ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ કર્યો બાદ એ જમાના પ્રમાણે એ જ વર્ષમાં ૧૦ વર્ષની ઉંમરે સુરતમાં જ એગર્તું લગ્ન થી. બહુસુખરામ નવનીતરામ શુક્લ સાથે થયું.

લગ્ન પછી ત્રણ વર્ષ ઈ. સ. ૧૯૧૦ માં વડોદરા જવાનું થયું. ત્યાં દેશની મુક્તિ માટે ઠાક ધરાવતા એમના ચિત્તને બાવતું ક્ષેત્ર હાથ લાગ્યું. બંગલગંધી આવેલી જાગૃતિના એ કાળમાં ઠેર ઠેર ક્રાન્તિની જે પ્રવૃત્તિઓ ચાલી રહી હતી તેની પ્રવૃત્તિની વડોદરાની જાણીતી 'ગંગનાથ ભારતીય વિદ્યાલય' ની સંરચના સંપર્કમાં તે આવ્યા અને ત્યાં બીજા દેશનેતાઓ સાથે કાકાસાહેબ કાસેશ્વર, આગા હડકે તથા સ્વામી આનંદનો પરિચય થયો. પણ તે પછી હિંદુ મનોવૃત્તિવાળાં એ બહેન જોડા પાણીમાં ઊતરી ગયાં અને ઘોડેસવારી, નિશાનગાજી, બોંગ બનાવટ વગેરે શીખવવાની મોટી મોટી વાતો કરનારી એક ટોળામાં એ પડ્યાં, અને કાકાસાહેબ જેવાની સમજવટ છતાં, ઝાંસીની રાણી જેવાં પરાક્રમે કરવાનાં સ્વપ્નાં સેવનાર એ તરણીએ ટોળા સાથે વડોદરા છોડ્યું. પણ ■ જ માસમાં તેમનો બ્રમ ભાંગી ગયો, અને નાણાંના જોડાણા અંગે તેના નાગકો પકડાતાં એ વેશધારી ટોળાનો અંત આવ્યો.

૧૯૧૨ થી ૨૪ સુધીનાં બાર વર્ષોમાં એમના માથે સાંસારિક આફતોના કારમા ઘા પડ્યા. ૧૯૧૨ માં પિતા, ૧૯૧૩ માં માતા અને ૧૯૧૪ માં પતિ પરલોકવાસી થયા. તે પછી એક બહેન, જે બાઈ અને એમને સાહિત્યજીવનની પ્રેરણા આપનાર એમનો પ્રિય નાનો ભાઈ મનુ ત્રિવેદી પણ એક પછી એક અવસાન પામ્યાં. પંદર-સોળ વર્ષની મુગ્ધ વયથી ઉપરાષ્ટ્રપર પડવા માડેલા આ આધાતો અને સાંસારિક દુઃખની બીજી આફતો ઠાઈ પણ સામાન્ય સ્ત્રીને હતાશ કરી નાખે તેવાં હતાં. પણ ક્રાન્તિની પ્રેરણાથી પ્રુષ્ટ બનેલા એમના ચિત્તે ધીરજથી, ચાંતિથી અને ધ્યેયનિધાને અચલ રાખીને એ બધાં સહન કર્યા અને એ દરમ્યાન પોતાના વિકાસના માર્ગને રૂંધાવા ન દેતાં બાપી જીવનની સંગીન તૈયારી કરતાં રહ્યાં.

ઈ. સ. ૧૯૧૪ માં ૧૭ વર્ષની વયે વિધવા થતાં તે પિતાને ઘેર આવ્યાને રહ્યાં. તે પહેલાં ૧૯૧૦-૧૨ માં મહારાષ્ટ્રીઓના સમાગમને સીધે એમણે મરાઠી બાપાનું સાકં જ્ઞાન મેળવી લીધું હતું, અને ૧૯૧૪ પછી આપમેળે અંગ્રેજી પુસ્તકો વાંચીને એ બાપાનો પણ અપૂરતો અભ્યાસ કરી લીધો. ૧૯૧૩ માં 'છઠિરા' નામની મરાઠી નવલકથાનું બાપાંતર એ એમનું

પહેલું પ્રકાશન ૧૮૧૪ થી ૨૦ ના ૯ વર્ષના ગાળામાં પોતાની અને કુટુંબીઓની માદગી અને મરણોની પરપરાના પડેના વિશેષ પછી ૧૯૨૦ થી એમની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ ફરી ચરુ થઈ, અને કાવ્યો લખવા માડ્યાં ૧૯૨૧ માં એમને સાહિત્યજ્ઞાનમાં પ્રેરણા આપનાર બીજા મિત્ર થી બહુભાષી હિમન્વાડિયા સાથે 'નિનોદ' માસિક દાદયુ, '૧૯૨૦' માં તેમની સાથે 'ચેતન'ના સંદતની યયા અને ત્યાગપછી 'સુદર્ભ' સાપ્તાહિકના તત્રી યયા ચોટદાર લેખો લખી શકે એવી કલમ એમને મળી છે, અસરકારક કાવ્યો તે લખે છે અને ધારી અસર ઉત્પન્ન કરે એવાં એ વક્તા છે

એક વખત એની બેસંદના આદર્શો એવાર ને તે પછી ઝાસીની ગણીના પૂજક આ બહેન ૧૯૧૯-૨૦ થી મહાત્માજી પ્રેરિત રાજકારણમાં પડ્યા અને આજે વરોધી તન, મન, ધનથી તેમાં જ રત રહ્યા છે સાહિત્ય, ડેળવણી અને ક્ષીણિતિના એમનાં કાર્યક્ષેત્ર આજે રાજકારણને પડછે પડછે જ એ સંભાગે છે સૂત્ર શહેર ને જિલ્લાના રાજકારણમાં એમનું અમરધાન છે, અને ત્યાંની શહેરસમિતિ અને જિલ્લાસમિતિ, મ્યુનિસિપલ બોર્ડ અને જિલ્લા બોર્ડ, સાહિત્યમંડળ અને ડેળવણી મંડળ, દિલ્હી પ્રચાર અને કોસમગજ એ બધી સંસ્થાઓમાં સક્રિય અને જીવંત સતત સેવા એ જ એમનું આજનું કાર્યક્ષેત્ર છે યુગરાત પ્રાતિક સમિતિ અને અખિન દિલ્હી મહાસમિતિના તે સભ્ય છે

એમનાં પુસ્તકોની યાદી નીચે મુજબ

છંદિરા (વિખ્યુ ધોડેવ ઠવેની મરાઠી નવલકથાનો અનુવાદ)

નવારે સૂર્યોદય ઘરે (ભારતર વિખ્યુ શહેની મરાઠી નવલનો અનુવાદ)

મુક્તિના રાસ (સ્વતંત્ર કાવ્યો) (૧૮૭૮)

આકાશના ફૂલ " (૧૮૪૧)

ઝીણુભાઈ રતનજી દેસાઈ ('સ્નેહરશ્મિ')

શ્રી ઝીણુભાઈનો જન્મ તા ૧૬ મી એપ્રિલ ૧૯૦૩ ને રાજ ઝીખલીમાં થયેલો તેમના પિતાનું નામ રતનજી બાણુભાઈ ભગત 'ભગત' અટક લોકોએ તેમને આપેલી ૧૯૧૭માં થી રતનજી ભગતનું અવસાન થયું હતું શ્રી ઝીણુભાઈના માતા કાશીબહેન વિધવાન છે

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક ડેળવણી પાંચ ધોરણ સુધી તેમણે ઝીખલીમાં લીધી હતી છતાં ધોરણનો અભ્યાસ મુમર્શમાં કર્યો બાદ સાતમાં ધોરણનો અભ્યાસ તેમણે ભરૂચની ન્યુ ઇંગ્લીશ સ્કૂલમાં કરેલો

પરંતુ મેટ્રિકની પરીક્ષા આપ્યા પહેલાં અસહકારની ચળવળમાં અભ્યાસ છોડી દીધો અને ૧૯૨૧ ના માર્ચમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠની 'વિનીત' ની પરીક્ષા પાસ કરી. ત્યારબાદ ૧૯૨૧-૨૨ માં મુંબઈની નેશનલ કોલેજમાં અભ્યાસ કરીને પ્રથમા પરીક્ષા પહેલા વર્ગમાં પહેલા નંબરે પાસ કરી. ૧૯૨૨ થી ૧૯૨૬ સુધી અમદાવાદમાં ગુજરાત મહાવિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરી સમાજવિદ્યા વિષય સાથે ૧૯૨૬ માં તે સ્નાતક થયા. આ બધે વિદ્યાર્થીજીવનનો સમય તેમણે સ્વાઘવપૂર્વક સફળતાથી પસાર કર્યો હતો. સ્નાતકની પરીક્ષામાં અમદાવાદમાં તે પહેલા આવેલા તેથી અખિલ ભારતવર્ષીય વિદ્યાર્થીપરિષદનું ધનામ તેમને મળ્યું હતું.

આ તેજસ્વી વિદ્યાર્થીને સ્નાતક ચર્તાની સાથે જ ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં ઇતિહાસ અને રાજકારણના અધ્યાપક તરીકેની નીમણૂક મળી. ત્યારપછી સુવક્રમવૃત્તિ તેમણે હાથમાં લીધી. ૧૯૨૬માં 'નૂતન ગુજરાત' પત્રના તંત્રી તરીકે અને ૧૯૩૦માં સુરતની સત્યાગ્રહ પત્રિકાના તંત્રી તરીકે તેમણે કામ કર્યું. સુરતના વિદ્યાર્થીસંઘના તે પ્રમુખ હતા. ૧૯૩૦ માં રાષ્ટ્રીય ચળવળને અંગે તેમને નવ માસની કેદની અને દંડની સજા થઈ હતી. ૧૯૩૧માં તે સુરત શહેરસમિતિના પ્રમુખપદે અને ગુજરાત સુવક્ર-સંઘના ઉપપ્રમુખપદે રથપાયા હતા. ૧૯૩૨માં બે માસ સુધી તેમને સરકારે અટકાયતમાં રાખેલા, ત્યારબાદ બે વર્ષની સખ્ત કેદની સજા થએલી તથા રૂ. ૨૦૦ દંડ થએલો તે સરકારે તેમની ચોપડીઓ વગેરે હરરાજ કરીને વસૂલ કર્યો. સજા પૂરી થયા બાદ ૧૯૩૪માં તે વીસે વર્ષની ગોઠણબાઈ હાથરકૂલમાં આચાર્યપદે નિયુક્ત થયા હતા. ૧૯૩૮ના એપ્રિલથી તે અમદાવાદના શ્રેષ્ઠ શ્રી. ન. વિદ્યાવિહારના આચાર્યપદે કામ કરી રહ્યા છે. મોડે એક સેકન્ડરી એન્જીનેયરના તે સભ્ય છે. ૧૯૪૨માં તેમને પુનઃ સરકારી અટકમાં દરેક માસ માટે રહેવું પડ્યું હતું. ક્રિસ્ટના અને તગ્વાના તે શોખીન છે. નારીક જ્ઞેલમાં તે અટકાયતી કેદી હતા તે દરમિયાન તેમણે ટેનીસ રમતાં પણ શીખી લીધું હતું અને જ્ઞેલમાં થએલી ટુર્નામેન્ટમાં ન્યુનિયર મુખની ગેમ્પીઅનશીપ મેળવી હતી.

હાલરૂઢતમાં અભ્યાસ કરવાના સમય દરમિયાન તેમણે કવિતા લખવાની શરઆત કરેલી. તેમનું પહેલું પુસ્તક 'તૂટેલા તાર' ૧૯૩૪ માં બહાર પડ્યું હતું. તેમનાં બીજાં પુસ્તકો : 'માતા આગેપાત્ર', 'રવર્ગ અને પૃથ્વી', 'અર્ધ', અને 'ગુજરાતના ઇતિહાસની કથાઓ' તે ઉપરાંત શ્રી. ઉમાસંકર જોશી જોડે 'માંધી ઠાવ્યમંત્ર' અને 'સાહિત્યપદ્યના આમ ૧-૨-૩'; તથા શ્રી. હમનલાલ બક્ષી જોડે 'સાહિત્ય પાઠાવલિ આમ ૧-૨-૨.'

તેમનું લગ્ન સને ૧૯૨૯માં થયેલું. તેમના પત્ની શ્રીમતી વિગ્યા. દેસાઈ જલંધર કન્યાવિદ્યાલયનાં સ્નાતિકા છે.

દૂલાભાઈ બાયાભાઈ કાગ

શ્રી. દૂલાભાઈ બાયાભાઈ કાગનો જન્મ સં. ૧૯૫૬ માં બાવનગર રોડના અમદર નામના તેમના વતનના ગામમાં થયો હતો. તેમનાં માતાનું નામ ધાનબાઈ. ન્યાતે તે ચારણ છે. તેમનો વંશપરંપરાનો વ્યવસાય ખેતી છે, પરંતુ દૂલાભાઈ સાહિત્યસેવામાં અને લોકસેવામાં વધુ રસ ધરાવતા હોઈ મોટા ભાગે તેમાં જ રચ્યાપચ્યા રહે છે.

તેમણે ગુજરાતી પાંચ ધોરણુ નોટ્સો અભ્યાસ કર્યો છે; પરંતુ રામાયણ, મહાભારત તથા ચારણી સાહિત્ય અંગેનો તેમણે સારી પેઠે અભ્યાસ કર્યો છે. કંઠસ્થ બન્યો એકઠાં કરવામાં તેમને રસ પડે છે. સ્વામી મુક્તાનંદજી તથા મહાત્મા ગાંધીજીના જીવનમાંથી તેમણે પ્રેરણા મેળવી છે. કવિતા રચવાની પ્રેરણા મુખ્યત્વે તેમના ગુરુ મુક્તાનંદજી પાસેથી મેળવેલી.

દસ વર્ષની વયે તેમણે અડવાણે પગે ગાયો ચારવાનું મત લીધેલું. બાળ વયથી તેમને ધર્મકથાઓ પર પ્રીતિ હતી. બાળ વંશમાં તેમનું લગ્ન થયેલું, પરંતુ એ પત્નીનું અવસાન થયા બાદ દસ વર્ષ સુધી અપરિણીત રહીને પિતા તથા નાના ભાઈના શ્રુત્યુ બાદ તેમણે ખીન્નું લગ્ન વંશક્ષાયે સં. ૧૯૬૦માં કરેલું. એ ખીજાં પત્ની રાજબાઈથી થયેલાં બે પુત્રીઓ તથા એક પુત્ર છે.

ચારણ કામની ઉત્તરિનાં કાર્યોમાં તે સારી પેઠે રસ લઈ રહેલા છે. બાવનગરના ચારણોને વારસાદક્ષ અપારવામાં તેમણે આગેવાની લીધી હતી. ચારણ હિતવર્ધક સભા સ્થપાતાં તેના તે પ્રમુખ થયેલા અને ચારણ વિદ્યાલયની સ્થાપનામાં તેમણે આગેવાનીઓમાં ભાગ લીધો હતો. લાક્ષમાં તે એ બેઠું સંરચાઓનું મંચાલન કરે છે.

બજનો, હંદો, ફુદા ઇત્યાદિમાં તે પોતાની કવિતાને વહેાવે છે. ગાંધીજીની પ્રસરિતનાં તેમનાં કાવ્યો ઠીક લોકપ્રિય થયાં છે. તે સારું ગાય છે અને વ્યાખ્યાનો પણ આપે છે. કંદ, કહેણી અને કવિતાનો ત્રિવેણી-સંગમ દૂલાભાઈ કાગમાં થયેલો છે.

તેમની કવિતાનું પહેલું પુસ્તક "કાગવાણી ભાગ ૧" ગ. ૧૯૯૧ માં બહાર પડેલું. "કાગવાણી ભાગ ૨" ૧૯૯૪માં બહાર પડેલું. તેનો ત્રીજો ભાગ પોતે તૈયાર કરે છે.

દેવકૃષ્ણ પીતાંબર જોષી

શ્રી. દેવકૃષ્ણ પીતાંબર જોષીનો જન્મ તા. ૫-૧-૧૮૯૨ ના રોજ તેમના વતનના ગામ મણા (ભાવનગર રાજ્ય)માં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ પીતાંબર નારાયણ જોષી અને માતાનું નામ પાર્વતીબા વાલજી. ન્યાતે તે ઔદ્યોગ્ય વ્યાજી છે.

તેમણે સાત ધોરણ સુધી પ્રાથમિક અને અગ્રિય સાત ધોરણ સુધી માધ્યમિક ઠેળવણી લીધી છે. તેમણે રહેલી નોકરીથી વ્યવસાયની શરૂઆત કરેલી તેમાં રોજન માસ્તરની પદવી સુધી ચડેલા. ૫૯ી એંગ્લોપર્સિયન કંપની (ધરાન-આબાદાન)માં તે તાર માસ્તર તરીકે રહ્યા હતા; હાલમાં ભાવનગરની સરકારી તાર ઓરીસમાં તાર માસ્તર તરીકે કામ કરે છે.

તેમના પિતા પીતાંબર જોષી વિદ્યાવ્યાસંગી, હાજરજવાબી અને રમૂજ સ્વભાવના હતા. પિતા તરફથી તેમને સાહિત્યપ્રેમનો વારસો મળેલો. નાની વયમાં બાલીમાં કાકી કુંડુંબો સાથેના વસવાટથી અને ધરાનમાં નોકરી દરમિયાન દેશ-દેશના વતનીઓ સાથેના પરિચયથી તેમનામાં ધાર્મિક સદિષ્ટતા તથા સ્વદેશપ્રેમ જિતરેલાં. કટાક્ષયુક્ત અને રમૂજ કવિતાઓ તેમણે ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં લખી છે જેનું એક પુસ્તક “કટાક્ષ કાવ્યો” ૧૯૪૨માં પ્રસિદ્ધ થયું છે. તે ઉપરાંત સામયિક પત્રોમાં લખ્યાં વર્ગોથી તે પ્રકીર્ણ કવિતાઓ લખે છે.

તેમનું લગ્ન સને ૧૯૧૩માં શ્રી. કાશીબાઈ વેર નેસકા ગામે (સિંકોર) થયેલું; તેમનાથી તેમને ચાર પુત્રો અને બે પુત્રીઓ થયાં છે. મોટા પુત્ર સોનગઢમાં ટેલરિંગ સ્કૂલમાં શિક્ષક છે.

મહાલાલ જોષીલાલ પારેખ

કામળ લાગણીજંકાર અને નવી વિચારતણુખવાળાં તેમ જ શાન્તિનિહેતનગાંના પોતાના અભ્યાસને કારણે જિતરેલી સ્વીન્દનાયની ગેવતાની અસરવાળાં કાવ્યો તથા ગીતોના આ નવયુવાન લેખકનો જન્મ ભાવનગરમાં પોરવાડ વધિક ગાંતિમાં ઈ. સ. ૧૯૧૨ ના ઓક્ટોબરની ૧૨ ગી તારીખે-દાવાળાને રિવસે થયો હતો. એમના પિતાનું નામ જોષીલાલ દુર્લભજી પારેખ અને માતાનું નામ મેનાવદગી ગોપાળજી પારેખ. એમનું લગ્ન શ્રી. રંજનજાગા જોડે થયું છે.

શરૂમાં ભાવનગર બંગાળી તળાવની ધૂળી નિશાળમાં અને પછી દરબારી શાળામાં આશ્રમિક શિક્ષણ લઈ તેમણે માધ્યમિક શિક્ષણ 'દક્ષિણ-મૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવન'માં લીધું જ્યાં એ સંસ્થાના સંચાલક શ્રી. તૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ (નાનાભાઈ) બેટ અને આચાર્ય દરબારી ત્રિવેદીની અસર નીચે એમના સારકારિક ધડતરનો પાયો નખાયો, અને ત્યાં જાગેલી સાહિત્ય-બિરુચિ તથા સાહિત્યસર્જનની શક્તિ શાંતિનિકેતનમાં તેઓ ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે મળ્યા ત્યાં પરિપુષ્ટ થઈ એ ઉપરાંત 'અખમીલ અથવા ગરીબનું નસીબ ગરીબ' એ પુસ્તકે પોતાના જીવન પર જિંદી અસર કર્યાનું તેઓ નોંધે છે. શ્રી. દક્ષિણમૂર્તિના ધડતરે અનેકોમાં પ્રમદાવેલી જીવન, સંસ્કાર અને સાહિત્યમાંની રાષ્ટ્રીય ભાવનાએ તેઓ પણ રંગાયેલા છે અને ૧૯૩૦ની લડતમાં શણા આપી જોવાસ પણ જોગવી આપ્યા છે.

અબિરુચિ સાહિત્યની હોવા છતાં પોતાના અભ્યાસનો પ્રિય વિષય તો તેઓ કેળવણીને જ મળે છે અને એમનો વ્યવસાય પણ શિક્ષકનો જ છે.

એમનાં એ પુસ્તકો બદાર પડ્યા છે :

(૧) ગુલાબ અને સિવલી ઈ. સ. ૧૯૩૮.

(૨) બારી બદાર (કાવ્યસંગ્રહ) ઈ. સ. ૧૯૪૦.

બચુભાઈ પ્રભાશંકર શુક્લ

શ્રી. બચુભાઈ પ્રભાશંકર શુક્લનો જન્મ તેમના વતન વઢવાણ શહેરમાં તા. ૪ થી ઓક્ટોબર ૧૯૦૫ની સાલમાં થયેલો. ન્યાતે તે બાલક છે પરંતુ જ્ઞાતિએકને માનતા નથી. તેમણે એક બંગાળી ઐન્ડુએટ અને કલાકાર શ્રીમતી મૈત્રીદેવી સાથે ૧૯૩૩ માં લગ્ન કરેલું. વે કટક (ઓરીસ્સા) ના વતની છે. તેમને એક પુત્ર થયેલો છે તે આરેક વર્ષની વયનો છે.

શ્રી. બચુભાઈએ કેળવણી રખડી-રઝગાને જ લીધી છે. ઓદ વર્ષની વયે તેમણે મેટ્રિકની પરીક્ષા પમાર કરેલી. પછી 'સાન્સ' નો અભ્યાસ કરવા માંડેલો. પછી તે શાંતિનિકેતનમાં અભ્યાસ માટે ગયા અને 'વિશ્વભારતી' ના ઐન્ડુએટ વવા. પોસ્ટઐન્ડુએટ અભ્યાસમાં તે બાપાશાસ્ત્ર દીક્ષિતા અને એકંદરે બારેક બાપાએનો અભ્યાસ કરેલો. પછી તે વધુ અભ્યાસ માટે જર્મની ગયા અને ત્યાં બોન યુનિવર્સિટીમાં જોડાયા પણ બાઈની આંદગીને કારણે અભ્યાસ છોડીને તેમને પાછા ફરવું પડ્યું.

વ્યવસાયમાં પણ તેમણે શિક્ષણને જ પસંદ કર્યું છે. સાતિનિકેતનમાં તેમણે ત્રણ વર્ષ શિક્ષક તરીકે કામ કરેલું. હાથમાં તે વીસેપારસેની 'યુગીન્સ ઓન રૂલ' ના પ્રિન્સીપલ ઓ બાપાસાએ, સંગીત, નાટ્યકળા, ક્રિકેટ, ટેનિસ છત્વાદિ અનેક પ્રિયોમાં તે રુચિ ધરાવે છે, પરંતુ તેમની વિશેષ રુચિ બાળકોના શિક્ષણમાં અને ગીતો તથા નાટકોના લેખનમાં છે. કવિવર રવીંદ્રનાથ ટાગોરના જીવન તથા સાહિત્યની તેમના ઉપર વિશેષ અસર છે.

તેમની પ્રથમ સાહિત્યકૃતિ ૧૯૩૪ માં 'શુકશિક્ષા' (નાટક) બહાર પડેલી એ નાટક કવિવર ટાગોરની 'તોતાકાદિની' નામની વાર્તા ઉપરથી લખાયેલું છે. 'મહુક-કુક', 'સ્વર્ગ અને મૃત્યુ' તથા 'દેવયાની' (સંગીત) એટલાં નાટકો તેમણે રચી પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે. તે ઉપરાંત 'અધૂરું સ્વપ્ન' એ તેમની નવલકથા અને 'બાપાવિજ્ઞાન-પ્રવેશિકા' (ગાયકેવાડ ઓરિએન્ટલ સીરીઝ) એ તેમનું બાપાવિજ્ઞાનવિષયક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું છે. બીજા પણ કેટલાંક અનુવાદો તેમણે કરેલા છે.

ભાસ્કરરાવ ગજનન વિદ્યાસ

કાઠિયાવાડમાં જન્મા સ ૧૯૫૯ ના અષાઢ વદ ૩ ને રોજ તેમનો જન્મ થયેલો, પણ મૂળ તેઓ કોંકણના આજનેના વતની ચિતપાવન બાહ્યાથ એમના પિતાનું નામ ગજનન કાશીનાથ વિદ્યાસ અને માતાનું નામ સરસ્વતી.

પ્રાથમિક કેળવણી તથા અંગ્રેજીના ત્રણ ધોરણ વળામાં કરી તે ભાવનગર દક્ષિણમૂર્તિ ભવનમાં જોડાયા, એવામાં જ યુનિવર્સિટી સાથેનો સંબંધ એ સંસ્થાએ છોડ્યો એટલે લાથી નિનીતની પરીક્ષા પસાર કરી વિદ્યાપીઠમાં જોડાયા ત્યાં પ્રથમાની પરીક્ષામાં પહેલા આબ્યા છુદ્ધિ નાનપણથી જ તેજસ્વી હોવાથી દર વર્ષે ઈનામો ભેતા, અને એક વખત વક્રત્વની દરીદ્રાઈમાં પણ ૨૯ ઠાનતને હાથે પહેલું ઈનામ લીધેલું વિદ્યા પીઠમાં આઠળ દોઢે વર્ષ શિક્ષણ લીધા બાદ લડત આવી એટલે શિક્ષણ છોડ્યું, અને તે પછી થી દક્ષિણમૂર્તિ ભવનમાં શિક્ષક તરીકે જોડાયા ત્યારથી એમનો વ્યવસાય શિક્ષણનો જ રહ્યો છે. સૂગોળ, ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર અને રાજકારણ એ એમના અભ્યાસના પ્રિય વિષયો છે. પોતે હજી અવિવાહિત છે.

એમના પુસ્તકોની માવવાર વાદી:

આપણા આર્થિક પ્રશ્નો (વાડિયા અને રાવની પુસ્તિકા ઉપરથી ૧૯૩૨), મનિઝમ નિકામ (કેસાંખીજના મરાઠી પરથી), આર્થિક ભૂગોળ ('હોરાગિન', અંગ્રેજી ઉપરથી ૧૯૩૫), હિંદી સંસ્કૃતિ અને અદિસા (કેસાંખીજના મરાઠી પરથી ૧૯૩૭), ભારતમાં અંગ્રેજી રાજ્ય (જે ભાગ) (પં. સુંદરલાલના હિંદી પરથી ૧૯૩૯), પાસિકિઠ (મૌલિક) (૧૯૪૨).

મંગળજી હરજીવન ઝોઝા

શ્રી. મંગળજી હરજીવન ઝોઝાનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૭૦ માં મહુવા (તાલુકો ભાવનગર)માં થયો હતો. તેઓ શ્રીમાળા બ્રાહ્મણ છે. તેમના પિતાનું નામ હરજીવન ત્રોશર ઝોઝા અને માતાનું નામ ધોળાબાઈ. ૧૮૮૪માં તેમનું લગ્ન સૌ. મણિબહેન વેરે થયેલું. તેમને બે પુત્રો છે : બાઈ જયંતીલાલ ખી. એ, ખી. ટી., એલ. એલ. ખી. છે, અને ખીજા બાઈ ચંદ્રકાન્ત, જેમના રાસો અને ગીતોના સંગ્રહો જાણીતા છે. તેમને ત્રણ પુત્રીઓ છે : તારાબહેન, મુક્તાબહેન અને મનોરમાબહેન. ત્રણે પુત્રીઓ ક્રીમેલ ટ્રે. કોલેજમાં અભ્યાસ કરીને સીનિયર ટ્રેન્ડ થયાં છે. શ્રી. મનોરમાબહેન એક સારા લેખિકા છે, જેમનું નાનું પુસ્તક 'ભાવના' બહાર પડેલું છે. આમ પિતાના જીવવણીના સંસ્કાર તેમનાં બધાં સંતાનોએ વારસામાં ગેળબ્યા છે.

તેમણે મહુવા અને ગઢડામાં પ્રાથમિક જીવવણી લીધેલી અને ૧૮૮૬ માં રાજકોટની ટ્રે. કોલેજમાં શિક્ષણ લેવાને દાખલ થયા હતા. ૧૮૮૯માં તે અમદાવાદની ટ્રેનિંગ કોલેજમાંથી સીનિયર થયા હતા અને પહેલે નંબરે પસાર થઈ શિક્ષણ માટેના 'હોપ મેડલ' મેળવ્યો હતો. રાજકોટની મેલ ટ્રે. કોલેજમાં શુજરાતી ભાષા અને સાહિત્ય, સંસ્કૃત કાવ્ય, નાટક તથા અક્ષરગણિતના અધ્યાપક તરીકે તેમણે ૨૨ વર્ષ સુધી કામ કર્યું હતું. પછીથી ક્રીમેલ ટ્રે. કોલેજમાં હેડમાસ્ટર અને સુપરિ. તો ઝાઢો ભોગવ્યો હતો. રાજકોટની રાજકુમાર કોલેજમાં તેમણે સોળ વર્ષ સુધી શાસ્ત્રી તરીકે અને વાંસદાના યુવરાજના શાસ્ત્રી તરીકે પણ કામ કર્યું હતું. શુજરાતી સાહિત્ય, સંસ્કૃત સાહિત્ય, ધર્મશાસ્ત્ર, વેદાંત અને અક્ષરગણિત એ તેમના અભ્યાસ ને રસના વિષયો છે. ઠવિ દલપતરામનો અને મહામહોપાધ્યાય શંકરલાલ શાસ્ત્રીનો સહવાસ તેમણે સારી પેઢે સેવેલો. એમના સહવાસ ઉપરાંત પ્રેમાનંદ અને દલપતરામના ગ્રંથોએ તેમના પર પ્રબળ અસર નીપજાવેલી.

ત્રેમાનદ કૃત 'સુદામાચરિત્ર' અને 'મામેરું'નું સંપાદન કરી ટીકા સાથે સૌથી પહેલાં તેમણે ઇ. સ. ૧૯૦૨માં પ્રસિદ્ધ કરેલાં. નર્મદ કૃત રામાયણ, મહાભારત અને મલિયડના સાર ઉપર વિસ્તૃત વિવેચન લખી એ જ વર્ષમાં બહાર પાડેલું ત્યારપછી તેમના પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રંથો "શ્રી ભગવત્સમરણ્યમ્" (ધંધરરત્નતિઓનો મસ્કૃત સંગ્રહ શુજરાતી અનુવાદ સાથે) ઇ. સ. ૧૯૧૦, "ધંધર રત્નતિઓનો શુજરાતી પદ્યસંગ્રહ" (ઈ. સ. ૧૯૨૦) અને "નીતિ-પાઠશાળા" (ઈ. સ. ૧૯૨૭) એટલા પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયાં છે. શુજરાતી અને સંસ્કૃત કાવ્યો તથા સુભાષિતોનો મોટો સંગ્રહ ૬૭૭ તેમની પાસે અમૂલ્ય પડતો છે. રાજકોટમાં આજે તે નિવૃત્તિપગાયણ જીવન આજી રહ્યા છે.

સર મનુભાઈ નંદશંકર મહેતા

આ સાહિત્યપ્રેમી રાજપુરુષનો જન્મ શુજરાતની પહેલી ગણ નવલ 'કરણધેવા'ના કર્તા રાવ બહાદુર નંદશંકર તુળજશંકર મહેતાને ત્યાં, વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ શાંતિર્મા, એમના વતન સુરતમાં ઇ. સ. ૧૮૬૮ના જુલાઈની ૨૨ મી તારીખે થયો હતો એમના માતાનું નામ નંદગૌરી.

પ્રાથમિક શિક્ષણ બુણાવાડામાં અને માધ્યમિક ભાવનગર તથા મુમુર્ધમા લઈને મુમુર્ધમા એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાંથી તેઓ ગ્રેજ્યુએટ થયા. એમની કોલેજની કારકીર્દિ અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ હતી ત્યાંનું એલ્ફિન્સ્ટન પ્રાઇમ તેમજ હોમજી કરસેદજી દાદી પ્રાઇમ મેળવવા ઉપરાંત તેઓ એલિસ સ્કોલર તેમજ આર્નોલ્ડ સ્કોલર હતા, અને અર્થશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, તર્કશાસ્ત્ર તેમજ તત્ત્વશાસ્ત્રમાં પોતાની ધુર્ધિ દાખવી તેઓ એમ. એ, અને પછી એલ. એલ. બી. થયા. આજે પણ એમના અભ્યાસના પ્રિય વિષયો એ જ રહ્યા છે—લૉજિક, ફિનોસોફી, લો, હિસ્ટરી અને પોલિટિકલ ઇકોનોમી.

જીવનની શરૂઆત તેમણે વડોદરા કોલેજમાં પ્રોફેસર તરીકે કરી. ત્યાં સ્વ. સયાજીરાવ આયકવાડે એમની પ્રતિભા પરખી રાખ્યાના બહીવટી તરફમાં ખેંચી લીધા અને ત્યાં તેઓ નાયબ દીવાન, લીગલ રીમેજેન્સર અને પછી મુખ્ય દીવાનના પદે ચઢી લાગ્યા. કાળ રહ્યા. ત્યારનાં તેઓ ઉત્તરોત્તર મિઠાનેરના પ્રાઇમ મિનિસ્ટર અને જ્વાલિપરના હોમ મિનિસ્ટર તથા પોલિટિકલ મિનિસ્ટર થયા. દિલ્લી પ્રજા વિચારવા માટેની ઇ. સ. ૧૯૩૧-૧૯૩૪ ની રાઉન્ડ ટેબલ કોન્ફરન્સના તેમજ ઇ. સ. ૧૯૪૮-૪૯ની લડનની પાર્લિમેન્ટ કમિટીના પણ તેઓ મેમ્બર હતા એમની રાજપ્રવૃત્તિય દશતાને લીધે દિલ્લા અમલ્લી રાજપુરુષામાં એમની ગણના થાય છે.

એમનું લગ્ન પ્રથમ ઇ. સ. ૧૮૮૭માં ૨૧. દર્પદકુંવર સાથે સુરતમાં થયું હતું. ત્યારબાદ ઇ. સ. ૧૯૦૭માં હાલનાં અ. સૌ. લેડી ધનનતા સાથે સુરતમાં એમનું બીજું વાર લગ્ન થયું. એમને ચાર પુત્રો—કાન્તિચન્દ્ર એમ. એ. કેન્ડાળ, ચન્દ્રદાસ બી. એ. કેન્ડાળ, આશુતોષ કુમાર તથા જગદીશ કુમાર તથા સાત પુત્રીઓ—સૌ. જયશ્રી રાયજી, સૌ. હંસા મહેતા, સૌ. પન્ના દક્ષતરી, સૌ. નિવેદિતા દેસાઈ, સા. રામકુલારી મોદી, તથા કુમારી મીનજીદેવી—છે. એમના જીવનવિષયક વિશ્લેષ માહિતી Who is Who માં તેમજ Knights and Barons માંથી મળી શકે છે.

જીવનભર રાજકારણમાં તન્મય રહેવા છતાં એમનો સાહિત્યપ્રેમ અખંડ રહ્યા ક્યો છે, અને એની શાખ સાહિત્ય તેમજ પુસ્તકાલય પરિવહોમાં એમણે અવારનવાર આપેલાં વ્યાખ્યાનો પૂરે છે. એમના રચેલા ગ્રન્થ : હિંદ રાજસ્થાન ઇ. સ. ૧૮૯૫, પ્રમાણુસાત્ર (Evidence Law)

ડા. મહાદેવપ્રસાદ ભોળીલાલ કંથારીઆ

ડા. મહાદેવપ્રસાદ કંથારીઆનો જન્મ મેવત ૧૯૪૨ના બાહરવા વહી ૦)) (તા. ૨૭-૬-૧૮૮૬) ના રોજ તેમના વતન નડીઆદમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ ભોળીલાલ ત્રીકમલાલ કથારીઆ અને માતાનું નામ શીવલક્ષ્મી દોલતરામ. ન્પાતે તે સાઠોદરા નાગર છે.

તેમણે પ્રાથમિક કેળવણી નડીઆદમાં અને અંગ્રેજી કેળવણી મુખર્ષિમાં લીધી હતી. મુખર્ષિના વી. જી. ટેકનિકલ ઈન્સ્ટીટ્યુટમાં તેમણે ધિરેનિકલ અને ઇલેક્ટ્રિકલ એન્જનીયરિંગનો અભ્યાસ છ વર્ષ સુધી કરેલો. મુખર્ષિની જી. જી. સ્કૂલ ઓફ આર્ટમાં પહેલા ગ્રેડની ડીપ્લોમની પરીક્ષા પાસ કરેલી. બોમ્બે બોર્ડર એક્ટ એન્જનીયર્સની પરીક્ષા બીજા વર્ગમાં પસાર કરેલી. આમ એન્જનીયરિંગમાં નિષ્ણાત થવા છતાં તેમનું માનસિક વ્યવસ્થા ડાહ્ય જુદી જ દિશામાં રસ ધરાવતું હતું. કલકત્તામાં હોમીઓપેથિક કોલેજમાં અભ્યાસ કરીને એમ. સી. એચ. સી.ની ડિગ્રી તેમણે મેળવી, અને અમેરિકામાં ન્યૂયોર્ક ખાતે અભ્યાસ કરીને અમેરિકન સ્કૂલ ઓફ નેચરોપથીની 'ડૉક્ટર ઓફ નેચરોપથી' (N. D.) અને 'ડૉક્ટર ઓફ મેડિસિન' (M. D.)ની ડિગ્રીઓ પણ મેળવી. નૈસર્ગિક ઉપચારશાસ્ત્ર એ તેમનો પ્રિય વિષય છે અને ડૉક્ટર તરીકે વ્યવસાય કરતા હોવા છતાં આરોગ્ય અને નૈસર્ગિક ઉપચારો વિષે લેખનકાર્ય પણ કરતા રહે છે. ડૉ. એની

ખેસન્ટ, ૨વામી વિવેકાનંદ, મહાત્મા ગાંધી અને ડૉ. બેનેડિક્ટ લુસ્ટના જીવન તથા ગ્રંથોની તેમના જીવન ઉપર વિશિષ્ટ અસર છે.

ઈ. સ. ૧૯૦૮ થી 'ધ-વંતરિ' માસિકના તે સહતંત્રી હતા અને ૧૯૨૩ થી ૧૯૩૭ સુધી તેના તે તંત્રી હતા. શુજરાત હોમિયોપેથિક એસોસીએશન અને મુખર્ષિ પ્રાંતિક નેચરોપેથિક એસોસીએશનના તે પ્રમુખ છે. બેલગામમાં બરાયલી અખિલ હિંદ નેચરોપેથિક કોંગ્રેસના પ્રમુખ તરીકે તે સુંદાયા હતા અમેરિકન નેચરોપેથિક એસોસિએશનના હિંદ પાતેના પ્રતિનિધિ તેઓ છે.

તેમનું પ્રથમ પુસ્તક ૧૯૦૬માં 'તમાકુનું દુર્ઘસન' એ નામે પ્રસિદ્ધ થયું હતું. ત્યારપછી તેમનાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકોની નામાવલિ: 'ક્ષયરોગ' (૧૯૧૧), 'Advantages of a Vegetarian Diet' (૧૯૧૨), 'આરોગ્ય સાચવવાના ઉપાયો' (૧૯૧૪), 'મનુષ્યનો કુદરતી ખોરાક' (૧૯૧૬), 'નૈસર્ગિક જીવન' ('Return to Nature' નું ભાષાંતર) (૧૯૧૭), 'કોમેપથી એટલે વજોપચાર વિલા' (૧૯૧૯), 'બાળકનું મંરક્ષણ, મંવર્ધન અને શિક્ષણ' (૧૯૨૩), 'વિટામિન્સ અથવા આદાર માર્ગત આરોગ્યપ્રાપ્તિ' (૧૯૨૩), 'આરોગ્ય વિશે પ્રશ્નોત્તરમાળા' (૧૯૨૩), 'મારો અમેરિકાનો પ્રવાસ' (૧૯૨૪).

ડૉ. મદાદિવપ્રસાદનું જન્મ સને ૧૯૧૬માં નડીઆદમાં થી. પદ્માવતી બાપાલાલ વેરે થયેલું. તેમને ત્રણ પુત્રો અને ત્રણ પુત્રીઓ છે. મોટા પુત્ર યોગેશ ડાક્ટરી અને બીજો યજ્ઞેશ ખેતીવાડીનો અભ્યાસ કરે છે.

સુકુંન્દરાય વિજયશંકર પટ્ટણી-‘પારાશર્ય’

એમનો જન્મ મં. ૧૯૭૦ના મદા વદ ૨ ને ગુરુવાર તા. ૧૧ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૪ ના રોજ ભોરણીમાં અસ્થિગ્રામ (પ્રશોરા) નામર ધાત્રાજી શાંતિમાં થયો હતો. તેઓ મૂળ કોટડા માગાણીના વતની. એમના પિતાનું નામ વિજયશંકર ડાનજીભાઈ પટ્ટણી અને માતાનું નામ શાન્તાલક્ષ્મી ચક્રભાઈ મજાણી.

પ્રાથમિક શિક્ષણ કોટડા માગાણી અને રાજકોટમાં તથા માધ્યમિક રાજકોટમાં લઈ ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે તેઓ બાવનમગ ગયા. દશ તેઓ અભ્યાસ કરે છે પિતાનો કાન્યગ્રેમ એમનામાં જન્મ્યો છે અને પિતાની તથા ૨૫. પ્રભાશંકર પટ્ટણી અને માંથીજીની અમર એમના જીવનપરંતર

ઉપર પડી છે. તત્ત્વજ્ઞાન, શિક્ષણ, ઇતિહાસ અને કાવ્યસાહિત્ય એમના અભ્યાસના વિગયો છે.

ઈ. સ. ૧૯૩૧માં જામનગરમાં શ્રી નિર્મળાલક્ષ્મી લક્ષ્મીશંકર વૈદ્ય જોડે એમનું લગ્ન થયું. એમને બે પુત્રીઓ તથા એક પુત્ર છે.

એમની કૃતિઓ :

“અર્ચન” (કાવ્યસંગ્રહ-શ્રી પ્રબોધ સાથે સહપ્રકાશન) ૧૯૩૮

“સંસ્કૃતિ” (કાવ્યસંગ્રહ) ૧૯૪૧

મુરલીધર રામશંકર ઠાકુર

તેઓ મૂળ ઇડર રોડના સુવેર જામના ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ. એમનો જન્મ એ જ રોડના કુકડિયા ગામે, એમના મોસાળમાં શ્ર. ૧૯૧૬ના મહા સુદ ૧૪ના રોજ થયો. એમના પિતાનું નામ રામશંકર હરિદત્ત ઠાકુર અને માતાનું નામ ગંગાબાઈ.

બે વર્ષની વયે માતાનું સુખ શુભાચ્યું અને થોડો વખત મોસાળમાં જ ગામડી નિશાળે પ્રાથમિક અભ્યાસ કરી મુંબઈમાં પિતા પાસે આવ્યા, તે ત્યાં આગળ અભ્યાસ ચલાવી મેટ્રિક થયા. હિન્દુ સિક્ષણ માટે પિતાની અશક્તિ હોવાથી આપણે જ કોલેજનું સિક્ષણ લેવાનો નિર્ધાર કર્યો અને તંગી તથા હાડમારીઓ વેલીવેલી તે પાર ઉતાર્યું.

મેટ્રિકમાં શ્રી ‘બાદરાયણ’ એમના ગુજરાતીના શિક્ષક હતા. તેમણે એમના સાહિત્ય પ્રતિભા અનુસારને પોષ્યો છે અને કોલેજમાં જતાં સ્વ. નરસિંહરાવ દિવેદિયાના પરિચયમાં એમને મૂક્યા, જેમનાં મમતા, શિક્ષણ અને વિદ્વત્તા ત્રણેએ પોતાના જીવનને ધણું અને પોષ્યું હોવાનો ઋણ-સ્વીકાર તેઓ કરે છે. બી. એ.માં તત્ત્વજ્ઞાન ને તર્ક લીધેલાં તે સ્વ. નરસિંહરાવની ઇચ્છાને વશ થઈ બદલી ગુજરાતી અને સંસ્કૃત લઈ તે એમ. એ. થયા. આને મુંબઈ સિડનહામ કોલેજમાં તે ગુજરાતીના અધ્યાપક છે.

ઈ. સ. ૧૯૩૯માં ખાર (મુંબઈ)માં શ્રી સરલાળહેન જોડે એમનું લગ્ન થયું. એમનાં પુસ્તકો : “સફર અને બીજાં કાવ્યો” (‘સફરનું સમ્ય’ પુસ્તકમાં સહકૃતિ), “મેળો” (બાળગીતો), “ગુજરાતીનું અધ્યયન” (પ્રો. વક્રીશ સાથે સહકૃતિ).

મૂળજી દુર્લભજી વેદ

મૂળ દેહારા (મોરળી) ના વતની બાટિયા કુટુંબમાં એમનો જન્મ રાવળહાદુર દુર્લભજી ધરમસી વેદને ત્યાં ઈ. સ. ૧૯૩૭ના આવણ સુદ ૧૧, તા. ૧૬ મી ઓગસ્ટ ૧૮૮૦માં રાજકોટમાં થયો હતો. એમનાં માતાનું નામ રૂણિયાતબાઈ.

પ્રાથમિક શિક્ષણ મોરળીમાં, માધ્યમિક પાલણપુરમાં અને હિન્દુ શિક્ષણ એમણે મુંબઈ તેમ જ અમદાવાદમાં લીધું. સાહિત્ય તરફનું વલણ પહેલેથી હતું, એમાંયે ધર્મ તથા ધાર્મિક સાહિત્ય તરફ વિશેષ રુચિ હતી. જીવન પર અસર પડ્યું ગીતા અને ભાગવત જેવા ગ્રંથોએ અને રામકૃષ્ણ પરમહંસ, કેશવચંદ્ર સેન તથા વિવેકાનંદના વાચને કરી હતી. ઉપરાંત જીવર્ધનરામ, રાનડે, બ્રાજી કવિ સુરેન્દ્ર ભટ્ટાચાર્ય, શેક્સપીઅર, એમર્સન અને ગાંધીજીના વિચારોએ એમનું માનસ ધડતર કર્યું છે. એમનો વ્યવસાય લેખનનો અને વ્યાખ્યાનો-પ્રવચનોનો રહ્યો છે.

એમનું પ્રથમ લઘુ ગોંડલમાં મેનાબાઈ સાથે મં. ૧૯૫૨માં થયું, તેના એક પુત્ર હયાત છે. બીજું લઘુ પણ ગોંડલમાં સં. ૧૯૬૭માં થયું તેના છ પુત્ર અને પાંચ પુત્રીઓ છે.

એમની પ્રથમ કૃતિ 'સ્વરૂપવિવેક' (વેદાંત) ઈ. સ. ૧૯૦૨ માં બહાર પડી. એમની કૃતિઓની સાક્ષવાર યાદી ત્રીજે આપાએ છીએ, એ ઉપરાંત બીજી ૩૧ કૃતિ હજી અગ્રકટ છે.

સ્વરૂપવિવેક (વેદાંત) ૧૯૦૨, First Fruits (કાવ્યો) ૧૯૦૩, ભગવતિમાળા (સેવાગીત) ૧૯૦૬, નિઝકુંજ (કાવ્યો) ૧૯૦૬, સત્તારીઓને બે બોલ ૧૯૧૦, બેનોને અક્ષરપસલી ૧૯૧૧, કુંભલીલા (કાવ્યો) ૧૯૧૨, મેવાસંગીત (ગીતો) ૧૯૧૩, લીલાવિસ્તાર (કાવ્ય) ૧૯૧૬, સ્ત્રીઓને સંદેશ ૧૯૧૭, નવાં લોકગીત ૧૯૨૮, સ્ત્રીચક્રિત (નાટક) ૧૯૨૦, આત્માના અધિકાર ભોગવતું સ્ત્રીત્વ (પોદા રિચાર ઉપસ્થી) ૧૯૨૫, અભિવિદ્યાપ (સોરઠામાં બાપાંતર) ૧૯૨૫, શ્રી કૃષ્ણજન્મદર્શન ૧૯૨૫, યુગલગીત (સોરઠામાં બાપાંતર), વેણુગીત (સોરઠામાં બાપાંતર) (બંને ભાગવતમાંથી), પાંચ ભક્તોનાં હૃદયકીર્તન (ગીતો), સરસ્વતીચંદ્રનાં સમજાનાં-મદરિ ગો. મા. ત્રિ. નો અક્ષર દેહ (કાવ્ય) ૧૯૩૦, અક્ષર નવનીત, ઈશોપનિષદ (સોરઠામાં બાપાંતર).

મૂળશંકર હરિનંદ મૂળાણી

ગુજરાતની સર્વસામાન્ય જનતાને રમ અને સંસ્કાર આપનારા ૪૦થી પ૦ની વિપુલ મંજ્યારા અને જિયા સાહિત્યગુણ ધરાવતાં લોકપ્રિય દ્રશ્ય નાટકો આપનાર અને ગુજરાતની રંગભૂમિનું સાચું મંરકરણ કરનાર આ નિરાડમ્બરી અને અખોલ નાટકકાર સાહિત્યજગતમાં બહુ જાણીતા નથી, એનું મુખ્ય કારણ એ છે કે એમાંના એક 'દેવકન્યા' સિવાય એક પણ નાટક છપાએલું નથી. ઠાઠિયાવાડમાં આવેડ મુકામે પ્રખેરા નાગર (અહિચ્છન) યાત્રિમાં વિ. સં. ૧૯૨૪ ના કાર્તિક સુદ પાંચમને દિવસે મૂળ અમરેલીના વતની હરિનંદ દયારામ મૂળાણીને ત્યાં એમનો જન્મ થયો એમનાં માતાનું માનકુંવર નથુ મહેતા.

અમરેલીમાં જ અંગ્રેજ ચોલા ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો બાદ એમણે આપમેળે વાચન વગેરેથી જ રોમરપીઅર, સેરીડન તેમજ બીજા એવા સમર્થ અંગ્રેજ લેખકોનાં નાટકો તથા નવલો સરળતાથી વાંચી સમજી શકાય તેટલું જ્ઞાન મેળવ્યું અને સાહિત્યનો પોતાનો શોખ પોષ્યો. સંગૃહીતમાં પણ ઠાલિદાસ આદિનાં નાટકો સમજીને વાંચી શકાય તેટલું જ્ઞાન એ જ રીતે મેળવ્યું. સાહિત્ય ઉપરાંત પ્રાચીન તેમજ આધુનિક ફિલ્મશ્રી તથા ધર્મનું સાહિત્ય, યોગાભ્યાસ અને આધુનિક વિજ્ઞાન એ એમના અભ્યાસના પ્રિય વિષયો. એમના જીવન પર પણ એ સમર્થ નાટકકારોના વિચારોની, પાતંજલ યોગદર્શન જેવાં પુસ્તકોની તેમજ નથુરામ રામ અને એની બેસંદ જેવાં ધર્મમીમાંસકોનાં લખાણોની પ્રજળ અસર પડી છે.

જીવનભર એમણે નાટકો લખવાનો જ વ્યવસાય કર્યો છે અને ગુજરાતની જાણીતા નાટક કંપનીઓને સંખ્યાબંધ લોકપ્રિય નાટકો આપ્યાં છે, જેવાં કે- 'મુગર્ષ મુજરાતી નાટક કંપની'માં રાજબીજ, કુન્દબાળા, જયરાજ, બેરિસ્ટર, અજબકુમારી, વીરમંડળ, વિક્રમચરિત્ર, સોભાગ્યસુદરી, જુમલ જુગારી, કામલતા, પ્રતાપ લક્ષ્મી, વસંતપ્રભા વગેરે; 'ઠાઠિયાવાડી નાટક મંડળી'માં કૃષ્ણચરિત્ર અને દેવકન્યા, 'રાયવ નાટક મંડળી'માં ભાગ્યેદય અને એક જ જૂઝ, તેમજ 'મુગર્ષ સુબોધ મુજરાતી નાટક મંડળી' માં રતનાવલિ, વિક્રમ અને રાત્રિ વગેરે.

ઠાઠિયાવાડમાં કુંડલા (સાવર) મુકામે સં. ૧૯૩૭ માં શ્રીમતી કૃષ્ણબાઈ જોડે એમનું લગ્ન થયું. એમનાં ત્રણ બાળકોમાં સૌથી મોટાં દીકરી ધીરજ. વયલા પુત્ર હરિલાલ મૂળાણી કાનપુરના ટેકનિકલ

ઈન્ડીયનમાં લેક્ચરર છે, અને નાના પુત્ર મણિલાલ પણ વિજ્ઞાન લઈને એમ. એસસી. થયેલા છે.

ગુજરાતી રંગભૂમિનું સક્રિય ઉત્થાન લાવવામાં એમના નેટસો. દિરસો હંદુસુધી બાગ્યે જ કોઈએ આપ્યો છે. ગુર્જર રંગભૂમિ પર કવિ મૂળશંકરનો ઉદય થયો ત્યારે ગુજરાતી નાટકોની રિચાત વિચિત્ર હતી. ગુજરાતી બાપણો, હિંદી ગાયનો અને દક્ષિણી પહેરવેશવાળા સ્ત્રીપાત્રોથી નાટકો બજવાતાં. ગુજરાતી નાટકોમાં શુદ્ધ ગુજરાતી બાપા, આચારવિચાર બધું ગુજરાતી જીવનમાંથી ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરી નાટ્યસાહિત્યની પ્રથમ દિશા બતાવવાનું કામ કવિ મૂળશંકરે કર્યું. એમની પ્રતિભાવાન કલમે લખાયેલાં નાટકો, ઉર્દૂના પ્રખ્યાત લેખક મુન્શી આત્રા દ્વંશ અને મરાઠી નાટકકાર ખાડિલકર અનેક વાર જોતા અને તેનું મનન વિવેચન કરતા. વાઘજી આશારામ અને ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી એમના સમકાલિનો.

એમનું પ્રથમ નાટક 'રાજખીજ' ઈ.સ. ૧૮૮૮-૯૦ ની લગભગ લખાયું. ત્યારપછી 'કુંદબાળા', 'મૂળરાજ', 'જયરાજ' વગેરે આપ્યાં. ગુજરાતના શ્રેષ્ઠસમાજને ઘેરો કરનાર 'સૌભાગ્યસુદરી' નાટકના અને તેમાં જાણીતા પાત્ર જયશંકર 'સુદરી'ના સર્જક પશુ એ જ. એ 'સૌભાગ્યસુદરી' સાથેનાં 'અજળ કુમારી', 'વીરમંડળ' 'વિક્રમચરિત્ર', 'જુગલ જુમારી', 'કામલતા', 'નંદનગ્રીસી', અને 'કૃષ્ણચરિત્ર' એ એમનાં મધ્યકાળનાં નાટકો. શ્રેષ્ઠરચિતે સાથે રાખવાના પ્રયત્નમાં એમાં માત્ર એમણે સરળ અને આકર્ષક વસ્તુઓજના એ એ જ તત્ત્વો સંભાળેલાં છે; જ્યારે સાહિત્યશૃંગારની દૃષ્ટિએ જોતાં વસ્તુવિકાસ, પાત્રવૈવિધ્ય, સ્વભાવવિકાસ, આદિ કલાની યોજના સાથે ઉચ્ચ આદર્શો અને વિચારો, રસિક તર્કવાદો, શુદ્ધ અને જગવાળી બાપા તેમજ 'કાવ્યમય સાહિત્યનો ઉપયોગ એમાં ઉત્તરોત્તર ચડતો દેખાતો આવે છે. 'કૃષ્ણચરિત્ર' નાટક સુધીમાં એમનો મધ્યકાળ પસાર થઈ એમની કલા પૂર્ણ વિકાસ પામે છે. એ દ્વંશમાન એમનું જીવન પશુ ક્રમશઃ યોગાભ્યાસ અને તત્ત્વચિંતન તરફ વળતું જતું હોવાથી એમનાં પત્રવકાળનાં નાટકો હૃદયભાવનાનાં ચિત્રો કરતા વિચારસમૃદ્ધિથી વિશેષ ભરેલાં દેખાય છે. તેમાં 'દેવકન્યા', 'ચૈતન્યકુમાર', 'વસંતપ્રભા', 'પ્રતાપ લક્ષ્મી', 'સંગતનાં ફળ', 'બિર્લા', 'બાગ્યોદય', 'એક જ જૂન', 'પોરસ-સિંહદર', 'કાકિલા', 'ધર્મવીર', 'કમ્બાજુરાય', 'રતનાવાલ' અને 'વિક્રમ અને રાત્રિ' (૧૯૨૫) મધ્યથી ચકાવ. આ બધાં નાટકો ઉપરાંત અનેક નાટકોના શોડા ધણા પ્રવેશો ને ગાયનો એમણે લખી આપ્યાં છે;

ધણીમાં પ્રસંગવિવિધ ચોળને રસ ઉપજાવ્યો છે; ધણીની વસ્તુસંકલના સુધારી આપી છે. 'શ્રીકુમારી' અને 'છત્રસાલ' તેનાં ઉદાહરણ છે.

સદગત સાક્ષરવર્ષ ગોવર્ધનરામભાઈ અને રમણભાઈ જેવાઓએ એમનાં નાટકો જેઈને ઊંચા અભિપ્રાય આપેલા. સ્વ. રણજીતરામે એમનાં નાટકોમાંથી કેટલાક ભાગ પ્રસિદ્ધ કરવાની માગણી કરેલી, પણ દૈવયોગે રણજીતરામ અકાળ અવસાન પામ્યા.

એમનું એકમાત્ર પ્રકાશિત પુસ્તક 'દેવક-ન્યા' ઈ. સ. ૧૯૦૯ માં બહાર પડ્યું છે. બાકીનાં એમનાં રચેલાં નાટકો વિવિધ કંપનીઓએ બજાવેલાં, તેની યાદી નીચે મુજબ છે.

(૧) રાજબીજ, (૨) કુન્દબાળા, (૩) જયરાજ, (૪) મૂળરાજ સોમંકી, (૫) બેરીરટર, (૬) અજબકુમારી, (૭) વીરમંડળ, (૮) વિક્રમચરિત્ર, (૯) સૌભાગ્યસુદરી, (૧૦) જીમલ જીમારી, (૧૧) નંદબત્રીસી, (૧૨) ચક્રંતલા, (૧૩) કામલતા, (૧૪) શ્રી કૃષ્ણચરિત્ર, (૧૫) દેવક-ન્યા, (૧૬) ચૈતન્યકુમાર, (૧૭) વસંતપ્રભા, (૧૮) પ્રતાપ લક્ષ્મી, (૧૯) સંગતનાંકુળ, (૨૦) બાગ્યોદય, (૨૧) એક જ શૂલ, (૨૨) ડોકિલા, (૨૩) પોરસ-સિંકર, (૨૪) ધર્મવીર, (૨૫) કલ્યાણરાય, (૨૬) રતનાવલિ, (૨૭) વિક્રમ અને શનિ, (૨૮) ઊર્વશી-પુરુષા અથવા કનકમંજરી, (૨૯) સુદર્શન. આમાંનાં ૨૩, ૨૪, ૨૫, ૨૮ અને ૨૯ નંબરનાં નાટકો સંયોગવચ્ચાત્ બજાવાયાં નથી.

આ ઉપરાંત તેમણે બીજાં કેટલાંક નાટકો લખ્યાં છે અને લખવા માંડેલાં છતાં અધૂરાં રહ્યાં છે. તેમાંનાં થોડાંનાં નામ—બોજમતાપ, ચીન-ગપાન, સુધરેલી, ચેતવસના, બોજરત્ન કાલિદાસ, ચિત્તોડની રાણી પદ્મિની, ગોરી સુધામણી, મનોરની રાણી, મધુ-માધવી, આખાહરણ, ચપલાની ચાતુરી, ઈત્યાદિ.

મોહનલાલ દુલસીદાસ મહેતા ('સૌપાન')

શ્રી. મોહનલાલ મહેતાનો જન્મ તા. ૧૪-૧-૧૯૧૧ ને રાજ મોરબી તાલુકા ચક્રમપુર નામના ગામમાં થયો હતો. તેમનું મૂળ વતન મોરબી છે. તેમના પિતાનું નામ દુલસીદાસ અવિચલ મહેતા અને માતાનું નામ શિવદેવ કુમરશી. ન્યાતે તે દશાથીમાળા વણિક છે. સને ૧૯૩૯ માં તેમનું લગ્ન અમદાવાદમાં શ્રી. અમૃતલાલ સોઠનાં પુત્રી લાલુબહેન સાથે થયું છે. શ્રી. લાલુબહેન મહેતા એક સારા લેખિકા છે.

તેમણે પ્રત્યાનંદ ઉપરાંત માધ્યમિક કેળવણી માત્ર અગ્રિજ એ ધોરણ સુધી લીધી છે, પરંતુ શાળાની જગાર તેમણે પોતાનો અભ્યાસ વાયનકારા સારી પેઠે વધાર્યો છે. આર્થિક કારણે અને અસહકારનીને ચળવળ લીધે તેમણે અગ્રીઆર વર્ષની વયે જ શાળાનો અભ્યાસ છોડી દીધો હતો. એ પછી તેમણે જુદી જુદી વેપારી પેઢીઓમાં નોકરી કરી અને વેપાર પણ કરીને દુનિયાદારીનો અનુભવ સારી પેઠે કરી લીધો. ૧૯૩૦ થી ૧૯૩૪ સુધી સત્યાગ્રહમાં જોડાઈને ત્રણ વાર તો જેલખાઓ કરી. એ અરસામાં કુલકસંધો અને વ્યાયામપ્રગતિમાં પણ તેમણે ભાગ લીધેલો. તેમના જેખનનો પ્રારંભ જેલનિવાસ દરમ્યાન જ થયેલો.

‘ભારતી સાહિત્યસંઘ’ની સ્થાપના કરીને તેમણે ઉચ્ચ ક્રાંતિના સાહિત્યનું પ્રકાશન શરુ કરેલું. તે સાથે ‘ભૂમિ’ ‘નવરચના’ નામનાં માસિક પત્રો તે અસ્તાવતા. એ સંસ્થાથી છટા પડીને તેમણે ‘જીવન સાહિત્ય-મંદિર’ નામની સાહિત્યસંસ્થા મુળધર્મમાં સ્થાપી છે અને તેની તરફથી ‘પ્રતિભા’ નામનું માસિક પત્ર શરુ કર્યું છે. તે ઉપરાંત ‘પ્રવાસી’ સાપ્તાહિકના તે તંત્રી છે. જનરવભાવનો અભ્યાસ એમનો પ્રિય વિષય છે, અને ગાંધીજીના જીવન તેમજ તેમનાં લખાણોની તેમના ઉપર વિશિષ્ટ અસર છે. તેમણે મુખ્યત્વે ટૂંકી વાર્તાઓ અને નવલકથાઓ લખી છે. તેમાં રાષ્ટ્રીયત્વ તથા જીવનસરણી સંબંધે છપાયેલી ૭૧ ગાંધીયુગની પ્રેરણારૂપ જણાય છે.

તેમનું પ્રથમ પુસ્તક ૧૯૩૫ માં ‘અંતરની વાર્તા’ એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલું. સારપછીનાં તેમનાં પુસ્તકોની નામાવલિ નીચે મુજબ છે : ‘સંજીવની’ (૧૯૩૬), ‘પ્રાયશ્ચિત્ત ભાગ ૧-૨’ (૧૯૩૬-૩૭), ‘અંતરની વ્યથા’ (૧૯૩૭), ‘જીજ્ઞવાનાં જળ’ (૧૯૩૭), ‘લગ્ન-એક સમસ્યા’ (૧૯૩૮), ‘અખંડ જ્યોત’ (૧૯૩૮), ‘એકલ સૂત’ (૧૯૩૮), ‘જગતા રહેજો ભાગ ૧-૨’ (૧૯૩૯-૪૦), ‘ત્રણ પગલાં’ (૧૯૪૧), ‘જાતીય રોગો’ (૧૯૪૧), ‘ફૂલોં સુવર્ણપાત્રો’ (૧૯૪૨), ‘વિદાય’ (૧૯૪૪).

યુસુફ અબ્દુલગની માંડવિયા

એમનો જન્મ કાઠિયાવાડમાં એમના પતન મોરબી તાલે ટંકારા નામના ગામમાં મેમણ (મુસ્લિમ) કોમમાં ઇ. સ. ૧૯૧૦ માં થયો. એમના પિતાનું નામ અબ્દુલગની આદમખાન માંડવિયા અને માતાનું નામ આયશા

તેવળ માળિયાવાળા. ઈ. સ. ૧૯૩૬ ની ૨૧ મી ડિસેમ્બરે એમનું પ્રથમ લગ્ન નરયાનુ ધરમાધવ સાથે થયું; પરંતુ ૧૯૪૦ના મે માસમાં નરયાનનું અવસાન થતાં એ વર્ષના નવેમ્બરમાં એમનું બીજું લગ્ન મોરખીના મણીતા રહેરી શેઠ દાશ મૂસા આરખીની પુત્રી દુરગાનુ સાથે થયું.

એમના પિતાનો હિન્નેન (માળવા) ખાને ઝવેરાતનો વેપાર હતો, એટલે ત્યાંની ઠાંમશિયવ રકૂલમાં એમણે શુભ્રાતી અને હિન્દીનું શિક્ષણ લીધું. બુદ્ધિ તેજસ્વી હોવાથી અભ્યાસમાં પ્રથમ જ રહેતા અને પિતાની આર્થિક સ્થિતિ પણ સારી હોવાથી આગળ અભ્યાસની બધી શક્યતાઓ હતી; પરંતુ એ જ અરસામાં ખિલાફત અને અસહકારનું આંદોલન ઊપડતાં, અને પિતા તેમજ મોટા ભાઈ એ ચળવળમાં ઉત્સાહભર્યો ભાગ લેતા હતા, એટલે અંગ્રેજી બંધવું દરમ મણી મદ્રેસાએ-ઈસ્લામિયામાં એમને દાખલ કરવામાં આવ્યા, જ્યાં એમણે ઉર્દૂ અને અરબીનું શિક્ષણ લીધું, પરંતુ એવામાં વતન પાછા ફરવાનું થતાં અભ્યાસ ૧૩તો મૂકવો પડ્યો. પાછળથી ખાનગી અભ્યાસદારા એમણે અંગ્રેજીનું જ્ઞાન મેળવ્યું જે હજી પણ ચાલુ છે.

વાચનનો શોખ નાનપણથી જ હતો; અમદાવાદના 'હીન' પત્રમાં પ્રાતિવિષયક ચર્ચાપત્રો લખવાના પ્રારંભથી મનોવૃત્તિ લેખન તરફ વળી અને પત્રકારત્વે એમને આકર્ષ્યો. રાંદેરથી નીકળતા 'સાહિક' માસિકમાં એમનાં શરૂનાં લખાણો છપાતાં. તે પછી તક મળતાં ૧૯૩૦માં રાણપુરથી નીકળતા 'મુરિલમ' અઢવાડિકના સહતંત્રી તરીકે, ૧૯૩૩ માં 'મેમ્બર' સાપ્તાહિક અને 'ચાંદ' માસિક જાતે કાઢીને, અને તે બંધ થતા ૧૯૩૫માં રાજકોટના 'મેમ્બર બુલેટિન'ના સહતંત્રી તરીકે કામ કરતાં એમની કલમ કસાઈ અને છેલ્લી કામગીરીમાં એમનાં લખાણો લોકપ્રિય થયાં. ૧૯૩૭ના સપ્ટેમ્બરમાં એમણે રાજકોટથી 'ઇન્ડિલાન' સાપ્તાહિક પોતે શરૂ કર્યું, અને ત્યારબાદ ૧૯૩૮માં બાંદવામાં મોદિનર પ્રિ. પ્રેસના મેનેજર તરીકે જોડાયા જે સ્થાને તેઓ હજી છે. પણ પત્રકારત્વ એમનો પ્રિય વિષય છે અને યુદ્ધની અમવડ જતાં પોતે ફરી એ શરૂ કરવાની ઉમેદ ધરાવે છે.

એમના જીવન પર ઈસ્લામના પવનમ્બર મુહમ્મદ (સલ.) ની અને અલામ: મુહમ્મદ ઈકબાલ તથા મૌલાના મુહમ્મદઅલીનાં લેખન તથા ઉપદેશની પ્રજળ અસર પડી છે અને કુરઆન, મુહમ્મદ ઈકબાલનાં પુસ્તકો એમનાં પ્રેરક બળ છે. સ્વભાવે શરમાળ હોવાથી મહેરમાં તે ભાગ્યે જ આવે છે. એમના પુસ્તકોની યાદી નીચે મુજબ છે :

નયનનાં નીર (નવલિકાઓ) ૧૯૩૩, અશ્રુકથાઓ (' જોગમાન કે આંસુ' પરથી) ૧૯૩૩, બાળાઓ (નવલિકાઓ) ૧૯૩૭, દિન્દનું સુસ્લિષ્ઠ રાજકારણ (ઉર્દૂ પરથી) ૧૯૪૦, સુસ્લિષ્ઠ લીગનો ઇતિહાસ (મંથાદિત) ૧૯૪૧, પાકિસ્તાન (ઉર્દૂ ઉપરથી) ૧૯૪૧, ઇસ્લામ અને તલવાર, ઠાઈ દે આગ્રમ મુદ્દમદઅલી જિન્નાહ, તન્કુસેલીનું શર્મનામું.

રાણછોડદાસ વૃંદાવનદાસ પટવારી

શ્રી. રાણછોડદાસ વૃંદાવનદાસ પટવારીનો જન્મ સં. ૧૯૨૦ ના થાવણ સુદ ૮ ના રોજ તેમના વતન ધંધુકામાં થયો. તેમના પિતાનું નામ વૃંદાવનદાસ વલ્લભદાસ અને માતાનું નામ ગંગાભાઈ. ન્માતે તે વીસા મોઠ વણિક છે.

તેમણે પ્રાથમિક કેળવણી ધંધુકામાં અને માધ્યમિક કેળવણી ભાવનગર તથા રાજકોટમાં લીધેલી. ઊંચી કેળવણી મુંબઈમાં લઈને સને ૧૯૮૬-૮૦ માં બી. એ., એલ. એલ. બી. ની ડિગ્રી મેળવેલી.

વકીલાતથી વ્યવસાયની શરુઆત કરીને સને ૧૯૦૧ થી ૧૯૨૬ સુધીમાં તેમણે જ્વાલમુપુર, ગોંડળ અને મોરબીમાં રીવાજ તરીકે કામ કરેલું. ૧૯૨૭ થી ૧૯૩૮ સુધી દેશી રાજ્યો તરફથી મહત્વના ચીરાસના કેસો ચલાવ્યા બાદ ૧૯૩૯ થી તે નિવૃત્ત જીવન ગાળી રહ્યા છે.

ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્ર એમના અભ્યાસના પ્રિય વિષયો છે, પરંતુ ધાર્મિક પ્રયોના વાચનમાં રસ હોવાથી લેખનકાર્યમાં તેા તેમણે વિશેષારો ધાર્મિક ગ્રંથોને જ પસંદગી આપી છે. અખિલ હિંદ વલ્લભીય વૈજ્ઞાનિક પરિષદના ઉપપ્રમુખ તરીકે તેમણે સને ૧૯૦૪ થી ૧૯૨૧ સુધી કામ કર્યું હતું.

તેમનું પ્રથમ પુસ્તક સને ૧૯૧૦ માં 'પુષ્ટિમર્ણીય સિદ્ધાન્ત ભાગ-૧' બહાર પડેલું, જેનો બીજો ભાગ ૧૯૨૦ માં અને ત્રીજો-ચોથો ભાગ ૧૯૨૩-૨૪ માં બહાર પડ્યો હતો. તેમનું 'સ્પર્શસ્પર્શવિવેક' પુસ્તક ૧૯૩૪ માં બહાર પડ્યું હતું. તેમણે કેટલાક ધાર્મિક ગ્રંથો આર્થિક સદાય આપીને પ્રસિદ્ધ કરાવ્યા છે.

તેમનું લગ્ન ધંધુકામાં સંવત ૧૯૩૩ માં સમજુબાઈ સાથે થયેલું. તેમને બે પુત્રો છે; ગોદાની ઉંમર ૫૮ અને નાનાની ઉંમર ૪૪ છે.

રામનારાયણ નાગરદાસ પાઠક

શ્રી. રામનારાયણ નાગરદાસ પાઠકનો જન્મ મંવત ૧૯૬૧ ના મહા વદ ૪ ના રાજ ધોળકા તાલુકાના તેમના વતનના ગ્રામ ભોળાદમાં થયો હતો. તેમના પિતાજીનું નામ નાગરદાસ જગનલાલ પાઠક અને માતાનું નામ સંતોષબાઈ. ન્યાતે તે પ્રત્યેરા નામર બ્રાહ્મણ છે. ઇ. સ. ૧૯૩૬ માં તેમનું સમ મુળાઈમાં સો. નર્મદાબાઈ સાથે થયેલું. તેમને બે પુત્રીઓ છે.

ગામડી સાળામાં સાત ગુજરાતી ધોરણ સુધી પ્રાથમિક કેળવણી લીધા બાદ તેમણે લાડીની સંસ્કૃત પાઠશાળામાં સંસ્કૃતનો અભ્યાસ લઘુ કૌમુદી સુધી કરેલો. પછી વડવાણની રાષ્ટ્રીય શાળામાં અંગ્રેજીને બદલે હિંદી ભાષા લઈ ને તે વિનીત થયેલા.

શિક્ષણ અને લેખન એ એમના વ્યવસાયો છે. સંસ્કૃત કાવ્યસાહિત્ય અને શોકસાહિત્ય એમના પ્રિય અભ્યાસવિષયો છે. ગાંધીજી અને ચમનલાલ વૈષ્ણવની તેમના જીવન ઉપર પ્રબળ અસર છે. તેમની નવલકથાઓમાં અને નવલિકાઓ વગેરેમાં રાષ્ટ્રીય વિચારસરણીની મનોરમ સુવાસ પ્રસરેલી છે.

તેમનું પ્રથમ પુસ્તક ઇ. સ. ૧૯૨૫માં 'ભારતના બહારો' લખાયેલું અને ૧૯૨૮માં પ્રસિદ્ધ થયેલું. ત્યારપછી તેમની જે સાહિત્યકૃતિઓ પ્રસિદ્ધ થઈ છે તેની નામાવલિ નીચે મુજબ છે:

'છેટા રંગે માખાપ' (૧૯૨૯), 'વેળો વારો' (૧૯૨૯), 'પચાસ વર્ષ પછી' (૧૯૩૧), 'આર પ્રવાસો' (૧૯૩૪), 'ઠાળા પાણીને પેરે પાર' (૧૯૩૫), 'યુગાવતાર ગાંધી ભાગ ૧-૨-૩' (૧૯૩૬), 'આવતી ઠાલ' (૧૯૩૭), 'જગતનો તાત' (૧૯૩૮), 'રાજકોટનો સત્યાગ્રહ' (૧૯૩૯), 'પ્રવાસ પત્રો' (૧૯૩૯), 'માનવતાનાં મૂલ' (૧૯૪૧), 'ખાંડાની ધાર' (૧૯૪૧).

લક્ષ્મીનારાયણ રણછોડલાલ વ્યાસ ('સ્વમસ્ત્ય')

રાજકોટમાં ઇ. સ. ૧૯૧૩ ના નવેમ્બરની ૧૩ મી તારીખે (કાર્તિક પૂર્ણિમાએ) એમનો જન્મ થયો. તેઓ મૂળ જમનમરના પ્રત્યેરા બ્રાહ્મણ અને એમના પિતાનું નામ રણછોડલાલ કેશવલાલ વ્યાસ. માતાનું નામ રવ. સૌ. રકિમણી પાર્વતીપ્રસાદ વૈદ્ય. જમનમરના જાણીતા સંગીતવેતા આદિત્યરામજી એમના પ્રપિતામહ થાય.

એમનો ઉછેર અને પ્રાથમિક શિક્ષણ મોસાળમાં-રાજકોટમાં જ થયાં. ત્યાં નાના, નાની, જેને મામા, બધાં કવિતા રચતાં અને ઘરમાં કાવ્યોનાં

અંગ્રેજી પુસ્તકો દર્તા; જામનગરમાં પિતાએ પણ અલ્પતન ગુજરાતી પુસ્તકો વસાવેલાં એટલે સાહિત્યસંસ્કાર બાળપણથી જ પડ્યા હતા. એ વાચનમાં આપરન અને ગોડોએ ખૂબ અસર કરી. સાહિત્ય ગ્રંથે અનુરાગ હોવા છતાં જુગોળ અને વિજ્ઞાન એ એમના અભ્યાસના પ્રિય વિષયો છે.

ઈ. સ. ૧૯૩૬ માં ૨૧. ઠવિ કોન્ટનાં પુત્રી ડોઝર બેડે એમનું લગ્ન થયું. આજે તેઓ મુંબઈનાં જંડુ કાર્મોસ્ટિકલ વર્કસમાં કામ કરે છે. એમનાં પુસ્તકો:

“અચલા” (લાંબુ અણુયકાવ્ય) ૧૯૩૭, “વિનાશના અંશો, માયા” (બે લાંબાં કથાકાવ્યો) ૧૯૩૮, “શોધ” (‘મોહન શુક્લ’ ને નામે લખેલી લાંબી વાતી) ૧૯૩૯, “અજંબાની માધુરી” (કાવ્યસંચય) ૧૯૪૧.

શંકરલાલ ગંગાશંકર શાસ્ત્રી

શ્રી. શંકરલાલ ગંગાશંકર શાસ્ત્રીનો જન્મ તા. ૨-૫-૧૯૦૨ ના રોજ મુલેશ (તા. નડીયાદ)માં થયો. તે ન્યાતે સાકોદરા નાગર છે. તેમના વતનનું ગામ મલાતજ છે. તેમના પિતાનું નામ ગંગાશંકર પ્રજલાલ શાસ્ત્રી અને માતૃશ્રીનું નામ રક્ષમણીબા. શ્રી. શંકરલાલનું લગ્ન ઇ. સ. ૧૯૨૪ માં શ્રી. દારદાગૌરી બાઈલાલ પંડ્યા સાથે કાસોરમાં થયેલું.

શ્રી. શંકરલાલે પ્રાથમિક કેળવણી મલાતજમાં લઈને બની. શાયનલતી પરીક્ષા હોવા નંખરે પાસ કરી છતાં મેળવેલું. ઇ. સ. ૧૯૧૬ માં તે સોજિત્રા હાઈસ્કૂલમાંથી મેટ્રિક થયેલા. લારપછી બી. એ. સુધીનો અભ્યાસ તેમણે ગુજરાત કોલેજમાં કરેલો. બી. એ. નાં બે વર્ષમાં તેમણે સરકારી મેરિટ સોલરસીપ મેળવેલી અને બી. એ. ની પરીક્ષામાં પહેલો વર્ગ મેળવ્યો હતો. ૧૯૨૫ માં તે સંસ્કૃત અને ગુજરાતી લખીને એમ. એ. થયા હતા, અને ૧૯૨૬ માં એલ. એલ. બી. થયા હતા.

ઇ. સ. ૧૯૩૨ ની સાલથી તે જુનાગઢની કોલેજમાં અધ્યાપક છે. ઇતિહાસ અને પુરાતત્ત્વ એ તેમના રસ તથા અભ્યાસના વિષયો છે. રવાબી વિવેકાનંદ તથા રામતીર્થનાં પુસ્તકો, ડી. બા. કેશવલાલ કુવ, પ્રો. કે. વી. અબ્દકર, અને પ્રો. દિરોજ દાવર વગેરેનો સંપર્ક એ તેમના જીવન ઉપર ખાસ અસર કરનારા ગ્રંથો તથા વ્યક્તિઓ છે.

પ્રોપ્રાપટરી હાઈસ્કૂલમાં ચારેક વર્ષ તેમણે શિક્ષક તરીકે કાર્ય કર્યું હતું અને પછી થોડો વખત અમદાવાદમાં વજીલનો વ્યવસાય કરેલો.

જુનાગઢની કોલેજમાં અધ્યાપક તરીકે જોડાયા પછી ૧૯૩૯-૪૦ માં તેમણે જુનાગઢના યુવરાજના શિક્ષક તરીકે કામ કર્યું હતું. ૧૯૩૪ માં તેમણે સ્વ. યજ્ઞલાલ શાસ્ત્રીનું 'રસગંગા' સંપાદિત કરી પ્રસિદ્ધ કરેલું તે તેમનું પહેલું પ્રકાશન હતું. તેમનાં બીજાં પુસ્તકો અખ્યત્તે કરીને વિવેચનોનાં તથા સાક્ષરોના સમભાવી જીવનચરિત્રોનાં છે. તેમનાં પુસ્તકોની નામાવલિ નીચે મુજબ છે:

(૧) રસગંગા (યજ્ઞલાલ શાસ્ત્રીકૃત) ઇ. સ. ૧૯૩૪

(૨) સાહિત્યને ઓવારેથી „ ૧૯૩૮

(૩) સાહિત્યદ્રશ્યને „ ૧૯૪૧

(૪) પાનકાની (નવલિકાઓ) „ ૧૯૪૧

'સાહિત્યને ઓવારેથી' એ પુસ્તક ૧૯૩૯-૪૦ ફર્ટ ઇયર આર્ટ્સ અને કોમર્સ માટે પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે ગંજુર થયું હતું

સાકરચંદ માણેકચંદ ધડિયાળી

શ્રી. સાકરચંદ માણેકચંદ ધડિયાળીનો જન્મ સુરતમાં તા. ૧૭-૧૧-૧૮૭૭ ના રોજ થયો હતો. તેમનાં માતાનું નામ ઇન્દુબહેન હતું. અમદાવાદની વીસાશીમાળી જૈન યાત્રિમાં તે હતા. શ્રી. સાકરચંદના પિતામહ મેતીચંદ જયચંદ આશરે ૧૫૦ વર્ષ પૂર્વે અમદાવાદથી સુરતમાં આવી વસ્યા હતા. શ્રી. માણેકચંદ પહેલાં જવેરાતનું કામકાજ કરતા અને પાછળથી ધડિયાળોના વેપાર શરૂ કર્યો ત્યારથી તેમની અટક ધડિયાળી તરીકે સ્થપાઈ હતી.

શ્રી. સાકરચંદ ધડિયાળીએ પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શૈક્ષણિક સુરતમાં લીધી હતી. ચોઢ વર્ષની વયે મેટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કરીને તે મુખ્યમાં વિદ્વસન કોલેજમાં અભ્યાસ માટે દાખલ થયા હતા. બી. એ. ની પરીક્ષામાં એ વખત નાપાસ થવાથી અભ્યાસ છોડી દીધો તે દિનિકે “અખ્યત્તે સોદાગર”ના લંત્રીખાતામાં જોડાયા હતા.

જૈન સ્વે. ક્રેન્ડર-સને જન્મ આપવાના મતોમાં જેઓએ મુખ્ય બાગ લીધો હતો તેમાંના એક શ્રી. ધડિયાળી પણ હતા. કેટલાક જૈન મંડળોના તે સભ્ય હતા અને કેટલાકના મંત્રી તરીકે પણ તેમણે કામ કર્યું હતું. “અખ્યત્તે સોદાગર” ઉપરાંત “મુળઈ સમાચાર”માં, “હિંદુસ્તાન”માં અને “સાંજ વર્તમાન”માં પણ તેમણે કેટલેક વખત લાલીમ લીધી હતી. છતાં કેટલાંક વર્ષોથી ‘મુળઈ સમાચાર’ પત્રમાં તે ‘જૈન ચર્ચા’ના કોલમનું સંપાદન કરે છે.

તેમણે લખેલાં પુસ્તકોમાંનાં મુખ્ય નીચે મુજબ છે:

(૧) દુનિયાનો સૌથી પ્રાચીન ધર્મ (૧૯૦૨), (૨) મોતની ખીણ (૧૯૦૩), (૩) પારસમણિ-Will-Power (૧૯૨૦), (૪) વિજયકળા-Art of Success (૧૯૨૩), (૫) હિપ્નોટિઝમ અથવા જીવનું વરીકરણ (૧૯૨૫). છેલ્લું પુસ્તક માનસવિદ્યાઓના તેમના વિશાળ અભ્યાસના ફળરૂપ છે.

તેમનું પહેલું લગ્ન મે. ૧૯૧૨માં સુનીયાલ જગનચંદ્ર ઓદનાં પુત્રી રતનબાઈ સાથે થયેલું અને તેમનું અવસાન ચર્તા બીજીને લગ્ન સં. ૧૯૧૭ માં શેઠ ડાહ્યાભાઈ કરમચંદનાં પુત્રી શુભાગબાઈ સાથે થયું હતું. સં. ૧૯૬૫ માં બીજાં પત્ની પણ અવસાન પામ્યાં છે.

સાકરલાલ મગનલાલ કાપડિયા

શ્રી. સાકરલાલ મગનલાલ કાપડિયા (મધુકર) શ્રી પારડી (જ. સુરત) ના મોઠ વાણક છે. તેમનાં માતાનું નામ હીરાબાઈ. તેમનો જન્મ સં. ૧૮૫૭માં થયેલો. ઇ. સ. ૧૮૨૪માં તેમનું લગ્ન થયેલું. પત્નીનું નામ હીરમતી. પારડીમાં પ્રાથમિક ડેળવણી લીધા પછી અંગ્રેજી ડેળવણી શાળામાં ભણીને તેમણે માત્ર ૩ મોરણ સુધી જ લીધેલી; પરન્તુ ખંત અને ખાતરી અભ્યાસને બેરે તેમણે પોતાનું અંગ્રેજી જ્ઞાન એટલું વધાર્યું છે કે તાજેતરમાં તેમણે અમેરિકાના પ્રૌઢશિક્ષણપ્રચારના નિષ્ણાત શ્રી. ડેવ કારનેગીના ગ્રંથ How to win friends and influence people એ નામના અંગ્રેજી ગ્રંથનો અનુવાદ કર્યો છે જે મેસર્સ ડી. બી. તારાપારવાળાએ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. એ ઉપરાંત બીજાં મણાં પુસ્તકો તેમણે અંગ્રેજી ભાષાના ગ્રંથોનો આધાર લઈને લખ્યાં છે.

તેમનો મુખ્ય વ્યવસાય પત્રકારિત્વ છે. છેલ્લાં ૨૦ વર્ષથી તે 'જાગે જમશેદ'ના તંત્રીખાતામાં કામ કરે છે. તેમના જીવન પર વિશિષ્ટ અસર મીસીસ બેસંટ અને બાંધીજીની થઈ છે પરન્તુ તે આછી છે, ઘેરી નથી, એમ તેમનું કહેવું છે. અત્યારનું પોતાનું જીવન જડ ચેતવણ છે એવું તે માની-અનુભવી રહ્યા છે.

તેમનું પહેલું પુસ્તક "કમનસીજ લીલા" ઇ. સ. ૧૯૧૭માં બહાર પડેલું. ત્યારપછીનાં તેમનાં બીજાં પુસ્તકોમાં "લોહીનો વેપાર" અને "ધીખતો જવાળામુખી" એ બે નવલકથાનાં પુસ્તકો મોલિક છે અને બાકીના નવલકથાનાં પુસ્તકો અનુવાદ કે અનુકરણરૂપ છે. પુસ્તકોની નામાવલિ નીચે મુજબ :

(૧) કમનસીબ લીલા-ભાગ બે. (૨) કલંકિત કાફિન્ડેસ. (૩) સૌંદર્ય વિજય-પાંચ ભાગ. (૪) મધુર મિલન. (૫) આનંદ ઝરણાં (૬) છુલછુલ. (૭) પ્રેમ-સમાધિ (૮) ગોરા-બે ભાગ. (૯) લંડન રાજ્યરહસ્ય-૧૨ ભાગ. (૧૦) હાંદગી છતવાની જડીબુટ્ટી (How to win friends and influence people). (૧૧) સ્વરાજ્યને પંથે. (૧૨) લોહીનો વેપાર. (૧૩) ધીખતો જ્વાળામુખી. (૧૪) અંધકાર પર પ્રકાશ. (૧૫) રાતની રાણી. (૧૬) બેગમ કે બહાડ (૧૭) રસમંદિર. (૧૮) કસુમકુમારી. (૧૯) પેલે પાર (નાટક). (૨૦) શુન્દેગાર (નાટક). (૨૧) આ તારા બાપનો દેશ.

સારાભાઈ મણિલાલ નવાખ

શુજરાતની જૈનાશ્રિત ચિત્રકલા તથા સ્થાપત્યોના ખાસ અભ્યાસી અને તે વિષયનાં બહુમુલ્ય પુસ્તકોના આ તરફ સંપાદકનો જન્મ અમદાવાદ પાસેના ગોધાવી ગામમાં તેમના મોસાળમાં સં ૧૯૬૧ના આપાદ વહી પ-
તા. ૨૬ મી જુલાઈ ૧૯૦૭ ના રોજ થયો હતો. તેઓ અમદાવાદના વીશા શ્રીમાળી જૈન સ્વેતાંતર મૂર્તિપૂજક વણિક છે. પિતા મણિલાલ સુનીલાલ નવાખ અમદાવાદમાં વેપાર કરતા. માતા સમરચંદ્રેન તેમને ચાર વર્ષની બાળવયના મૂકીને શુજરી ગયાં, છતાં તેઓ માને છે કે ચિત્રકળાના પ્રેમના સંસ્કાર એમનામાં માતા તરફના છે.

અમદાવાદમાં જ શેઠ બી. પી. જૈન ડી. વી. સ્કૂલમાં પ્રાથમિક તથા સામાન્ય માધ્યમિક કેળવણી લાઇ તેઓ વેપારમાં જોડાયા. ૫જી સાર્વિક વલણ જુહુ-જૈનાનો ધાર્મિક તેમજ ઐતિહાસિક સાહિત્યના વાચનનું અને તેની પુરાતન હસ્તપ્રતોમાંની કલા પ્રત્યેનું હતું. એવામાં ઇ. સ. ૧૯૩૧માં અમદાવાદમાં દેશવિરતિ ધર્મોપદેશ સમાજ તરફથી જૈન હસ્તપ્રતોનું એક મોટું પ્રદર્શન યોજવામાં આવ્યું તેના મુખ્ય કાર્યકર્તાઓમાંના એક તરીકે તે કલાકાર બી. રવિશંકર રાવળના સમાજમાં આવ્યા. શ્રી. રાવળે તેમની કલાદષ્ટિ અને એ વિષયની હાઝ પરખી અને સારાભાઈને એમનામાં પ્રેરણાસ્થાન સંપાદનું. તરત જ એમનું બહુ ધકધ્યાન વેપારમાંથી શુજરાતની કલાના અભ્યાસ અને સંપાદન પાછળ વળ્યું અને તિલચાત્રમક ખેત તથા અખૂટ ધીરજથી મથીને તેમણે ઇ. સ. ૧૯૩૬માં "જૈન ચિત્રકલ્પદ્રુમ" નામનું પોતાનું પ્રથમ પુસ્તક ર. દસ હજારનો ગંગવર ખર્ચે (જે એમણે એક ૫જી પાઈની મૂડી વિના માત્ર વ્યાપારી કુનેહ અને ત્રેવડ કરીને

મેળવ્યો) કરી બહાર પાડ્યું; અને ગુજરાતી પ્રકાશનોના ઇતિહાસમાં સાધનસામગ્રી અને પ્રકાશ બંનેની દૃષ્ટિએ સમૃદ્ધ એવું એ એમનું પ્રથમ જ પુસ્તક એમને કીર્તિદા બન્યું.

આ સફળતાથી પ્રેરાઈને એમણે એ જ વિષયના અભ્યાસ તથા સાહિત્યશ્રેષ્ઠન અને પ્રકાશનને પોતાનો વ્યવસાય બનાવી દીધો. જૈનાશ્રિત સ્થાપત્ય તથા ઠલા ઉપરાંત મંત્રશાસ્ત્રના પશુ તે સારા અભ્યાસી છે; અને 'શ્રી ભૈરવ પદ્યાવલી કલ્પ', 'શ્રી ઘંટાકર્ણુ-ભાણિભદ્ર-મંત્રતંત્ર-કલ્પાદિ સંગ્રહ' આદિ જેવાં પુસ્તકો પ્રકાશિત કર્યાં છે. ચિત્રકલ્પદ્રુમ જેવું જ સમૃદ્ધ એમનું બીજું પ્રકાશન, જેનોતું કલ્પસૂત્ર (બારસાસૂત્ર) સંપાદિત કરીને કુદર મુશોબનો તથા ચિત્રો સાથે 'ચિત્રકલ્પસૂત્ર' નામથી ઈ.સ. ૧૯૪૧ માં બહાર પાડ્યું.

સંવત ૧૯૮૨માં અમદાવાદમાં એમનું લગ્ન થયેલું. એમનાં પત્નીનું નામ લીલાવતીબેન નવાળ છે. એમને એક પુત્ર અને એ પુત્રી હયાત છે. હાલ તેઓ આલુંદછ કલ્યાણુજીની વિખ્યાત જૈન પેઢી તરફથી આલતા "જૈન ડિરેક્ટરી"ના વિભાગનું સંચાલન કરે છે. ઉપર જણાવેલાં જૈન કલા ઉપરાંત પોતાની સંપાદિત કરેલી "જૈન પ્રાચીન સાહિત્યોદ્ધાર અંધાવશિ"માં બધા મળીને એમણે ૨૦ પુસ્તકો આજસુધીમાં પ્રકટ કર્યાં છે.

સંપાદિત પુસ્તકો:—જૈન ચિત્રકલ્પદ્રુમ (ઇ.સ. ૧૯૩૬), મહાપ્રાભાવિક નવસ્મરણ (ઇ.સ. ૧૯૩૮), શ્રી ઘંટાકર્ણુ-ભાણિભદ્ર-મંત્રતંત્ર-કલ્પાદિ સંગ્રહ, ૧૧૫૧ સ્તવનમંજૂષા, શ્રી જૈન સજ્જાત્ય સંગ્રહ, શ્રી જિનદર્શન ચોવીશી, શ્રી જૈન નિત્યપાઠ સંગ્રહ (ઈ.સ. ૧૯૪૧), અનુભવસિદ્ધ મંત્રખમ્બીશી, આકાશ-ભામિની પાદલેખ વિધિકલ્પ, મધ્વિકલ્પ યાને રત્નપરીક્ષા, ચિત્રકલ્પસૂત્ર (ઇ.સ. ૧૯૪૧), ભારતનાં જૈન ત્રીયો અને તેનાં શિષ્યરચાપત્ય (ઈ.સ. ૧૯૪૨).

પ્રકાશિત પુસ્તકો:—જૈન સ્તોત્રસંગ્રહ ભાગ ૧ (ઇ.સ. ૧૯૩૨), જૈન સ્તોત્રસંગ્રહ ભાગ ૨ ભેડે' અંત્રાધિરાજ ચિંતામણિ, અનોકાર્ય સાહિત્ય-સંગ્રહ ભાગ ૧, શ્રી ભૈરવ પદ્યાવલી કલ્પ, મહાઅમત્કારિક વિશાંત્રકલ્પ ઔર હેમકલ્પ, કામવિજેતા સ્થૂલિભદ્ર (ઇ.સ. ૧૯૪૦), મહર્ષિ મેતારજ (ઈ.સ. ૧૯૪૧), ઉપસંગદર ચત્ર વિધિ સહિત.

હરગોવિંદ પ્રેમશંકર ત્રિવેદી

'કાઠિયાવાડની જૂની વાર્તાઓ' ના એ ભાગ દ્વારા એ પ્રાંતનું લોક-સાહિત્ય સૌ પહેલું-શ્રી. મેઘાણીની પશુ અગાઉ-અંથરથ કરીને બહાર મૂકનાર તરીકે જાણીતા થયેલા અને 'મસ્ત કવિ' ત્રિશુવન પ્રેમશંકરના

આ નાના બાઈ પોતે પણ એક સારા કવિ છે એ બહુ ઓછા જાણતા હશે. કાઠિયાવાડમાં મહુવા મુકામે શીમાળી બ્રાહ્મણ ગ્રામીમાં સંવત ૧૯૨૮ ના આવાહ સુદ ૨ ને રવિવાર તા. ૭ મી જુલાઈ ૧૮૭૨ ના રોજ એમનો જન્મ થયો હતો. ત્રણ બાઈઓમાં સૌથી નાના એમને બે વર્ષની વયના મૂળીને પિતા પ્રેમશંકર બાપુજી ત્રિવેદી યુજરી ગયા પછી તેઓ માતા અમૃતબાના હાથ નીચે જ જીવનસંસ્કાર પામ્યા; અને જૂના કવિઓની કૃતિઓ, રાસા તથા રાસના બંડારરૂપ માતાના ગાન-અમૃતના સિંચને જ એમના વડિલ બંધુમાં તથા એમનામાં કાવ્યાભિરુચિ પ્રકટાવી. મોટપણે વડિલ બંધુની મારફત જ મહુવા કાચીવિશ્વનાથના સાહિત્યવિદ્યાસી મહંત રામવનજી ધર્મવનજીના સંસર્ગે એ રુચિને પોષી અને દૃઢ કરી. તે ઉપરાંત મણિલાલ નક્ષુભાઈ, કવિ 'બાલ', કવિ 'કાન્ત', હરિલાલ મુવ, 'કલાપી', 'જટિલ', બલવંતરાય કાકોર અને રણજીતરામ વાવાભાઈ તથા 'વીસમી સડી' વાળા રવ. હાજી મહમદ અલારખિયા શિવજીના પરિચયે ઉત્તરોત્તર એમને પ્રેરણા ને પ્રોત્સાહન આપ્યાં. પુસ્તકોમાં કવિ ગેટનું 'સોરોઝ ઓફ વર્લ્ડ' 'ઉમર ખ્યામની રુઆઈયાતો' અને 'પ્રવીણસાગર' એમના જીવન પર પ્રબળ અસર મૂકી છે.

મહુવામાં જ પ્રાથમિક અને માધ્યમિક અભ્યાસ કરી એ અંગ્રેજી સાતમા ધોરણ સુધી પહોંચ્યા, પણ તળિયત લઘુકલાને કારણે અભ્યાસ ત્યાંથી જ પડતો મૂકવો પડ્યો અને ત્યારથી બાવનગરના કેળવણી ખાતામાં શિક્ષક તરીકે આખી કારકિર્દી ગાળી હાલ ૨૧ વર્ષથી પેન્શન ઉપર છે.

એમનું લગ્ન બાવનગર સંસ્થાનતા જસમરા ગામે સં. ૧૯૩૮ માં ગોહાવરીબેન ધનેશ્વર ઓઝા સાથે થયેલું. એમના ચાર પુત્રો અને એક પુત્રી એમ પાંચ સંતાનો આજે હયાત છે.

વિદ્યાર્થી અવસ્થામાંથી જ એ કાવ્યો લખતા. ૧૯૦૨ માં ઉમર ખ્યામની રુઆઈયાતોનું તથા ગેટના 'સોરોઝ ઓફ વર્લ્ડ' નું બાપાંતર કર્યું, અને ૧૯૦૭ માં 'શિવાજી અને જયજીજિસા' નામનું પુસ્તક રચીને કવિ 'કાન્ત' ના ઉપોદ્ધાત સાથે બહાર પાડ્યું. એ એમનું પ્રથમ પ્રકાશન.

રવ. રણજીતરામ ઈ. સ. ૧૯૦૬-૧૦ ના અરસામાં સર પ્રભાશંકર પટ્ટણીના સેક્રેટરી ઘર્ષને બાવનગર ગયા, ત્યાં એમના પરિચયમાં તેઓ આવ્યા. એમની કાવ્યપ્રવૃત્તિથી રણજીતરામ પ્રસન્ન થયા; પરંતુ કાઠિયાવાડના લોકસાહિત્યનો પણ એમને ખૂબ પરિચય છે અને સારા પ્રમાણમાં એમણે તે એકદુ ધૃત્યે જો જાણીને તે લોકસાહિત્યનાં આદ્ય પુસ્તકર્તા રણજીતરામના

આનંદનો પાર ન રહ્યો. એ સંગ્રહ પોતાની સાથે મુળમ લઈ જઈ એમણે શર્મસ સાલિયસના પાસે રૂ. ૫૦૦ નું ખારિતોવિક તે માટે અપાવ્યું. તેમાંની કેટલીક વાર્તાઓ હાજી મહમદ મિલજીના 'વીસમી સદી'માં પ્રકટ કરાવી અને કેટલીક તો એમના મિત્ર થી. જયમુખલાલ મહેતાએ 'ઈસ્ટ એન્ડ વેસ્ટ' ખાસિકમાં અંગ્રેજીમાં અનુવાદિત કરીને પણ પ્રગટ કરી. ઈ. સ. ૧૯૨૨ માં એમની 'કાઠિયાવાડની લોકવાર્તાઓ' નો પહેલો ભાગ થી. બળવંતરાય દાહોરના ઉપોદ્ધાત સાથે બદાર પડ્યો અને તે પરથી શર્મસ લખાણે એમને એના બીજા ભાગ માટે પણ રૂ. ૨૦૦નું ખારિતોવિક આપ્યું.

પણ આ માળામાં જ એમને પ્રોત્સાહન આપનારાઓ - એમના વડિલ ખંધુ કવિ ત્રિજીવન, કવિ કાન્ત, રણછતરામ અને હાજી મહમદ ઉપરાઉપરી વિદેહ ઘવા, અને એમનું દિલ બાંગી ગયું, આજે થી. બલવંતરાય દાહોર જ એમને વારંવાર પ્રોત્સાહન આપી લેખનમાં પ્રવૃત રાખે છે. ઉપર ગણાવેલાં બે ભાષાંતરો ઉપરાંત કેટલાંક ખંડકાવ્યો, ઉર્મિકાવ્યો, નાટકો, તેમ જ કેટલુંક કાઠિયાવાડી લોકસાહિત્ય-એ ખંધુ હજી એમની પાસે અપ્રકટ દશમાં પડ્યું છે.

એમના કંથો:

(૧) શિવાજી અને ઝવણમિસા (ઈ. ૧૯૦૭)

(૨) કાઠિયાવાડની જૂની વાર્તાઓ - ભાગ ૧ (ઈ. ૧૯૨૨)

(૩) " " " - ભાગ ૨ (ઈ. ૧૯૨૬)

હરદાન પીંગળશી નરેલા

ભાવનગરના હાલના રાજ્યકવિ હરદાનભાઈ નો જન્મ ભાવનગરમાં, ચારણ્ય ઝાંતિમાં, મે. ૧૯૫૮ ના શ્રાવણ વદી ૧૨ ને રવિવારના રોજ થયો હતો. એમના પિતા પીંગળશીભાઈ જાણીતા ચારણી કવિ અને ભાવનગર રાજ્યના રાજ્યકવિ હતા. એમનાં માતાનું નામ શ્રીળા. ગોંડળ તામે ચરખડી ગામે થી જણુળા સાથે સં. ૧૯૭૧ માં એમનું લગ્ન થયું. એમના મોટા પુત્ર પણ મેટ્રિક સુધી પહોંચ્યા ઉપરાંત કાવ્યશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે છે.

ભાવનગરમાં જ પ્રાથમિક મુજરાની અને છ ધોરણ સુધી અંગ્રેજીનો એમણે અભ્યાસ કર્યો, અને પિતાની પાસે સંસ્કૃત, હિંદી તથા ચારણી ભાષાઓનું અધ્યયન કર્યું. એ ઉપરાંત સંસ્કૃત વાલ્મીકી રામાયણ, પાતાંજલ યોગદર્શન, ખીતા, સુકિતશાલ, અહાબારવ, પાંડવયસો-દુર્યોધન (હિંદી) અને હરિસ (ચારણી) એ ગ્રંથોના વાચને એમનું ધરતર મુદ્દ કર્યું. કાવ્ય-

સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાન એ એમના નિત્ય અભ્યાસના વિષયો છે. તત્ત્વજ્ઞાનમાં શ્રી. ગોદડિયા સ્વામીના, થીઓસોફીમાં શ્રી. હરજીવન કાલિદાસ મહેતાના સંસર્ગની પોતાના જીવન પર પ્રબળ અસર પડી હોવાનું તેઓ સ્વીકારે છે. એ ઉપરાંત જે રાજ્યના પોતે રાજ્યકવિ છે તેના મહારાજા ક્ષાવસિહજી તથા કૃષ્ણકુમારસિંહજી અને પ્રધાન સર પ્રભાદંકરની અસરનો પણ ઋણુસ્વીકાર કરે છે.

ઈ. સ. ૧૯૨૨માં એમનો પહેલો અંથ 'ઐયસ' બહાર પડ્યો. એમની કૃતિઓની સંપૂર્ણ યાદી નીચે પ્રમાણે છે:

ઐયસ (૧૯૨૨), વિજયે કો-ત વલ્લરી (૧૯૨૪), કૃષ્ણકુમાર કાવ્યઅંથ (૧૯૩૧), દેવીસ્તુતિ (૧૯૩૬), હરદાન-કાવ્ય કાગ ૧ (૧૯૩૯), કૃષ્ણ મહારાજ કાવ્યઅંથ (૧૯૪૦), શક્તિદોહા ચતક (૧૯૪૧).

હરિલાલ મૂળશંકર મૂળાણી

ગુજરાતને મંથ્યાનંધ લોકપ્રિય દસ્ય નાટકો આપવા માટે પંકાએલા પિતાના આ પુત્ર પણ એ જ દિશામાં-દસ્ય નાટકો આપનાર તેમજ જાણીતા સામયિકોમાં વિવિધ સાહિત્યપ્રકારના અને મુખ્યત્વે વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રો આપનાર તરીકે જાણીતા છે. જાણીતા નાટ્યશ્રેષ્ઠક શ્રી. મૂળશંકર મૂળાણીને ત્યાં, કાઠિયાવાડમાં અમરેલી મુકામે, પ્રાચીન યાત્રિકા, ઈ. સ. ૧૮૯૧ ના સપ્ટેમ્બરની ૨૭ મી તારીખે એમનો જન્મ થયો. એમનાં માતાનું નામ કૃષ્ણા પ્રભારામ બટ.

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ મુળશંકરે લઈને ઈ. સ. ૧૯૦૬ માં ત્યાંની ન્યૂ હાઈસ્કૂલમાંથી મેટ્રિક પાસ થઈ વિંસન કોલેજમાં એમણે વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો, બી. એસ. સી વર્ગમાં રહેલરશિપ મેળવી અને મુળશંકર યુનિવર્સિટીના પ્રથમ એમ. એસ. સી તરીકે ૧૯૧૬ ઉત્તીર્ણ થયા. આને તેઓ કાનપુરના હારકોર્ડ બટલર રેફ્રેન્ડોર્ગેનિકલ ઇન્ડીટ્રીમાં એર્લેસ રેફ્રેન્ડોર્ગમાં લોકચર છે.

એમનું લગ્ન ઈ. સ. ૧૯૦૭માં કાઠિયાવાડમાં સાવરકુંડલા મુકામે થયું છે. એમનાં પત્નીનું નામ સી. કુન્દનલક્ષ્મી. એમને બે પુત્ર અને બે પુત્રી એમ ચાર બાળકો છે.

સાહિત્ય અને રસાયણવિજ્ઞાન એ એમના અભ્યાસના પ્રિય વિષયો છે, અને તેની પ્રતીતિ આપણને તેમનાં વિવિધ સંખ્યાનંધ લખાણોમાંથી

મળે છે. એમનો પ્રથમ મંથ 'ઠલા કે લદમી' ઇ. સ. ૧૯૧૩માં બહાર પડ્યો, ત્યારથી આગતુથી એમની લેખનપ્રવૃત્તિ ચાલુ રહી છે.

એમની કૃતિઓની વર્ગવાર યાદી નીચે મુજબ છે:

ચૈતન્યકુમાર (નાટક) પ્રથમ બજવાયું ૧૯૦૭-૮ (ઠાકિયાવાડી નાટક મંડળી)
બદામામિતી „ (સાગળબદની વાર્તા પરથી) ૧૯૦૯ „

ઠલા કે લદમી (Woman & the Artistનો અનુવાદ) પ્રકાશન ૧૯૧૩
સાચો મેન્દાસ (નાટક) પ્રથમ બજવાયું ૧૯૨૦ (રોયલ નાટક મંડળી)
વીરનારી આઘા „ „ ૧૯૨૫ (મુંબઈ મુબોધ „)

હરિશ્ચન્દ્ર ભગવતીશંકર ભટ્ટ

તેઓ મૂળ સુરત જિલ્લાના જોરપાડ ગામના ગોતાળા બ્રાહ્મણ. એમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૯૦૧ ખા નરિમેશ્વરની છઠી તારીખે અમદાવાદમાં થયો, અને બાળપણથી આજ લગીનું સમગ્ર જીવન મુંબઈમાં વીત્યું છે. એમના પિતાનું નામ ભગવતીશંકર ભવાનીશંકર ભટ્ટ અને માતાનું નામ ધીરજીબેન.

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ મુંબઈમાં લઈ મેટ્રિક થયા બાદ ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટીમાં જવાની તૈયારી પિતાના અવસાનને લીધે પડતી મૂડી નોકરી સેવી પડેલી, છતાં અભ્યાસના અનુ-રામને લીધે એ નોકરી સાથે જોક વર્ષ સેન્ટ એલિથર્સ કોલેજમાં અભ્યાસ કરેલો. ઉપરાંત હાઈસ્કૂલના શિક્ષણ દરમ્યાન સાથે સાથે જૂની ઢગ પ્રમાણે સંસ્કૃત અને વેદાધ્યયન શીખવાનો પણ પ્રવલ્ન કરેલો.

કુટુંબપોષણને માટે નોકરી 'અર્થે અભ્યાસ છોડી દીધેલો હોવા છતાં વાચનનો નાદ એમનો એટલો તીવ્ર છે કે કાવ્ય, રાજકારણ, સંસ્કૃતિ, ઇતિહાસ, ઠલાવિવેચન વગેરેનાં યુરોપી સાહિત્યનાં પછાંખરં પુસ્તકોથી તેઓ પરિચિત છે અને તેની અદ્યતન ગાહિતી તેમની પાસેથી મળી શકે. તેમાં પછુ રલાવ સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિ (મુખ્યત્વે પોર્લાંડ વિષે) નો એમનો અભ્યાસ એટલો બહોળો છે કે પોર્લાંડ વિષે પોતે વર્ચેલાં પુસ્તકોની યાદી મુંબઈમાંના પોર્લાંડના એલમીને મોકલીને વિશેષ પુસ્તકોનાં નામ મેળવવા માટે એમને મળવા ગયા ત્યારે એ એલમીએ કહેલું કે પોર્લાંડ વિષે મારા કરતાં પછુ તમે વધારે પુસ્તકો વાંચ્યાં છે. આ ઉપરાંત તે કતાના અભ્યાસી ને રસિક બોક્તા છે અને રૂપમદર મંથવિધાનમાં એમને દષ્ટિ છે, પછુ એમનો પ્રિય વિષય સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી કાવ્યો છે.

૪ મ ૧૯૧૯ મા યોરપાડમા શ્રી હરવિનાયકેન ગાડામાડ બઁ
જોડે એમનું લગ્ન થયુ. એમને એક પુત્ર અને બે પુત્રીઓ છે

એમના પુસ્તકોની માવવાર માદી

“જ્ઞેમેક પિન્દુદરકી” (પોવાડનો તારણુદા) ૧૯૩૭

“સદ્ગુન સખ્ય” (કા થો) ૧૯૪૦

“કેમ્પો અને સોનેર તથા કો જામિ?” (કાંપો) ૧૯૪૧

હરિહર પ્રાણશંકર બટ્ટ

શ્રી હરિહર બટ્ટનો જન્મ સં ૧૯૫૧ ના વૈશાખ સુગી ૭
(તા ૩૦-૪-૧૮૮૫) ના રોજ કાઠિયાવાડના ગજાના ગામે થયો. હનો
તેમના પિતાનું નામ પ્રાણશંકર વિનજી બ. અને માતાનું નામ પાર્વતી
માધવજી બટ્ટ તેમનું મૂળ વતન અમદાવાદ છે અને નાતે આદિચ
બ્રાહ્મણ છે તેમનું લગ્ન ૧૯૧૬ મા કુડતામા શ્રીમતી કર્ણૂરમાધ
સાથે થયેલું

કુડલામાં પ્રાથમિક ઈંગલેઝી લીધા બાદ માવનગરની આર્ટફેડ હાઇ
સ્કૂલમાં તેમણે માધ્યમિક ઈંગલેઝી લીધી હતી મુગલની એક્ઝીન્સન
કોલેજમાં અભ્યાસ કરીને તેમણે બી એ ની ડિગ્રી મેળવી હતી

શિક્ષણકાર્ય એ એમનો મુખ્ય વ્યવસાય છે અને લેખન એ ગૌણ
વ્યવસાય છે ગણિત અને ખગોળવિદ્યા એમના અભ્યાસના પ્રિય વિષયો
છે કાવ્યમા તે સારી પેઠે રસ ધરાવે છે અને સારી કવિતા પણ લખે છે
ગાંધીજીનું જીવન અને ભગવદ્ગીતાની તેમના જીવન ઉપર વિશિષ્ટ અમર છે

તેમની પ્રથમ કૃતિ ‘ગણિતની પરિચાણ’ ૪ સ ૧૯૨૧ મા પ્રસિદ્ધ
થયેલી ત્યારપછી બહાર પડેલા તેમના ઔનિક પુસ્તકો નીચે મુજબ છે -
‘સાયન પચામ’નું પ્રથમ પ્રકાશન ૧૯૨૪ મા થયેલું, તે ૨ વર્ષે નિયમિત
રીતે બહાર પડ્યા કરે છે ‘હૃદયગ’ (૧૯૩૪), ‘ખગોળ ગણિત’ ભાગ
૧ (૧૯૩૫) ભાગ ૨ (૧૯૩૬) અને ભાગ ૩ (૧૯૩૭) એ ઉપરાંત શ્રી
કિશોરીલાલ સગાના કૃત જૂગોળના પુસ્તકોના તેમણે કરેલા અનુવાદો
‘આપણું ઘર પૃથ્વી’ (૧૯૩૮), ‘અર્વાચીન જૂગોળ’ ભાગ ૧ (૧૯૩૮),
ભાગ ૨ (૧૯૪૦), ભાગ ૩ (૧૯૪૧), ભાગ ૪ (૧૯૪૨)

હાશિમ યુસુફ ભરૂચા (‘ઝાર’ રાંદેરી)

‘ઝાર’ રાંદેરીના તખલ્લુસથી લખાએલાં પુસ્તકો—અને તેમાં પણ ‘સાથરી’ નામનાં ઇસ્લામી કાવ્યપ્રણાલિના પિંગળની સમજણ આપતાં એ પુસ્તકોના કર્તા તરીકે યુગ્મરાતી બાબુનારાઓને પરિચિત આ લેખક રૂઝ નંદેરા સુન્ની વહેરા ઠામના છે. સુરત જિલ્લાના રાંદેર ગામમાં ઇ. સ. ૧૮૮૭ ના નવેમ્બરની પહેલી તારીખે એમનો જન્મ થયો. એમનું નામ હાશિમ યુસુફ ભરૂચા અને એમના પિતાનું નામ યુસુફ હાશિમ ભરૂચા. એમનાં માતાનું નામ મુમિનબીબી. રાંદેરમાં જ ઇ. સ. ૧૯૦૪માં રસૂલખીબી સાથે એમનું લગ્ન થયું. તેમને એક પુત્ર અને પાંચ પુત્રીઓ છે.

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ રાંદેરમાં જ તેઓએ દિલ્હી જઈ ત્યાંના મદ્રેસા અમીનિયઃ અરબિયઃમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ લીધું. હાલ તેઓ પોતાના વતનમાં ‘ધી રાંદેર યુનાની કાર્મસી’ ચલાવે છે; પરંતુ બચપણથી જ સાહિત્ય પ્રતિ વલણ હતું, તેમાં મુલિસ્તાં, દીવાને હાશિમ, વૃદ્ધવૃદ્ધ આદરાર, વગેરે પુસ્તકોના વાચને એમને ખૂબ પ્રેરણા આપી એ ઉપરાંત એમના શુરુ મૌકાના અઘડાબંધી ચાલવી, હિસ્તાદ મુશ્તી કિશાયતુસ્તાદ, મહૂમ અનવરશાદ વગેરેની એમના હવન ઉપર પ્રબળ અસર પડી છે. યુનાની વૈદ્યાના એમના સાધુ વ્યવસાય ઉપરાંત આજ પંચાવન વર્ષની ઉંમરે પણ તેઓની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ હજી ચાલુ જ છે. એ ઉપરાંત સંગીતનું જ્ઞાન એમણે બહુ હિસ્તાદ કચ્છી પાસેથી અને સૂરત જ્ઞાન હોદારવાળા મહમુદખાન પાસેથી મેળવ્યું છે, અને એ શાસ્ત્રમાં ૩૫ વર્ષનો અનુભવ ધરાવે છે. આમ કાવ્ય અને સંગીત એ બે કળાઓના શાસ્ત્રીય જ્ઞાનનો એમનામાં સમન્વય થયો છે.

એમનો પ્રથમ ગ્રંથ કરફુરસખીય (અનુવાદ) ઇ. સ. ૧૯૧૩ માં બહાર પડ્યો એની આજમુખીમાં છ આવૃત્તિ થઈ ચૂકી છે. એમના ગ્રંથોની યાદી નીચે મુજબ છે :

કરફુરસખીય . (અનુવાદ)	હિંદુસ્થાની બાપા (અનુવાદ)	રામશીરે મદાકત (મૌલિક)
મુદતદ	પુત્ર એ સદારત	હિન્દુ ગાળનાં દુમલા
ધર્મપ્રચાર	હઝરત મુઆ (અલ)	આત્મા અને પુનર્જન્મ
મદાત્મા અને ઇસ્લામ	તિહઝીરુન્નાસ	સાથરી બાગ ૧-૨

હીરાચંદ કસ્તુરચંદ ઝવેરી

શ્રી. હીરાચંદ કસ્તુરચંદ ઝવેરીનો જન્મ સુરતમાં તા. ૭-૭-૧૯૦૧ ને દિવસે થયો. તેઓ પહેલે જન્મ અને બચસાચે ઝવેરી છે, અને બચસાચે કારણે મોટે ભાગે મુંબઈમાં રહે છે. પોતાના પતન સુરતમાં તેમણે પોતાના સાહિત્યવિષયના અનુભવને લીધે શુભરાતી સાહિત્યમંડળની સ્થાપનામાં અગ્રગણ્ય ભાગ લઈને ૬ વર્ષ સુધી તેનું મંત્રીપદ, લીધું હતું. એ મંડળે પાછળથી 'નર્મદ સાહિત્યસભા' નામ ધારણ કર્યું છે. એ અરસામાં તેમણે પ્રો. બેઘનના પુસ્તકોનું બાર્પાતર કર્યું હતું, જેમાંના નીચેના પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયા છે: (૧) સંસારસ્વપ્ન, (૨) મૃગજળ, (૩) જગ-મોહિની અને નટરાજ, (૪) નાગકન્યા. તે ઉપરાંત તેમણે કેટલીક ટૂંકી વાર્તાઓ અને છૂટક કાવ્યો લખ્યા છે. "જંખૂતિગ્રંથ" નામના મહાકાવ્યનો અર્ધો ભાગ તેમણે લખ્યો છે જેનો એક સર્ગ 'દેશગંધુ'ના દીવાળીના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો. એ કાવ્યમાં જૈન તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીના જીવનનું આલેખન છે.

તેમનો અભ્યાસ મેટ્રિક સુધીનો છે પરંતુ તેમણે વાચન-મનનથી પોતાના જ્ઞાનમાં ખૂબ વધારો કર્યો છે જે તેમની કૃતિઓમાં દેખાઈ આવે છે. સાહિત્યપ્રવૃત્તિમાં તેમને શ્રી. બ. ક. કામોરનું મોતસાદન ઠીક મળેલું છે. સંતતિમાં તેમને જે પુત્ર અને એક પુત્રી છે.

